

โครงการวิจัยชุด

นวัตกรรมการเรียนรู้เกี่ยวกับพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช

รายงานการวิจัย

โครงการวิจัยย่อยเรื่อง

วิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช

พระครูวรวิริยคุณ

และคณะ

รายงานการวิจัยนี้ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากสถาบันวิจัยญาณสังวร

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

ประจำปีงบประมาณ พ.ศ.2560

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

โครงการวิจัยชุด

นวัตกรรมเพื่อการเรียนรู้เกี่ยวกับพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช

Learning innovation about Buddha's Relic shrine in Nakhon Si Thammarat

รายงานการวิจัย

โครงการวิจัยย่อยเรื่อง

วิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช

Historical Evolution of Buddha's Relic shrine in Nakhon Si Thammarat

พระครูวรวิริยคุณ พระครูพิศิษฐ์คณาทร

พระมหาสมชาย กลยานธมโม พระไพโรจน์ อดุล

สุธิดา สุ่มงคล

รายงานการวิจัยนี้ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากสถาบันวิจัยญาณสังวร

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

ประจำปีงบประมาณ พ.ศ.2560

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่อง “วิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช” นี้ โดยมีวัตถุประสงค์ ดังนี้ 1. เพื่อศึกษาประวัติและพัฒนาการของพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช และ 2. เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาหลังกวางค์ในเมืองนครศรีธรรมราช โดยวิธีวิจัยเอกสาร วิธีวิจัยทางประวัติศาสตร์และนำเสนอด้วยวิธีพรรณนาวิเคราะห์ เพื่อให้ได้บทสรุปที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเป็นจริงมากที่สุด

ผลการวิจัยพบว่า

1. พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชสร้างขึ้นเพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุบนหาดทรายแก้ว ซึ่งมีประวัติที่สัมพันธ์กับพุทธประวัติและตำนานพระเชี้ยวแก้ว พระเจดีย์องค์นี้พระเจ้าศรีธรรมมาโศกราชทรงสร้างตามคติความเชื่อไตรภูมิที่มีเขาพระสุเมรุเป็นศูนย์กลางจักรวาล การสร้างครั้งแรกอาจเป็นรูปทรงศิลปะแบบศรีวิชัย สมัยต่อมาบูรณะขึ้นมาใหม่เป็นรูปทรงศิลปะแบบลังกา ครอบเจดีย์องค์เดิมไว้ ลักษณะทางสถาปัตยกรรมเป็นเจดีย์ทรงระฆังคว่ำก่ออิฐถือปูน สูงประมาณ 37 วาหรือ 55.99 เมตร การทำนุบำรุงและสร้างสรรค์เป็นหน้าที่ของกษัตริย์เมืองนครศรีธรรมราชและเจ้าเมืองสิบสองนักษัตร การดูแลรักษาเป็นหน้าที่ของคณะสงฆ์ลังกาวงศ์ทั้ง 4 คณะ พระบรมธาตุเจดีย์องค์นี้จึงเป็นศูนย์กลางจักรวาล ศูนย์กลางเมือง และศูนย์รวมพระพุทธศาสนาหลังกวางค์ที่มีอิทธิพลต่อคติความเชื่อ วิถีชีวิต การสร้างบ้านแปงเมือง ภูมิปัญญา เศรษฐกิจ การเมือง การปกครอง และศิลปวัฒนธรรม การสักการบูชาพระบรมธาตุเจดีย์เป็นประเพณีท้องถิ่นที่สร้างความเป็นปึกแผ่นทางสังคม

2. พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองขึ้นในเกาะลังกาและเผยแผ่เข้ามาสู่เมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งขณะนั้นเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีการเปลี่ยนแปลงทางสังคม การเมือง และเศรษฐกิจ กระแสความนิยมพระพุทธศาสนาหลังกวางค์จึงเป็นที่ยอมรับของผู้ปกครอง เพราะหลักคิดและอุดมการณ์นำมาปรับใช้ให้เข้ากับสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองการปกครอง พระสงฆ์ลังกาวงศ์เคร่งครัดพระธรรมวินัย ยกย่องผู้นำ มีธรรมเนียมประเพณีและพิธีกรรมที่เรียบง่าย เผยแผ่คำสอนโดยโยงมิติทางสังคมวัฒนธรรม นำคนเดินทางจาริกแสวงบุญ ถวายสิ่งมีค่า สักการบูชาพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช และบูรณาการความเชื่อแบบลังกากับความเชื่อท้องถิ่นเพื่อให้เกิดความเชื่อใหม่ในศูนย์กลางพระพุทธศาสนาเพื่อแสดงให้เห็นว่าเมืองนครศรีธรรมราชกับลังกา พระพุทธศาสนามีความเจริญเท่าเทียมกัน

คำสำคัญ : 1. พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช 2. พระเจ้าศรีธรรมมาโศกราช 3. พระพุทธศาสนาหลังกวางค์

Abstract

This research project on the “Historical Evolution of the Buddha’s Relic Shrine in Nakhon Si Thammarat” had the following two objectives: (1) To study the history and development of the Buddha’s Relic Shrine (Phra Boromadhatu Jedi) in Nakhon Si Thammarat, and (2) to study the history of the Sri Lankan (*Lankawong*) form of Buddhism in Nakhon Si Thammarat. The study employed documentary analysis and historical study, and the results are presented in narrative analytical form, with the aim of basing the conclusions on a foundation that is as factual as possible.

The Results of the Investigation were as follows:

1. The Buddha’s Relic Shrine (Phra Boromadhatu Jedi) was built to contain the Buddha’s relic on the Crystal Sand Beach, which has a historical connection with Buddhist history and with the Phra Khiao Kaeo (Crystal Fang) Chronicle. This Jedi was constructed by King Sri Dhammasok in accordance with his faith in the Three Worlds cosmology that had Mount Meru at the center. The initial construction may have been in accordance with the Srivijayan style of art. Later a new Jedi in the Sri Lankan style was built over the original Jedi. This new Jedi was in the shape of an inverted bell, and was made of brick covered with plaster or cement. It was approximately 37 *wa* or 55.99 meters tall. The support and maintenance of this Jedi was the responsibility of the kings of Nakhon Si Thammarat and their twelve subordinate centers. The ritual care of the Jedi was in the hands of monks from all four of the groupings of the Sri Lankan derived monkhood. The Phra Boromadhatu Jedi was therefore the center of the universe, the center of the realm, and the hub of the Sri Lankan style of Buddhism that was influencing the beliefs, ways of life, the layout of homes and realms, knowledge, economics, politics, administration, and arts and culture. Paying respects to the Phra Boromadhatu Jedi was a local custom that built social unity.

2. The Buddhist religion had prospered on Sri Lanka and then spread to Nakhon Si Thammarat. At that time, Southeast Asia was experiencing social, political, and economic changes, and the Sri Lankan stream of Buddhism became accepted by

the rulers because its foundational ideas and values could be adapted to their economic, social, political, and administrative circumstances. Monks in the Lankan form of Buddhism followed the monastic disciplines strictly and praised leaders. They also had simple and modest customs, practices, and ceremonies. They disseminated their teachings by linking them to local society and culture, brought people on merit-making pilgrimages to make valuable offerings at the Phra Boromadhatu Jedi in Nakhon Si Thammarat, and integrated the Lankan style of belief with the local beliefs in order to create new beliefs in this center of Buddhism. All of this to show that Buddhism had prospered equally in Nakhon Si Thammarat and Sri Lanka.

Keyword : 1. The Buddha's Relic Shrine (Phra Boromadhatu Jedi) Nakhon Si Thammarat 2. King Sri Dhammasok-Raja 3. The Sri Lankan of Buddhism

ประกาศคุณูปการ

งานวิจัยเรื่อง “วิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช ” งานวิจัยฉบับนี้สำเร็จลุล่วงได้เป็นอย่างดีด้วยความเมตตากรุณาอิงจากการช่วยเหลือ แนะนำและให้ คำปรึกษาอย่างดียิ่งจากที่ปรึกษางานวิจัย พระศรีธรรมประสาธน์ รองศาสตราจารย์ เปรมจิต ชนะวงศ์ รองศาสตราจารย์ ดร. สืบพงศ์ ธรรมชาติ รองศาสตราจารย์ ดร. รงค์ บุญสวยขวัญ และ ดร.วิณณสาส์น นุ่นสุข ที่ได้กรุณาถ่ายทอดความรู้ แนวคิด วิธีการ คำแนะนำ ข้อเสนอแนะทาง วิชาการที่เป็นประโยชน์และตรวจสอบแก้ไขข้อบกพร่องต่างๆ ด้วยความเอาใจใส่อย่างดียิ่ง จนทำให้ งานวิจัยฉบับนี้สำเร็จลุล่วงด้วยดี ผู้วิจัยขอขอบพระคุณเป็นอย่างสูง

ขอขอบพระคุณ พระครูสิริธรรมมาภิรัต (ผศ.ดร.) ที่ปรึกษาการเขียนงานวิจัยที่ได้กรุณา เสียสละเวลา คอยให้คำแนะนำและกระตุ้นเตือนให้ข้คิด ตรวจสอบแก้ไขข้อบกพร่องต่างๆ ด้วยความ เมตตาอย่างดียิ่ง จนทำให้งานวิจัยฉบับนี้สำเร็จได้ด้วยดี

ขอขอบคุณ คณะกรรมการตรวจงานวิจัยทุกท่านที่ได้มีเมตตาเสียสละเวลามาเป็น คณะกรรมการตรวจสอบงานวิจัยฉบับนี้และได้ชี้แนะให้คำปรึกษา แนะนำ ปรับปรุงแก้ไขข้อบกพร่อง งานวิจัยฉบับนี้จนสำเร็จเรียบร้อยด้วยดี

เจ้าหน้าที่บรรณารักษ์หอสมุดแห่งชาติ นครศรีธรรมราช เจ้าหน้าที่บรรณารักษ์ห้องสมุด มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตศรีธรรมมาโคกกราช และเจ้าหน้าที่บรรณารักษ์ ศูนย์บรรณาสารและสื่อการศึกษา มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ ทุกคนทุกฝ่ายที่อำนวยความสะดวกแก่ ผู้วิจัยด้วยดีเสมอมา

ขอขอบพระคุณ ดร. เอ็ดวิน เซเนอร์ คุณพงษ์ศักดิ์ สุขแก้ว คุณสุธิดา สุ่มงคล และนางสาว อรณิชา อินทจิตรที่ได้อนุเคราะห์ช่วยเหลือชี้แนะแนวทางในด้านการค้นคว้าทำงานวิจัย ตรวจสอบ เอกสารและได้จัดพิมพ์งานวิจัยฉบับนี้ให้สมบูรณ์

ประโยชน์และคุณค่าจากงานวิจัยฉบับนี้ขอมอบเป็นกตัญญูทเวทิตาบูชาแด่คุณบิดามารดา ครูอุปฌาย์อาจารย์ คณะสงฆ์จังหวัดสงขลาและนครศรีธรรมราชที่ได้มีอุปการคุณช่วยเหลือและเป็น กำลังใจให้กับผู้วิจัยในการทำงานวิจัยในครั้งนี้มาด้วยดี

พระครูวรวิริยคุณ

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อ.....	ก
ประกาศคุณูปการ.....	ง
สารบัญ.....	จ
สารบัญเอกสาร.....	ช
สารบัญแผนที่.....	ณ
สารบัญภาพ.....	ญ
บทที่ 1 บทนำ.....	1
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	4
ขอบเขตของการวิจัย.....	4
วิธีดำเนินการวิจัย.....	5
ทฤษฎี สมมติฐาน และกรอบแนวคิดของการวิจัย.....	5
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	8
คำนิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย.....	9
ระยะเวลาการทำวิจัยและแผนการดำเนินงานตลอดโครงการวิจัย.....	10
บทที่ 2 ทบทวนวรรณกรรม.....	12
เอกสารที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์.....	12
เอกสารที่เกี่ยวข้องกับวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร.....	16
เอกสารที่เกี่ยวข้องกับพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช.....	20
เอกสารที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์กับพระพุทธศาสนา.....	25
แนวคิดและทฤษฎีโครงสร้าง-หน้าที่นิยมของอิมิล เดอร์ไคม์.....	28
บทที่ 3 ประวัติและพัฒนาการของพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช.....	36
ประวัติและวิวัฒนาการของพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช.....	36
การนำพระทันตธาตุมาประดิษฐานบนหาดทรายแก้ว.....	44

สารบัญ (ต่อ)

สถานที่ประดิษฐานพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช	47
แนวคิดการสร้างพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช	50
ลักษณะของพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช	56
การดูแลรักษาและทำนุบำรุงพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช	62
การบูรณะและเสริมสร้างองค์พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช	67
พระบรมธาตุเจดีย์ศูนย์กลางชุมชนเมืองนครศรีธรรมราช	72
กษัตริย์ผู้สร้างพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช	79
พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชกับประเพณีท้องถิ่น	94
บทที่ 4 ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ในเมืองนครศรีธรรมราช	110
พระพุทธศาสนาในประเทศไทยก่อนการสถาปนาเมืองนครศรีธรรมราช	110
ศาสนาและความเชื่อก่อนพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ในเมืองนครศรีธรรมราช	113
การขยายตัวของพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ในปลายพุทธศตวรรษที่ 18	119
การประดิษฐานพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ในเมืองนครศรีธรรมราช	125
ลักษณะของพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ในเมืองนครศรีธรรมราช	131
การปกครองคณะสงฆ์ลังกาวงศ์ในเมืองนครศรีธรรมราช	138
การเผยแผ่พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ในเมืองนครศรีธรรมราช	146
การบูรณาการคติความเชื่อศูนย์กลางของพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์	158
บทที่ 5 บทสรุปและข้อเสนอแนะ	176
สรุปผลการวิจัย	176
ข้อเสนอแนะ	183
ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย	183
ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัย	183
บรรณานุกรม	184
ภาคผนวก	191
ภาคผนวก ก เอกสารปฐมภูมิและทุติยภูมิ	192
ภาคผนวก ข แผนที่	202

สารบัญ (ต่อ)

ภาคผนวก ค ภาพ.....	208
ประวัติผู้วิจัย.....	225
ประวัติผู้ร่วมวิจัย.....	226
ประวัติผู้ช่วยวิจัย.....	229

สารบัญเอกสาร

เอกสาร	หน้า
1 เอกสารปฐมภูมิ.....	193
2 เอกสารทุติยภูมิ.....	195

สารบัญแนที่

หมายเลข	หน้า
1 แสดงอาณาเขตของภาคและจังหวัด.....	203
2 แสดงภูมิประเทศและภูมิอากาศ.....	204
3 แสดงลุ่มน้ำ.....	205
4 แสดงเส้นทางเดินบกข้ามแหลมมลายูและกลุ่มชนเมืองโบราณสองฝั่งคาบสมุทร.....	206
5 แสดงที่ตั้งเมืองและสภาพภูมิประเทศของเมืองนครศรีธรรมราช.....	207

สารบัญภาพภาพ

ภาพที่	หน้า
1 พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช ประดิษฐานบนหาดทรายแก้ว วัดพระมหาธาตุ วรมหาวิหาร ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช.....	209
2 เจดีย์จำลองศิลปะศรีวิชัย ประดิษฐานอยู่ด้านข้างวิหารธรรมศาลา วัดพระมหาธาตุ วรมหาวิหาร ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช.....	210
3 ประติมากรรมช้างเผือกส่วนหัวรอบฐานพระบรมธาตุเจดีย์ทั้ง 4 ด้านหรือฐานช้างล้อม อยู่รอบฐานพระบรมธาตุเจดีย์ภายในวิหารทับเกษตร วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช.....	211
4 พระพุทธรูปทรงเครื่องฉลององค์แทนเจ้าชายทนต์กุมาร ทรงแสดงปางห้ามญาติ ประดิษฐานด้านหน้าวิหารธรรมศาลา วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช.....	212
5 พระพุทธรูปทรงเครื่องฉลององค์แทนเจ้าหญิงเหมซาลา ทรงแสดงปางประทานอภัย ประดิษฐานในวิหารคดด้านหลังวิหารธรรมศาลา วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช.....	213
6 รูปเหมือนเจ้าชายทนต์กุมารและเจ้าหญิงเหมซาลา ประดิษฐานหาดทรายแก้ว วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช.....	214
7 พระพุทธรูปทรงเครื่องฉลององค์แทนพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราช ทรงแสดงปางมารวิชัย ประดิษฐานในวิหารสามจอม วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช.....	215
8 รูปเหมือนพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชกษัตริย์ผู้ครองเมืองนครศรีธรรมราช ประดิษฐานที่สวนสาธารณะพระศรีธรรมมาโคกราช ตำบลคลัง อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช.....	216
9 พระพุทธสิหิงค์พระพุทธรูปประจำเมืองนครศรีธรรมราช ประดิษฐานหอพระพุทธสิหิงค์ ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช.....	217
10 ท้าวจตุโลกบาลผู้เป็นใหญ่ในทิศทั้งสี่และสัตว์ป่าหิมพานต์ สถานที่จำลองสวรรค์ ชั้นจาตุมหาราช ประดิษฐานในวิหารทรงม้า วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช.....	218

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่	หน้า
11 รูปฉลององค์ท้าวธรรมผู้รักษาโลกด้านทิศตะวันออก ทำหน้าที่ปกครองคนธรรพ์ ประดิษฐานในวิหารทรงม้าทางขึ้นลานประทักษิณ วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช.....	219
12 รูปฉลององค์ท้าวจตุคาม เทพผู้รักษาพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช ประดิษฐานในวิหารทรงม้าทางขึ้นลานประทักษิณ วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช.....	220
13 รูปฉลององค์ท้าวรามเทพ เทพผู้รักษาพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช ประดิษฐานในวิหารทรงม้าทางขึ้นลานประทักษิณ วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช.....	221
14 ต้นพระศรีมหาโพธิ์จากลังกา บริเวณลานโพธิ์ด้านหน้าทางเข้าประตูวิหารคด วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช.....	222
15 รอยพระพุทธรูปจำลอง ประดิษฐานภายในวิหารพระพุทธรูป วัดพระมหาธาตุ วรมหาวิหาร ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช.....	223
16 รอยพระพุทธรูปจำลอง ประดิษฐานที่ฝาผนังทางขึ้นลานประทักษิณ ภายในวิหารทรงม้า วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช.....	224

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชเป็นปูชนียสถานที่สำคัญแห่งหนึ่งของประเทศไทยมีการก่อสร้างนับพันปี สร้างขึ้นเพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ ณ หาดทรายแก้ว ซึ่งตั้งอยู่ภายในบริเวณวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราชในปัจจุบัน พระบรมธาตุเจดีย์องค์นี้เป็นหลักชัยของพุทธศาสนิกชนและมีอิทธิพลต่อคติความเชื่อวิถีชีวิต ภูมิปัญญา พัฒนาการทางการเมือง การปกครอง และการสร้างบ้านแปงเมืองของดินแดนบริเวณนี้ ส่งผลให้เมืองนครศรีธรรมราชกลายเป็นศูนย์กลางของพระพุทธศาสนา การค้า การปกครอง และ ศิลปวัฒนธรรม จนสามารถทำให้อาณาจักรตามพรลิงค์กลายเป็นอาณาจักรนครศรีธรรมราชมหานคร ซึ่งเป็นอาณาจักรโบราณที่สำคัญแห่งหนึ่งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ รูปแบบและหลักฐานทาง โบราณคดีที่ปรากฏในปัจจุบันแสดงให้เห็นเด่นชัดว่าองค์พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช ได้รับอิทธิพลจากศิลปะแบบลังกา ซึ่งวิวัฒนาการมาจากสถูปสมัยคุปตะ ศิลปะดังกล่าวเป็นศิลปะใน พระพุทธศาสนานิกายเถรวาทที่เจริญรุ่งเรืองในลังกาและนครศรีธรรมราช ประมาณพุทธศตวรรษที่ 17-18 รูปแบบทางสถาปัตยกรรมขององค์พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชปัจจุบันเป็นหลักฐานที่ ชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างลังกากับนครศรีธรรมราช (ปรีชา นุ่นสุข, 2530 : 1-3)

สถูปเจดีย์ถือกำเนิดขึ้นครั้งแรกในทางพระพุทธศาสนา โดยเชื่อว่าเป็นสัญลักษณ์แทนองค์ พระสัมมาสัมพุทธเจ้ากำเนิดขึ้นอย่างน้อยประมาณพุทธศตวรรษที่ 3 ในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช แห่งแคว้นอาฬระ ชมพูทวีปหรืออินเดียปัจจุบัน เช่นเดียวกับสถูปสมัยคุปตะที่ยังปรากฏหลักฐานอยู่ใน ปัจจุบัน ครั้นระยะเวลาต่อมาสถูปเจดีย์ได้แพร่กระจายไปสู่ภูมิภาคต่างๆ ในอินเดียและดินแดนอื่นๆ ที่พระพุทธศาสนาได้เผยแผ่เข้าไปถึง จึงทำให้เกิดคติและรูปแบบที่เกี่ยวกับสถูปเจดีย์ได้วิวัฒนาการมา โดยลำดับ ไม่ว่าจะสถูปเจดีย์จะไปปรากฏอยู่ ณ แห่งหนตำบลใดก็ยังเป็นสัญลักษณ์ที่สำคัญแทนองค์ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตามคติความเชื่อในทางพระพุทธศาสนาสืบมาอย่างไม่เสื่อมคลายไม่ว่ารูปแบบ ของสถูปเจดีย์จะเปลี่ยนแปลงไปตามวิวัฒนาการอย่างไรก็ตาม (ปรีชา นุ่นสุข, 2530 : 36)

พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชมีความเป็นมาที่ยาวนานมีหลักฐานอ้างอิง 2 ประเภท คือ หลักฐานทางเอกสารและหลักฐานทางโบราณคดี หลักฐานทางเอกสารทั้งหมดสามารถสรุปได้ว่า การกำเนิดพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชมีความสัมพันธ์กับพุทธประวัติ ตำนานพระเชี้ยวแก้ว และคัมภีร์ชินกาลมาลินี ซึ่งกล่าวว่าพระเชี้ยวแก้วนำพระทันตธาตุออกมาในขณะที่ถวายพระเพลิง

พุทธสรีระของพระพุทธองค์มอบให้แก่พระเจ้าพรหมทัตเพื่อนำไปประดิษฐาน ณ กรุงปาตลีบุตร หลังจากนั้นได้เกิดสงครามแย่งชิงพระทันตธาตุขึ้นโดยกษัตริย์หนุ่ม 5 พระองค์ พระเจ้าสิงหาราชไม่อาจต้านศึกสงครามครั้งนั้นได้จึงทรงรับสั่งให้เจ้าหญิงเหมซาลาและเจ้าชายทนต์กุมารอัญเชิญพระทันตธาตุไปถวายพระเจ้ากรุงลังกา ตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราช ตำนานเมืองนครศรีธรรมราช และพระนิพนพานโสตรกล่าวว่า เจ้าหญิงเหมซาลาและเจ้าชายทนต์กุมารลงเรือสำเภาไปลังกา โดยซ่อนพระทันตธาตุไว้ในมวยผมของเจ้าหญิงเหมซาลา แต่เรือสำเภาโดนพายุพัดเปลี่ยนทิศทางเรืออับปางลงเจ้าหญิงและเจ้าชายถูกน้ำซัดได้มาขึ้นฝั่ง ณ หาดทรายแก้ว ทั้ง 2 พระองค์ได้ฝังพระทันตธาตุไว้ที่นั่น กาลต่อมาพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชทรงสร้างเมืองนครศรีธรรมราชมหานครและสร้างพระบรมธาตุเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ส่วนหลักฐานทางโบราณคดีที่เกี่ยวกับองค์พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เจ วาย คลายส์ (J.Y. Claeys) ศาสตราจารย์ ของ บวสเซอร์ลีเย่ (Jean Boisseleir) ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทดิศ ดิศกุล และรองศาสตราจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม นักปราชญ์เหล่านั้นสันนิษฐานว่าพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชของค์เดิมนั้นเป็นศิลปะสมัยศรีวิชัยที่สร้างขึ้นในพระพุทธศาสนา นิกายมหายานมีรูปทรงเป็นมณฑปมีหลังคาเป็นสถูปจำลอง 5 ยอด และใช้ประดิษฐานพระพุทธรูปเหมือนกับพระบรมธาตุไชยา อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ซึ่งประดิษฐานอยู่ด้านหน้าวิหารคดด้านข้างวิหารธรรมศาลา ส่วนองค์พระบรมธาตุเจดีย์ปัจจุบันน่าจะสร้างขึ้นประมาณพุทธศตวรรษที่ 18 มีลักษณะคล้ายเจดีย์ของลังกา พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชได้ส่งอิทธิพลต่อศิลปะสถาปัตยกรรมไปยังเจดีย์ทั่วทุกภาคของประเทศทั้งภาคใต้ ภาคกลาง และภาคเหนือ

การสร้างพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชครั้งแรกพระนิพนพานโสตรกล่าวว่า เจ้าหญิงเหมซาลา เจ้าชายทนต์กุมาร และคณะราชทูตอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุพร้อมกับเครื่องพุทธานุภาพประดิษฐานไว้ในหลุมหรือห้องประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุด้วยการก่ออิฐถือปูนเป็นพระเจดีย์สรรมไว้เป็นเครื่องหมายและผูกกาภายนตร์รักษาไว้ เมื่อประมาณปี พ.ศ.1098 พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชทรงสร้างเมืองแล้วให้เจ้ากาภายนตร์รักษาพระบรมสารีริกธาตุและสร้างพระบรมธาตุเจดีย์เพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ จากการสร้างพระบรมธาตุเจดีย์ในครั้งนั้นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นพระบรมธาตุเจดีย์ศิลปะศรีวิชัยมีรูปทรงเป็นมณฑปมีหลังคาเป็นสถูปจำลอง 5 ยอด ใช้ประดิษฐานพระพุทธรูปเหมือนกับพระบรมธาตุไชยา ต่อมาเมื่อประมาณปี พ.ศ.1650-1850 พระเจ้าจันทรมานุศรีธรรมราชทรงบูรณะและเสริมสร้างพระบรมธาตุเจดีย์องค์นี้ให้เป็นศิลปะแบบลังกาครอบเจดีย์องค์เดิมไว้ ครั้นต่อมาในสมัยอยุธยา พระบรมธาตุเจดีย์องค์นี้พังทลายลงถึงบัลลังก์ กษัตริย์กรุงศรีอยุธยาทรงโปรดเกล้าฯ ให้คณะพุทธศาสนิกชนช่วยกันบูรณะและเสริมสร้างองค์พระบรมธาตุเจดีย์ขึ้นมาใหม่ ตลอดระยะเวลาอันยาวนานพระบรมธาตุเจดีย์ประสบกับความเสื่อมสภาวะของวัสดุที่ก่อสร้าง อีกทั้งภูมิอากาศและ

สภาพแวดล้อมอันเป็นเหตุให้เกิดความชำรุดทรุดโทรมไปตามกาลเวลา พุทธศาสนิกชนและทางราชการบ้านเมืองแต่ละสมัยได้ร่วมกันบูรณะเสริมสร้างพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชด้วยแรงศรัทธาตลอดมา

พระพุทธรูปปางกวางศได้เผยแผ่เข้าสู่เมืองนครศรีธรรมราชในรัชสมัยของพระเจ้าศรีธรรมมาโศกราชประมาณพุทธศตวรรษที่ 18 การเข้ามาของพระพุทธรูปปางกวางศในครั้งนั้นได้มีเรื่องราวแตกต่างกัน 2 ประการ คือ ประการแรก พระสงฆ์เมืองนครศรีธรรมราชจำนวนหนึ่งเดินทางไปศึกษาพระธรรมวินัยที่เกาะลังกาจนรอบรู้ดีแล้วชวนพระภิกษุชาวลังกามาตั้งสำนักเผยแผ่พระพุทธรูปที่เมืองนครศรีธรรมราชและพระเจ้าจันทรภาณุศรีธรรมราชทรงส่งคณะทูตไปขอพระพุทธรูป พระทันตธาตุและบาตรของพระพุทธรูป และประการที่สอง พระราหุลเถระชาวลังกาเดินทางมาเผยแผ่พระพุทธรูปปางกวางศที่เมืองนครศรีธรรมราช ต่อมาพระราหุลเถระได้เดินทางมาเมืองนครศรีธรรมราชกษัตริย์นครศรีธรรมราชทรงเลื่อมใสศรัทธาจึงแต่งตั้งให้เป็นราชครู (สุรพล ดำริห์กุล, 2545 : 33) ในขณะนั้นกระแสนิยมพระพุทธรูปปางกวางศได้เริ่มขยายตัวจากเมืองท่าเข้าสู่ชุมชนเมืองต่างๆ ปัจจัยที่สำคัญที่ส่งเสริมให้พระพุทธรูปปางกวางศเป็นที่ยอมรับเหนือคติความเชื่อของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และพระพุทธรูปปางกวางศมีกรอบแนวคิดที่ประกอบด้วยหลักการ วิธีการ อุดมการณ์ และการใช้คัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถาเป็นภาษาบาลีที่ผ่านการสังคายนามาแล้ว ส่งผลให้เอเชียตะวันออกเฉียงใต้รวมทั้งเมืองนครศรีธรรมราชได้มีการเปลี่ยนแปลงทางสังคม การเมือง และเศรษฐกิจ (สถาพร อรุณวิลาศ, 2539 : 39-40)

พระพุทธรูปปางกวางศได้เจริญรุ่งเรืองขึ้นอย่างรวดเร็วในเมืองนครศรีธรรมราช โดยมีพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชหรือสถูปทรงลังกาเป็นสัญลักษณ์ของพระพุทธรูปปางกวางศและเป็นศูนย์กลางแห่งความศรัทธาประจำเมืองนครศรีธรรมราช อย่างไรก็ตามเมื่อพระพุทธรูปปางกวางศเจริญรุ่งเรืองมีพระสงฆ์เป็นจำนวนมากจึงนำไปสู่การจัดรูปแบบการปกครองสงฆ์ โดยการกำหนดตำแหน่งหัวหน้าคณะสงฆ์ขึ้น 4 ตำแหน่ง คือ กากแก้ว การาม กาดิมและกาชาดให้มีหน้าที่ดูแลรักษาพระบรมธาตุเจดีย์ ปกครองคณะสงฆ์และเผยแผ่พระพุทธรูปปางกวางศด้วยการบวชกุลบุตร สร้างวัดก่อนพระพุทธรูป ปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์ เป็นต้น ตลอดจนผสมผสานแนวคิดแบบลังกาคติความเชื่อท้องถิ่นเข้าด้วยกัน จึงทำให้เกิดแนวคิดและคติความเชื่อขึ้นมาใหม่ในศูนย์พระพุทธรูปปางกวางศ คือ วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร

จากประเด็นปัญหาต่างๆ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วจึงทำให้ผู้วิจัยสนใจศึกษาวิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช โดยเฉพาะในเขตพื้นที่ศึกษาอำเภอเมืองจังหวัดนครศรีธรรมราช ที่มีองค์พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชที่เป็นศูนย์กลางของพระพุทธรูปปางกวางศ ทั้งนี้เพื่อศึกษาประวัติและพัฒนาการของพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชและประวัติศาสตร์พระพุทธรูปปางกวางศในเมืองนครศรีธรรมราช ผู้วิจัยเชื่อว่า

ผลจากการศึกษาในครั้งนี้สามารถทำให้เกิดการเรียนรู้เรื่องพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชและพระพุทธรูปศาสนาลังกาวงศ์ได้อย่างเด่นชัดและเป็นองค์ความรู้ใหม่ในวงวิชาการที่อาจก่อให้เกิดประโยชน์ต่อการพัฒนาเชิงอนุรักษ์พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชที่เป็นมรดกของบรรพชนอันจะนำไปสู่มรดกโลก

1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

การศึกษาเรื่อง “วิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช” มีวัตถุประสงค์ ดังนี้

- 1.2.1 เพื่อศึกษาประวัติและพัฒนาการของพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช
- 1.2.2 เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์พระพุทธรูปศาสนาลังกาวงศ์เมืองนครศรีธรรมราช

1.3 ขอบเขตของการวิจัย

การศึกษาเรื่อง “วิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช” ผู้ศึกษาได้กำหนดขอบเขตของการศึกษา ดังนี้

1.3.1 ขอบเขตด้านพื้นที่

การจัดการความรู้เพื่อการศึกษาวิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชศึกษาโดยเฉพาะเขตพื้นที่อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราชเท่านั้น

1.3.2 ขอบเขตด้านเนื้อหา

- 1.3.2.1 เพื่อศึกษาประวัติและพัฒนาการของพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช
 - 1) ประวัติและวิวัฒนาการของพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช
 - 2) การนำพระทันตธาตุมาประดิษฐานบนหาดทรายแก้ว
 - 3) สถานที่ประดิษฐานพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช
 - 4) แนวคิดการสร้างพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช
 - 5) ลักษณะของพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช
 - 6) การดูแลรักษาและทำนุบำรุงพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช
 - 7) การบูรณะและเสริมสร้างองค์พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช
 - 8) พระบรมธาตุเจดีย์ศูนย์กลางชุมชนเมืองนครศรีธรรมราช
 - 9) กษัตริย์ผู้สร้างพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช
 - 10) พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชกับประเพณีท้องถิ่น

1.3.2.1 เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์นครศรีธรรมราช

- 1) พระพุทธศาสนาในประเทศไทยก่อนการสถาปนาเมืองนครศรีธรรมราช
- 2) ศาสนาและความเชื่อก่อนพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ในเมืองนครศรีธรรมราช
- 3) การขยายตัวของพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ในปลายพุทธศตวรรษที่ 18
- 4) การประดิษฐานพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ในเมืองนครศรีธรรมราช
- 5) ลักษณะของพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ในเมืองนครศรีธรรมราช
- 6) การปกครองคณะสงฆ์ลังกาวงศ์ในเมืองนครศรีธรรมราช
- 7) การเผยแผ่พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ในเมืองนครศรีธรรมราช
- 8) การบูรณาการคติความเชื่อการเป็นศูนย์กลางของพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ในเมืองนครศรีธรรมราช

1.3.3 ขอบเขตด้านระยะเวลา

โครงการวิจัยนี้ผู้วิจัยได้กำหนดระยะเวลาการวิจัยไว้ 1 ปี คือ ภายในปีงบประมาณ 2559

1.4 วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ผู้วิจัยใช้วิธีการศึกษาโดยการอาศัยวิธีวิจัยเอกสาร (Document Research) วิจัยภาคสนาม (Field Research) และวิธีวิจัยทางประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์วรรณา (Ethnographical and Historical Research) โดยการวิเคราะห์เอกสารที่เกี่ยวข้องกับพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชและพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ในเมืองนครศรีธรรมราช และเก็บรวบรวมข้อมูลวิจัยภาคสนาม (Field Research) โดยการสังเกต การสำรวจทางโบราณคดีและคติชนวิทยา อันเป็นเครื่องมือในการศึกษาวิจัยเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่วางไว้แล้วนำเสนอผลของการศึกษาวิเคราะห์ตามแบบพรรณนาวิเคราะห์ ซึ่งได้กำหนดวิธีดำเนินการวิจัยไว้ตามขั้นตอน ดังนี้ คือ

1. ข้อมูลที่ใช้ในการวิจัย
2. การเก็บรวบรวมข้อมูล
3. การวิเคราะห์ข้อมูล

1.4.1 ข้อมูลที่ใช้ในการวิจัย

ผู้ศึกษาค้นคว้าวิจัยครั้งนี้มีข้อมูลที่ใช้ในการวิจัย 2 ประเภท คือ

1) ข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Data) คือ ข้อมูลที่ได้จากการศึกษาค้นคว้าเอกสารตำนานเมืองนครศรีธรรมราช ตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราช พระนิพนพานโสทร ชินกาลมาลีปกรณ์ และตำนานพระพุทธสิหิงค์ ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการสังเกตหลักฐานทางโบราณคดีและคติชนวิทยา เพื่อให้ได้ข้อเท็จจริงที่ใกล้เคียงมากที่สุด (แสดงภาคผนวก)

2) ข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Data) คือ ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยโดยรวบรวมจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ซึ่งผู้ศึกษาค้นคว้ารวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชและพระพุทธรูปปางกวางศิในเมืองนครศรีธรรมราชจากเอกสารหลัก ได้แก่ พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช พระมหากษัตริย์ไทยกับพระพุทธรูป เมืองนครศรีธรรมราช มหานคร ประวัติศาสตร์พระพุทธรูปในประเทศไทย ศรีลังกา ไทย-ศรีลังกา กัลยาณมิตรสัมพันธ์ไมตรี แน่นแฟ้นทางพระพุทธรูป คณะสงฆ์รามัญในประเทศไทย พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช มหาสถูปแห่งคาบสมุทรมหาไต้ History of Buddhism in Ceylon เป็นต้น และงานวิจัยหลัก ได้แก่ รายงานการวิจัยเรื่องประวัติศาสตร์พระพุทธรูปในประเทศไทย ประวัติศาสตร์นครศรีธรรมราช : พัฒนาการของรัฐบนคาบสมุทรไทยในพุทธศตวรรษที่ 11-19 รายงานการวิจัยเรื่องเจดีย์ช้างล้อมกับพระพุทธรูปปางกวางศิในประเทศไทย คติความเชื่อพระพุทธรูปแบบลังกากับวิถีชีวิตชุมชนเมืองสุโขทัย-ศรีสัชชนาลัย บทบาททางการปกครองของราชวงศ์ศรีธรรมมาโศกราช : กรณีศึกษาจาก “ตำนานเมืองนครศรีธรรมราช” เป็นต้น และสิ่งตีพิมพ์ต่างๆ ที่มีข้อมูลเกี่ยวข้องกัพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชและพระพุทธรูปปางกวางศิเพื่อใช้เป็นข้อมูลพื้นฐานในการวิจัย (แสดงภาคผนวก)

1.4.2 การเก็บรวบรวมข้อมูล

โดยการเตรียมศึกษาข้อมูลด้านเอกสารเบื้องต้นเกี่ยวกับพื้นที่ที่ทำการศึกษา จากนั้นจึงลงสำรวจพื้นที่ครั้งแรก นอกจากนี้ยังเตรียมอุปกรณ์ในการเก็บข้อมูลอื่นๆ อีก เช่น ปากกา ดินสอ สมุดบันทึก เครื่องบันทึกเสียง และกล้องถ่ายรูป เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูล การศึกษาครั้งนี้ใช้วิธีการเก็บข้อมูลหลายวิธีประกอบกัน ได้แก่ การเก็บข้อมูลจากเอกสาร และการเก็บข้อมูลภาคสนาม ซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้

1) การเก็บข้อมูลจากเอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง (Documentary Research) ซึ่งผู้วิจัยได้เก็บรวบรวมข้อมูลจากแหล่งข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Source) จากการศึกษาค้นคว้าจากเอกสารประเภทตำนาน ได้แก่ ตำนานเมืองนครศรีธรรมราช ตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราช ตำนานพระพุทธสิหิงค์ ชินกาลมาลีปกรณ์ พระนิพนพานโสทร เป็นต้น และจากแหล่งข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Source) โดยการศึกษาค้นคว้าจากเอกสารและงานวิจัยหลัก ได้แก่ เอกสารเรื่องพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช คณะสงฆ์รามัญในประเทศไทย ไทยศรีลังกา กัลยาณมิตร : ความสัมพันธ์ไมตรีแน่นแฟ้นทางพระพุทธรูป ประวัติศาสตร์พระพุทธรูปในลังกา พระบรม

ธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชมหาสถูปแห่งคาบสมุทรภาคใต้ เมืองนครศรีธรรมราชมหานคร เป็นต้น งานวิจัยเรื่องคติความเชื่อพระพุทธศาสนาแบบลังกาคับวิถีชีวิตชุมชนสุโขทัย-ศรีสัชนาลัย รายงานการวิจัยประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในคาบสมุทรภาคใต้ของประเทศไทย รายงานการวิจัยเรื่องเจดีย์ข้างล้อมกับพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ในประเทศไทย ประวัติศาสตร์นครศรีธรรมราช : พัฒนาการของรัฐบนคาบสมุทรไทยในพุทธศตวรรษที่ 11-19 การศึกษาบทบาททางการปกครองของราชวงศ์ศรีธรรมมาโศกราช : กรณีศึกษาจาก “ตำนานเมืองนครศรีธรรมราช” เป็นต้น บทความ จดหมายเหตุ และสิ่งตีพิมพ์อื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ในนครศรีธรรมราช

ผู้วิจัยได้ใช้ข้อมูลปฐมภูมิเพื่อเป็นเครื่องมือค้นหาข้อเท็จจริงของพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชและพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ที่เกิดขึ้นในอดีตและนำมาอ้างอิงหลักฐานสนับสนุนงานวิจัยและได้นำข้อมูลทุติยภูมิเข้ามาเป็นหลักฐานชั้นรอง เพื่อนำหลักฐานทางโบราณคดีและการสัมภาษณ์หรือแนวคิดทฤษฎีของนักวิชาการมาประกอบกับข้อมูลปฐมภูมิ เนื้อหาของข้อมูลจึงสามารถขยายขอบเขตไปถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ นอกจากนี้ผู้วิจัยพยายามที่จะเสนอข้อมูลแบบกระบวนการหรือแบบพลวัต (processual or dynamic) และพยายามสร้างทฤษฎีขึ้นมาอธิบายปรากฏการณ์ของพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชและพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ในเมืองนครศรีธรรมราช

2) เก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม (Field Research) ในการศึกษาภาคสนามครั้งนี้เป็นการเก็บข้อมูลแบบปฐมภูมิ (Primary Source) ผู้วิจัยจำเป็นต้องสำรวจพื้นที่ภาคสนามเบื้องต้นก่อนลงมือปฏิบัติการวิจัยภาคสนามจริงและมีวิธีในการเก็บข้อมูลภาคสนามโดยการสังเกต (Observation) การสำรวจภาคสนามทางโบราณคดีและคติชนวิทยา เพื่อเก็บข้อมูลปฐมภูมิที่ไม่ปรากฏอยู่ในเอกสาร ตำนาน งานวิจัย บทความและเอกสารอื่นๆ ตรวจสอบข้อมูลปฐมภูมิและทุติยภูมิที่ปรากฏอยู่ในเอกสาร ตำนาน ศิลปจารึก งานวิจัย บทความ และเอกสารอื่นๆ เพื่อนำมาวิเคราะห์ข้อมูลเอกสารและงานวิจัยมาใช้ในการศึกษา

การตรวจสอบข้อมูล การตรวจสอบเบื้องต้นกระทำไปพร้อมๆ กันตลอดระยะเวลาที่ดำเนินการวิจัยและหลังการเสร็จสิ้นการเก็บข้อมูลภาคสนามแล้วซึ่งการตรวจสอบจะทำใน 3 ลักษณะคือ การตรวจสอบความสมบูรณ์ของเนื้อหาว่าครบถ้วนทุกข้อคำถามหรือไม่ การตรวจสอบความถูกต้องของเนื้อหาว่าถูกต้องตามวัตถุประสงค์และตรงตามสภาพการณ์จริงหรือไม่ และการตรวจสอบความเป็นเอกภาพของข้อมูลว่ามีความเป็นลักษณะเดียวกันของคำตอบ

1.4.3 การวิเคราะห์ข้อมูล

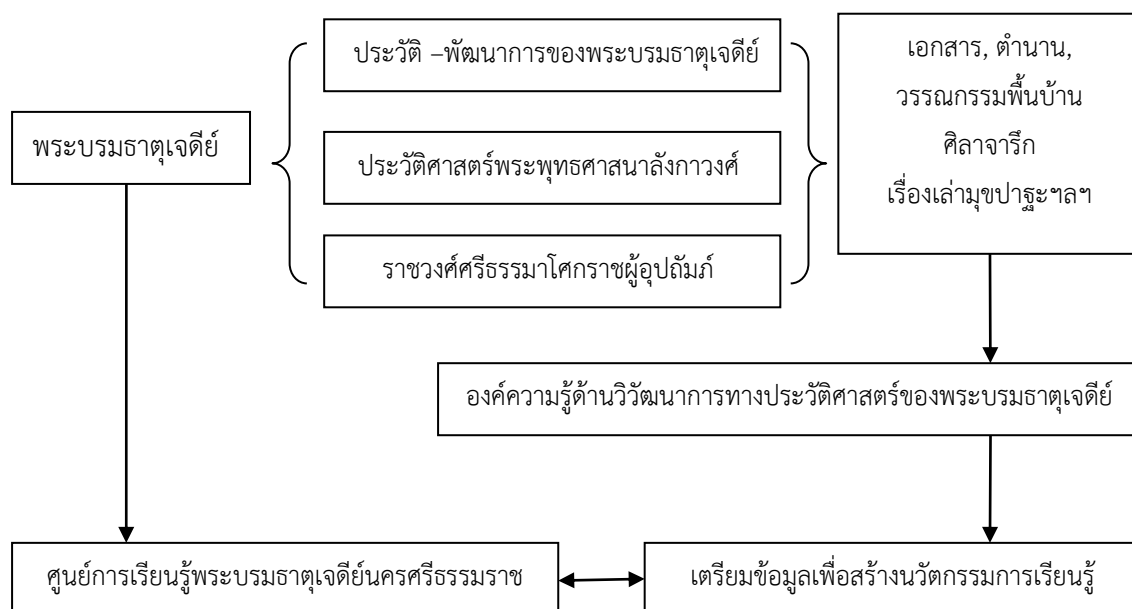
1) การตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลเอกสารประเภทปฐมภูมิและทุติยภูมิและนำข้อมูลเอกสารดังกล่าวไปตรวจสอบความถูกต้องกับข้อมูลภาคสนามทางโบราณคดี

2) การนำข้อมูลที่ได้อามาวิเคราะห์โดยแยกแยะตามประเด็นที่ศึกษา เพื่อหาสิ่งที่เหมือนกันสิ่งที่ต่างกันหรือสิ่งที่สัมพันธ์กันขององค์ความรู้ที่เกี่ยวกับพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช และพระพุทธรูปปางกวางค์ หลังจากนั้นเป็นการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) ซึ่งเป็นการนำผลการวิเคราะห์ที่ได้มาจากการวิเคราะห์ความถูกต้องว่าสามารถตอบวัตถุประสงค์หรือเป้าหมายที่กำหนดไว้ได้หรือไม่และสรุปอ้างอิงไปถึงสภาพการณ์จริงได้มากน้อยเพียงใดหลังจากนั้นจึงตรวจสอบข้อมูล ตรวจสอบความสมบูรณ์ของข้อมูล เก็บข้อมูลเพิ่มเติมในกรณีที่มีข้อมูลบางส่วนขาดความสมบูรณ์แล้วจึงวิเคราะห์ สังเคราะห์ตามขอบเขตด้านเนื้อหาที่กำหนดไว้

3) การวิเคราะห์ข้อมูล การสรุปและการนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูลทุกขั้นตอนที่นำข้อสรุป สังเคราะห์ให้เชื่อมโยงสู่ภาพรวมของพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชและพระพุทธรูปปางกวางค์ในนครศรีธรรมราช

4) การนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูลในลักษณะของการพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis) โดยการเริ่มต้นเขียนเรื่องราวที่น่าอ่านและเข้าใจง่ายด้วยการใช้หลักเหตุผลและเริ่มต้นวางโครงเรื่องและแนวการเขียนให้มีความสมดุลมีความต่อเนื่อง

1.5 ทฤษฎี สมมติฐาน และกรอบแนวความคิดของโครงการวิจัย

1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1.5.1 ทำให้ทราบถึงประวัติและพัฒนนาการขององค์พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช

1.5.2 ทำให้ทราบถึงประวัติศาสตร์พระพุทธรูปปางกวางค์ในเมืองนครศรีธรรมราช

1.5.3 ทำให้ทราบถึงการผสมผสานแนวความคิด และคติความเชื่อแบบลังกากับคติความเชื่อแบบท้องถิ่นเข้าด้วยกัน จนทำให้เกิดแนวความคิดและคติความเชื่อใหม่ในการสร้างความเป็นปึกแผ่นทางสังคม

1.5.4 ทำให้สามารถนำองค์ความรู้ที่ได้จากการศึกษาวิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชมาเตรียมความพร้อมในการเป็นมรดกโลกของพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชและประชาชนจังหวัดนครศรีธรรมราช

1.5.5 ทำให้สามารถนำองค์ความรู้ที่ได้จากการศึกษาวิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชมาสร้างนวัตกรรมการเรียนรู้เรื่องพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชในอนาคต

1.7 คำนิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

1.7.1 พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช หมายถึง พระบรมธาตุเจดีย์ที่พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชทรงสร้างไว้บนหาดทรายแก้วเพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ การสร้างครั้งนั้นอาจเป็นศิลปะศรีวิชัย ต่อมาในสมัยพระเจ้าจันทรภาณุศรีธรรมราชทรงบูรณะและเสริมสร้างพระบรมธาตุเจดีย์องค์นี้ให้เป็นศิลปะแบบลังกาครอบเจดีย์องค์เดิมไว้และมีการบูรณปฏิสังขรณ์ตลอดมา ปัจจุบันพระบรมธาตุเจดีย์องค์นี้มีลักษณะเป็นเจดีย์ก่ออิฐถือปูนทรงกลมแบบลังกา เรียกว่า “เจดีย์ทรงระฆังคว่ำ” หรือ “ทรงโอคว่ำ” มีเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 22 เมตร สูงประมาณ 56 เมตร มีฐานสี่เหลี่ยมมีหลังคาคลุม เรียกว่า “ทับเกษตร” มีองค์ระฆังตั้งอยู่บนลานประทักษิณ บัลลังก์ เสาहार พระเวียน ปล้องไฉน บัวคว่ำบัวหงาย และปลียอดทองคำ เป็นศูนย์กลางของเมืองและศูนย์กลางพระพุทธศาสนาประดิษฐานอยู่ภายในวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช

1.7.2 พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ หมายถึง พระพุทธศาสนานิกายหินยานแบบเถรวาทที่ได้เผยแผ่เข้าสู่เกาะลังกาตั้งแต่สมัยพระเจ้าอโศกมหาราชและได้รับการฟื้นฟูโดยพระเจ้าปรักรมพาทูที่ 1 ซึ่งถือว่าเป็นนิกายที่มีความบริสุทธิ์มากกว่านิกายอื่นๆ ตั้งแต่นั้นมาพระสงฆ์ในเกาะลังกาเป็นผู้มีความเชี่ยวชาญและรอบรู้พระธรรมวินัยมากกว่าพระสงฆ์ในประเทศอื่นๆ จึงมีกิตติศัพท์เลื่องลือออกยังนานาประเทศ ทำให้พระสงฆ์จากเมืองนครศรีธรรมราชเดินทางไปศึกษาที่เกาะลังกาและนำพระพุทธศาสนาเข้ามาเผยแผ่ที่เมืองนครศรีธรรมราชประมาณพุทธศตวรรษที่ 18 โดยได้รับการอุปถัมภ์จากพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชจนทำให้พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์เจริญรุ่งเรืองและตั้งมั่นอย่างมั่นคงในเมืองนครศรีธรรมราชและเผยแผ่ไปสู่กรุงสุโขทัย ล้านนาและอยุธยา

1.7.3 ราชวงศ์ศรีธรรมมาโคกราช หมายถึง ราชวงศ์ของกษัตริย์ผู้ปกครองเมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งมีพระนามว่า “พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราช” อันเป็นตำแหน่งของกษัตริย์ผู้ครองเมืองนครศรีธรรมราชที่ทรงอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์และคณะสงฆ์ ดังที่ปรากฏในตำนาน

บทที่ 2

ทบทวนวรรณกรรม

การวิจัยเรื่อง “วิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช” ผู้วิจัยได้ทบทวนวรรณกรรมเอกสาร แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวกับพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช เพื่อเป็นข้อมูลและแนวทางในการศึกษาวิจัย ดังนี้

1. เอกสารที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์
2. เอกสารที่เกี่ยวข้องกับวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร
3. เอกสารที่เกี่ยวข้องกับพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช
4. เอกสารที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์กับพระพุทธศาสนา
5. แนวคิดและทฤษฎีโครงสร้าง-หน้าที่นิยมของอิมิล เดอร์ไคม์

2.1 เอกสารที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์

ปรีชา นุ่นสุข (2544 : 83-93) กล่าวว่า พระพุทธเจ้าศากยมนีประสูติที่ลุมพินี ซึ่งมีพระเจ้าสุทโธทนะเป็นพระราชบิดา ในการประสูติของพระพุทธเจ้าศากยมนีมีปาฏิหาริย์ แม้แต่ในพระครรภ์ของพระราชมารดา พระนางทรงสุบินว่ามีช้างเข้าไปในพระครรภ์ ในลักษณะเช่นนี้เป็นลักษณะของพระโพธิสัตว์ได้จุดีเพื่อจะเต็มเต็มพระราชภารกิจในโลกมนุษย์ให้สมบูรณ์ ครั้นถึงเวลาที่พระองค์ประสูติพระนางก็ทรงจับกิ่งสาละประสูติที่สวนลุมพินี หลังจากนั้นพระราชบิดาก็อัญเชิญกลับไปสู่พระมหाराชวังเพื่อประกอบพิธีตามประเพณีโบราณและถวายพระนามว่า “สิทธัตถะ” ต่อมาล่วงหนึ่งสัปดาห์พระราชมารดาสวรรคตจึงได้ทรงรับการเลี้ยงดูจากพระนางประชาบดีและเข้าศึกษาที่สำนักครุวิศวามิตร ในวัยหนุ่มก็ทรงอภิเษกสมรสกับพระนางยโสธรา ต่อมาทรงมีพระโอรสหนึ่งองค์พระนามว่า “ราหุล” พระองค์ทรงเสด็จหาความจริงของโลกจนพบกับความเกิด แก่ เจ็บตาย และทรงพบเห็นสมณะ ในที่สุดทรงตัดสินพระทัยเสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์ในขณะที่มีพระชนมายุได้ 29 พรรษา

ภายหลังที่เจ้าชายสิทธัตถะได้เสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์เพื่อแสวงหาหนทางในการตรัสรู้ได้พบกับอารทกาลามะและทรงบำเพ็ญทุกรกิริยาโดยที่มีปัญจวัคคีย์คอยรับใช้เป็นเวลา 6 ปี แต่ทรงเห็นว่าไม่ใช่หนทางแห่งการตรัสรู้ก็หันมาบำเพ็ญเพียรทางจิตแทนแล้วเสด็จรับข้าวมธุปายาสจากนางสุชาดาและรับหญ้าคาจากคนตัดหญ้าเพื่อปลาดบัลลังก์ใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ พระองค์ทรงตรัสรู้ในคืนวันเพ็ญเดือน 6 จึงได้พระนามใหม่ว่า “พระพุทธเจ้า” หลังจากเสวยวิมุตติสุขในกิริยาบถต่างๆ แล้วพระองค์ทรงเสด็จสู่ป่าอิสิปตนมฤคทายวันเพื่อแสดงปฐมเทศนาโปรดปัญจวัคคีย์จนกลายเป็นสาวก

กลุ่มแรก ภายหลังจากที่พระพุทธเจ้าทรงประกาศพระศาสนาจนมีสาวกมากมายพระองค์ก็ได้เสด็จกลับกรุงกบิลพัสดุ์เพื่อเทศนาสั่งสอนชาวศากยธรรมทั้งพระราชบิดาและบรรพชาพระญาติต่าง ๆ

พระพุทธเจ้าศากยมนีทรงประกาศพระศาสนาจนพระชนมายุได้ 80 พรรษา พระองค์ได้ทรงอธิษฐานไว้ที่กุสินาราหรือกุสินครอันเป็นรัฐชนเผ่ามัลละ พระพุทธเจ้าศากยมนีได้เดินทางอันแสนไกลได้เสวยพระกระยาหารของนายจุนทะแล้วทรงพระประชวร จึงเสด็จสู่ป่าไม้สาละในกุสินคร พระอานนท์และพระสาวกคอยดูแลอย่างใกล้ชิด พระองค์ทรงเข้าฌานสี่แล้วเสด็จดับขันธปรินิพพาน

การเสด็จดับขันธปรินิพพานของพระพุทธเจ้ามีความสำคัญคล้ายกับการตรัสรู้ของพระองค์ จึงได้กลายเป็นธรรมเนียมการนับถือเคารพพระพุทธเจ้าศากยมนีในปางสี่ไสยาสน์ หลังจากพระพุทธเจ้าศากยมนีดับขันธปรินิพพานไปหนึ่งสัปดาห์ พระสาวกบางองค์ขาดความเคารพต่อพระธรรมวินัยจึงนำไปสู่การสังคายนาครั้งที่ 1, 2 และ 3 เป็นต้น ในการสังคายนาครั้งที่ 3 เป็นเหตุให้พระเจ้าอโศกมหาราชได้ส่งพระโสณเถระและพระอุตตรเถระมายังสุวรรณภูมิ

สุรพล คำริกุล (2545 : 32-33) กล่าวว่า พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ได้เผยแผ่เข้าสู่ดินแดนประเทศไทยเป็นครั้งแรกที่เมืองนครศรีธรรมราชเมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ 18 การเผยแผ่เข้ามาของพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ครั้งนั้นมีเรื่องราวที่แตกต่างกัน 2 ประการ ดังนี้

ประการแรก กล่าวกันว่าในปลายพุทธศตวรรษที่ 18 ตรงกับรัชสมัยของพระเจ้าจันทรภาณุ พระสงฆ์ไทยจำนวนหนึ่งได้เดินทางไปศึกษาพระธรรมวินัยที่เกาะลังกาจนรอบรู้ดีแล้วเมื่อเดินทางกลับมาได้ชักชวนพระภิกษุชาวลังกามาตั้งสำนักเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่เมืองนครศรีธรรมราช อย่างไรก็ตามในรัชกาลของพระเจ้าจันทรภาณุได้มีเหตุการณ์ 2 เหตุการณ์ คือ ในประมาณปี พ.ศ.1790 พระเจ้าจันทรภาณุได้ทรงส่งคณะทูตไปเกาะลังกาเพื่อขอพระบรมสารีริกธาตุและพระพุทธรูป ต่อมาในประมาณปี พ.ศ.1813 พระเจ้าจันทรภาณุยกกองทัพไปเกาะลังกาอีกครั้งเพื่อขอพระทันตธาตุและบาตรของพระพุทธองค์ แต่กองทัพพ่ายแพ้กลับมา

ประการที่สอง พระราหุลเถระชาวลังกา ซึ่งเป็นหนึ่งในกลุ่มของพระเถระ 4 รูปที่เดินทางจากลังกาไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่ประเทศพม่าพร้อมกับพระฉปัญ ต่อมาพระราหุลเถระเกิดความกำหนดอยากจะสึก พระเถระทั้ง 4 รูปได้ทักท้วงว่าถ้าจะลาสิกขาที่เมืองพุกาม ชาวพม่าจะดูหมิ่นลึ้นนับถือจึงแนะนำให้หลบไปลาสิกขาที่ห่างไกล พระราหุลเถระจึงได้เดินทางมาเมืองนครศรีธรรมราช เมื่อมาถึงเมืองนครศรีธรรมราชกษัตริย์เมืองนี้ทรงเลื่อมใสในพระราหุลเถระจึงแต่งตั้งให้เป็นพระราชครู

กษัตริย์เมืองนครศรีธรรมราชทรงเลื่อมใสศรัทธาศึกษาพระพุทธรูปธรรมจากพระเถระองค์นี้ ในขณะที่เทศนาสั่งสอนธรรมพระราหุลเถระคงจะได้แนะนำแบบอย่างเจดีย์ที่จะใช้เป็นต้นแบบในการบูรณปฏิสังขรณ์พระบรมธาตุเจดีย์เมืองนี้ให้มีรูปทรงอย่างเจดีย์ลังกา ซึ่งมีหัวข้างโผล่ออกมาจากฐาน โดยรอบคล้ายกับสุวรรณมาลิกเจดีย์ที่พระเจ้าพุชฎคามณีอภัยทรงสร้างที่กรุงลังกา และในที่สุดพระราหุลเถระได้ลาสิกขาเป็นคฤหัสถ์มีครอบครัวอยู่ที่เมืองนครศรีธรรมราช พระพุทธศาสนา

ลัทธิขงจื๊อและเจริญรุ่งเรืองขึ้นในดินแดนภาคใต้ โดยมีเมืองนครศรีธรรมราชเป็นศูนย์กลางและได้เผยแผ่ไปสู่ดินแดนใกล้เคียง เช่น กรุงสุโขทัย และกรุงศรีอยุธยา

อานวย วีรกรรม (2555 : 284-288) กล่าวว่า พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ได้ประดิษฐานลงอย่างมั่นคงมีความเจริญรุ่งเรืองและเป็นที่ยอมรับศรัทธาในหมู่มหาชนชาวไทยสืบเนื่องมาโดยไม่ขาดสายในประวัติศาสตร์อันยาวนาน ดังนี้

ประการแรก พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์มีหลักคิดและคติความเชื่อที่แตกต่างจากการนับถือลัทธิขงจื๊อ วิญญาน ธรรมชาติ ศาสนาพราหมณ์-ฮินดูและพระพุทธศาสนาเถรวาท จึงทำให้กษัตริย์ผู้ปกครองสามารถรวมกลุ่มคนประสบความสำเร็จสร้างเมืองและรัฐได้ดีกว่าศาสนาและคติความเชื่ออื่นๆ

ประการที่สอง อารยธรรมพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ได้บูรณาการสังคมและวัฒนธรรมของผู้คนในดินแดนประเทศไทยจนสามารถสร้างศรัทธาและยอมรับพระพุทธศาสนาเป็นระบบความเชื่อหลักสำหรับนำจิตวิญญาณของตนจนสามารถต่อยอดความศรัทธาในพระพุทธศาสนาไปถึงการยอมรับพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด

ประการที่สาม พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์มีพัฒนาการและความเข้มแข็งกลายเป็นสถาบันทางสังคม กษัตริย์ผู้ปกครองในสมัยสุโขทัยและอยุธยาได้ยกฐานะของพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ให้เป็น “พุทธจักร” ควบคู่ไปกับ “อาณาจักร” อันมีพระมหากษัตริย์เป็นประธาน ศาสนธรรมและพระสงฆ์ได้รับการจัดระเบียบอย่างชัดเจน ซึ่งมีอำนาจหน้าที่ครอบคลุมตลอดทั้งราชอาณาจักรและพุทธจักรและมีความสำคัญต่อชนชั้นปกครอง ระบบการเมืองตลอดจนวิถีชีวิตของผู้คนในสังคมไทยในด้านความประพฤติและศีลธรรมจรรยา วัดและพระสงฆ์จึงเป็นศูนย์กลางของชุมชนและกิจกรรมทางสังคมตลอดมา

ประการที่สี่ พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ยอมรับบทบาทและบุญบารมีของพระมหากษัตริย์ที่ทรงอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาและคณะสงฆ์ ทรงแสดงออกเป็นรูปธรรมด้วยการสถาปนาถาวรวัตถุต่างๆ และสร้างความเจริญรุ่งเรืองให้แก่พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ในประเทศไทยสืบมา

สถาพร อรุณวิลาศ (2539 : 75-79) กล่าวว่า พระสงฆ์ในสมัยสุโขทัยได้รับการถ่ายทอดความรู้ทางพระพุทธศาสนาทั้งในส่วนปริยัติธรรมและการปฏิบัติธรรมตามแบบอย่างพระสงฆ์ในลังกา ทวีปและการเผยแผ่พุทธธรรมสู่วิถีชีวิตของคนในสังคม จนทำให้เกิดแนวทางปฏิบัติที่กลายเป็นขนบธรรมเนียมประเพณีที่หล่อหลอมวิถีชีวิตทางสังคมวัฒนธรรมของคนในชุมชนเมืองสุโขทัย-ศรีสัชชนาลัย นับตั้งแต่พระพุทธศาสนาแบบลังกาเผยแผ่เข้าสู่อาณาจักรสุโขทัย พระสงฆ์มีบทบาทในการเป็นผู้นำของชุมชนและสังคม โดยการยึดถือลัทธิขงจื๊อเป็นแม่แบบแห่งความถูกต้องที่สืบทอดพระพุทธศาสนาจากชมพูทวีป ได้แก่ เครื่องแต่งการของพระสงฆ์ คือ ไตรจีวร ประกอบด้วยสบง (ผ้านุ่ง) จีวร (ผ้าห่ม) สังฆาฏิ (ผ้าทาบ) และรัดประคด (ผ้าคาดเอว) สมณบริขารที่สำคัญของพระสงฆ์

คือ ตาลปัตร สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงประทานความเห็นว่าการที่พระสงฆ์ถือตาลปัตรมาจากลังกาได้ปรากฏเรื่องราวในพุทธประวัติที่มีพระพุทธรักขิตาจารย์เขียนเรื่องปฐมสมโพธิขึ้นในลังกาทวีป ตาลปัตรจึงเป็นเครื่องใช้ของพระสงฆ์ โดยเฉพาะการแสดงธรรมและพิธีสวดต่างๆ การสวดพระปริตร เริ่มต้นการชุมนุมเทวดา สวดราชปริตร 7 ตำนานหรือราชปริตร 12 ตำนาน และแต่งบทขัดตำนานแต่ละบทหรือแต่ละสูตรคั้น มีการแสดงธรรมภายในวัดให้กับประชาชน ฟังวันพระซึ่งมีจำนวนมากในชุมชนเมืองสุโขทัย-ศรีสัชชนาลัย และโครงสร้างทางความคิดเรื่องอันตรธาน 5 อย่าง พระภิกษุสงฆ์และประชาชนในอาณาจักรสุโขทัยได้รับอิทธิพลมาจากพุทธศาสนาแบบลังกาที่สะท้อนให้เห็นได้ในหลักศิลาจารึก โบราณสถานและโบราณวัตถุเป็นจำนวนมากที่เกี่ยวข้องอันตรธานของพระพุทธศาสนา

โครงสร้างทางความคิดของพระสงฆ์ฝ่ายอรัญวาสี (ภิกษุอยู่ป่า) ในอาณาจักรสุโขทัยที่นำแบบอย่างลังกามาปฏิบัติเพื่อเจริญธรรมให้บรรลุถึงพระนิพพาน ส่วนคนชั้นสูงและประชาชนโดยทั่วไปได้รับการถ่ายทอดในรูปแบบของพิธีกรรมต่างๆ ดังที่เห็นได้จากการกัลปนาอุทิศที่ดินแรงงานคน สัตว์ และสิ่งของเครื่องใช้ให้กับวัดซึ่งเป็นศูนย์กลางชุมชน เพื่อผลอนิสงส์ที่จะตอบสนองเป็นกุศลที่จะนำไปสู่พระนิพพานหรือการหลุดพ้น โดยขอให้อนิสงส์ทั้งหลายได้ส่งผลให้ตนเองได้ไปเกิดในยุคพระศรีอาริยมตวรรษ (พระพุทธเจ้าองค์ที่ 5) เพื่อจะได้ฟังธรรมและบรรลุพระนิพพาน ดังเช่นจารึกหลักที่ 299 ที่ฐานพระพุทธรูปสุโขทัย (เจ้าสอรัต) กล่าวถึง ผู้มีจิตศรัทธาร่วมสร้างพระพุทธรูปพร้อมทั้งตั้งความปรารถนาแห่งตนให้ได้อนิสงส์แห่งการสร้างพระพุทธรูปนั้นเป็นผลบุญหนุนส่งให้ได้พบกับพระศรีอาริยมตวรรษซึ่งจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต

พระพุทธศาสนาได้เกิดขึ้นในอินเดียเป็นระยะเวลา 2,600 ปีมาแล้ว โดยการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าศากยมนี ทรงประกาศพระพุทธศาสนาเป็นเวลา 45 ปี มีพระสาวกสงฆ์เกิดขึ้นมากมาย หลังจากพระพุทธองค์ทรงปรินิพพานได้มีการทำสังคายนาพระธรรมวินัย 3 ครั้ง การสังคายนาครั้งที่ 3 พระเจ้าอโศกมหาราชทรงส่งสมณทูต 9 สายไปประกาศพระศาสนาในดินแดนต่างๆ สายที่ 8 พระโสณเถระและพระอุตตรเถระมาสุวรรณภูมิและสายที่ 9 พระมหินทเถระไปเกาะลังกา ต่อมาพระพุทธศาสนาแบบลังกาได้เผยแผ่เข้าสู่เมืองนครศรีธรรมราชประมาณพุทธศตวรรษที่ 18 และได้เจริญรุ่งเรืองตั้งมั่นลงอย่างมั่นคงและเผยแผ่ไปสู่ดินแดนใกล้เคียง เพราะพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์มีหลักคิดและวิธีคิดที่สามารถนำอารยธรรมมาบูรณาการให้เข้ากับสังคมและวัฒนธรรม สร้างศรัทธา นำมาเป็นการเชื่อหลักในการนำจิตวิญญาณให้เกิดประโยชน์สูงสุด สร้างความเข้มแข็งให้กับสถาบันทางสังคม ยอมรับบารมีและบทบาทของกษัตริย์ในการอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาและคณะสงฆ์ ขณะเดียวกันพระสงฆ์ในสมัยสุโขทัยได้รับการถ่ายทอดความรู้ในทางปริยัติและปฏิบัติตามแบบอย่างลังกา จนทำให้เกิดธรรมเนียมประเพณีที่หล่อหลอมวิถีชีวิตทางสังคมวัฒนธรรมของคนสุโขทัย

พระสงฆ์มีบทบาทในการเป็นผู้นำทางสังคมและเจริญธรรมเพื่อพระนิพพาน ส่วนคนชั้นสูง ประชาชน
รับการถ่ายทอดในรูปแบบพิธีกรรมต่างๆ เท่านั้น

2.2 เอกสารที่เกี่ยวข้องกับวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร

ปรีชา นุ่นสุข (2523 : 33-76) กล่าวว่า เมืองนครศรีธรรมราชเป็นเมืองที่มีวัดมากและวัด
เก่าแก่คู่บ้านคู่เมืองคือ วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร ซึ่งเป็นพระอารามหลวงชั้นเอก ในวัด
พระมหาธาตุวรมหาวิหารมีโบราณสถานและโบราณวัตถุที่สำคัญอยู่มากมาย โบราณสถานที่สำคัญ
ที่สุด คือ พระบรมธาตุเจดีย์อันเป็นเจดีย์ใหญ่ที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุเป็นที่เคารพสักการะของ
พุทธศาสนิกชนทั่วไปและประวัติของวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหารจากการสันนิษฐานอาศัยตำนาน
พระบรมธาตุเมืองนครศรีธรรมราช ตำนานเมืองนครศรีธรรมราช และหลักฐานทางโบราณคดี
โดยเฉพาะศิลปวัตถุ โบราณวัตถุ และโบราณสถานประกอบกัน จึงสามารถสันนิษฐานประวัติความ
เป็นมาของวัดนี้ได้ว่าวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหารเป็นวัดที่กษัตริย์ศรีธรรมมาโคกราชแห่งอาณาจักร
นครศรีธรรมราชทรงสร้างไว้ในระยะเวลาที่ใกล้เคียงกับการสร้างเมืองนครศรีธรรมราช จากนั้นจึงมี
การสร้างเพิ่มเติมและบูรณปฏิสังขรณ์โบราณวัตถุโบราณสถานภายในวัดนี้ต่อมาเป็นลำดับ
นักวิชาการบางท่านมีความเห็นว่าวัดนี้เป็นศูนย์กลางของการศึกษาพระพุทธศาสนาบนคาบสมุท
รมลายู โดยเฉพาะในสมัยศรีวิชัยมีนักประวัติศาสตร์หลายท่านมีความเห็นว่าอาณาจักรนครศรีธรรมราช
เคยเป็นศูนย์กลางแห่งอาณาจักรศรีวิชัย โดยองค์พระบรมธาตุเจดีย์มีประวัติความเป็นมาที่มักจะเชื่
กันสืบมาว่ารูปทรงของพระบรมธาตุเจดีย์องค์เดิมไม่ได้เป็นอย่างทุกวันนี้ที่ปรากฏอยู่เป็นเจดีย์ที่สร้าง
ขึ้นใหม่เพื่อครอบองค์เจดีย์เก่าไว้ สำหรับพระเจดีย์องค์เดิมที่อยู่ภายในนั้นนักวิชาการเชื่อว่าสร้างตาม
คติความเชื่อพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานในสมัยศรีวิชัยเมื่อประมาณปี พ.ศ.1300 สร้างตามรูปแบบ
สถาปัตยกรรมแบบศรีวิชัยคล้ายกับพระบรมธาตุไชยา

ครั้นถึงสมัยศรีวิชัยตอนปลายประมาณปี พ.ศ.1700 พระพุทธศาสนานิกายหินยานเจริญ
มากในลังกา เมืองนครศรีธรรมราชส่งพระภิกษุไปศึกษาพระธรรมวินัยที่ลังกาจนรอบรู้ เมื่อพระภิกษุ
เหล่านั้นกลับมาเมืองนครศรีธรรมราชจึงชักชวนพระภิกษุชาวลังกามาตั้งคณะสงฆ์ขึ้นที่เมือง
นครศรีธรรมราช เรียกว่า “พุทธศาสนานิกายลังกาวงศ์” ขณะนั้นพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช
องค์เดิมกำลังชำรุดทรุดโทรมมาก ภิกษุชาวลังกาจึงมาช่วยกันซ่อมแซมบูรณะให้เป็นไปตามแบบ
สถาปัตยกรรมลังกา โดยการก่อสร้างแบบลังกาครอบเจดีย์องค์เดิม เมื่อคราวปฏิสังขรณ์พระบรมธาตุ
เจดีย์ในสมัยรัชกาลที่ 5 มีการค้นพบเจดีย์องค์เดิมและมีหลักฐานยืนยันว่าชาวลังกาได้มาอาศัยอยู่ใน
เมืองนครศรีธรรมราชจริง นอกจากนี้ยังมีโบราณสถานในวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหารที่สำคัญคือ
พระบรมธาตุเจดีย์ พระวิหารม้า วิหารเขียน วิหารโพธิ์ลังกา วิหารสามจอม วิหารพระแอด วิหาร
ทับเกษตร วิหารคดหรือพระระเปียง วิหารธรรมศาลา พระวิหารหลวง เจดีย์ราย วิหารโพธิ์พระเดิม

พระพุทธรูปจำลอง ศาลาศรีพุทธานุสรณ์ พระศรีมหาโพธิ์ และประตูปะชาคาราช นอกจากนี้มีพระพุทธรูปสำคัญมงคลเมืองในวัดและเจ้าอาวาสวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร การบริหารงานของวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร สิ่งก่อสร้างหรือซ่อมแซมในวัด การจัดการศึกษาในวัด การเผยแพร่ธรรมแก่ชาวบ้านและเยาวชน การสมโภชพระบรมธาตุประจำปี การแห่ผ้าขึ้นธาตุและประเพณีตักบาตรอุบาสก เป็นต้น

ปรีชา นุ่นสุข (2521 : 443-462) กล่าวว่า วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหารเป็นวัดคู่บ้านคู่เมืองนครศรีธรรมราชและหัวเมืองปักษ์ใต้ รวมทั้งทุกภาคของประเทศไทย เพราะมีโบราณสถานที่สำคัญคือ พระบรมธาตุเจดีย์ ซึ่งเป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุเป็นที่เคารพสักการะของพุทธศาสนิกชนทั่วไป วัดพระมหาธาตุเป็นพระอารามหลวงชั้นเอก ชนิดวรมหาวิหาร อยู่ในเขตกำแพงเมืองโบราณ ปัจจุบันมีถนนราชดำเนินตัดผ่าน ตั้งอยู่ในเขตตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช ในสมัยรัชกาลที่ 6 เมื่อปี พ.ศ. 2458 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร กรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ อุปราชปักษ์ใต้ทรงอาราธนาพระครูวินัยธร (นุ่น) และพระสงฆ์จากวัดเพชรจริก ซึ่งอยู่ทางทิศใต้ของวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหารมาเป็นเจ้าอาวาสและดูแลรักษาวัด โดยประจำอยู่ที่วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหารตามพระราชดำริของรัชกาลที่ 6 เสด็จประพาสเมืองนครศรีธรรมราชและ วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหารทรงเห็นว่าวัดนี้ไม่มีพระสงฆ์อยู่จึงทรงมีพระราชดำริว่าควรมีพระสงฆ์ประจำที่วัดและในปีที่เสด็จประพาสเมืองนครศรีธรรมราช (ปี พ.ศ. 2458) พระองค์ได้พระราชทานนามวัดพระมหาธาตุว่า “วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร” เมื่อมีพระสงฆ์ประจำอยู่ทำให้มีการดูแลรักษาซ่อมแซมบูรณปฏิสังขรณ์วัดกันอย่างสม่ำเสมอและทั่วถึง ซึ่งเดิมเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชกับพระเถระผู้ใหญ่ที่ไม่ได้ประจำอยู่ที่วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร โดยแต่งตั้งพระครูเหมเจตยานุรักษ์และพระครูเหมเจตยาภิบาลเป็นหัวหน้าพร้อมด้วยพระครูผู้ช่วยอีก 4 รูป คือพระครูภาแก้วทำหน้าที่รักษาพระบรมธาตุเจดีย์ทางทิศตะวันออก พระครูการามทำหน้าที่รักษาพระบรมธาตุเจดีย์ทางทิศใต้ พระครูภาชาติทำหน้าที่รักษาพระบรมธาตุเจดีย์ทางทิศตะวันตกและพระครูภาเดิม ทำหน้าที่รักษาพระบรมธาตุเจดีย์ทางทิศเหนือตามลำดับ นอกจากนี้ยังมีการลำดับเจ้าอาวาสของวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหารอีกด้วย

วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหารเป็นศูนย์กลางของพระพุทธศาสนาเมืองนครศรีธรรมราชและเมืองใกล้เคียง ทุกๆ ปีมีภิกษุสามเณรมาบวชและจำพรรษาที่วัดนี้เป็นจำนวนมาก วัดจึงแบ่งการปกครองพระสงฆ์ออกเป็นคณะเหนือและคณะใต้ แต่ละคณะมีรองเจ้าอาวาสและผู้ช่วยเจ้าอาวาสเป็นผู้ปกครอง ในด้านศาสนสมบัติเดิมจังหวัดนครศรีธรรมราชเป็นผู้ควบคุมทั้งในการเบิกจ่ายก็ขึ้นกับจังหวัดด้วย ต่อมาวัดเห็นว่าเป็นการไม่สะดวกในด้านการพัฒนาวัดจึงขอโอนอำนาจการจัดการเอง โดยตั้งคณะกรรมการขึ้นมาดำเนินการ เรียกว่า “คณะกรรมการจัดผลประโยชน์วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร” เจ้าอาวาสเป็นผู้บังคับบัญชาภายใต้ระเบียบแห่งพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ กฎกระทรวง

และกฎหมายเถรสมาคม ส่วนการศึกษาสำหรับภิกษุสามเณรและศิษย์วัดนั้นเดิมจัดตามแบบเก่าต่อมาได้ตั้งสำนักเรียนนักรธรรมและบาลีขึ้น คือ โรงเรียนปริยัติธรรมได้เปิดสอนธรรมศึกษาและนักรธรรมแก่ฆราวาสทั่วไปและเปิดสอนแก่พระภิกษุสามเณรวัดธรรมยุติกนิกาย เช่น วัดมเหยงคณ์ วัดท่าโพธิ์วรวิหารและวัดศรีทวี เป็นต้น โรงเรียนนี้ในบางคราวก็จัดเป็นที่พักของพระสงฆ์และฆราวาสเป็นครั้งคราวตามโอกาส นอกจากนี้ได้ตั้งโรงเรียนสำหรับศิษย์วัดด้วยคือ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัยวิทยาเขตศรีธรรมมาศกกราช ด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนาจัดให้มีการแสดงธรรมทุกๆ วันพระที่ระเปียงและวิหารทับเกษตร ก่อนการฟังเทศน์ผู้มาร่วมฟังเทศน์ได้จัดให้มีการอ่านหนังสือต่างๆ เรียกว่า “สวดดำน” ด้านการพัฒนาวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหารจัดให้มีการพัฒนาอย่างสม่ำเสมอเจ้าอาวาสทุกรูปถือเป็นนักพัฒนา

ณรงค์ นุ่นทอง (2558 : 20-48) กล่าวว่า วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหารเป็นพระอารามหลวงชั้นเอกชนิด “วรมหาวิหาร” เดิมเรียกว่า “วัดพระบรมธาตุ” หรือ “วัดพระธาตุ” เนื่องจากวัดนี้เป็นสถานที่ประดิษฐานพระบรมธาตุเจดีย์ที่มีขนาดใหญ่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ซึ่งเป็นที่เคารพสักการะของพุทธศาสนิกชน เดิมวัดนี้ไม่มีพระสงฆ์อยู่ประจำเพราะสร้างเป็นเขตพุทธาวาส พระสงฆ์ที่พักอาศัยอยู่รอบๆ วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหารทั้ง 4 ทิศ ดังนี้

ทิศเหนือ มีวัดพระเดิม วัดมังกุด (รวมเป็นวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร) และวัดโรงช้าง (ร้าง)

ทิศใต้ มีวัดหน้าพระลาน วัดโคกธาตุ วัดท้าวโคตร วัดศพ วัดธาราวดีหรือวัดไฟไหม้ (รวมเป็นวัดท้าวโคตร) และวัดชายนา

ทิศตะวันออก มีวัดดิงดง (ร้าง) วัดธรรมาวดี (ร้าง) วัดสิงห์ (ร้าง) วัดหน้าพระบรมธาตุ วัดสระเรียง และวัดหน้าราหู (รวมกับวัดหน้าพระบรมธาตุ)

ทิศตะวันตก มีวัดพระนคร วัดแม่ชี (ร้าง) และวัดชลเนนิยหรือวัดชายคลอง

การบำรุงรักษาพระบรมธาตุเจดีย์ โบราณสถาน และโบราณวัตถุต่างๆ ภายในวัด เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชได้ร่วมกับพระเถระผู้ใหญ่ช่วยกันบูรณปฏิสังขรณ์เป็นครั้งคราว อย่างไรก็ตามสมัยโบราณมีการแต่งตั้งตำแหน่งสมณศักดิ์ให้พระสงฆ์มีหน้าที่รักษาพระบรมธาตุเจดีย์ ได้แก่ พระครูเหมเจตยานุรักษ์ พระครูเหมเจตยาภิบาล (พระครูผู้รักษาเจดีย์ทอง) เป็นหัวหน้าและมีพระครูผู้ช่วยอีก 4 รูป คือ พระครูกาแก้วมีหน้าที่รักษาและรับผิดชอบพระบรมธาตุเจดีย์ทิศบูรพา พระครูการามมีหน้าที่รักษาและรับผิดชอบพระบรมธาตุเจดีย์ทิศทักษิณ พระครูกาชาตมีหน้าที่รักษาและรับผิดชอบพระบรมธาตุเจดีย์ทิศประจิม และพระครูกาเดิมมีหน้าที่รักษาและรับผิดชอบพระบรมธาตุเจดีย์ทิศอุดร

เมื่อปี พ.ศ.2458 เป็นปีที่มีเหตุการณ์สำคัญที่เกี่ยวข้องกับวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร 2 ประการ คือ ประการแรก ได้มีพระสงฆ์มาอยู่จำพรรษาและอยู่ประจำที่วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร เป็นครั้งแรก และประการที่สอง ได้รับพระราชทานชื่อใหม่เป็นชื่อวัด “พระมหาธาตุ” เป็นพระอารามหลวงชั้นเอกชนิด “วรมหาวิหาร” ซึ่งมีเจ้าอาวาสวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร ได้แก่ พระครูวินัยธร (นุ่น) พระญาณเวที (ภพหรือลือ ยติกเถร) พระรัตนธัชมุนี (แบน คณฐาภรณ์เถร) พระธรรมรัตโนภาส (ประดับ โอภาสเถร) และพระเทพวินยาภรณ์ (สมปอง ปญญาทีโป)

สมพุทธ ธุระเจน (2558 : 102-119) กล่าวว่า หลักฐานทางประวัติศาสตร์บันทึกไว้ว่า พระมหากษัตริย์ในราชวงศ์จักรีและพระบรมวงศานุวงศ์ได้เสด็จพระราชดำเนินวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหารในโอกาสต่างๆ มาโดยตลอด ได้แก่ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินเมืองนครศรีธรรมราชและทรงนมัสการพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชจำนวน 5 ครั้ง ทรงประทับแรม ณ เมืองนครศรีธรรมราชจำนวน 3 ครั้ง ทรงมีพระราชศรัทธาต่อองค์พระบรมธาตุเจดีย์ เสด็จทอดพระเนตรตามสถานที่ต่างๆ ภายในวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร รับสั่งให้สมโภชพระบรมธาตุเจดีย์ทุกครั้งที่ได้เสด็จพระราชดำเนิน โดยเฉพาะพระครูเทพมุนีที่ทรงพระกรุณาเสด็จทรงเยี่ยมถึงที่พักวัดหน้าพระบรมธาตุ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินประพาสเมืองนครศรีธรรมราชจำนวน 3 ครั้ง คือ ครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. 2452 ครั้งที่ทรงดำรงพระราชอิสริยยศ สยามมกุฎราชกุมาร และอีกจำนวน 2 ครั้ง ขณะที่ขึ้นครองราชย์แล้วเมื่อปี พ.ศ. 2458 และ 2460 ทรงนมัสการและสมโภชพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช และพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชเสด็จพระราชดำเนินเมืองนครศรีธรรมราชจำนวน 15 ครั้ง เสด็จพระราชดำเนินวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหารจำนวน 5 ครั้ง ดังนั้นพระมหากษัตริย์ในราชวงศ์จักรีตั้งแต่สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง (รัชกาลที่ 5) พระบรมวงศานุวงศ์ได้เสด็จพระราชดำเนินวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหารเนื่องในโอกาสต่างๆ มาโดยตลอด โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร และพระบรมวงศานุวงศ์ได้เสด็จพระราชดำเนินวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหารหลายครั้งเช่นเดียวกัน วัดนี้ชาวนครศรีธรรมราชมีความภาคภูมิใจ ศูนย์รวมจิตของพุทธศาสนิกชนโดยทั่วไป ปัจจุบันได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์ให้มีความสวยงามโดดเด่นสมกับเป็นศาสนสถานที่พระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรีทรงมีพระราชศรัทธาเสด็จพระราชดำเนินทรงสักการะมาโดยตลอด

สรุปว่า วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหารเป็นวัดที่กษัตริย์ศรีธรรมมาโคกราชแห่งเมืองนครศรีธรรมราชทรงสร้างไว้เป็นวัดคู่บ้านคูเมืองคู่กับราชวงศ์ศรีธรรมมาโคกราช เป็นศูนย์กลางการเมือง การปกครองและศูนย์กลางพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ สร้างขึ้นในระยะเวลาที่ใกล้เคียงกับการสร้างเมืองนครศรีธรรมราช วัดนี้เดิมที่เป็นเขตพุทธาวาสไม่มีพระสงฆ์อยู่จำพรรษา ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 6 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร กรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ ทรงอาราธนาพระครู

วินัยธร (นุ่น) และพระสงฆ์จากวัดเพชรจริกมาเป็นเจ้าอาวาสเพื่อดูแลรักษาซ่อมแซมบูรณะวัดนี้ และทรงพระราชทานนามวัดใหม่ว่า “วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร” และจากหลักฐานประวัติศาสตร์บันทึกไว้ว่าพระมหากษัตริย์ในราชวงศ์จักรีตั้งแต่รัชกาลที่ 5 รัชกาลที่ 6 และรัชกาลปัจจุบัน สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ พระบรมวงศานุวงศ์ได้เสด็จพระราชดำเนินนมัสการและสมโภชพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชเนื่องในโอกาสต่างๆ มาโดยตลอด

2.3 เอกสารที่เกี่ยวข้องกับพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช

น. ณ ปากน้ำ (2538 : 179-185) กล่าวว่า พระเจ้าอโศกมหาราชทรงโปรดให้เปิดสุรูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ 7 แห่งในจำนวน 8 แห่ง แจกจ่ายไปยังนครต่างๆ ทั่วดินแดนของพระองค์ ทรงสร้างสุรูปขึ้นถึง 84,000 องค์ เท่าจำนวนพระธรรมชั้นตรีแล้วบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ จนทั่ว สมัยต่อมาเมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ 11 หลวงจีนเฮียนจิงและฟาเทียนได้สำรวจสุรูปที่พระเจ้าอโศกมหาราชทรงสร้างซึ่งยังหลงเหลืออยู่บ้างแต่ไม่อาจจะนับจำนวนได้เพราะรกร้างเสียมากแล้ว

สุรูปมาจากคำบาลีว่า “อุปะ” คือ มูลดินเป็นกอง น่าจะเกิดจากการเผาศพแล้วรวบรวมเอาก้อนเป็นกองไว้แล้วเอาดินเอาหินมาทับไว้เป็นเนินสูงเป็นเครื่องหมายให้เห็นชัด สมัยก่อนนั้นการก่อมูลดินสูงเป็นประเพณีนิยมมานานล่วงมาสมัยพุทธกาลก็ยังคงนิยมสืบต่อกัน โดยสร้างสุรูปสำหรับบรรจุพระบรมสารีริกธาตุและอังคารของพระพุทธเจ้าจึงต้องทำให้วิจิตรพิสดารขึ้นด้วยเพราะทรงเป็นพระบรมศาสดา นอกจากพระพุทธเจ้าแล้วยังมีสุรูปบรรจุพระธาตุพระอรหันต์บรรดาพระสาวกของพระบรมศาสดาอีกจำนวนไม่น้อยและเป็นที่รู้กันว่าสุรูปใดเป็นของพระอรหันต์องค์ใด สุรูปรุ่นแรกก่อสร้างด้วยอิฐภายหลังมีการเพิ่มเติมโดยใช้ศิลาหุ้มไว้ ดังเช่น สุรูปที่สัจจสถานโดยพระเจ้าอโศกมหาราชเมื่อประมาณปี พ.ศ.295 และตั้งเสาศิลาไว้ข้างหน้าสุรูป สุรูปธรรมราชาที่สารนาถ ก่อด้วยอิฐได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์บางส่วนให้คงรูปไว้ ซึ่งเห็นศิลาเติมไปด้วยลวดลาย สมัยหลังมีการซ่อมปฏิสังขรณ์ ดังเช่น สุรูปใหญ่บรรจุพระธาตุของพระอรหันต์สารีบุตรอัครสาวกเดิมเป็นเพียงสุรูปแบบมูลดินประดับศิลาทรงชั้นครอบขนาดย่อม ต่อมาผู้มีนับถือมากคณะสงฆ์และกษัตริย์ได้ร่วมกันบูรณปฏิสังขรณ์ให้ใหญ่โต สุรูปใหญ่ก่อด้วยศิลาของพระอรหันต์องค์สิมาล เมืองสาวัตถี เป็นต้น

คำว่า “เจดีย์” (chaitya) มาจากคำว่า “จิต” (chita) คือ จิตหรือจิตใจ คำเดียวกับจิตกาธาน แปลว่า กองฟอนหรือเชิงตะกอนที่เผาศพ ใช้ในพระพุทธศาสนาหมายถึง สุรูป แต่เจดีย์เป็นคำมีความหมายกว้างกว่านั้น รวมไปถึงวิหารและต้นไม้มงคลดีสิทธ์ เจดีย์น่าจะหมายถึงสถานอนุสรณ์ต้นไม้มงคลดีสิทธ์ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธองค์เรียกว่า “พฤกษเจดีย์” แม้พระพุทธรูปก็เป็นเจดีย์อย่างหนึ่ง เจดีย์กับสุรูปเจดีย์ในอินเดียมีความแตกต่างกันที่รูปร่างคือ วิหาร สร้างอาคารครอบทับสุรูปเป็นรูปร่างยาวรี รูปห้องโถงมีเสารายสองข้างและเฉลียงนอกเสาทั้งสองด้าน ด้านหลังมีสุรูปอยู่ด้านลึกซึ่งทำเป็นองค์พระประธาน แต่เดิมนั้นมีสุรูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุอย่างเดียว เป็นสุรูปแบบชั้นคว่ำ

ต่อมาสถาปนาที่สร้างรุ่งหลังมีขนาดเล็กกลาง เกิดคติการสร้างวิหารสำหรับเป็นที่ประชุมของชาวพุทธและพระสงฆ์ในกิจต่างๆ จึงย่อสถาปนาให้เล็กไว้ทำวิหารสำหรับเคารพกราบไหว้บูชากัน จึงเรียกวินิจฉัยว่า “เจดีย์” เพราะสถาปนาเป็นสัญลักษณ์แทนองค์พระพุทธรูปเจ้า ในประมาณพุทธศตวรรษที่ 10-11 มีการสร้างวิหารหรือเจดีย์โดยการเจาะถ้ำเข้าไปเป็นห้องโถง มีเสา มีสถาปนา เรียกว่า “เจดีย์” การเจาะถ้ำรุ่งต่อมาทำช่องไว้ประดิษฐานพระพุทธรูปติดกับสถาปนาเป็นพระนั่งสมัยคุปตะ วิวัฒนาการต่อมาเจดีย์ที่มีสถาปนาหายไปเหลือเพียงพระพุทธรูปอย่างเดียว เพียงแต่ทำซุ้มเรือนแก้วประดิษฐานไว้อย่างหรูหรา ดังเช่นวิหารหลวง วัดจำปางหลวง เป็นต้น ส่วนสถาปนาแบบลังกานั้นเป็นสถาปนาที่มีลักษณะพิเศษแตกต่างจากศิลปะปาละและรุ่งหลังๆ คือลักษณะมีระฆังใหญ่ มีบัลลังก์ มียอดฉัตรที่แปลงเป็นลูกแก้ว และระฆังเหมือนกับชั้นคว่ำซึ่งลังกาได้แบบไปจากอินเดียตั้งแต่สมัยพระเจ้าอโศกมหาราชและมีหลักฐานว่าศิลปะอมราวดีเข้าไปรุ่งโรจน์อยู่ในลังกา จนศิลปะลังการุ่นนั้นมีศิลปะที่คล้ายอมราวดีมาก สมัยนั้นมีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองอนูราธปุระ

สันติ เล็กสุขุม (2538 : 5-6) กล่าวว่า เจดีย์ในพระพุทธศาสนาซึ่งมีกำเนิดขึ้นในประเทศอินเดียโบราณ ครั้นแพร่หลายออกมาสู่ดินแดนต่างๆ นานเข้าก็มีการเปลี่ยนทางด้านความหมายและรูปแบบ มีความหลากหลายยิ่งขึ้นเพราะมีการปรับปรุงให้เข้ากับแนวความคิด ความต้องการ และสุนทรียภาพของดินแดนต่างๆ เหล่านั้น การติดต่อสัมพันธ์ระหว่างดินแดนที่ใกล้เคียงกันยังก่อให้เกิดการถ่ายรับอิทธิพลศิลปวัฒนธรรมซึ่งกันและกัน เกิดเป็นเครือข่ายทางวัฒนธรรมที่มีแนวความคิดและรูปแบบศิลปกรรมที่เกี่ยวข้องกันแต่ละท้องถิ่นมีแนวทางอันเป็นเอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่น

ตำราในทางพระพุทธศาสนากำหนดว่า พระเจดีย์หรือเจดีย์ มี 4 ประเภท คือ ธาตุเจดีย์ หมายถึง สิ่งก่อสร้างที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธรูปเจ้า พระมหากษัตริย์ พระเจ้าจักรพรรดิ บริโภคเจดีย์ หมายถึง สิ่งขวนิชสถานอันเป็นสถานที่สำคัญทางพระพุทธศาสนาหรือสถานที่ที่พระพุทธรูปเจ้าเคยประทับ เช่น ที่ประสูติ ตรัสรู้ ปฐมเทศนาและปรินิพพาน ธรรมเจดีย์ หมายถึง คาถาแสดงอริยสัจหรือคัมภีร์ในพระพุทธศาสนา เช่น พระไตรปิฎก อรรถกถา เป็นต้น และ อุเทศิกะเจดีย์ หมายถึง สิ่งก่อสร้างขึ้นโดยเจตนาอุทิศแด่พระพุทธรูปเจ้าไม่กำหนดว่าจะต้องทำอะไร เช่น สร้างบัลลังก์ให้เป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธรูปองค์ การที่เจดีย์มีความหมายครอบคลุมอย่างกว้างขวางดังกล่าวข้างต้น จึงพ้องกับความหมายของคำว่า “สถาปนา” หมายถึง สิ่งก่อสร้างเหนือหลุมฝังศพหรือสร้างเพื่อบรรจุอัฐิธาตุ ด้วยเหตุนี้สถาปนาจึงใช้แทนเจดีย์เป็นเช่นนี้ในประเทศอินเดียโบราณ สมัยสุโขทัยใช้ควบคู่กัน แต่โดยทั่วไปมักจะนิยมใช้คำว่า เจดีย์มากกว่าสถาปนา

ศรีศักร วัลลิโภดม (2539 : 10-50) กล่าวว่า พระมหาธาตุเจดีย์เป็นศูนย์กลางของการจาริกแสวงบุญและการสักการบูชาจากคนในท้องถิ่นต่างๆ การบูชาพระมหาธาตุและการสร้างพระมหาธาตุจึงเป็นลักษณะหนึ่งที่เกิดขึ้นถึงการนับถือพระพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกา ความเชื่อแบบลังกาจึงทำให้พม่า มอญ ไทย และกัมพูชา หันมานับถือพระพุทธศาสนาแบบลังกา ก่อให้เกิดประเพณีการ

สร้างวัด สร้างสถูปเจดีย์ เป็นศูนย์กลางชุมชนหรือเมืองเสมือนเขาพระสุเมรุอันเป็นหลังคาโลกอย่างแพร่หลาย แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของบรรดากษัตริย์ ผู้นำและชนชั้นปกครองรุ่นใหม่ทับถือพระพุทธรูปศาสนาเถรวาทแบบลังกาเกิดการเปลี่ยนหลักคิดในการสร้างศาสนสถานมาสร้างวัดและพระมหาธาตุเจดีย์เป็นศูนย์กลางเมืองเป็นส่วนใหญ่ จึงทำให้เกิดสถูปเจดีย์ขึ้น 3 ลักษณะคือ สถูปทรงกลมพัฒนามาจากทวารวดี สถูปที่ดัดแปลงมาจากเทวาลัยในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูและพระพุทธรูปศาสนาพุทธ และสถูปที่ท้องถิ่นคิดและปรับปรุงขึ้นมาเป็นลักษณะพิเศษ

คติและประเพณีการสร้างสถูปเจดีย์เพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุมีแพร่หลาย จึงมีการสร้างกันในวัดต่างๆ ทั้งในเขตเมืองและนอกเมืองตามแหล่งที่เป็นศูนย์กลางของท้องถิ่น ซึ่งถือว่าเป็นบุญกุศลที่สำคัญกำหนดเป็นหลักของบ้านเมืองเรียกว่า “วัดมหาธาตุ” หรือ “วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ” ตามนครหรือเมืองใหญ่ทั่วทุกภาคของประเทศไทย ลักษณะที่สำคัญของการเป็นวัดมหาธาตุคือ การเป็นวัดกลางเมืองที่มีขนาดใหญ่และสำคัญ มีสถูปเจดีย์เป็นประธานของวัด มีการสืบต่อมายาวนาน สถูปได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์ มีเขตพุทธาวาส และมีการเขียนตำนานความเป็นมาของพระมหาธาตุเจดีย์และประวัติเมืองหรือนครควบคู่กันไป

การสร้างพระมหาธาตุเจดีย์เพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุเป็นสิ่งสำคัญ ซึ่งต้องรู้วามมาจากส่วนไหนพระวรกายของพระพุทธเจ้าจะไปสัมพันธ์กับผู้เขียนตำนาน เพื่อให้ผู้คนกราบไหว้ได้รับทราบและเกิดศรัทธากับพระบรมสารีริกธาตุ พระบรมสารีริกธาตุนั้นมักจะมีขนาดใหญ่เท่ากับเมล็ดถั่วหักขนาดกลางเท่าเมล็ดข้าวสารหักและขนาดเล็กเท่ากับเมล็ดพันธุ์ฝักกาด มีสีทองอุไร สีขาวใส แก้วพลีกลีตดอกพิภูล พิสูจน์ได้ด้วย การนำมาลอยน้ำ ถ้าเป็นพระธาตุองค์จริงจะลอยน้ำได้ มีรัศมีหรือประกายน้ำปรากฏเป็นแฉกๆ บางครั้งจมน้ำพอช้อนขึ้นมาก็สามารถลอยน้ำได้ใหม่และมักจะรวมตัวกันเสมอ

ศรีศักร วัลลิโภดม (2543 : 6-36) กล่าวว่า การสร้างบ้านแปงเมืองมีความสัมพันธ์กับภูเขาศักดิ์สิทธิ์นั้นนับว่าเป็นความสัมพันธ์ที่เป็นสากลเช่นเดียวกับที่อื่นๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้มีทั้งภูเขาตามธรรมชาติและภูเขาที่สร้างขึ้นมาเป็นสัญลักษณ์ ภูเขาทั้งสองชนิดนี้สามารถมองเห็นและยืนยันได้จากหลักฐานทางโบราณคดี ประวัติศาสตร์ ประเพณี ความเชื่อ และพิธีกรรมบางอย่างจึงได้สูญหายไปแล้วแต่หลายๆ อย่างก็ยังคงสืบทอดกันเรื่อยมา

บรรดาเมืองโบราณในประเทศไทยที่มีมาตั้งแต่สมัยทวารวดีนั้นหากไม่สัมพันธ์กับภูเขาศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นธรรมชาติก็จะสัมพันธ์กับภูเขาศักดิ์สิทธิ์ที่สร้างขึ้นมาในรูปของพระสถูปเจดีย์ เรียกว่า “พระมหาธาตุ” หรือธาตุอันเป็นตัวแทนของพระพุทธรูปศาสนา แต่ถ้าเป็นของเนื่องในศาสนาฮินดูหรือพระพุทธรูปศาสนาพุทธจะเป็นการสร้างขึ้นในรูปแบบของปราสาทหรือพระปรางแทน เช่น ประเทศเม็กซิโก พวกอินเดียนโบราณสร้างพีระมิดขึ้นมาเป็นเขาศักดิ์สิทธิ์ ประเทศญี่ปุ่นให้ความสำคัญกับภูเขามากเป็นพิเศษ ประเทศศรีลังกามีเขาสุมนกูฎหรือเขาอาดัมส์อันเป็นสถานที่ ประดิษฐานรอยพระพุทธรูปบาท เมืองสุโขทัยมีเขาหลวงและมีพระสถูปเจดีย์ เมืองย่างกุ้งมีเจดีย์ชเวดากอง เมืองหงสาวดีของพวก

มอญมีพระธาตุมูเตตา และประเทศกัมพูชามีการสร้างปราสาทขึ้นเป็นเสมือนภูเขาพระสุเมรุอันเป็นที่สถิตของเทพเจ้า เป็นต้น

ปรีชา นุ่นสุข (2530 : 53-56) กล่าวว่า พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชเป็นสถูป (Stupa) หรือเจดีย์ (Chaitya) องค์หนึ่งที่สร้างขึ้นเพื่อบรรจุหรือประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตั้งอยู่บริเวณที่เรียกว่า “หาดทรายแก้ว” (The Crystal Sands) ในดินแดนโบราณที่มีชื่อว่า “ตามพรลิงค์” (Tamburlinga) ซึ่งต่อมาเรียกดินแดนแห่งนี้ว่า “นครศรีธรรมราช” (Nakhon Si Thammarat) หรือชาวต่างชาติ เรียกว่า “ลิกอร์” (Ligor) ปัจจุบันพระบรมธาตุเจดีย์อยู่ภายในบริเวณวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช

พระบรมธาตุเจดีย์เป็นปูชนียสถานที่สำคัญสำหรับพุทธศาสนิกชนทั่วโลกองค์นี้ สร้างขึ้นด้วยความเชื่อที่เป็นสัญลักษณ์แทนองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งคติทางพระพุทธศาสนาเช่นนี้ได้เกิดขึ้นครั้งแรกในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช (The Great Ashoka) แห่งชมพูทวีปหรือประเทศอินเดีย ในประมาณพุทธศตวรรษที่ 3 เช่นเดียวกับสถูปสัจฉิ (Sanchi) ที่ปรากฏหลักฐานเป็นประจักษ์พยานอยู่ในปัจจุบัน หลังจากสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชสถูปเจดีย์เหล่านั้นได้แพร่กระจายไปยังดินแดนแห่งพระพุทธศาสนาทั้งภายในและภายนอกประเทศอินเดีย เช่น ศรีลังกา พม่า ไทย และดินแดนอื่นๆ เจดีย์และสถูปเจดีย์เหล่านั้นได้วิวัฒนาการมาตามลำดับ

พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชขององค์นี้วิวัฒนาการมาเป็นเวลาอันยาวนาน หลักฐานทางโบราณคดีได้กล่าวถึงการกำเนิดของพระบรมธาตุเจดีย์องค์นี้ว่าสัมพันธ์กับพุทธประวัติ กษัตริย์อินเดียและกษัตริย์ลังกาอย่างแนบแน่น โดยกล่าวว่าเจ้าชายทนต์กุมารและเจ้าหญิงเหมขาลา โอรสและธิดาของกษัตริย์อินเดียได้รับบัญชาของกษัตริย์ทูลฐคามณีแห่งลังกานำพระบรมสารีริกธาตุมาฝังและสร้างตึกครอบไว้ ณ หาดทรายแก้วแห่งนี้ ครั้งสุดท้ายเมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ 4 ต่อมาในประมาณพุทธศตวรรษที่ 7 พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชกษัตริย์แห่งหาดทรายแก้วได้สถาปนาเมืองลง ณ หาดทรายแก้วและสร้างพระบรมธาตุเจดีย์เพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุดังกล่าว นับแต่นั้นมาพระบรมธาตุเจดีย์องค์นี้อาจได้รับการทำนุบำรุง บูรณะและดัดแปลงโดยกษัตริย์แห่งนครศรีธรรมราชโดยลำดับ จึงเป็นเหตุให้รูปแบบของพระบรมธาตุเจดีย์องค์นี้วิวัฒนาการมาโดยลำดับเช่นเดียวกัน

จากรูปแบบของพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชที่ปรากฏในขณะนี้ กล่าวได้ว่าเป็นรูปแบบที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะลังกาอันเป็นคติของนิกายเถรวาทและมีอายุประมาณ พุทธศตวรรษที่ 17-18 ซึ่งเป็นระยะเวลาที่สัมพันธ์ภาพระหว่างลังกากับนครศรีธรรมราชแน่นแฟ้นมาก ทำให้มีการแลกเปลี่ยนทางศิลปวัฒนธรรมเป็นไปมากกว่าระยะเวลาที่ผ่านมา นครศรีธรรมราชรับพระพุทธศานานิกายนี้จากลังกาเข้ามาเป็นระยะเวลานั้น เรียกว่า “นิกายลังกาวงศ์” และได้ทำ

หน้าที่แพร่กระจายนิยายนี้ ตลอดจนรูปแบบและคติของเจดีย์ทรงลังกานี้ไปทั่วประเทศไทยและดินแดนใกล้เคียง ดังที่ปรากฏหลักฐานในปัจจุบัน

พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชได้รับการบูรณะมาแล้วหลายครั้ง โดยมีลักษณะที่สำคัญคือ เป็นเจดีย์ทรงลังการูปประฆังคว่ำหรือโอคว่ำ ปากระฆังติดกับพื้นลานประทักษิณหรือกำแพงแก้วที่มุมกำแพงแก้วมีเจดีย์ทิศเป็นรูปพระบรมธาตุเจดีย์จำลองทั้ง 4 ทิศ ความสูงจากพื้นดินถึงยอด 37 วา (บางแห่ง 38 วา 2 คอก) หรือ 53.079 เมตร (บางแห่ง 77.00 เมตร หรือ 55 เมตรก็มี) ฐานเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ขนาดของฐานประทักษิณด้านละ 27 เมตร (บริเวณกำแพงแก้ว) และฐานเชิงด้านละ 30 เมตร (บริเวณทับเกษตร) ยอดหุ้มด้วยทองคำสูง 6 วา 2 คอก 1 คืบ หรือ 8.294 เมตร ทองคำมีน้ำหนัก 800 ชั่ง (ประมาณ 600 กิโลกรัม) ในตำนานพระบรมธาตุเจดีย์องค์นี้ได้กล่าวถึงการประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุและเครื่องพุทธบูชาไว้ในองค์พระบรมธาตุเจดีย์นี้อย่างพิสดารและมหัศจรรย์

พระบรมธาตุเจดีย์องค์นี้มีความสำคัญต่อคติความเชื่อ ความยึดมั่นในพระพุทธศาสนา การสร้างสรรค์ทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง การปกครอง และศิลปวัฒนธรรมของดินแดนแถบนี้มาแต่โบราณตราบนานปัจจุบัน มีเรื่องราวทางมุขปาฐะเกี่ยวกับองค์พระบรมธาตุเจดีย์นี้ทั่วทั้งภาคใต้ มีการจัดประเพณีที่เกี่ยวข้องกับองค์พระบรมธาตุเจดีย์นี้ทั่วภาคใต้และมีหลายประเพณี มีคติบูชาที่เป็นเอกลักษณ์ มีของมีค่าที่มีผู้นำมาบูชาและแสดงไว้ในพิพิธภัณฑ์สถานของวัดประมาณ 50,000 ชิ้น นับเป็นศูนย์รวมแห่งจิตใจและศิลปวัฒนธรรมของประชาชนประจำภูมิภาคนี้

สรุปว่า สถูปเป็นมูลดินที่เกิดขึ้นจากการเผาศพ สถูปรุ่นแรกก่อสร้างด้วยอิฐที่มีขนาดย่อม ต่อมาผู้มีผู้นับถือมากคณะสงฆ์และกษัตริย์ได้ร่วมกันบูรณปฏิสังขรณ์ให้ใหญ่โต มีการเพิ่มเติมโดยใช้ศิลาหุ้มไว้ ส่วนเจดีย์เป็นจำพวกวิหาร สถานอนุสรณ์หรือต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ เป็นต้น ต่อมา มีการสร้างอาคารและสถูปองค์เล็กๆ อยู่ด้านหลังเป็นสัญลักษณ์แทนองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า วิวัฒนาการต่อมาเจดีย์ที่มีสถูปหายไปเหลือเพียงพระพุทธรูปและมีการสร้างซุ้มเรือนแก้วประดิษฐานไว้อย่างสวยงาม เจดีย์มีกำเนิดในอินเดียและแพร่กระจายไปสู่ดินแดนพระพุทธศาสนาได้มีการเปลี่ยนแปลงความหมายและรูปแบบ เพื่อปรับให้เข้ากับแนวคิด ความหมายและสุนทรียภาพของดินแดนนั้นๆ จึงทำให้มีแนวคิดและรูปแบบศิลปกรรมที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะของท้องถิ่นนั้นๆ การสร้างบ้านแปงเมืองในสมัยโบราณมักมีความสัมพันธ์กับภูเขาศักดิ์สิทธิ์ ถ้าไม่มีภูเขาศักดิ์สิทธิ์จึงจินตนาการสร้างสถาปัตยกรรมขึ้นมาในรูปของเจดีย์ เรียกว่า “พระมหาธาตุเจดีย์” เพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุไว้เป็นศูนย์กลางเมือง เขียนตำนานและประวัติเมืองเพื่อสร้างศรัทธาให้แก่ผู้จาริกแสวงบุญได้สักการบูชาพระมหาธาตุเจดีย์เช่นเดียวกับพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชที่มีวิวัฒนาการที่ยาวนานและมีความสัมพันธ์กับพุทธประวัติและกษัตริย์ผู้ทรงอุปถัมภ์ รูปแบบของพระบรมธาตุเจดีย์องค์นี้ได้รับอิทธิพลจากศิลปะลังกามี

การบูรณะมาแล้วหลายครั้งและมีความสำคัญต่อคติความเชื่อ พระพุทธศาสนา ภูมิปัญญา สังคม เศรษฐกิจ การเมือง การปกครองและศิลปวัฒนธรรมในดินแดนแถบนี้ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน

2.4 เอกสารที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์และพระพุทธศาสนา

อานวย วีรวรรณ (2555 : 277-284) กล่าวว่า พระพุทธศาสนามีชนในวาระกษัตริย์เป็นผู้อุปถัมภ์มาโดยตลอด นับตั้งแต่พระเจ้าพิมพิสารแห่งแคว้นมคธ พระเจ้าปเสนทิโกศลแห่งแคว้นโกศล พระเจ้าจันทปโชติแห่งแคว้นอวันตี และพระเจ้าอุเทนแห่งแคว้นวัตตะ บรมกษัตริย์ทั้ง 4 พระองค์นี้ได้แผ่บารมีปกป้องคุ้มครองอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนาและคณะสงฆ์ให้เจริญรุ่งเรือง ทรงเป็นพุทธมามกะที่เคร่งครัดจนตลอดรัชสมัยและทรงมีบทบาทในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาไปยังแคว้นต่างๆ ในชมพูทวีป เช่น กษัตริย์ลิจฉวีแห่งแคว้นวัชชี และกษัตริย์มัลละแห่งแคว้นมัลละ ทรงมีศรัทธาและปวารณาพระองค์เป็นพุทธศาสนูปถัมภ์เพิ่มขึ้น นับเป็นปรากฏการณ์ที่สำคัญที่พระพุทธศาสนามีกษัตริย์เป็นผู้ทรงอุปถัมภ์ จนสามารถประดิษฐานลงได้อย่างมั่นคงและปรากฏการณ์นี้จะปรากฏสืบมาในดินแดนที่พระพุทธศาสนาแผ่ไปถึง

แม้ว่าพุทธปรินิพพานล่วงไปแล้วถึงกว่าสามศตวรรษ พระเจ้าอโศกมหาราชแห่งแคว้นมคธ ทรงเป็นผู้อุปถัมภ์และสร้างความเจริญให้กับพระพุทธศาสนาอย่างมากมาย เช่น สร้างวัด วิหาร พระสถูป หลักศิลาจารึกหรือเสาอโศกแสดงการประดิษฐานพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยสงฆ์ นาลันทา เสด็จไปนมัสการสังเวชนียสถาน ทรงอุปถัมภ์การสังคายนาครั้งที่สามและทรงส่งสมณทูต 9 สายเผยแผ่พระพุทธศาสนา หลังจากพระเจ้าอโศกมหาราชไปกว่าสามศตวรรษ พระเจ้ากนิษกะแห่งอาณาจักรกุษาณะทรงอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาและเผยแผ่กว้างไกลครอบคลุมแคว้นคันธาระ แคว้นกัศมีระและไปสู่เอเชียกลางและจีน ทรงสร้างวัดวาอารามและวิหารมากมาย

พระพุทธศาสนาเผยแผ่เข้าสู่ศรีลังกาที่ได้รับการอุปถัมภ์จากพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะแห่งนครอนูราธปุระ พระเจ้าวิภูคามินิอภัย พระเจ้าวิชัยพาหุที่ 1 พระเจ้าปารกกรมพาหุที่ 1 กษัตริย์ผู้ครองลังกาเหล่านี้มีบทบาทสำคัญในการอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาเถรวาทด้วยการสร้างพระไตรปิฎก สร้างวัดวาอาราม สถูปเจดีย์ กำหนดพิธีกรรมและเผยแผ่พระพุทธศาสนาไปสู่ดินแดนอื่นๆ เมื่อพระพุทธศาสนาเผยแผ่เข้าสู่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ทั้งสองนิกายก็ได้รับการอุปถัมภ์ด้วยดีจากบรรดากษัตริย์ผู้ปกครอง เช่น กษัตริย์แห่งรัฐศรีเกษตรในลุ่มน้ำอิรวดี รัฐทวารวดีในลุ่มน้ำเจ้าพระยา กษัตริย์แห่งจำปาในเวียดนามกลาง พระเจ้าอินรธามังช่อแห่งพุกาม และพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แห่งกัมพูชา บรรดากษัตริย์เหล่านี้เป็นพุทธศาสนูปถัมภ์ สร้างความมั่นคงและรุ่งเรืองให้กับพระพุทธศาสนาและคณะสงฆ์ทั้งสองนิกาย เมื่อพระพุทธศาสนาตั้งมั่นลงบนอาณาจักรไทยของคนไทยตั้งแต่สมัยสุโขทัย ล้านนา อโยธยา ธนบุรี และกรุงเทพมหานคร พระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ทรงเป็นศาสนูปถัมภ์พระพุทธศาสนาเป็นธรรมเนียมสืบมา

การประดิษฐานพระพุทธรูปศาสนาเถรวาทแบบลังกาวงศ์รวมทั้งกระบวนการสร้างความเจริญรุ่งเรืองให้พระพุทธรูปนิกายนี้ในแคว้นสุโขทัยและแคว้นล้านนาเป็นกระบวนการคู่ขนานกัน พระมหากษัตริย์ทั้งสองแคว้นมีบทบาทสำคัญในการนำเอาพระพุทธรูปศาสนาเถรวาทแบบลังกามาประดิษฐานในทั้ง 2 แคว้น คือ พระมหาธรรมราชาลิไทแห่งสุโขทัยมีบทบาทในการเผยแพร่พระพุทธรูปนิกายนี้ไปสู่ดินแดนล้านนา รวมทั้งแคว้นอิสระอื่นๆ และพระเจ้ากือนาธรรมิกราชพระมหากษัตริย์แห่งล้านนาทรงรับพระพุทธรูปศาสนาเถรวาทแบบลังกาวงศ์และพระมหากษัตริย์องค์ต่อมาในล้านนาได้ทรงสถาปนาความมั่นคงและเจริญรุ่งเรืองให้แก่พระพุทธรูปศาสนาอย่างชัดเจน พระมหากษัตริย์ทั้ง 2 แคว้นมีบทบาทสำคัญยิ่งในการสร้างความมั่นคงและเจริญรุ่งเรืองแก่พระพุทธรูปศาสนาในฐานะผู้ปกครองและผู้นำรัฐ การตัดสินใจพระราชกฤษฎีกาดำเนินนโยบายต่างๆ เกี่ยวกับพระพุทธรูปศาสนาเถรวาทแบบลังกามีผลโดยตรงให้อาณาประชาราษฎร์มีศรัทธายอมรับนับถือพระพุทธรูปนิกายนี้ อันเป็นการสร้างเอกภาพภายในราชอาณาจักรด้วย การเผยแพร่ศรัทธาในพระพุทธรูปศาสนาเถรวาทแบบลังกาวงศ์สู่อณาประชาราษฎร์ของพระมหากษัตริย์แห่งสุโขทัยและล้านนามี 4 ลักษณะ ได้แก่ ความเป็นปราชญ์รัฐธรรมนูญ ความเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณของสังคม ความเป็นผู้นำในการสร้างงานพุทธศิลป์ และความเป็นผู้นำในการเผยแพร่พระพุทธรูปศาสนาไปสู่ดินแดนใกล้เคียง อย่างไรก็ตามพระมหากษัตริย์ทั้งสุโขทัยและล้านนาไม่ได้ทรงมีบทบาททั้ง 4 ลักษณะนี้เสมอไปทุกรัชกาล บางพระองค์อาจทรงมีบทบาทที่มีลักษณะเด่นชัด ในขณะที่ไม่ปรากฏหลักฐานว่าทรงมีบทบาทในลักษณะอื่นๆ (อำนาจ วิรวรณ, 2555 : 65-66)

พระพุทธรูปศาสนาเถรวาทในสมัยอยุธยาที่มีความสำคัญในฐานะเป็นบ่อเกิดและพื้นฐานของอารยธรรมอันยิ่งใหญ่ เช่นเดียวกับที่พระพุทธรูปศาสนาที่มีความสำคัญต่ออารยธรรมของแคว้นสุโขทัยและล้านนา เพราะหลักธรรมและคติความเชื่อในพระพุทธรูปศาสนาได้หยั่งรากลึกลงในศรัทธาของผู้คนชนชั้นต่างๆ ในโครงสร้างสังคมอยุธยาตั้งแต่ชนชั้นสูงสุดคือกษัตริย์ไปจนกระทั่งถึงชนชั้นล่างสุดของสังคมคือทาส ชนทุกชั้นในอาณาจักรอยุธยามีธรรมและคติความเชื่อทางพระพุทธรูปศาสนา โดยเฉพาะเรื่องของกรรมและบุญบารมีเป็นกรอบการประพฤติและกำหนดโลกทัศน์ โลกทัศน์ของชนเหล่านั้นอยู่บนพื้นฐานของพระพุทธรูปศาสนาที่มีพลังในการยึดโยงความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนชนชั้นต่างๆ ให้มีการยอมรับสถานของกันและกัน จึงทำให้เกิดความเป็นเอกภาพในสังคม อย่างไรก็ตามระยะเวลาอันยาวนานถึง 417 ปีที่กรุงศรีอยุธยาเจริญรุ่งเรืองอยู่นั้นอารยธรรมพระพุทธรูปศาสนาของอาณาจักรแห่งนี้มีพัฒนาการไปจนเกิดลักษณะที่โดดเด่นกว่าอารยธรรมพระพุทธรูปศาสนาของสุโขทัยและล้านนา กล่าวคือ การอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธรูปศาสนาเถรวาทแบบลังกาวงศ์ของพระมหากษัตริย์อยุธยามีผลให้พระพุทธรูปศาสนาได้รับการยกฐานะเป็นสถาบันทางสังคมที่เข้าไปมีบทบาทอย่างเด่นชัดในระบบการเมืองการปกครองของอาณาจักรอยุธยา การอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธรูปศาสนาสู่อณาประชาราษฎร์ของพระมหากษัตริย์อยุธยา ได้แก่ พุทธศาสน์และพุทธจักรกับสังคมอยุธยา เทวราชผู้เป็นพุทธกษัตริย์

เทวราชผู้เป็นปราชญ์รัฐธรรมนูญ เทวราชผู้อุปถัมภ์สังฆมณฑล เทวราชผู้บันดาลความรุ่งเรืองของงานพุทธศิลป์ แม้ว่าราชธานีอยุธยาถึงกาลล่มสลายลงด้วยภัยสงครามในปี พ.ศ.2310 แต่ความยิ่งใหญ่ของงานพุทธศิลป์สมัยอยุธยาถึงโชติช่วงอยู่ในจิตสำนึกของคนไทยสยามในกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา รูปแบบของพุทธศิลป์ที่พระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาทรงสร้างสรรค์สั่งสมมาตลอดระยะเวลา 417 ปีได้กลายเป็นต้นแบบในการสร้างสรรค์งานพุทธศิลป์ของพระมหากษัตริย์ในยุคสมัยต่อมาและเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนาของพระมหากษัตริย์ไทยสืบมาทุกยุคสมัย (อำนาจ วีรวรรณ, 2555 : 96-97)

ภายหลังจากการเสียกรุงศรีอยุธยาในปี พ.ศ.2310 สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีสามารถกอบกู้พระนครศรีอยุธยาภายในเวลาประมาณ 10 เดือน แล้วเสด็จปราบดาภิเษกขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์ตามพระราชสถานะของพระมหากษัตริย์ไทยตามคตินิยมโบราณในสมัยอยุธยาที่เคยเชื่อกันว่าพระมหากษัตริย์ทรงได้ซึ่งทิพยภาวะโดยพระชาติกำเนิดคือ เป็นอวตารปางหนึ่งของพระผู้เป็นเจ้าในศาสนาพราหมณ์ ได้แก่ พระอิศวรหรือพระนารายณ์ เป็นมหาเทพอย่างสมเด็จพระอมรินทราบหาราชเป็นพระโพธิสัตว์มาเสวยพระชาติหรือแม่แต่เป็นพระพุทธเจ้าได้แปรเปลี่ยนไปจากเดิมชัดเจน เมื่อพระองค์ขึ้นครองราชย์ได้รับการสมมติขึ้นเป็นผู้นำทางสังคม ผู้ปกครองบ้านเมือง การทรงไว้ซึ่งความเป็นผู้นำของสังคมอุดมคติทางพระพุทธศาสนา จึงเป็นความชอบธรรมทางการปกครองอันเป็นพื้นฐานสำคัญของบรรทัดฐานทางสังคมในสมัยธนบุรีปราชญ์รัฐธรรมนูญ พื้นฟูสังฆมณฑลพัฒนาองค์บุคคลในพระพุทธศาสนา รวบรวมพระไตรปิฎกธรรมอุปถัมภ์การศึกษาสงฆ์ และปฏิสังขรณ์วัดสำคัญสร้างสรรค์งานพุทธศิลป์ (อำนาจ วีรวรรณ, 2555 : 135-145)

พระมหากษัตริย์ในพระบรมราชวงศ์จักรีทุกพระองค์ทรงเคารพยึดมั่นในพระรัตนตรัยด้วยพระสติอันรู้พระองค์และด้วยพระปัญญาที่ทรงรู้และเข้าพระราชหฤทัยพระสัทธรรมขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า อันเป็นวิถีปฏิบัติของพุทธมามกะผู้มีธรรมในพระพุทธศาสนาเป็นเครื่องกำกับวิถีการดำรงชีพ พระมหากษัตริย์ในราชวงศ์นี้ทุกพระองค์มีบทบาทในการปกป้องคุ้มครองพระพุทธศาสนาด้วยพระชนม์ชีพและด้วยพระเกียรติยศของความเป็นกษัตริย์ ดังจะเห็นได้จากพระราชปณิธานขององค์ปฐมบรมราชจักรีวงศ์ในการจัดการปกครองบ้านเมืองมีพระราชดำริว่าการปกครองบ้านเมืองนั้นต้องประกอบด้วยเสาหลักทั้ง 2 คือ พุทธจักรและอาณาจักรเป็นหลักให้แก่กัน พระราชกรณียกิจที่สำคัญยิ่งในการสร้างความมั่นคงให้กับพระพุทธศาสนาตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชถึงรัชกาลปัจจุบันปรากฏอยู่อย่างมากมายมหาศาล ดังนั้นบทบาทการอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนาของพระมหากษัตริย์ในราชวงศ์จักรีในลักษณะ 4 มิติ ได้แก่ มิติการบำรุงศาสนธรรม มิติการอุปถัมภ์ศาสนบุคคล มิติการบันดาลศาสนวัตถุ และมิติทำนุศาสนพิธี (อำนาจ วีรวรรณ, 2555 : 151-156)

สรุปว่า พระพุทธศาสนาและคณะสงฆ์ได้รับการอุปถัมภ์บำรุงจากกษัตริย์มาตลอดนับตั้งแต่พระเจ้าพิมพิสาร เป็นต้น เมื่อพระพุทธศาสนาเผยแผ่เข้าสู่ลังกาได้รับการอุปถัมภ์จากพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ เป็นต้น ครั้นพระพุทธศาสนาเผยแผ่เข้าสู่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้รับการอุปถัมภ์จากกษัตริย์นั้นเป็นอย่างดี โดยเฉพาะอาณาจักรสุโขทัยได้รับการอุปถัมภ์จากพระมหากษัตริย์ไทยอาณาจักรล้านนาจากพระเจ้ากือนาธรรมิกราช อาณาจักรอยุธยาจากกษัตริย์ทุกพระองค์ สมัยธนบุรีจากสมเด็จพระเจ้าตากสิน และสมัยรัตนโกสินทร์ได้รับการอุปถัมภ์จากพระมหากษัตริย์ในราชวงศ์จักรี กษัตริย์ในฐานะเป็นพุทธมามกะ ทรงแผ่พระบารมีปกป้องคุ้มครองอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนา คณะสงฆ์ให้เจริญรุ่งเรืองและทรงมีบทบาทหน้าที่ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาไปสู่อาณาจักรอื่นๆ

2.5 แนวคิดและทฤษฎีโครงสร้าง-หน้าที่นิยมของอีมีล เดอร์ไคม์

2.5.1 แนวคิดทฤษฎีศาสนารูปแบบทางสังคมและการเมืองบนคาบสมุทรมลายู

สุเทพ สุนทรเกสัช (2548 : 220-226) กล่าวว่า การพัฒนารูปแบบทางสังคมและการเมืองบนคาบสมุทรมลายูมี 2 ประการ คือ ประการแรก แนวคิดศาสนาพราหมณ์-ฮินดูมีบทบาทในการพัฒนารูปแบบทางสังคมและการเมือง กระบวนการพัฒนารูปแบบทางสังคมและการเมืองในบริเวณคาบสมุทรมลายูที่มีนครศรีธรรมราชเป็นศูนย์กลาง ซึ่งอยู่ภายใต้อิทธิพลของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษจนถึงปลายพุทธศตวรรษที่ 17 ชุมชนขนาดเล็กที่มีความกลมกลืนทางสังคมวัฒนธรรม อาศัยความสัมพันธ์ทางเครือญาติเป็นพื้นฐานของความร่วมมือการผลิตภายในชุมชน เพื่อตอบสนองความต้องการแต่ละบุคคลและพันธกรณีที่มีต่อเครือญาติและผู้ที่มีอำนาจก็มีกระจาย อยู่นิวไปชุมชน เมื่อมีการติดต่อกับสังคมภายนอกโดยการค้าแลกเปลี่ยนทำให้อิทธิพลภายนอก โดยเฉพาะวัฒนธรรมอินเดียเข้ามาผสมผสานกับวัฒนธรรมท้องถิ่นดั้งเดิม เป็นผลให้สังคมภายในของแต่ละสังคมค่อยๆ มีการแบ่งชั้นอำนาจและผู้ได้รับมอบให้อำนาจค่อยๆ เข้ามารวมอยู่ในส่วนกลางของเมืองหรือนคร อันเป็นศูนย์กลางของพิธีกรรมทางศาสนาที่จะทำหน้าที่ควบคุมทางเศรษฐกิจและการเมืองเหนือดินแดนที่ประกอบด้วยส่วนที่เป็นเมืองและชนบท ประชากรจะประกอบด้วยส่วนที่อยู่ในเมืองกับส่วนที่อยู่ในชนบท ซึ่งเป็นชนชั้นของผู้ทำการผลิตเพื่อคนในเมืองเรียกว่าชาวนา อันเป็นชนชั้นที่เกิดขึ้นเนื่องจากการเกิดเมืองและการมีความเป็นอยู่แบบเมืองพร้อมๆ กับการเปลี่ยนแปลงรูปแบบทางด้านสังคมและการเมือง

สถาบันเทวราชาก็เกิดขึ้นและเป็นสถาบันที่ดึงดูดความสนใจของผู้นำในระดับหมู่บ้านเดิม ซึ่งตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเสมอภาคเท่าเทียมกันในการสร้างความเป็นปึกแผ่น แต่รูปแบบของสังคมเผ่าพันธุ์ดั้งเดิมได้พิสูจน์ให้เห็นว่าไม่สามารถที่จะขยายอำนาจการปกครองในบริเวณกว้างกว่าหมู่บ้านได้ สถานการณ์ในดินแดนคาบสมุทรมลายูเป็นกรณีของชุมชนชายทะเลที่ค้าขายกับพ่อค้าต่างชาติ

เพื่อให้เป็นหลักประกันในการรับผลผลิตจากชุมชนที่อยู่ห่างไกลจากชายฝั่งเข้าไปในบริเวณภายในอย่างสม่ำเสมอและการติดต่อกับพ่อค้าภายในนามของชุมชนต่างๆ โดยส่วนรวมทำให้เกิดความจำเป็นที่จะต้องเปลี่ยนแปลงและขยายขอบเขตอำนาจของหัวหน้าเผ่าหรือชุมชนที่มีอยู่เดิม รูปแบบของสถาบันการเมืองของอินเดียที่แพร่กระจายเข้ามาจึงได้รับการยอมรับ โดยนำมาปรับให้เข้ากับสภาพแวดล้อมท้องถิ่น เมื่อเกิดรูปแบบความสัมพันธ์ด้านอำนาจอย่างใหม่ขึ้นแล้ว ผู้นำชุมชนก็พยายามที่จะสร้างความถูกต้องให้กับอำนาจของตน ซึ่งอยู่ในกรอบวัฒนธรรมของอินเดีย ผู้ที่จะสร้างความถูกต้องดังกล่าวก็คือพราหมณ์ ดังนั้นจึงได้พบหลักฐานทางประวัติศาสตร์ว่าพราหมณ์ได้เข้ามาปรากฏอยู่ในดินแดนคาบสมุทรมลายูแล้วตั้งแต่ต้นๆ ของพุทธศตวรรษ

ประการที่สอง แนวคิดพระพุทธรูปในการพัฒนารูปแบบทางสังคมและการเมืองดินแดนบริเวณคาบสมุทรมลายูซึ่งมีนครศรีธรรมราชเป็นศูนย์กลาง นับตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 17 เป็นต้นมา ได้รับอิทธิพลพระพุทธรูปจากลังกาโดยตรง ผ่านอาณาจักรพุกามและมอญ พระพุทธรูปจะรวมเอาความแตกต่างในลักษณะของการแบ่งงานทางสังคมในชุมชนที่มีลักษณะหลากหลายทางด้านสังคมและวัฒนธรรมเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน จุดมุ่งหมายของพระพุทธรูปคือการสร้างความชอบธรรม ความถูกต้องของระบบต่างๆ เข้ามารวมอยู่ด้วยกัน ได้แก่ ความเชื่อต่างๆ ที่มีอยู่เดิมในท้องถิ่น รวมทั้งความเชื่อในเรื่องภูตผีปิศาจ สถาบันกษัตริย์ซึ่งประกอบด้วยข้าราชการบริพารซึ่งตั้งอยู่บนพื้นฐานความแตกต่างดังกล่าว ขณะเดียวกันก็ทำหน้าที่เป็นสัญลักษณ์ของโลกอันสูงส่งของพระผู้เป็นเจ้า มีนครหลวงอันศักดิ์สิทธิ์ มีศาสนสถานและราชวังเป็นที่แสดงถึงความอลังการ นอกจากกษัตริย์จะเป็นผู้ก่อให้เกิดเอกภาพในจักรวาลและเป็นผู้ประสานศรัทธาความเชื่อต่างๆ ของท้องถิ่นในระดับเบื้องต้นแล้ว ความคิดของอินเดียเกี่ยวกับบทบาทของกษัตริย์ทางการระดมกำลังและประสานประโยชน์ต่างๆ ได้นำมาปฏิบัติเป็นผลให้เกิดสภาพแวดล้อมและอุดมการณ์ที่มีการรวมอำนาจไว้ในส่วนกลาง อันเป็นพื้นฐานสำคัญของชุมชนเกษตรกรรมที่อาศัยการชลประทาน ตลอดจนการสะสมทุนที่ได้จากระบบการค้าทางทะเลเป็นสิ่งกระตุ้นให้ประชากรในเมืองเพิ่มมากขึ้น รูปแบบทางสังคมและการเมืองก็ซับซ้อนมากขึ้น ความคิดอุดมการณ์ของพระพุทธรูปจึงเป็นที่ยอมรับและนำมาปรับใช้ให้เข้ากับสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจและสังคมในยุคนี้ ดังนั้นสิ่งที่ได้รับมิใช่เพียงความคิดและอุดมการณ์ทางพระพุทธรูปที่อยู่ในคัมภีร์ภาษาบาลีเท่านั้น แต่ยังได้รวมเอาแนวคิดเกี่ยวกับหน้าที่ของกษัตริย์ที่จะต้องให้ความคุ้มครองและสร้างความบริสุทธิ์ให้เกิดขึ้นแก่ศาสนาด้วย

สรุปว่า กระบวนการพัฒนาสังคมและการเมืองบนคาบสมุทรมลายูที่มีนครศรีธรรมราชเป็นศูนย์กลางอยู่ภายใต้อิทธิพลของศาสนาพราหมณ์-ฮินดูและวัฒนธรรมท้องถิ่น สังคมค่อยๆ แบ่งชั้นอำนาจ ผู้มีอำนาจได้เข้ามาอยู่ในศูนย์กลางเมืองและศูนย์กลางพิธีกรรมทางศาสนาทำหน้าที่ควบคุมการเมืองและเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองได้เปลี่ยนรูปแบบ หัวหน้าชุมชนมีอำนาจมากขึ้นตามรูปแบบการเมืองของอินเดีย เรียกว่า “เทวราชา” โดยพราหมณ์ได้สร้างความถูกต้องให้กับอำนาจของ

ผู้นำ เมื่อพระพุทธศาสนาได้เข้ามา ก็รวมความต่างทางสังคมเข้าเป็นหนึ่งเดียวด้วยการสร้างความชอบธรรมและถูกต้อง ขณะเดียวกันกษัตริย์และข้าราชการได้กลายมาเป็นสัญลักษณ์ของโลกที่โดดเด่น มีเมืองหลวงอันศักดิ์สิทธิ์ มีศาสนสถานและราชวังที่อลังการ พระพุทธศาสนาได้นำแนวคิดและอุดมการณ์มาใช้ทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และหน้าที่ของกษัตริย์ที่จะต้องคุ้มครองและสร้างความบริสุทธิ์ให้เกิดขึ้นแก่พระพุทธศาสนา

2.5.2 แนวคิดทฤษฎีทางประวัติศาสตร์

พระราชธรรมนิเทศ (ระบบ จิตญาโณ) (2542 : 2) กล่าวว่า แนวคิดการศึกษาเพื่อสืบสวนหาข้อเท็จจริงเกี่ยวกับความเป็นมาของสิ่งใดสิ่งหนึ่งหรือเหตุการณ์ใดเหตุการณ์หนึ่ง จากหลักฐานที่ได้บันทึกไว้หรือประสบการณ์จากผู้รู้โดยตรง นักประวัติศาสตร์จะค้นพบข้อมูลจากแหล่งข้อมูลทางประวัติศาสตร์ต่างๆ เช่น หลักฐานทางโบราณคดีจากการขุดค้นพบซากสิ่งของต่างๆ หลักฐานจากตำนานเรื่องราวที่เล่าสืบต่อกันมาโดยปากเปล่าและหลักฐานจากการบันทึกที่เป็นลายลักษณ์อักษร การเขียนหรือการพิมพ์ เป็นต้น

สุจิตรา วุฒิสถียร (2522 : 49-50) กล่าวว่า แนวคิดการเก็บรวบรวมข้อมูลหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่มีผู้บันทึกหรือจดไว้แล้วเรียบเรียงขึ้นใหม่ให้ใกล้เคียงกับความเป็นจริง นำหลักฐานมาวิเคราะห์ตีความข้อมูลเพื่อหาข้อเท็จจริงด้วยการสอดแทรกทัศนะ คติของตนลงไป เพื่อช่วยสะท้อนแนวคิดหรือค่านิยมของสังคม ผลงานของนักประวัติศาสตร์แต่ละยุคสมัยจึงเป็นการศึกษาประวัติศาสตร์แนวคิด ซึ่งนักประวัติศาสตร์สร้างขึ้นดังคำของ คอล ลิง วูด กล่าวว่า ความรู้ทางประวัติศาสตร์เป็นความคิดของนักปรัชญาประวัติศาสตร์ จึงไม่เพียงแต่คำนึงถึงความหมายของประวัติศาสตร์ในด้านเนื้อหา หลักฐานและวิธีการเท่านั้น แต่จะต้องคำนึงถึงบทบาทของนักประวัติศาสตร์ในฐานะสร้างประวัติศาสตร์ขึ้นมา

วีณา เอี่ยมประไพ (2535 : 20-21) กล่าวว่า แนวคิดกระบวนการศึกษาประวัติศาสตร์ เพื่อให้ได้ความรู้และคำตอบที่เชื่อว่าสะท้อนข้อเท็จจริงเกี่ยวกับอดีตได้ถูกต้องมากที่สุด ซึ่งไม่มีใครสามารถตอบได้ว่าข้อเท็จจริงที่ถูกต้องคืออะไร ดังนั้นจึงต้องมีกระบวนการศึกษาและการใช้เหตุผลในการตรวจสอบความถูกต้องของหลักฐานและนำไปใช้อย่างถูกต้อง จึงทำให้การศึกษาประวัติศาสตร์เป็นศาสตร์ที่สะท้อนข้อเท็จจริงที่แตกต่างจากนิทาน นิยายหรือเรื่องบอกเล่าที่เลื่อนลอย การศึกษาประวัติศาสตร์เริ่มจากการตั้งคำถามพื้นฐานหลัก 5 คำถาม คือ เกิดเหตุการณ์อะไรขึ้นในอดีต (What) เหตุการณ์นั้นเกิดขึ้นเมื่อไหร่ (When) เหตุการณ์นั้นเกิดขึ้นที่ไหน (Where) ทำไมจึงเกิดเหตุการณ์นั้นขึ้น (Why) และเหตุการณ์นั้นเกิดขึ้นได้อย่างไร (How) วิธีการทางประวัติศาสตร์ประกอบด้วยขั้นตอนต่างๆ ได้แก่ การรวบรวมหลักฐาน การคัดเลือกหลักฐาน การวิเคราะห์ตีความ ประเมินหลักฐาน การเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของหลักฐานและการนำเสนอข้อเท็จจริง

วิธีการศึกษาประวัติศาสตร์ ดังนี้

- 1) วิธีการศึกษาหลักฐานทางประวัติศาสตร์ต่างจากการศึกษาหลักฐานทางวิทยาศาสตร์
- 2) นักประวัติศาสตร์ต้องระมัดระวังในการยืนยันความถูกต้องของหลักฐาน
- 3) การนำเสนอในลักษณะ "ตัด-ปะประวัติศาสตร์" ไม่ถูกต้องและเป็นวิธีการที่ไม่เป็นวิทยาศาสตร์ควรนำเสนอโดยการประมวลความคิดให้เป็นข้อสรุป

4) วิธีการทางประวัติศาสตร์ที่มีลักษณะเป็นแบบวิทยาศาสตร์คือการตั้งคำถาม

สรุปว่า กระบวนการศึกษาประวัติศาสตร์เพื่อให้ได้ความรู้และคำตอบ ซึ่งจะต้องศึกษาจากเอกสาร หลักฐานทางโบราณคดี และมุขปาฐะ โดยการนำหลักฐานเหล่านั้นไปวิเคราะห์ตีความข้อมูล เนื้อหาข้อเท็จจริงและทัศนะของนักวิชาการ เพื่อให้สะท้อนแนวคิดค่านิยมของสังคมเกี่ยวกับอดีตให้ถูกต้องมากที่สุด ซึ่งไม่มีใครสามารถตอบได้ว่าข้อเท็จจริงที่ถูกต้องคืออะไร ดังนั้นกระบวนการศึกษาประวัติศาสตร์จะต้องตั้งคำถามแล้วค้นหาคำตอบโดยการใช้เหตุผลในการตรวจสอบความถูกต้องของหลักฐานและนำไปใช้อย่างถูกต้อง

2.5.3 ทฤษฎีปรัชญาประวัติศาสตร์วิเคราะห์

ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ (2554 : 10-11) กล่าวว่า การศึกษาประวัติศาสตร์ในแง่ความคิด ซึ่งเป็นนามธรรมจึงทำให้ทัศนะเกี่ยวกับประวัติศาสตร์แตกต่างกันออกไป ตั้งแต่ความหมายทางประวัติศาสตร์ซึ่งมีอยู่มากมายทั้งที่กว้างขวาง คลุมเครือ ยืดเยื้อเกินกว่าจะจับใจความได้ เพราะประวัติศาสตร์มีเนื้อหาครอบคลุมพฤติกรรมทุกด้านของมนุษย์ ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันจึงกล่าวได้ว่าการศึกษาประวัติศาสตร์เป็นการศึกษาประสบการณ์ในอดีตของมนุษย์ที่ได้มีผู้จดบันทึกไว้ด้วยวิธีการทางประวัติศาสตร์แล้วเรียบเรียงขึ้นใหม่ให้ใกล้เคียงกับความจริงมากที่สุด

แนวคิดทางประวัติศาสตร์ในเรื่องพลังผลักดันพฤติกรรมของมนุษย์ อันเป็นสาเหตุให้เกิดเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ขึ้น จึงทำให้มีการกำหนดทฤษฎีต่างๆ โดยพัฒนาจากพฤติกรรมของมนุษย์ในอดีต โดยส่วนรวมแล้วสร้างเป็นระบบความคิดขึ้นเรียกว่า ปรัชญาประวัติศาสตร์ทฤษฎีต่อมาในระยะหลังนักประวัติศาสตร์เชื่อว่าเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ไม่มีระเบียบแบบแผน เนื่องจากไม่เคยเกิดประวัติศาสตร์ซ้ำรอยเดิม จึงเปลี่ยนแนวคิดใหม่โดยการไม่ตั้งทฤษฎีหรือกฎเกณฑ์ให้กับประวัติศาสตร์ แต่จะศึกษาในแนวคิดปรัชญาประวัติศาสตร์วิเคราะห์

นักประวัติศาสตร์จะมีทัศนะในประวัติศาสตร์แตกต่างกันออกไป เนื่องจากเนื้อหาวิชานี้กว้างขวางและล้าลึกเกินกว่าที่จะมีแนวคิดในการทำงานเดียวกันได้ทั้งหมด นอกจากนี้ยังแสดงถึงพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ในแต่ละยุคแต่ละสมัย ดังคำกล่าวของ คาร์ล ปอปเปอร์ (Carl Popper) นักปรัชญาชาวออสเตรียว่า “เราสามารถที่จะเขียนประวัติศาสตร์ขึ้นตามความเป็นจริงที่เกิดขึ้นในอดีต สิ่งที่นักประวัติศาสตร์สามารถจะทำได้เพียงอย่างเดียวคือการตีความทางประวัติศาสตร์ การตีความดังกล่าวนี้ จึงมีข้อสรุปของการวินิจฉัยแต่ประการใด ทั้งนี้เพราะนักประวัติศาสตร์ในแต่ละ

ละสมัยมีสิทธิ์ที่จะตีความขึ้นใหม่ตามความคิดเห็น ความสนใจและปัญหาของแต่ละคนได้อย่างไม่สิ้นสุด

วิลมา เอี่ยมประไพ (2535 : 19-20) กล่าวว่า ทฤษฎีปรัชญาประวัติศาสตร์ซึ่งสามารถแบ่งแนวคิดออกได้ 5 แนวคิด ดังนี้

แนวคิดที่หนึ่ง ความเชื่อมั่นในศาสนานักประวัติศาสตร์กลุ่มที่มีความศรัทธาในศาสนาหรือกลุ่มเทวนิยมที่เกิดขึ้นในยุโรปเมื่อคริสต์ศตวรรษที่ 5 จากผลงานเขียนของเซนต์ ออกัสติน เรื่อง The City of God ซึ่งให้ทัศนะว่าประวัติศาสตร์เป็นเรื่องราวของมนุษย์ที่จะต้องเป็นไปตามเจตจำนงของพระเจ้า ภาระบวการทางประวัติศาสตร์มีลักษณะที่เป็นสากลคือเริ่มต้นจากพระเจ้าสร้างโลกและมนุษย์ ต่อมามนุษย์เหลวไหลกพระเยซูต้องมาเกิดเพื่อชี้แนวทางและผลที่สุดมนุษย์ก็ได้รับการไถ่โทษกลับไปหาพระเจ้า ความเชื่อนี้มีอิทธิพลต่องานเขียนทางประวัติศาสตร์นับพันปีเศษจนถึงคริสต์ศตวรรษที่ 18-19 จึงมีความเห็นขัดแย้งว่าประวัติศาสตร์เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นอย่างมีเหตุผลจากการกระทำและผลงานของมนุษย์

แนวคิดที่สอง บทบาทของผู้นำนักประวัติศาสตร์กลุ่มนี้เรียกว่า “กลุ่มผู้นำ” ซึ่งกำหนดกฎเกณฑ์แรงผลักดันที่ทำให้สังคมเกิดการเปลี่ยนแปลงจากอิทธิพลของผู้นำในแต่ละยุค ผู้นำเหล่านั้นมีคุณสมบัติพิเศษมีความฉลาดและความสามารถเหนือผู้อื่น ดังนั้นถ้าไม่มีมหาบุรุษเหตุการณ์ครั้งสำคัญในประวัติศาสตร์ก็จะไม่บังเกิดขึ้น ตัวอย่าง ถ้าหากไม่มี อดอปท์ ฮิตเลอร์ สงครามโลกครั้งที่ 2 จะไม่อุบัติขึ้น

แนวคิดที่สาม สภาพแวดล้อมของสิ่งแวดล้อมต่างๆ มีส่วนสำคัญในการกำหนดวิถีทางประวัติศาสตร์ ได้แก่ สภาพภูมิประเทศ สภาพภูมิอากาศที่แตกต่างกัน ซึ่งจะมีผลให้อุปนิสัยของประชากร ขนบธรรมเนียม วัฒนธรรมของแต่ละชาติแต่ละท้องถิ่นต่างกัน ดังคำกล่าวของมองเตสกีเยอ (Montesquieu) นักปรัชญาชาวฝรั่งเศสที่ว่าสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์หล่อหลอมและจำกัดธรรมชาติของมนุษย์ สถาบัน ขนบธรรมเนียม และประเพณี เช่น อิทธิพลสิ่งแวดล้อมที่มีต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมนั้นจะเห็นได้จากการสังสมอารยธรรมของประชาชนที่บริเวณลุ่มน้ำสายสำคัญ อันทำให้เกิดแหล่งอารยธรรมโบราณขึ้นในแถบลุ่มแม่น้ำสินธุ ลุ่มแม่น้ำไนล์ ลุ่มแม่น้ำฮวงโห เป็นต้น

แนวคิดที่สี่ สภาพเศรษฐกิจ ทฤษฎีนี้เสนอโดยคาร์ล มาร์กซ์ ซึ่งใช้หลักวัตถุนิยมวิภาษวิทยาว่าทุกสิ่งในโลกนี้ย่อมมีส่วนที่ขัดแย้งกัน พลังแห่งความขัดแย้งจะเป็นแรงผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนไปสู่สิ่งใหม่ ในทำนองเดียวกันมาร์กซ์ได้ใช้หลักการวัตถุนิยมทางประวัติศาสตร์ (History materialism) อธิบายวิวัฒนาการของสังคมมนุษย์ว่าเกิดจากการต่อสู้ระหว่างชนชั้นในสังคม ซึ่งเป็นผู้ได้เปรียบกับผู้เสียเปรียบ อันจะเป็นผลไปสู่การพัฒนาจากยุคหนึ่งไปสู่อีกยุคหนึ่ง โดยพื้นฐานแล้ว

ประวัติศาสตร์ของมนุษย์เป็นประวัติศาสตร์ความขัดแย้งทางเศรษฐกิจ สภาวะทางเศรษฐกิจจะเป็นตัวกำหนดลักษณะการปกครองและสถาบันทางสังคม

แนวคิดที่ห้า ความเจริญทางวิทยาศาสตร์นักประวัติศาสตร์กลุ่มนี้เชื่อว่า พัฒนาการของสังคมเป็นผลมาจากความเจริญทางวิทยาศาสตร์ ดังเช่น ประเทศที่มีความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์จะมีการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ที่แตกต่างไปจากประเทศด้อยพัฒนา ทฤษฎีนี้มีได้มุ่งแต่เฉพาะความเจริญทางด้านวัตถุเท่านั้น แต่ยักรวมถึงจิตใจด้วย ตามหลักของคองต์ นักประวัติศาสตร์ชาวฝรั่งเศสที่ว่าวิทยาศาสตร์ได้ช่วยให้จิตใจของมนุษย์หลุดพ้นจากอาณัติของเทววิทยาและอภิปรัชญา ซึ่งถือเป็นยุคที่ศาสตร์ทั้งหลายมีระบบและระเบียบแน่นอน

สรุปว่า การวิจัยครั้งนี้ได้วิจัยเชิงประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ผู้วิจัยได้ใช้แนวคิดปรัชญาประวัติศาสตร์วิเคราะห์ เนื่องจากประวัติศาสตร์ไม่เคยซ้ำรอยเดิม นักประวัติศาสตร์มีทัศนะที่แตกต่างกัน เนื้อหาวิชาที่กว้างขวางและล้าลึกเกินกว่าที่จะมีแนวคิดในลักษณะเดียวกันได้ การเขียนประวัติศาสตร์ที่ผ่านมาเกิดจากการตีความของนักประวัติศาสตร์ จึงไม่ใช่ข้อสรุปของการวินิจฉัย เพราะนักประวัติศาสตร์ในแต่ละสมัยมีสิทธิ์ที่จะตีความใหม่ตามความเห็น ความสนใจ และปัญญาของแต่ละคนอย่างไร้ขอบเขต แนวคิดประวัติศาสตร์วิเคราะห์มี 5 กลุ่ม คือ แนวคิดทางศาสนา แนวคิดบทบาทผู้นำ แนวคิดสิ่งแวดล้อม แนวคิดทางเศรษฐกิจ และแนวคิดทางวิทยาศาสตร์

2.5.4 แนวคิดทฤษฎีโครงสร้าง-หน้าที่นิยมของอิมิล เดอร์ไคม์

แนวคิดที่หนึ่ง แนวคิดทฤษฎีโครงสร้าง (Structural Theory) การจะเข้าใจเกี่ยวกับความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาแล้วส่วนทำให้เกิดความเป็นปึกแผ่นทางสังคมขึ้นภายในอาณาจักรนครศรีธรรมราช เดอร์ไคม์กล่าวว่า การกำเนิดศาสนาจากจิตใจของหมู่ชนในรูปแบบของศาสนาในระยะเริ่มแรกคือ การแสดงออกของหมู่ชนที่เป็นจิตสำนึกร่วมกันของคนจำนวนมากที่มีต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์และหลักศีลธรรม คนจำนวนมากเหล่านั้นได้นำหลักศีลธรรมมาเป็นหลักทางสังคมเพื่อเป็นแนวทางในการประพฤติปฏิบัติ การกำเนิดศาสนาหรือสังคมในความคิดของเดอร์ไคม์ ทฤษฎีนี้อธิบายว่า พิธีกรรมทางสังคมที่บุคคลได้กระทำเมื่อได้ทำกิจกรรมกับเพื่อนฝูงก็จะทำให้เกิดความรู้สึกแจ่มใส เป็นประสบการณ์ที่แสดงให้เห็นว่ามีอำนาจบางอย่างอยู่นอกตัวมนุษย์ ซึ่งเดอร์ไคม์ได้แบ่งพิธีกรรมออกเป็น 2 ประเภท คือ พิธีกรรมในโลกประจำวันของการทำงานที่จำเจและมีความสกรปรก ส่วนพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์จะมีความสะอาดบริสุทธิ์และมีอำนาจ ซึ่งจะเกิดความรู้สึกแบบแจ่มใสเบิกบาน ดังเช่น พิธีกรรมที่เกี่ยวกับรูปปั้นศักดิ์สิทธิ์หรือโทเทมที่เป็นสัญลักษณ์ของอำนาจที่ทำให้เกิดความรู้สึกเบิกบาน โทเทมจึงเป็นสัญลักษณ์ของการรวมกลุ่มและความเป็นปึกแผ่นทางสังคม (นิตินันท์ พันทวี, 2544 : 58)

เดอร์ไคม์กล่าวว่า เสถียรภาพทางสังคมที่มั่นคงจะต้องมี 2 ลักษณะ คือ เสถียรภาพแบบกลไก (mechanical solidarity) และเสถียรภาพแบบอินทรีย์ (organic solidarity) กล่าวคือ สังคมที่

มีเสถียรภาพแบบกลไกเป็นเสถียรภาพดั้งเดิมที่มีพฤติกรรมสังคมถูกกำหนดด้วยความมีสำนึกร่วม (collective conscience) ตามประเพณีและความเชื่อของสังคม สังคมมีการรักษาระเบียบส่วนรวม มีฉันทามติร่วมกันในด้านค่านิยม (value consensus) ทำให้คนในสังคมมีความเชื่อในส่วนรวมมากกว่าความเชื่อส่วนบุคคล สมาชิกในสังคมจึงมุ่งสู่ความเชื่อของสังคมด้วยการศึกษาจริยธรรม (moral education) เพื่อให้สังคมมีแบบแผนความเชื่อเหมือนกัน เท่ากับเป็นการควบคุมทางสังคมที่มีอำนาจ เมื่อชุมชนผ่านการขัดเกลาทางจริยธรรมแล้ว สมาชิกสังคมจะยึดถือเป็นแบบแผนและจัดวางการกระทำที่จัดกับแบบแผนนั้น ระยะเวลาสถาบันครอบครัวและสถาบันศาสนาจะเป็นสถาบันขัดเกลาทางสังคม ต่อมาโรงเรียนจะสอนระเบียบวินัยเพื่อให้ยอมรับกฎระเบียบของสังคมจึงทำให้สังคมอยู่รอดได้ด้วยการมีศรัทธา มีสำนึกร่วมกันและเป็นมิตรต่อกัน ส่วนสังคมที่มีเสถียรภาพแบบบอินทรีย์เป็นลักษณะสังคมสมัยใหม่ที่มีความซับซ้อนมากขึ้นอันเป็นผลจากความเจริญก้าวหน้า สังคมมีปฏิสัมพันธ์ทางโครงสร้าง (structural integration) ด้วยการแบ่งหน้าที่การทำงานตามบทบาทของตนหรือตามสัญญาที่มีต่อกัน (contractual relationship) สังคมจึงยึดเหนี่ยวกันด้วยหลักของกฎหมาย อาจกล่าวได้ว่าเสถียรภาพของสังคมมีโครงสร้างที่ประกอบด้วยหน่วยต่างๆ ที่ยึดถือระบบค่านิยมตามความเชื่อของชุมชนและยึดถือโครงสร้างหน้าที่ตามที่มีสัญญาต่อกันเป็นแนวทางในการปฏิบัติหน้าที่เพื่อความอยู่รอดของสังคม (นิตินันท์ พันทวี, 2544 : 58)

แนวคิดการวิเคราะห์เชิงโครงสร้างของพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชและพระพุทธรูปศาสนาลังกาวงศ์ เช่น การวิเคราะห์ความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวกับพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชและพระพุทธรูปศาสนาลังกาวงศ์ที่สามารถสะท้อนให้เห็นเป็นกระบวนการของการรวมกลุ่มคนเข้าด้วยกันได้อย่างไร ส่งผลต่อการสร้างความเป็นปึกแผ่นทางสังคมภายในเมืองนครศรีธรรมราชหรือไม่อย่างไร เป็นต้น

แนวคิดที่สอง แนวคิดทฤษฎีหน้าที่นิยม (Functional Theory) ของบรอนิสลอส มาลินอสกี (Bronislaw Malinowski) แนวคิดเรื่องความเชื่อและพิธีกรรมที่ผูกพันกับชุมชน วิเคราะห์โดยใช้แนวคิดทฤษฎีหน้าที่นิยม (Functionalism) ซึ่งคล้ายคลึงกับเดอร์ไคม์ที่เห็นประโยชน์ของความเชื่อและพิธีกรรม ในการสร้างความกลมกลืนและความเป็นปึกแผ่นทางสังคม ความคิดหลักของทฤษฎีหน้าที่นิยมคือ วัฒนธรรมสนองความต้องการจำเป็นของปัจเจกบุคคล มาลินอสกีกล่าวว่า วัฒนธรรมเติบโตมาจากความต้องการจำเป็น 3 ประเภทของมนุษย์คือ ความต้องการจำเป็นขั้นพื้นฐาน ความต้องการด้านสังคมและความต้องการทางด้านจิตใจ ความต้องการเบื้องต้นคือ ความต้องการจำเป็นที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีพเพื่อมีชีวิตอยู่ เช่น ต้องการอาหารหรือที่อยู่อาศัย ความต้องการขั้นที่ 2 จะเกี่ยวข้องกับความร่วมมือทางสังคม เป็นความผูกพันกับชุมชน เพื่อแก้ปัญหาพื้นฐานและทำให้ร่างกายได้รับการตอบสนองความต้องการจำเป็นเบื้องต้นได้ เช่น การแบ่งงานกันทำ การแจกจ่ายอาหาร การป้องกันภัย การผลิตสินค้าและการบริการต่างๆ และการควบคุมทางสังคม ความต้องการ ขั้นที่ 3

ความต้องการจำเป็นที่มนุษย์ต้องการความมั่นคงทางด้านจิตใจ เช่น ต้องการความสงบทางใจ ความกลมกลืนกันทางสังคมและเป้าหมายของชีวิต ระบบสังคมที่สนองความต้องการเหล่านี้ ได้แก่ ความรู้ กฎหมาย ศาสนา พิธีกรรม นิยายปรัมปรา ศิลปะ และเวทมนต์คาถา โดยทั่วไป เวทมนต์คาถาทำหน้าที่สร้างความอบอุ่นใจให้แก่ผู้คน เพราะงานบางอย่างที่มนุษย์ทำค่อนข้างยากลำบากและมนุษย์ไม่สามารถคาดการณ์ได้ว่าจะเกิดผลอย่างไรบ้าง ทำให้เกิดความไม่มั่นใจ จึงต้องพึ่งเวทมนต์คาถาให้ช่วย เพื่อทำให้เกิดความมั่นใจมากขึ้น ส่วนนิยายปรัมปรามักให้อำนาจชนชั้นปกครองและให้ค่านิยมทางสังคม มาลีนอสกีกว่าว่าวัฒนธรรมทุกด้านมีหน้าที่ที่ต้องทำคือการตอบสนองความต้องการจำเป็นของมนุษย์อย่างใดอย่างหนึ่งหรือทั้ง 3 อย่างดังกล่าวมาแล้ว (นิตินัน พันทวี, 2544 : 56-57)

แนวคิดของมาลีนอสกีกว่า ส่วนต่างๆ ของวัฒนธรรมมีหน้าที่เพื่อสนองความต้องการจำเป็นของปัจเจกชนในสังคมนั้น กลายเป็นหลักการสำคัญในการวิเคราะห์พฤติกรรมของคนทั้งหมดที่จะส่งผลต่อความผูกพันของคนในชุมชน ลักษณะอีกอย่างหนึ่งของทฤษฎีหน้าที่นิยมของมาลีนอสกีก็คือ การศึกษาวัฒนธรรมด้านหนึ่งจะนำไปสู่การศึกษากระบวนการวัฒนธรรมทั้งหมด

การหน้าที่นิยม (Functionalism) เป็นคำที่ใช้กับทฤษฎีหรือแบบในทางสังคมศาสตร์ เพื่ออธิบายเกี่ยวกับสถาบันทางสังคมและวัฒนธรรม ความสัมพันธ์และพฤติกรรมในฐานะที่สถาบันเหล่านี้มีบทบาทหน้าที่ในระบบวัฒนธรรมของสังคม ส่วนการหน้าที่ (Function) ในความหมายทั่วไปหมายถึงการทำหน้าที่ มาลีนอสกีก็คือเป็นคนที่มีความสำคัญในการทำให้นโยบายการวิเคราะห์แบบนี้เป็นที่เข้าใจ เขากล่าวว่าลักษณะของวัฒนธรรมทั้งหมดทำหน้าที่สนองความต้องการของปัจเจกบุคคลในสังคมนั้นก็คือผู้คนในสังคมทุกแห่งต่างมีความต้องการด้านชีววิทยาและความต้องการทางด้านจิตใจเหมือนกันและหน้าที่พื้นฐานของสถาบันทุกแห่งในวัฒนธรรมก็คือ ตอบสนองความต้องการเหล่านี้ ตัวอย่างเช่น คนทุกคนต้องการความรู้สึกลอดภัยในการที่จะมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับเอกภาพ ดังนั้นในการอธิบายปรากฏการณ์ธรรมชาติบางอย่าง เช่น แผ่นดินไหวหรือสุริยุปราคา หากวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีอธิบายได้ไม่เพียงพอผู้คนก็จะพัฒนาความคิดด้านความเชื่อเกี่ยวกับศาสนาและมายาขึ้นมา เพื่ออธิบายและเพื่อรักษาความรู้สึกลอดภัยมั่นคงของตนเองได้ ซึ่งบทบาทหน้าที่นี้จะจะเป็นสิ่งที่กำหนดธรรมชาติของสถาบันด้วย (นิตินัน พันทวี, 2544 : 57)

แนวคิดวิเคราะห์เชิงหน้าที่นี้สามารถนำไปวิเคราะห์บทบาทหน้าที่ของพระบรมธาตุเจดีย์ นครศรีธรรมราชและพระพุทธรูปศาสนาลังกาวงศ์ในเมืองนครศรีธรรมราช เช่น การวิเคราะห์บทบาทหน้าที่ของพระบรมธาตุเจดีย์และพระพุทธรูปศาสนาลังกาวงศ์ในการขยายชุมชนและสร้างเมืองนครศรีธรรมราชได้อย่างไร การบูรณาการคติความเชื่อในศูนย์กลางพระพุทธรูปศาสนาลังกาวงศ์อย่างไร ส่งผลต่อการร่วมสร้างความเป็นปึกแผ่นทางสังคมในอาณาจักรนครศรีธรรมราชหรือไม่อย่างไร เป็นต้น

บทที่ 3

ประวัติและพัฒนาการของพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช

พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชเป็นปูชนียสถานที่สำคัญแห่งหนึ่งของประเทศไทยที่สร้างขึ้นเพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุบนหาดทรายแก้ว มีอายุการก่อสร้างนับพันปีและมีประวัติที่ยาวนาน หลักฐานเกี่ยวกับพระบรมธาตุเจดีย์องค์นี้มี 2 ประเภท คือ หลักฐานทางเอกสารและหลักฐานทางโบราณคดี จากหลักฐานเหล่านี้จึงกล่าวได้ว่า การกำเนิดพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชมีความสัมพันธ์กับพุทธประวัติ ตำนานพระเชี้ยวแก้วและคัมภีร์ชินกาลมาลินี ซึ่งได้กล่าวถึงเจ้าหญิงเหมชาลาภิกับเจ้าชายทนต์กุมารอัญเชิญพระทันตธาตุไปถวายพระเจ้ากรุงลังกา แต่เรือสำเภาโดนพายุแตกเจ้าหญิงและเจ้าชายมาขึ้นฝั่งและฝังพระทันตธาตุไว้บนหาดทรายแก้ว กาลต่อมาพระเจ้าศรีธรรมไตรราชทรงสร้างเมืองและสร้างพระบรมธาตุเจดีย์ ในการสร้างครั้งนั้นสันนิษฐานว่ารูปทรงของพระบรมธาตุเจดีย์อาจเป็นศิลปะศรีวิชัย ต่อมาสมัยพระเจ้าจันทรภาณุศรีธรรมราชทรงบูรณะและเสริมสร้างให้เป็นรูปทรงศิลปะลังกาครอบเจดีย์องค์เดิมไว้ การสร้างพระบรมธาตุเจดีย์องค์นี้สร้างตามคติความเชื่อเรื่องไตรภูมิให้เป็นเขาพระสุเมรุอันเป็นศูนย์กลางจักรวาล ตามรูปแบบทางสถาปัตยกรรมเป็นเจดีย์ก่ออิฐถือปูนทรงกลมแบบลังกามีลักษณะเป็นเจดีย์ทรงระฆังคว่ำ สูงจากพื้นดินถึงปลียอดทองคำประมาณ 37 วา หรือ 55.99 เมตร การดูแลรักษาและบูรณปฏิสังขรณ์จึงเป็นหน้าที่พระครูทั้ง 4 รูป คือ พระครูกาแก้ว พระครูการาม พระครูกาเดิม และพระครูกาชาติ เจ้าเมืองสิบสองนักษัตร พุทธศาสนิกชนและทางราชการบ้านเมือง จึงทำให้พระบรมธาตุเจดีย์เป็นศูนย์กลางเมือง ศูนย์กลางชุมชน และศูนย์กลางพระพุทธศาสนาที่สร้างความเป็นปึกแผ่นทางสังคมด้วยความเชื่อและพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา

3.1 ประวัติและวิวัฒนาการของพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช

จากการศึกษาที่ผ่านมาอาจกล่าวได้ว่าพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชมีความเป็นมาที่ยาวนานและซับซ้อนยากที่จะสรุปลงได้อย่างง่ายดาย อาจเป็นเพราะหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับพระบรมธาตุเจดีย์องค์นี้มีมากมายหลากหลายที่มาที่แตกต่างกันทั้งในส่วนของหลักฐานทางเอกสารและหลักฐานทางโบราณคดี ในส่วนนี้จึงสามารถทำได้เพียงการกล่าวถึงส่วนหนึ่งแห่งความเป็นมาของพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชโดยสังเขปเท่านั้น ทั้งนี้เพื่อเป็นพื้นฐานและความสะดวกในการทำ ความเข้าใจในประเด็นอื่นๆ ซึ่งจะได้กล่าวถึงในขั้นต่อไป ในการกล่าวถึงประวัติความเป็นมาของพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชในที่นี้อาศัยหลักฐาน 2 ประเภท คือ หลักฐานทางเอกสารและหลักฐานทางโบราณคดี

3.1.1 หลักฐานทางเอกสาร

ขณะนี้ได้พบเอกสารที่กล่าวถึงความเป็นมาของพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชเพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมาก เอกสารโบราณดังกล่าวคือ พระนิพนพานโสทร ซึ่งแต่เดิมส่วนหนึ่งของเอกสารโบราณชนิดนี้มักจะเรียกกันว่า ตำนานพระบรมธาตุเมืองคอนฉบับกลอนสวด จากการสนับสนุนของมูลนิธิโตโยต้าแห่งประเทศไทย ทำให้ศูนย์วัฒนธรรมภาคใต้ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช สามารถเก็บรวบรวม ศึกษา และพิมพ์พระนิพนพานโสทรออกมาเผยแพร่

นอกจากนี้ยังมีเอกสารโบราณที่เป็นหลักฐานขั้นต้นเกี่ยวกับความเป็นมาของพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชอย่างน้อย 2 รายการ คือ ตำนานเมืองนครศรีธรรมราช และตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งเอกสารทั้งสองรายการนี้เป็นร้อยแก้ว ในขณะที่พระนิพนพานโสทรเป็นร้อยกรอง

พระนิพนพานโสทรตีพิมพ์ครั้งแรกมีชื่อเรียกว่า “ตำนานพระบรมธาตุเมืองนคร” แต่งเป็นกลอนสวด เมื่อปี พ.ศ.2460 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงพระนิพนธ์อธิบายไว้ในคำนำของการตีพิมพ์ครั้งนั้นซึ่งมีเนื้อหาบางตอน ดังนี้

“...หนังสือเรื่องนี้ ถ้าว่าโดยตำนาน พิศราจะเห็นว่าเป็นหนังสือซึ่งกวีชาวนครฯ แต่งในเมืองนครฯ ถ้าประมาณเวลาที่แต่ง เห็นจะราวในรัชกาลที่ ๑ ด้วยเหตุนี้ ถ้าผู้ที่อ่านจะเห็นว่าเรื่องราวหรือสำนวนเร่ร่ำอย่างไร ต้องเข้าใจว่าเป็นหนังสือชาวนครฯ แต่งในเมืองนครฯ ตามความที่เขาเชื่อมาอย่างนั้น จะติเตียนหาควรไม่ ถ้าจะว่าเป็นหนังสือดี โดยเอกเทศอันหนึ่งก็สมควร โดยทำให้ปรากฏฝีปากกวีชาว นครฯ เห็นจะเป็นเรื่องนี้เป็นครั้งแรกที่ได้พิมพ์ขึ้น...”

หลังจากปี พ.ศ.2460 พระนิพนพานโสทร สำนวนนี้ได้รับการตีพิมพ์ซ้ำอีกหลายครั้งจนปัจจุบันนี้ อาจจะถูกกล่าวได้ว่าตำนานพระธาตุเมืองนครที่แต่งเป็นกลอนสวดกับพระนิพนพานโสทรนั้นคือ อันหนึ่งอันเดียวกันและควรเรียกว่าพระนิพนพานโสทร นอกจากนี้ได้พบข้อมูลใหม่ที่เกี่ยวพระนิพนพานโสทรซึ่งเป็นเอกสารทางประวัติศาสตร์แห่งนครศรีธรรมราชอีกหลายประการ

สำหรับตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราช (ฉบับร้อยแก้ว) ได้ตีพิมพ์ครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. 2471 ในการพิมพ์ครั้งนั้น พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ได้ทรงพิมพ์คำอธิบายไว้ในบทความบางตอน ดังนี้

“...หนังสือนี้พิมพ์ตามต้นฉบับที่มีอยู่ในหอพระสมุดวชิรญาณ เป็นหนังสือฝรั่งเขียนเส้นหมึกต้นฉบับนี้เป็นสำเนาคัดมาจากหนังสือเก่า เห็นได้ตามตัวสะกดและถ้อยคำสำนวนซึ่งเก่าก่อนเวลาที่ใช้หมึกและกระดาษอย่างนั้น...”

หนังสือนี้สันนิษฐานว่าแต่งในแผ่นดินพระนารายณ์ ศักราชในที่สุดบอกปีในปลายแผ่นดินพระเจ้าปราสาททอง ส่วนเนื้อหาซึ่งว่าเป็นตำนานพระธาตุนครศรีธรรมราช ก็เป็นตำนานอย่างนิทานประจำท้องถิ่น มีโน่นปนนี่มากมาย แต่ความจริงอาจมีมาแต่เดิมบ้าง และไม่มีอะไรที่ทำให้เห็นว่าคุณแต่งไม่เชื่อว่าเป็นความจริงทั้งนั้น แม้ที่กล่าวถึงปาฏิหาริย์ต่างๆ และพญาครุฑพญานาคก็กล่าวตามที่เชื่อกันว่าจริง ถ้าจะว่าที่แท้เรื่องพระธาตุนครศรีธรรมราชนั้น คนยังเชื่อกันอยู่จนเวลานี้ แต่ถ้าจะตั้งปัญหาว่าหนังสือนี้มีประโยชน์เพียงใดในโบราณคดีก็ยากที่ตอบได้ การหาหลักฐานจากโบราณคดี ถ้าไม่มีอะไรดีกว่านิทานก็ต้องรับเอานิทานเข้าประกอบหนังสือนี้ จึงอาจเป็นประโยชน์ได้บ้างในทางโบราณคดี...”

ในทำนองเดียวกันหลังปี พ.ศ.2471 ตำนานพระธาตุนครศรีธรรมราช สำนักนี้ได้รับการตีพิมพ์ซ้ำหลายครั้งในต่างกรรมต่างวาระกันตราบนานปัจจุบันนี้ แม้ว่าจะมีการกล่าวกันว่าได้มีการค้นพบเรื่องนี้อีกหลายสำนวน แต่ไม่ค่อยมีการตีพิมพ์เผยแพร่ (ปริชา นุ่นสุข, 2530 : 5-6)

จากเอกสารที่กล่าวมาสามารถสรุปได้ว่า การกำเนิดของพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช ยึดอยู่กับพระพุทธประวัติอย่างเหนียวแน่น กล่าวคือ ในตอนต้นของเรื่องได้กล่าวถึงการประสูติของพระพุทธองค์แล้วดำเนินเรื่องมาตามลำดับความในพระพุทธประวัติ จบจบจนพระพุทธองค์เสด็จดับขันธปรินิพพาน จากนั้นจึงกล่าวถึงการแบ่งพระบรมสารีริกธาตุและการประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ ณ ที่ต่างๆ ทั้งบนสวรรค์ ในโลก และนาคพิภพ ต่อมาพระเจ้าอชาตศัตรูทรงนิมนต์ให้พระมหากัสสปะไปอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุมารวมไว้ในที่เดียวกัน โดยรับสั่งให้ขุดหลุมฝังไว้ ณ นครราชคฤห์ในชมพูทวีปแล้วผูกกาภพยন্ত্রไว้รักษา

เมื่อศักราช 224 พระยาโคกราชหรือธรรมาโคกราชหรือศรีธรรมาโคกราชแห่งนครอินทปัตถ์ในชมพูทวีป ได้โปรดให้ขุดพระบรมสารีริกธาตุนั้นแจกจ่ายไปยังนครต่างๆ ทั้ง 84,000 นคร ส่วนพระเกษมมหาเถระได้กำบังกายเข้าไปในกองเพลิงในวันถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระแล้วอัญเชิญพระทันตธาตุออกไปถวายพระเจ้าสิงหาราชแห่งนครป่าหมาก (ต่อมาเรียกนครนี้เป็นทนทบุรีหรือทนบุรี) เป็นเหตุให้กษัตริย์เมืองต่างๆ ยกทัพมาแย่งพระทันตธาตุจากพระเจ้าสิงหาราชมิได้ขาด พระสิงหาราชทรงอ้างเอาพระพุทธรูปมาปกป้องรักษาพระองค์จึงทรงชนะศึกทุกครั้ง แต่ในครั้งสุดท้ายเข้าศึกได้รวมตัวกันโดยกษัตริย์ 5 พระองค์เข้าประชิดเมือง ด้วยทรงหวังจะแย่งพระทันตธาตุเช่นเดียวกัน พระเจ้าสิงหาราชทรงคาดการณ์ว่ายากจะเอาชนะได้ จึงรับสั่งให้พระราชธิดาคือ เจ้าหญิงเหมชาลาและราชโอรสคือเจ้าชายทนต์กุมารหรือทนต์กุมาร อัญเชิญพระทันตธาตุลงกำปั่นหนีไปลังกาเพื่อถวายพระทันตธาตุแด่พระเจ้ากรุงลังกา เพราะได้มาทูลขอหลายครั้งแล้วแต่พระเจ้าสิงหาราชมิได้ประทานไป ในที่สุดเหตุการณ์เป็นไปดังที่พระองค์ทรงคาดไว้คือ พระเจ้าสิงหาราชสวรรคตในการศึกครั้งนั้น

เจ้าหญิงเหมซาลาและเจ้าชายทนต์กุมารลงเรือกำปั่นไปลังกา โดยซ่อนพระทันตธาตุไว้ในเกศาของพระนางเหมซาลา แต่เรือกำปั่นแตกเพราะถูกพายุ ทั้งสองได้ขึ้นฝั่ง ณ หาดทรายแก้ว แล้วฝังพระทันตธาตุไว้ ณ ที่นั้น ท้าวเนาคาได้มาพบพระทันตธาตุที่ฝังไว้นั้นจึงอัญเชิญไปกรุงนาคา พระมหาเถรพรหมเทพได้ไปอัญเชิญกลับมาคืนแก่สองกุมาร สองกุมารได้อัญเชิญพระทันตธาตุนั้นต่อไปยังลังกาโดยเรือกำปั่นของพ่อค้าที่ผ่านมา ขณะเดินทางท้าวเนาคาได้บันดาลให้เรือถูกพายุเพราะหมายจะแย่งพระทันตธาตุอีก แต่พระมหาเถรพรหมเทพมาปราบได้ ทำให้เรือกำปั่นเดินทางมาถึงลังกาด้วยสวัสดิภาพ

เมื่อมาขึ้นฝั่งแล้วเจ้าหญิงเหมซาลาและเจ้าชายทนต์กุมารได้เข้าเฝ้าพระสังฆราชแห่งลังกา ณ โลหปราสาท พระสังฆราชจึงจัดให้พักที่นั่น ตกตอนกลางคืนพระทันตธาตุได้แผ่ฉัพพรรณรังสี ทำให้พระสังฆราชทราบข้อเท็จจริงโดยตลอด จึงมีพุทธภิกษาให้เจ้าเนาะซึ่งสำเร็จพระอรหันต์ไปกราบบังคมทูลให้กษัตริย์ลังกาทราบ พระเจ้าทศคามุนี (อาจจะหมายถึงพระเจ้าพุทธคามณีกษัตริย์แห่งลังกา ซึ่งครองกรุงอนูราชปุระระหว่างปีพุทธศักราช 382-406) ได้เสด็จมารับพระทันตธาตุ ณ โลหปราสาท แล้วอัญเชิญไปประดิษฐาน ณ พระบรมมหาราชวัง จากนั้นจึงทรงสร้างพระบรมธาตุเจดีย์ขึ้นประดิษฐานพระทันตธาตุและรับสั่งให้ผูกกาภายนตร์ไว้รักษา

พระเจ้าทศคามุนีทรงทราบพระพุทธทำนายว่าในศักราช 700 เศษ พระเจ้าธรรมโศกราชแห่งหาดทรายแก้วจะทรงแจกพระบรมสารีริกธาตุ จึงรับสั่งให้เจ้าเนาะไปอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุ 2 ทนานมาจากท้าวเนาคา ประทานให้เจ้าหญิงเหมซาลา เจ้าชายทนต์กุมาร พระราชครูและบริวารอัญเชิญไปประดิษฐาน ณ หาดทรายแก้ว พร้อมด้วยเครื่องพุทธบูชามากมาย และทรงมีพระราชสาส์นไปยังกษัตริย์ทั้ง 5 แห่งทนต์บุรีเพื่อฝากฝัง 2 กุมารด้วย เมื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุไว้ ณ หาดทรายแก้วพร้อมผูกกาภายนตร์ไว้รักษาเรียบร้อยแล้ว เจ้าหญิงเหมซาลาและคณะก็เดินทางต่อไปยังทนต์บุรี

พระเจ้าธรรมโศกราช (โศกราชหรือศรีธรรมโศกหรือธรรมโศกราชหรือศรีธรรมโศกราช) แห่งเมืองเอวาราช (อวดีหรือสวัสดิราช) พร้อมด้วยพระนันทราชา พระอนุชาได้ทรงอพยพผู้คนหนีใช้ท่าลงมาทางใต้มาตั้งถิ่นฐานที่เขาชวาปราบ เวียงสระ เขาวัง ลานตะกา (ลานตอกาหรือลานสกา) และหาดทรายแก้วตามลำดับ แม้ว่าจะทรงอพยพผู้คนหนีใช้ท่าบ่อยครั้งก็ไม่สามารถหนีใช้ท่าได้ จนต้องทำพิธีทำเงินตรา “น โม” เพื่อแก้ไขท่าตามคำของพระอรหันต์ เมื่อทรงแก้ไขท่าได้สำเร็จก็รับสั่งให้เตรียมการขุดพระบรมสารีริกธาตุ ณ หาดทรายแก้ว โดยมีเจ้ากาภายนตร์จากเมืองโรมพิสัยเป็นผู้ช่วยเหลือในการแก้กาภายนตร์ซึ่งเฝ้าอยู่ที่ตึกอันเป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ นอกจากนี้เทวดาและท้าวเนาคาได้ช่วยในการสร้างพระบรมธาตุเจดีย์เพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุและสร้างเมือง ณ หาดทรายแก้วจนสำเร็จ

ในการสร้างพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชของพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราช ได้มีหัวเมืองน้อยใหญ่ทั้งมวลมาช่วยเหลือ หากเมืองใดมาไม่ทันการก่อสร้างก็ได้ฝังทรัพย์ที่นำมาเป็นพุทธานุชาตินั้นไว้ตามที่ต่างๆ โดยทั่วไป นอกจากนี้พระเจ้ากรุงลังกาและเจ้าเมืองหงสาวดีได้มาช่วยด้วยเพราะเห็นว่าเป็นพระญาติกัน ฝ่ายพระเจ้ากรุงลังกานั้นมาช่วยเหลือเพราะทรงทราบจากพระพุทธานายว่าในศักราช 700 เศษ พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชแห่งหาดทรายแก้วจะทรงแบ่งพระบรมสารีริกธาตุและสร้างพระบรมธาตุเจดีย์อีกโสดหนึ่งด้วย (ปริชา นุ่นสุข, 2530 : 6-9)

จากการที่พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชทรงสร้างพระบรมธาตุเจดีย์สำเร็จ เป็นเหตุให้มีหัวเมืองน้อยใหญ่มากมายมาเป็นเมืองขึ้นในรูปของเมือง 12 นักษัตริย์ ทำให้พระเจ้าอู่ทองหรือท้าวอู่ทองแห่งกรุงทนบุรี (ทนทบุรีหรือทนธบุรี) ทราบข่าวนี้มีความไม่พอใจอย่างยิ่งจึงรับสั่งให้ราชทูตถือพระราชสาส์นมากราบทูลให้พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชเฝ้า แต่พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชทรงไม่ยินยอมที่จะเข้าเฝ้าเพราะทรงเห็นว่าพระองค์มิได้อยู่ภายใต้อำนาจของท้าวอู่ทองแต่อย่างใด จึงเป็นการไม่ถูกต้องที่จะทรงกระทำเช่นนั้น ในที่สุดจึงได้เกิดศึกระหว่างพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชกับท้าวอู่ทองไพร่พลล้มตายมากมาย พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชทรงรำพึงว่าพระองค์ทรงสร้างพระบรมธาตุเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุสำเร็จนับเป็นกุศลมาก ไม่ควรที่จะมาก่อเวรกรรมเพราะการศึกเช่นนี้ จึงรับสั่งให้เจรจาศึกแล้วแบ่งดินแดนกับท้าวอู่ทองพร้อมได้สัญญาเป็นมิตรไมตรีต่อกันสืบไป อย่างไรก็ตามเอกสารแต่ละสำนวนอาจจะมีรายละเอียดปลีกย่อยแตกต่างกันออกไปบ้าง เช่น บางสำนวนกล่าวว่า

“...เมื่อศักราชได้ ๑๐๙๘ ปี พระยาศรีธรรมมาโคกราชก็สร้างการลง ณ หาดทรายแก้วชเลรอบเป็นเมืองนครศรีธรรมราชมหานคร แล้วสั่งให้ทำอิฐทำปูนก่อพระธาตุครั้งนั้นแลยังมีพระสิหิงค์ล่องขเลมาแต่เมืองลังกามาถึงเกาะปิ้ง แลพินมาถึงหาดทรายแก้วที่จะก่อพระมหาธาตุนั้น...”

ส่วนวิธีที่ใช้ในการก่อสร้างพระบรมธาตุเจดีย์บนหาดทรายแก้วเพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุที่เจ้ากาภภาษาให้ขุดและอัญเชิญออกจากตึกที่มีภาพยนตร์เฝ้าอยู่นั้น เอกสารโบราณเหล่านี้ส่วนใหญ่กล่าวไว้ตรงกันคือ เมื่อได้ภูมิชัยแล้วเจ้ากาภภาษาให้ขุดหลุมขนาดกว้าง ยาว และลึกเท่ากัน คือ 8 วา รองพื้นด้วยศิลาขนาดใหญ่อย่างมั่นคง ทำสระลูกหนึ่งด้วยปูนเพชร ขนาดกว้างและลึก 2 วา เอาสิ่งต่างๆ ที่กษัตริย์ลังกาเคยถวายมาแต่ต้น คือ แม่ขันที่บรรจุน้ำพิชพญานาคและมีเรือสำเภาทองซึ่งบรรจุพอบพระบรมสารีริกธาตุลอยอยู่ในแม่ขันนั้น ลอยลงในสระ นำเครื่องพุทธานุชาลงไปวางไว้ให้หามตุ้มที่บรรจุทองคำขนาดตุ้มละ 38 คนหาม ลงไปทั้ง 4 ตุ้ม วางไว้ที่มุมสระมุมละใบ เจ้ากาภภาษาอุทิศว่าอย่าให้น้ำในสระเหือดแห้ง ฐูปเทียนดอกไม้ธูปบูชาถวาย ขอให้ยี่นยงอยู่จนศักราช 5,000 เจ้ากาภภาษาผูกภาพยนตร์ด้วยเวทมนต์คาถาเป็นยักษ์ คน ครุฑ นาค สิงห์ โค ม้าและช้าง เป็นต้น

เมื่อผูกภาพยนตร์ตามตำราแล้วเจ้ากาภภาษาก็ขึ้นมาให้วัดออกไปจากฐานนั้นข้างละ 8 วา ขุดลึกลงไป 4 วาครึ่ง ปักศิลาอย่างมั่นคงคือลึก 6 วา ทั้ง 8 ด้าน ระหว่างศิลาแต่ละเสาให้ก่ออิฐสูง 4 วา ระหว่างเสาศิลาแต่ละต้นกับสระให้เรียบอิฐ ถัดจากเสาศิลาออกไปให้เรียบอิฐอย่างเรียบร้อยทุกต้น ที่องค์พระบรมธาตุเจดีย์ ถัดจากองค์ปรางขึ้นไปใช้ศิลาอย่างแข็งแรง ถัดจากประทุมโกศขึ้นไปใช้เหล็กอย่างมั่นคงจนสุดยอด พระบรมธาตุเจดีย์องค์นี้สูง 1 เส้น 15 วา 3 คอก ภายในบรรจุแก้วแหวนเงินทองนานาชนิดที่มีผู้นำมาบูชา ที่ยอดประดับด้วยดวงแก้วที่พญานาคเคยนำมาบูชาพระบรมสารีริกธาตุแล้วพรานสุริย์เก็บมาถวายพระเจ้าศรีธรรมราชาไชยเชษฐาธิราช ข้างนอกใช้ปูนฉาบทำพระอรหันต์ยืนไหว้รอบพระบรมธาตุทั้ง 8 ทิศ ทิศละองค์ ส่วนที่อาสน์ของพระบรมธาตุเจดีย์ทำเป็นข้างล่อหัว จากนั้นจึงทำบันไดขึ้นสู่พระบรมธาตุเจดีย์นั้น ส่วนหัวเมืองน้อยใหญ่ได้ช่วยกันสร้างเสริมพระบรมธาตุเจดีย์ พระพุทธรูป และวิหารต่างๆ มาโดยลำดับ (ปรีชา นุ่นสุข, 2530 : 9-16)

3.1.2 หลักฐานทางโบราณคดี

การศึกษาทางด้านโบราณคดีเกี่ยวกับพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชยังมีน้อย จนยากที่จะกล่าวถึงพระบรมธาตุเจดีย์องค์นี้ในทางโบราณคดี จึงมักจะออกมาในรูปแบบของการสันนิษฐานเป็นส่วนใหญ่ อาทิเช่น เมื่อปี พ.ศ.2469 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงมีพระดำริไว้ว่า พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช (องค์เดิม) ที่วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร นครศรีธรรมราชนั้นเป็นศิลปะสมัยศรีวิชัย มีอายุระหว่างปี พ.ศ.1200-1400 ทรงสันนิษฐานว่าเป็นศิลปะที่สร้างขึ้นเนื่องในพระพุทธศาสนาพยาน โบราณสถานในสมัยศรีวิชัยมักจะมีรูปทรงเป็นมณฑปมีหลังคาเป็นสลับและใช้เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูป ได้แก่ พระบรมธาตุไชยา อำเภochaยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี และพระบรมธาตุเจดีย์องค์เดิมที่จังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นต้น ส่วนมณฑปที่วัดเจดีย์เจ็ดแถว อำเภอสรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย อาจจะได้รับอิทธิพลจากอาณาจักรศรีวิชัย

เมื่อปี พ.ศ.2474 นายเจ วาย คลายส์ (J.Y. Claeys) ได้เห็นด้วยกับสมมติฐานของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพที่ว่าด้วยพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช (องค์เดิม) เป็นสถาปัตยกรรมทรงมณฑปมีหลังคาทรงสลับและสันนิษฐานว่าสลับจำลองห้ายอด ซึ่งตั้งอยู่ติดกับสระเป็ยงคดด้านทิศตะวันออกของวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหารนั้น เป็นต้นแบบของพระบรมธาตุเจดีย์องค์เดิมที่อยู่ภายในพระบรมธาตุเจดีย์องค์ปัจจุบัน

เมื่อประมาณปี พ.ศ.2512 ศาสตราจารย์ของ บวสเซอร์ลีเย่ (Jean Boisselier) นักปราชญ์ชาวฝรั่งเศส ได้กล่าวถึงพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช ดังนี้

“...พระเจดีย์ซึ่งสร้างอยู่ใกล้ทางเข้าในสมัยรัชกาลที่ ๕ ได้รับการพรรณนาอย่างละเอียดจากนายแคลชผู้ได้ให้ภาพวาดไว้ด้วย ตามการค้นคว้าซึ่งสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพเป็นผู้แนะ เจดีย์องค์นี้อาจจะเป็นรูปจำลองของเจดีย์องค์ประกอบดั้งเดิมของวัดนี้ และเจดีย์องค์ประกอบดั้งเดิมนี้อาจจะเหมือนกับเจดีย์องค์อื่นๆ คือ ได้รับการบูรณะ

ในสมัยรัชกาลที่ ๕ อย่างไรก็ตาม ศาสตราจารย์บวสเชอเลียก็เชื่อตามที่นายแคลชได้กล่าวไว้ว่า ไม่มีอะไรที่ทำให้เราเชื่อได้ว่าเจดีย์องค์จำลองนี้เหมือนกับเจดีย์องค์ดั้งเดิมอย่างแท้จริง คือ คงจะไม่ใกล้เคียงเท่ากับรูปจำลองที่พระปฐมเจดีย์ ซึ่งเจดีย์เดิมยังคงแลเห็นได้อยู่เมื่อมีการสร้างองค์จำลองขึ้นที่วัดพระบรมธาตุ จังหวัดนครศรีธรรมราช การบูรณะครั้งสุดท้ายได้กระทำเมื่อเจดีย์องค์เดิมได้รับการบูรณะไปเสียมากแล้ว และคงจะได้รับการเปลี่ยนแปลงรูปไปเสียมากแล้วด้วย โดยเฉพาะในปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๓ คือ ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าบรมโกศแห่งพระนครศรีอยุธยา ซึ่งสวรรคตใน พ.ศ.๒๒๙๙ เชื่อกันว่าในรัชสมัยของพระองค์ได้มีการเปลี่ยนแปลงอย่างสำคัญแก่ทางเข้าพระสถูปใหญ่ ซึ่งมีสถูปเล็กๆ ตั้งอยู่ที่มุมลานชั้นบน คำพรรณนาของนายลูเนต์ เดอลาจองกีแยร์ ได้ให้ไว้ใน พ.ศ.๒๔๕๒ และ ๒๔๕๕ เกี่ยวกับเจดีย์พระบรมธาตุที่จังหวัดนครศรีธรรมราชยังคงใช้ได้ต้อย แม้ว่าท่านจะไม่ได้ให้ภาพวาดไว้ด้วยก็ตาม ชั้นล่างของเจดีย์ซึ่งประกอบด้วยฐานสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมเล็กน้อย มีระเบียงเครื่องไม้มุงล้อมรอบทำให้นึกไปถึงศิลปะทวารวดีซึ่งมีชুমอยู่ระหว่างเสา แต่ ณ ที่นี้ก็มีส่วนหน้าของรูปข้างเข้ามาประกอบ ด้านบนของชุกรูปข้างมีวงโค้งคล้ายคลึงกับเมืองคูบัว จังหวัดราชบุรี สำหรับชุมที่มีพระพุทธรูปและรูปเทวดาบนเสาดัดกับผนังนั้นคงเป็นสิ่งที่มาต่อเติมขึ้นในภายหลัง ลายลวดบัวฐานไม่มีอะไรเกี่ยวข้องกับศิลปะทวารวดีและก็คงจะประดิษฐ์เพิ่มเติมขึ้นในรัชสมัยของสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ น่าเสียดายที่ปูนปั้นที่หุ้มอยู่ทำให้ไม่อาจแลเห็นอิฐหรือวิธีเรียงอิฐได้...”

ศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ทรงมีพระดำริว่า พระบรมธาตุเจดีย์ นครศรีธรรมราชองค์ปัจจุบันมีลักษณะคล้ายกับเจดีย์กิริเวหระ เมืองโปโลนนารูวะของประเทศศรีลังกา ซึ่งเจดีย์ดังกล่าวสร้างขึ้นในรัชสมัยพระเจ้าปราคัมพาทุมหาราช ประมาณต้นพุทธศตวรรษที่ 18 ดังความตอนหนึ่งว่า

“...ได้เข้าไปในบริเวณซึ่งมีชื่อว่า อาพาหนะปริเวณ (Alahanaparivena) วัดนี้พระเจ้าปราคัมพาทุมหาราชทรงสร้างอีก ได้แต่เฉพาะเจดีย์กิริเวหระ ซึ่งกล่าวกันว่ามเหสีของพระเจ้าปราคัมพาทุมหาราชทรงสร้างเป็นเจดีย์สูงใหญ่ มีฐานประดับด้วยลายบัว ๓ ชั้น องค์กรซึ่งเป็นรูปโอคว่า แล้วจึงบัลลังก์รูปสี่เหลี่ยมมีลายขัดตะและธรรมจักรประกอบ เหนือนั้นเป็นส่วนที่คอดเข้าไปแล้วจึงถึงปล้องไฉน มีลักษณะคล้ายกับเจดีย์พระบรมธาตุที่วัดพระบรมธาตุ จังหวัดนครศรีธรรมราช...”

ส่วนรองศาสตราจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม ได้กล่าวว่า เมืองนครศรีธรรมราชอาจเกิดขึ้นในสมัยอยุธยา แต่โบราณสถานและโบราณวัตถุในเขตเมืองจำนวนมากมีมาก่อนการตั้งเมืองเพราะว่าบริเวณนี้เป็นแหล่งชุมชนมาแต่เดิมและได้กล่าวถึงพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช (ปรีชา นุ่นสุข, 2530 : 16-23) ดังนี้

“...แม้ว่าเมืองนครศรีธรรมราชแห่งนี้จะเกิดขึ้นในสมัยอยุธยา ซึ่งพงศาวดารว่า สมเด็จพระนารายณ์มหาราชโปรดให้มองซิเออร์ เดอ ลามา ชาวฝรั่งเศสเป็นนายช่างก่อสร้าง แต่บรรดาโบราณสถานวัตถุในเขตเมืองนี้ก็มิเป็นจำนวนมากที่มีมาก่อนอายุของเมือง ทั้งนี้เพราะบริเวณนี้เป็นแหล่งชุมชนมาแต่ดั้งเดิม โบราณสถานที่เห็นได้ชัด คือ พระเจดีย์พระบรมธาตุนครศรีธรรมราช พระสุปองค์นี้ แม้ว่าจะมีผู้กล่าวว่าเป็นของที่สร้างคลุมสุปองค์เดิมภายในก็ตาม แต่ลักษณะก็เป็นของเก่าแก่และเชื่อกันว่าได้รับอิทธิพลของพระเจดีย์แบบลังกา ข้าพเจ้ามีความเห็นว่า พระเจดีย์องค์นี้คงสร้างขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ในสมัยที่เมืองนครศรีธรรมราช (กระหม่อมโคก) ยังเป็นราชธานีของภาคใต้อยู่ ลักษณะของพระเจดีย์ในระยะแรกๆ นั้น เจดีย์ทรงกลมตั้งอยู่บนฐานทักษิณสี่เหลี่ยม มีเจดีย์เล็กประดับที่มุมทั้งสี่ และรอบๆ ฐานประดับด้วยช้างโพล่หัวออกมาจากซุ้มพระเจดีย์นี้ เป็นสัญลักษณ์ของความเจริญรุ่งเรืองของเมืองนครศรีธรรมราช เพราะได้กลายเป็นแบบอย่างให้แก่พระสุปเจดีย์อีกหลายๆ องค์ ซึ่งสร้างขึ้นมาในสมัยหลังๆ จนทุกวันนี้ ในทำนองเดียวกันกับพระเจดีย์บรมธาตุไชยา พระเจดีย์พระธาตุนครศรีธรรมราชเป็นเจดีย์ที่ทรงอิทธิพลในทางศิลปสถาปัตยกรรมไปยังเจดีย์ในเขตต่างๆ ทางภาคกลางและภาคเหนือของประเทศไทย...”

จากการศึกษาเอกสารตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราช ตำนานเมืองนครศรีธรรมราช พระนิพนพานโสทร และแนวคิดของนักปราชญ์ นักวิชาการที่เกี่ยวกับประวัติความเป็นมา รูปแบบวิวัฒนาการและอิทธิพลทางสถาปัตยกรรมของพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชที่เริ่มตั้งแต่การนำพระบรมสารีริกธาตุมาประดิษฐานบนหาดทรายแก้ว การสร้างพระบรมธาตุเจดีย์เพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ การบูรณะและเสริมสร้างพระบรมธาตุเจดีย์ให้เป็นเจดีย์ทรงลังกา ตลอดจนการบูรณปฏิสังขรณ์ของพุทธศาสนิกชนและทางราชการบ้านเมืองดังที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันอย่างชัดเจน

สรุปว่า พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชสร้างขึ้นบนหาดทรายแก้วเพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ มีอายุการก่อสร้างนับพันปีและมีประวัติความเป็นมาที่ยาวนานซับซ้อนยากที่จะสรุปได้ เพราะหลักฐานที่เกี่ยวกับพระบรมธาตุเจดีย์องค์นี้มีมากมาย ซึ่งมีหลักฐานอ้างอิง 2 ประเภทคือ หลักฐานทางเอกสารและหลักฐานทางโบราณคดี จากหลักฐานทั้งหมดสามารถสรุปได้ว่าการกำเนิดพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชสัมพันธ์กับพุทธประวัติ ตำนานพระเชี้ยวแก้ว และคัมภีร์

ชินกาลมาลินีอย่างเหนียวแน่น ส่วนหลักฐานทางโบราณคดีขององค์พระบรมธาตุเจดีย์องค์นี้มีน้อยจนยากที่จะกล่าวถึง จึงมักออกมาในรูปแบบของการสันนิษฐานเป็นส่วนใหญ่

3.2 การนำพระทันตธาตุมาประดิษฐานบนหาดทรายแก้ว

พระทันตธาตุองค์นี้มีเรื่องปรากฏอยู่ในตำนานพระเขี้ยวแก้วและคัมภีร์ชินกาลมาลินีว่าเมื่อครั้งถวายพระเพลิงพุทธสรีระขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่มกุฏพันธนเจดีย์ แคว้นมัลละในครั้งนั้น เขมภิกษุซึ่งเป็นพระสาวกขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้ารูปหนึ่งได้นำพระทันตธาตุออกมาจากจิตกาธานในขณะที่ถวายพระเพลิงพุทธสรีระขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้วนำไปมอบให้พระเจ้าพรหมทัตกษัตริย์แคว้นกสิงคราชภูริได้นำพระทันตธาตุไปประดิษฐาน ณ เมืองทันตบุรี ซึ่งเป็นเมืองหลวงของแคว้นกสิงคราชภูริในเวลานั้นและคงจะประดิษฐานพระทันตธาตุที่เมืองทันตบุรีสืบมาเป็นเวลาประมาณ 100 กว่าปี (ดิเรก พรตตะเสน, 2554 : 329)

ครั้นเมื่อถึงสมัยของพระเจ้าคูหาสีวะ ซึ่งตรงกับระยะเวลาที่พระเจ้ากฤตติสิริเมฆวันครองกรุงลังกา ประมาณปี พ.ศ.841- 869 พระเจ้าคูหาสีวะได้ให้พระเจ้าปณทุราชกษัตริย์เมืองปาตลิวตรอัญเชิญพระทันตธาตุไปประดิษฐานในกรุงปาตลิวตร เพราะว่าเมืองปาตลิวตรเป็นเมืองใหญ่ที่มีผู้คนอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก เมืองนี้ตั้งอยู่ในแถบลุ่มแม่น้ำคงทางตอนเหนือของแคว้นกสิงคราชภูริเพื่อให้ชาวเมืองปาตลิวตรที่เลื่อมใสศรัทธาได้สักการบูชาพระทันตธาตุช่วงระยะเวลาหนึ่ง

พระเจ้าปณทุราชกษัตริย์เมืองปาตลิวตรถูกพวกนับถือศาสนาพราหมณ์ไวยศยะ (พ้อคำ) พวกหนึ่งทูลยุยงให้นำพระทันตธาตุออกมาทดลองความศักดิ์สิทธิ์ด้วยวิธีการต่างๆ อันเป็นวิธีการที่เหยียดหยาม แต่ตามตำนานว่าพระทันตธาตุเกิดปาฏิหาริย์ชวนให้เลื่อมใสเป็นอัศจรรย์ยิ่งขึ้นทุกทีและผลจากการทดลองครั้งนี้เองจึงทำให้พระเจ้าปณทุราชกษัตริย์เกิดความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนาอย่างแรงกล้า พระองค์จึงทรงขับไล่พวกเดียรฉัตรที่เป็นตัวการยุยงและบ่อนทำลายพระพุทธศาสนาออกไปจากเมืองปาตลิวตร พวกเดียรฉัตรเมื่อถูกขับไล่ออกจากเมืองปาตลิวตรก็ไปประจบประแจงพระเจ้าชีรธรรราชกษัตริย์เมืองชันธบุรี ทูลยุยงให้ไปโจมตีเมืองปาตลิวตรเพื่อชิงพระทันตธาตุมาทำลายเสีย แต่การยกทัพไปโจมตีกรุงปาตลิวตรของพระเจ้าชีรธรรราชกษัตริย์ครั้งนี้ถูกกองทัพของพระเจ้าปณทุราชกษัตริย์ตีแตกและพ่ายแพ้ พระเจ้าชีรธรรราชกษัตริย์สิ้นพระชนม์ในที่สนามรบ ต่อจากนั้นไม่นานพระเจ้าปณทุราชกษัตริย์ก็คืนพระทันตธาตุให้แก่พระเจ้าคูหาสีวะนำกลับไปประดิษฐานในเมืองทันตบุรีตามเดิม (ดิเรก พรตตะเสน, 2554 : 329)

เมื่อพระเจ้าคูหาสีวะนำพระทันตธาตุกลับไปประดิษฐาน ณ กรุงทันตบุรีไม่นานนัก ท้าวอังกุราชพระนัดดาของพระเจ้าชีรธรรราชกษัตริย์ขึ้นเสวยราชย์สมบัติเป็นกษัตริย์เมืองชันธบุรีสืบต่อจากพระเจ้าชีรธรรราชกษัตริย์ก็รวบรวมกำลังยกทัพมาตีเมืองทันตบุรีเป็นศึกใหญ่ พระเจ้าคูหาสีวะมีพระทัยปรารถนาอย่างแรงกล้าที่จะไม่ให้พระทันตธาตุตกไปอยู่ในมือข้าศึก เพราะทรงทราบดีว่าข้าศึก

เป็นคนนอกศาสนามีความต้องการพระทันตธาตุไปทำลาย แต่เมื่อประมาณศูนย์กลางของข้าศึกแล้วทรงเห็นว่าไม่สามารถจะสู้กับกองกำลังของข้าศึกได้ พระเจ้าคูหาสิวะจึงมอบพระทันตธาตุให้แก่เจ้าชายทันตกุมารซึ่งเป็นราชบุตรเขยและเป็นราชบุตรของพระเจ้าอุชเชนिरาชมิศักดิ์เป็นพระนัดดาของพระองค์และเจ้าหญิงเหมฆาลาราชิดา พระองค์ทรงรับสั่งว่าให้ทั้งสองพระองค์ช่วยกันนำพระทันตธาตุหลบหนีออกจากเมืองทันตบุรีไปถวายให้ถึงพระหัตถ์ของพระเจ้ากรุงลังกาให้จงได้

ครั้นเมื่อกรุงทันตบุรีแตก พระเจ้าคูหาสิวะสิ้นพระชนม์ในสนามรบ เจ้าชายทันตกุมารและเจ้าหญิงเหมฆาลาจึงนำพาพระทันตธาตุหรือพระเขี้ยวแก้วหลบหนีลงเรือสำเภานี้ข้าศึกไปลังกา แต่เรือสำเภาโดยสารถูกพายุพัดมาทางฝั่งตะวันตกของแผ่นดินรูปด้ามขวานแห่งสุวรรณทวีปคือดินแดนภาคใต้ของประเทศไทยและในที่สุดเรือสำเภาแตกก็จมลง คลื่นซัดเจ้าชายและเจ้าหญิงรอดพระชนม์มาขึ้นฝั่งบนแผ่นดินส่วนนี้พร้อมด้วยพระทันตธาตุ เจ้าหญิงเหมฆาลาทรงนำพระทันตธาตุซุกไว้ในมุ่นมวยผมมาตลอดเวลา ทั้งสององค์ได้เดินทางมาจากฝั่งทะเลด้านตะวันตกบุกป่าเดินทางข้ามแผ่นดินมาทางทิศตะวันออกจนบรรลุถึงฝั่งทะเลตรงกับหาดทรายแก้ว จึงได้ฝังซ่อนพระทันตธาตุไว้เกือบใจกลางของหาดทรายและทำสัญลักษณ์ไว้แล้วข้ามกลับไปอยู่ในหมู่บ้านริมฝั่งแผ่นดินใหญ่ โดยปิดบังฐานะอันแท้จริงของตนเองอย่างเข้มงวดอยู่หลายเดือนเพื่อรอโอกาสที่จะเดินทางกลับไปลังกาให้ปลอดภัย

ครั้นในเวลาต่อมาเจ้าชายทันตกุมารและเจ้าหญิงเหมฆาลาได้พบกับพระภิกษุอรุณวาสีรูปหนึ่ง ซึ่งตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราชมีชื่อว่ามหาเถรพรหมเทพ ตามตำนานกล่าวว่ามหาพรหมเทพเป็นพระอรหันต์ที่องค์มาจากอินเดีย เจ้าชายและเจ้าหญิงเลื่อมใสพระอรหันต์รูปนี้มากจึงได้เปิดเผยฐานะอันแท้จริงของตัวเองและเล่าเรื่องแต่หนหลังให้มหาเถรพรหมเทพทราบโดยตลอด พระอรหันต์รูปนี้ได้ช่วยเหลือเจ้าชายและเจ้าหญิงนำพระทันตธาตุเดินทางบกไปยังท่าเรือเมืองตรังฝั่งทะเลด้านทิศตะวันตก ซึ่งในขณะนั้นเป็นท่าเรือที่สำคัญที่มีเรือขนาดใหญ่ไปมาค้าขายระหว่างเมืองต่างๆ ในฝั่งทะเลทางทิศตะวันตก เช่น ลังกา อินเดียและอาหรับ เมื่อสืบทราบได้ความว่าเหตุการณ์ที่เมืองทันตบุรีสงบลงแล้วมหาเถรพรหมเทพได้นำเจ้าชายและเจ้าหญิงพร้อมกับพระทันตธาตุโดยสารเรือสำเภาค้าขายลำหนึ่งออกจากท่าเรือเมืองตรังไปยังลังกาโดยปลอดภัย

เมื่อเจ้าชายทันตกุมารกับเจ้าหญิงเหมฆาลาเดินทางมาถึงเมืองลังกาก็เข้าเฝ้าพระเจ้ากฤตติสิริเมฆวันกษัตริย์กรุงลังกา ถวายพระทันตธาตุและกราบทูลเรื่องราวแต่หนหลัง พระเจ้ากฤตติสิริเมฆวันทรงรับพระทันตธาตุด้วยความโสมนัสปราโมทย์ จัดพิธีสมโภชเป็นการใหญ่และประดิษฐานพระทันตธาตุไว้ในกรุงลังกาประมาณปี พ.ศ. 854 พระองค์ทรงพระราชดำริว่าหาดทรายแก้วซึ่งเป็นที่ฝังพระทันตธาตุช่วงระยะเวลาหนึ่งนั้นเป็นมงคลภูมิ ทั้งในเวลานั้นก็มีคนไปพำนักอยู่อาศัยแล้วต่อไปในภายหน้าคงจะเป็นเมืองใหญ่ที่มั่นคง สมควรที่จะนำพระบรมสารีริกธาตุขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าไปประดิษฐานไว้ให้เป็นที่สักการบูชาของมหาชนสืบไป (ดิเรก พรตตะเสน, 2554 : 330-331)

พระเจ้ากฤตติสิริเมฆวันทรงจัดตั้งคณะธรรมทูตขึ้นคณะหนึ่ง ซึ่งนำโดยเจ้าชายทันตกุมาร และเจ้าหญิงเหมมาลา เพื่ออัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้ากลับไป ผังไว้ ณ หาดทรายแก้ว ซึ่งเป็นสถานที่ที่เคยฝังซ่อนพระทันตธาตุ คณะธรรมทูตได้อัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจำนวนหนึ่งมุ่งหน้าไปสู่หาดทรายแก้ว โดยการเดินทางด้วยเรือสำเภามาขึ้นฝั่งที่ท่าเรือเมืองตรงแล้วยกขบวนเดินบกจนมาถึงหาดทรายแก้ว จึงได้อัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุซึ่งบรรจุมอบแก่หลวงผังไว้ ณ ที่ร่องรอยเดิมที่เจ้าชายทันตกุมารและเจ้าหญิงเหมมาลาเคยฝังพระทันตธาตุ โดยใช้ขันทองรองรับมอบอีกครั้งหนึ่งแล้วก่อพระเจดีย์องค์เล็กๆ ครอบไว้อีกครั้งหนึ่งเพื่อเป็นเครื่องหมาย อธิษฐานเสี่ยงทายเอาพุทธบารมีผูกด้วยกาภาพยนตร์ ขึ้นรักษา และพระบรมสารีริกธาตุอีกส่วนหนึ่งได้อัญเชิญไปประดิษฐาน ณ ทันทบุรี แคว้นกลิงคราษฏร์ พระเจ้ากฤตติสิริเมฆวันทรงมีพระราชสาส์นให้คณะธรรมทูตถือไปถวายกษัตริย์พระองค์ใหม่ของกรุงทันทบุรี เพื่อขอให้ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุไว้แทนพระทันตธาตุ ณ ที่ประดิษฐานเดิมและทรงขอร้องไม่ให้อันตรายเจ้าชายและเจ้าหญิงเชื้อสายกษัตริย์เก่า

หาดทรายแก้วบริเวณฝั่งซ่อนพระทันตธาตุเดิมยังคงว่างเปล่า แต่ด้านทิศเหนือและด้านทิศใต้ของหาดทรายรวมทั้งแผ่นดินใหญ่ น่าจะมีผู้คนตั้งหลักแหล่งอาศัยประปรายแล้ว เพราะปรากฏหลักฐานจากหลายแหล่งว่า แผ่นดินส่วนนี้เป็นแหล่งชุมชนเรือสำเภานานาชาติหรือท่าเรือที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งและดินแดนแห่งนี้เคยมีพระภิกษุอรุณวาสีจากดินแดนอื่นท่องธุดงค์ผ่านมามีได้ขาด ประกอบกับคณะธรรมทูตจากลังกาที่มีเจ้าชายทันตกุมารและเจ้าหญิงเหมมาลานำพระบรมสารีริกธาตุของพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามาประดิษฐานไว้ ณ หาดทรายแก้วพร้อมทั้งก่อพระเจดีย์องค์เล็กๆ ครอบไว้ ซึ่งน่าจะกล่าวได้ว่าพระพุทธศาสนาได้เริ่มปักหลักลงแล้ว ณ หาดทรายแก้วตั้งแต่ครั้งนั้นมา อย่างไรก็ตามในระยะนั้นชุมชนแห่งนี้ยังไม่ได้ตั้งเป็นเมืองและไม่มีกษัตริย์ปกครอง

การรักษาพระบรมสารีริกธาตุนั้นตามตำนานกล่าวว่ามีกา 4 ผุง ทั้งนี้เป็นไปตามสัญลักษณ์ของเมืองลังกา ซึ่งมีเรื่องเล่ากันว่าเกาะลังกาเป็นเกาะที่มีกาอาศัยอยู่ชุกชุมที่สุดในโลก กาภาพยนตร์ที่รักษาพระบรมสารีริกธาตุที่หาดทรายแก้วมี 4 ผุง คือ กาผุงสีดำ เรียกว่า “กาเดิม” หมายถึงกาที่มีขนกายสีดำอันมีอยู่ตามธรรมชาติดั้งเดิม กาผุงสีแดงผุงหนึ่งเรียกว่า “กาชาติ” กาสีขาวผุงหนึ่งเรียกว่า “กาแก้ว” และกาสีเหลืองผุงหนึ่งเรียกว่า “การาม” หมายถึงสงฆ์ โดยตำนานกล่าวว่กาภาพยนตร์ที่รักษาพระบรมสารีริกธาตุสี่พวกสีเหล่านี้เอง ต่อมาเมื่อมีสงฆ์ในพระพุทธศาสนาขึ้นในเมืองนครศรีธรรมราช ผู้ปกครองฝ่ายอาณาจักรและฝ่ายพุทธจักรได้นำมาจัดระเบียบปกครองสงฆ์ในนครศรีธรรมราชสืบมา (ดิเรก พรตตะเสน, 2554 : 331-333)

สรุปว่า พระทันตธาตุองค์นี้มีเรื่องปรากฏอยู่ในตำนานพระเชี้ยวแก้วและคัมภีร์ชินกาลมาลินีว่า เขมรภิกษุได้นำพระทันตธาตุออกมาในขณะที่ถวายพระเพลิงพุทธสรีระขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า นำมามอบให้แก่พระเจ้าพรหมทัตกษัตริย์เพื่อประดิษฐาน ณ เมืองทันทบุรี

ยาวนานถึง 100 กว่าปี จนกระทั่งสมัยพระเจ้าคูหาสิวะได้มอบให้พระเจ้าปณทุราชกษัตริย์อัญเชิญไปประดิษฐาน ณ กรุงปาตลีบุตรเพื่อให้ผู้คนสักการบูชา พระทันตธาตุเป็นที่เลื่อมใสศรัทธาอย่างมาก หลังจากได้แสดงปาฏิหาริย์ออกมาเนื่องจากได้รับการทำทลายจากพวกนอกศาสนา (พ้อคำ) หลังจากนั้นคนกลุ่มนี้ก็ถูกขับไล่ออกจากเมือง ด้วยความแค้นพวกนอกศาสนาได้ยุยงพระเจ้าชีรธารกษัตริย์ให้ทำสงครามกับเมืองปาตลีบุตร แต่กลับพ่ายแพ้พระเจ้าชีรธารกษัตริย์สวรรคตในการศึก หลังจากนั้นพระเจ้าคูหาสิวะได้อัญเชิญพระทันตธาตุกลับ ณ กรุงธันตบุรี ด้วยความแค้นพระนัดดาของพระเจ้าชีรธารกษัตริย์ได้ยกทัพมาตีเมืองธันตบุรีเพื่อแย่งชิงพระทันตธาตุ พระเจ้าคูหาสิวะทราบดีว่าไม่สามารถสู้กำลังพลในศึกนี้ได้ จึงสั่งให้เจ้าชายทันตกุมารและเจ้าหญิงเหมชาลานำพระทันตธาตุหนีออกจากเมืองไปจนกระทั่งมาถึงหาดทรายแก้ว พระทันตธาตุถูกฝังซ่อนไว้ ณ หาดแห่งนี้โดยมีการผูกกาภาพยนตร์รักษาไว้

3.3 สถานที่ประดิษฐานพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช

หาดทรายแก้วเป็นสถานที่เจ้าชายทันตกุมารหรือทนต์กุมารกับเจ้าหญิงเหมชาลาหรือเหมชาลา เชื้อสายกษัตริย์ครองแคว้นกลิงราชบุรีได้นำพาพระทันตธาตุหรือพระเขี้ยวแก้วลงเรือสำเภานี้เข้าศึกไปลังกา แต่เรือสำเภากฎกพายูพัดเข้ามาใกล้ฝั่งทะเลด้านทิศตะวันตกของประเทศไทย เจ้าชายและเจ้าหญิงนำพระทันตธาตุซุกไว้ที่มวยผมเดินทางมาทางทิศตะวันออกจนบรรลุฝั่งทะเลตรงกับหาดทรายแก้วแล้วนำพระทันตธาตุขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าประดิษฐานฝังซ่อนไว้เกือบใจกลางของหาดทราย

หาดทรายแก้วที่ประดิษฐานองค์พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชในปัจจุบันนี้ตั้งอยู่ภายในวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช ในระยะแรกตัวเมืองนครศรีธรรมราชซึ่งยาวเหยียดไปทางเหนือและใต้มีสภาพเป็นหาดทรายมีน้ำล้อมรอบอยู่กลางทะเลในโค้งอ่าวของแผ่นดินใหญ่เรียกว่าหาดทรายแก้ว ทางด้านทิศตะวันออกของหาดทรายแก้วเป็นทะเลเรียกว่า “ทะเลหลวง” พุงนาเรียกว่านาปยามหรือนาหยาม ทางด้านทิศตะวันตกประมาณแนวป่าต่อกับพุงนาซานเมืองเรียกว่านาปรัง ซึ่งเป็นแผ่นดินใหญ่ระหว่างหาดทรายแก้วกับฝั่งแผ่นดินใหญ่เป็นผืนนาปลูกข้าวได้ตลอดทั้งปีเรียกว่านาปรัง ซึ่งมีน้ำไม่ลึกมากเดินข้ามไปมาได้สะดวกสบาย

หาดทรายแก้วด้านทิศเหนือจดปากน้ำลิซล ส่วนทางด้านทิศใต้ไปสิ้นสุดที่ฝั่งแม่น้ำปากพนัง ตำบลการะเกด อำเภอเชียรใหญ่ อนึ่งบนหาดทรายแก้วน่าจะเป็นหาดทรายที่มีต้นไม้ขึ้นอยู่ทั่วไป เช่น ต้นตุ่ม แสม โกงกาง ลำพู ลำแพง เป็นต้น ซึ่งเป็นพันธุ์ไม้ที่ชอบดินทรายผสมดินเลนดินตมริมทะเล บางตอนอาจมีผู้คนอาศัยอยู่เพราะมีการขุดพบขวานหิน ลูกขัดหิน ลูกขัดหอย ขุดพบกลองมโหระทึกสำริดแบบวัฒนธรรมดองซอน ซึ่งมีอายุอยู่ในระหว่างปี พ.ศ. 200-500 ขุดพบหอกสำริด เครื่องมือช่างไม้สำริดที่บ้านพังสิงห์ ตำบลท่าเรือ อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช ส่วนฝั่งแผ่นดินใหญ่น่าจะมี

ผู้คนอาศัยอยู่ด้วยเหมือนกัน เพราะมักขุดพบของใช้ที่คนก่อนประวัติศาสตร์ยุคหินใหม่ อายุประมาณ 3,000 ปีที่ผ่านมา เช่น ขวานหินขัด (ขวานฟ้า) ลูกปัดหินกระจัดกระจายไปทั่วตามคลองท่าดี ตำบล กำโลน อำเภอลานสกา และกระจายไปทั่วในหลายตำบลของอำเภอชะอวด ร่อนพิบูลย์ ทุ่งสง ฉวาง และท่าศาลา (ดิเรก พรตตะเสน, 2521 : 328-329)

เอกสารโบราณได้สะท้อนให้เห็นถึงสภาพภูมิประเทศที่ศักดิ์สิทธิ์ในการสร้างพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช ได้แก่ ตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราชได้บรรยายให้เห็นว่าสถานที่แห่งนี้คือ “หาดทรายแก้วชลรอบ” ซึ่งมีลักษณะที่สำคัญคือ หาดทรายแก้วนั้นกว้าง ยาว มีน้ำล้อมรอบ ส่วนตำนานเมืองนครศรีธรรมราชได้บรรยายให้เห็นว่าสถานที่แห่งนี้มีลักษณะที่สำคัญคือ เป็น “โคกหาดชายทะเลรอบ” เป็น “เกาะแก้ว” และเป็น “หาดใหญ่กว้างริตามริมทะเลที่รอบ” ในขณะที่พระนิพนพานโสทรได้บรรยายให้เห็นว่าสถานที่แห่งนี้ คือ “หาดทรายแก้ว” ซึ่งมีลักษณะที่สำคัญ คือ เป็นหาดทรายที่ “เห็นแจ้งแผ้วอยู่แจ่มใส ป่าอ้อป่าเลาใหญ่ ทรายแหววไวที่สำราญ” รวมทั้งยังเป็นแหล่งที่ “แลดูสะอาด” เป็น “หาดทรายแก้วโสภา” เป็น “หาดทรายใหญ่” มี “แม่น้ำคลองท่า” มีลักษณะ “แจ้งแผ้วน้ำฟ้า” เป็นแหล่ง “ทำนบสักการที่สำคัญของพญานาคและเป็นแหล่งที่มีตำรา” ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นคำพรรณนาที่สะท้อนให้เห็นว่าสถานที่แห่งนี้เป็นสถานที่ที่มีสภาพภูมิประเทศที่ศักดิ์สิทธิ์ตามระบบความเชื่อเกี่ยวกับสถานที่ที่มีความ “บริสุทธิ์” หรือเป็นสถานที่ที่ศักดิ์สิทธิ์ ตามระบบความเชื่อของลัทธิไสยกายเกี่ยวกับสภาพภูมิประเทศที่ศักดิ์สิทธิ์ที่กล่าวไว้ว่า “มีในตำรา” เป็นได้ โดยตำนานพราหมณ์เมืองนครศรีธรรมราชได้สะท้อนให้เห็นระบบความเชื่อเกี่ยวกับสภาพภูมิประเทศที่ศักดิ์สิทธิ์ของ “หาดทรายแก้ว” แห่งนี้เช่นเดียวกัน ดังตัวอย่างที่ปรากฏในความบางตอนที่เขียนขึ้นในปี พ.ศ.1893 ที่ได้กล่าวว่าในครั้งนั้นได้มีการอัญเชิญเทวรูปจากอินเดียมายังเมืองนครศรีธรรมราช เพื่ออัญเชิญต่อไปยังกรุงศรีอยุธยาได้ เพราะว่าได้ “เกิดอัจฉรร ลมพยุหะพัดเปนนหมอกเม้มมืด 7 วัน 7 คืน แลมายาพระณรายเทวรูป ไหนี้ฤาเมตแต่เจ้าพญาโกษา วาเราจอยู่เมืองนคร เหตุควาหาดแก้วมีสาริกอิศรา ตองเทวาทำนาย จึงอรูวามาญาพระณรายเทวรูปเสด็จอยู่เมืองนคร” ซึ่งข้อความที่ยกมานี้นอกจากจะสะท้อนให้เห็นการสืบทอดระบบความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ที่เกี่ยวข้องกับความศักดิ์สิทธิ์ของสถานที่ เรียกว่า “หาดแก้ว” หรือ “หาดทรายแก้ว” หรือ “เกาะแก้ว” แห่งนี้แล้วยังสะท้อนให้เห็นถึงการนำเอา “พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช” หรือ “พระบรมสารีริกธาตุ” ขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ประดิษฐานอยู่ในพระบรมธาตุเจดีย์องค์นี้ไปผูกกันเข้าอย่างแนบแน่นกับสถานที่ศักดิ์สิทธิ์หรือสภาพภูมิประเทศที่ศักดิ์สิทธิ์ของหาดทรายแก้วหรือราชธานีแห่งอาณาจักรแห่งนี้ด้วย (ปรีชา นุ่นสุข, 2544 : 408-409) โดยความศักดิ์สิทธิ์นั้นได้มีการถ่ายโอนจากการแสดงโดยอาศัยพระมหาธาตุองค์เดิม ดังที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเล่าไว้ในสาส์นสมเด็จ (4 สิงหาคม 2477) กล่าวว่า

“...พระมหาธาตุองค์เดิมเหมือนกันกับพระมหาธาตุไชยาพระสถูปที่เป็นพระมหาธาตุเดี่ยวนี้นี้พวกลังกามาสร้างครอบพระมหาธาตุเดิมแต่ภายหลัง หลักฐานที่ทูลนี้ได้มาจากพระครูเทพมุณี (ปาน) แกบอกรหม่อมฉันว่า เมื่อซ่อมวิหารพระม้าได้ขุดพื้นดินลงไปพบบันไดพระมหาธาตุเดิมอยู่ใต้ดินเป็นอีกองค์หนึ่งต่างหาก พิเคราะห์ความนี้ก็สมด้วยเรื่องพงศาวดารที่ปรากฏว่า พระลังกาที่มาตั้งเมืองนครศรีธรรมราชก่อนและมาสร้างพระสถูปมหาธาตุก็คงเป็นเพราะทางพระมหาธาตุของเดิมมีอยู่ที่นั่น แต่คงจะไม่รู้เรื่องตำนานของพระมหาธาตุเดิม จึงเอาเรื่องทางเมืองลังกามาแสดงว่าพระทันตกุมารและนางเหมชะลา เชิญพระบรมธาตุมาจากเมืองทันตบุรีในอินเดีย.....”

จากสาส์นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้แสดงให้เห็นว่าบนหาดทรายแก้วนี้มีพระบรมธาตุเจดีย์เดิมอยู่แล้ว นักวิชาการได้สันนิษฐานไว้ว่าเจดีย์องค์เดิมน่าจะมีสัญลักษณ์ศิลปะแบบพระบรมธาตุไชยาหรือเจดีย์ทรงโอคว่ำศิลปะแบบอินเดีย ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพให้ช่างย่อส่วนของพระบรมธาตุและเจดีย์รูปโอคว่ำแบบอินเดียมาสร้างไว้ข้างวิหารธรรมศาลา หน้าประตูเข้าพระวิหารคดในวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร เพื่อให้พิจารณาถึงพระบรมธาตุเจดีย์องค์เดิมบนหาดทรายแก้วดังกล่าว ซึ่งในที่สุดพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชหรือศูนย์กลางของพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์หรือศูนย์กลางแห่งความศักดิ์สิทธิ์ของอาณาจักรนครศรีธรรมราช ได้กลับกลายเป็นสัญลักษณ์แห่งความศักดิ์สิทธิ์ที่แพร่กระจายไปปรากฏขึ้นในสถานที่แห่งอื่นๆ ภายในสถานที่ที่มีสภาพภูมิประเทศอันศักดิ์สิทธิ์ของหาดทรายแก้วอย่างกว้างขวาง (ดิเรก พรตตะเสน, 2521 : 353)

องค์พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช ตั้งอยู่ภายในบริเวณวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหารหรือชาวบ้านทั่วไปนิยมเรียกว่า “ในพระ” ตั้งอยู่ที่ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหารเป็นวัดเก่าแก่ที่มีความสำคัญมาตั้งแต่สมัยโบราณ แต่เดิมวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหารมีชื่อว่า “วัดพระบรมธาตุ” ไม่มีพระสงฆ์จำพรรษาอยู่แล้ว ต่อมาเมื่อครั้งที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 เสด็จประพาสเมืองนครศรีธรรมราชในปี พ.ศ. 2485 ทรงมีพระราชดำริว่าวัดพระบรมธาตุควรที่จะมีพระสงฆ์มาอยู่จำพรรษาอยู่แล้วเป็นประจำ จึงมีพระราชดำรัสสั่งให้จังหวัดนครศรีธรรมราชนิมนต์พระสงฆ์มาอยู่ประจำและพระราชทานนามใหม่ว่า วัดพระมหาธาตุ ต่อมาได้มีประกาศกระทรวงธรรมการ แผนกสังฆการีลงวันที่ 30 กันยายน พ.ศ. 2458 เรื่องจัดระเบียบพระอารามหลวง ให้เรียกวัดพระบรมธาตุว่าวัดพระมหาธาตุ วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหารเป็นพระอารามหลวงชั้นเอก ชนิดวรมหาวิหารมีเนื้อที่ประมาณ 31 ไร่ 2 งาน ทิศเหนือติดกับโรงเรียนวัดพระมหาธาตุ ทิศใต้ติดกับถนนหน้าพระลาน ทิศตะวันออกติดกับถนนราชดำเนิน และทิศตะวันตกติดกับถนนพระบรมธาตุ (ยงยุทธ วรรณโกวิท, 2547 : 1)

สรุปว่า หาดทรายแก้วได้กลายเป็นที่ประดิษฐานพระทันตธาตุ หลังจากเจ้าชายทันตกุมาร และเจ้าหญิงเหมซาลานำพระทันตธาตุหนึ่งลงเรือสำเภามาโดยซุกซ่อนไว้ในมวยผมของเจ้าหญิงเหมซาลา ขณะหนึ่งเรือสำเภาก็ถูกพายุพัดเข้าฝั่งที่หาดทรายแก้ว ทั้งสองจึงได้ตัดสินใจฝังพระทันตธาตุไว้ ณ หาดทรายแห่งนี้ที่เกือบใจกลางของหาดทราย ซึ่งในปัจจุบันสถานที่นั้นตั้งอยู่ในวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช วัดนี้เป็นอารามหลวงชั้นเอกมีเนื้อที่ประมาณ 31 ไร่ 2 งาน ทิศเหนือติดโรงเรียนพระมหาธาตุ ทิศใต้ติดถนนหน้าพระลาน ทิศตะวันออกติดถนนราชดำเนิน และทิศตะวันตกติดถนนพระบรมธาตุ

3.4 แนวคิดการสร้างพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช

พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชเป็นปูชนียสถานที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์และพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พุทธศาสนิกชนทั้งหลายถือกันว่าผู้ใดได้มาทำการสักการบูชาพระบรมธาตุเจดีย์องค์นี้ย่อมเกิดความเป็นสิริมงคลทั้งแก่ตนเองและครอบครัวหาที่สุดมิได้ นอกจากนี้แล้วบรรดาพุทธศาสนิกชนชาวปักษ์ใต้ก็ถือว่าเป็นมงคลสูงสุดอย่างน้อยที่สุดก็ครั้งหนึ่งในชีวิตขอให้ได้มาสักการบูชาพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช (พระครูปลัดวิริยวัฒน์, 2509 : 18) พระบรมธาตุเจดีย์องค์นี้นับว่าเป็นพระเจดีย์องค์ใหญ่ที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในภาคใต้ ซึ่งประดิษฐานอยู่ในวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช ตามคติความเชื่อที่มีมาแต่โบราณว่าสูงตั้งแต่พื้นดินถึงยอด 37 วา 7 ศอก ยอดหุ้มด้วยทองคำหนัก 800 ชั่ง หรือประมาณ 216 กิโลกรัม (ส่วนที่หุ้มทองคำสูง 6 วา 2 ศอก 1 คืบ) บริเวณที่หุ้มทองคำนี้ยังมีทองรูปพรรณนานาชนิด เช่น พระพุทธรูป แหวน กำไล ต่างหู เป็นต้น ผูกแขวนไว้ด้วยเส้นลวดทองอีกเป็นจำนวนมาก จัดเป็นพระเจดีย์ปูชนียวัตถุที่มีขนาดใหญ่เป็นลำดับที่สองของประเทศไทย ซึ่งมีความสูงเป็นรองลงมาจากพระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม ซึ่งสูงประมาณ 60 วา หรือ 3 เส้นเศษ ถ้าจะว่าถึงความเก่าแก่กันแล้วพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชเก่าแก่กว่าพระปฐมเจดีย์ (ยังยุทธ วรรณโกวิท, 2547 : 10)

พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชตามตำนานเมืองนครศรีธรรมราช ตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราช และพระนิพนพานโสทร กล่าวว่าพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชทรงสร้างขึ้นเมื่อประมาณปีพุทธศักราช 1300 ในสมัยที่อาณาจักรศรีวิชัยกำลังมีอำนาจรุ่งเรืองอยู่ในแถบแหลมมลายู หลักฐานทางโบราณคดียืนยันว่าเมืองนครศรีธรรมราชก็อยู่ในอาณาจักรศรีวิชัย รูปทรงของพระบรมธาตุเจดีย์ซึ่งสร้างครั้งแรกจึงเป็นรูปแบบศิลปะศรีวิชัยเช่นเดียวกันกับพระบรมธาตุเมืองไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ต่อมาในประมาณพุทธศักราช 1700 พระเจ้าจันทรภาณุเป็นกษัตริย์ผู้ปกครองเมืองนครศรีธรรมราช ในสมัยนั้นพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์กำลังเจริญรุ่งเรืองอย่างเต็มที่ในลังกา พระภิกษุจากประเทศใกล้เคียง เช่น ไทย พม่า ลาว เขมร เป็นต้น ได้เดินทางไปศึกษาพระพุทธศาสนาในเกาะ

ลังกาเป็นจำนวนมาก จึงได้นำพระพุทธรูปศาสนาตามแบบลังกามาเผยแพร่ในบ้านเมืองของตนรวมทั้งเมืองนครศรีธรรมราชที่ได้ชักชวนพระภิกษุชาวลังกาเดินทางมาถึงเมืองนครศรีธรรมราช เมื่อพระภิกษุชาวลังกามาเห็นพระมหาธาตุเจดีย์องค์เก่าชำรุดทรุดโทรมจึงได้ช่วยกันบูรณปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่ แต่มิได้ทำลายพระเจดีย์องค์เก่าเพียงแต่ก่อพระเจดีย์องค์ใหม่ตามแบบอย่างของศิลปะแบบลังกาหุ้มครอบพระเจดีย์องค์เดิมไว้ เช่นเดียวกันกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ก่อพระเจดีย์ครอบพระปฐมเจดีย์องค์เก่าไว้นั่นเอง (ยงยุทธ วรรณโกวิท, 2547 : 12-19)

จากเอกสารตำนานเมืองนครศรีธรรมราช ตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราชและพระนิพนพานโสทร สามารถประมวลได้ว่กำเนิดของพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชเป็นผู้ทรงสร้างว่า พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชหรือโคกราชหรือธรรมโคกหรือศรีธรรมโคกหรือธรรมโคกราชแห่งเมืองเอวราชหรืออวดีหรือสวัสดิราช พร้อมพระนันทราชาพระอนุชาได้ทรงอพยพผู้คนหนีไข้ห่าลงมาทางใต้ มาตั้งถิ่นฐานที่เขาชวาปราบ เขาวังและลานตะกาหรือลานตอกาหรือลานสกาในปัจจุบัน และหาดทรายแก้วตามลำดับ แม้ว่าจะทรงอพยพผู้คนหนีไข้ห่าบ่อยครั้งก็ไม่สามารถหนีไข้ห่าได้ จนต้องทำพิธีทำ “เงินตรา นโม” เพื่อแก้ไข้ห่าตามคำของพระอรหันต์ เมื่อทรงแก้ไข้ห่าได้สำเร็จก็รับสั่งให้เตรียมการขุดหาพระบรมสารีริกธาตุ ณ หาดทรายแก้ว โดยมีเจ้ากาภภาษาจากเมืองโสมพิสัยเป็นผู้ช่วยเหลือในการแก้ภาพยนตร์ซึ่งเฝ้าอยู่ที่ตึกอันเป็นสถานที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ นอกจากนี้เทวดาและท้าวนาคาได้ช่วยในการสร้างพระบรมธาตุเจดีย์ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุและสร้างเมือง ณ หาดทรายแก้วจนสำเร็จ (ปรีชา นุ่นสุข, 2530 : 12-13)

ในการสร้างพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชของพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชตำนานเมืองนครศรีธรรมราชและตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราช ตำนานทั้งสองนี้ได้สะท้อนให้เห็นตรงกันว่าเมืองขึ้นทั้ง 12 เมืองหรือเมืองสิบสองนักษัตรได้ “มาช่วยทำอิฐปูนก่อพระมหาธาตุขึ้น” แต่ต้องประสบกับปัญหาที่สำคัญคือ การเกิดไข้ห่าผู้คนล้มตายเมืองร้างอยู่เป็นเวลานาน ต่อมาได้สร้างพระบรมธาตุเจดีย์องค์นี้สืบต่อมาดังความบางตอนในตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราช (ชวนเพชรแก้ว และปรีชา นุ่นสุข, 2520 : 122) ดังนี้

“จึงพระวิศณุกรรมช่วยพระญาก่อพระเจดีย์บรรจุพระบรมธาตุนั้นไว้ แล้วตั้งเมืองสิบสองนักษัตรขึ้นแก่เมืองนครศรีธรรมราช ปีชวดตั้งเมืองสายถือตราหนูหนึ่ง ปีฉลูเมืองตานีถือตราโคหนึ่ง ปีขาลเมืองกะลันตันถือตราเสือหนึ่ง ปีเถาะเมืองปาหังถือตรากระต่ายหนึ่ง ปีมะโรงเมืองไพรถือตรางูใหญ่หนึ่ง ปีมะเส็งเมืองพัทลุงถือตรางูเล็กหนึ่ง ปีมะเมียเมืองตรังถือตราม้าหนึ่ง ปีมะแมเมืองชุมพรถือตราแพะหนึ่ง ปีวอกเมืองบันทายสมอถือตราลิงหนึ่ง ปีระกาเมืองอุเลาถือตราไก่หนึ่ง ปีจอเมืองตะกั่วป่าถือตราสุนัขหนึ่ง ปีกุนเมืองกระถือตราหมูหนึ่ง เข้ากัน ๑๒ เมืองมาช่วยทำอิฐปูนก่อพระมหาธาตุขึ้นยังหาสำเร็จไม่”

จากข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า หลังจากที่พระอินทร์ได้ทรงส่งพระวิษณุกรรมลงมาช่วยเหลือพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชในการสร้างพระบรมธาตุเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราช ทรงได้ตั้งเมืองขึ้นสิบสองนักษัตรคือ เมืองสายบุรี เมืองปัตตานี เมืองกลันตัน เมืองปาหัง เมืองไทรบุรี เมืองพัทลุง เมืองตรัง เมืองชุมพร เมืองบันทายสมอ เมืองสะอูเลา เมืองตะกั่วถกลาง และเมืองกระบุรี เพื่อการก่อสร้างพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชแต่ก็ยังไม่สำเร็จ

ในการสร้างพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชของพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราช ได้มีหัวเมืองน้อยใหญ่ทั้งมวลได้มาช่วยเหลือ หากเมืองใดมาช่วยไม่ทันการก่อสร้างก็ได้ฝังทรัพย์สมบัติที่นำมาเป็นพุทธานุชาไว้ตามสถานที่ต่างๆ เช่น ตามถ้ำ เป็นต้น นอกจากนี้พระเจ้ากรุงลังกาและเจ้าเมืองหงสาวดีได้มาช่วยด้วย เพราะเห็นว่าเป็นพระญาติกัน ฝ่ายพระเจ้ากรุงลังกานั้นได้มาช่วยเหลือเพราะว่าทรงทราบจากพระพุทธานุชาไว้ว่าในปีศักราช 700 เศษ พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชแห่งหาดทรายแก้วจะทรงแบ่งพระบรมสารีริกธาตุและสร้างพระบรมธาตุเจดีย์อีกโสดหนึ่ง (ปรีชา อนุสุข, 2530 : 13)

จากการที่พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชทรงสร้างพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชสำเร็จจึงเป็นเหตุให้มีหัวเมืองน้อยใหญ่มากมายมากขึ้นในรูปของเมืองสิบสองนักษัตร ซึ่งทำให้พระเจ้าอู่ทองแห่งกรุงศรีอยุธยาทรงทราบข่าวนี้ด้วยความไม่พอพระทัยเป็นอย่างยิ่ง ทรงรับสั่งให้ราชทูตถือพระราชสาส์นมากราบทูลให้พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชเข้าเฝ้า แต่พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชทรงไม่ยินยอมที่จะเข้าเฝ้าเพราะทรงเห็นว่าพระองค์มิได้อยู่ภายใต้อำนาจของท้าวอู่ทองแต่อย่างใด จึงเป็นการไม่ถูกต้องที่จะทรงทำเช่นนั้น ในที่สุดจึงได้เกิดศึกสงครามกันระหว่างพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชกับท้าวอู่ทองทำให้ไพร่พลล้มตายเป็นจำนวนมาก พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชทรงรำพึงว่าพระองค์ทรงสร้างพระบรมธาตุเจดีย์สำเร็จนับเป็นกุศลมาก จึงไม่ควรที่จะมาก่อเวรกรรมเพราะการศึกสงครามเช่นนี้ ทรงรับสั่งให้เจรจาสงบศึกแล้วแบ่งดินแดนกับท้าวอู่ทองและได้สัญญาเป็นมิตรไมตรีต่อกันสืบไป

พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชขององค์นี้มีความโดดเด่นของเมืองนครศรีธรรมราช โดยสัญลักษณ์ที่มีความโดดเด่นมากที่สุดและมองเห็นได้จนกระทั่งปัจจุบันคือ อิทธิพลของพระพุทธศาสนา ลังกาวงศ์จากศรีลังกาภายในอาณาจักรนครศรีธรรมราช ที่มักจะเรียกโดยทั่วไปว่า “สถูปทรงลังกา” หรือ “เจดีย์ทรงลังกา” ซึ่งเป็นสถูปที่ได้ปรากฏขึ้นอย่างแพร่กระจายทั่วทั้งอาณาจักรนครศรีธรรมราชหรือคาบสมุทรมลายูหรือคาบสมุทรมุขไทย และยังปรากฏวิวัฒนาการของสถูปแบบนี้สืบเนื่องมาบนคาบสมุทรมุขแห่งนี้มาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน โดยสถูปเหล่านี้ส่วนใหญ่สร้างเลียนแบบสถูปที่เรียกว่า “พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช” ที่ประดิษฐานอยู่ภายในวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช (ปรีชา อนุสุข, 2530 : 14)

การสร้างพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชของคนี้ ได้สร้างขึ้นตามคติความเชื่อเรื่องไตรภูมิ และศิลปะแบบลังกา คติความเชื่อเรื่องไตรภูมิเป็นความเชื่อในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูและพระพุทธศาสนาที่มีเขาพระสุเมรุเป็นศูนย์กลางของจักรวาลหรือเป็นภูเขาหลักของโลกซึ่งตั้งอยู่ในจุดศูนย์กลางของโลกหรือจักรวาล สถานที่แห่งนี้เป็นที่อยู่ของสิ่งมีชีวิตวิญญาณในภพและภูมิต่างๆ เช่น สัตว์นรก สัตว์เดรัจฉาน มนุษย์ นาค ครุฑ ยักษ์ มาร คนธรรพ์ ฤๅษี และเทวดา โดยมีปลาอานนท์หนุนอยู่รอบๆ เขาพระสุเมรุ (สุภัทรดิศ ดิศกุล และสันติ เล็กสุขุม, 2543 : 30-35)

ตำนานประวัติศาสตร์เมืองนครศรีธรรมราชกล่าวว่า พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชพระองค์ก่อนทรงเป็นผู้สร้างพระเจดีย์องค์นี้บรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธองค์ไว้บนหาดทรายแก้วเมื่อประมาณปี พ.ศ.1300 ตรงกับสมัยศรีวิชัย ซึ่งสันนิษฐานกันว่าจะมีลักษณะคล้ายคลึงกันกับพระบรมธาตุไชยา อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี มีสระน้ำล้อมรอบองค์พระเจดีย์ซึ่งก็ตรงกันกับคติความเชื่อที่มีมาแต่โบราณที่เชื่อว่าภายใต้องค์พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชในบริเวณฐานของพระบรมธาตุเจดีย์มีสระน้ำขนาดกว้างยาว 4 วา ลึก 5 วา รองด้วยหินก้อนใหญ่และฉาบทาด้วยปูนเพชร ภายในสระน้ำใหญ่มีสระน้ำเล็กขนาดกว้างยาว 2 วา ลึก 2 วา และมีชั้นทองลอยน้ำอยู่ ซึ่งภายในชั้นทองนั้นบรรจุขอบทองที่มีพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธองค์ การสร้างพระบรมธาตุเจดีย์ที่มีน้ำล้อมรอบอย่างพระบรมธาตุไชยา พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชหรือการสร้างเมืองนครศรีธรรมราชที่มีคูน้ำล้อมรอบ อันเป็นการแสดงถึงความเป็นศูนย์กลางของจักรวาลที่มีมหานทีสี่พันครูล้อมรอบ ต่อมาเมื่อประมาณปี พ.ศ. 1700 พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชจันทรภาณุศรีธรรมราชกษัตริย์ผู้ครองเมืองนครศรีธรรมราชทรงได้บูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุเจดีย์ขึ้นมาใหม่ครอบลงบนองค์เดิมตามศิลปะลังกาที่มีคติความเชื่อเรื่องไตรภูมิ

คติความเชื่อเรื่องไตรภูมิหรือไตรโลกที่มีมาลัยเถาหรือมาลัยลูกแก้วสามชั้นที่บริเวณปากกระฆังรองรับครุฑขึง มาลัยชั้นที่ 1 หมายถึง กามภูมิ มาลัยชั้นที่ 2 หมายถึง รูปภูมิ และชั้นที่ 3 หมายถึง อรูปภูมิ ภายในวิหารมหาภิเนษกรมณ์หรือวิหารพระม้า ซึ่งเป็นบันไดทางขึ้นสู่ลานประทักษิณขององค์พระบรมธาตุเจดีย์ มีการสร้างเป็นป่าหิมพานต์ให้เป็นสวรรค์ชั้นจาตุมหาราช อันเป็นสวรรค์ชั้นที่ 1 ในจำนวนสวรรค์ทั้ง 6 ชั้น ตั้งอยู่บริเวณเชิงเขาพระสุเมรุ ซึ่งเป็นแดนที่อยู่ของท้าวมหาราชทั้ง 4 ผู้ซึ่งรักษาคุ้มครองโลก ได้แก่ ท้าวธตรฐ รักษาคุ้มครองโลกด้านตะวันออกทำหน้าที่ปกครองคนธรรพ์ ท้าววิรุฬหก รักษาคุ้มครองโลกด้านทิศใต้ทำหน้าที่ปกครองกุมภภัณฑ์ ท้าววิรูปักษ์รักษาคุ้มครองโลกด้านตะวันตกทำหน้าที่ปกครองพญานาคและท้าวกุเวรหรือท้าวเวสสุวรรณรักษาคุ้มครองโลกด้านเหนือทำหน้าที่ปกครองยักษ์ ส่วนลานประทักษิณและองค์พระบรมธาตุเจดีย์เป็นสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ มีองค์พระบรมธาตุเจดีย์เป็นยอดเขาพระสุเมรุ บนยอดเขาพระสุเมรุคือสวรรค์ชั้นดาวดึงส์มีเทพนครชื่อวานครไตรตรึงษ์ มีพระอินทร์เทวราชเป็นผู้ปกครองทำหน้าที่อภิบาลและพิทักษ์คุณธรรมให้แก่มนุษย์ สวรรค์ชั้นนี้จึงเป็นที่ประทับของเทพทั้ง 33 องค์ ปล้องไฉนที่อยู่เหนือ

เสาด้านและพระเวียงมีจำนวน 33 ปล้อง อันเป็นคติความเชื่อที่เกี่ยวกับที่ประทับของเทพ 33 องค์ ปทุมโกศมีลักษณะเป็นรูปบัวคว่ำบัวหงาย โดยหุ้มด้วยทองคำตั้งแต่ส่วนนี้ไปจนถึงปลายสุดที่เรียกว่า “ปลียอดทองคำ” ส่วนนี้อาจหมายถึงเจดีย์จุฬามณีที่ประดิษฐานพระเกศธาตุและพระเขี้ยวแก้ว ซึ่งพระอินทร์สร้างไว้บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ (พระครูวรวิริยคุณ, 2556 : 44-45)

ในช่วงระยะเวลาที่พระพุทธรูปปางกวางศรูกิ่งรุ่งโรจน์ขึ้นในเมืองนครศรีธรรมราชนั้นได้มีการสร้างพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชบรรจุพระบรมสารีริกธาตุขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่บริเวณหาดทรายแก้วอันเป็นศูนย์กลางของพระพุทธรูปปางกวางศรูกิ่งของความศักดิ์สิทธิ์และศูนย์กลางของอาณาจักรนครศรีธรรมราช ศูนย์กลางแห่งความศักดิ์สิทธิ์ของอาณาจักรนี้ได้กลับกลายมาเป็นสัญลักษณ์แห่งความศักดิ์สิทธิ์ของอาณาจักรที่แพร่กระจายไปปรากฏขึ้นในสถานที่ต่างๆ ภายในอาณาจักรที่มีสภาพภูมิประเทศศักดิ์สิทธิ์รองลงมาจากหาดทรายแก้ว ในปัจจุบันนี้ยังคงปรากฏสถูปดังกล่าวอยู่หลายแห่ง (ปรีชา นุ่นสุข, 2521 : 406-407)

สถูปที่สำคัญแห่งแรก ได้แก่ พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช เป็นสถูปทรงลังกาขนาดสูงประมาณ 77 เมตร เส้นผ่าศูนย์กลางที่ฐาน 22.98 เมตร ยอดหุ้มด้วยทองคำสูง 8.294 เมตร สร้างด้วยรูปแบบสถูปทรงลังกา จากรูปแบบทางศิลปะที่ปรากฏในปัจจุบันมีอายุอยู่ในประมาณพุทธศตวรรษที่ 17-18 ตำนานได้กล่าวว่า มีการสร้างสถูปองค์นี้เพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธองค์เหมือนอย่างเจดีย์ในอินเดีย ศรีลังกาและดินแดนอื่นๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แม้ว่าสถูปองค์นี้จะได้รับการบูรณะมาแล้วหลายครั้ง แต่ยังคงแสดงให้เห็นว่าในขั้นต้นคงจะได้รับอิทธิพลจากต้นแบบที่เป็นสถูปในศิลปะแบบโปโลนนารูวะของศรีลังกา โดยเฉพาะสถูปกิริเวหระ (Kirivehera) ในโปโลนนารูวะเมืองหลวงเก่าของศรีลังกา (ปรีชา นุ่นสุข, 2521 : 407)

พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชเป็นสถูปที่ตั้งอยู่บนฐานสี่เหลี่ยมจัตุรัส โดยรอบฐานมีการแบ่งเป็นช่องๆ แต่ละช่องมีช้างโผล่ส่วนหัวออกมา โดยระหว่างซุ้มหัวช้างเหล่านี้มีซุ้มเรือนแก้วที่ภายในเป็นพระพุทธรูปปูนปั้นประดิษฐานอยู่ ส่วนฐานนี้ได้รับการสร้างหลังคาคลุมไว้โดยรอบเรียกว่า “ทับเกษตร” ถัดขึ้นไปทางด้านบนเป็นส่วนของลานประทักษิณที่ล้อมรอบด้วยกำแพงแก้วมีบันไดทางขึ้นสู่ลานประทักษิณตั้งอยู่ทางทิศเหนือคือ ตั้งอยู่ภายในวิหารพระทรงม้าที่มุมทั้งสี่ของลานประทักษิณ มีสถูปจำลองทรงลังกาสร้างไว้มุมละองค์ ตรงกลางลานประทักษิณเป็นส่วนของปากระฆังของสถูปองค์นี้ โดยปากระฆังติดกับพื้นลานประทักษิณ ถัดขึ้นไปเป็นส่วนองค์ระฆังทรงกลมที่มีปากระฆังผายออกเล็กน้อยเหนือองค์ระฆังเป็นบัลลังก์รูปสี่เหลี่ยมทรงสูง ด้านข้างบัลลังก์แต่ละข้างมีเสาประดับอยู่สลักกันกับช่องว่างเป็นช่องๆ ด้านบนของบัลลังก์ผายออก ตรงกลางบัลลังก์เป็นเสาด้านประดับอยู่เป็นรูปวงกลมจำนวน 8 ต้น เสาแต่ละต้นประดิษฐานพระอรหันต์ปูนปั้นต้นละองค์ ถัดขึ้นไปทางด้านบนเป็นส่วนยอดของสถูปที่ทำเป็นรูปวงกลมเป็นปล้องๆ เรียกว่า “ปล้องโฉน” จนกระทั่งถึง

ประทุมโกศทำเป็นรูปบัวคว่ำบัวหาย โดยหุ้มด้วยทองคำตั้งแต่ส่วนนี้ไปจนถึงปลายยอดสุดที่เรียกว่า “ปลียอดทองคำ”

แห่งที่สอง สถูปวัดเจติยgangs เป็นสถูปที่ประดิษฐานอยู่ในบริเวณวัดเจติยgangs ตำบลบ่อตรุ อำเภอรอนด จังหวัดสงขลา เป็นรูปทรงลังกาที่ตั้งอยู่บนฐานสูงคล้ายมณฑป แม้ว่าจะได้รับอิทธิพลจากสถูปในศิลปะศรีวิชัยอยู่บ้าง แต่ก็ได้มีการบูรณะมาแล้วหลายครั้งจนเค้าเดิมปรากฏอยู่น้อยและได้รับอิทธิพลจากพระบรมธาตุเจติยgangsนครศรีธรรมราชเป็นส่วนใหญ่

แห่งที่สาม สถูปวัดสวี เป็นสถูปที่ประดิษฐานอยู่ภายในวัดสวี ตำบลสวี อำเภอสวี จังหวัดชุมพร เป็นสถูปที่สร้างขึ้นโดยอาศัยรูปแบบของพระบรมธาตุเจติยgangsนครศรีธรรมราช

แห่งที่สี่ เจติยgangs เป็นสถูปที่ประดิษฐานอยู่ภายในวัดเจติยgangs (ร้าง) ภายในเขตเทศบาล นครนครศรีธรรมราช ถนนราชดำเนิน ตำบลท่าวัง อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นสถูปทรงลังกาที่มีขนาดใหญ่ มีฐานสูงรูปสี่เหลี่ยม ถัดขึ้นไปเป็นปากกระฆังที่มีการสร้างเป็นลวดบัวทรงกลมซ้อนกันหลายชั้น ถัดขึ้นไปเป็นองค์ระฆังทรงสูง เหนือขึ้นไปเป็นบัลลังก์รูปสี่เหลี่ยม เสาหอน ปล้องไฉน และส่วนยอดที่เรียวยแหลม โดยส่วนยอดสุดหักไป

แห่งที่ห้า สถูปวัดเขียนบางแก้ว เป็นสถูปที่ประดิษฐานอยู่ภายในวัดเขียนบางแก้ว ตำบลจองถนน อำเภอเขาชัยสน จังหวัดพัทลุง เป็นสถูปที่ได้รับอิทธิพลมาจากพระบรมธาตุเจติยgangsนครศรีธรรมราช ฐานเป็นรูปแปดเหลี่ยม ฐานสูง บริเวณฐานมีซุ้มพระพุทธรูป ระหว่างซุ้มมีข้างโผล่หัวออกมา เหนือส่วนฐานขึ้นไปเป็นรูปคล้ายคลึงกันกับพระบรมธาตุเจติยgangsนครศรีธรรมราชและเป็นสถูปที่ได้รับการบูรณะมาแล้วหลายครั้ง

แห่งที่หก สถูปวัดจะทิ้งพระ เป็นสถูปที่ประดิษฐานอยู่ภายในวัดจะทิ้งพระ ตำบลจะทิ้งพระ อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา เป็นสถูปที่มีรูปแบบคล้ายคลึงกันกับพระบรมธาตุเจติยgangsนครศรีธรรมราช แต่มีการบูรณะหลายครั้งจนรูปแบบเปลี่ยนแปลงลงไปมากในระยะหลัง ทางด้านใต้ของสถูปองค์ใหญ่มีสถูปทรงกลมเล็กๆ เรียงรายอยู่หลายองค์

แห่งที่เจ็ด สถูปวัดพะโคะ เป็นสถูปที่ตั้งอยู่บนเนินเขาภายในวัดพะโคะ ตำบลชุมพล อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา เป็นสถูปทรงลังกา ตั้งอยู่บนฐานรูปสี่เหลี่ยม มีข้างล้อม ส่วนฐานมีลานประทักษิณเรียงกันขึ้นไปเป็นชั้นๆ จำนวน 3 ชั้น และมีสถูปจำลองอยู่ที่มุมทั้งสี่ของลานประทักษิณ แผนผังโดยรวมมีความคล้ายคลึงกันกับพระบรมธาตุเจติยgangsนครศรีธรรมราช (ปรีชา นุ่นสุข, 2544 : 412)

นอกจากนี้แล้วผู้ช่วยศาสตราจารย์ปรีชา นุ่นสุข จากสถาบันราชภัฏนครศรีธรรมราชได้กล่าวไว้ในเอกสารประกอบการอบรมพนักงานเจ้าหน้าที่เพื่อเข้าสู่ระบบงานในองค์การองงานเฉพาะบูรณปฏิสังขรณ์ปลียอดทองคำพระบรมธาตุเจติยgangsนครศรีธรรมราช ในหลักสูตร “ความรู้เบื้องต้นเฉพาะผู้ปฏิบัติหน้าที่เกี่ยวกับการบูรณปฏิสังขรณ์ปลียอดทองคำพระบรมธาตุเจติยgangsนครศรีธรรมราช

รุ่นที่ 1 ณ หอสมุดแห่งชาตินครศรีธรรมราช เมื่อวันที่ 18-21 พฤษภาคม พ.ศ.2537” (ยงยุทธ วรรณโกวิท, 2547 : 14-15) ความตอนหนึ่งว่า

“... พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชของค้ปัจจุบันมีหลักฐานทางโบราณคดียืนยันได้ว่าได้ให้อิทธิพลทางสถาปัตยกรรมแก่พระเจดีย์ทรงลังกาทั้งมวลในภาคใต้ เช่น เจดีย์ที่วัดพะโคะ อำเภอสิงหนคร เจดีย์ที่วัดจะหิงพระ อำเภอสิงหนคร และเจดีย์ที่วัดเจดีย์งาม อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา เจดีย์ที่วัดตะเขย่น ตำบลบางแก้ว จังหวัดพัทลุง เป็นต้น

ส่วนในภาคกลางนอกจากเจดีย์หลายองค์ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาจะได้รับอิทธิพลจากพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชแล้ว เจดีย์อีกหลายองค์ในกำแพงเพชร และสุโขทัยก็ได้รับอิทธิพลจากพระบรมธาตุเจดีย์องค์นี้ เช่น เจดีย์วัดศรีพิจิตรกรกิติกัลยาราม อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย เจดีย์ที่วัดช้างรอบ อำเภอเมือง จังหวัดกำแพงเพชร เจดีย์ที่วัดช้างล้อม อำเภอศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัยและเจดีย์วัดช้างล้อม วัดสรศักดิ์ อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย เป็นต้น ในทำนองเดียวกันเจดีย์หลายองค์ในภาคเหนือก็ได้รับอิทธิพลจากพระบรมธาตุเจดีย์องค์นี้ เช่น เจดีย์ที่วัดสวนดอก อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ เจดีย์ที่วัดอุโมงค์อารยมนทล อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่และเจดีย์ที่วัดป่าแดงหลวง อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ เป็นต้น”

สรุปว่า พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชเป็นปูชนียสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ ตำนานกล่าวว่า พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชทรงสร้างเมืองและสร้างพระบรมธาตุเจดีย์เพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุบนหาดทรายแก้ว รูปทรงของพระบรมธาตุเจดีย์ที่สร้างในครั้งนั้นอาจเป็นรูปแบบศิลปะศรีวิชัยเช่นเดียวกับพระบรมธาตุไชยา ต่อมาพระเจ้าจันทรภาณุศรีธรรมราช ทรงบูรณะและเสริมสร้างพระบรมธาตุเจดีย์ให้เป็นศิลปะลังกาครอบเจดีย์องค์เดิมและมีการบูรณะเสริมสร้างตลอดมา การสร้างพระบรมธาตุเจดีย์องค์นี้สร้างตามคติความเชื่อเรื่องไตรภูมิและศิลปะแบบลังกาในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูและพระพุทธศาสนาที่มีเขาพระสุเมรุเป็นศูนย์กลางของจักรวาล โดยการจำลองทางชั้นลานประทักษิณให้เป็นสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชและป่าหิมพานต์ พระบรมธาตุเจดีย์องค์นี้จึงเป็นศูนย์กลางเมือง ศูนย์กลางพระพุทธศาสนาและสัญลักษณ์แห่งความศักดิ์สิทธิ์ที่มีอิทธิพลต่อเจดีย์ในภาคใต้ ภาคกลางและภาคเหนือ

3.5 ลักษณะของพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช

ลักษณะขององค์พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชที่ปรากฏหลักฐานเป็นเอกสารต่างๆ มีอยู่เป็นจำนวนมาก เช่น จากหนังสือชีววิวัฒน์เที่ยวที่ต่างๆ ภาค 7 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช พระนิพนธ์ขึ้นครั้งดำรงพระราชอิสริยยศ

เป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ ทรงแต่งเป็นทำนองรายงานการเสด็จตรวจ การหัวเมืองปักษ์ใต้ทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อปีวอก พ.ศ.2427 ได้บรรยายถึงลักษณะขององค์พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชว่า

“...แล้วถึงวัดพระมหาธาตุฯ นี้เป็นวัดหลักเมืองนครคือ มีพระมหาธาตุสำคัญอยู่ใน ที่นั้น องค์พระบรมเจดีย์นั้น ตามตำราสูงตั้งแต่พื้นดินถึงยอด ๓๗ วา ๗ ศอก ฐาน พระเจดีย์ชื่อว่าทับเกษตร ยาว ๑๘ วา ลดขึ้นไปชั้นหนึ่งเรียกว่า ทิพศิรี สูง ๑ วา ๒ ศอก มีพระยืน ๒๕ องค์ สูง ๑ วา ๑ ศอก แต่หว่างพระนั้นมีข้างล่อหัว ๒๒ ตัว สูง 3 ศอก บนทิพศิรีนั้นมีกำแพงแก้วสูง ๒ ศอก ยาว ๒๔ วา เท่ากันทั้ง ๔ ด้าน ฐานลดรับ องค์ระฆังบนกำแพงแก้ว ๑ วา ๑ ศอก สูง ๒ วา ๑ ศอก องค์ระฆังสูง ๗ วา กลาง กำแพงองค์ระฆัง ๓๓ วา เหนือสูง ๒ วา ๓ ศอก กว้าง ๔ วา ๒ ศอก ๑ คืบ คอเรือนเหนือ สูง ๑ วา ๒ ศอก มีรูปพระอรหันต์ยืน ๘ องค์ รูปพระอรหันต์สูง ๔ ศอก ๑ คืบ หน้า กระจาดคอเรวกว้าง ๒ ศอก ๑ คืบ ปล้องไฉนติดหน้ากระจาดรอบองค์ ๑๑ วา คิดเป็น ปล้องไฉน ๕๒ ปล้อง แต่หน้ากระจาดถึงปล้องไฉนถึงบัวคว่ำบัวหงายสูง ๑๕ วา กลีบ บัวใหญ่ ๑ ศอก กลีบบัวน้อย ๑ คืบ กลีบบัวใหญ่ ๑๕ กลีบ กลีบบัวน้อย ๑๕ กลีบ กำแพงใหญ่รอบ ๕ วา ๒ ศอกคืบ แต่กลีบบัวคว่ำบัวหงายถึงประทุมโกษ ๔ วา ๒ ศอก แต่ประทุมโกษถึงแทรกแก้ว ๑ วา ๒ ศอก แต่แทรกแก้วถึงยอดที่สุดยอดสูง ๓ ศอก กำแพงบนทิพศิรีนั้น มีพระเจดีย์ ๔ มุม ชื่อรัตนเจดีย์สูง ๗ วา กำแพงแก้วมีท่อน้ำเป็น ศิระษะนาถ ๗ ท่อ ไม่มีศิระษะนาถ ๓ ท่อ ด้านเหนือนี้มีวิหารมุงกระเบื้องติดกับฐาน ทิพศิรี มีประตูขึ้นบนลายทักษิณ บานตะวันออกสลักเป็นรูปพระพรหม บานตะวันตก เป็นรูปพระอิศวร มีบันไดขึ้นไปบนกำแพงแก้ว ๑๕ ชั้น หวังบันไดนั้นมีฝาผนังทั้ง ๒ ด้าน มีรูปพระข้างละองค์ ชื่อพระทศศุคามองค์หนึ่ง ชื่อพระรามเทพองค์หนึ่ง ตั้งอยู่บน หัวผนังทั้ง ๒ ข้าง แล้วมีนิกอินทรีย์ข้างละตัว ชื่อว่าท้าวภูเวรณูราช ตัวหนึ่ง ชื่อว่า ท้าวภูเวรเทพราช ตัวหนึ่งข้างตีนบันไดนั้นมีรูปนนทยักษ์ยืนถือกระบองข้างละตัว ชื่อ ธรรมราช ตัวหนึ่ง หว่างนั้นมีนาถ ๗ ศิระษะข้างละตัว ชื่อท้าววิรุฬหกและท้าววิรุฬปักข์ และมีระเบียงเป็นพาไลออกจากฐานทิพศิรี ล้อมพระมหาธาตุทั้ง ๔ ด้าน แปรยาว ๒๓ วา ขึ้นยาว ๔ วา มีฝาผนังสูง ๔ ศอก มีพระพุทธรูปนั่ง ๓๒ ยืน ๕ สวาง ๑๗ มีประตู และมีธรรมาส์พระสงฆ์สำหรับเทศนาทุกด้านในวิหารด้านเหนือที่มีบันไดสำหรับขึ้น พระธาตุนั้นที่ผนังตรงบันไดนั้นมีพระพุทธรูปยืนห้ามสมุทร สูงประมาณ ๕ วาและมี สวางยืนอยู่สองข้างที่ชอกบันไดในวิหาร ๒ ข้างมีรูปปั้นติดกับไคเป็นรูปพระเจ้าออก พรชามีมารห้ามปิดทองและในชอก ๒ ข้างนั้น มีพระพุทธรูปหล่อทองเหลืองสัมฤทธิ์ เล็กใหญ่ต่างๆ ที่ชำระรดทรุดโทรมเป็นอันมาก...

...ในพระระเบียงมีพระพุทธรูปรายตามห้อง หน้าตัก ๒ ศอก ๑๖๖ องค์ ตั้งแต่ฟาไลระเบียงชั้นในถึงระเบียงชั้นนอกประมาณ ๑๕ วา ที่ลานว่างนั้นมีพระเจดีย์น้อยใหญ่ต่างๆ รูปคล้ายองค์ธาตุใหญ่ เป็นพระเจดีย์ ๑๘๘ องค์ เรียงรายไปตามรอบฐานพระธาตุใหญ่แต่ที่นอกกระเบียง มุมวิหารตะวันออกด้านใต้นั้น มีเจดีย์เจ้าพระยานครเตมา สั่งมาแต่เมืองจีนมาตั้งไว้เป็นพระเจดีย์ศิลาบรรจุพระบรมธาตุรูปเป็นทำนองจีน สูงประมาณ ๔ วาเศษมีกำแพงแก้วศิลาล้อมรอบด้านใต้ขององค์พระบรมธาตุนั้นมีโบสถ์หลังหนึ่ง ผนังก่ออิฐหลังคามุงกระเบื้องมีช่อฟ้าใบระกาหน้าบรรณ เป็นรูปพระนารายณ์ทรงครุฑ ช่อประมาณ ๓ วา ๑๓ ห้อง ในโบสถ์มีพระประธานองค์ ๑ หน้าตักกว้างประมาณ ๓ วา ๑ ศอก ๑ คืบมีพระทรงเครื่องข้างละองค์ หน้าตัก ๓ ศอก และมีสาวกยืนข้างละองค์สูง ๙ ศอก หลังพระประธานมีพระทรงเครื่องอีก ๑ องค์ หน้าตักกว้าง ๑ ศอก ๑ คืบ มีพระพุทธรูปซ้ายขวา หน้าตัก ๔ ศอก ตัวซุกขึ้นสูง ๒ ศอกเศษ ยาว ๗ วา ๓ ศอก กว้าง ๓ วาเศษ พระพุทธรูปอยู่บนซุกซี้ทั้งสี่ มีกำแพงรอบวัดสูงประมาณ ๒ ศอกมีประตูด้านตะวันออก ๒ ประตู ด้านตะวันตก ๒ ประตู ไม่มีพระสงฆ์อยู่ในวัดนั้น

อนึ่ง พระมหาธาตุเจดีย์นี้ ชาวเมืองชาวบ้านนับถือเป็นอันมาก พระเจดีย์องค์นี้ก่อสร้างด้วยอิฐถือปูนรอยตะไคร่น้ำจับทั้งองค์ที่ตรงปลียอดนั้นหุ้มทองคำแผ่นหนาประมาณเท่าใบลานกว้างประมาณ ๖ นิ้ว หุ้มปลียอดมหาธาตุตลอดจนถึงบัวคว่ำบัวหงายซึ่งต่อจากปล้องไฉนนั้น ที่คอปสิริมประทุมโกษ เอกถ้องสองแลดูมีเป็นหัวแหวนประดับอยู่เป็นอันมาก เขาว่าเป็นแหวนมีหัวโตๆ มีพลอย บุษย์ มรกต ทับทิม เป็นต้นที่หุ้มเข้าบิณฑนั้นเขาว่าประดับด้วยแก้ว...”

นอกจากนี้แล้วจังหวัดนครศรีธรรมราชโดยองค์การบริหารส่วนจังหวัดนครศรีธรรมราชได้จัดทำหนังสือสารานุกรมนครศรีธรรมราชฉบับพิเศษ ที่ระลึกงานบุญสารทเดือนสิบปี พ.ศ.2538 แนะนำอำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช ในเรื่องอำเภอเมืองได้บรรยายเกี่ยวกับลักษณะขององค์พระบรมธาตุเจดีย์วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร (ยงยุทธ วรณโกวิท, 2547 : 9-10) ดังนี้

“...กล่าวกันมาว่าแต่เดิมนั้นรูปทรงของพระบรมธาตุเจดีย์หาเป็นอย่างทุกวันนี้ไม่ที่เห็นนี้เป็นพระเจดีย์ที่สร้างขึ้นใหม่ เพื่อครอบเจดีย์เดิมไว้ พระเจดีย์องค์เดิมที่อยู่ภายในนั้นสร้างตามความเชื่อทางพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ในสมัยตามพรลิงค์ประมาณ พ.ศ. ๑๓๐๐ พระธาตุองค์เดิมจึงสร้างแบบสถาปัตยกรรมศรีวิชัย รูปแบบจึงคล้ายคลึงกับพระบรมธาตุไชยา

ครั้งประมาณ พ.ศ.๑๗๐๐ พุทธศาสนานิกายหินยานเจริญมากในลังกา พระภิกษุสงฆ์จากเมืองนครที่ได้ไปศึกษา เมื่อกลับมาชักชวนพระภิกษุสงฆ์ชาวลังกามาตั้งคณะสงฆ์ที่เมืองนี้ เรียกว่า “พุทธศาสนาเถรวาทลังกาวงศ์” ภายนั้นเป็นระยะที่พระบรมธาตุเจดีย์องค์เดิมชำรุดทรุดโทรมมาก ภิกษุชาวลังกาจึงมาช่วยซ่อมแซมให้เป็นไปตามแบบสถาปัตยกรรมลังกา โดยก่อสร้างแบบลังกาครอบเจดีย์องค์เดิม...

...รูปทรงพระบรมธาตุเจดีย์ ปัจจุบันเป็นทรงโอคว่ำ (หรือระฆังคว่ำ) โดยปากของระฆังนั้นติดกับพื้นกำแพงแก้ว ที่มุมกำแพงแก้วมีเจดีย์พระบรมธาตุจำลองทั้งสี่มุม มีสิ่งที่น่าสนใจเกี่ยวกับพระบรมธาตุเจดีย์ ดังนี้

๑. ความสูงจากพื้นถึงยอด ๓๗ วา หรือ ๗๔.๐๗๕ เมตร (บางแห่งว่า ๓๘ วา ๒ ศอกหรือ ๗๗.๐๐ เมตร กล่าวคือ

๑.๑ ตั้งแต่พื้นดินถึงกำแพงแก้ว ๒ วา ๒ ศอก

๑.๒ ตั้งแต่ปากระฆังถึงคอระฆัง ๘ วา ๑ ศอก

๑.๓ ตั้งแต่คอระฆังถึงหลังเหม ๔ วา ๒ ศอก

๑.๔ ตั้งแต่ปล้องไฉนถึงบัวคว่ำบัวหงาย ๑๕ วา

๑.๕ ตั้งแต่บัวคว่ำบัวหงายถึงประทุมโกศ ๔ วา ๒ ศอก (บางแห่งว่า ๔ วา ๒ ศอก ๑ คืบ)

๑.๖ ตั้งแต่ประทุมโกศถึงกรงแก้ว ๑ วา ๒ ศอก

๑.๗ ตั้งแต่กรงแก้วถึงยอดสุด ๓ ศอก

๒. เส้นผ่าศูนย์กลางที่ฐาน ๒๒.๘๘ เมตร

๓. ฐานยาวด้านละ ๑๘ วา ศอก ๑๕ นิ้ว

๔. ยอดหุ้มด้วยทองคำหนัก ๘๐๐ ชั่ง (ประมาณ ๖๐๐ กิโลกรัม)

๕. ส่วนที่หุ้มทองคำสูง ๖วา ๒ ศอก ๑ คืบ (หรือ ๘.๒๙๔ เมตร)

๖. ปล้องไฉนมีจำนวน ๕๒ ปล้อง

๗. หน้ากระดานปล้องไฉนมีพระมหาสาวก ๘ องค์ เรียกว่า “พระเวียง” เวียงเป็นทักษิณวัตรประนมมือทุกองค์

๘. ตั้งแต่บัวคว่ำบัวหงายถึงประทุมโกศ สูง ๖ วา ๒ ศอก ๑ คืบ (บางแห่งว่า ๔ วา ๒ ศอก) หุ้มด้วยทองคำแผ่นหนาขนาดใบตาล มีลวดทองคำคาดไว้ รอยเชื่อมระหว่างแผ่นใช้หมุดยึด

๙. ส่วนที่หุ้มด้วยทองคำนี้ยังมีทองรูปพรรณนานาชนิด เช่น แหวน กำไล พระพุทธรูป และต่างหู เป็นต้น ผูกแขวนไว้ด้วยเส้นลวดเป็นจำนวนมาก

๑๐. บนยอดสุดมีหม้อทองคำหนึ่งใบ ขนาดโตเท่าฟองไข่วางหงายไว้ ในหม้อมีปิ่นทองคำทำเป็นคันธงห้อยด้วยใบโพธิ์ทองและมีดอกไม้ไหวที่ทำด้วยกระดุมเพชรปักไว้ในหม้อสี่ดอก

๑๑. ใต้หม้อทองคำมีกำไลหยกทรงรับอยู่วงหนึ่ง

๑๒. ใต้กรงทำเป็นพานสำริดเกลี้ยงๆ มีกลีบยื่นทั้งสี่ทิศ ทิศละกลีบ กลางพานทะเลลูมีลวดทองแดง ๕ เส้น ยื่นออกมาแล้วตัดให้ผายออกตามขอบพาน โดยรอบเป็นซี่กรงแก้ว ๔ ซี่ แล้วรวบปลายเป็นกระพุ่มบัว เรียกว่า กรงแก้ว ซี่กรงทั้งสี่ชิ้นนั้น สวมลูกแก้วโตเท่าผลหมากสุกซี่ละ ๑๖ ลูก ส่วนซี่ที่เป็นแกนกลางนั้นสวมลูกแก้ว ๙ ดวง ส่วนในพานสำริดมีดวงแก้วผลึกต่างสีหลายดวง ถักด้วยลวดทองคำผูกติดกับแกน

๑๓. รอบๆ องค์พระบรมธาตุเจดีย์มีกำแพงแก้ว ๔ ด้าน กว้างยาวด้านละ ๑๒ วา ๒ ศอก

๑๔. มีใบเสมาและรั้วเหล็กล้อมรอบกำแพงแก้ว ประดับด้วยเครื่องสูง มีฉัตรและบังสุรย์และมีกระดิ่งทำเป็นระฆังห้อยใบโพธิ์ไว้โดยรอบ

๑๕. ที่พระบรมธาตุเจดีย์จำลองทั้งสี่มุมกำแพงแก้ว มีซุ้มบรรจุพระพุทธรูป

๑๖. ฐานของพระบรมธาตุเจดีย์เป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีหัวข้างยื่นออกมาจากฐานทั้งหมดมี ๒๒ หัว ซึ่งสันนิษฐานว่าหัวข้างทั้งหมดคือหัวขื่อนั่นเอง...”

สำหรับประวัติการก่อสร้างพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชนั้นไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดคงเป็นเรื่องของประวัติ ตำนานต่างๆ ซึ่งมีหลายแนว หลายสำนวน หลายความคิด จึงไม่อาจกำหนดปีที่สร้างได้แน่นอน สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงมีความเชื่อว่าพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันเป็นองค์ที่สร้างขึ้นใหม่ครอบเจดีย์องค์เดิมสร้างแบบสถาปัตยกรรมศรีวิชัยไว้ ซึ่งเป็นรูปมณฑปหรือเจดีย์ทรงเหลี่ยมย่อมุมแบบพระบรมธาตุไชยา วัดพระบรมธาตุไชยาราชวรวิหาร อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ซึ่งนักวิชาการบางท่านเชื่อว่าพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชสร้างขึ้นประมาณพุทธศตวรรษที่ 18 นั้น ลักษณะทางสถาปัตยกรรมของพระบรมธาตุเจดีย์องค์นี้เป็นลักษณะเดียวกับที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน (ยงยุทธวรรณโกวิท, 2547 : 10-11)

3.5.1 ลักษณะ ขนาดและความสูงของพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช

ปัจจุบันนี้ยังไม่สามารถสรุปข้อสันนิษฐานตามความเชื่อเกี่ยวกับลักษณะทางสถาปัตยกรรมขององค์พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชได้ว่าลักษณะที่แท้จริงขององค์พระบรมธาตุเจดีย์มีลักษณะทางสถาปัตยกรรมเดิมเป็นเช่นไร นอกจากนี้แล้วในเรื่องของขนาดสัดส่วนขององค์พระบรมธาตุเจดีย์ตามเอกสารหลักฐานต่างๆ ที่ได้กล่าวมาแล้วในข้างต้นนั้นเห็นได้ว่าการใช้มาตราในการวัดระยะ

ขนาดความกว้าง ยาว และสูง แบบไทย คือ วา ศอก คืบ และนิ้ว แพบทั้งสิ้นทำให้มีความละเอียดชัดเจนค่อนข้างน้อย นอกจากนี้องค์พระบรมธาตุเจดีย์ก็ได้รับการซ่อมบูรณะมาหลายครั้ง จึงทำให้ความกว้าง ยาว และสูงในส่วนต่างๆ เปลี่ยนแปลงไปบ้างไม่มากก็น้อย ในการบูรณะองค์ พระบรมธาตุเจดีย์ระหว่างปี พ.ศ. 2533–2535 บริษัทวิศวกรการช่าง จำกัด โดยนายสมชัย ธรรมารัตน์ กรรมการผู้จัดการเป็นผู้ได้รับมอบหมายให้ทำการบูรณปฏิสังขรณ์องค์พระบรมธาตุเจดีย์ ทั้งในส่วนที่เป็นการบูรณปฏิสังขรณ์ด้านวิศวกรรม เช่น ด้านการเสริมความมั่นคงแข็งแรงด้านโครงสร้างขององค์พระบรมธาตุเจดีย์และการบูรณปฏิสังขรณ์ด้านสถาปัตยกรรมไทยและการตกแต่งประดับองค์พระบรมธาตุเจดีย์ ตั้งแต่ส่วนที่เป็นวิหารทับเกษตรขึ้นไปจนถึงบริเวณใต้กลีบบัวคว่ำบัวหงายทองคำ (บัวกาบป्ली) ภายใต้การออกแบบและควบคุมงานโดยกองสถาปัตยกรรมกรมศิลปากร ในการบูรณปฏิสังขรณ์ครั้งนี้ได้ทำการวัดระยะในส่วนต่างๆ อย่างละเอียด โดยใช้มาตราเมตริก คือ เมตร เซนติเมตร มิลลิเมตร เป็นหน่วยในการวัด โดยมีรายละเอียด (ยงยุทธ วรรณโกวิท, 2547 : 12) ดังนี้

พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช ลักษณะทางสถาปัตยกรรมเป็นเจดีย์ก่ออิฐถือปูนทรงกลมแบบลังกาหรือเรียกว่า เจดีย์ทรงระฆังคว่ำหรือทรงโอคว่ำ ส่วนของมาลัยลูกแก้วปากกระฆังซึ่งมีเส้นผ่าศูนย์กลาง 21.98 เมตร อยู่ติดกับพื้นลานประทักษิณ ที่ลานประทักษิณมีกำแพงแก้วล้อมรอบทั้ง 4 ด้าน บนกำแพงแก้วประดับด้วยใบเสมาดินเผา ฉัตร บังแทรก และบังสุรย์ทำด้วยโลหะ บริเวณมุมกำแพงแก้วทั้ง 4 ทิศ มีพระบรมธาตุเจดีย์จำลองประดิษฐานอยู่ ฐานขององค์พระบรมธาตุเจดีย์ลักษณะเป็นฐานสี่เหลี่ยมจัตุรัสกว้างด้านละ 29.2 เมตร แต่ละด้านจะมีซุ้มหัวช้างยื่นออกมาด้านละ 6 ซุ้ม ยกเว้นด้านทิศเหนือจะมี 4 ซุ้ม เพราะเป็นด้านที่มีบันไดทางขึ้นสู่ลานประทักษิณคือ ด้านที่อยู่ติดกับวิหารพระมหาภิเนษกรมณ (วิหารพระม้า) ระหว่างซุ้มหัวช้างจะมีซุ้มพระสลับอกอยู่ ฐานสี่เหลี่ยมขององค์พระบรมธาตุเจดีย์แต่ละด้านจะมีหลังคายื่นออกมาเป็นระเบียง เรียกบริเวณนี้ว่า “วิหารทับเกษตร” หรือเรียกกันในหมู่ชาวบ้านว่า “ด้านดินธาตุ” เหนือระดับขององค์ระฆังขึ้นไปเป็นส่วนประกอบของบัลลังก์ เสาหาร ปล้องไฉน บัวกาบป्लीทองคำ (บัวคว่ำบัวหงาย) และปลียอดทองคำ

พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชมีระดับความสูงในส่วนต่างๆ มีรายละเอียด ดังนี้

- ระดับพื้นทับเกษตร	ถึง พื้นทักษิณ	= 5.00 เมตร
- ระดับพื้นทักษิณ	ถึง บัวปากกระฆัง	= 3.10 เมตร
- ระดับผิวปากกระฆัง	ถึง หลังองค์ระฆัง	= 9.80 เมตร
- หลังองค์ระฆัง	ถึง หลังบัลลังก์	= 5.30 เมตร
- หลังบัลลังก์	ถึง ฐานบัวปล้องไฉน	= 3.15 เมตร
- ฐานบัวปล้องไฉน	ถึง ใต้บัวคว่ำทองคำ	= 17.55 เมตร
- ใต้บัวคว่ำทองคำ	ถึง หลังบัวหงายทองคำ (บัวกาบป्ली)	= 1.20 เมตร
- หลังบัวกาบป्लीทองคำ	ถึง ปลายสุดของปลียอดทองคำ	= 10.89 เมตร

การซ่อมบูรณะใต้บัวคว่ำทองคำถึงหลังบัวหงายทองคำและกระทำขึ้นเมื่อปี พ.ศ.2530 การซ่อมบูรณะและวัดระยะจากพื้นดินถึงปล้องไฉนเมื่อปี พ.ศ.2533-2535 และการซ่อมบูรณะหลังบัวกبابลีทองคำถึงปลายสุดของปลียอดทองคำเมื่อปี พ.ศ.2538 รวมความสูงขององค์พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชตั้งแต่ระดับพื้นดินถึงระดับปลายสุดของปลียอดทองคำสูงประมาณ 55.99 เมตร (ยงยุทธ วรรณโกวิท, 2547 : 13)

สรุปว่า พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชมีลักษณะทางสถาปัตยกรรมแบบลังกาเป็นเจดีย์ก่ออิฐถือปูนทรงกลม เรียกว่า “เจดีย์ทรงระฆังคว่ำ” หรือ “ทรงโอคว่ำ” มีความสูงจากพื้นดินประมาณ 37 วา หรือประมาณ 55.99 เมตร ฐานสี่เหลี่ยมขององค์พระบรมธาตุเจดีย์มีซุ้มหัวช้างและซุ้มเรือนแก้วสลักกัน ฐานแต่ละด้านมีหลังคาคลุม เรียกว่า “วิหารทับเกษตร” หรือ “ด้านตีนธาตุ” ปากระฆังมีมัลลยลูกแก้ว 3 ชั้น ติดอยู่กับพื้นลานประทักษิณ บันไดขึ้นลานประทักษิณอยู่ในวิหารทรงม้า พื้นลานประทักษิณมีกำแพงแก้วล้อมรอบ 4 ด้าน บนกำแพงแก้วประดับด้วยใบเสมาดินเผาฉัตร บังแทรก บังสุริย์ที่ทำด้วยโลหะ บริเวณมุมกำแพงแก้วทั้ง 4 ทิศ มีเจดีย์จำลอง เหนือองค์ระฆังขึ้นไปเป็นส่วนประกอบของบัลลังก์ เสาทหารและพระเวียน 8 องค์ ปล้องไฉน 52 ปล้อง บัวกبابลีหรือบัวคว่ำบัวหงายหุ้มด้วยทองคำ ปลียอดทองคำมีทองรูปพรรณนานาชนิดผูกติดไว้ เช่น แหวน กำไล พระพุทธรูป ต่างหู เป็นต้น และบนยอดสุดมีหม้อทองคำขนาดเท่าฟองไข่ มีปิ่นทองคำ ใบโพธิ์ทองคำ เป็นต้น

3.6 การดูแลรักษาและทำนุบำรุงพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช

พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชเป็นพระเจดีย์องค์ใหญ่ที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในภาคใต้ของประเทศไทย ซึ่งสูงจากพื้นดินถึงยอดประมาณ 37 วายอดหุ้มด้วยทองคำหนัก 141,987.98 กรัม หรือ 9,341.31 บาท บริเวณที่หุ้มทองคำนี้มีทองคำรูปพรรณนาชนิด เช่น แหวน พระพุทธรูป เป็นต้น ผูกแขวนไว้ด้วยเส้นลวดทองคำจำนวนมากมายจัดเป็นปูชนียวัตถุที่สำคัญและสูงใหญ่เป็นอันดับ 2 ของประเทศไทย ซึ่งสูงเป็นรองจากพระปฐมเจดีย์จังหวัดนครปฐม

ตำนานประวัติศาสตร์เมืองนครศรีธรรมราชได้กล่าวถึงพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชว่า พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชทรงตั้งเมืองนครศรีธรรมราชบนหาดทรายแก้วประมาณปี พ.ศ.1300 ในสมัยที่อาณาจักรศรีวิชัยกำลังมีอำนาจรุ่งเรืองอยู่บริเวณแหลมมลายู หลักฐานทางโบราณคดีได้ยืนยันว่าในช่วงระยะเวลาดังกล่าวเมืองนครศรีธรรมราชอยู่ในอาณาจักรศรีวิชัย รูปทรงของพระบรมธาตุเจดีย์ที่สร้างขึ้นในครั้งแรกน่าจะเป็นรูปแบบของศิลปะศรีวิชัยเช่นเดียวกับพระบรมธาตุไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ซึ่งต่อมาในประมาณปี พ.ศ.1700 พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราช จันทราบานุศรีธรรมราชผู้ครองเมืองนครศรีธรรมราชระยะเวลานั้นพระพุทธรูปศาสนาที่กำลังเจริญรุ่งเรืองเต็มที่ในลังกา พระภิกษุ

จากประเทศต่างๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เช่น นครศรีธรรมราช พม่า เขมร เป็นต้น ได้พากันไปศึกษาพระพุทธศาสนาในลังกาเป็นจำนวนมากและได้นำเอาพระพุทธศาสนาตามแบบลังกามาเผยแผ่ในบ้านเมืองหรือชุมชนท้องถิ่นของตน ส่วนพระภิกษุชาวนครศรีธรรมราชได้ชักชวนพระภิกษุชาวลังกามาตั้งคณะสงฆ์ลังกาขึ้นที่เมืองนครศรีธรรมราช และได้ช่วยกันบูรณะซ่อมแซมพระบรมธาตุเจดีย์องค์เก่าที่ชำรุดทรุดโทรม ในการบูรณปฏิสังขรณ์พระบรมธาตุเจดีย์ขึ้นใหม่ให้เป็นรูปแบบทางศิลปะลังกา โดยการอุปถัมภ์ของพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราช จันทรภาณุศรีธรรมราช (กรมชลประทาน, 2509 : 18 - 19)

พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชของคัมภ์ตั้งอยู่ภายในบริเวณวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร หรือที่ชาวบ้านทั่วไปเรียกว่า “ในพระ” ตั้งอยู่ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร ซึ่งมีชื่อเดิมเรียกว่า “วัดพระบรมธาตุ” เป็นวัดไม่มีพระสงฆ์จำพรรษาอยู่แล้ว เพราะว่าในอดีตวัดนี้เป็นวัดประจำเมืองนครศรีธรรมราชหรือเป็นวัดประจำราชวงศ์ศรีธรรมมาโคกราช เช่นเดียวกันกับวัดพระศรีรัตนศาสดารามหรือวัดพระแก้วก็เป็นวัดประจำกรุงรัตนโกสินทร์หรือประจำราชวงศ์จักรี ครั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 เสด็จประพาสเมืองนครศรีธรรมราชในปี พ.ศ. 2485 ทรงมีพระราชดำริว่าวัดพระบรมธาตุ (ชื่อเดิม) ควรที่จะมีพระสงฆ์มาอยู่จำพรรษาดูแลวัดเป็นประจำ จึงมีพระราชดำรัสสั่งให้จังหวัดนครศรีธรรมราชนิมนต์พระสงฆ์มาอยู่ประจำและพระราชทานนามวัดเสียใหม่ว่าวัดพระมหาธาตุหรือวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร (ยงยุทธ วรรณโกวิท, 2541 : 1)

พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราช จันทรภาณุศรีธรรมราช ทรงได้สร้างพระบรมธาตุเจดีย์ สร้างเมืองนครศรีธรรมราช และสร้างเมืองขึ้นทั้งสิบสองเมืองหรือเมืองสิบสองนักษัตรขึ้นเป็นเมืองบริวารรายรอบศูนย์กลางของอาณาจักรนครศรีธรรมราชหรือหาดทรายแก้วอันศักดิ์สิทธิ์ โดยมีพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชเป็นศูนย์กลางแห่งความศักดิ์สิทธิ์ของอาณาจักรนี้ พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราช จันทรภาณุศรีธรรมราชทรงได้เปิดโอกาสให้เมืองสิบสองนักษัตรของพระองค์ได้มีบทบาทอันสำคัญในการเป็นผู้รับผิดชอบหรือทำหน้าที่สร้างสรรค์และทำนุบำรุงพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช (พระปราโมทย์ กลิ่นละม้าย, 2549 : 64) ซึ่งได้อาศัยกำลังคนและกำลังทรัพย์เป็นอันมากจากเมืองสิบสองนักษัตรมาบูรณะเสริมสร้างพระบรมธาตุเจดีย์ แต่การสร้างพระบรมธาตุเจดีย์ในครั้งนั้นยังไม่มีส่วนประกอบที่สมบูรณ์ดังที่เห็นอยู่ในปัจจุบัน ซึ่งได้มีการสร้างเสริมและบูรณะต่อๆ กันมาอีกหลายครั้งจนกว่าจะมีบริวารวัดถูกรบครัน อย่างไรก็ตามในสมัยพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราช จันทรภาณุศรีธรรมราช บริเวณรอบๆ ขององค์พระบรมธาตุเจดีย์ได้ถูกกำหนดขึ้นเป็นเขตพุทธาวาสและจัดระเบียบคณะสงฆ์โดยยึดเอานัยกาภายนตร์รักษาพระบรมสารีริกธาตุ (ดิเรก พรตเสน, 2554 : 192) การจัดระเบียบคณะสงฆ์ผู้ดูแลรักษาพระบรมธาตุเจดีย์อาจจะมาจากสาเหตุว่า พระบรมธาตุเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและเป็นพระเจดีย์ที่สำคัญคู่บ้านคูเมือง

นครศรีธรรมราช ซึ่งมีคนเคารพนับถือมากที่สุดในอาณาจักรนครศรีธรรมราช พระสงฆ์ทุกหมู่เหล่า ต่างก็แย่งชิงกันเพื่อจะขอมาดูแลรักษาพระบรมธาตุเจดีย์และอาศัยอยู่ในวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร ที่มีลาภ ยศ สรรเสริญและผลประโยชน์อย่างมาก จนเกิดการทะเลาะวิวาทกันใหญ่โตจนชาวบ้านเปื้อนหนายและในที่สุดพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราช จันทรภาณุศรีธรรมราชทรงยุติปัญหาการทะเลาะวิวาทของ คณะสงฆ์ ด้วยการยกเลิกมิให้พระสงฆ์เหล่าใดเข้ามาอ้างสิทธิเป็นเจ้าของดูแล แต่เนื่องจากในสมัย โบราณนั้นเมืองนครศรีธรรมราชมีคณะสงฆ์ใหญ่อยู่ 4 เหล่าหรือมีพระสงฆ์ลังกาวงศ์อยู่ 4 คณะ เพื่อความยุติธรรมจึงกำหนดให้คณะสงฆ์เหล่านั้นได้ช่วยกันดูแลรักษาพระบรมธาตุเจดีย์ นครศรีธรรมราชกันคณะละด้านหรือทิศละคณะ คือ คณะลังกาแก้ว ดูแลรักษาพระบรมธาตุเจดีย์ด้าน ทิศตะวันออก คณะลังการาม ดูแลรักษาพระบรมธาตุเจดีย์ด้านทิศใต้ คณะลังกาชาติ ดูแลรักษา พระบรมธาตุเจดีย์ด้านทิศตะวันตก และคณะลังกาเดิม ดูแลรักษาพระบรมธาตุเจดีย์ด้านทิศเหนือ เมื่อแบ่งและกำหนดหน้าที่ให้คณะสงฆ์ทั้ง 4 คณะรับผิดชอบ จึงทำให้คณะสงฆ์และบ้านเมืองสงบ เพื่อประโยชน์ในทางปฏิบัติจึงอนุญาตให้คณะสงฆ์นิคมต่างๆ สามารถตั้งสำนักหรือวัดของตน ขึ้นในบริเวณภายนอกวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหารที่มีพระบรมธาตุเจดีย์เป็นศูนย์กลาง (ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์, 2544 : 41-42) ดังนั้นพบว่ามีวัดเกิดขึ้นมากมายซึ่งตั้งอยู่โดยรอบวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันประมาณ 80 กว่าวัด บางวัดก็ยังคงปรากฏอยู่ บางวัดก็ได้ร้างไป วัดที่ร้างได้เป็น สถานที่ราชการไปแล้ว

เทพอารักษ์ผู้เฝ้าดูแลรักษาพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชทั้ง 4 ทิศ ซึ่งผู้แต่งตั้งตำนาน พระพุทธสิหิงค์ ซินกาลมาลีปกรณ์ และเอกสารอื่นๆ นำเอาไปใช้ปรุงนิทานของตนให้มีรสชาติสนุกน่า เลื่อมใสศรัทธา โดยการแปลและเปลี่ยนแปลงภาษาบาลีเสียใหม่อย่างชาญฉลาด เพื่อแสดงภูมิรู้และ ความขลังศักดิ์สิทธิ์แห่งตำนาน จากชื่อคณะสงฆ์กลายเป็นชื่อเทพ เทวดาเฝ้ารักษาพระบรมธาตุ เจดีย์นครศรีธรรมราช ดังนี้

1) สุมณฑเทพ คือ คณะลังกาแก้ว มหาสุมณฑหรือพระวันรัตน์ คำว่า รัตน์ คือ แก้วหรือขาว ดังภาษาพูดว่า “กาขาว” เป็นสำนักปัจฉิมภิกษุสงฆ์ที่ไปบวชแปลงมาจากพระวันรัตนมหาเถระ ประเทศศรีลังกาหรือสิงหล ฝ่ายพระวันรัตนวงศ์คณะป่าแก้วหรือธัญวาสี จึงมาเป็นลังกาป่าแก้ว แต่ ตำนานฝ่ายเหนือเอาไปแปลงเป็นสุมณฑเทพ คือ พระมหาสุมณฑเถระ ชาวสุโขทัย สถิตวัดป่ามะม่วง ผู้ซึ่ง เดินทางไปบวชแปลงและศึกษาเล่าเรียนพระธรรมปิฎกไตรมาจากสำนักอุทุมพรบุพผามหาสวามีที่เมืองพัน แล้วนำพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ไปเผยแผ่ประดิษฐานที่เมืองลำพูนและเชียงใหม่เป็นครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ.1912 จึงต้องการยกย่องพระมหาสุมณฑเจ้าในฐานะสุวรรณรัตนมหาสวามีเป็นเจ้าสำนักสงฆ์ฝ่าย เหนือ ซึ่งเป็นคณะสงฆ์ที่เข้ามาหลังสุดและได้รับการยกย่องกันว่ามีความพระธรรมวินัยที่ดีที่สุด ตำแหน่ง พระครูกาแก้วจึงได้รับการแต่งตั้งให้มีสมณศักดิ์สูงเท่าคณะอื่น

2) รามเทพ คือ คณะลังการาม ภาษาพูดเรียกว่า “กาเหลือง” คำว่า ราม มิได้แปลว่า พระรามหรือพระนารายณ์ตามที่นักวิชาการสันนิษฐานกัน แต่มาจากคำว่า “รามัญ-รามณฺญ” หรือ พระสงฆ์ฝ่ายรามัญสมณวงศ์ คือ พวกพระสงฆ์มอญผู้สร้างพระบรมธาตุเจดีย์ขึ้นเป็นรามัญสถาน มีคนมอญได้เป็นเจ้าของก็มีและเป็นผู้นำพระพุทธศาสนามาเผยแผ่ก่อนใครบนแหลมมลายูอันยาวนาน ซึ่งเป็นเรื่องทางพระพุทธศาสนาและไม่เกี่ยวกับศาสนาพราหมณ์

3) ลักขณเทพ คือ คณะลังกาชาติ ภาษาพูดว่า “กาแดง” คำว่า ลักษณะหรือลักษณะคือ เชื้อชาติ (Race) ประเภทเครื่องแสดงอันเป็นเครื่องหมาย เพราะมีพระสงฆ์ชาวลังกาหลายรูปที่มีชื่อเสียงได้เข้ามาตั้งสำนักเผยแผ่พระศาสนาขึ้นที่เมืองนครศรีธรรมราชอันเนื่องด้วยเป็นเมืองที่มีข้าวปลาอาหารอุดมสมบูรณ์ไม่ลำบากยากแค้นเหมือนเมืองลังกา อีกทั้งเจ้าเมืองเป็นผู้อุปถัมภ์เป็นพิเศษ จึงมีลูกศิษย์ลูกหามากและเป็นที่มาของชื่อหมู่คณะ

4) กามเทพ คือ คณะลังกาเดิม ในชุกกาลมาลีปกรณ์แปลงเป็นชัตตคามและที่ پایใต้รูปเทพทางซ้ายมือบันไดขึ้นลานประทักษิณองค์พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชเป็นชัตตคาม คณะลังกาเดิมภาษาพูดเรียกว่า “กาดำ” เป็นสำนักปริมภิกษุสงฆ์อันเป็นคณะสงฆ์ที่เข้ามาเผยแผ่พระพุทธศาสนาเป็นครั้งแรก เป็นพวกนิกายเชื้อสายดั้งเดิมเริ่มตั้งแต่สมัยสุวรรณภูมิที่พระโสณเถระและพระอุตตรเถระนำเข้ามา ตลอดทั้งคณะที่เคยไปบวชแปลงมาตั้งแต่ลังกาสมัยก่อนแล้วหลายรุ่น คณะสงฆ์กลุ่มนี้เป็นพวกกลุ่มใหญ่มีบทบาทที่สำคัญต่อกษัตริย์และบ้านเมืองมาก่อน เป็นสายเก่าแก่ดั้งเดิมของเจ้าถิ่น มีหลายสำนักอาจารย์กระจายอยู่ทั่วไป พระธรรมวินัยหย่อนยานล้ำหลัง บางครั้งวัตรปฏิบัติก็คล้ายไปทางพระพุทธศาสนามหายานและมีการใช้ไสยศาสตร์เพื่ออวดอ้างอิทธิฤทธิ์ พระสงฆ์ฝ่ายมหายานที่เหลื่ออยู่อาจจะแฝงตัวเข้ามาอยู่ในคณะนี้ด้วยก็ได้ (ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์, 2555 : 223-226)

ผู้แต่งนิทานพระพุทธสิหิงค์และชุกกาลมาลีปกรณ์แห่งล้านนา ซึ่งมีความรู้ความเข้าใจประวัติศาสตร์เรื่องราวของเมืองนครศรีธรรมราชเป็นอย่างดี จึงแปลงถ้อยคำในการถ่ายทอดลงเป็นภาษาบาลีอย่างถูกต้องตรงไปตรงมา มีเหตุผลแม้จะขยายความยกย่องออกไปบ้าง หากเราไม่เข้าใจประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและตำนานจึงหลงทางและไม่เข้าใจเรื่องราวดังกล่าว

คำว่า “กา” เป็นคำพื้นเมืองปักษ์ใต้ที่ย่อมาจากคำว่า ลังกา เพราะคนพื้นเมืองนิยมพูดตัดคำให้สั้นอันหมายถึงพระสงฆ์ลังกาวงศ์ทั้ง 4 คณะ คือ กาแก้ว การาม กาชาติ และกาเดิมซึ่งมีต้นแบบของลัทธิอยู่ที่ประเทศศรีลังกาที่นิยมเรียกว่า “ลัทธิลังกาวงศ์” ที่ผู้แต่งตำนานล้านนาแปลงให้มาเป็นเทพอารักษ์ประจำบ้านเมือง ประจำองค์พระพุทธสิหิงค์หรือเฝ้ารักษาองค์พระบรมธาตุเจดีย์นั้น ล้วนเป็นชื่อคณะสงฆ์ในลัทธิลังกาวงศ์ทั้งสิ้น ซึ่งในศรีลังกาไม่มีเทพเหล่านี้ เพราะว่าเป็นชื่อนิกายคณะสงฆ์พิเศษที่เกิดขึ้นใหม่โดยเฉพาะสำหรับเมืองนครศรีธรรมราช พัทลุง และไชยาเท่านั้น

ส่วนสาเหตุที่สร้างรูปแบบฝ้าองค์พระบรมธาตุไว้เพียง 2 องค์ คือ ชัตตคามกับรามเทพ ไม่สร้างให้ครบ 4 องค์ ความจริงมีว่าเนื้อที่ข้างบันไดชั้นลานประทักษิณสร้างรูปเคารพท้าวจตุโลกบาล รูปสิงห์ ราชสีห์ และหมี ซึ่งมักจะสร้างไว้เป็นคู่เดียวพอเป็นเชิงสัญลักษณ์ ดังนั้นการคัดเอาชื่อ ชัตตคาม-รามเทพมาใช้ซึ่งนอกจากเป็นชื่อที่คล้องจองกันดีแล้ว ข้อเท็จจริงพระสงฆ์ 2 คนهนี้ยังถือว่ามีความสำคัญอย่างยิ่งที่ได้รับเกียรติยศพิเศษ เพราะมีบทบาทโดยตรงต่อการสร้างองค์พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช ตั้งแต่ครั้งแรกที่เริ่มปรากฏอยู่ในตำนาน กล่าวคือคนรามัญหรือมอญเป็นผู้สร้างเมืองสร้างองค์พระธาตุเป็นปฐมและพระสงฆ์ลังกาเป็นผู้บุกเบิกก่อกำเนิดลัทธิลังกาวงศ์ ณ เมืองนครศรีธรรมราชจนมีชื่อเสียงไปทั่วสยามประเทศ (ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์, 2555 : 226-227)

นอกจากคณะสงฆ์ลังกาวงศ์ทั้ง 4 เหล่าที่มีเทพทั้ง 4 องค์ที่ฝ้าดูแลรักษาพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชแล้วยังมีเทวดาชั้นจาตุมหาราชอีก 4 องค์ที่ฝ้าดูแลรักษาพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช คือ ท้าวจตุโลกบาลหรือเทวดาประจำทิศทั้ง 4 ที่สร้างรูปเทวดาฝ้าองค์พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชไว้ 4 องค์ ภายในวิหารทรงม้าข้างบันไดซ้ายขวาชั้นลานประทักษิณ ซึ่งสร้างรูปเทวดาฝ้าดูแลรักษาพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชที่สำคัญไว้ 4 องค์ ได้แก่ ท้าวธตรฐ ท้าววิรูปักษ์ ท้าวเวสสุวรรณ และท้าววิรุฬหก ซึ่งท้าวธตรฐเป็นเทวดาผู้มีบุญญาภพมาก มีรัศมีมาก มีฤทธิ์มากและปกครองหมู่คนธรรพ์ มีหน้าที่ฝ้าดูแลรักษาพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชทางด้านทิศตะวันออก ท้าววิรูปักษ์เป็นเทวดาผู้มีบุญญาภพมาก มีรัศมีมาก มียศมากและปกครองหมู่คนธรรพ์ มีหน้าที่ฝ้าดูแลรักษาพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชทางด้านทิศตะวันตก ท้าววิรุฬหกเป็นเทวดาที่มีบุญญาภพมาก มีรัศมี มียศมากและปกครองหมู่กุมภัณฑ์ (พวกกายทิพย์ที่มีรูปร่างแปลกประหลาด) มีหน้าที่ฝ้าดูแลรักษาพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชทางด้านทิศตะวันตก และท้าวเวสสุวรรณหรือท้าวภูเวงเป็นเทวดาผู้มีศักดิ์ใหญ่ มีบุญญาภพมาก มีรัศมีมาก มียศมากและปกครองหมู่ยักษ์ มีหน้าที่ฝ้าดูแลรักษาพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชทางด้านทิศเหนือ (ณัฐภัทร จันทวิช, 2542 : 1451-1452) ดังมีเรื่องราวปรากฏอยู่ในอภินิหารกุญแจสุวรรณว่า สมัยหนึ่งพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ภูเขาชิลิกูฏ เขตพระนครราชคฤห์ ครั้งนั้นท้าวมหาราชทั้ง 4 องค์ วางยามรักษาการณ์ไว้ทั้ง 4 ทิศ วางกองกำลังไว้ทั้ง 4 ทิศ ด้วยกองทัพยักษ์หมู่ใหญ่ ด้วยกองทัพคนธรรพ์หมู่ใหญ่ ด้วยกองทัพกุมภัณฑ์หมู่ใหญ่และด้วยกองทัพนาคหมู่ใหญ่ ในขณะที่เมื่อปฐมยามแห่งราตรีล่วงไปแล้ว มีวรรณงะดงาม เปล่งรัศมีให้สว่างไสวทั่วภูเขาชิลิกูฏแล้วเข้าไปฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถวายบังคมแล้วพากันประทับนั่งอยู่ที่ส่วนข้างหนึ่ง เนื่องจากท้าวจตุโลกบาลหรือเทวดาที่สำคัญประจำทิศทั้ง 4 ที่เคยเข้าฝ้าพระพุทธองค์ในครั้งทรงพระชนม์ชีพอยู่เทวดาเหล่านี้จะตามรักษาคุ้มครองพระพุทธศาสนา รักษาคุ้มครองพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช รักษามนุษยโลกผู้มีศีลและประพฤติธรรมไว้ในทิศทั้ง 4 ซึ่งมีหน้าที่ป้องกันภัยอันตรายที่จะเกิดขึ้นแก่มนุษย์โลกทั้งหลายอีกด้วย (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539 : 219)

สรุปว่า พระเจ้าศรีธรรมโศกราชทรงสร้างพระบรมธาตุเจดีย์แล้วทรงสร้างเมืองสิบสองนักษัตรขึ้นเป็นบริวารรายล้อมศูนย์กลางอาณาจักรเมืองนครศรีธรรมราชด้วย เพื่อให้เมืองสิบสองนักษัตรมีบทบาทในการทำนุบำรุงพระบรมธาตุและพระพุทธศาสนา ต่อมา มีการสร้างวัดขึ้นรอบพระบรมธาตุทั้ง 4 ทิศ เพื่อดูแลรักษาพระบรมธาตุเจดีย์และคุ้มครองพระพุทธศาสนา ซึ่งวัดทั้ง 4 นี้ประกอบด้วยคณะสงฆ์ลังกาวงศ์ 4 เหล่า คือ กาแก้ว การาม กาชาด และกาเดิม แต่เดิมวัดพระบรมธาตุเป็นวัดที่ไม่มีพระสงฆ์จำพรรษาเนื่องจากในอดีตวัดพระบรมธาตุถือเป็นวัดประจำเมือง ดังเช่นวัดพระแก้วที่เป็นวัดประจำกรุงรัตนโกสินทร์ ต่อมาเมื่อรัชกาลที่ 6 เสด็จประพาสเมืองนครศรีธรรมราช ทรงพระราชดำริสให้นิมนตร์พระสงฆ์มาอยู่จำพรรษาเพื่อดูแลวัดและทรงพระราชทานนามชื่อวัดให้ใหม่ว่า “วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร”

3.7 การบูรณะและเสริมสร้างองค์พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช

พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชเป็นปูชนียสถานที่สำคัญแห่งหนึ่งของประเทศไทย มีอายุการก่อสร้างนับพันปีเพื่อเป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ ซึ่งได้สถาปนาขึ้น ณ หาดทรายแก้วหรือนครศรีธรรมราชมาเป็นเวลายาวนาน พร้อมกับการเผยแผ่เข้ามาของพระพุทธศาสนา ลังกาวงศ์ พระบรมธาตุเจดีย์องค์นี้จึงเป็นหลักชัยของพุทธศาสนิกชนและมีอิทธิพลต่อคติความเชื่อ วิถีชีวิต ตลอดจนพัฒนาการทางการเมือง การปกครอง และการสร้างบ้านแปงเมืองของดินแดนในบริเวณนี้ จึงส่งผลให้นครศรีธรรมราชกลายเป็นศูนย์กลางพระพุทธศาสนา การค้า การปกครอง และศิลปวัฒนธรรมและกลายเป็นอาณาจักรโบราณที่สำคัญแห่งหนึ่งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ รูปแบบและหลักฐานทางโบราณคดีที่ปรากฏอยู่ในขณะนี้แสดงให้เห็นว่าพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชได้รับอิทธิพลศิลปะลังกาซึ่งวิวัฒนาการมาจากสถูปสัจฉิ ศิลปะดังกล่าวนี้เป็นของนิกายเถรวาทซึ่งเจริญในศรีลังกาและนครศรีธรรมราชประมาณพุทธศตวรรษที่ 17-18 อันเป็นอายุตามรูปแบบทางศิลปะขององค์พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชปัจจุบัน ด้วยช่วงระยะเวลาอันยาวนานองค์พระบรมธาตุเจดีย์ได้ชำรุดทรุดโทรมไปตามกาลเวลา พุทธศาสนิกชนและทางราชการบ้านเมือง แต่ละสมัยได้ร่วมกันบูรณะพระบรมธาตุเจดีย์ด้วยแรงศรัทธาตลอดมา ดังนี้

การบูรณะครั้งที่ 1 ประมาณปี พ.ศ.854 พระเจ้าทศคามมุนีหรือพระเจ้าพุทธกัมมมณี ทรงรับสั่งให้เจ้าเนรอัณเฑียรพระบรมสารีริกธาตุจำนวน 2 ทะนาน จากท่าวนาคาประทานให้เจ้าหญิงเหมชาลา เจ้าชายทนต์กุมาร พระราชครูและคณะจากลังกาอัญเชิญไปประดิษฐาน ณ หาดทรายแก้วเมืองนครศรีธรรมราชจำนวน 1 ทะนาน พร้อมด้วยเครื่องพุทธบูชาเป็นจำนวนมาก การประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุในครั้งนั้นได้ประดิษฐานไว้ภายในหลุมหรือกรุหรือห้องประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ เหนือขึ้นไปบนหลุมมีการก่ออิฐปูนที่นำมาจากลังกา ก่อเป็นพระเจดีย์สรวมไว้เป็นเครื่องหมายและผูกภาพยন্ত্রรักษาไว้เป็นครั้งแรก (ดิเรก พรตตะเสน, 2554 : 190)

การบูรณะครั้งที่ 2 ประมาณปี พ.ศ.1098 พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชทรงสร้างเมืองนครศรีธรรมราชและสร้างพระบรมธาตุเจดีย์บนหาดทรายแก้ว เพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุที่เจ้ากาทกภาษาขุดขึ้นมาจากหลุมที่เจ้าหญิงเหมซาลาและเจ้าชายทนต์กุมารประดิษฐานไว้ ทรงให้เจ้ากาทกภาษาขุดหลุมให้มีขนาดกว้าง ยาวและลึก 8 วา รองพื้นด้วยแผ่นหินขนาดใหญ่ สร้างสระน้ำขนาดกว้าง ยาวและลึก 2 วา นำชั้นน้ำขนาดใหญ่ที่บรรจุพิษพญานาคและน้ำเรือสำเภาทองที่บรรจุผอบพระบรมสารีริกธาตุลอยในชั้นน้ำขนาดใหญ่แล้วลอยลงในสระน้ำ พร้อมกับเครื่องพุทบูชา นำตุ่มขนาดใหญ่ 4 ใบที่บรรจุทองคำไปวางไว้ที่มุมของสระทั้ง 4 เจ้ากาทกภาษาอุทิศว่าอย่าให้น้ำในสระแห่งนี้บูเทียดอกไม้อายุสูญหายจนถึง 5,000 ปี และผูกภาพยนตร์ด้วยเวทมนต์คาถา หลังจากนั้นเจ้ากาทกภาษาให้วัดออกไปจากฐานข้างละ 8 วา ปักด้วยเสาศิลาทั้ง 8 ด้าน ก่ออิฐสูง 4 วา และเรียบอิฐทั้งหมดที่องค์พระบรมธาตุ ถัดจากองค์ระฆังใช้ศิลา ถัดจากปทุมโกศใช้เหล็กจนถึงยอด พระบรมธาตุเจดีย์องค์นี้สูง 1 เส้น 15 วา 3 ศอก ภายในองค์พระบรมธาตุเจดีย์บรรจุแก้วแหวนเงินทองสิ่งของมีค่าที่เป็นเครื่องสักการบูชา ยอดประดับด้วยลูกแก้ว ข้างนอกองค์พระบรมธาตุเจดีย์ก่อพระอรหันต์ 8 ทิศ ยืนไหว้พระบรมธาตุเจดีย์ ส่วนที่อาสน์ของพระบรมธาตุเจดีย์ทำเป็นรูปช้างโผล่หัวและบันไดขึ้นสู่พระบรมธาตุเจดีย์ (วรรณสิรี นุ่นสุข, 2545 : 115)

การบูรณะครั้งที่ 3 ประมาณปี พ.ศ.1650-1850 การบูรณะและเสริมสร้างพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชในครั้งนี้ตรงกับรัชสมัยพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราช จันทรภาณุศรีธรรมราช ทรงบูรณะองค์พระบรมธาตุเจดีย์องค์เดิมให้เป็นเจดีย์ทรงลังกา เพราะครั้งที่ทรงยกทัพไปรบกับลังกาอาจทอดพระเนตรเห็นเจดีย์ในเกาะลังกาและในช่วงระยะเวลานั้นพระราหุลเถระพระภิกษุชาวลังกาได้เดินทางมาเมืองนครศรีธรรมราชอาจแนะนำในการบูรณะและเสริมสร้างพระบรมธาตุเจดีย์ให้เป็นเจดีย์ทรงลังกาดังกล่าว ขณะเดียวกันในรัชสมัยของพระองค์เมืองนครศรีธรรมราชมีอำนาจสูงสุด มีความสมบูรณ์ทั้งกำลังคนและกำลังทรัพย์ จึงสามารถบูรณะและเสริมสร้างองค์พระบรมธาตุเจดีย์ให้เป็นทรงลังกาอย่างที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน

การบูรณะครั้งที่ 4 ประมาณพุทธศตวรรษที่ 19 อันเนื่องมาจากสมัยพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราช พงษากษัตริย์ (พงษาสุระ) เกิดไข้ห่าหรือไข้มบนขึ้นที่เมืองนครศรีธรรมราช ผู้คนล้มตายและอพยพโยกย้ายออกจากเมืองจึงทำให้เมืองนครศรีธรรมราชร้างเป็นระยะเวลานานและพระบรมธาตุเจดีย์พังทลายลงถึงบัลลังก์ ผขาวอริยพงษ์ชาวกรุงศรีอยุธยาได้เดินทางมาเมืองนครศรีธรรมราชพบกับพระมหาเถรพุทธสาท และพระมหาเถรพรหมสุรีย์ จึงทราบว่าเป็นเมืองนครศรีธรรมราชร้างมานานและพระบรมธาตุเจดีย์พังทลายลงถึงบัลลังก์ จึงนำเรื่องนี้ขึ้นถวายพระเจ้าอยู่หัวกษัตริย์กรุงศรีอยุธยา พระองค์ทรงโปรดให้บูรณะองค์พระบรมธาตุเจดีย์เมืองนครศรีธรรมราชและโบราณสถานอื่นๆ ในบริเวณรอบๆ องค์พระบรมธาตุเจดีย์ ผู้ดำเนินการบูรณะในครั้งนั้น ได้แก่ พระมหาเถรเปรียญทศศรีและนายแวงจากกรุงศรีอยุธยา มีรับสั่งให้นิมนต์พระสงฆ์และ

พุทธศาสนิกชนช่วยกันบูรณะและเสริมสร้างองค์พระบรมธาตุเจดีย์เสียใหม่ อาทิเช่น พระมหาเถรสุทธิชาติพงษ์ พระมหาเถรเหมรังศรี พระมหาเถรเพชร พระมหาเถรมังคลาจารย์ พระมหาเถรพงษา พระมหาเถรโชติบาล พระมหาเถรสรพรเพชร พระมหาเถรอนรุทธ พระมหาเถรพุทธสารท พระมหาเถรพรหมสุริย์ พระมหาเถรมงคล พระศรีมหาราชาเจ้าเมืองลานสกาและพุทธศาสนิกชน สันนิษฐานว่าในการบูรณะและเสริมสร้างพระบรมธาตุเจดีย์ในครั้งนั้นได้ก่อสร้างโบราณสถานเพิ่มขึ้นอีกหลายรายการ เช่น ก่อสร้างพระวิหารหลวง พระระเบียงตีนธาตุหรือวิหารทับเกษตร วิหารพระม้า วิหารเขียน วิหารธรรมศาลา วิหารสามจอม สร้างวิหารคดหรือพระระเบียง เป็นต้น นอกจากนี้ได้มีการปั้นพระพุทธรูปขี้ผึ้งเรื้อนแก้วภายในวิหารทับเกษตร ปั้นพระพุทธรูปประดิษฐานภายในวิหารคดจำนวน 165 องค์ ตลอดจนตามวิหารต่างๆ ปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์และสร้างเจดีย์ราย นับตั้งแต่การสร้างและบูรณะองค์พระบรมธาตุเจดีย์ครั้งที่ 4 เป็นต้นมา มีการก่อสร้างโบราณสถานรอบๆ องค์พระบรมธาตุเจดีย์เพิ่มขึ้น

การบูรณะครั้งที่ 5 ประมาณปลายพุทธศตวรรษที่ 23 รัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศมีการบูรณะและเสริมสร้างพระบรมธาตุเจดีย์ครั้งใหญ่อีกครั้งหนึ่ง จากบทความของหม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ทรงนิพนธ์ไว้ในเรื่องโบราณวัตถุทางภาคใต้ของประเทศไทย (ยงยุทธ วรรณโกวิท, 2547 : 19) ความว่า

“...ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ แห่งพระนครศรีอยุธยาซึ่งสวรรคตในพ.ศ. ๒๒๙๙ เชื่อกันว่าในสมัยของพระองค์ ได้มีการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญแก่ทางพระสถูปใหญ่ ซึ่งมีสถูปเล็กๆตั้งอยู่ที่มุมลานชั้นบน ... สำหรับขุมพระที่มีพระพุทธรูปและรูปเทวดาบนเสาดิตกับผนังนั้น คงเป็นสิ่งที่มาต่อเติมขึ้นในภายหลังลวดลายบัวฐานไม่มีอะไรที่เกี่ยวข้องกับศิลปทวารวดี และคงประดิษฐ์เพิ่มเติมในรัชสมัยของสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ น่าเสียดายที่ปูนปั้นที่หุ้มอยู่ทำให้ไม่อาจแลเห็นอิฐหรือวิธีเรียงอิฐได้...”

การบูรณะครั้งที่ 6 ประมาณปี พ.ศ.2312 รัชสมัยของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เชื่อกันว่าทรงโปรดให้สร้างเพิงต่อฐานทักษิณออกมารอบองค์พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช ซึ่งเรียกกันว่า “ทับเกษตร” หรือ “วิหารทับเกษตร”

การบูรณะครั้งที่ 7 ประมาณปี พ.ศ.2329-2358 รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เจ้าพระยาบวรบุรีหรือเจ้าพระยาบวร (พัฒน์) ซึ่งต่อมารัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนยศเจ้าพระยาบวรบุรีขึ้นเป็น “เจ้าพระยาสุธรรมมนตรี” มีการบูรณะพระวิหารหลวงและองค์พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช

การบูรณะครั้งที่ 8 ประมาณปี พ.ศ.2435 รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพิจารณาเห็นว่าพระบรมธาตุเจดีย์และโบราณสถานภายในวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหารชำรุดทรุดโทรมลงมาก จึงโปรดให้มีการบูรณะและเสริมสร้างองค์พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช และสิ่งก่อสร้างภายในวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหารครั้งใหญ่อีกครั้งหนึ่ง ในระหว่างปี พ.ศ.2436-

2440 (ร.ศ.112-116) โดยมีพระครูเทพมนีศรีสุวรรณภูบาล (ปาน) เป็นกำลังสำคัญในการบูรณปฏิสังขรณ์องค์พระบรมธาตุเจดีย์ เป็นต้น ซึ่งได้ชักชวนพุทธศาสนิกชนร่วมบริจาคทรัพย์และสนับสนุนแรงงานในการบูรณปฏิสังขรณ์องค์พระบรมธาตุเจดีย์และโบราณสถานต่างๆ ได้เป็นจำนวนมาก จนความทราบถึงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังที่ปรากฏอยู่ในพระราชหัตถเลขาฉบับที่ 2 ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งเสด็จประพาสแหลมมลายูถึงเมืองนครศรีธรรมราช ในปี พ.ศ.2441 (ยงยุทธ วรรณโกวิท, 2547 : 20-21) ความว่า

“...พระครูเทพมนี (ปาน) เป็นพระธรรมยุติกาศึกษาชั้นเก่าในเมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งพระธรรมยุติกาศึกษาทุกวันนี้ไม่ได้รับเข้าพวก แต่มีคุณสมบัติที่ตั้งใจปฏิสังขรณ์พระมหาธาตุ มีความสามารถเป็นอัจฉริย เปิดเรียรายตลอดทุกหัวเมืองในแหลมมลายูจนถึงเมืองแขก และสิงคโปร์ ปีหนึ่ง ทำการมา ๔ ปี ได้เงินมากกว่า ๔๐,๐๐๐ บาท ราษฎรที่ไม่มีเงินก็มาทำด้วยกำลังแรง มีคนที่มาทำด้วยกำลังแรง มีคนที่มาทำการอยู่เสมอถึงพันเศษ ตั้งแต่เลื้อยไปไกลกบุงทำการเบ็ดเสร็จไม่ได้เรียกค่าจ้างเลย มีแต่ให้กินอาหาร ๓ เวลา... งานในเขตพระมหาธาตุได้ปฏิสังขรณ์แล้วไปเป็นอันมาก คือ กำแพงชั้นนอก พระระเบียงพาไล รอบพระเจดีย์ ที่เรียกว่าวิหารทับเกษตร วิหารธรรมศาลา วิหารพระม้า วิหารเขียน ปิดทองพระพุทธรูปไปแล้วเป็นอันมาก ...”

จากการบูรณปฏิสังขรณ์ในครั้งนั้นทำให้ทราบว่าภายในองค์พระบรมธาตุเจดีย์ นครศรีธรรมราชที่มีรูปทรงลังกาดังที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันมีพระบรมธาตุเจดีย์องค์เดิม ซึ่งเป็นเจดีย์ทรงศรีวิชัยอยู่ใน สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพจึงโปรดให้ช่างย่อส่วนของพระบรมธาตุไชยามาประดิษฐานไว้ข้างวิหารธรรมศาลาด้านหน้าประตูทางเข้าวิหารคดในวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร เพื่อให้พุทธศาสนิกชนเห็นว่าองค์พระบรมธาตุเจดีย์องค์เดิมอาจเป็นเหมือนกับพระบรมธาตุไชยา อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ดังที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงบันทึกไว้ในลายพระหัตถ์ถึงสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ในสาส์นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ

“...เคยทราบจากพระครูเทพมนีปานว่า เมื่อมีการปฏิสังขรณ์จะปูพื้นวิหารพระม้า ขุดพื้นลงไปพบบันไดพระธาตุอีกองค์หนึ่งอยู่ใต้พระมหาธาตุ หม่อมฉันเข้าใจว่าพระมหาธาตุเดิมคงเป็นมณฑปอย่างเดียวกับพระธาตุไชยา และสร้างในสมัยศรีวิชัยด้วยกันครั้งพวกลังกาวงศ์เข้ามาถึงเพื่อฟื้นฟูศาสนาคราวนั้น จึงก่อสถูปอย่างพระเจดีย์ลังกา สวมพระธาตุของเดิม...”

การบูรณะครั้งที่ 9 รัชกาลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช มีการบูรณะและเสริมสร้างพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช ดังนี้

1) ปี พ.ศ.2520 กรมศิลปากรได้ว่าจ้างบริษัทสุรศักดิ์ก่อสร้าง ซ่อมบูรณะวิหารทับเกษตร โดยการเปลี่ยนกระเบื้องหลังคา เปลี่ยนโครงหลังคาที่ชำรุดและปูสังกะสีใต้กระเบื้อง

2) ปี พ.ศ.2522 การดำเนินการจ้างสถาบันเทคโนโลยีแห่งเอเชีย ทำการวิจัยและสำรวจโครงสร้างของพระบรมธาตุเจดีย์ ผลของการสำรวจพบว่าภายนอกอยู่ในสภาพดียกเว้นองค์ระฆัง ซึ่งขยายตัวออกมาโดยรอบในบางส่วน ทำให้เสียรูปไปเล็กน้อยและมีวัชพืชตะไคร่จับรอบองค์พระเจดีย์ ปัญหาสำคัญขององค์พระบรมธาตุเจดีย์มีได้อยู่ที่ความมั่นคงแข็งแรงของฐานรากและตัวองค์พระบรมธาตุเจดีย์ปัญหาที่ต้องแก้คือ เรื่องการป้องกันการซึมของน้ำทางแผนกวิศวกรรมโครงสร้างมีความเห็นว่านอกจากการฉาบผิวปูนผสมน้ำยากันซึมรอบๆ ผิวขององค์พระบรมธาตุเจดีย์แล้วการเจาะและติดตั้ง DRAIN จะมีส่วนช่วยแก้ปัญหาการซึมของน้ำได้มาก ในระยะแรกควรเจาะรูเพื่อทำ DRAIN PIPERS เป็นการทดสอบก่อน 1 ชุด และควรจะทำในระหว่างฤดูที่มีน้ำมากเพื่อจะหาข้อมูลเกี่ยวกับอัตราการไหลของน้ำจาก DRAIN PIPES ว่ามากน้อยเพียงใด อีกประการหนึ่งขนาดของความลาดเอียงของท่ออาจมีการเปลี่ยนแปลงเล็กน้อยเพื่อให้เหมาะสมกับอัตราการไหลของน้ำ ควรจะทำที่ระบายน้ำระดับท่อระบายน้ำที่เป็นรูปหัวช้างที่มีอยู่เดิมก่อนเพราะเป็นระดับที่ต่ำ ซึ่งถ้าผลปรากฏว่าการระบายน้ำเป็นไปตามที่คาดหมายไว้คือ ไม่มีตะไคร่เกาะเป็นรอยต่างเกิดขึ้นอีกต่อไปก็อาจจะไม่ต้องเจาะในระดับฐานระฆังซึ่งอาจสูงไปอีกเป็นการสิ้นเปลืองและไม่สวยงาม

3) ปี พ.ศ.2524 การบูรณะองค์พระบรมธาตุเจดีย์ในการรักษาผิวปูนเดิมองค์พระบรมธาตุเจดีย์ ซึ่งเกิดความชำรุดเสียหายอันเนื่องมาจากคราบตะไคร่และเชื้อรา ให้พ้นสภาวะการเสื่อมโทรมและป้องกันตะไคร่ที่เป็นอันตรายต่อโบราณสถาน ตลอดจนความรู้สึกและร่องรอยเนื้อแท้อันเป็นความเก่าแก่ทางสถาปัตยกรรม เป็นการรักษางานศิลปกรรมซึ่งเป็นหลักฐานทางวัฒนธรรมด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดีของชาติให้มีความมั่นคงปลอดภัยเป็นประโยชน์สืบไป (ยงยุทธวรรณโกวิท, 2547 : 17)

4) ปี พ.ศ. 2530 กรมศิลปากรได้มอบหมายให้ช่างสิบหมู่ กองหัตถศิลป์ กรมศิลปากร ดำเนินการบูรณะพระบรมธาตุเจดีย์ส่วนที่เป็นกลีบบัวทองคำ ซึ่งเป็นส่วนที่อยู่เหนือปล้องไฉนขึ้นไป ลักษณะเป็นบัวกาบป्लीหรือบัวคว่ำบัวหงาย มีขนาดความกว้างจากปลายกลีบบัวหงายถึงปลายบัวคว่ำ 1.20 เมตร เป็นปูนปั้นมีลักษณะเป็นกลีบบัวคว่ำบัวหงาย หุ้มด้วยแผ่นทองคำ การซ่อมบูรณะกลีบบัวทองคำดำเนินการซ่อมทั้งในส่วนที่เป็นงานบูรณะกลีบบัวปูนและงานซ่อมบูรณะในส่วนที่เป็นกลีบบัวทองคำปฏิบัติการซ่อมบูรณะโดยงานศิลปปะไทยและช่างสิบหมู่ กองหัตถศิลป์ กรมศิลปากร ดำเนินการซ่อมบูรณะระหว่างเดือนกรกฎาคม-ตุลาคม 2530 ทองคำที่ใช้ในการซ่อมกลีบบัวทองคำบัวคว่ำบัวหงาย (บัวกาบป्ली) องค์พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชโดยแบ่งออกเป็น 3 ส่วน คือ

น้ำหนักทองคำลึบบัวหงายหรือบัวบนจำนวน 9,180.10 กรัม น้ำหนักทองคำลึบบัวคว่ำหรือลึบบัวล่างจำนวน 7,624 กรัม และน้ำหนักทองคำเข็มขัดรัดลึบบัวจำนวน 1,560 กรัม รวมน้ำหนักทองคำที่ใช้ในการบูรณะบัวคว่ำบัวหงายทั้งสิ้น 18,364.10 กรัม คิดเป็นน้ำหนักทองคำประมาณ 1,208.16 บาท (ยงยุทธ วรรณโกวิท, 2547 : 22-29)

5) ปี พ.ศ.2532 หน่วยศิลปากรที่ 8 นครศรีธรรมราชได้รับหนังสือจากวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหารนครศรีธรรมราชเมื่อวันที่ 14 มีนาคม 2532 แจ้งว่าส่วนที่เป็นองค์ระฆังของพระบรมธาตุเจดีย์ได้แตกร้าวและเป็นเหตุให้น้ำไหลเข้าไปในองค์พระบรมธาตุเจดีย์เกี่ยวกับเหตุการณ์ดังกล่าว หน่วยศิลปากรที่ 8 ได้สั่งการโดยด่วนให้นายช่างของหน่วยทำการสำรวจแล้วรายงานให้กรมศิลปากรทราบโดยทันที และต่อมาท่านอธิบดีกรมศิลปากร (ทวีศักดิ์ เสนาณรงค์) ได้มีบัญชาให้วิศวกรและสถาปนิกกองสถาปัตยกรรม และนักโบราณคดีกองโบราณคดีทำการสำรวจโดยละเอียดอีกครั้ง เพื่อทำประมาณการ ขั้นตอน และวิธีการบูรณะ ต่อมาเมื่อวันที่ 26 สิงหาคม 2532 ฯพณฯ นายกรัฐมนตรี (พลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ) พร้อมด้วยอธิบดีกรมศิลปากรและผู้อำนวยการกองสถาปัตยกรรมได้มาสำรวจความชำรุดแตกร้าวขององค์พระบรมธาตุอีกครั้งหนึ่งและจัดงบประมาณทำการบูรณะให้มีความมั่นคงแข็งแรงต่อไป ต่อมาในเดือนมีนาคม 2533 กรมศิลปากรได้มอบหมายจากรัฐบาลให้ดำเนินการบูรณปฏิสังขรณ์องค์พระบรมธาตุตั้งแต่ส่วนที่เป็นวิหารทับเกษตรขึ้นไปจนถึงระดับลึบบัวคว่ำบัวหงายทองคำด้วย (ยงยุทธ วรรณโกวิท, 2547 : 30)

สรุปว่า พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชเป็นเจดีย์ที่สร้างขึ้นบรรจุพระบรมสารีริกธาตุประดิษฐานบนหาดทรายแก้ว ซึ่งตั้งอยู่กลางเมืองนครศรีธรรมราชเป็นหลักชัยของพุทธศาสนิกชนที่มีอิทธิพลต่อคติความเชื่อ วิถีชีวิต การสร้างบ้านแปงเมือง พัฒนาการทางการเมือง การปกครอง และศิลปวัฒนธรรม พระบรมธาตุเจดีย์องค์นี้มีรูปแบบและหลักฐานทางโบราณคดีที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะลังกา ซึ่งวิวัฒนาการมาจากสถูปสัณฐานและมีอายุยาวนาน องค์พระบรมธาตุเจดีย์ประสบกับความเสื่อมสภาวะของวัสดุที่ก่อสร้าง อีกทั้งภูมิอากาศและสภาพแวดล้อมอันเป็นเหตุให้เกิดความชำรุดทรุดโทรมในส่วนต่างๆ ไปตามกาลเวลา พุทธศาสนิกชนและทางราชการบ้านเมืองแต่ละสมัยได้ร่วมกันบูรณะและเสริมสร้างพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชด้วยแรงศรัทธาตลอดมา

3.8 พระบรมธาตุเจดีย์ศูนย์กลางชุมชนเมืองนครศรีธรรมราช

การสร้างบ้านแปงเมืองเกือบทุกหนทุกแห่งในโลกให้ความสำคัญกับภูเขาในลักษณะที่สัมพันธ์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของจักรวาลที่เป็นสากล เพราะเรื่องของภูเขากับการเป็นที่อยู่ของเทพเจ้าเป็นระบบความเชื่อที่ปรากฏอยู่ในตำนาน นิทานปรัมปราและศาสนา การเลือกสรรภูเขาที่มีอยู่ในธรรมชาติคนจะสังเกตภูเขาที่เป็นจุดสูงสุด มีรูปร่างแปลกพิสดารหรือมีปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ เช่น มีน้ำพุ ปล่องภูเขาไฟหรือมีเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ขึ้นมาเป็นภูเขาศักดิ์สิทธิ์หรือสถานที่

ศักดิ์สิทธิ์ ขณะเดียวกันบรรดาผู้คนที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ตามที่ราบลุ่มแม่น้ำลำคลองหรือใกล้ทะเล ซึ่งไม่มีภูเขาอยู่ในบริเวณภูมิประเทศนั้น จึงมักจะสร้างภูเขาศักดิ์สิทธิ์ขึ้นจากจินตนาการเป็นรูปแบบทางสถาปัตยกรรม อาทิเช่น ประเทศไทยในศาสนาพุทธมีการสร้างสถูปเจดีย์สูงใหญ่มองเห็นได้แต่ไกล ประเทศเขมรในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และพระพุทธศาสนาหายานมีการสร้างปราสาทขึ้นเป็นเสมือนภูเขาพระสุเมรุเป็นที่สถิตของเทพเจ้า เป็นต้น

ภูเขาศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นภูเขาธรรมชาตินั้นคือ ภูเขาที่มีความโดดเด่นมองเห็นได้แต่ไกลจากหลายๆ มุม โดยมากภูเขาประเภทนี้จะมีความสัมพันธ์กับเมืองหรือท้องถิ่นใดท้องถิ่นหนึ่ง อย่างเช่น ประเทศเม็กซิโก พวกอินเดียนโบราณมีประเพณีที่เหมือนกันในการสร้างปริมิตขึ้นมาเป็นภูเขาศักดิ์สิทธิ์ไว้บนยอดเขา เพื่อใช้เป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา บางสถานที่สร้างเมืองและสถานที่ศักดิ์สิทธิ์บนภูเขาจึงทำให้มองเห็นได้แต่ไกล ประเทศญี่ปุ่นเป็นถิ่นที่มีภูเขาไฟจึงให้ความสำคัญกับภูเขามากเป็นพิเศษ เพราะเป็นสิ่งที่ให้คุณและโทษได้ตลอดเวลาจึงได้เน้นพิธีกรรมบวงสรวงเทพเจ้าบนภูเขาไฟ อย่างเช่น ภูเขาไฟฟูจิยามาที่สวยงามระดับโลกและเป็นสัญลักษณ์ของประเทศญี่ปุ่น ประเทศอินโดเนเซียมีภูเขาเมราปีเป็นภูเขาศักดิ์สิทธิ์ที่มีการกล่าวถึงวรรณคดีโบราณเรื่องอิเหนา มีลักษณะสูงเด่นเป็นสัญลักษณ์ของเกาะ ประเทศศรีลังกามีภูเขาอาดัมส์หรือสุมนภูฏบนยอดเขาเป็นสถานที่ประดิษฐานรอยพระพุทธบาทซึ่งเป็นภูเขาศักดิ์สิทธิ์ของชาวศรีลังกา ประเทศพม่าในบริเวณปากแม่น้ำสะโตงกับแม่น้ำสาละวิน มีภูเขาขนาดเล็กที่มีความสำคัญ บนยอดเขามีก้อนหินก้อนใหญ่ก้อนหนึ่งมีลักษณะค่อนข้างกลมซึ่งตั้งอยู่โดยไม่ติดกับพื้นดินเป็นสิ่งมหัศจรรย์ มีผู้สร้างพระสถูปบนก้อนหินนี้ เรียกว่า “พระธาตุใจทิพย์” หรือ “พระธาตุอินทร์แขวน” เป็นที่เคารพนับถือของชาวมอญพม่าหรือเจดีย์ชเวดากองเป็นสัญลักษณ์ของภูเขาศักดิ์สิทธิ์ของเมืองย่างกุ้งหรือเจดีย์พระมูเตาเป็นสัญลักษณ์ของภูเขาศักดิ์สิทธิ์ของเมืองหงสาวดี เป็นต้น (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2543 : 6-20)

บรรดาผู้คนที่ตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนอยู่ตามที่ราบลุ่ม แม่น้ำลำคลองหรือใกล้ทะเล เป็นสถานที่ที่ไม่มีภูเขาจึงมักจะสร้างภูเขาศักดิ์สิทธิ์ในจินตนาการเป็นรูปแบบลักษณะทางสถาปัตยกรรมท้องถิ่นขึ้นมา เพื่อประกอบพิธีกรรมทางศาสนา เมืองนครศรีธรรมราชตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันออกของภูเขาหลวงหรือนครศรีธรรมราชเป็นที่ราบลุ่มใกล้ชายฝั่งทะเลด้านอ่าวไทย การตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนของผู้คนในบริเวณนี้ได้สร้างพระบรมธาตุเจดีย์ไว้เป็นศูนย์กลางชุมชน และเมืองนครศรีธรรมราช ตามคติความเชื่อเรื่องไตรภูมิในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และพระพุทธศาสนาที่มีเขาพระสุเมรุเป็นหลังคาโลกหรือศูนย์กลางจักรวาล สถานที่บริเวณรอบเขาพระสุเมรุจึงเป็นสถานที่อยู่ของวิญญูณในภพภูมิต่างๆ อาทิเช่น มนุษย์ สัตว์เดรัจฉาน สัตว์วันรค นาค ครุฑ ยักษ์ มาร คนธรรพ์ เทวดา และฤาษี เป็นต้น ซึ่งมีพระอานนท์หนูน้อยรอบๆ เขาพระสุเมรุ (สุภัทรรติศ ดิศสกุล และสันติ เล็กสุขุม, 2543 : 30) พระบรมธาตุเจดีย์องค์นี้จึงเป็นหลักของเมืองที่สื่อถึงการเป็นพระเจดีย์จุฬามณี

อันเป็นสถานที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุที่สำคัญ 2 อย่าง คือ พระเกศธาตุและพระทันตธาตุหรือพระเขี้ยวแก้วตามคติความเชื่อของชาวพุทธมาแต่โบราณ ภายในวิหารมหากษัตริย์หรือวิหารพระม้าเป็นบันไดทางขึ้นสู่ลานประทักษิณขององค์พระบรมธาตุเจดีย์ จำลองบริเวณวิหารนี้ให้เป็นป่าหิมพานต์ ซึ่งเป็นสวรรค์ชั้นที่ 1 ในจำนวนสวรรค์ทั้ง 6 ชั้นให้เป็นสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชเป็นดินแดนที่อยู่ของท้าวมหาราชทั้ง 4 ผู้ดูแลรักษาคุ้มครองโลก ได้แก่ ท้าวธตรฐมีคณธรรพ์เป็นบริวาร ดูแลรักษาคุ้มครองโลกทางด้านทิศตะวันออก ท้าววิรูปักษ์มีพญานาคเป็นบริวาร ดูแลรักษาคุ้มครองโลกทางด้านทิศตะวันตก ท้าวเวสสุวรรณหรือท้าวภูเวงมียักษ์เป็นบริวาร ดูแลรักษาคุ้มครองโลกทางด้านทิศเหนือ และท้าววิรุฬหกมีกุมภภัณฑ์เป็นบริวาร ดูแลรักษาคุ้มครองโลกทางด้านทิศใต้ ส่วนลานประทักษิณมีปากระฆังรองรับองค์ระฆังมีมัลลิกาหรือมัลลิกาแก้ว 3 ชั้น หมายถึงคติความเชื่อเรื่องไตรภูมิหรือไตรโลก ได้แก่ มัลลิกาชั้นที่ 1 หมายถึงกามภูมิ มัลลิกาชั้นที่ 2 หมายถึงรูปภูมิ และมัลลิกาชั้นที่ 3 หมายถึงอรุณภูมิ องค์พระบรมธาตุเจดีย์และปล้องไฉนเป็นสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เป็นสถานที่สถิตของเหล่าเทวดา 33 องค์ ซึ่งพระอินทร์เป็นหัวหน้าทำหน้าที่อภิบาลคุ้มครองมนุษย์ผู้ประพฤติธรรม ปลียอดทองคำหมายถึงเจดีย์จุฬามณีอันเป็นสถานที่ประดิษฐานพระเกศธาตุและพระเขี้ยวแก้ว ซึ่งพระอินทร์สร้างไว้ (พระครูวรวิริยคุณ, 2556 : 44-46)

คติความเชื่อพระบรมธาตุเจดีย์เป็นศูนย์กลางเมืองหรือศูนย์กลางจักรวาลได้ถูกเน้นย้ำโดยเจดีย์บริวารหรือเจดีย์รายที่ล้อมรอบเปรียบเสมือนภูเขาสัตว์บริภัณฑ์ที่โอบล้อมเขาพระสุเมรุเป็นชั้นๆ และการที่พระบรมธาตุเจดีย์ตั้งอยู่ในใจกลางเมืองนครศรีธรรมราชมีกำแพงเมืองล้อมรอบและมีคูน้ำล้อมรอบกำแพงเมืองอีกชั้นหนึ่ง เป็นการจำลองเมืองทั้งเมืองให้เป็นจักรวาล ส่วนคูน้ำล้อมรอบนั้นหมายถึงมหานทีสี่พันดร ลักษณะของการตั้งบ้านตั้งเมืองที่มีศาสนสถานเป็นศูนย์กลางแทนความเป็นจักรวาลนี้ได้พบมาก่อนในวัฒนธรรมเขมรที่ประเทศกัมพูชา ซึ่งมีเทวาลัยในใจกลางเมืองแทนภาพของศูนย์กลางจักรวาลเป็นที่สถิตของเทพเจ้า อาทิเช่น เมืองพระนครที่มีปราสาทพนมบาเค็งเป็นศูนย์กลางจักรวาล หลักฐานเหล่านี้ได้บ่งบอกชัดเจนว่าพื้นที่เมืองนครศรีธรรมราชมีร่องรอยวัฒนธรรมแบบเขมรมาตั้งแต่การสร้างเมือง (ประภัสสร ชูวิเชียร, 2553 : 6-9) ดังนั้นเมื่อได้สร้างเมืองนครศรีธรรมราชขึ้นในประมาณพุทธศตวรรษที่ 17-18 จึงรับเอารูปแบบของศาสนสถานกลางเมืองที่แทนคติความเชื่อเรื่องจักรวาลนี้มาด้วย แต่ได้รับการปรับเปลี่ยนแนวความคิดจากศาสนสถานในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู มาเป็นศาสนสถานในพระพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกา ซึ่งมีความเชื่อเรื่องเจดีย์จุฬามณีว่าเป็นยอดเขาพระสุเมรุ

พระบรมธาตุเจดีย์เป็นศูนย์กลางแห่งความศักดิ์สิทธิ์ของชุมชนเมืองนครศรีธรรมราช ตามลักษณะของการปกครองในสมัยโบราณมักจะแบ่งแยกความเป็นเมืองหรือเวียงกับหมู่บ้าน ตำบล ออกจากกันในยามบ้านเมืองปกติ เมื่อยามเกิดศึกสงครามเมืองกับหมู่บ้าน ตำบลจะรวมกันอย่างแน่นแฟ้นที่เป็นเช่นนั้นเพราะเป็นไปตามความจำเป็นทางสังคมและเศรษฐกิจบังคับ เมืองเป็นที่แสดงให้เห็น

ตำบลที่ตั้งของชุมชนที่มีขนาดใหญ่กว่าระดับตำบลและหมู่บ้าน ซึ่งแสดงให้เห็นถึงระดับของสังคมที่เป็นเมืองมีการจัดระเบียบแบบแผนในเรื่องของความเป็นอยู่ของชุมชนกลุ่มต่างๆ การปกครองและการป้องกันข้าศึกศัตรูและเมืองเป็นเสมือนหัวใจ ซึ่งรวบรวมอำนาจต่างๆ ในการบริหารปกครองอำนาจตุลาการ เป็นศูนย์กลางการค้าขายสำหรับปริมณฑลและเป็นเสมือนคลังการค้าสำหรับเก็บของไว้เมื่อเวลาจำเป็น ตลอดจนสำหรับการค้าขายกับเมืองอื่นๆ (ชวน เพชรแก้ว และปรีชา นุ่นสุข, 2520 : 9-10)

เมืองนครศรีธรรมราชเป็นศูนย์กลางของทุกสิ่งทุกอย่างที่มีความเจริญทางด้านศิลปวัฒนธรรม และด้านวัตถุอย่างพร้อมมูล มีวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร พระบรมธาตุเจดีย์ ศาสนสถาน วัดวาอาราม เทวสถาน ปราสาทราชวัง และถนนหนทาง เป็นต้น แต่สถานภาพโดยทั่วไปของประชากรเมืองนครศรีธรรมราชในสมัยโบราณไม่ได้อาศัยอยู่ในเมืองทั้งหมด ประชาชนที่อาศัยอยู่ในเมืองยามบ้านเมืองปกตินั้นมักจะมีเฉพาะกษัตริย์ผู้ปกครอง ข้าราชการบริวาร และทหารบางส่วนเท่านั้น ทั้งนี้เพราะว่าเมืองนครศรีธรรมราชโบราณเป็นสังคมเกษตรกรรม ประชาชนส่วนใหญ่จะจัดกระจายเพื่อประกอบอาชีพทางการเกษตรอยู่ตามหมู่บ้าน ตำบลต่างๆ โดยรายรอบเมือง เมื่อได้รับผลผลิตทางการเกษตรกรรมก็ส่งผลผลิตเหล่านั้นเข้าไปบำรุงเมือง เพื่อให้เมืองได้อยู่อย่างปกติสุข มีความเข้มแข็งและมีแสนยานุภาพ สาเหตุที่ประชาชนในหมู่บ้าน ตำบล ต้องบำรุงเมืองดังที่กล่าวมาเพราะว่าเมื่อมีข้าศึกศัตรูมารุกราน ประชาชนที่ออกไปประกอบอาชีพอยู่รอบๆ เมือง ทุกๆ ครอบครัวยุคๆ คนจะต้องขนสัมภาระทรัพย์สินและเสบียงทั้งหมดมาไว้ในเมือง เพราะหากอยู่นอกเมืองจะไม่สามารถภัย ในยามศึกสงครามนี้เองที่เมืองและหมู่บ้านต้องมีความสัมพันธ์กันอย่างลึกซึ้ง ชายฉกรรจ์ที่มาจากหมู่บ้าน ตำบล เมื่อมาอยู่ในเมืองในยามเกิดศึกสงครามจะต้องทำหน้าที่เป็นทหาร ทุกคนพยายามช่วยกันไม่ให้ข้าศึกตีเอาเมืองได้สถานภาพตอนนี้ทำให้เห็นได้อย่างชัดเจนว่าเมืองนครศรีธรรมราชเป็นของทุกคน (ชวน เพชรแก้ว และปรีชา นุ่นสุข, 2520 : 11-15)

หมู่บ้าน ตำบลและชุมชนที่มีประชาชนอาศัยอยู่รายรอบเมืองนครศรีธรรมราชที่พระบรมธาตุเจดีย์เป็นศูนย์กลางของชุมชน ซึ่งสามารถแบ่งออกได้เป็น 3 ชุมชนใหญ่ๆ ดังนี้

1) ชุมชนที่อาศัยอยู่บนหาดทรายแก้ว ซึ่งหาดทรายแก้วเป็นสถานที่ประดิษฐานพระบรมธาตุเจดีย์ที่มีภูมิประเทศที่เหมาะสมทั้งในด้านการอยู่อาศัยและด้านถนนหนทางกับหัวเมืองที่สำคัญใกล้เคียง เพื่อประโยชน์ในการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมและการค้า จากการศึกษาของนักวิชาการบริเวณหาดทรายแก้วที่เป็นแนวสันทรายโบราณได้พบว่ามีแหล่งโบราณคดีจำนวนมากมาย ชุมชนโบราณบนหาดทรายแก้วดังกล่าวมีหลักฐานทางโบราณคดีที่สามารถเชื่อมโยงมาสู่การเกิดเป็นเมืองนครศรีธรรมราชในปัจจุบัน ได้แก่ ชุมชนโบราณท่าเรือ คลองท่าเรือเป็นคลองขนาดใหญ่ไหลมาจากเทือกเขาทางด้านทิศตะวันตกของเมืองนครศรีธรรมราชลงสู่อ่าวไทย ชุมชนนี้ตั้งอยู่ทางด้านทิศใต้ของเมืองนครศรีธรรมราชปัจจุบันประมาณ 2 กิโลเมตร จากการขุดค้นและสำรวจทางโบราณคดีได้พบ

หลักฐานทางโบราณคดีกระจายตัวอยู่ในบริเวณสองฝั่งคลองท่าเรือและเป็นชุมชนที่มีมนุษย์เข้ามาอยู่อาศัยมาตั้งแต่ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ถึงสมัยประวัติศาสตร์ตอนต้นประมาณพุทธศตวรรษที่ 14-19 หลักฐานที่พบได้แก่ กลองมโหระทึกในวัฒนธรรมดองซอน เครื่องถ้วยจีน ลูกปัดแบบต่างๆ ชิ้นส่วนของสถาปัตยกรรมที่ทำจากหิน เมืองโบราณท่าเรือเป็นเมืองท่าค้าขายกับชุมชนภายนอกและอาจเป็นรากฐานสำคัญของพัฒนาการชุมชนเมืองนครศรีธรรมราชในระยะเวลาต่อมา ชุมชนโบราณเมืองพระเวียง ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของเมืองนครศรีธรรมราชในปัจจุบันประมาณ 700 เมตร บริเวณนี้ชาวบ้านเรียกว่า “เมืองกระหม่อมโคก” สันนิษฐานว่าชุมชนโบราณเมืองพระเวียงน่าจะย้ายมาจากชุมชนโบราณท่าเรือ เพื่อสรรหาทำเลที่ตั้งของชุมชนที่เหมาะสมหรืออาจย้ายเมืองจากโรคไข้หรืออาจย้ายเมืองเพื่อความปลอดภัยจากโจรสลัดปล้นเมือง เมืองพระเวียงมีคูน้ำคันดินล้อมรอบเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า วางตามแนวสันทรายทิศเหนือ-ใต้ หลักฐานทางโบราณคดี เช่น กำแพงเมืองโบราณสถาน สถาปัตยกรรม วัตถุอาราม ซากของสถาปัตยกรรมภายในเมืองพระเวียงได้ถูกทำลายลงจนเกือบหมดสิ้น เนื่องจากพื้นที่เหล่านี้ได้กลายเป็นที่ตั้งของหน่วยราชการและที่อยู่อาศัย หลักฐานทางโบราณคดีที่ค้นพบ ได้แก่ พระพิมพ์ดินเผาศิลปะลพบุรีหรือเขมร เครื่องปั้นดินเผาของจีน เป็นต้น และชุมชนโบราณเมืองนครศรีธรรมราชตั้งอยู่ด้านเหนือสุดของแนวสันทราย กำแพงเมืองและคูเมืองล้อมรอบเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า วางตัวตามแนวสันทรายจากทิศเหนือ-ใต้ ขนาดกว้างประมาณ 500 เมตร ยาวประมาณ 1,000 เมตร หลักฐานทางโบราณคดีที่ค้นพบภายในเมืองโบราณนครศรีธรรมราชที่มีความหลากหลายมีอายุที่แตกต่างกัน เช่น ประติมากรรมรูปพระวิฆณุสลักจากหินพบที่หอพระนารายณ์ อายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 10-11 ศิลปินวัดมเหยงคณ์ อักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤต อายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 12 ศิลปินวัดเสมาเมือง อายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 14 และศิลปินวิหารโพธิ์ลังกา อักษรมอญโบราณ ภาษามอญและพม่าโบราณ อายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 18-19 เป็นต้น ส่วนโบราณสถาน เช่น ฐานพระสยามโบราณสถานในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู อายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 16 ศาลพระเสื้อเมือง หอพระอิศวร หอพระนารายณ์ เป็นต้น

เมืองนครศรีธรรมราชน่าจะเกิดขึ้นตั้งแต่ประมาณพุทธศตวรรษที่ 19-20 เนื่องจากการสร้างกำแพงเมืองและป้อมปราการก่อด้วยอิฐที่เป็นอิทธิพลของอยุธยาและกำแพงอิฐที่เสริมขึ้นในรัชกาลของสมเด็จพระนารายณ์ โดย เดอ ลามาร์ (Delamare) วิศวกรชาวฝรั่งเศส ก่อนหน้านี้อาจเป็นเพียงคันดิน ปัจจุบันกำแพงเมืองนครศรีธรรมราชได้ถูกทำลายเกือบหมดและเหลืออยู่ทางด้านทิศเหนือเพียงบางส่วน วัดและศาสนสถานส่วนใหญ่อยู่ภายในเมืองโบราณนครศรีธรรมราชล้วนมีหลักฐานที่อาจกำหนดอายุได้เพียงสมัยอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ (ประภัสร์ ชูวิเชียร, 2553 : 21-22)

ชุมชนโบราณเมืองนครศรีธรรมราชทั้ง 3 แห่งที่ตั้งอยู่บนแนวสันทรายนี้ได้พบหลักฐานที่แสดงความเกี่ยวเนื่องทางด้านอายุและสมัยกันมาโดยตลอด แม้ว่าชุมชนโบราณดังกล่าวจะได้มีการขยับขยายพื้นที่ที่ตั้งมาทางทิศเป็นระยะ แต่ยังคงยึดเอาแนวสันทรายเดิมเอาไว้ซึ่งแสดงให้เห็นว่าแนวสันทรายนี้มีความเหมาะสมที่จะตั้งถิ่นฐานของมนุษย์อย่างแท้จริง

2) ชุมชนโบราณป้องกันเมือง เป็นชุมชนที่ตั้งอยู่รอบๆ เมืองโบราณ นครศรีธรรมราชมีหมู่บ้านป้องกันเมืองตั้งอยู่ทั้ง 4 ทิศ หมู่บ้านเหล่านั้นมีชื่อขึ้นต้นด้วยคำว่า “กำแพง” ซึ่งอาจหมายถึงหมู่บ้านป้องกันเมืองหรือหมู่บ้านกำแพงเมือง จากการสำรวจทางโบราณคดีพบว่าหมู่บ้านเหล่านั้นมีเนินดินใหญ่และเป็นแนวยาว สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นแนวกำแพงเมืองจริงๆ และเมื่อขุดลึกลงไปใต้เนินดินประมาณ 2-3 เมตร พบแผ่นอิฐขนาดโตๆ เป็นจำนวนมากฝังอยู่ใต้ดิน หมู่บ้านเหล่านั้นตั้งอยู่ไม่ห่างไกลจากตัวเมืองมากนัก ซึ่งแทบทุกหมู่บ้านตั้งอยู่ห่างจากตัวเมืองโบราณนครศรีธรรมราชในระยะที่ใกล้เคียงกันมาก หมู่บ้านป้องกันเมืองเหล่านั้นมี 4 หมู่บ้าน (ชวน เพชรแก้ว และปรีชา นุ่นสุข, 2520 : 85-86) คือ

หมู่บ้านแรก กำแพงโคกหรือแพงโคก เป็นหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันออกขององค์พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช ปัจจุบันบริเวณทุ่งแพงโคก ตำบลท่าไร่ อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช

หมู่บ้านที่สอง กำแพงเขาหรือแพงเขา เป็นหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันตกขององค์พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช ปัจจุบันบริเวณตำบลกำแพงเขา อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช

หมู่บ้านที่สาม กำแพงถมหรือแพงถม เป็นหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือขององค์พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช ปัจจุบันหมู่บ้านตำบลนาเรียง อำเภอพรหมคีรี จังหวัดนครศรีธรรมราช

หมู่บ้านที่สี่ กำแพงสูงหรือแพงสูง เป็นหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ทางด้านทิศใต้ขององค์พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช ปัจจุบันเป็นบ้านแพงสูงหรือแคสูง ตำบลท่าเรือ อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช

หมู่บ้านเหล่านี้ทำหน้าที่ป้องกันเมืองนครศรีธรรมราช โดยเป็นกองทัพหน้าและม้าเร็วทำหน้าที่แจ้งข่าวข้าศึกสงครามแก่เมืองนครศรีธรรมราช เมื่อข้าศึกยกกองทัพผ่านมาทางหมู่บ้านเหล่านั้น ขณะเดียวกันประชาชนในหมู่บ้านเหล่านั้นประกอบอาชีพเกษตรกรรม เมื่อได้รับผลผลิตทางการเกษตรก็จะส่งผลผลิตเหล่านั้นเข้าไปบำรุงเมืองเพื่อให้เมืองนครศรีธรรมราชได้อยู่อย่างปกติสุข มีความเข้มแข็งและมีแสนยานุภาพ

3) ชุมชนเกษตรกรรมรอบๆ องค์พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช ประชาชนของเมืองนครศรีธรรมราชส่วนใหญ่จะจัดกระจายกันออกไปประกอบอาชีพเกษตรกรรม โดยการถางป่าทำไร่ นาปลูกข้าวพืชผลและอื่นๆ ตามหมู่บ้าน ตำบล และตั้งบ้านเรือนอาศัยอยู่ตามหมู่บ้าน ตำบลเหล่านั้นในบริเวณรอบๆ องค์พระบรมธาตุเจดีย์ เมื่อได้รับผลผลิตทางการเกษตรเหล่านั้นก็จะส่งไปบำรุงศูนย์กลางเมือง ได้แก่ ชุมชนโบราณนาสน ตำบลมะม่วงสองต้น อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช ชุมชนโบราณพระเชียน ตำบลไชยมนตรี อำเภอเมือง ชุมชนโบราณวัดหญ้า ตำบลนาทราย อำเภอเมือง ชุมชนโบราณจันทพ ตำบลคอนตะโก อำเภอท่าศาลา ชุมชนโบราณ ชุมชนโบราณสากเหล็ก ตำบลอินคีรี ชุมชนโบราณหัวอิฐ ตำบลโพธิ์เสด็จ อำเภอเมือง ชุมชนโบราณหัวท่า ตำบลในเมือง อำเภอเมือง ชุมชนโบราณโมคลาน ตำบลโมคลาน อำเภอท่าศาลา ชุมชนโบราณสวนหลวง ตำบลสวนหลวง อำเภอเชียรใหญ่ ชุมชนโบราณโรงเหล็ก ตำบลนบพิตา อำเภอนบพิตำ เป็นต้น (พระปรามโทย์ กลิ่นละมัย, 2549 : 128-129)

หมู่บ้าน ตำบลและชุมชนที่ตั้งอยู่รายรอบศูนย์กลางแห่งความศักดิ์สิทธิ์ของเมืองนครศรีธรรมราช สันนิษฐานว่าบางหมู่บ้าน ตำบล อาจมีมาก่อนการสร้างเมืองนครศรีธรรมราชและบางหมู่บ้าน ตำบล อาจเกิดขึ้นจากการขยายชุมชนของพระเจ้าศรีธรรมราชา โดยหมู่บ้าน ตำบลและชุมชนเหล่านั้นตั้งอยู่ไม่ห่างไกลจากศูนย์กลางเมืองมากนัก ประชาชนที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านตำบลและชุมชนเหล่านั้นประกอบอาชีพเกษตรกรรมปลูกข้าว ปลูกผัก ปลูกผลไม้ เลี้ยงสัตว์ ทำการประมงและอื่นๆ ประชาชนเหล่านั้นมีหน้าที่ป้องกันเมืองและส่งเสบียงอาหารไปเลี้ยงทหารและประชาชนที่อยู่ในเมือง ขณะเดียวกันหมู่บ้าน ตำบลและชุมชนที่อยู่รายรอบศูนย์กลางแห่งความศักดิ์สิทธิ์และศูนย์กลางของพระพุทธศาสนาหลังทวารวดี ซึ่งเป็นศูนย์กลางจิตใจและเครื่องยึดเหนี่ยวของชาวเมืองที่จะสร้างความเป็นปึกแผ่นทางสังคมให้แก่หมู่บ้าน ตำบล ชุมชนและเมืองนครศรีธรรมราช โดยแต่ละชุมชนจะมีวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชน เช่น ชุมชนโบราณนาสนมีวัดนาสนเป็นศูนย์กลางชุมชน ชุมชนโบราณพระเชียนมีวัดพระเชียนเป็นศูนย์กลางชุมชน ชุมชนโบราณวัดหญ้ามีวัดหญ้าเป็นศูนย์กลางชุมชน ชุมชนโบราณจันทพมีวัดจันทพเป็นศูนย์กลางชุมชน ชุมชนโบราณสากเหล็กมีวัดสากเป็นศูนย์กลางชุมชน ชุมชนโบราณกำแพงมณีวัดกำแพงมณีเป็นศูนย์กลางชุมชน ชุมชนโบราณโมคลานมีวัดโมคลานเป็นศูนย์กลางชุมชน เป็นต้น

สรุปว่า การสร้างบ้านแปงเมืองในสมัยโบราณมักให้ความสำคัญกับภูเขาศักดิ์สิทธิ์ที่เปรียบเสมือนภูเขาพระสุเมรุอันเป็นศูนย์กลางของจักรวาลและเป็นสถานที่สถิตของเทพเจ้า ขณะเดียวกันการสร้างบ้านแปงเมืองในที่ราบลุ่ม แม่น้ำลำคลองหรือใกล้ทะเลจึงมักจะสร้างภูเขาศักดิ์สิทธิ์จากจินตนาการในทางสถาปัตยกรรม นครศรีธรรมราชตั้งอยู่ในพื้นที่ราบลุ่มใกล้ทะเลอ่าวไทย มีพระบรมธาตุเจดีย์เป็นศูนย์กลางเมืองและศูนย์กลางแห่งความศักดิ์สิทธิ์ที่เปรียบเสมือนภูเขาพระสุเมรุที่เป็นศูนย์กลางจักรวาล เจดีย์รายเปรียบเสมือนภูเขาสัตบริภัณฑ์ กำแพงเมืองและคูน้ำ

ล้อมรอบเป็นการจำลองเมืองให้เป็นจักรวาล คุน้ำเปรียบเสมือนมหานทีสี่ทิศ พระบรมธาตุเจดีย์ นครศรีธรรมราชจึงเป็นศูนย์กลางของพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์และศูนย์กลางเมืองที่ศักดิ์สิทธิ์ของชุมชนที่อยู่รายรอบ ได้แก่ ชุมชนบนหาดทรายแก้ว ชุมชนป้องกันเมือง และชุมชนเกษตรกรรม โดยที่ประชาชนมีความสัมพันธ์กับศูนย์กลางเมืองและพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์

3.9 กษัตริย์ผู้สร้างพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช

พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชเป็นพระนามอันเป็นตำแหน่งของกษัตริย์ผู้ครองเมือง นครศรีธรรมราช ทรงอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนาและคณะสงฆ์ ทรงมีพระนามว่า ศรีธรรมโคกราช หรือศรีธรรมมาโคกราช ดังที่ปรากฏอยู่ในตำนานเมืองนครศรีธรรมราช ตำนานพระธาตุเมือง นครศรีธรรมราช พระนิพนพานโสทร และเอกสารประเภทอื่นๆ ว่า พระองค์เสด็จหนีไข่มบนหรือศึกสงครามแย่งชิงราชสมบัติจนบ้านเมืองเกิดการจลาจลมาจากเมืองอื่นพร้อมด้วยพระญาติพระวงศ์ มาสร้างบ้านเมืองขึ้นใหม่บนหาดทรายแก้วและทรงขนานนามเมืองว่า เมืองนครศรีธรรมราช มหานคร ทรงสร้างพระบรมธาตุ สร้างพระวิหาร ก่อพระพุทธรูป ปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์ เป็นต้น

3.9.1 การกำเนิดกษัตริย์ในราชวงศ์ศรีธรรมมาโคกราช

กษัตริย์ในราชวงศ์ศรีธรรมมาโคกราชได้ปรากฏเรื่องราวอย่างชัดเจนขึ้นในประมาณ พุทธศตวรรษที่ 17-18 พระองค์ทรงเป็นผู้นำชุมชนในการสร้างบ้านแปงเมือง และสร้างพระบรมธาตุเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าขึ้นบนหาดทรายแก้ว ในช่วงระยะเวลานี้ เมืองนครศรีธรรมราชมีกษัตริย์สามพี่น้อง คือ พระเชษฐาที่ครองราชย์ทรงพระนามว่า พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราช องค์ที่สองพระอนุชาทรงพระนามว่าจันทรภาณุ ซึ่งเป็นพระนามฐานันดรตำแหน่งอุปราช และองค์ที่สามเป็นพระอนุชาทรงพระนามว่าพงษาสุระหรือพงษากษัตริย์ เมื่อพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชผู้เป็นพระเชษฐาสวรรคต องค์รองทรงพระนามว่าจันทรภาณุทรงขึ้นเสวยราชย์เป็นพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราช แต่คนทั่วไปและตำนานเมืองนครศรีธรรมราชและตำนานพระธาตุเมือง นครศรีธรรมราชเรียกว่า พระเจ้าจันทรภาณุหรือพระเจ้าจันทรภาณุศรีธรรมราชหรือพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราช จันทรภาณุศรีธรรมราช ครั้นเมื่อพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราช จันทรภาณุศรีธรรมราช องค์ที่สองสวรรคต เจ้าพงษาสุระหรือพระยาพงษากษัตริย์ขึ้นครองราชย์ทรงพระนามว่า พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชเช่นเดียวกัน เมืองนครศรีธรรมราชเจริญรุ่งเรืองถึงขีดสุดทั้งทางอาณาจักรและศาสนจักร โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยของพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราช จันทรภาณุศรีธรรมราช ซึ่งเป็นองค์ที่สองที่มีหลักฐานปรากฏอยู่หลายแห่งทั้งหลักฐานของลังกาและอินเดียยืนยันว่ากษัตริย์พระองค์นี้มีเมืองขึ้น 12 เมืองไว้ในครอบครองตลอดแหลมมลายู เรียกว่า “เมืองสิบสองนักษัตร” และทรงยกทัพไปตีลังกาซึ่งได้ครอบครองลังกาชั่วระยะเวลาหนึ่ง (ปริชา นุ่นสุข, 2523 : 47) แต่กำเนิดหรือที่มาของกษัตริย์ในราชวงศ์ศรีธรรมมาโคกราชนี้มีหลักฐานที่แตกต่างกันออกไปเป็น 5 สาย ดังนี้

สายที่หนึ่ง ราชวงศ์ศรีธรรมมาโคกราชมีถิ่นกำเนิดอยู่ในท้องถิ่นภาคใต้ ดังความบางตอนในตำนานเมืองนครศรีธรรมราช (ชวน เพชรแก้ว และปรีชา นุ่นสุข, 2520 : 120) กล่าวว่า

“...พญาศรีธรรมโคกราชแลพญาพงศาภคัษัตริย์แลบาคุแลคนทั้งนั้น ก็ตรีกันจะตั้งเมืองแห่งหาดชายทะเลรอบโพ้น ... ปีนั้นพระยาศรีธรรมโคกราชสร้างสถานลหาดชายนั้นเป็นกรุงเมือง ชื่อเมืองนครศรีธรรมราชมหานคร และ...ทำอิฐปูนจะก่อพระมหาธาตุ ...”

จากข้อความที่ยกมานี้แสดงให้เห็นว่าพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชทรงเป็นกษัตริย์ในท้องถิ่นภาคใต้ พระองค์ทรงปกครองเมืองอื่นมาก่อน ภายหลังเกิดไข้ห่าระบาดหรืออาจเกิดสงครามแย่งชิงอำนาจในเมืองนั้นจนทำให้คนล้มตายลงเป็นจำนวนมาก จึงต้องอพยพผู้คนที่เหลือเดินทางมาสร้างเมืองใหม่บนหาดทรายแก้วและทรงขนานนามเมืองใหม่ว่า “เมืองนครศรีธรรมราชมหานคร” เมื่อทรงสร้างเมืองแล้วทรงสร้างพระบรมธาตุเจดีย์ เพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธองค์ ดำเนิรเลชะกุล สันนิษฐานว่าตัวเมืองนครศรีธรรมราชดั้งเดิมนั้นน่าจะตั้งอยู่ที่เขาวัง อำเภอลานสกา จังหวัดนครศรีธรรมราช ซึ่งอยู่ห่างออกไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้และมีแม่น้ำและแม่น้ำใหญ่ ปัจจุบันนี้เป็นคลองต่างๆ ที่ไหลลงสู่ทะเลที่อำเภอปากพนัง เมืองนี้น่าจะมีชื่อว่า “เมืองมลราช” หลายร้อยปีต่อมาประชาชนมากขึ้นและแม่น้ำใหญ่นั้นตื้นเขิน จึงไม่สะดวกแก่การคมนาคม การเพาะปลูก และการอยู่อาศัยกันเป็นจำนวนมากๆ

ตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราชกล่าวว่าพระยาศรีธรรมมาโคกราช ทรงย้ายเมืองออกมาสร้างเมืองใหม่ที่หาดทรายทะเลรอบ พร้อมกันนั้นได้ทรงสร้างพระบรมธาตุเจดีย์ขึ้นอีกด้วย แล้วทรงประกาศชื่อเมืองใหม่นี้ลือพระนามของพระองค์ว่า “เมืองนครศรีธรรมราช” แต่ในทางพระพุทธศาสนาเรียกเมืองนี้ว่า “เมืองปาฎลิสปุตร” หรือ “ปัตลิสปุตร” และทรงโปรดฯ ให้พระราชโอรสเสด็จมาครองเมืองมลราชแทนพระองค์ก็อาจเป็นไปได้ (ดำเนิร เลชะกุล, 2554 : 142-143)

สายที่สอง ราชวงศ์ศรีธรรมมาโคกราชมาจากอินเดีย ในตำนานอีกสองสำนวนมีเรื่องราวแตกต่างกันออกไปจากตำนานเมืองนครศรีธรรมราช คือ จดหมายเหตุตำนานเมืองนครศรีธรรมราชฉบับที่พบที่วัดเวียงสระ อำเภอเวียงสระ จังหวัดสุราษฎร์ธานี และฉบับที่พบที่บ้านทุ่งตึก อำเภอคุระบุรี จังหวัดพังงา ซึ่งมีเนื้อความตรงกันว่าพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชเป็นพราหมณ์ชาวอินเดียชื่อว่า “พราหมณ์มาลี” ได้อพยพไพร่พลลงเรือสำเภามาหลายร้อยลำหนีการรุกรานของพวกอิสลามมาจากอินเดียมาขึ้นบกที่บ้านทุ่งตึก ใกล้อำเภอ ตะกั่วป่า ฝั่งทะเลทางด้านทิศตะวันตกของแหลมมลายู จึงได้ตั้งบ้านเมืองขึ้นและอภิเษกพราหมณ์มาลีขึ้นเป็นกษัตริย์ถวายพระนามว่า “พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราช” พราหมณ์มาลีผู้น้องเป็น “พระมหาอุปราช” การอพยพของพวกอินเดียในครั้งนั้นอาจนำพระทันตธาตุหรือพระบรมสารีริกธาตุมาด้วยเมื่อปีมหาศักราช 1006 ซึ่งตรงกันกับปี พ.ศ.1627

พวกพราหมณ์สร้างเมืองทุ่งตึกไม่ทันสำเร็จก็ถูกพวกอิสลามตามมาตีแตก จนต้องอพยพทิ้งบ้านทิ้งเมืองหนีขึ้นไปตามลำน้ำตะกั่วป่าข้ามเขาสก ล่องเลียบริมฝั่งแม่น้ำพุมดวงมาทางทิศตะวันออก แล้วมาตั้งบ้านเมืองอยู่ที่บ้านน้ำรอบ ตำบลน้ำรอบ อำเภอบึงนาราง จังหวัดสุราษฎร์ธานี เพราะเหตุภูมิประเทศไม่อำนวยจึงทำให้พวกพราหมณ์ที่อพยพมานี้ผิคน้ำผิดอกอากาศจนเกิดโรคระบาดขึ้น จึงต้องอพยพผู้คนต่อไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ไปตั้งถิ่นฐานที่เชิงเขาชวาปราบปลายคลองสินปุน อำเภอลองท่อม จังหวัดกระบี่ แต่ก็มีเหตุโรคระบาดคล้ายกับที่บ้านน้ำรอบ จึงจำเป็นต้องเคลื่อนย้ายต่อไปเพื่อหาชัยภูมิใหม่ จึงได้อพยพขึ้นมาทางทิศตะวันออกเฉียงเหนืออีกครั้ง และได้ตั้งหลักแหล่งที่บ้านเวียงสระ อำเภอเวียงสระ จังหวัดสุราษฎร์ธานี แต่ก็อยู่ได้ไม่นานเพราะโรคภัยยังไม่หายขาดจึงต้องรื้อถอนต่อไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ จึงได้พบหาดทรายใหญ่ริมทะเลภูมิประเทศตรงต้องตามลักษณะของชัยภูมิที่ดีคือ มีลำน้ำและที่ราบเหมาะสำหรับการเกษตร จึงได้สร้างเมืองขึ้นไว้ ณ ที่นั้น โดยการสร้างกำแพงเมือง พระบรมธาตุเจดีย์และพุทธสถาน เมื่อจัดระเบียบการปกครองที่อยู่กึ่งแก๊วไพรบ้านพลเมืองเรียบร้อยแล้ว พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชทรงปรึกษา พระมหาเถรานุเถระ ผู้เป็นพระอาจารย์และหัวหน้าพราหมณ์ เพื่อหาอุบายป้องกันโรคไข้ห่าซึ่งยังมีอยู่บ่อย เพราะไม่หายขาด พระมหาเถรานุเถระและพราหมณาจารย์ทั้งหลายตกลงเห็นพ้องกันให้ทำเงินตราไม่ตามตำรับไสยเวทหว่านรอบเมือง ตั้งแต่นั้นมาเมืองนครศรีธรรมราชก็ปลอดภัยจากโรคนี้ (ฉัตรชัย ศุภระกาญจน์, 2544 : 69-71)

สายที่สาม ราชวงศ์ศรีธรรมมาโคกราชมาจากเมืองมอญหรือหงสาวดี ดังความบางตอนในตำนานเมืองนครศรีธรรมราช (ชวน เพชรแก้ว และปรีชา นุ่นสุข, 2520 : 119) กล่าวว่า

“...พญานรบดีราชราชานัน ได้เสวยราชย์สุขเกษมเปรมประชา แต่นั้นมามีลูกชาย ๒ คนๆ หนึ่งในชื่อพญาเจตราชท้าวผู้นั้นอายุเธอได้ ๑๐๐ ปี ถัดนั้นมาชื่อพญาเสนราชสมภารเหลือตรา บุญหนักศักดิ์ใหญ่พันคนนา...” และ “...ปีมะเมียก็เกิดไข้ยมนทั้งพวกพลครุวนายักษ์จักกินคนตายวินาศ ก็หนีไข้ยมนรอด พญานันใจบุญ ยังมีบาคู ๔ คนชวนพญาตรีกัน จึงพญาที่ฟังกูทั้ง ๔ นั้นให้แต่ง สภาแลเรือลงพากันหนีมาเขินหาดชายแก้วทะเลรอบ...”

จากเอกสารที่ยกมานี้แสดงให้เห็นว่าพระยานรบดีราชราชามาจากเมืองหงสาวดี ซึ่งอาจเป็นกษัตริย์ครองเมืองพุกาม เสวยราชย์สมบัติอย่างสุขเกษมเปรมประชา มีพระโอรส 2 พระองค์ คือ เจ้าเจตราชและเจ้าเสนราช พระองค์ทรงเป็นผู้มีบุญหนักศักดิ์ใหญ่และในปีมะเมียปีนั้นได้เกิดไข้ยมน (โรค) ระบาดหรืออาจเกิดศึกสงครามแย่งชิงอำนาจกันจนเกิดการจลาจล จึงทำให้พวกพลผู้คนล้มตายกันเป็นจำนวนมาก พระยานรบดีราชราชาและพระญาติพระวงศ์มอญพม่าทรงปรึกษากับอำมาตย์ทั้ง 4 คน แล้วอพยพหนีแล่นเรือมาขึ้นที่หาดทรายแก้วที่มีทะเลล้อมรอบอันเป็นจุดกำเนิดเมืองนครศรีธรรมราช ดังความบางตอนในตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราช (ชวน เพชรแก้ว และปรีชา นุ่นสุข, 2520 : 141) กล่าวว่า

“...เมื่อศักราชได้ ๑๑๙๖ ปี ยังมีพระยาองค์หนึ่งชื่อพระยาศรีไสณรงค์มาแต่ฝ่ายตะวันตก นางอรรคมเหสีชื่อนางจันทาเทวี น้องชายคนหนึ่งชื่อเจ้าธรรมกระษัตริย์...” และ “...(เมื่อ) พระยาศรีไสณรงค์ถึงแก่กรรม ท้าวธรรมกระษัตริย์ผู้น้องได้เป็นเจ้าเมืองนั้น เมื่อศักราช ๑๑๙๘ ปี ท้าวธรรมกระษัตริย์ถึงแก่ความตาย...”

จากเอกสารที่ยกมานี้แสดงให้เห็นว่า เมื่อปีมหาศักราช 1196 หรือประมาณปี พ.ศ.1817 มีพระยาองค์หนึ่งชื่อพระยาศรีไสณรงค์มาแต่ฝ่ายตะวันตก น่าจะมาจากเมืองมอญ มีนางอัครมเหสีชื่อนางจันทาเทวี มีน้องชายองค์หนึ่งชื่อเจ้าธรรมกระษัตริย์ครองนครศรีธรรมราช เมื่อพระยาศรีไสณรงค์ได้สิ้นพระชนม์ ท้าวธรรมกระษัตริย์ผู้ซึ่งเป็นพระอนุชาได้เป็นเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชและในปีมหาศักราช 1198 หรือปี พ.ศ.1819 ท้าวธรรมกระษัตริย์ได้สิ้นพระชนม์ ดังความบางตอนในพงศาวดารพระเจ้าศรีธรรมโศกราช (ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์, 2555 : 267-268) กล่าวว่า

“... (เมื่อ) พระพุทธศักราชล่วงแล้วได้ ๑๕๓๕ พระพรรษาแลสมเด็จพระเจ้าศรีธรรมโศกราชทำพระมณีนีเจติฐานสวมธาตุสมเด็จพระพุทธเจ้าสำเร็จ(และ) “...มีเศรษฐีสองคนภริยามาแต่เมืองหงสา มีนามชื่อโคทศิรีเศรษฐี ภริยานั้นชื่อนางสุนทนายะแพริ มีน้ำใจศรัทธายินดีในพระศาสนาคิดถึงพระบรมธาตุ แห่งองค์สมเด็จพระพุทธเจ้า (ที่ญาติของพวกเขาได้สร้างไว้) จึงแต่งสำเภาสามลำแล้วเอาทองมาสองเกวียน แล้วเอาเงินตราหังส์มาสี่เกวียน แล้วเอาเครื่องบรรณาการ ครั้นนำสำเภามาถึงเมืองนครศรีธรรมราช แล้วโคทศิรีเศรษฐีแต่งเครื่องของถวายผ้าผ่อนแพรพรรณ นำเอามาขึ้นถวายแก่พระเจ้าศรีธรรมโศกราช...” และ “...โคทศิรีเศรษฐีคิดด้วยพระท้าวราชแลพระท้าวศรี สองพี่น้องพร้อมด้วยกันเอาทองคำคนละสิบช่างทอง เอาเรียนแก่พระเจ้าศรีธรรมโศกราช ให้ช่างแผ่สวมยอดพระธาตุ...”

จากเอกสารที่ยกมานี้แสดงให้เห็นว่า ปีพุทธศักราช 1535 พระเจ้าศรีธรรมโศกราชทรงสร้างพระเจดีย์ เพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าบนหาดทรายแก้วต่อมามีเศรษฐีสองสามีภรรยาชื่อโคทศิรีเศรษฐีและนางสุนทนายะแพริมีจิตศรัทธาในพระพุทธศาสนา คิดถึงพระบรมธาตุเจดีย์บนหาดทรายแก้วเมืองนครศรีธรรมราช จึงได้แต่งสำเภาสามลำเพื่อนำเอาทองคำสามเกวียน เงินตราหังส์สี่เกวียนและเครื่องราชบรรณาการบรรทุกเรือสำเภามาเมืองนครศรีธรรมราช เมื่อเรือสำเภาแล่นมาถึงเมืองนครศรีธรรมราชแล้วโคทศิรีเศรษฐีได้แต่งเครื่องของถวายมีผ้าผ่อนแพรพรรณ นำขึ้นถวายแก่พระเจ้าศรีธรรมโศกราช เพื่อขอตั้งบ้านเรือนอยู่ที่เมืองนครศรีธรรมราช โคทศิรีเศรษฐีพระท้าวราชและพระท้าวศรี สองพี่น้องได้นำเอาทองคำคนละ 10 ชั่งถวายพระเจ้าศรีธรรมโศกราชเพื่อให้ช่างทองตีแผ่ให้เป็นแผ่นสวมยอดพระบรมธาตุเจดีย์หรือหุ้มปลียอดเจดีย์ที่ญาติของพวกเขาได้สร้างไว้บนหาดทรายแก้วเมืองนครศรีธรรมราช

ตำนานเมืองนครศรีธรรมราชกล่าวว่าพญานรบดีราชราชาและพระโอรสทั้งสองพระองค์ได้ทรงเสด็จลงเรือสำเภาหนีภัยมายังที่หาดทรายแก้ว ตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราชกล่าวว่าพญาศรีโสมรงค์มาแต่ฝ่ายตะวันตก สันนิษฐานว่าน่าจะมาจากเมืองมอญ และพงศาวดารพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชกล่าวว่าเมื่อปี พ.ศ.1535 พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชทรงสร้างพระธาตุเจดีย์เพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งต่อมาเศรษฐีสองสามีภรรยาและน้องชายสองคนมีศรัทธาในพระพุทธศาสนาและคิดถึงพระธาตุเจดีย์ที่ญาติของพวกเขาได้มาสร้างไว้ จึงได้เดินทางมาจากเมืองมอญเพื่อมาตั้งบ้านเรือนอยู่ในเมืองนครศรีธรรมราชและนำทองคำมาเพื่อหุ้มปลียอดทองคำ ซึ่งสอดคล้องกันกับประมุข ชุ่มเพ็งพันธุ์ ได้เสนอบทความเรื่อง “นครศรีธรรมราชกับหัวเมืองมอญ” ไว้ในหนังสือเมืองนครศรีธรรมราชมหานครว่าตำนานเมืองนครศรีธรรมราชกล่าวว่าพญานรบดีราชราชาและในหนังสือรามัญสมณวงศ์เรียกว่า พระเจ้านรบดีชัยสุร พระองค์เป็นกษัตริย์ปกครองอาณาจักรพุกาม ประเทศพม่า เมื่อครั้งถูกไชยเมบรบระบาดพลเมืองล้มตายเป็นจำนวนมากหรืออาจเกิดศึกสงครามแย่งชิงอำนาจกันหนักบ้านเมืองจึงเป็นจลาจล จึงมีเครือข่ายตีวงค์วานมอญพม่าอพยพหนีภัย แล่นเรือกันมาตั้งเมืองขึ้นใหม่และตั้งชื่อเมืองที่สร้างขึ้นมานั้นว่า “เมืองนครศรีธรรมราชมหานคร” เมื่อประมาณปี พ.ศ.1719 ซึ่งถือเป็นจุดแรกกำเนิดสมัญญานามเจ้าผู้ครองนครว่า “พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราช” หรือพระเจ้าศรีธรรมโคกราชองค์แรก อันได้ฉายานามมาจากเกียรติคุณชื่อเสียงว่าทรงเป็นกษัตริย์ผู้ทำนุบำรุงส่งเสริมพระพุทธศาสนาถึงแกวศ์ให้เจริญรุ่งเรืองแผ่ไพศาลดุจพระมหาธรรมราชาหรือพุทธราชา (King Buddha) คือ ศรีธรรมราช (ประมุข ชุ่มเพ็งพันธุ์, 2555 : 214-215)

สายที่สี่ ราชวงศ์ศรีธรรมมาโคกราชมาจากเมืองละโว้ เมื่อปี พ.ศ.2519 ศาสตราจารย์ขจร สุขพานิช ได้เสนอบทความในการบรรยายเรื่อง “ราชวงศ์ศรีธรรมมาโคกราช ตามศิลาจารึกหลักที่ 35 ดงแม่นางเมือง อำเภอบรรพตพิสัย จังหวัดนครสวรรค์ เป็นราชวงศ์แรกของไทยหรือไม่” ณ หอสมุดแห่งชาติ มีใจความที่เกี่ยวข้องกับราชวงศ์ศรีธรรมมาโคกราชแห่งนครศรีธรรมราช ซึ่งพอสรุปได้ว่าราชวงศ์ศรีธรรมมาโคกราชอุบัติขึ้นที่เมืองละโว้ ประมาณปี พ.ศ.1658 (หรืออาจก่อนหน้านั้นก็ไม่ควรมากนัก) และได้ประกาศเอกราชโดยส่งคณะราชทูตไปสู่ราชสำนักจีนในราชวงศ์ซ่งที่เมืองไคฟง ซึ่งทูตจักรพรรดิจีนกล่าวว่า “อาณาจักรซันโพซีหรือนครศรีธรรมราชได้มีการผลัดเปลี่ยนกษัตริย์และกษัตริย์องค์ใหม่ทรงเป็นราชโอรสของกษัตริย์องค์ก่อน” ครั้นแล้วถูกพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 แผ่อำนาจเข้ามาครอบครอง จวบจนพระองค์สิ้นพระชนม์เมื่อปี พ.ศ.1693 ต่อมาอีกห้าปีราชวงศ์ศรีธรรมมาโคกราชจึงส่งราชทูตคณะที่ 2 ไปเมืองจีนอีกครั้งโดยทูตจักรพรรดิจีนว่า “พระองค์ทรงสืบราชสมบัติต่อจากพระราชบิดาเป็นปีที่ 4 แห่งแผ่นดินผิห้อจินเตา” ซึ่งสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นชื่อเมืองนครศรีธรรมราช การส่งทูตไปครั้งนี้เป็นการพยายามที่จะประกาศเอกราชของเมืองละโว้อีกครั้งหนึ่ง ต่อมาเมื่อพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เรื่องอำนาจก็กลับมาถูกรานดินแดนในแถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาอีก

ราชวงศ์ศรีธรรมมาโคกราชที่เมืองละโว้มีกำลังน้อยกว่า จึงได้อพยพหนีลงมายังแหลมมลายูตั้งตัวเป็นใหญ่อยู่ที่เมืองนครศรีธรรมราชหรือตามพรลิงค์ เรื่องราวของราชวงศ์ศรีธรรมมาโคกราชจึงเป็นเรื่องของพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชในกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาต่อด้วยเรื่องราวของพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชในนครศรีธรรมราช ซึ่งถ้าพิจารณาจากข้อความข้างต้นนี้ก็จะเห็นว่าพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราช มิใช่พราหมณ์ที่มาจากอินเดีย เหมือนความในจดหมายเหตุตำนานเมืองนครศรีธรรมราชฉบับวัดเวียงสระ (ดำเนียร เลขะกุล, 2554 : 148)

หากพิจารณาศิลาจารึกหลักที่ 35 ที่ค้นพบที่ดงแม่นางเมือง อำเภอบรรพตพิสัย จังหวัดนครสวรรค์ ซึ่งเป็นจารึกที่สลักขึ้นในปี พ.ศ.1710 ที่กล่าวถึง “พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชโปรดให้มหาเสนาบดี ชื่อศรีภูวนาทิตยอินททวีป นำกระแสพระราชโองการมายังพระเจ้าสุนต์ผู้ครองเมืองธานยปุระ ให้ถวายที่นาตามที่กำหนดไว้แล้ว พร้อมด้วยข้าพระ ช่าง ม้า นาค และข้าวของต่างๆ จำนวนหนึ่ง เพื่อบูชาพระอัฐิของพระเจ้ากมรเตงชคตศรีธรรมมาโคกที่สวรรคตแล้ว และได้ฝังไว้ในเมืองนั้น” (ดำเนียร เลขะกุล, 2554 : 148) กับศิลาจารึกหลักที่ 24 ของพระเจ้าจันทรภาณุ ซึ่งจารึกขึ้นในปี พ.ศ.1773 กล่าวถึง “พระเจ้าผู้ครองเมืองตามพรลิงค์ ทรงประพุดิประโยชน์เกื้อกูลแก่พระพุทธรศาสนา พระองค์สืบพระวงศ์มาจากพระวงศ์อันรุ่งเรืองคือ ปทุมวงศ์มีรูปร่างเหมือนพระกามาอันมีรูปร่างงามราวกับพระจันทร์ ทรงฉลาดในนิติศาสตร์เสมอด้วยพระเจ้าธรรมมาโคกราชทรงเป็นหัวหน้าของราชวงศ์... ทรงพระนามศรีธรรมราช” เมื่อพิจารณาศิลาจารึกทั้งสองหลักนี้จะเห็นได้ว่าระยะเวลาระหว่างจารึกทั้งสองห่างกัน 63 ปี เวลาดังกล่าวน่าสนใจอยู่มีใช้น้อย เพราะเป็นเวลาที่เมืองนครศรีธรรมราชขาดผู้ปกครองและขณะเดียวกันมีพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชเดินทางมาจากอินทปัตย์บุรีพร้อมด้วยบริวารเข้ามาครองนครศรีธรรมราช ซึ่งหลังจากตั้งต้นมาเป็นเวลานานประมาณ 8-9 ปี ถึงหาดทรายแก้วจึงอาจจะเป็นไปได้ที่จะมีการอพยพผู้คนเข้ามาสู่นครศรีธรรมราชในระยะเวลาที่กล่าวนี้ (ฉัตรชัย ศุกระกาญจน์, 2544 : 72)

การเดินทางเข้ามาของพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชและบริวารที่ปรากฏในตำนานเมืองนครศรีธรรมราช น่าจะตรงกับข้อสันนิษฐานของนักวิชาการได้หรือไม่ว่าเป็นการเคลื่อนย้ายของกลุ่มราชวงศ์ศรีธรรมมาโคกราชในกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาหรือตอนเหนือขึ้นไป เรื่องนี้ยอร์ช เซเดส์ สันนิษฐานว่ามาจากเมืองลพบุรีลงไปเมืองนครศรีธรรมราช เส้นทางดังกล่าวไม่น่าประหลาดใจอะไรเลย เพราะในเอกสารโบราณเรื่องชินกาลมาลีปกรณ์ จามเทวีวงศ์และตำนานมูลศาสนาได้กล่าวถึงเหตุการณ์ในช่วงก่อนหน้านี้นี้ว่ากษัตริย์ที่ครองเมืองนครศรีธรรมราชเคยขึ้นไปครองเมืองลพบุรี ภายหลังจากราชวงศ์ศรีธรรมมาโคกราชก็เคลื่อนย้ายลงไปสู่เมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งเป็นช่วงระยะเดียวกันกับที่วัฒนธรรมเขมรกระจายไปทั่วคาบสมุทระทะเลใต้ ดังที่สามารถจะแสดงให้เห็นได้จากหลักฐานทางด้านศิลปกรรม ส่วนศิลาจารึกหลักที่ 25 ซึ่งเป็นจารึกที่สลักไว้บนส่วนฐานของพระพุทธรูปขนาดปรกที่มีการค้นพบที่วัดเวียง ตำบลตลาด อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ซึ่งจารึกขึ้นในปี พ.ศ.1726 เป็นภาษาเขมร

ว่า “พระเจ้าศรีมัตไตรโลกยราชเมาลีภูษนวรรมเทวะ ทรงมีพระราชโองการให้มหาเสนาบดีคลาในผู้รักษาเมืองครหิ (ไชยา) อาราธนาพระเถรจารย์กรมแดงศรีญาโน หล่อพระพุทธรูป” โดยพระพุทธรูปที่กล่าวนี้มีการสร้างขึ้นในรูปแบบของศิลปะผสมระหว่างอุทอง ลพบุรี และศรีวิชัย พระพุทธรูปองค์นี้สร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ.1726 มีผู้ให้ความเห็นว่าพระเจ้าศรีมัตไตรโลกยราชเมาลีภูษนวรรมเทวะคือพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราช นอกจากนี้การสลักจารึกหลักที่ 25 ที่กล่าวว่ามีระยะเวลาห่างจากศิลาจารึกหลักที่ 35 ดงแม่นางเมือง อำเภอบรรพตพิสัย จังหวัดนครสวรรค์ ซึ่งเป็นจารึกที่สลักขึ้นในปี พ.ศ.1710 ที่กล่าวถึง “พระเจ้าศรีธรรมมาโคก โปรดให้มหาเสนาบดีชื่อศรีภูวนาทิตย์อินทรทวีป นำกระแสนพระราชโองการมายังพระเจ้าสุนต์ผู้ทรงครองเมืองชานยุปุระ ให้ถวายที่นาตามที่กำหนดไว้แล้ว พร้อมด้วยข้าพระ ช่าง ม้า นาค และข้าวของต่างๆ อีกจำนวนหนึ่ง เพื่อบูชาพระอัฐิของพระเจ้ากรมแดงชดศรีธรรมมาโคกที่สวรรคตแล้ว และได้ฝังไว้ในเมืองนั้น” เพียงระยะเวลา 16 ปีเท่านั้น (ดาเนียร เลขะกุล, 2554 : 144) จึงเป็นที่น่าสังเกตว่าตามตำนานเมืองนครศรีธรรมราช และตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราชต่างกล่าวว่าพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชมาจากเมืองอินทปัตย์บุรี คือ เมืองหลวงของเขมรซึ่งปรากฏอยู่ทั่วไปในตำนานเก่า (ฉัตรชัย ศุกระกาญจน์, 2544 : 72)

จากที่กล่าวมานี้แสดงให้เห็นว่าเรื่องที่มาของพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชในศิลาจารึกหลักที่ 35 ที่ค้นพบที่ดงแม่นางเมือง อำเภอบรรพตพิสัย จังหวัดนครสวรรค์ ยังเป็นปัญหาที่ไม่ยุติ บางท่านกล่าวว่าราชวงศ์ศรีธรรมมาโคกราชเริ่มต้นที่เมืองลพบุรี ตั้งแต่ปี พ.ศ.1600 บางท่านกล่าวว่าเป็นเจ้าผู้ครองเมืองอยู่แถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ภายหลังได้ย้ายลงไปครองเมืองนครศรีธรรมราช ด้วยเหตุผลทางการเมืองในช่วงสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 (ครองราชย์ระหว่างปี พ.ศ.1724–1761) บางท่านกล่าวแย้งว่าคำว่า “ศรีธรรมมาโคกราช” เป็นราชวงศ์ที่มาจากนครศรีธรรมราชโดยตรง เพราะเป็นคำที่ใช้กับผู้ครองเมืองนครศรีธรรมราชทั้งหมดนี้เป็นเพียงข้อสันนิษฐาน ซึ่งอาจจะเป็นไปได้หลายกรณี โดยเฉพาะทางเชื้อสายในแง่ความสัมพันธ์ทางการแต่งงานระหว่างราชวงศ์และการอ้างสิทธิ์ในการปกครองเมืองนครศรีธรรมราช

อย่างไรก็ดี ราชวงศ์ศรีธรรมมาโคกราชซึ่งเข้ามาครองนครศรีธรรมราชในตอนต้นพุทธศตวรรษที่ 18 นั้น มีความเกี่ยวข้องกับกรุงศรีอยุธยา เพราะในตำนานเมืองนครศรีธรรมราชกล่าวว่า “ท้าวอุทองพญาศรีธรรมมาโคกราช หลังน้ำทักซิโณทกอธิฐานเป็นพระญาติพระวงศ์กันสืบไป ถ้าสิ้นบุญพญาศรีธรรมมาโคกราชแล้วเธอฝากพระนางพญาศรีธรรมมาโคกราช แลทั้งพญาจันทรรภาณ พญาพงศ์สุราหะผู้น้องทั้งสองด้วย” ท้าวอุทองชื่อนี้กลายมาเป็นราชวงศ์ที่สร้างกรุงศรีอยุธยาและในศิลาจารึกหลักที่ 24 (ชวน เพชรแก้ว และปรีชา อนุสุข, 2520 : 123–124) ซึ่งเป็นจารึกที่สลักด้วยหินชนวนเป็นแท่งหินใบเสมา สลักขึ้นเมื่อปี พ.ศ.1773 สลักด้วยอักษรขอม ภาษาสันสกฤตกล่าวว่า “พระเจ้าผู้ครองเมืองตามพรลิงค์ ทรงประพฤติประโยชน์แก่อกุลแก่พระพุทโธศาสนา พระองค์สืบพระวงศ์มาจากพระวงศ์อันรุ่งเรืองคือ ปทุมวงศ์ มีรูปร่างงามเหมือนพระกามะ อันมีรูปร่างงามราวกับพระจันทร์

ทรงฉลาดในนิติศาสตร์เสมอด้วยพระเจ้าธรรมโศกราช เป็นหัวหน้าของราชวงศ์...ทรงพระนามศรีธรรมราช” ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 18 พระเจ้าจันทรภาณุตรัสว่าพระองค์เป็นเชื้อสายกับพระเจ้าศรีธรรมโศกราช ซึ่งตรงกับตำนานเมืองนครศรีธรรมราชที่กล่าวว่าพระเจ้าศรีธรรมโศกราชตรัสว่าพญาจันทรภาณุเป็นพระอนุชาของพระองค์ อันเป็นการยืนยันให้เห็นตรงกันว่ากษัตริย์ทั้งสองพระองค์นี้ทรงเป็นพี่น้องกัน (ฉัตรชัย สุกระกาญจน์, 2544 : 72)

สายที่ห้า ราชวงศ์ศรีธรรมโศกราชมีถิ่นกำเนิดอยู่ในเมืองนครศรีธรรมราช นักวิชาการที่มีความเห็นเช่นนี้ได้ชี้ให้เห็นว่าพระนามของพระเจ้าศรีธรรมโศกราชทั้งสองพระองค์ที่มีการสลักไว้ในศิลาจารึกหลักที่ 35 (ศิลาจารึกดงแม่นางเมือง) นั้นเป็นพระราชบิดากับพระราชโอรส โดยทั้งสองพระองค์ทรงเป็นกษัตริย์เมืองนครศรีธรรมราช พระนามนี้เป็นพระนามเฉพาะของกษัตริย์พระองค์แรกของเมืองนครศรีธรรมราช จากความในศิลาจารึกที่กล่าวนั้นได้แสดงให้เห็นว่าพระเจ้าศรีธรรมโศกราชพระองค์ที่สวรรคตไปแล้วนั้น คงจะทรงได้สตรีชวานครสวรรค์ผู้หนึ่งเป็นชายาหรือมเหสี เมื่อพระองค์สวรรคตพระนางเดินทางกลับภูมิลำเนาเดิม โดยนำพระอัฐิของพระราชสวามีไปด้วยซึ่งมีการบรรจุไว้ภายในสถูป กษัตริย์พระองค์ใหม่ซึ่งทรงเป็นโอรสของพระองค์ได้ทรงช่วยเหลือด้วยการมีพระราชโองการไปยังพระเจ้าสุนต์แห่งธานีปุระ เพื่อทรงให้ช่วยเป็นธุระถวายเป็นการช่วยเหลือตามที่พระนางประสงค์ ดังนั้นพระเจ้าสุนต์จึงอาจจะเป็นพระญาติกับพระนางและกษัตริย์แห่งนครศรีธรรมราช

นอกจากนี้พระนามว่า “พระเจ้าธรรมโศกราช” หรือ “พระยาศรีธรรมโศกราช” ที่ปรากฏเป็นครั้งแรกในปี พ.ศ.1710) ตามความในศิลาจารึกหลักนั้นเป็นพระนามในตำแหน่งกษัตริย์ของเมืองนครศรีธรรมราชบางครั้งยังเรียกว่า “มหाराชแห่งศรีวิชัย” อีกอย่างหนึ่งด้วย หมายความว่าราชวงศ์ศรีธรรมโศกราชเป็นราชวงศ์ที่ได้ถือกำเนิดขึ้นที่เมืองนครศรีธรรมราชนั่นเอง อันอาจจะยืนยันให้เห็นได้จากจดหมายเหตุจีนที่มีการเขียนขึ้นในสมัยราชวงศ์ซ่งที่มีการกล่าวถึงนครศรีธรรมราชในปี พ.ศ. 1711 ว่าได้มีการผลัดเปลี่ยนกษัตริย์และกษัตริย์องค์ใหม่ทรงเป็นพระราชโอรสของกษัตริย์องค์ก่อน อันสอดคล้องกันกับข้อความที่สลักไว้ในศิลาจารึกหลักที่ 35 ในปี พ.ศ.1710 อีกทั้งยังปรากฏในตำนานเมืองพัทลุงหรือตำนานนางเลือดขาวว่าในราวปี พ.ศ.1723 นางเลือดขาวและพระสวามีคือเจ้าพระยา कुमार ได้เดินทางเข้ามาพักในเมืองนครศรีธรรมราช ในครั้งนั้นนางเลือดขาวและพระสวามีได้พบเจ้าพระยาศรีธรรมโศกราชสององค์ ทรงเป็นพระบิดากับพระโอรส แต่องค์ที่ทรงเป็นพระบิดานั้นสวรรคตเหลือแต่พระอัฐิ อันเป็นการยืนยันให้เห็นว่ามีความสอดคล้องกันกับความในศิลาจารึกหลักที่ 35 (ศิลาจารึกดงแม่นางเมือง) และยืนยันได้ว่าการกำเนิดของราชวงศ์นี้อยู่ที่เมืองนครศรีธรรมราช (ดาเนิร เลขะกุล, 2554 : 145)

3.9.2 พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชผู้ทรงอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์

พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชผู้ครองเมืองนครศรีธรรมราชทุกพระองค์ ทรงเสด็จมาจากเมืองอื่นและทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาที่บ้านเมืองของพระองค์มาก่อนเช่นเดียวกัน เมื่อครั้งที่เกิดไข้ยมนหรืออาจเกิดศึกสงครามแย่งชิงราชสมบัติจนบ้านเมืองเกิดการจลาจล ทรงเสด็จพร้อมด้วยพระญาติวงศ์มาสร้างบ้านเมืองขึ้นมาใหม่ที่หาดทรายแก้ว และทรงขนานนามเมืองว่า เมืองนครศรีธรรมราชมหานคร พระองค์ทรงสร้างพระเจดีย์ สร้างวิหาร ก่อพระพุทธรูป เป็นต้น อาทิเช่น พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชที่เสด็จมาจากเมืองหงสาวดีน่าจะเป็นอาณาจักรพุกาม ประเทศพม่า ดังความบางตอนในตำนานเมืองนครศรีธรรมราช (ชวน เพชรแก้ว และปรีชา นุ่นสุข, 2520 : 119) กล่าวว่

“...พญานรบดีราชราชานัน...(เป็นผู้มี)...บุญหนักศักดิ์ใหญ่พันคณา เมืองนั้นมีกำแพง ๓ ชั้น อ้อม ๓ วันจึงรอบ ก็มีรูปนาคราช ๗ หัว ๗ หาง ประกอบบนประตู มีเรือนหลวงมีพระธาตุ ๓๐ ยอดๆ ตั้มีซ้ายขวากลางนั้นสูงสุดหมอก พระพุทธรูป ๔๐๐๐ องค์ๆ หนึ่งมีอาจคณาได้...”

จากเอกสารที่ยกมานี้แสดงให้เห็นว่า พระยานรบดีราชราชา ซึ่งในตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราชกล่าวว่าพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชครองเมืองหงสาวดี พระองค์ทรงเป็นผู้บุญหนักศักดิ์ใหญ่ เมืองหงสาวดีเป็นเมืองหลวงขนาดใหญ่มีกำแพงเมือง 3 ชั้น เดินถึง 3 วันจึงจะเดินได้รอบเมือง ประตูเมืองมีรูปพญานาค 7 หัว 7 หางประกอบอยู่บนประตู ภายในเมืองมีเรือนหลวงมีพระธาตุเจดีย์ 30 องค์ พระธาตุองค์ด้านซ้ายด้านกลางและด้านขวาสูงสุดหมอกและมีพระพุทธรูปจำนวน 4,000 องค์ ซึ่งหลักฐานเหล่านี้เป็นเครื่องบ่งบอกถึงพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชที่ครองเมืองหงสาวดีหรือกรุงพุกาม ทรงสร้างพุทธสถานที่เป็นเขตพุทธาวาสและทำนุบำรุงพระพุทธศาสนามาก่อน และพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชที่ทรงเสด็จมาจากเมืองอินทปัตย์บุรี ดังความบางตอนในตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราช (ชวน เพชรแก้ว และปรีชา นุ่นสุข, 2520 : 142) กล่าวว่

“...พระญาศรีธรรมมาโคกราชดำริในพระไทย ว่าตัวเรานี้ได้สร้างพระเจดีย์วิหารแลก่อพระพุทธรูปปลูกไม้พระศรีมหาโพธิ แลได้ยกพระมาลิกะเจดีย์ที่เมืองอินทปัตแลทำประตู ๒ ประตูจ้างคนทำวันพันตำลึงทอง และพระบรมมองค์หนึ่ง ทำด้วยสำมถฐยาว ๔ เส้น พระเจดีย์สูงสุดหมอก อิฐยาว ๕ วา หนาวา ๑ พระระเบียงสูง ๑๕ วา ระเบียงสูงเส้นหนึ่งเสาหนา ๙ ศอก แปะย้อมหิน พระนั่งย้อมสำมถฐ สูงองค์ละ ๑๕ วา ตะกั่วดาตห้อง พระระเบียงหนา ๖ นิ้ว บนปรางกว้าง ๒ เส้นเหลียมเสาพระเจดีย์กว้างเหลียมละ ๒ เส้น กะไดฉัตรหิน ๙ วา แม่กะไดเหล็กใหญ่ ๔ กำ ลูก ๓ กำ ขึ้นถึงปรางบน หงษ์ทอง ๔ ตัว ย่อมทองเนื้อแล้วๆ มาทำพระมาลิกะเจดีย์...”

จากเอกสารที่ยกมานี้แสดงให้เห็นว่า พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชทรงเสด็จมาจากเมืองอินทปัตย์บุรีมาครองเมืองนครศรีธรรมราชนั้น พระองค์ทรงดำริในพระหฤทัยว่าพระองค์ได้ทรงสร้างพระมาลิกะเจดีย์ สร้างวิหาร ก่อพระบรรทม ก่อพระนั่ง ปลุกต้นพระศรีมหาโพธิ์ และสร้างพระระเบียง เป็นต้น หลักฐานเหล่านี้เป็นเครื่องยืนยันว่าพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชทรงสร้างสรรคและทำนุบำรุงพระพุทธศาสนามาก่อน เมื่อพระองค์เสด็จมาครองเมืองนครศรีธรรมราชก็ทรงสร้างสรรคและทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาหลังกางค์และพระสงฆ์

การเสด็จเดินทางเข้ามาเมืองนครศรีธรรมราชของพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชและบริวาร ดังที่ปรากฏเรื่องราวในตำนานเมืองนครศรีธรรมราช และตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราชได้กล่าวว่าพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชทุกพระองค์ทรงมีพระราชกรณียกิจที่สำคัญอย่างหนึ่งคือการสร้างสรรคและบูรณปฏิสังขรณ์พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช พระวิหารหลวง สร้างวัดวาอาราม ก่อพระพุทธรูป ปลุกต้นพระศรีมหาโพธิ์ ส่งพระภิกษุไปวชแปลงเพื่อศึกษาพระธรรมวินัยและธรรมเนียมปฏิบัติที่เกาะลังกา นิมนต์พระสงฆ์จากเมืองหงสาวดี เกาะลังกามาสมโภชพระบรมธาตุเจดีย์ ส่งพระราชสาส์นถึงพระเจ้าอุทองและเจ้าเมืองสิบสองนักษัตรให้เดินทางเข้ามาที่เมืองนครศรีธรรมราชเพื่อสมโภชพระบรมธาตุเจดีย์ ทรงโปรดฯ ให้พระภิกษุสอนสวดมนต์ไหว้พระแก้อำมาตย์ วัดวาอาราม และชาวเมือง ส่งเสริมประเพณี ถวายที่ดินกัลปนาและข้าพระโยมสงฆ์ให้แก่วัด และทรงเผยแผ่พระพุทธศาสนาหลังกางค์ไปสู่เมืองสิบสองนักษัตรและเมืองใกล้เคียง พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชทุกพระองค์ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาหลังกางค์และคณะสงฆ์ ดังที่ปรากฏข้อความในศิลาจารึกวัดหัวเวียงเมืองไชยา 1 ค้นพบที่วัดเวียง ตำบลตลาด อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี โดยปักอยู่คู่กับศิลาจารึกวัดหัวเวียงเมืองไชยา 2 จารึกวัดหัวเวียงเมืองไชยา 1 จารึกด้วยอักษรขอม ภาษาสันสกฤตบอกศักราชตรงกับปีพุทธศักราช 1773 และจารึกวัดหัวเวียงเมืองไชยา 2 จารึกด้วยอักษรขอม ภาษาบาลี ไม่บอกศักราช ดังข้อความว่า “ตามพวลิงเคศวร” แปลว่า ผู้เป็นใหญ่แห่งตามพวลิงคะ และมีคำว่า “ศรีธรรมราชา” แปลว่า พระราชาผู้ทรงธรรมและสิริ (ศรี) ขณะเดียวกันก็บอกอีกว่าทรงเสมอกับ “ธรมมาโสภ” ซึ่งน่าจะหมายถึงพระเจ้าอโศกมหาราชแห่งอินเดีย ผู้ทรงอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาในอดีตกาลหรือพระเจ้า "ธัมมาโสภ" หรือ ธรรมมาโสภองค์อื่นๆ หรือธรรมราชาองค์อื่นๆ ด้วย

พระเจ้าจันทรภาณุศรีธรรมราช พระนามของพระองค์คำว่า "จันทรภาณุ" มีที่มาสองแนวคิด แนวคิดแรก พระนามว่า “จันทรภาณุ” มาจากชื่อของพระพุทธเจ้าองค์ที่ 37 ในบรรดาพระพุทธเจ้า 81 องค์ ตามคัมภีร์ของพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน จันทรภาณุอาจได้รับนามนี้ โดยได้รับการตั้งชื่อตามพระนามของพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น และแนวคิดที่สอง พระนามว่า “จันทรภาณุ” ซึ่งแปลว่า ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ (จันทรคือ ดวงจันทร์ และภาณุคือ ดวงอาทิตย์) หรืออาจแปลว่าดวงจันทร์ที่ส่องแสงรุ่งโรจน์ดุจดวงไฟ (ภาณุในอีกความหมายหนึ่งแปลว่าส่องแสงหรือแสงไฟ) อาจมาจากวงค์ของ

พระองค์ ซึ่งมาจากจันทรวงค์ วงค์พระจันทร์กับสุรยวงค์ วงค์พระอาทิตย์ อย่างใดอย่างหนึ่งหรือทั้งสองวงค์รวมกัน (อมรา ศรีสุชาติ, 2555 : 62-68)

อมรา ศรีสุชาติ มีแนวคิดที่ว่า จารึกวัดหัวเวียงเมืองไชยา 1 ได้บอกวงค์ของจันทรภานุไว้ชัดเจนว่า “ปตมวิส” แปลว่าวงค์พระจันทร์หรือวงค์แห่งดวงจันทร์ “ปตม” เป็นภาษาสันสกฤต แปลว่า ดวงจันทร์หรือพระจันทร์ “วิส” เป็นภาษาบาลี แปลว่า วงค์หรือตระกูลสืบเชื้อสาย ดังนั้นจันทรภานุจึงเป็นจันทรวงค์และน่าจะเป็วงค์ทางฝ่ายมารดา เมื่อพิจารณาประโยคที่สัมพันธ์กันคือ “สวินทนิจ ปกษวิสชนตา” หมายความว่า กำเนิดจากตระกูลดวงจันทร์และ (เมื่อกำเนิด) จากมารดาก็มาพร้อมกับเสียงดังหรือร้องเสียงดังดุจลมพัดหรือพายุ ซึ่งการร้องเสียงดังอาจเป็นคำไขให้ทราบว่าพระองค์เปรียบเสมือน “กัมเสณ” ซึ่งร้องเสียงดังที่ร้องเสียงดังเหมือนพายุเพราะกัมเสณเป็นลูกของเทพอายุเทพเจ้าแห่งลมหรือพายุเหมือนกันและกัมเสณจึงเป็นจันทรวงค์ ดังนั้นเมื่อข้อความในบรรทัดที่ได้บอกวงค์ของจันทรภานุว่าเป็นจันทรวงค์แล้ว “กมลกุล” จึงไม่น่าจะเป็นการบอกวงค์ของจันทรภานุให้ซ้ำซ้อนอีก น่าจะบอกถึงสกุลของพระพุทธเจ้าอมิตาภะ ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานที่พระเจ้าจันทรภานุทรงค้ำชูสนับสนุนดังกล่าว

อย่างไรก็ตามพระเจ้าจันทรภานุน่าจะสืบเชื้อสายมาจากจันทรวงค์ แต่ก็ไม่ควรมองข้ามเรื่อง “สุรย” หรือ “สุริยะ” ซึ่งปรากฏอยู่ในชื่อจันทรภานุด้วยและมีข้อความที่เปรียบอานุภาพของพระองค์ว่าเหมือนดัง “จันทร-สุริยะ” พระอาทิตย์และพระจันทร์ควบคู่กันไป ดังข้อความที่ว่า “จันทรสุรยยานุภาวมิวะ” จะเห็นการใช้คำว่า “จันทร” และ “สุรย” เชื่อมต่อกันไป คำว่า “สุรย” อาจมีนัยเพื่อสื่อถึง “สุรยวงค์” หรือ “สุริยวงค์” ที่พระองค์เกี่ยวข้องกันเป็นได้

แนวคิดและคตินิยมเรื่องแสงเรืองรองของเทพเจ้าหรือฤาษีและอริยบุคคล เช่น พระพุทธเจ้า เป็นต้น จึงเป็นที่ยอมรับโดยทั่วไปทั้งในศาสนาพระเวทและฮินดู ตลอดจนมาถึงพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งมีความเชื่อมโยงกับดวงอาทิตย์ในคัมภีร์ฮินดู เทพอาทิตย์หรืออาทิตย์สมิ 7 หรือ 14 องค์ ในบรรดาเทพเหล่านั้นองค์ที่สำคัญ เช่น วิษณุ สุรย รวิ สวิตา วิวัสวาน ซึ่งวิวัสวานเป็นต้นกำเนิดของอิกษวากูอันถือว่าเป็นพระราชองค์แรกของโลกมนุษย์ที่เป็นปฐมกษัตริย์แห่งสุรยวงค์ บ้างว่าราชาในสุรยวงค์กำเนิดมาจากพระวิษณุ แต่บางครั้งคำว่า “อาทิตย์” กับ “สุรยะ” มักใช้แทนกันหมายถึงดวงอาทิตย์หรือผู้ให้แสงสว่างแก่โลกหรือสุรยเทพหรือสุริยเทพหรืออาทิตย์เทพที่เป็นต้นวงศ์ของสุรยวงค์หรือสุริยวงค์อันเป็นวงศ์กษัตริย์โบราณที่ปกครองมนุษย์และรฆวงค์ที่เป็นวงศ์ของพระราม ในรามายณะก็สืบเชื้อสายมาจากสุรยวงค์ รวมทั้งศากยวงศ์ของพระพุทธเจ้าก็ด้วยเช่นกัน

พระเจ้าจันทรภานุอาจสืบเชื้อสายทางบิดา จากสุรยวงค์ที่เป็นพระราชที่ที่เคยปกครองบ้านเมืองแถบนี้ในสมัยศรีวิชัยก็ได้ ข้อพิจารณาประการแรกก็คือจันทรภานุอาจสืบเชื้อสายมาจากพระเจ้าชิวกะ จากสิริธรรมนครที่ยกทัพเรือไปยึดกรุงละโว้ เมื่อประมาณกลางพุทธศตวรรษที่ 15 หากพิจารณาว่าชื่อของจันทรภานุไปปรากฏอยู่ในคัมภีร์จุฬวงค์ พงศาวดารลังกาและศิลาจารึกของ

ปานทยะและโจพะรวมทั้งวรรณกรรมทางประวัติศาสตร์ของศรีลังกาที่ได้กล่าวถึงการรุกรานเกาะลังกาของจันทรกานูพระราชกษัตริย์แห่ง “ชาวกะ” เนื่องจากวิเคราะห์ได้ว่า “ชีวกะ” หรือ “ชาวกะ” อาจเป็นชื่อเดียวกันหรืออาจหมายถึงชื่อเรียกประชาชนที่อยู่ในพื้นที่ของเมืองสิริธรรมนครที่เป็นชาวศรีวิชัยหรือแม้แต่ชื่อพระเจ้าสุจิตราชหรือสุริยราชที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์จามเทวีวงศ์และพงศาวดารโยนกก็อาจมาจากคำว่าศรีวิชัยราชคือพระราชกษัตริย์แห่งศรีวิชัย โดยเพี้ยนไปตามกาลเวลาในการบันทึกชั้นหลังก็เป็นได้ จึงเป็นไปได้มากกว่าพระราชกษัตริย์ผู้ยกทัพไปยึดเมืองละโว้หรือ “ลวปุระหรือลพบุรี” ตามที่กล่าวมาข้างต้นน่าจะสืบเชื้อสายมาจากพระเจ้ากรุงศรีวิชัย ดังที่ปรากฏพระนามในศิลาจารึกหลักที่ 23 ปี พ.ศ.1318 ที่ค้นพบวัดเสมาเมือง อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช หรือเป็นผู้อยู่ในวงศ์ตระกูลที่สืบทอดพระราชอำนาจการปกครอง จึงจะสามารถมีพระนามว่า “ศรีวิชัยราช” หรือ “ศรีวิชัยราช” ได้ หลังจากการยึดครองละโว้หรือลวปุระแล้วจึงยกทัพกลับมาปกครองสิริธรรมนครบ้านเมืองของพระองค์ดั้งเดิม ดังนั้นอาจเป็นไปได้ว่าพระเจ้าจันทรกานูก็อาจสืบเชื้อสายมาจากราชวงศ์ศรีวิชัยสายใดสายหนึ่ง อาจมาจากสายสุริยวงศ์หรือจันทรวงศ์ของศรีวิชัยหรือทั้งสองสาย (อมรา ศรีสุชาติ, 2555 : 68-73)

พระเจ้าจันทรกานูผู้ปกครองอาณาจักรนครศรีธรรมราช พระองค์ทรงเป็นธรรมราชาและทรงฉลาดในราชานิติหรือกฎหมายการปกครอง จากจารึกวัดหัวเวียงเมืองไชยา 2 ได้บ่งบอกถึงความศรัทธาของพระองค์ในพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทและความศรัทธาในเรื่องราวที่เชื่อมโยงกับพระเจ้าอโศกมหาราชและธรรมราชา พระองค์ทรงทราบถึงเรื่องราวของพระเจ้าอโศกมหาราชที่ปรากฏอยู่ใน “อโศกาวทาน” ที่กล่าวถึงความสำคัญของสังกัสสนครสองครั้ง คือ ครั้งแรกเมื่อพระอุคุปต์พระอรหันต์ร่วมสมัยกับพระเจ้าอโศกมหาราชพาพระเจ้าอโศกมหาราชเดินทางไปทอดพระเนตรสถานที่สำคัญของพระพุทธเจ้า สถานที่สุดท้ายก่อนจะพาไปสู่สถานที่เสด็จปรินิพพานคือ สังกัสสนคร ซึ่งเป็นสถานที่ที่พระพุทธเจ้าเสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์หลังจากการไปเทศนาโปรดพุทธมารดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ และครั้งที่สอง เมื่อพระปิณฑโกลการทวาชเถระ พระอรหันต์ร่วมสมัยกับพระพุทธเจ้าและมีอายุยืนยาวมาถึงสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช เล่าว่าได้เห็นการเสด็จลงมาจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ของพระพุทธเจ้าและได้เห็นนางอุบลวรรณาเถรีแปลงร่างเป็นพระเจ้าจักรพรรดิมาแสดงความเคารพพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วย สันนิษฐานว่าสาเหตุที่พระเจ้าจันทรกานูทรงเลือกเหตุการณ์ตอนนี้ก็นำมาจารึกไว้ในจารึกวัดหัวเวียงเมืองไชยา 2 นอกจากเป็นเหตุการณ์ที่สำคัญที่เกี่ยวกับพระพุทธเจ้า พระอรหันต์ทั้งสององค์ และพระเจ้าอโศกมหาราช ซึ่งพระเจ้าจันทรกานูทรงเห็นว่าพระองค์เองเทียบเท่ากับพระเจ้าอโศกมหาราชในการปกครองประชาชนและเกี่ยวพันถึงพุทธมารดาและพระมารดาของพระเจ้าอโศกมหาราช ซึ่งมีพระนามว่า “สิริธรรมราชเทวี” และพระเจ้าอโศกมหาราช เมื่อพระองค์ทรงอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนาแล้วทรงได้พระนามว่า “ธรรมิกราชธรรมราชา”

บ้าง “ธรรมราชา” บ้าง “ธรรมาโคส” หรือ “ธัมมาโสภ” บ้าง และ “ศรีธรรมาโคสกราช” (ศรี+ธรรม+อโคส+ราช) บ้าง พระเจ้าจันทรภาณุได้กล่าวถึงพระมารดาของพระองค์ด้วย

พระเจ้าจันทรภาณุทรงนับถือและยกย่องเชิดชูแม่ ซึ่งสันนิษฐานตามข้อความในจารึกวัดหัวเวียง อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี หลักที่ 1 ที่ว่า "สวินทุขนิจ ปตมวสชนตา" แปลว่า กำเนิดจากตระกูลดวงอาทิตย์และเมื่อกำเนิดจากครรภ์มารดาพร้อมกับเสียงร้องดังดุจลมพัดหรือพายุ พระเจ้าจันทรภาณุทรงนับถือและยกย่องเชิดชูแม่ โดยดำเนินรอยตามพระพุทธเจ้าที่ทรงเสด็จไปโปรด “แม่” หรือพุทธมารดา และเชื่อมโยงกับชื่อแม่ของพระเจ้าอโศกมหาราชคือ “ศรีธรรมราชา” ซึ่งตรงกับความเป็น “ธรรมราชา” หรือ “ธรรมราชา” ของพระพุทธเจ้า พระเจ้าอโศกมหาราชและพระเจ้าจันทรภาณุหรือจันทรภาณุศรีธรรมราชา ดังนั้นการนับถือแม่จึงมีมาแล้วในกษัตริย์บนแผ่นดินไทย ที่น่าสนใจคือการปรากฏหลักฐานว่าพระเจ้าชิวกะหรือพระเจ้าสุชิตราชาหรือพระเจ้าสุชิตราชาหรือพระเจ้าวราช ซึ่งเมื่อเสด็จกลับคือเข้ากรุงละโว้ กระทำสักการบูชาบวงสรวงเทพยดาและบูชาเทวรูปในนครนั้นกับทั้งพระบรมรูปของพระมารดาแห่งพระองค์แล้วก็เสด็จประทับอยู่ ณ กรุงละโว้ โดยควรแก่พระราชอัธยาศัย แสดงว่าพระเจ้าชิวกะแห่งสิริธรรมนครหรือกรุงศรีธรรมนครผู้นี้เคารพบูชาแม่เป็นอย่างยิ่ง

พระเจ้าจันทรภาณุทรงธรรมราชาปกครองอาณาจักรตามพรลิงคะหรือนครศรีธรรมราชา คำว่า “ธรรมราชา” ซึ่งเป็นคำที่พระพุทธเจ้าตรัสเรียกพระองค์เอง และผู้อื่นเรียกพระองค์ด้วยนั้น มีความหมายว่าทรงเป็นพระราชาแห่งธรรมะ (ธम्म) ที่ทรงประกาศให้มนุษย์ เทวดา มาร พรหมได้ประจักษ์เพื่อการพ้นทุกข์ เพราะทรงหมั่นธรรมจักรหรือจักรแห่งธรรมเพื่อประกาศพระพุทธศาสนา ต่อมาพระนามนี้นำมาใช้กับพระมหากษัตริย์ที่ปกครองโดยธรรม เช่น พระเจ้าอโศกมหาราช ซึ่งมักจะเขียนโดยแฝงพระนามเดิมของพระองค์ลงไปด้วยว่า “อโคสธรรมราชา” หรือ “ธรรมาโคสกราช” (มาจาก ธรรม+อโคส+ราชา หรือ+ราช) และเพื่อเป็นการยกย่องก็นำคำที่เป็นมงคลคือ ศรี มาใส่ไว้หน้าพระนามจึงกลายเป็น “ศรีธรรมาโคสกราช” หรือ “ศรีธรรมาโคสกราช” ส่วนพระเจ้าจันทรภาณุพระองค์ทรงพิจารณาเห็นว่าพระองค์เป็นผู้รับพระพุทธศาสนาและทรงอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาไม่แพ้พระเจ้าอโศกมหาราชในอดีต จึงน่าจะนำพระนาม “ธรรมราชา” มาใช้อีกพระนามหนึ่งของพระองค์ได้และเมื่อเติมศรี เพื่อเป็นมงคลนามเช่นเดียวกัน จึงปรากฏคำว่า “ศรีธรรมราชา” แปลว่า พระราชาผู้ทรงธรรมหรือพระราชาผู้มีธรรมหมายถึง เป็นหลักในการปกครองและการดำเนินชีวิตตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนาเป็นชื่อที่สอดคล้องกับนคร “ศรีธรรมราชา” ซึ่งอยู่ในเขตแดนที่พระองค์ปกครองเมื่อปลายพุทธศตวรรษที่ 18 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 19

การเป็นธรรมราชาของพระพุทธเจ้ามักทรงกล่าวไปควบคู่กับการหมั่นจักรประกาศธรรมไม่ต่างจากพระเจ้าจักรพรรดิราช หมั่นจักรรัตนะไปยังแคว้นแคว้นต่างๆ เพื่อขยายพระราชอำนาจและให้แคว้นแคว้นน้อยใหญ่ยอมรับพระราชอำนาจในการปกครองโดยธรรม “จรตน้ำจรตแผ่นดิน จรดทวีป

และมหาสมุทร” จักรวรรดินี้เป็นความหมายแทน “วัฏจักร” หรือ “สังสารวัฏ” ในทางธรรมและเป็นจักรแห่งกาลเวลาทั้งความหมายทางโลกและทางธรรม จึงเป็นจักรแห่งดวงอาทิตย์หรือสุริยจักรตามความหมายดั้งเดิมในคัมภีร์ศาสนาพระเวทและฮินดู ขณะเดียวกันก็เข้ากันได้กับความหมายที่ นับสืบต่อกันลงมาว่าพระพุทธเจ้ามีต้นตระกูลวงศ์สืบเชื้อสายมาจากพระอาทิตย์หรือสุริยวงศ์หรือสุริยวงศ์ อันนับเนื่องมาจากพระเจ้าโอกกการาช รวมทั้งศากยวงศ์ของพระพุทธองค์ด้วย เมื่อพระพุทธเจ้าเป็นธรรมราชาในทางธรรม พระราชาผู้ทรงอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาเพื่อสืบต่อพระธรรมของพระพุทธเจ้า ซึ่งถือตนเป็นธรรมราชาปกครองมนุษย์ มักอ้างอิงเอาความชอบธรรมในการเป็น “ธรรมราชา” หรือพระราชาที่นับถือพระพุทธศาสนาว่าสืบเชื้อสายวงศ์เดียวกันกับพระพุทธเจ้า เช่น พระราชาแห่งศรีลังกาหลายพระองค์ดังที่ปรากฏข้อความตอนเริ่มต้นในศิลาจารึกหลายหลักของศรีลังกา อ้างว่าทรง “สืบสายมาจากวงศ์พระเจ้าโอกกการาช ซึ่งเป็นสุริยวงศ์หรือเผ่าพันธุ์พระอาทิตย์ อันเป็นวงศ์ของพระพุทธเจ้า” โดยการอ้างว่าสืบเชื้อสายมาจากญาติของพระพุทธเจ้านั่นเอง จึงจะเป็นผู้มีความชอบธรรมที่จะขึ้นครองราชย์และปกครองประชาชนโดยธรรม แม้ว่าจะไม่ได้ใช้นามธรรมราชาก็ตาม จึงมีความเป็นไปได้ว่าการใช้พระนามจันทรภาณุควบคู่ไปกับธรรมราชา (อมรา ศรีสุชาติ, 2555 : 60-61)

พระเจ้าจันทรภาณุทรงประกาศพระองค์ว่าเป็นผู้ทรงอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา ในข้อความที่ว่า "ศรีฆนศาสนาครสุภท" หมายถึง ทรงมียอดของมะเดื่อคือพระศาสนาอันถาวร เหตุที่เปรียบมะเดื่อกับพระพุทธศาสนานั้นมี ดังนี้

1) คัมภีร์สุขาวตวิญหสูตร เป็นพระสูตรในพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ซึ่งเขียนขึ้นในพุทธศตวรรษที่ 4-5 กล่าวเปรียบเทียบการปรากฏขึ้นของดอกมะเดื่อในโลกเป็นสิ่งที่ทำได้ยากยิ่ง เหมือนการปรากฏขึ้นของพระพุทธเจ้า ดังนั้นยอดของมะเดื่อจึงหมายถึงพระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้า ผู้ซึ่งจะเกิดมาในโลกได้อย่างยากยิ่ง

2) พระโกนาคมนะพระพุทธเจ้าเป็นพระพุทธเจ้าองค์ที่ 2 ในภัทรกัปป์เดียวกับพระพุทธเจ้าศากย牟尼 ซึ่งพระพุทธเจ้าของเราเป็นพระพุทธเจ้าองค์ที่ 4 นั้น ตรัสรู้ได้ต้นมะเดื่อต้นมะเดื่อจึงเป็นต้นไม้สำคัญในทางพระพุทธศาสนา

3) อโศกาวทาน เป็นเรื่องอธิบายประวัติชีวิตของพระเจ้าอโศก ซึ่งแต่งขึ้นประมาณก่อนพุทธศตวรรษที่ 4 กล่าวถึงพระเจ้าอโศกในส่วนที่มีความสัมพันธ์กับพระโกนาคมนะพุทธเจ้าหรือโกนาคมนะพุทธเจ้าว่าพระเจ้าอโศกขยายพระสถูปของโกนาคมนะพุทธออกไปเป็นทวีคูณ

4) ทิปวงศ์พงศาวดารลังกาฉบับหนึ่ง แต่งขึ้นประมาณพุทธศตวรรษที่ 9 กล่าวว่าในสมัยลังกาที่ยังมีชื่อว่า “วรทีปทวีป” พระนางตมุนรตาเถรีนำกิ่งเบ็องซ้ายของต้นมะเดื่อที่เป็นต้นโพธิ์ของพระโกนาคมนะพุทธเจ้ามาปลูกไว้ที่อารามชื่อ มหานาม และโกนาคมนะพุทธเจ้าเสด็จมาที่วรทีปทวีปเมื่อคราวฝนแล้งพระองค์ทรงบันดาลให้ฝนตก และบวชกุลบุตร 84,000 เป็นภิกษุ ซึ่งสมัยที่ลังกาเรียกว่า “ตามพปณณทวีป” มีพระเจดีย์ของพระพุทธเจ้าในภัทรกัปป์ทั้ง 4 พระองค์ 1 ใน 4 คือ

พระธาตุกายพันธเจดีย์ของพระโกนาคมนะพุทธเจ้า ต่อมาในสมัยพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะแห่ง
 ลังกาทวีปได้รับพระสารีริกธาตุจากพระเจ้าอโศกมหาราชผู้เป็นพระสหายและพระรากขวัญข้างขวา
 ของพระพุทธเจ้าจากพระอินทร์มาประดิษฐานในลังกา ทรงนำมาประดิษฐาน ณ ที่ประทับเข้าสมบัติ
 ของพระพุทธเจ้าทั้งสามพระองค์หนึ่งนั้นคือ พระโกนาคมนะพุทธเจ้า

5) พระเจ้าปราคัมพามหาราชแห่งศรีลังกา พระองค์ทรงครองราชย์ในปี พ.ศ.1696-
 1729 ทรงมีชื่อเสียงโด่งดัง ทรงประกาศการอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาและจัดระเบียบพระสงฆ์ โดยมี
 วัดอรัญวาสีคือวัดอุทุมพรคีรีหรือวัดภูเขापามะเตือ ซึ่งมีพระมหากัสสปะและพระมหาสตีระเป็น
 ประธาน เช่นเดียวกันกับที่พระเจ้าอโศกมหาราชได้อุปถัมภ์พระโมคคัลลีบุตรเป็นประธานในการทำ
 สังคายนาครั้งที่ 3 ตามปรากฏความในศิลาจารึกที่คัลวิหาร เมืองโปโลนนารูวะ ประเทศศรีลังกา

จะเห็นได้ว่าเรื่องราวเกี่ยวกับต้นมะเตือ ไม่เพียงสัมพันธ์กับพระโกนาคมนะพุทธเจ้าที่แสดง
 ถึงพระพุทธศาสนาหรือการนับถือพระพุทธศาสนาของพระเจ้าจันทรภาณุ แต่ได้ต่อยอดให้เห็นถึงการ
 ดำเนินรอยตามบุคคลและเรื่องราวในประวัติศาสตร์ในการอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา โดยเชื่อมโยงไปถึง
 บุคคลและเหตุการณ์ที่สัมพันธ์กับพระเจ้าจันทรภาณุ เป็นต้นว่าพระมหากษัตริย์องค์สำคัญที่เป็น
 ผู้อุปถัมภ์พระพุทธศาสนา เช่น พระเจ้าอโศกมหาราช เมืองปาฏลีบุตรแห่งอินเดีย พระเจ้า
 เทวานัมปิยติสสะ และพระเจ้าปราคัมพามหาราชแห่งศรีลังกา พระธาตุของพระพุทธเจ้า การสร้าง
 เจดีย์บรรจุพระธาตุพระร่วงเจ้าแห่งสุโขทัย เป็นต้น

พระเจ้าจันทรภาณุทรงนับถือและอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท จากการวินิจฉัยว่า
 จารึกวัดหัวเวียงเมืองไชยาหลักที่ 2 ซึ่งจารึกขึ้นในสมัยของพระองค์เองและให้ประดิษฐานคู่กันไว้
 กับจารึกวัดหัวเวียงเมืองไชยาหลักที่ 1 จารึกหลักนี้ใช้ภาษาบาลีซึ่งเป็นภาษาที่พระพุทธศาสนาฝ่าย
 เถรวาทใช้ในการบันทึกเรื่องราวทางพระพุทธศาสนา เหตุที่สันนิษฐานว่าเป็นการพรรณนาตอนที่
 พระพุทธเจ้าเสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์หลังจากเทศนาโปรดพุทธมารดาบนสวรรค์แล้วเสด็จลงมา
 ที่เมืองสังกัสสะ เนื่องจากมีคำว่า “สังกัสสนคร” ปรากฏในจารึกและเรียกพระพุทธเจ้าว่า “ธมมราช”
 ขณะเดียวกันก็ยังทรงได้รับอิทธิพลของพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานหรือรับนับถือพระพุทธศาสนา
 ฝ่ายมหายานด้วย กล่าวคือจารึกวัดหัวเวียงเมืองไชยาหลักที่ 1 ใช้ภาษาสันสกฤตลูกผสม ซึ่งเป็น
 ภาษาสันสกฤตที่ปะปนกันกับภาษาบาลี และภาษาปรากฤต อันเป็นภาษาที่นิยมในการเขียนคัมภีร์
 พระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ดังนั้นจากจารึกวัดหัวเวียงเมืองไชยาทั้งสองหลัก จึงทำให้รู้ว่าพระเจ้า
 จันทรภาณุ ทรงนับถือพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานมาก่อนแล้วเปลี่ยนมานับถือพระพุทธศาสนาฝ่าย
 เถรวาทและพระองค์ทรงอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท พระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานและ
 ศาสนาพราหมณ์-ฮินดูในอาณาจักรนครศรีธรรมราชอีกด้วย (อมรา ศรีสุชาติ, 2555 : 58-61)

สรุปว่า พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชทุกพระองค์เสด็จหนีไข่มบมาจากเมืองอื่นพร้อมด้วยพระญาติพระวงศ์มาสร้างบ้านแปงเมืองขึ้นบนหาดทรายแก้ว สร้างพระธาตุเจดีย์ สร้างพระวิหาร ก่อพระพุทธรูป ปลุกต้นพระศรีมหาโพธิ์ เป็นต้น กษัตริย์ในราชวงศ์นี้มีที่มาและหลักฐานที่แตกต่างกัน 5 สาย คือ กษัตริย์ในราชวงศ์ศรีธรรมมาโคกราชมีถิ่นกำเนิดอยู่ในภาคใต้ มาจากอินเดีย มาจากเมืองมอญ มาจากเมืองละโว้และมีถิ่นกำเนิดอยู่ในเมืองนครศรีธรรมราช พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชทุกๆ พระองค์ที่ครองเมืองนครศรีธรรมราชทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาที่บ้านเมืองของพระองค์เองมาก่อนแล้ว และเมื่อเสด็จมาครองเมืองนครศรีธรรมราชทรงมีพระราชกรณียกิจที่สำคัญยิ่ง คือ การสร้างสรรค์และบูรณปฏิสังขรณ์พระบรมธาตุเจดีย์ เป็นต้น และทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาถึงกวางค์และคณะสงฆ์ ศิลาจารึกวัดหัวเวียงหลักที่ 1 และหลักที่ 2 กล่าวถึงพระเจ้าจันทรภาณุผู้เป็นใหญ่แห่งตามพรลิงค์ หมายถึงเมืองนครศรีธรรมราช เป็นพระราช ผู้ทรงธรรมและสิริ(ศรี)ที่ทรงเสมอกันกับพระเจ้าอโศกมหาราชแห่งอินเดียและธรรมราชาที่เป็นธรรมมาโคกองค์อื่นๆ ซึ่งพระองค์ทรงเป็นธรรมราชาและทรงฉลาดในราชินิติ ทรงมีความศรัทธาในพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท พระพุทธมารดา พระเจ้าอโศกมหาราช พระมารดาของพระเจ้าอโศกมหาราช และพระมารดาของพระองค์ ต่อมาเมื่อพระองค์ครองเมืองนครศรีธรรมราชและทรงอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาถึงกวางค์แล้วทรงได้พระนามใหม่ว่า “ศรีธรรมมาโคกราช” หรือ “พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราช”

3.10 พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชกับประเพณีท้องถิ่น

พระพุทธศาสนาถึงกวางค์ได้เผยแผ่เข้ามาสู่เมืองนครศรีธรรมราชประมาณพุทธศตวรรษที่ 17 เป็นต้นมาและได้ตั้งมั่นลงอย่างมั่นคงสืบเนื่องมาจนกระทั่งปัจจุบัน พระพุทธศาสนาถึงกวางค์ได้มีบทบาทอย่างสำคัญยิ่งต่อวัฒนธรรมต่างๆ ในเมืองนครศรีธรรมราชมาโดยตลอด จนกระทั่งพระพุทธศาสนาได้กลายเป็นเส้นโลหิตใหญ่ของวัฒนธรรมของคนบนคาบสมุทรภาคใต้ของไทย ความเชื่อ (beliefs) ที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาถึงกวางค์เป็นความเชื่อที่ผสมผสานกับความเชื่อท้องถิ่นและลัทธิศาสนาอื่นๆ อย่างกลมกลืน อันเนื่องจากคนในท้องถิ่นมีความเชื่อเกี่ยวกับผีบางเทวดา สิ่งเหนือธรรมชาติ และศาสนาพราหมณ์-ฮินดูเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว เมื่อรับนับถือพระพุทธศาสนาถึงกวางค์ไม่ได้ละทิ้งความเชื่อเดิม แต่ได้นำเอาความเชื่อเดิมเข้ามาปฏิบัติผสมผสานกลมกลืนกับความเชื่อของพระพุทธศาสนาถึงกวางค์ ดังที่ได้เห็นปรากฏการณ์ต่างๆ ที่คนในเมือง นครศรีธรรมราชได้ปฏิบัติสืบทอดกันมาหลายอย่างและเป็นระบบความเชื่อที่มีเสน่ห์ในการร้อยรัดเอาสถาบันต่างๆ ในสังคมให้มาอยู่รวมกันภายใต้ร่มเงาของพระพุทธศาสนาถึงกวางค์ ความเชื่อเหล่านั้นได้นำไปสู่พิธีกรรม (rituals) ที่เป็นหัวใจสำคัญที่สุดอย่างหนึ่งของพระพุทธศาสนาถึงกวางค์ จึงทำให้พิธีกรรมมีบทบาทและความสำคัญต่อวิถีชีวิตของคนเมืองนครศรีธรรมราช เพราะพิธีกรรมได้กำหนดแนวคิด หลักธรรม ความเชื่อ ความรู้สึก และการปฏิบัติร่วมกันที่ได้สืบทอดต่อกันมาอย่างกลมกลืนทั้งศาสนา

พราหมณ์-ฮินดู และพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ จึงได้กลายเป็นประเพณีท้องถิ่นที่มีความสัมพันธ์กับพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช ดังนี้

3.10.1 ประเพณีการบวช เป็นพิธีกรรมเกี่ยวกับการบวชเพื่อศึกษาพระธรรมวินัยและสืบทอดอายุพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์เมืองนครศรีธรรมราช โดยมีพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชเป็นศูนย์กลาง พิธีการบวชได้เริ่มมาตั้งแต่สมัยพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชทรงสร้างพระบรมธาตุเจดีย์สร้างวัด ก่อพระพุทธรูป พระภิกษุจากลังกาสอนสวดมนต์ให้ไว้พระ และบวชกุลบุตร พิธีการบวชในช่วงแรกสันนิษฐานว่าน่าจะเริ่มบวชกันบริเวณรอบๆ องค์พระบรมธาตุเจดีย์ที่เปรียบเสมือนองค์พระพุทธเจ้า ส่วนสถานที่ทำสังฆกรรมในการอุปสมบทนั้นน่าจะเป็นพระวิหารหลวงหรือในแม่น้ำหรือทะเล เมื่อพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์เผยแผ่ออกไปสู่ชุมชน ตำบล หมู่บ้าน และเมืองสิบสองนักษัตรของเมืองนครศรีธรรมราชได้มีการสร้างวัดเพิ่มขึ้นตามชุมชน พิธีการบวชจึงได้เกิดขึ้นตามวัดในชุมชนและบางส่วนได้เดินทางมาบวชเพื่อบูชาพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช ดังเช่น การเดินทางมาบวชบูชาพระบรมธาตุเจดีย์ของชาวพุทธในภาคใต้ของประเทศไทย มาเลเซีย และสิงคโปร์ เป็นต้น

พิธีการบวชมีความสัมพันธ์ระหว่างพิธีกรรมของชาวบ้านกับพิธีกรรมของสงฆ์ พิธีกรรมของชาวบ้านได้แก่ พิธีโกนหัวนาค พิธีทำขวัญนาค พิธีแห่นาค เป็นต้น ส่วนพิธีกรรมที่เกี่ยวกับสงฆ์ได้แก่ พิธีบวชและสังฆกรรมภายในอุโบสถของสงฆ์ เป็นต้น พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์มีจุดหมายในการบวชเพื่อบรรลุดุธรรมและดำเนินตามรอยพระศาสดา การบวชในสมัยพุทธกาลจึงเป็นการเดินตามรอยพระพุทธองค์อย่างแท้จริง เมื่อบวชแล้วจะไม่ลาสิกขาตลอดชีวิต แต่ในสมัยหลังมาแม้จะมีการบวชเพื่อเดินตามรอยพระศาสดาและบวชชั่วคราวมีการลาสิกขาออกมาใช้ชีวิตอย่างฆราวาสที่มีคุณค่ามากกว่าคนทั่วไป การบวชตามประเพณีที่สืบทอดกันมาในเมืองนครศรีธรรมราชและเมืองสิบสองนักษัตรมีจุดมุ่งหมายเพื่อสืบทอดประเพณีและสนองคุณของผู้มีพระคุณที่เชื่อว่าการบวชของลูกหลานทำให้ได้รับอานิสงค์เหนือกว่าการประกอบบุญอื่นๆ รวมทั้งจะได้เป็นคนสุขุมมีวิชาความรู้ใส่ตัวและมีครอบครัวต่อไป

ผู้ชายเมื่อมีอายุ 20 ปีบริบูรณ์ พ่อแม่หรือญาติผู้ใหญ่มักจะให้บวชเรียน การเลือกวัดเพื่อการบวชนั้น พ่อแม่และญาติผู้ใหญ่มักจะนำบุตรไปหาพระสงฆ์เจ้าอาวาสที่วัดใกล้บ้านหรือวัดที่ตนเคยเลื่อมใสบูชและบำรุงกันมา โดยถือว่าเมื่อบรรพบุรุษทำนุบำรุงวัดใด ลูกหลานก็ต้องทำนุบำรุงต่อไป ด้วยการฝากตัวต่อเจ้าอาวาสวัดนั้น กุลบุตรต้องกราบลาญาติมิตรให้เรียบร้อยแล้วไปหาสมภารด้วยตนเอง มักจะไปในวันพฤหัสบดีซึ่งถือว่าเป็นวันครูและต้องเตรียมเครื่องบูชาไปด้วย การปฏิบัติในระยะเตรียมตัวเพื่อการบวชเรียนนี้ต้องเคร่งครัดมาก เพราะต้องเตรียมชีวิตให้คล้ายกับนักบวชมากที่สุดและใช้เวลาก่อนการบวชประมาณสองถึงสี่เดือน ชาวบ้านมักจะเรียกกุลบุตรเหล่านี้ว่าเด็กวัดใหญ่ (ปรีชา นุ่นสุข, 2544 : 431-432)

ครั้นในช่วงเวลาหนึ่งสัปดาห์ก่อนจะถึงวันเข้าพรรษาหรือแรม 1 ค่ำ เดือน 8 กุลบุตรมักจะเข้าพิธีกรรมการบวชโดยพร้อมเพรียงกันในวันเดียวกัน หากว่าบวชวัดเดียวกันการเตรียมการบวชไม่แตกต่างจากพิธีอื่นๆ มากนัก ซึ่งในอดีตผู้ที่บวชมักจะบวชจำพรรษาอยู่หลายๆ พรรษา แต่ในปัจจุบันนิยมบวชในระยะเวลาสั้นๆ ไม่จำพรรษา จึงสามารถเตรียมตัวบวชได้ตลอดทั้งปี อาหารมักจะเป็นผลผลิตมาจากท้องถิ่น แยกที่มาร่วมงานมักนำผลผลิตมาร่วมบุญและช่วยงานบวชด้วย ในตอนเย็นก่อนวันบวชมักจะมีการโกนผมผู้บวชจากนั้นมีการเปลี่ยนเสื้อผ้าที่เป็นชุดเฉพาะสำหรับบุคคลผู้บวชเรียกว่า “ชุดนาค” ผู้บวชเรียกว่า “เจ้านาค” ตอนเย็นมีพิธีสงฆ์เรียกว่า “สวดผ้าและหมอบทำขวัญนาค”

วันรุ่งขึ้นมีการแห่ นาคและผ้าไตรจีวรไปยังวัดที่จะประกอบพิธีบวช สำหรับผู้ที่มาบวชบูชาพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชจะต้องเดินมาตอนใกล้รุ่งในวันบวช ถ้าเป็นผู้บวชในประเทศมาเลเซียหรือสิงคโปร์จะเดินทางมาเป็นคณะมาพักที่เมืองนครศรีธรรมราชก่อนถึงพิธีบวช 1 วัน เมื่อบวชแล้วก็ได้เดินทางกลับ พิธีการบวชเมื่อเดินทางมาถึงวัดที่จะบวชก็เวียนรอบอุโบสถหรือพระวิหารหลวงแบบทักษิณาวัตรสามรอบ บูชาพัทสีมาและกรวดน้ำหน้าอุโบสถหรือพระวิหารหลวงแล้วนำเจ้านาคเข้าสู่อุโบสถ เพื่อประกอบพิธีบรรพชาอุปสมบทหรือพิธีสงฆ์จนการอุปสมบทนั้นสำเร็จสมบูรณ์ ซึ่งถือว่ามีความบริสุทธิ์อย่างแท้จริง (ปริชา นุ่นสุข, 2544 : 432) ภิกษุผู้บวชใหม่จะต้องมีพระภิกษุที่เป็นพระพี่เลี้ยงหรือเจ้าอาวาสคอยแนะนำสั่งสอนพระธรรมวินัยและธรรมเนียมสงฆ์เพื่อเตรียมตัวเข้าพรรษาของพระภิกษุผู้บวชใหม่

3.10.2 ประเพณีให้ทานไฟ เป็นประเพณีที่ได้เกิดขึ้นรอบๆ องค์พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช เนื่องจากหาดทรายแก้วสถานที่ประดิษฐานขององค์พระบรมธาตุเจดีย์เป็นพื้นที่สูงน้ำท่วมไม่ถึง ในช่วงระยะเวลาน้ำหลากท่วมนาทุ่งหยาบด้านทิศตะวันออกและทุ่งนาปรังด้านทิศตะวันตกของหาดทรายแก้ว ชาวบ้านที่เลี้ยงวัวและควายนำมาเลี้ยงบริเวณที่น้ำท่วมไม่ถึงในเวลากลางคืนนอนเฝ้าวัวและควายที่วัดรอบๆ องค์พระบรมธาตุเจดีย์ อาทิเช่น วัดหน้าพระลาน วัดหน้าพระบรมธาตุ วัดท้าวโคตร เป็นต้น กลางคืนอากาศหนาวเนื่องจากฤดูฝนกำลังจะเปลี่ยนผ่านไปคนเลี้ยงวัวและควายเหล่านั้นได้ก่อกองไฟผิงและต้มน้ำร้อน ตลอดจนสนทนาธรรมกับพระภิกษุในวัดนั้นๆ ตอนเช้านำเผือกมันมาเผาให้สุกนำไปถวายพระภิกษุในตอนเช้าทุกวัน ชาวบ้านในบริเวณวัดเหล่านั้นเห็นว่าเป็นการดีที่อากาศหนาวเย็นได้ถวายอาหารร้อนแก่พระภิกษุ จึงได้ปรุงอาหาร ขนมต่างๆ มาจากบ้านทุกเช้ามาถวายพระภิกษุ ต่อมาชาวบ้านเหล่านั้นได้นำอาหารและขนมต่างๆ มาปรุงที่วัดเพื่อถวายพระภิกษุร้อนๆ การถวายอาหารร้อนๆ ในตอนเช้าแก่พระภิกษุได้แพร่กระจายออกไปจำนวนหลายวัดรอบๆ องค์พระบรมธาตุเจดีย์

ประเพณีให้ทานไฟเป็นการทำบุญในเดือนอ้ายและยี่ (ธันวาคม-มกราคม) มีกระแสลมมรสุมทิศตะวันออกเฉียงเหนือพัดพาอากาศหนาวเย็นจากทางภาคเหนือที่มาจากทะเลจีนใต้มายังเมือง

นครศรีธรรมราชและภาคใต้ จึงทำให้คนเมืองนครศรีธรรมราชหนาวเย็น บางปีหนาวมากต้องก่อกองไฟผิงในตอนเช้ามืด ชาวบ้านที่อาศัยอยู่รอบๆ วัดจึงได้ก่อกองไฟให้พระภิกษุผิงไฟและนำอาหาร ขนมต่างๆ มาปรุงถวายพระภิกษุฉันในตอนเช้าเป็นประจำทุกวัน โดยที่พระภิกษุเหล่านั้นไม่ต้องบิณฑบาตในท่ามกลางอากาศหนาวในช่วงระยะเวลานี้ ต่อมาเมื่อเป็นประเพณีให้ทานไฟประจำปีของเมืองนครศรีธรรมราชจึงได้มีการจัดประเพณีทานไฟขึ้นทุกวัดที่อยู่รายรอบทั้งใกล้ทั้งไกลองค์พระบรมธาตุเจดีย์ แต่ละวัดจัดเพียงครั้งเดียวเท่านั้นและมีการก่อกองไฟเพียงกองเดียวเท่านั้น โดยที่คณะชาวบ้านนำอาหาร ขนมต่างๆ มาปรุงถวายพระสงฆ์ฉันร้อนๆ ที่ลานวัด เรียกว่า “ให้ทานไฟ” หรือ “การถวายทานไฟ” (ประทุม ชุ่มเพ็งพันธ์ุ, 2548 : 211-212)

ขนมที่นิยมปรุงถวายพระสงฆ์คือ ขนมเบื้อง ขนมครก ขนมกรอก ขนมจู้จุน ก๋วยทอด ก๋วยแขก ข้าวเหนียวกวนทอด ขนมม้า ขนมด้วง ขนมรังแตนรังต่อ ขนมปะดา ขนมโค ขนมกรุป ข้าวเกรียบปากหม้อและอื่นๆ ซึ่งเป็นประเภทหนึ่ง-ทอด-เผา ด้วยเตาไฟ อันจะให้ทั้งความร้อนความอบอุ่นและเป็นอาหารกินได้ไปพร้อมกัน โดยแยกกองไฟออกเป็นกองๆ ปูเสื่อนิมนต์พระสงฆ์มานั่งฉันข้างกองไฟ ชาวเมืองนครศรีธรรมราชนิยมทำบุญให้ทานไฟกันเสมอทุกปี เช่น วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร วัดหน้าพระบรมธาตุ วัดท่าวโคตร วัดชายนา วัดสวนหลวง วัดชะเมา วัดหัวอิฐ เป็นต้น ซึ่งถือเป็นประเพณีที่เก่าแก่และดีงามนำศรัทธาที่ถือปฏิบัติสืบต่อกันมาช้านาน (ประทุม ชุ่มเพ็งพันธ์ุ, 2548 : 212)

3.10.3 ประเพณีกวนข้าวมธุปายาสยาคุ เป็นประเพณีที่เกิดจากความอุดมสมบูรณ์ของผลผลิตทางการเกษตรและพระพุทธศาสนาหลังการวางศกัที่มีพระบรมธาตุเจดีย์เป็นศูนย์กลางของความศักดิ์สิทธิ์ โดยอาศัยความเชื่อที่เกี่ยวกับพระพุทธประวัติตอนนางสุชาดาถวายข้าวมธุปายาสยาคุแก่พระมหาบุรุษ เมื่อพระองค์เสวยข้าวมธุปายาสยาคุแล้วทรงตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ พุทธศาสนิกชนชาวเมืองนครศรีธรรมราชมีความเชื่อว่าเป็นการทำบุญในเวลาที่ดินข้าวออกรวงเป็นน้ำนม เพื่อความเป็นสิริมงคลแก่ข้าวในนา ข้าวยาคุเป็นอาหารทิพย์ผู้ที่ได้รับประทานมีความเชื่อสมองดีจะเกิดปัญญา มีอายุยืน สุขภาพพลานามัยสมบูรณ์ ผิวพรรณผ่องใสและเป็นโอสถขนานเอกที่สามารถจัดโรคร้ายได้ทุกชนิด ทั้งสามารถบันดาลความสำเร็จให้ในสิ่งที่คิดที่หวังแก่ผู้บริโภค

ประเพณีกวนข้าวมธุปายาสยาคุเป็นพิธีการหนึ่งในงานประเพณีแห่ผ้าขึ้นธาตุ วันมาฆบูชาเพ็ญเดือนสามของทุกปี ข้าวยาคุหรือข้าวยาโค ปัจจุบันนิยมกวนข้าวยาโคกันในวันขึ้น 13 และ 14 ค่ำ เดือน 3 วัดที่กวนข้าวมธุปายาสยาคุ เช่น วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร วัดท่าวโคตร วัดชายนา วัดบุญนารอบ วัดสวนปาน เป็นต้น การกวนข้าวมธุปายาสยาคุจะต้องมีพิธีการ (ประทุม ชุ่มเพ็งพันธ์ุ, 2548 : 213) ดังนี้

1) สาวพรหมจารี นุ่งขาวห่มขาว สมาทานเบญจศีลก่อนเข้าพิธีกวนข้าวมธุปายาสยาโค เพื่อความบริสุทธิ์และเป็นสิริมงคล

2) พระสงฆ์ เจริญชัยมงคลคาถาในขณะที่เริ่มกวนข้าวมธุปายาสยาโค ซึ่งผูกด้วยสายสิญจน์ โยงจากพระสงฆ์ผูกไว้ที่ไม้กวนหรือไม้พาย

3) พิธีกวน สาวพรหมจารีจับไม้กวน มีการลั่นฆ้องชัยหรือโห่สามลา พระสงฆ์เจริญชัยมงคลคาถาตั้งแต่เริ่มพิธีกวนจนสวดจบถือว่าเสร็จพิธี ต่อจากนั้นพุทธศาสนิกชนช่วยกันกวนข้าวยาโค

4) วิธีกวนข้าวมธุปายาสยาโคใช้เวลาในการกวนข้าวประมาณ 8-9 ชั่วโมง จึงแล้วเสร็จและจะต้องกวนอยู่ตลอดเวลา เมื่อเริ่มเหนียวจะใช้น้ำมันมะพร้าวที่เคี่ยวไว้เติมลงในกระทะ ข้าวยาโคจะเปลี่ยนเป็นสีคล้ำเมื่อกวนเสร็จและมีกลิ่นหอมเครื่องเทศ

การกวนข้าวมธุปายาสยาโคหรือข้าวทิพย์หรือข้าววิเศษนี้ โดยการนำอาหารชนิดต่างๆ มารวมเคี้ยวกวนเข้าด้วยกันในกระทะขนาดใหญ่ประมาณ 50 ชนิด เช่น น้ำมันข้าว ข้าวเจ้า ข้าวเหนียว ทุเรียน กลัวย เผือก มัน มะพร้าว นม น้ำตาล น้ำผึ้ง เป็นต้น เคี้ยวกวนจนเข้ากันจนแห้งเหนียวแล้วโรยเครื่องรางโกฎและเครื่องยาทั้งหลายที่บดละเอียดลงไปในกระทะเป็นอันว่าข้าวมธุปายาสยาโคเสร็จสมบูรณ์ นำไปถวายพระสงฆ์ตามวัดต่างๆ ฉ้นและแจกจ่ายประชาชนให้บริโภคได้ (ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์, 2548 : 213)

3.10.4 ประเพณีแห่ผ้าขึ้นพระธาตุ เป็นประเพณีที่ชาวเมืองนครศรีธรรมราชได้ร่วมมือร่วมใจกันบริจาคเงินทองตามศรัทธา นำเงินที่ได้รับบริจาคมานั้นไปซื้อผ้ามาเย็บต่อกันเข้าให้เป็นแถบยาวนับพันหลาแล้วพากันแห่ผ้าดังกล่าวไปที่วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหารเพื่อนำผ้านั้นไปพันโอบรอบฐานองค์พระบรมธาตุเจดีย์อันเป็นเจดีย์ที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ

ประเพณีแห่ผ้าขึ้นธาตุเมืองนครศรีธรรมราช เป็นประเพณีที่มีมาตั้งแต่การสร้างพระบรมธาตุเจดีย์และสมโภชพระเจดีย์ ตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราชได้กล่าวถึงที่มาของประเพณีนี้ว่าเกิดขึ้นในสมัยอาณาจักรศรีวิชัย ประมาณปี พ.ศ.1773 ซึ่งตรงกับสมัยกษัตริย์สามพี่น้อง คือ พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราช พระเจ้าจันทรภาณุ และพระเจ้าพงษาสุระ กำลังดำเนินการสมโภชพระธาตุอยู่นั้นคลื่นได้ซัดผ้าแถบยาวชิ้นหนึ่ง ซึ่งมีลายเขียนเรื่องพระพุทธประวัติ เรียกว่า “ผ้าพระบฏ” ขึ้นที่ชายหาดปากพนัง ก่อนที่จะถึงวันสมโภชพระธาตุไม่นาน ชาวปากพนังเก็บผ้านั้นไปถวายพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราช พระองค์รับสั่งให้ซักผ้าพระบฏ เมื่อซักผ้าพระบฏแล้วปรากฏภาพเขียน พระพุทธประวัติที่สมบูรณ์ดีทุกประการ จึงรับสั่งให้ประกาศหาเจ้าของจึงได้ความว่าชาวพุทธกลุ่มหนึ่งจำนวน 100 คน มาจากเมืองหงสาวดีซึ่งมีฆราวาสหญิงเป็นหัวหน้าคณะจะเดินทางไปลังกา เพื่อนำผ้าพระบฏไปบูชาพระพุทธบาทในลังกาแต่เรือสำเภาดอนพายที่ชายฝั่งเมืองนครศรีธรรมราช มีคนรอดชีวิต 10 คน รวมทั้งหัวหน้า พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชทรงพิจารณาเห็นว่า พระบฏนั้นควรจะนำไปห่มพระบรมธาตุเจดีย์เนื่องในโอกาสสมโภชพระบรมธาตุ จึงเป็นประเพณีประจำเมืองนครศรีธรรมราชมาจนทุกวันนี้ (วิมล คำศรี, 2557 : 24)

ตามตำนานที่กล่าวมาชี้ให้เห็นว่า การแห่ผ้าขึ้นธาตุกระทำในโอกาสสมโภชพระบรมธาตุประจำปี แต่ไม่มีหลักฐานระบุแน่ชัดว่ากระทำในวันใด อาจเปลี่ยนแปลงกำหนดวันไปตามความเหมาะสมทุกๆ ปีก็เป็นได้ ตามปกติแล้วพระยานครและทายาทเป็นผู้กระทำประเพณีนี้เป็นประจำทุกปี โดยการจัดพิธีแห่แห่นผ้าพระบฏพร้อมด้วยอาหารหวานคาว เครื่องอุปโภคและบริโภคที่จำเป็นๆ ไปถวายพระสงฆ์ในวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร โดยการหาบคอนไปเป็นขบวนแห่อันสวยงาม ในโอกาสนี้ชาวนครศรีธรรมราชจะมาร่วมกิจกรรมดังกล่าวเพิ่มขึ้นทุกปี ครั้นสมัยพระยานครทางราชการได้เปลี่ยนระเบียบวิธีบริหารราชการเสียใหม่ แต่ทางทายาทของพระยานครก็ยังปฏิบัติประเพณีนี้ต่อมาเช่นเดิม ครั้นหลังการเปลี่ยนการปกครองปี พ.ศ.2475 ชาวเมืองก็ได้จัดประเพณีแห่ผ้าขึ้นธาตุทุกปีและมีจำนวนผู้คนเพิ่มมากขึ้นทุกๆ ปี เช่นกัน (วิมล คำศรี, 2557 : 24-25)

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยมีหลักฐานว่าประเพณีแห่ผ้าขึ้นธาตุได้กระทำในวันวิสาขบูชา วันเพ็ญเดือนหก ซึ่งเป็นวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา ในวันดังกล่าวมีการเวียนเทียนรอบองค์พระบรมธาตุเจดีย์และมีพระสงฆ์มาประชุมพร้อมกันที่วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร เพื่อสมโภชพระบรมธาตุเจดีย์ ชาวเมืองและประชาชนจากต่างจังหวัดเดินทางมาร่วมสักการะพระบรมธาตุเจดีย์เป็นจำนวนมาก ครั้นถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีพระราชประสงค์ให้พุทธศาสนิกชนจัดพิธีทางพระพุทธศาสนาในวันมาฆบูชา วันเพ็ญเดือนสาม ให้มีการเวียนเทียนรอบองค์พระบรมธาตุเจดีย์อีกวันหนึ่ง ประชาชนทั่วทุกสารทิศหลั่งไหลเข้ามาสู่วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร เพื่อสักการะองค์พระบรมธาตุเจดีย์เช่นเดียวกับวันวิสาขบูชา ประชาชนที่มาจากต่างบ้านต่างเมืองได้นำผ้ามาแห่ขึ้นห่มพระบรมธาตุเจดีย์อีกด้วย ตามความเชื่อที่มีมาแต่โบราณซึ่งถือว่าถ้าได้ทำบุญต่อพระพุทธองค์โดยตรงหรือใกล้ชิดกับพระพุทธองค์มากที่สุดจะได้บุญมาก พระบรมธาตุเจดีย์จึงเป็นเสมือนพระพุทธองค์ประชาชนจึงมาสักการะจากทั่วทุกสารทิศ

ประเพณีแห่ผ้าขึ้นธาตุในวันนี้ได้เปลี่ยนไปตามสภาพสังคม เพราะแต่เดิมผ้าพระบฏมีช่างผู้ชำนาญเขียนภาพสีเกี่ยวกับพระพุทธประวัติ ประกอบด้วยลูกปัดสีต่างๆ แพรพรรณและดอกไม้ที่ขอบแถบผ้าโดยตลอดทั้งผืน แต่ปัจจุบันผ้าที่ใช้แห่ขึ้นธาตุมีเพียง 3 สี คือ แดง ขาว และเหลือง อาหารเครื่องอุปโภคและบริโภคไม่มี แต่เดิมการแห่ผ้าขึ้นธาตุกระทำกันโดยพร้อมเพรียงขบวนเดียว ต่อมาประชาชนมาจากหลายทิศทางและเตรียมผ้ามาเอง จึงทำให้การแห่ผ้าขึ้นธาตุกระทำไม่พร้อมเพรียงกัน ใครจะแห่ผ้าขึ้นธาตุในเวลาใดก็สามารถทำได้ตามความสะดวก การบูชาองค์พระบรมธาตุเจดีย์ด้วยการแห่ผ้าขึ้นห่มองค์พระบรมธาตุเจดีย์ปัจจุบันได้มีการแห่ผ้าพระบฏพระราชทานสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี การแห่ผ้าขึ้นธาตุนานาชาติ เป็นต้น นอกจากการแห่ห่มพระบรมธาตุเจดีย์ในประเพณีแล้วอาจมีในโอกาสอื่นๆ เช่น ในโอกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลก่อนๆ เสด็จเมืองนครศรีธรรมราช อาทิเช่น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวหรือบุคคลสำคัญอื่นๆ เป็นต้น

เมื่อขบวนแห่ผ้าขึ้นธาตุถึงวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหารแล้วก็แห่ทักษิณาวัตรรอบองค์พระบรมธาตุเจดีย์ 3 รอบ แล้วนำผ้าเข้าสู่วิหารทรงม้าหรือวิหารพระม้าเป็นวิหารที่มีบันไดขึ้นสู่สถานภายในกำแพงแก้ว ล้อมฐานพระบรมธาตุเจดีย์ คณะผู้ร่วมขบวนแห่จะส่งตัวแทน 3-4 คน และเจ้าหน้าที่ของวัดนำผ้าพระบฏหรือผ้าห่มขึ้นโอบรอบองค์พระบรมธาตุเจดีย์ ดังนั้นประเพณีการแห่ผ้าขึ้นธาตุจึงเป็นประเพณีที่ฝังแน่นอยู่ในจิตใจของพุทธศาสนิกชนชาวเมืองนครศรีธรรมราชและชาวเมืองใกล้เคียงที่ยึดเอาพระบรมธาตุเจดีย์เป็นเสมือนตัวแทนของพระพุทธองค์เป็นที่พึงพอใจ รวมถึงศรัทธาด้วยความบริสุทธิ์ใจของชาวเมืองนครศรีธรรมราชและพุทธศาสนิกชนต่างเมืองเข้าด้วยกัน หล่อหลอมความเป็นปึกแผ่นมั่นคงสืบมาช้านาน (วิมล คำศรี, 2557 : 25-27)

3.10.5 ประเพณีตักบาตรรูปเทียน เป็นประเพณีที่คู่มาที่วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร แม้ว่ารูปแบบจะแตกต่างกันออกไปจากประเพณีดั้งเดิมบ้างก็ตามประเพณีตักบาตรรูปเทียนเป็นประเพณีที่เกี่ยวข้องด้วยพระพุทธศาสนาปางกวางค์ เพราะประเพณีนี้เป็นประเพณีถวายสังฆทานเนื่องในโอกาสเข้าพรรษา คือ วันแรม 1 ค่ำ เดือนแปด ซึ่งเชื่อกันว่าประเพณีนี้ได้ถ่ายทอดไปสู่กรุงสุโขทัยเมื่อพระพุทธศาสนาเข้ามาสู่เมืองนครศรีธรรมราชเป็นครั้งแรกแล้วเข้าไปสู่กรุงสุโขทัย ดังหลักฐานที่ปรากฏในศิลาจารึกหลักที่ 1

ตำรับทำวศรีจุฬาลักษณ์กล่าวถึงประเพณีเข้าพรรษาในสุโขทัยว่ามีการจุดประทีปบูชาพระบรมธาตุ พระพุทธรูป และถวายสังฆทานเป็นประจำทุกปี สังฆทานที่ถวายมีหลายอย่าง เช่น เทียนพรรษา ผ้าอาบน้ำฝนและเครื่องบริวารอื่นๆ เช่น เสื่อ อาสนะ ยารักษาโรค ตั้งเตียง และดอกไม้รูปเทียน เป็นต้น ในเมืองนครศรีธรรมราชเช่นกันเมื่อถึงวันเข้าพรรษามีพิธีการทำนองเดียวกันกับที่ปรากฏ ในตำรับทำวศรีจุฬาลักษณ์แทบทุกประการ จะผิดไปบ้างก็ในรูปแบบเล็กๆ น้อยๆ เท่านั้น เมื่อถึงวันเข้าพรรษา ชาวเมืองนครศรีธรรมราชต่างพากันไปชุมนุมที่วัดใกล้บ้านเพื่อนำเทียนจำนำพรรษาไปถวายพระสงฆ์ นอกจากนั้นมียอดอกไม้รูปเทียน ผ้าอาบน้ำฝน ตั้ง เตียง ตะเกียง ยาและอาหารที่เป็นของแห้งอีกหลายชนิด

ประเพณีนี้เดิมที่จัดที่วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหารเพียงแห่งเดียวเท่านั้น ตั้งแต่สมัยที่วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหารไม่มีพระสงฆ์จำพรรษา พอถึงวันเข้าพรรษาชาวเมืองนครศรีธรรมราชนำเอาเครื่องสังฆทานเหล่านั้นไปถวายพระสงฆ์ในวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร ครั้นถึงระยะที่มีพระสงฆ์ประจำที่วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหารแล้ว การจัดพิธีนี้ก็ยังคงเดิมเนื่องจากคนไปทำบุญมีเป็นจำนวนมาก ทำให้บริวารที่พระสงฆ์วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหารรับถวายมามีมากขึ้น จนวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหารใช้ตลอดพรรษาก็ไม่หมดสิ้น ชาวเมืองนครศรีธรรมราชเห็นว่ารูปเทียนเหล่านั้นจะสูญเสียไปโดยเปล่าประโยชน์ก็แบ่งปันไปให้วัดต่างๆ ที่ได้รับถวายไปน้อยในระยะเวลาต่อมา

วันเข้าพรรษาแรม 1 ค่ำ เดือน 8 เวลาช่วงบ่ายประมาณ 14.00 น. เป็นต้นไป พระสงฆ์ จากวัดต่างๆ ซึ่งอยู่ไม่ห่างไกลจากวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหารมากนักทั้งในเมืองและนอกเมือง ต่างมาพร้อมกันโดยยืนเรียงกันเป็นแถวยาวที่หน้าวิหารทับเกษตร วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร เพื่อรอรับบิณฑบาตดอกไม้ธูปเทียนด้วยยามในแขนขวา ชาวเมืองนครศรีธรรมราชนำธูปเทียน ดอกไม้ ไม้ดัดเป็นช่อๆ ซึ่งใส่ถาดเตรียมไว้ถวายพระสงฆ์เหล่านั้นโดยใส่ลงในยามไปตามลำดับรูปละมัดเรียกว่า “การตักบาตรธูปเทียน”

เมื่อตักบาตรธูปเทียนแล้วชาวเมืองนครศรีธรรมราชพร้อมใจกันไปจุดเปรี๊ยะหรือจอบเปรี๊ยะ ซึ่งเป็นพิธีอย่างหนึ่งของพราหมณ์ เป็นพิธีจุดโคมรับเทพเจ้า ชาวพุทธรับมาทำในวันเพ็ญเดือนสิบสอง เพื่อบูชาพระบรมธาตุเจดีย์ และพระพุทธรูป ตามหน้าพระพุทธรูปและฐานเจดีย์ทุกด้านภายใน วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหารโดยวิธีการง่ายๆ ด้วยการนำธูปเทียนใส่ลงในเปลือกหอยแครงหรือภาชนะ เล็กๆ หยดน้ำมันสัตว์หรือน้ำมันมะพร้าวลงในเปลือกหอยแครงจุดไฟที่ธูป ไฟจะสว่างไปทั่ววิหารและ ฐานเจดีย์ทุกด้านในวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร (วิมล คำศรี, 2557 : 32-34)

ประเพณีตักบาตรธูปเทียนของชาวเมืองนครศรีธรรมราชในสมัยปัจจุบันได้เปลี่ยนรูปแบบ ไปจากที่เคยปฏิบัติกันมาแต่เดิมมาหลายประการ ดังนี้

ประการแรก เดิมพระสงฆ์เข้าแถวเพื่อรอรับบิณฑบาตธูปเทียนที่หน้าวิหารทับเกษตร แต่ ปัจจุบันพระสงฆ์จะเข้าแถวรอรับบิณฑบาตธูปเทียนที่ลานโพธิ์วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร

ประการที่สอง การตักบาตรธูปเทียนจะจัดที่วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหารอย่างเดิม แต่มี การตักบาตรธูปเทียนตามถนนหนทางทั่วไปอีกด้วย

ประการที่สาม เดิมชาวเมืองต้องเตรียมดอกไม้ธูปเทียนไว้พร้อมสำหรับการตักบาตรด้วย ตนเอง โดยที่ดอกไม้ประดิษฐ์ขึ้นเองด้วยวัสดุไม้ไผ่ดอกไม้จริงทั้งนี้เพื่อจะได้ไม่เหี่ยวแห้งตลอดพรรษา ปัจจุบันนี้ทั้งดอกไม้และธูปเทียนมีผู้จัดวางขายสำหรับประเพณีการตักบาตรธูปเทียน

ประการที่สี่ เดิมเมื่อตักบาตรธูปเทียนแล้วพุทธศาสนิกชนบูชาพระบรมธาตุเจดีย์และ พระพุทธรูปโดยการจุดเปรี๊ยะ ปัจจุบันมีการจุดเทียนไขแทนการจุดเปรี๊ยะเพราะการจุดเปรี๊ยะทำให้เกิดไฟไหม้ภายในบริเวณวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหารเป็นประจำ

ประการที่ห้า เดิมการจุดเปรี๊ยะกระทำทั่วไปทุกวิหารและฐานพระเจดีย์ ปัจจุบันการจุด เทียนไขได้กำหนดให้จุดได้เฉพาะที่ภายในวิหารพระม้าหรือสถานที่ที่ทางวัดกำหนดไว้เท่านั้น

ประการสุดท้าย เดิมการจุดเปรี๊ยะถือเป็นประเพณีที่ทุกคนต้องกระทำหลังจากตักบาตร ธูปเทียน แต่ปัจจุบันประเพณีนี้ได้ลดความสำคัญและความจำเป็นที่จะต้องปฏิบัติลงไปมาก จำนวน ชาวเมืองนครศรีธรรมราชที่ปฏิบัติประเพณีนี้ลดลงไปแต่เดิมมาก

ประเพณีการตักบาตรธูปเทียนเป็นประเพณีที่สำคัญอย่างหนึ่งที่แสดงถึงความสัมพันธ์อย่าง ลึกซึ้งระหว่างพระบรมธาตุเจดีย์กับชาวเมืองนครศรีธรรมราช เป็นประเพณีที่แสดงถึงค่านิยมอันสูงส่ง

ในทางพระพุทธศาสนาของชาวเมืองนครศรีธรรมราช เป็นประเพณีที่มีการปฏิบัติต่อกันมาเป็นเวลายาวนานและประการสำคัญประเพณีนี้ยังตกทอดมาเป็นมรดกของลูกหลานในทุกวันนี้ นับเป็นมรดกที่เชิดหน้าชูตาชาวนครศรีธรรมราชอย่างยิ่งประเพณีหนึ่ง (วิมล คำศรี, 2557 : 34-35)

3.10.6 ประเพณีสารทเดือนสิบ เป็นประเพณีที่สำคัญคู่บ้านคู่เมืองนครศรีธรรมราชมาช้านาน การเกิดขึ้นของประเพณีนี้เกิดจากคติความเชื่อเรื่องผีसाงเทวดากับความเชื่อทางพระพุทธศาสนา ลัทธิลัทธิที่มีพระบรมธาตุเจดีย์เป็นศูนย์กลางแห่งความศักดิ์สิทธิ์ ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ ผลผลิตทางการเกษตร และการนำผลผลิตทางการเกษตรมาทำบุญอุทิศให้แก่บรรพชนญาติมิตรที่ล่วงลับไปแล้ว จึงได้ร่วมกันจัดงานรื่นเริงเพื่อเฉลิมฉลองร่วมกันที่บริเวณวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหารและวัดภายในชุมชนเพื่อเป็นกำลังใจในการปฏิบัติภารกิจต่อไป

งานบุญสารทเดือนสิบมาจากความเชื่อเรื่อง “ปุพพเปตพลี” ในพระพุทธศาสนา เมื่อมนุษย์สร้างบุญกรรมอะไรไว้ก็จะได้รับผลตามการกระทำอย่างนั้นเรียกว่า “ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว” โดยเฉพาะการทำชั่วเมื่อตายไปจะตกนรกไปรับกรรมมากน้อยตามผลที่ทำในชาติปางก่อน คนที่ตกนรกพวกนี้เรียกว่า “เปรต” เมื่อถึงปลายเดือน 10 (แรม 1 ค่ำ เดือน 10) พวกเปรตซึ่งกำลังผอมโซหิวโหยมาก ดั่งคำพังเพยว่า “อยากเหมือนเปรตเดือนสิบ” พญายมจะปล่อยให้กลับมาพบญาติพี่น้องและลูกหลานของตนในเมืองมนุษย์ เพื่อมาขอเสื้อผ้าอาหารขอส่วนบุญกุศลต่างๆ ที่ญาติจะอุทิศทำบุญให้และจะต้องรีบกลับไปเมืองนรกเมื่อถึงวันแรม 15 ค่ำ เดือน 10 ดังนั้นถ้าลูกหลานไม่ทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ปู่ย่าตายายก็จะอดอยากหิวโหยอดคัดัดสนสิ่งของเครื่องใช้ได้รับความทุกข์ยากและด่าสาปแช่งลูกหลานที่ไม่รู้จักกตัญญูรู้บุญคุณของบรรพบุรุษให้ได้รับบาปกรรมเดือดร้อนชีวิตไม่เจริญรุ่งเรืองตามไปด้วย ลูกหลานจึงต้องยึดมั่นถือมั่นเป็นภาระหน้าที่สำคัญยิ่ง เป็นกิจกรรมที่ต้องถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัด ในการทำบุญอุทิศส่วนกุศลมากน้อยจะขาดเสียมิได้ซึ่งงานบุญใหญ่มี 3 วัน ดังนี้

วันแรม 13 ค่ำ เดือน 10 ชาวพื้นเมืองเรียกว่า “วันจ่าย” คือ วันที่แต่ละบ้านจะต้องเตรียมจับจ่ายซื้อหาสิ่งของต่างๆ ที่จะทำบุญมีทั้งผักผลไม้อาหารแห้ง สิ่งของเครื่องใช้นานาชนิดที่พระสงฆ์จำเป็นต้องใช้และเก็บรักษาไว้ฉนั้น (กิน) ไว้ใช้ได้นานๆ เนื่องจากเข้าฤดูฝนการบิณฑบาตอาหารการกินจะขาดแคลนและไม่สะดวก จึงได้จัดใส่ภาชนะ เช่น กระจาด ตะกร้า กระเชอ กะละมัง ถัง ชะลอม หลัว กระบุง ชาวเมืองนครศรีธรรมราช เรียกว่า “หมรับ” (สำหรับ) อย่างไม่รู้สำหรับถวายสังฆทานจัดเป็นสลากภัตงานบุญใหญ่และอาหารแห้งอย่างหนึ่งที่จะขาดเสียมิได้ที่เป็นหัวใจของสำหรับ คือ ขนมหเดือนสิบ เพราะเป็นขนมประเพณีที่ปฏิบัติสืบมาแต่โบราณสำหรับให้เปรตนำไปใช้สอยในเมืองนรกมี 5 ชนิด ดังนี้

1) ขนมหลา เป็นแป้งทอดโรยเป็นเส้นเล็กๆ มีลักษณะคล้ายเส้นด้ายหรือการทอผ้า สมมติเป็นเครื่องนุ่งห่มแพรพรรณและอาหาร

2) ขนมหอง เป็นข้าวเหนียวทอดเม็ดทอง ทำเป็นรูปสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน ตรงกลางเป็นร่องแฉ่น สมมติเป็นเรือแพยานพาหนะสำหรับเดินทางข้ามห้วงมหรณพและเป็นเครื่องประดับ

3) ขนมห้ำหรือขนมมด เป็นขนมแผ่นรูปกลมแบนทอด คล้ายลูกสะบ้าไม่มีรู สมมติเป็นเงินเบี้ยหรือเงินตราเงินเหรียญ ใช้จับจ่ายหรือใช้เป็นลูกสะบ้าเล่นกีฬาพักผ่อนเล่นสนุกเพื่อความบันเทิง

4) ขนมหี้หรือขนมเจาะหู เป็นขนมปั้นรูปกลมแบน ตรงส่วนกลางมีรูคล้ายขนมโดนัทของฝรั่ง สมมติเป็นเงินเบี้ยสำหรับใช้สอยหรือเป็นสตางค์มีรูในสมัยก่อนหรือใช้เป็นต่างหูเครื่องประดับก็ได้

5) ขนมหงหรือขนมไข่ปลา เป็นขนมรูปวงกลมอย่างวงล้อเกวียนมีกังกำ สมมติเป็นเครื่องประดับตกแต่งร่างกายทั่วไปและขนมลาลอยมันหรือขนมรังนก สมมติเป็นพุกหมอน เครื่องนอน บางท้องถิ่นใช้ขนมเทียนสมมติให้ใช้เป็นหมอนหนุน ซึ่งเป็นขนมประเพณีรายการที่เพิ่มเข้ามาทีหลัง อาจมีหรือไม่มีก็ได้เวลาทำบุญ (ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์, 2548 : 224-225)

วันแรม 14 ค่ำ เดือน 10 ชาวเมืองนครศรีธรรมราช เรียกว่า "วันยกหมรับ" และถือเป็นวัน "ตั้งเปรต" ด้วยคือ เป็นวันยกภาชนะสำหรับต่างๆ ที่บรรจุสิ่งของทำบุญทุกอย่างไว้แล้วตกแต่งอย่างเรียบร้อยสวยงามนำไปทำบุญถวายพระที่วัด ถ้าเป็นภาชนะขนาดใหญ่หนักมากต้องหาบคอนไป ถ้าเป็นขนาดเล็กอาจถือหิ้วใส่เอวกระเดียดไปได้ลูกหลานเดินตามกันเป็นแถว

เมื่อทำบุญพระสงฆ์ฉันภัตตาหารเสร็จ แต่ละครอบครัวก็ออกไปทำพิธี "ตั้งเปรต" บางวัดเขาก็จัดทำสถานที่รวมไว้ให้โดยเฉพาะเป็น "หลาเปรต" (ศาลาเปรต) หรือร้านเปรต บางวัดให้ต่างคนต่างทำตามความสะดวกพอใจ บางวัดทำเป็นหอคอยยกเสาสูงราว 5 เมตร เพื่อให้คนป็นเสาทาน้ำมันลิ้นแข่งขันกันเรียกว่า "ชิงเปรต" การตั้งเปรตคือการเอาอาหารคาวหวานทุกชนิด รวมทั้งดอกไม้ธูปเทียนเศษสตางค์ใส่กระทงไปวางบนแผ่นกระดาศขนาดใหญ่ ทำพิธีกรวดน้ำเช่นไหว้แผ่นส่วนกุศลให้แก่บรรพชน ซึ่งมักนิยมเลือกสถานที่ใกล้กับเมรุ ป่าช้าหรือริมรั้ววัด เมื่อเสร็จพิธีลูกขึ้นก็จะมีพวกเด็กๆ มาแย่งอาหารและหาเศษสตางค์กัน ลักษณะการแย่งชิงชุลมุนเพื่อเอาสิ่งของตั้งเปรต เรียกว่า "ชิงเปรต"

วันแรม 15 ค่ำ เดือน 10 ชาวเมืองนครศรีธรรมราช เรียกว่า "วันฉลองหมรับ" หรือเป็น "วันสารท" เป็นวันสุดท้ายของการทำบุญครบสมบูรณ์ตามประเพณีถือเป็นการทำบุญเพื่อเป็นการฉลองหมรับ ซึ่งได้จัดขึ้นเป็นที่เรียบร้อยตั้งแต่วันแรม 14 ค่ำ วันนี้จึงมีพิธีทำบุญเลี้ยงพระสงฆ์และทำพิธีบังสุกุล กระจุกเพื่ออุทิศส่วนกุศลแก่บรรพบุรุษญาติมิตรผู้ล่วงลับไป ถือเป็นวันสุดท้ายของงานบุญใหญ่และถือเป็น "วันส่งเปรต" อีกด้วยคือ ใครมีอาหารมีสิ่งใดที่จะทำบุญก็นำมาทำให้หมดในวันนี้จึงถือเป็นวันสำคัญอีกวันหนึ่ง (ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์, 2548 : 225-226)

3.10.7 ประเพณีลากพระ เป็นประเพณีที่เกิดขึ้นในเมืองนครศรีธรรมราชในช่วงวันออกพรรษา ซึ่งชาวเมืองนครศรีธรรมราชมีความเชื่อกันว่าอานิสงส์ของการลากพระทำให้ฝนตกตามฤดูกาล เพราะชาวเมืองส่วนใหญ่มีอาชีพเกษตรกรรม ต้องการไรราน้ำที่อุดมสมบูรณ์ เพิ่มพูนผลผลิต การที่ฝนตกตามฤดูกาลเป็นสิ่งสำคัญที่ก่อให้เกิดความเชื่อว่าเมื่อลากพระกลับถึงวัดแล้วฝนจะตกหนัก จึงได้ทำรูปสัญลักษณ์ของพญานาคในการลากพระ เพราะเชื่อกันว่าพญานาคเป็นผู้ให้น้ำและใครได้ลากพระทุกปีจะเป็นผู้ได้รับผลบุญเป็นอย่างมากที่จะส่งผลให้ประสบความสำเร็จในชีวิต การลากพระของชาวเมืองนครศรีธรรมราชมักจะลากพระไปตามถนนราชดำเนินผ่านหน้าวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหารเพื่อบูชาพระบรมธาตุเจดีย์และลากพระไปตามทุ่งนารอบๆ เมืองเพื่อให้พุทธศาสนิกชนได้ลากพระในวันแรม 1 ค่ำ เดือน 11 ของทุกปี

ตามพุทธประวัติกล่าวว่าวันที่พระองค์เสด็จลงมาจากสวรรค์สู่มนุษยโลก หลังจากเสด็จขึ้นไปเทศนาโปรดพระพุทธมารดา ณ สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ตลอดพรรษา คือ วันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 11 อันเป็นวันสุดท้ายของพรรษา ทรงเสด็จลงมาตามบันไดแก้ว โดยมีบันไดทองอยู่ทางเบื้องขวาสำหรับเทพดาเสด็จลงมาส่ง บันไดเงินอยู่ทางเบื้องซ้ายสำหรับพระพรหมเสด็จลงมาส่ง บันไดทั้งสามทอดลงมายังประตูนครสังกัสสะ เมื่อเสด็จถึงประตูเมืองเป็นเวลาเช้าตรู่ของวันแรม 1 ค่ำ เดือน 11 อันเป็นวันออกพรรษาพอดี พุทธบริษัททั้งหลายทราบข่าวต่างมากอยต้อนรับเสด็จอย่างเนืองแน่น เพื่อจะคอยตักบาตรถวายภัตตาหารบ้าง ดอกไม้รูปเทียนบ้าง ซึ่งเป็นที่มาของประเพณี “ตักบาตรเทโว” ทางภาคกลาง สำหรับภาคใต้ไม่ค่อยเป็นที่นิยมมีเฉพาะบางแห่ง เช่น สงขลา เพราะมีเขาตั้งกวนอยู่กลางเมือง แต่ทว่าในพุทธประวัติมีนิทานเล่าประกอบเหตุการณ์ตอนนี้ว่าเนื่องจากมีคนมากมาย โกลาหลไม่สามารถเข้าถึงพระพุทธองค์ได้ จึงเกิดประเพณีทำขนมขึ้นชนิดหนึ่งที่ห่อด้วยใบไม้ (ใบจาก ใบเตย ใบกะพ้อ) เรียกว่า “ขนมต้ม” หรือ “ห่อต้ม” หรือ “ห่อปัด” สำหรับโยนและปาจากระยะห่างเข้าไปถวายได้ ซึ่งความจริงอาจเป็นความสะดวกในการนำไปทำบุญ สามารถเก็บรักษาไว้ได้นาน และสะดวกต่อการนำไปกินเวลาหิวขณะลากพระ ตลอดจนการขว้างปาเล่นกัน (ซัดต้ม) ดังนั้นขนมต้มจึงถือเป็นขนมหลักที่เป็นเอกลักษณ์ประจำเทศกาลสารทเดือนสิบ ดังมีคำกล่าวที่ว่า “เข้าซา กินตอก ออกซา กินต้ม” คือ ขนมประเพณีประจำเทศกาลเข้าพรรษาคือข้าวตอก ขนมออกพรรษาคือ ขนมต้มถือปฏิบัติมาแต่โบราณ (ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์, 2548 : 227)

การลากพระของชาวเมืองนครศรีธรรมราชและชาวปักษ์ใต้เป็นการสมมติและการสมโภชเฉลิมฉลองตามเหตุการณ์ในพุทธประวัติ โดยวิธีอัญเชิญพระพุทธรูปปางอุ้มบาตรหรือปางประทานอภัย เรียกว่า “พระลาก” ขึ้นประดิษฐานบนบุษบก ซึ่งถ้าเป็นทางบกบุษบกจะตั้งอยู่บนพาหนะทำเป็นรูปเรือหรือพญานาค (ไม่มีล้อ) เรียกกันว่า “นมพระ” หรือ “พนมพระ” อันแสดงว่าเดิมประเพณีนี้ น่าจะเกิดจากการแห่ทางน้ำหรือทุ่งน้ำขึ้นก่อน ชักลากแห่แห่นไปยังตำบลต่างๆ ไกลเคียง ถ้าเป็นการลากพระทางน้ำหรือทางเรือเรียกว่า “เรือพระ” คือ เอาเรือหลายลำมาเทียบเคียง

ขนานผูกติดกันเป็นแพขนาดใหญ่ ประดับตกแต่งอย่างปราสาทมณฑปอย่างวิจิตร แต่แทนมีเครื่องดนตรีประโคมตามแม่น้ำลำคลอง ทะเลสาบ ทำให้เกิดประเพณีการเล่นต่างๆ ตามมาอีก เช่น การเล่นเรือเพลง การประชันปัด (ตะโพน) การประชันโพน (กลอง) การแข่งเรือและการประกวดประชันอื่นๆ ตลอดจนการสร้างพระพุทธรูปขึ้นใหม่เพื่อใช้ในงานประเพณี เป็นต้น

วันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 11 เป็นการทำบุญออกพรรษาตามปกติ ซึ่งในตอนกลางคืนระหว่างที่มีพิธีสมโภชพระลากและมีพิธี “คุมพระ” หรือ “ประโคมพระลาก” อีกด้วย พอถึงวันแรม 1 ค่ำ เดือน 11 เป็นวันออกพรรษาในตอนเช้าตรู่มีการตักบาตรพระลากหรือตักบาตรพระพุทธรูปเจ้า เรียกว่า “ตักบาตรหน้าล้อ” และลากพระออกจากวัดไปตามถนนประมาณ 1-2 วัน อย่างสนุกสนาน

เพลงลากพระร้องเป็นกลอนสด บางครั้งอาจมีลักษณะสองง่ามสามง่าม เนื่องจากเพื่อความสนุกสนานคนลากพระจึงกินเหล้าเข้าไปบ้าง เป็นพวกวัยรุ่นบ้าง ต้องการैयाแห่สังคัมเวดล้อมสะท้อนปัญหาเรื่องของชาวบ้าน จึงใช้ปฏิภาณไหวพริบร้องไปเพื่อคลายร้อนคลายเหนื่อย คนดูคนฟังก็พลอยชอบใจอมยิ้มตามไปด้วย เช่น ร้องว่า “ลากพระไม่ไป สาวสาวพุงใหญ่ (ท้อง) เกิดลูกลอยคลอง” มีเรื่องราวเมื่อประมาณปี พ.ศ.2502 ก่อนถึงงานลากพระแรม 1 ค่ำ เดือน 11 ชาวบ้านในตำบลนา (ตำบลในเมือง) อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช ใกล้กับประตูชัยสิทธิ์หรือประตูชัยได้นำลูกแรกคลอดไปลอยทิ้งในคลองป่าเหล่าตอนกลางคืน รุ่งเช้าชาวบ้านไปพบศพทารกเกิดโจทภัยขานกันเป็นข่าวใหญ่ว่าเป็นลูกของใครกันแน่ บ้างวิจารณ์ว่าเป็นลูกที่ไม่มีพ่อหรือฝ่ายชายไม่รับเลี้ยงดูแลเลยเอาลูกมาทิ้งในคลอง เมื่อถึงงานลากพระชาวบ้านจึงนำมาร้องเป็นเพลงลากพระ เช่น ร้องว่า “ลากพระไม่ไป ถ่านไฟแทงหยวก” มีที่มาที่ไปเช่นเดียวกัน เรื่องจริงมีว่าวัฒนธรรมจังหวัดคนหนึ่ง นครศรีธรรมราชเป็นคนภาคกลางผิวดำได้มาแต่งงานกับลูกสาวจีนผิวดำที่ประตูชัยได้ เหตุการณ์ผ่านมาไม่นานชาวบ้านมีปฏิภาณดี เมื่อลากพระผ่านสี่แยกประตูชัยได้จึงร้องเพลงสัพยอก ตามปกติขณะลากพระไปถึงไหนพบเห็นเหตุการณ์อะไรมีความรู้เรื่องเก่าใหม่อย่างไรก็จะร้องกันให้เข้ากับเรื่องราวบรรยากาศได้เสมอ เพลงลากพระจึงสนุกและทุกคนสามารถเป็นต้นเสียงกันร้องนำได้ตลอดเวลา อย่างร้องว่า “ลากพระขึ้นควน สีนวลแพลัดๆ” ก็มาจากเรื่องจริงแต่ครั้งโบราณ คือ มีผู้หญิงคนหนึ่งบ้านอยู่แถวตำบลในเมืองใกล้วัดพระมหาธาตุรวมหาวิหารได้เป็นผู้สร้างพระพุทธรูปปางอุ้มบาตรเป็นพระลากซึ่งได้ถวายไว้ที่วัดหน้าพระบรมธาตุ ผู้คิดแต่งคำร้องเพลงพระลากจึงนำมาร้องสรรเสริญ แต่ต่อมาภายหลังมีผู้นำมาร้องแปลงใหม่จนกลายเป็นคำไม่สุภาพไป เป็นต้น ประเพณี ลากพระนี้บางแห่งทำปีละ 2 ครั้ง คือ ครั้งหลังมีในวันแรม 1 ค่ำ เดือน 5 (วันที่ 15 เมษายน) หลัง วันว่างหรือเป็นวันขึ้นปีใหม่ไทยมีถือปฏิบัติกันอยู่ที่พัทลุงและปัตตานี วันขึ้นปีใหม่ต้องเปลี่ยนเสื้อผ้าแต่งชุดใหม่กันทุกคน ดังนั้นก่อนสงกรานต์ชาวบ้านจะต้องเตรียมทอผ้าไว้ตัดเย็บชุดใหม่เป็นประเพณีมีมาแต่โบราณ (ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์, 2548 : 227-228) ประเพณีลากพระและการตกแต่งพนมพระหรือเรือพระบก

ปัจจุบันบางวัดก็ยังคงรักษารูปแบบเดิม ส่วนบางวัดก็ได้เปลี่ยนแปลงรูปแบบด้วยการใช้รถยนต์ตกแต่งเป็นเรือพระเพื่อนำเข้าประกวดตามสถานที่ต่างๆ ที่ห่างไกล

3.10.8 ประเพณีสวดด้าน เป็นประเพณีที่เกิดขึ้นมาจากผู้คนที่มีความศรัทธาต่อพระพุทธศาสนา ลังกาวงค์และพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช ซึ่งได้เดินทางมานมัสการพระบรมธาตุเจดีย์และร่วมพิธีทำบุญทางพระพุทธศาสนาในวันอัมม์สวันหรือวันพระขึ้นแรม 8 ค่ำ 14 ค่ำ หรือ 15 ค่ำ โดยที่พุทธศาสนิกชนได้ไปร่วมชุมนุมกันที่บริเวณลานด้านใดด้านหนึ่งของระเบียงวิหารคดและวิหารทับเกษตรรอบองค์พระบรมธาตุเจดีย์เพื่อรอฟังพระธรรมเทศนา ในขณะที่รอฟังการแสดงพระธรรมเทศนาอยู่นั้นผู้คนมักจะนั่งพูดคุยกันเรื่องราวต่างๆ และเห็นว่าเพื่อให้เป็นประโยชน์แก่ทุกคน จึงได้จัดหาหนังสือพุทธหรือสมุดข่อยที่จารด้วยเรื่องราวเกี่ยวกับชาดกทางพระพุทธศาสนา ลังกาวงค์มาอ่านหรือสวดให้ผู้ที่มาชุมนุมฟัง จึงทำให้เกิดประเพณีสวดหนังสือขึ้น แต่เนื่องจากสถานที่สวดหนังสือเป็นบริเวณลานด้านใดด้านหนึ่งของระเบียงวิหารคดและวิหารทับเกษตรหรือด้านรอบองค์พระบรมธาตุเจดีย์ เรียกว่า “สวดด้าน” (จันทรา ทองสมักร, 2539 : 7)

การสวดด้าน คือ การอ่านหนังสือร้อยกรองอันเป็นวรรณกรรมพื้นเมืองท้องถิ่นให้แก่ผู้คนที่มานั่งรอการฟังพระแสดงพระธรรมเทศนาหลังจากฉันภัตตาหารเพลอยู่ตามระเบียงวิหารคดและวิหารทับเกษตร มีผู้คนจำนวนมากบ้างน้อยบ้าง ซึ่งมีผู้คนไปนั่งรอกันอยู่ทุกด้านในแต่ละด้านจะมีธรรมาสน์สำหรับพระนั่งแสดงธรรมเทศนา ขณะที่นั่งกันอยู่นั้นจะมีการคัดเลือกบุคคลผู้มีความรู้ทางด้าน การอ่านหนังสือเป็นผู้อ่านหนังสือหรือสวดหนังสือ หนังสือที่ใช้สวดหรืออ่านส่วนใหญ่เป็นหนังสือพุทธที่ผู้สวดจัดทำมาเองหรืออาจจะยืมหนังสือของวัด หนังสือเหล่านั้นจะเป็นหนังสือชาดกทางพระพุทธศาสนาและหนังสือวรรณกรรมท้องถิ่นที่ให้เกิดความสนใจ เช่น เรื่องโคบุตร พระรถเมรี สุบิน ทินวงศ์ สี่เส้า กระจ่างทอง พระรถเสน (ของนายเรือง นาใน) เสือโคคำฉันท (ของพระมี) เป็นต้น หนังสือเหล่านั้นแต่งเป็นคำประพันธ์ประเภทร้อยกรอง ผู้สวดจะสวดทำนองเสนาะเป็นภาษาถิ่นได้ บางครั้งผู้สวดจะเน้นเสียงเป็นจังหวะ รู้จักเล่นทำเล่นทางประกอบในตอนที่จำเป็น เช่น การใช้สีหน้า การโยกตัวและการแสดงท่าทางประกอบบ้าง บางครั้งคนสวดเป็นนักเทศน์เก่าแก่ หมอทำขวัญนาค ครูมาลัย นายหนังตะลุง มโนราห์หรือเพลงบอก การสวดการอ่านได้ดีเป็นที่ติดอกติดใจของผู้ฟังมาก จึงทำให้คนแก่คนเฒ่าที่ไม่รู้หนังสือก็สามารถจับทกลอนในหนังสือได้ตลอดเล่ม ส่วนผู้คนที่มาร่วมฟังสวดก็จะมีการบริจาคทรัพย์หรือเลี้ยงข้าวปลาอาหารแก่ผู้สวด แต่ส่วนใหญ่ผู้สวดจะใช้เงินส่วนนี้ถวายพระสงฆ์หรือถวายวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร ในการสวดด้านผู้สวดจะต้องใช้ความสามารถสูง เพราะถ้าสวดไม่เป็นที่พอใจของผู้ฟังๆ จะทยอยไปฟังการสวดที่ด้านอื่น การสวดด้านผู้สวดจะสวดไปเรื่อยๆ จนได้เวลาที่พระภิกษุมาถึงสถานที่นั้นเพื่อที่จะแสดงธรรมเทศนา จึงหยุดสวดแม้ว่าเรื่องที่สวดจะยังไม่จบก็ตาม เพราะสามารถที่จะนำไปสวดต่อในวันพระต่อไปได้ (จันทรา ทองสมักร, 2539 : 8-10) ซึ่งปัจจุบันมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตศรีธรรมมาโคกราช

ได้ฟื้นฟูและอนุรักษ์ประเพณีสวดด้านวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร แต่รูปแบบการสวดได้เปลี่ยนไป จากเดิมที่มีคนอ่านหนังสือวรรณกรรมท่องถื่นให้ฟัง ด้วยการนำหนังสือพระนิพนพานโสตรามาสวดพร้อมๆ กันและเวลาก็เปลี่ยนไปจากเดิม เป็นต้น

3.10.9 ประเพณีสวดพระมาลัย เป็นประเพณีอันเนื่องมาจากงานศพของชาวเมือง นครศรีธรรมราช ซึ่งเกิดขึ้นจากคติความเชื่อทางพระพุทธศาสนาซึ่งมีพระบรมธาตุเจดีย์เป็น ศูนย์กลางของความศักดิ์สิทธิ์ เมื่อมีคนตายก็ต้องนิมนต์พระสงฆ์มาสวดที่บ้านตามธรรมเนียมทั่วไป เมื่อพระสงฆ์กลับวัดแล้ว ถ้าไม่มีเครื่องดนตรี กาลอประโคนตอณตีกจะเกิดความเงิบเหงาว่างเวง นำ กลัว จึงเกิดความคิดให้ฆราวาสเลียนแบบพระสงฆ์มานั่งสวดพระธรรมคัมภีร์เรื่องเกี่ยวกับ พระพุทธศาสนา หนังสือที่สวดคือหนังสือพระมาลัยที่เป็นเรื่องเกี่ยวกับคนตาย ซึ่งเขียนเป็นกลอนสวด ลงในหนังสือบุค จารึกตัวอักษรเป็นขอมไทย ทำนองประพันธ์เป็นกาพย์ เรียกว่า คัมภีร์มาลัยหรือ หนังสือมาลัยหรือหนังสือสวดมาลัย กวีนิพนธ์เมืองนครศรีธรรมราชได้ร้อยกรองเพื่อใช้สวดในงานศพ ซึ่งค้นพบที่วัดสวนปาน ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช ดังนั้นการเกิดประเพณี สวดพระมาลัยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้เป็นเพื่อนแก้เงิบเหงาว่างเวงและให้คนอยู่หลังมีสติยังคิดได้คติ ธรรมปลงอนิจจังและเป็นเพื่อนกับเจ้าของบ้านสร้างบรรยากาศไม่ให้เศร้าสร้อย จากการฟังเรื่องของ พระมาลัย ซึ่งเป็นพระสงฆ์ผู้บรรลุธรรมมีอิทธิฤทธิ์เหาะเหินได้ สามารถเดินทางไปยังนรกและสวรรค์ ได้พบเห็นสภาพของมนุษย์ที่ทำชั่วตนกรอันน่าเวทนา ซึ่งต่างกับผู้ทำบุญกุศลความดีได้ไปเกิดบน สวรรค์พบเทวดามีความสุข จึงนำมาสั่งสอนบอกเล่าให้มนุษย์คนทั่วไปรู้ถึงผลของกรรม เพื่อให้ ตระหนักในบาปบุญคุณโทษและปฏิบัติตนในทางที่ชอบ ความนิยมสวดพระมาลัยมีมากที่เมือง นครศรีธรรมราช สุราษฎร์ธานี พัทลุงและสงขลา

ผู้เล่นสวดพระมาลัยจะต้องเป็นคนอ่านหนังสือแตกฉาน เคยบวชเรียนมาก่อนบ้าง คณะ สวดพระมาลัยคณะหนึ่งมีจำนวน 4 คนหรือมากกว่านั้นก็ได้ ทำหน้าที่เป็นแม่เพลง (แม่คู่) 2 คน เป็น ลูกคู่ (คู่หู) 2 คน แต่ละคนถือตาลปัตร แต่งกายตามมีตามเกิดหรือเลียนแบบพระสงฆ์บ้างหรือแต่ง กายออกไปทางตลกขบขันบ้าง เน้นสนุกสนานขบขัน บางวงอาจมีเครื่องแบบ มีเครื่องดนตรีประกอบ เช่น กลอง รำมะนา ปี่ ซลุ่ย เป็นต้น บางครั้งเวลาสวดมีการกระทันดาลปัตร เล่นลำนอกกระโดด โลดเต้นบ้าง ซึ่งมักจะตีมสุธาบ้างเพื่อป้องกันง่วงและปลุกเร้าใจให้มีอารมณ์สนุกอยู่เสมอ การสวด พระมาลัยมีพิธีการตามลำดับ ดังนี้

- 1) เริ่มต้นด้วยการสวดบท “นโม” เพื่อให้ไว้ครูก่อนตามธรรมเนียมโบราณ การสวดทำนอง กลอน เรียกว่า “ตั้งนโม”
- 2) ดำเนินเรื่อง เรียกว่า “ตั้งในการ” กล่าวถึงประวัติของพระมาลัยอย่างละเอียด
- 3) กล่าวบทที่เรียกว่า “สำหรับบท” กล่าวถึงพุทธประวัติและพระเกียรติคุณของพระองค์
- 4) กล่าวบทที่เรียกว่า “พระเถร” กล่าวบทคุณของพระมาลัยผู้เป็นต้นเรื่อง

5) กล่าวบทที่เรียกว่า “ฉันทา” กล่าวบรรยายคุณของการสมาทานศีลโทษการผิดลูกผิดเมีย
ผู้อื่น

6) กล่าวบทที่เรียกว่า “เมียวาน” กล่าวบรรยายความชั่วช้าในการคบชู้ผิดศีลธรรม

7) กล่าวบทที่เรียกว่า “เบ็ดเตล็ด” หรือ “ล่านอก” เป็นการกล่าวเล่นนอกเรื่องพระมาลัย
ซึ่งกลายเป็นตอนที่ยาวนานหรือเป็นหัวใจของการสวดไปแม้จะถือเป็นของแถม แต่ความสนุกสนาน
หรือการเล่นนอกบทสามารถทำได้มากมีคนสนใจมาดูมาฟังแม้แต่เด็ก เช่น อาจแสดงเป็นลิเก เล่นเรื่อง
จันทโครพก็อยู่ได้เกือบทั้งคืน (ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์, 2548 : 211-229)

การสวดพระมาลัยได้เปลี่ยนไปตามสภาพสังคม ซึ่งไม่ได้ปฏิบัติไปตามรูปแบบเดิม โดยที่
คณะเหล่านั้นนั่งล้อมวงข้างหน้าหีบศพไม่จำกัดตำแหน่งก็คนก็ได้ มีการผลัดกันร้องผลัดกันรับ มีการ
ต่อกลอนกันทั้งวงและไม่มีการใช้तालปัตรเหมือนแต่ก่อน การสวดพระมาลัยในสมัยก่อนมีแพร่หลาย
มากนิยมสวดทุกงานศพ แต่ปัจจุบันการสวดพระมาลัยได้หมดความนิยมไป นักพระสวดมาลัยที่
เหลืออยู่ก็แก่เฒ่า ผู้สนใจฝึกหัดสวดต่อก็ไม่มี ในอนาคตการสวดพระมาลัยน่าจะเหลือเพียงชื่อเท่านั้น

3.10.10 ประเพณียกขันหมากปฐุม เป็นพิธีกรรมที่เกี่ยวกับการทำบุญในพระพุทธศาสนา
อย่างหนึ่งที่มีการปฏิบัติสืบทอดกันมายาวนานในเมืองนครศรีธรรมราช ส่วนใหญ่มักจะกระทำกันในวัด
ตามชนบท หากวัดมีความจำเป็นที่จะต้องหาเงินมาใช้ในการสร้างเสนาสนะใหญ่ๆ เช่น อุโบสถ วิหาร
กำแพงวัด เป็นต้น การยกขันหมากปฐุมเป็นพิธีที่เนื่องในพระพุทธศาสนาถึงกวางค์ โดยการอาศัย
เค้าและแบบอย่างมาจากพระพุทธประวัติตอนอวาทมงคลของพระเจ้าสุทโธทนะและพระนาง
สิริมหามายาเป็นแบบอย่าง ด้วยการสมมติคู่บ่าวสาวขึ้นมาคู่หนึ่งเจ้าบ่าวให้แทนพระเจ้าสุทโธทนะ
และเจ้าสาวแทนพระนางสิริมหามายา สมมติผู้สูงอายุให้เป็นพระญาติวงศ์ของแต่ละฝ่ายตาม
พระพุทธประวัติและจัดพิธีแต่งงานขึ้นตามแบบอย่างในพระพุทธประวัติทุกประการ ตั้งแต่โบราณมา
นิยมจัดพิธีแต่งงานขึ้นในเดือนหกเพียงเดือนเดียว ครั้นในระยะหลังมาจัดในเดือนอื่นๆ เพิ่มอีกหลาย
เดือน เช่น เดือนเก้า เดือนสิบเอ็ด และเดือนสิบสอง แต่พิธียกขันหมากปฐุมมิได้มีการยึดถือตามนั้น
เพราะจัดขึ้นเมื่อใดก็ได้ที่วัดมีความประสงค์ที่จะจัด ส่วนใหญ่จะยกเว้นเฉพาะในฤดูเข้าพรรษาเพียง
สามเดือนเท่านั้น (ปรีชา นุ่นสุข, 2544 : 435)

การประกอบพิธีนี้จะเริ่มต้นด้วยการเตรียมความพร้อมในด้านต่างๆ ของวัด ตลอดจนการ
จัดหาคู่บ่าวสาว ซึ่งส่วนใหญ่คัดเลือกจากผู้ที่ยังเป็นโสดที่มีลักษณะสวยงามและเหมาะสมด้วย
ประการทั้งปวง บางคราวในพิธีนี้มีการเลือกเอาผู้หญิงล้วนมาเป็นคู่บ่าวสาวและบางคราวมีการเลือก
เอาชายจริงหญิงแท้มาเป็นคู่บ่าวสาวแล้วแต่ความเหมาะสม ในวันประกอบพิธีจะมีการยกขันหมาก
ตามประเพณีมาที่วัดในสถานที่จัดงานนี้ โดยเจ้าบ่าวเจ้าสาวและผู้สมมติเป็นพระญาติวงศ์แต่งกาย
อย่างกษัตริย์ตามความในพระพุทธประวัติ (อาจหยิบยืมเครื่องแต่งกายจากคณะมโนราห์หรือคณะลิเก)
เมื่อยกขันหมากปฐุมมาถึงวัดก็นำขันหมากไปวางในวิหารที่ใช้ประกอบพิธี ถัดจากนั้นพราหมณ์จะ

เริ่มทำพิธีตามแบบแผน หลังจากนั้นคู่บ่าวสาวจะไปไหว้ผู้ใหญ่ทั้งสองฝ่ายตามที่สมมติขึ้น ญาติเหล่านั้นมอบสิ่งของที่ระลึกให้คู่บ่าวสาวซึ่งส่วนใหญ่มักจะเป็นเงิน เพราะวัดต้องการเงินมากกว่าสิ่งของอย่างอื่น เจ้าบ่าวเจ้าสาวออกไปไหว้ผู้มาร่วมงานทุกคน โดยทุกคนจะมอบเงินให้คู่บ่าวสาว เมื่อเสร็จสิ้นแล้วจึงนำเงินมารวมกันกับเงินในขันหมากที่เตรียมมาแล้วถวายเงินทั้งหมดให้แก่วัด เพื่อใช้ในการก่อสร้างเสนาสนะตามวัตถุประสงค์ของวัดต่อไป จากนั้นคู่บ่าวสาวญาติและผู้ร่วมงานทุกคนมาร่วมกันในสถานที่ประกอบพิธีอีกครั้งหนึ่ง เพื่อบูชาพระรัตนตรัย รับศีล ฟังเทศน์ฟังธรรมจนเสร็จพิธีสงฆ์ เมื่อเสร็จพิธียกขันหมากปฐมแล้วก็ช่วยกันเก็บข้าวของจนเรียบร้อยแล้วจึงแยกย้ายกันกลับ (ปรีชา นุ่นสุข, 2544 : 435-436)

สรุปว่า พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์เผยแผ่เข้าสู่เมืองนครศรีธรรมราชและตั้งมั่นอย่างมั่นคงจนถึงปัจจุบัน โดยที่พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ได้รวมเอาลัทธิความเชื่อผีสางเทวดา สิ่งเหนือธรรมชาติ ความเชื่อเรื่องเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และลัทธิความเชื่อท้องถิ่นเข้ามาผสมกลมกลืนกับพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ จึงเป็นความเชื่อที่มีเสน่ห์ในการร้อยรัดเอาสถาบันทางสังคมเข้ามาอยู่รวมกันภายใต้ร่มเงาของพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ที่มีพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชเป็นศูนย์แห่งความศักดิ์สิทธิ์ ความเชื่อเหล่านั้นได้นำไปสู่พิธีกรรมทางสังคมที่มีความสำคัญต่อวิถีชีวิตที่ได้ปฏิบัติสืบต่อกันมาจนกลายเป็นประเพณีท้องถิ่นที่สร้างความเป็นปึกแผ่นทางสังคม ได้แก่ ประเพณีการบวช ประเพณีการให้ทานไฟ ประเพณีกวนข้าวมธุปายาสยาโค ประเพณีแห่ผ้าขึ้นธาตุ ประเพณีตักบาตรรูปเทียน ประเพณีสารทเดือนสิบ ประเพณีลากพระ ประเพณีสวดด้าน ประเพณีสวดพระมาลัย และประเพณียกขันหมากปฐม

บทที่ 4

ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ในเมืองนครศรีธรรมราช

การล่มสลายของอาณาจักรพุกาม อาณาจักรเขมรและอาณาจักรศรีวิชัยในประมาณพุทธศตวรรษที่ 17-18 จึงทำให้เกิดอาณาจักรนครศรีธรรมราชขึ้นในบริเวณที่ราบลุ่มทางด้านทิศตะวันออกของอ่าวไทย อิทธิพลของพระพุทธศาสนาเถรวาทจากลังกา เรียกว่า “ลัทธิลังกาวงศ์” หรือ “นิกายลังกาวงศ์” ได้ตั้งมั่นลงอย่างมั่นคงในดินแดนนครศรีธรรมราชและขยายตัวไปทั่วอาณาจักร โดยมีปัจจัยสนับสนุนที่สำคัญจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคม การเมือง การปกครอง เศรษฐกิจ หลักคิด และอุดมการณ์ที่แตกต่างจากลัทธิความเชื่ออื่นๆ พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์จึงมีบทบาทในการสร้างสรรค์ศิลปวัฒนธรรมและสร้างความเข้มแข็งให้กับสังคม เศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง และบทบาทหน้าที่ บารมีของกษัตริย์ที่จะต้องคุ้มครองและสร้างความบริสุทธิ์ให้เกิดขึ้นแก่พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ในเมืองนครศรีธรรมราช ตลอดจนสร้างความสัมพันธ์กับกรุงสุโขทัยและเมืองมอญ โดยมีพระบรมธาตุเจดีย์เป็นศูนย์กลาง ณ วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร เมืองนครศรีธรรมราช

4.1 พระพุทธศาสนาในประเทศไทยก่อนการสถาปนาเมืองนครศรีธรรมราช

การขยายตัวของพระพุทธศาสนาในประเทศไทยก่อนการสถาปนาเมืองนครศรีธรรมราช คัมภีร์อรรถกถากล่าวว่าเมื่อปี พ.ศ.236 ตรงกับรัชสมัยของพระเจ้าอโศกมหาราชกษัตริย์เมืองปาฏลีบุตร แคว้นมคธ ในสมัยนั้นมีนักบวชนอกศาสนาปลอมบวชในพระพุทธศาสนาเป็นจำนวนมากเพราะเห็นแก่ลาภสักการะ เมื่อบวชแล้วก็สั่งสอนลัทธิศาสนาเก่าของตน โดยการอ้างว่าเป็นคำสอนของพระพุทธศาสนา จึงทำให้พระโมคคัลลีสบุตรติสสเถระผู้ที่มีความรู้แตกฉานในพระไตรปิฎกเกิดความระอาใจต่อการประพฤติปฏิบัติของเหล่าภิกษุอลัชชีที่ปลอมบวชทั้งหลาย จึงได้ปลีกตัวไปอยู่ที่โอธังบรรพต เจริญวิเวกสมาบัติอย่างเงียบๆ เป็นเวลา 7 ปี จำนวนพระอลัชชีมีมากกว่าภิกษุแท้จึงต้องหยุดการกระทำอุโบสถกรรมถึง 7 ปี เพราะเหตุที่พระสงฆ์ผู้มีศีลบริสุทธิ์ไม่ยอมร่วมกับภิกษุอลัชชีเหล่านั้น จึงทำให้พระเจ้าอโศกมหาราชไม่สบายพระทัยในการแตกแยกของสงฆ์ ทรงปรารภนาจะให้พระสงฆ์เหล่านั้นสมานสามัคคีกัน พระเจ้าอโศกมหาราชทรงอาราธนาพระโมคคัลลีสบุตรติสสเถระให้เป็นประธานสงฆ์ชำระพระศาสนาให้บริสุทธิ์ ทรงประกาศชุมนุมสงฆ์จากจาตุรทิศมารวมกัน ณ วัดโอศุกราณวิหาร เพื่อให้พระโมคคัลลีสบุตรติสสเถระได้ถามลัทธิธรรมกับสงฆ์ทุกรูป หากรูปใดเป็นอลัชชีภิกษุ พระเจ้าอโศกมหาราชก็ใช้พระราชอำนาจบังคับให้สึกออกไป ครั้นเมื่อกำจัดภิกษุอลัชชีได้แล้วพระเจ้าอโศกมหาราชจึงอาราธนาให้พระสงฆ์ทำอุโบสถกรรม พระโมคคัลลีสบุตรติสสเถระจึงถือ

โอกาสทำตติยสังคายนา โดยการอุปถัมภ์ของพระเจ้าอโศกมหาราช (อภิชาติ โปธิ์ประสิทธิ์ศาสตร์, 2527 : 30-32)

เมื่อพระเจ้าอโศกมหาราชทรงจัดการชำระมลทินของพระพุทธศาสนาได้แล้ว ทรงส่งสมณทูต 9 สาย ไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในแคว้นแคว้นดินแดนต่างๆ รวมทั้งที่ห่างไกลจากชมพูทวีป ในจำนวนสมณทูตดังกล่าวสายหนึ่งมีพระโสณเถระกับพระอุตตรเถระนำพระพุทธศาสนาไปประดิษฐานในอาณาจักรสุวรรณภูมิ (ฐาตุร พาณิช, 2545 : 8) สันนิษฐานว่าสุวรรณภูมิเป็นดินแดนในฝั่งที่เชื่อกันว่ามีทองคำมีโภคทรัพย์อันอุดมสมบูรณ์ ใครได้เดินทางไปสุวรรณภูมิอาจประสบความสำเร็จ ได้ทรัพย์เงินทองกลับมาอย่างเป็นผู้ชนะหรือสามารถเอาทรัพย์เงินเหล่านั้นมาสร้างกำลังกองทัพบ้านกู่เมืองกลายเป็นผู้มีชัยชนะได้ สุวรรณภูมิจากคัมภีร์มหกรรมวิภังค คัมภีร์ศาสนวงศ์ คัมภีร์มหาวงศ์ ตำนานชาดก อรรถกถา อรรถศาสตร์ มิลินทปัญหา หนังสือเดินทางของปโตเลมี เอกสารจีนและเอกสารอาหรับ อธิบายว่าสุวรรณภูมิคือ ดินแดนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่มีพื้นที่สองส่วนคือส่วนที่เป็นแผ่นดินใหญ่กับส่วนที่เป็นหมู่เกาะมีทะเลจีนในมหาสมุทรแปซิฟิกกับทะเลอันดามันในมหาสมุทรอินเดียเป็นท้องน้ำพื้นที่กว้างใหญ่ไพศาลโอบล้อมไว้ ได้แก่ ประเทศพม่า ไทย ลาว กัมพูชาและมาเลเซีย (ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์, 2546 : 63-75) ส่วนพระสงฆ์ที่มีพระโสณเถระกับพระอุตตรเถระเป็นหัวหน้าคณะเผยแผ่พระพุทธศาสนาโดยอาศัยเรือพ่อค้าเข้ามาเผยแผ่พระพุทธศาสนาเป็นครั้งแรกในดินแดนสุวรรณภูมิ พระพุทธศาสนาเริ่มประดิษฐานลงในภูมิภาคนี้ เป็นครั้งแรกตรงบริเวณลำน้ำแม่กลองกับลำน้ำท่าจีน (ปัจจุบันคือเขตอำเภออุทูนอง จังหวัดสุพรรณบุรี) กับบ้านดอนตาเพชร เขตอำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี) คงจะมีการสร้างศาสนสถานชั่วคราวอย่างง่าย ๆ ขึ้นในบริเวณนี้เพื่อประกอบศาสนพิธีแล้วสร้างสถูปเจดีย์เป็นแห่งแรก คติการก่อสร้างและการแกะสลักศิลปกรรมยุคพระเจ้าอโศกมหาราชแห่งชมพูทวีปก็เริ่มถ่ายทอดสู่ช่างชาวพื้นเมืองจนเกิดรูปแบบสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาขึ้น เช่น เสาคอนกรีตประดับส่วนยอดเป็นสิ่งโต ธรรมจักร กวางหมอบ รอยพระพุทธบาท เป็นต้น ล้วนเป็นแบบแผนให้บ้านเมืองและอาณาจักรสมัยหลังๆ กระทำสืบต่อมา (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2549 : 75-76) สยามประเทศเป็นส่วนหนึ่งของสุวรรณภูมิที่ปรากฏหลักฐานประเภทโบราณสถานและโบราณวัตถุจำนวนมากที่ถูกสร้างขึ้นเกี่ยวเนื่องกับวัฒนธรรมพระพุทธศาสนาแบบทวารวดี ซึ่งมีอายุประมาณปลายพุทธศตวรรษที่ 11 ถึงประมาณพุทธศตวรรษที่ 16 โดยมีเมืองนครปฐมเป็นศูนย์กลางของพระพุทธศาสนาเถรวาทอันเป็นบ่อเกิดของอารยธรรมต่างๆ ในภูมิภาคแถบนี้ (สถาพร อรุณวิลาศ, 2539 : 33)

สำหรับหลักฐานที่มีการจารึกเป็นลายลักษณ์อักษรคือ คาคาเยธมมา อันเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนาที่จารึกเป็นภาษาบาลี นอกจากนี้มีศิลาจารึก 2 หลักซึ่งค้นพบที่เมืองไทรบุรีในขณะที่ยังคงเป็นดินแดนของประเทศไทย สันนิษฐานว่ามีอายุอยู่ในประมาณพุทธศตวรรษที่ 8-11 ส่วนหลักฐานประเภทโบราณวัตถุที่สำคัญคือ การค้นพบพระพุทธรูปสำริดศิลปะแบบอมราวดีในภาคใต้

ของประเทศไทยจำนวนหลายองค์ เช่น ชุมชนโบราณสุโขทัย-ลก อำเภอสุนทรบุรี-ลก จังหวัดนราธิวาส ชุมชนโบราณวัดถ้ำคูหาภิมุข อำเภอเมือง จังหวัดยะลา ชุมชนโบราณวัดพระพรหม อำเภอพระพรหม ชุมชนโบราณวัดจอมทอง อำเภอลือลา จังหวัดนครศรีธรรมราช และชุมชนควนสรณมูรย์หรือควนพุนพิน อำเภอพุนพิน จังหวัดสุราษฎร์ธานี (ปรีชา นุ่นสุข, 2544 : 192-193) ซึ่งเป็นโบราณวัตถุที่นำมาจากภาคตะวันออกเฉียงใต้ของชมพูทวีปและสร้างสรรค์ขึ้นในท้องถิ่นภาคใต้มีอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 10-11 นอกจากนี้บริเวณภาคกลางของประเทศไทยในปัจจุบันปรากฏหลักฐานทางโบราณคดีสำคัญที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา เช่น พระพุทธรูปยืนสำริดค้นพบที่พระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม มีอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 11-12 เป็นรูปแบบศิลปะคุปตะ สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นในประเทศอินเดียแถบภาคเหนือ การค้นพบหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีที่สำคัญจำนวนมากในระยะเวลาต่อมาโดยเฉพาะหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาที่ปรากฏเป็นโบราณสถานและโบราณวัตถุถูกสร้างขึ้นในวัฒนธรรมพระพุทธศาสนาแบบทวารวดี แสดงให้เห็นถึงการนับถือพระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นส่วนใหญ่และมีคัมภีร์พระไตรปิฎกเขียนด้วยภาษาบาลีอันเป็นหลักของพระพุทธศาสนา เช่น หลักฐานศิลาจารึกเขมรมา ภาษาบาลี ค้นพบที่จังหวัดนครปฐม สุพรรณบุรี ราชบุรี อีกทั้งจารึกบนธรรมจักรศิลาภาษาบาลีค้นพบที่จังหวัดนครปฐมและพบจารึกภาษามอญที่กล่าวถึงการอุทิศถวายสิ่งของต่างๆ ให้กับวัด ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการส่งเสริมพระพุทธศาสนาให้แพร่หลายไปสู่เมืองต่างๆ โดยทั่วไป เช่น เมืองละโว้ ปัจจุบันคือลพบุรี เป็นอีกเมืองหนึ่งที่พบศิลาจารึกเสาแปดเหลี่ยมที่ศาลสูง จารึกด้วยอักษรมอญโบราณ ประมาณพุทธศตวรรษที่ 13-14 ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของเมืองละโว้ในฐานะที่เป็นศูนย์กลางสำคัญของวัฒนธรรมแบบทวารวดีในด้านศิลปะวิทยาการต่างๆ โดยเฉพาะพระพุทธศาสนาที่ได้ขยายไปสู่ดินแดนอื่นๆ ในเวลาต่อมา (สถาพร อรุณวิลาศ, 2539 : 33-34)

สรุปว่า เมื่อประมาณปี พ.ศ.236 มีนักบวชนอกศาสนาปลอมบวชในพระพุทธศาสนาจำนวนมากเพื่อลาภสักการะ ทำให้พระสงฆ์ไม่ทำอุโบสถกรรมเป็นเวลาถึง 7 ปี พระเจ้าอโศกมหาราชทรงประกาศประชุมสงฆ์ ณ วัดอโศการามวิหาร พระโมคคัลลีสบุตรติสสเถระเป็นประธานไต่ถามลัทธิธรรมกับพระสงฆ์รูปใดไม่ใช่พระสงฆ์ ทรงใช้พระราชอำนาจบังคับให้สึกไป เมื่อกำจัดภิกษุอลัชชีได้แล้วทรงอาราธนาให้พระสงฆ์ทำอุโบสถกรรม พระโมคคัลลีสบุตรติสสเถระประกาศเป็นตติยสังคายนา และส่งสมณทูต 9 สายไปประกาศศาสนาในดินแดนต่างๆ สมณทูตสายที่ 8 พระโสณเถระและพระอุตตรเถระไปประกาศศาสนาที่สุวรรณภูมิ พระพุทธศาสนาเริ่มประดิษฐานลงครั้งแรกที่บริเวณลุ่มน้ำแม่กลองกับลุ่มน้ำท่าจีน บริเวณอำเภออุททอง จังหวัดสุพรรณบุรี และอำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี ต่อมาสมัยทวารวดีมีเมืองนครปฐมเป็นศูนย์กลางพระพุทธศาสนาเถรวาท

4.2 ศาสนาและความเชื่อก่อนพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ในเมืองนครศรีธรรมราช

อาณาจักรนครศรีธรรมราชเป็นอาณาจักรใหญ่ในแหลมมลายู โดยมีนครศรีธรรมราชเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรและศูนย์กลางของพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ อาณาเขตด้านทิศเหนือจดเมืองนักษัตรชุมพร ด้านทิศใต้จดเมืองนักษัตรปาหัง ด้านทิศตะวันออกจดอ่าวไทย และทิศตะวันตกจดเมืองตะกั่วกลาง อาณาจักรนี้เป็นศูนย์กลางการแลกเปลี่ยนสินค้าที่สำคัญในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ของจีนกับอินเดียและอาหรับ เป็นเส้นทางการค้าและเมืองท่าค้าขายที่สำคัญ มีอ่าวมีเกาะเป็นที่พักเรือและสินค้า และมีทรัพยากรธรรมชาติที่สมบูรณ์และเป็นสินค้าออกที่สำคัญ จึงทำให้มีชุมชนพัฒนาขึ้นอย่างหนาแน่น เมื่อชุมชนภายนอกเข้ามาค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้า ทำให้ได้รับอิทธิพลทางวัฒนธรรมอินเดียผสมกับวัฒนธรรมท้องถิ่นเป็นผลให้สังคมค่อยๆ แบ่งชั้นอำนาจ ผู้มีอำนาจค่อยๆ เข้ามาอยู่ส่วนกลางของเมืองและพิธีกรรมทางศาสนา ทำหน้าที่ควบคุมเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ต่อมาเมื่อพระพุทธศาสนาจากลังกาเข้ามาได้แสดงความชอบธรรมและความถูกต้องด้วยการรวมความแตกต่างทางสังคม ความหลากหลายทางวัฒนธรรม และความเชื่อต่างๆ เข้าด้วยกัน และยอมรับบทบาทหน้าที่ของกษัตริย์ที่จะต้องให้ความคุ้มครองและสร้างความบริสุทธิ์ให้แก่พระพุทธศาสนา ลังกาวงศ์ ความคิดและอุดมการณ์ของพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์จึงเป็นที่ยอมรับและนำมาปรับใช้ให้เข้ากับสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองการปกครองในยุคนั้น ปัจจัยที่ส่งผลต่อการตั้งมั่นของพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ประกอบด้วยสภาพภูมิประเทศ สภาพศาสนาและความเชื่อของคนในอาณาจักรนครศรีธรรมราช ดังนี้

4.2.1 ลักษณะภูมิประเทศของอาณาจักรนครศรีธรรมราช

คาบสมุทรไทยมีลักษณะเป็นพื้นที่แคบยาวจากเหนือจรดใต้มีทะเลขนานข้างทั้งสองด้านทั้งด้านชายฝั่งตะวันออกซึ่งเป็นทะเลอ่าวไทยและฝั่งตะวันตกที่เป็นทะเลอันดามัน บริเวณพื้นที่ตอนกลางของคาบสมุทรมีสภาพภูมิประเทศเป็นภูเขาทอดเป็นแนวยาวไปตามความยาวของคาบสมุทร โดยมีเทือกเขาภูเก็ตทอดตัวเป็นแนวยาวลงมาจากจังหวัดชุมพรผ่านพังงาเข้าไปในจังหวัดภูเก็ต เทือกเขานี้ประกอบด้วยภูเขาเตี้ยๆ มีแร่ดีบุกและแร่พลูมอยู่โดยทั่วไป ส่วนเทือกเขานครศรีธรรมราชเริ่มต้นขึ้นตั้งแต่เกาะพะงันผ่านเกาะสมุยทอดยาวผ่านมาทางจังหวัดสุราษฎร์ธานี จังหวัดนครศรีธรรมราช จังหวัดพัทลุง จังหวัดตรัง จังหวัดสงขลาและจังหวัดสตูล เทือกเขานี้เป็นสันแบ่งคาบสมุทรไทยออกเป็นฝั่งทะเลตะวันออกและฝั่งทะเลตะวันตก สำหรับตอนล่างสุดของคาบสมุทรไทยมีเทือกเขาสันกาลาคีรีที่ทอดตัวยาวตามแนวทิศตะวันออกและทิศตะวันตก เทือกเขานี้ได้แบ่งเขตพื้นที่จังหวัดสตูลออกจากจังหวัดสงขลา จังหวัดปัตตานี จังหวัดยะลา และจังหวัดนราธิวาส รวมทั้งได้แบ่งพื้นที่จังหวัดภาคใต้ตอนล่าง 5 จังหวัด ออกเป็นกลุ่มจังหวัดภาคใต้ฝั่งตะวันออกและกลุ่มจังหวัดภาคใต้ฝั่งตะวันตกเช่นเดียวกัน และเป็นเส้นกั้นพรมแดนระหว่างประเทศไทยกับประเทศสหพันธรัฐมาเลเซียอีกด้วย เทือกเขาดังกล่าวนี้นี้มีเนื้อที่รวมกันถึงร้อยละ 35 ของเนื้อที่ทั้งคาบสมุทรหรือทั้งภาคใต้

นอกจากนี้ยังมีอิทธิพลอย่างมากในการแบ่งลักษณะภูมิประเทศของคาบสมุทรไทยหรือภาคใต้ ออกได้อย่างกว้างๆ เป็น 2 ส่วน คือ พื้นที่บริเวณฝั่งตะวันออกและพื้นที่บริเวณฝั่งตะวันตก (ปรีชา นุ่นสุข, 2544 : 40) ดังนี้

1) พื้นที่บริเวณฝั่งตะวันออกของคาบสมุทรไทยหรือพื้นที่ทางด้านฝั่งอ่าวไทยประกอบด้วย จังหวัดชุมพร จังหวัดสุราษฎร์ธานี จังหวัดนครศรีธรรมราช จังหวัดพัทลุง จังหวัดสงขลา จังหวัดปัตตานี จังหวัดยะลา และจังหวัดนราธิวาส ลักษณะภูมิประเทศของพื้นที่บริเวณนี้เกิดจากแผ่นดินยกตัวสูงขึ้น ลักษณะพื้นที่มีความเอียงลาดจากบริเวณเทือกเขาตอนกลางของคาบสมุทรทางทิศตะวันตกไปสู่บริเวณชายฝั่งของอ่าวไทยทางทิศตะวันออก ชายฝั่งทะเลอ่าวไทยมีลักษณะราบเรียบ มีเขตน้ำตื้นกว้างขวาง มีหาดทรายที่สวยงามหลายแห่ง เช่น หาดในเพลา จังหวัดนครศรีธรรมราช หาดสมิหรา และหาดแก้ว จังหวัดสงขลา และหาดนราทัศน์ จังหวัดนราธิวาส เป็นต้น

ส่วนแม่น้ำลำคลองส่วนใหญ่เป็นสายสั้นๆ ที่เกิดจากเทือกเขาในบริเวณตอนกลางและตอนล่างของภาค เช่น แม่น้ำชุมพร แม่น้ำหลังสวน แม่น้ำตาปี (แม่น้ำหลวง แม่น้ำพุมดวง แม่น้ำคีรีรัฐ) แม่น้ำปากพนัง คลองท่าเรือรี คลองท่าควาย คลองท่าหน คลองกลาย คลองท่าดี คลองปากนคร คลองอู่ตะเภา คลองนาทวี คลองเทพา แม่น้ำสายบุรี แม่น้ำบางนรา แม่น้ำโก-ลก แม่น้ำปัตตานี และทะเลสาบสงขลา ซึ่งมีพื้นที่ผิวน้ำ 1,180 ตารางกิโลเมตร เป็นต้น แม่น้ำลำคลองดังกล่าวนี้ไหลลงสู่อ่าวไทยตามลักษณะการเอียงลาดของพื้นที่

นอกจากนั้นในบริเวณนี้ยังมีเกาะสำคัญที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวสำคัญของภาคใต้อีกหลายแห่ง เช่น เกาะสมุย เกาะพะงัน หมู่เกาะอ่างทอง และหมู่เกาะลวดย เป็นต้น รวมทั้งยังมีอ่าวที่เหมาะสมแก่การจอดเรือแวะพักผ่อนค้ามาแต่โบราณหลายแห่ง เช่น อ่าวชุมพร อ่าวบ้านดอน อ่าวนครศรีธรรมราช และอ่าวสงขลา เป็นต้น

2) พื้นที่บริเวณฝั่งตะวันตกของคาบสมุทรไทยหรือพื้นที่ทางด้านฝั่งทะเลอันดามันประกอบด้วยจังหวัดระนอง จังหวัดพังงา จังหวัดภูเก็ต จังหวัดกระบี่ จังหวัดตรัง และจังหวัดสตูล ลักษณะภูมิประเทศของพื้นที่บริเวณนี้เกิดจากแผ่นดินยุบตัวลง ลักษณะพื้นที่มีความลาดเอียงจากบริเวณเทือกเขาตอนกลางของคาบสมุทรทางทิศตะวันออกไปสู่บริเวณชายฝั่งทะเลอันดามันทางทิศตะวันตก ชายฝั่งทะเลอันดามันมีลักษณะเว้าๆ แหว่งๆ มีเกาะต่างๆ มากมาย เช่น เกาะภูเก็ต เกาะตะรุเตา เกาะลันตา เกาะลิบง เกาะพีพี เกาะราวี เกาะอาดัง เกาะพระทอง เกาะยาวใหญ่ เกาะปันหยี หมู่เกาะสิมิลัน และหมู่เกาะสุรินทร์ เป็นต้น อีกทั้งยังมีอ่าวที่สำคัญอีกหลายแห่ง โดยเฉพาะอ่าวลิค และอ่าวพังงา จึงส่งผลให้บริเวณนี้เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางทะเลที่สวยงามที่สุดแห่งหนึ่งของโลก

สำหรับแม่น้ำลำคลองทางฝั่งตะวันตกของคาบสมุทรส่วนใหญ่เป็นสายสั้นๆ เกิดจากเทือกเขาในบริเวณตอนกลางและตอนล่างของภาคใต้เช่นเดียวกับพื้นที่บริเวณภาคใต้ฝั่งตะวันออก แม่น้ำลำคลองที่สำคัญมีอยู่มากมาย เช่น แม่น้ำกระบุรี (แม่น้ำปากจั่น) แม่น้ำตะกั่วป่า แม่น้ำตรัง

คลองละอ่อน คลองท่อม คลองละงู คลองปะเหลียน และคลองลำบัง เป็นต้น แม่น้ำลำคลองดังกล่าวนี้ ไหลลงสู่ทะเลอันดามันตามลักษณะการลาดเอียงของพื้นที่บริเวณนี้ บริเวณชายฝั่งทะเลบางพื้นที่มีน้ำทะเลท่วมถึง โดยเฉพาะอ่าวพังงา อ่าวลึก และชายฝั่งทะเลในจังหวัดสตูล ทำให้มีป่าชายเลนขึ้นอยู่โดยทั่วไป ป่าชายเลนในแถบนี้เป็นป่าชายเลนที่สมบูรณ์ที่สุดในประเทศไทย (ปรีชา นุ่นสุข, 2544 : 41-42)

4.2.2 ศาสนาและความเชื่อในเมืองนครศรีธรรมราช

ดินแดนชุมชนโบราณบนคาบสมุทรไทยก่อนที่จะมีการเผยแผ่ศาสนาและอารยธรรมจากอินเดียเข้ามานั้น ผู้คนบนคาบสมุทรโบราณแห่งนี้มีความเชื่อแบบดั้งเดิมคือ การนับถือลัทธิบูชาภูตผี วิญญาณ (Animism) ดินแดนชุมชนโบราณบนคาบสมุทรไทยนี้ผูกพันเข้ากับระบบเครือข่ายการค้า นานาชาติของโลกโบราณซึ่งส่งผลให้ชุมชนมีความเจริญรุ่งเรือง ระบบความเชื่อจากแหล่งอารยธรรมที่สำคัญหลายแหล่งได้หลั่งไหลเข้ามาควบคู่กับการค้า โดยระบบความเชื่อในศาสนาจากอินเดียในประมาณพุทธศตวรรษที่ 9-10 ที่ได้รับอิทธิพลจากศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ลัทธิไวษณพนิกาย ซึ่งนับถือพระวิษณุหรือพระนารายณ์เป็นเทพเจ้าสูงสุด พระวิษณุที่มีความเก่าแก่ที่สุดที่ค้นพบในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในขณะที่เป็นเทวรูปที่ปรากฏอิทธิพลทางศิลปะอินเดียภาคเหนือ ภาคตะวันตก และภาคตะวันออกเฉียงใต้ของประเทศอินเดีย เทวรูปดังกล่าวได้ค้นพบบนคาบสมุทรไทยในแหล่งโบราณคดีต่างๆ จำนวน 3 องค์ ได้แก่ แหล่งโบราณคดีหอยพระนารายณ์ อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช และแหล่งโบราณคดีวัดพระพรหม อำเภอพระพรหม จังหวัดนครศรีธรรมราช ต่อมาประมาณพุทธศตวรรษที่ 11 ได้รับอิทธิพลจากศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ลัทธิไศวนิกายที่นับถือพระศิวะหรือพระอิศวรเป็นเทพเจ้าสูงสุด มีการค้นพบเทวาลัยลัทธิไศวนิกายกระจายอยู่อย่างหนาแน่นในบริเวณที่ราบกว้างใหญ่และบริเวณเทือกเขาชายฝั่งทางทิศตะวันออกของจังหวัดนครศรีธรรมราช (ครองชัย หัตถา, 2522 : 14)

ในขณะเดียวกันในช่วงเวลาดังกล่าวนี้พระพุทธศาสนานิกายเถรวาทหรือนิกายหินยานก็ได้หลั่งไหลเข้าสู่อาณาจักรนครศรีธรรมราช และแผ่ขยายไปในอาณาจักรนี้เป็นบริเวณที่กว้างขวางมากยิ่งขึ้น โดยได้ปรากฏขึ้นในชุมชนต่างๆ ทั้งทั้งคาบสมุทรไทยที่มีชุมชนโบราณเป็นศูนย์กลางของพระพุทธศาสนานิกายนี้ภายในอาณาจักรนครศรีธรรมราช ได้แก่ ชุมชนโบราณเมืองนครศรีธรรมราช อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช ชุมชนเมืองโบราณไชยา อำเภอไชยา จังหวัด สุราษฎร์ธานี และชุมชนเมืองโบราณสทิงพระ อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา ศิลปกรรมที่ได้สร้างขึ้นในพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทส่วนใหญ่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะอินเดีย โดยเฉพาะศิลปะอินเดียแบบคุปตะที่ได้เข้ามาสู่คาบสมุทรนี้ตั้งแต่ระยะก่อนหน้า ซึ่งปรากฏหลักฐานที่มีความคล้ายคลึงกันนี้ขึ้นอีกหลายแห่งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาหรือภาคกลางของประเทศไทย ซึ่งเรียกศิลปะแบบนี้ว่า “ศิลปะแบบทวารวดี” (ปรีชา นุ่นสุข, 2544 : 231-232)

แม้ว่าศิลปกรรมประเภทโบราณสถานและโบราณวัตถุที่เนื่องในพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทที่ยังคงหลงเหลืออยู่บนคาบสมุทรมหาสมุทรภาคใต้ของประเทศไทยจะมีอยู่เพียงเล็กน้อย แต่โบราณสถานและโบราณวัตถุเหล่านั้นก็มีความโดดเด่นเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวของศิลปะบนคาบสมุทรมหาสมุทรนี้ ได้แก่ สถูปที่ค้นพบในแหล่งโบราณคดีควนสรณูรมย์ บ้านบนควนหมูที่ 3 ตำบลท่าข้าม อำเภอพุนพิน จังหวัดสุราษฎร์ธานี เจดีย์สถานที่ค้นพบในแหล่งโบราณคดีถ้ำคูหา อำเภอกาญจนดิษฐ์ จังหวัดสุราษฎร์ธานี และพระพุทธรูปสลักเป็นประติมากรรมลอยตัวสลักด้วยหิน มีลักษณะทรงประทับนั่งขัดสมาธิราบ แสดงปางสมาธิ ทรงครองจีวรแบบห่มเฉียง จีวรพาดผ่านเหนือพระอังสาซ้าย จีวรราบเรียบไม่มีริ้ว การสลักจีวรตรงตำแหน่งที่เป็นขอบของจีวรทุกแห่งสลักแต่เพียงให้เห็นเป็นเส้นที่บางเบา ทรงลี้มนพระเนตร ฝ่าพระโอษฐ์มีขนาดใหญ่ มุมพระโอษฐ์ทั้งสองด้านวัดขึ้นด้านบนเล็กน้อย จึงทำให้ดูราวกับว่าทรงยิ้มพระสรวลเล็กน้อย พระเกศาเป็นขมวดขนาดใหญ่ที่ราบเรียบ พระอุษณีนูนขึ้นเพียงเล็กน้อยเช่นเดียวกับการค้นพบที่วัดพระบรมธาตุไชยาราชวรวิหาร อำเภอยะยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี เป็นต้น และในขณะเดียวกันประมาณพุทธศตวรรษที่ 13 ได้ปรากฏอิทธิพลของพระพุทธศาสนา นิกายมหายาน ซึ่งได้เผยแผ่เข้าสู่อาณาจักรนครศรีธรรมราชอันเนื่องมาจากระบบเครือข่ายทางการค้านานาชาติเช่นเดียวกัน พระพุทธศาสนานิกายมหายานยึดมั่นอยู่ในพระโพธิสัตว์ (Bodhisattva) ซึ่งจะนำไปสู่ความเป็นพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าหมายถึงผู้สูงสุดหรือผู้ทรงตรัสรู้ที่เพียบพร้อมสมบูรณ์แล้ว มหายานจึงเป็นหนทางที่ยิ่งใหญ่ที่สุด หลักฐานทางโบราณคดีที่แสดงให้เห็นถึงการเริ่มปรากฏขึ้นของพระพุทธศาสนานิกายมหายาน คือ ประติมากรรมรูปเคารพพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร อิทธิพลของศิลปะอินเดีย ตระกูลช่างสารนาถ สลักด้วยศิลาขนาดสูง 114 เซนติเมตร ค้นพบที่วัดศาลาทิง (วัดชยาราม) อำเภอยะยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี สถูปวัดพระบรมธาตุไชยาราชวรวิหาร อำเภอยะยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี สถูปที่ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของพระบรมธาตุนครศรีธรรมราช ตรงประตูทางเข้าของวิหารคดของวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร อำเภอมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นต้น (ปรีชา นุ่นสุข, 2544 : 232-233)

การปรากฏขึ้นของศาสนาทั้งสองในนครศรีธรรมราชในระยะเวลาดังกล่าวได้ส่งผลให้ระบบความเชื่อโบราณที่เคยมีมาก่อนหน้านี้ถูกยกเลิกไป เห็นได้จากก่อนหน้านี้ที่มีประเพณีในการฝังศพในชุมชนโบราณทุกแห่ง แต่ครั้งเมื่อศาสนาทั้งสองเข้ามาประเพณีดังกล่าวได้สูญหายไป คงจะเริ่มหันมาสู่การเผาศพตามระบบความเชื่อในพระพุทธศาสนาจึงไม่ปรากฏการค้นพบประเพณีการฝังศพในชุมชนโบราณทั้ง 4 แห่ง ที่เริ่มได้รับอิทธิพลของพระพุทธศาสนาบนคาบสมุทรมหาสมุทรนี้ ได้แก่ ชุมชนโบราณควนลูกปัด ชุมชนโบราณภูเขาทอง ชุมชนโบราณเขาสามแก้ว และชุมชนโบราณท่าชนะ (ปรีชา นุ่นสุข, 2544 : 51) และความเชื่อของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ลัทธิไศวนิกายและลัทธิไวษณพนิกายเป็นการยอมรับอำนาจต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นอำนาจที่ไม่มีตัวตนหรืออำนาจที่มีตัวตน ได้แก่ วิญญาณ รุกขเทวดาหรือเทพเจ้า จนกระทั่งเป็นพระเจ้าผู้สูงสุดและยังคิดว่าพลังต่างๆ ที่ออกไปจากบุคคล

สามารถก่อให้เกิดพฤติกรรมต่างๆ ขึ้นได้ ดังนั้นจึงมีการอ่อนวอนหรือบวงสรวงอำนาจนั้นโดยวิธีใดวิธีหนึ่งเพื่อแสดงการยอมรับอำนาจเหนือมนุษย์ ความเชื่อในศาสนาพราหมณ์คือ ความเชื่อเรื่องเทพเจ้า ได้แก่ พระพรหมเป็นเทพสูงสุดมีหน้าที่สร้างสรรค์พลัง พระวิษณุหรือพระนารายณ์เป็นเทพเจ้าของลัทธิไวษณพนิกายเป็นผู้สร้าง ผู้ศรัทธาและผู้ทำลาย พระศิวะหรือพระอิศวรเป็นเทพเจ้าสูงสุดในลัทธิศิวนิกายและเป็นที่นับถือของพวกผี ความเชื่อเรื่องวิญญาณ (Soul) หรืออาตมัน ความเชื่อเรื่องกรรมและความเชื่อเกี่ยวกับไสยศาสตร์ (ปรีชา นุ่นสุข, 2544 : 178)

ความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาในช่วงแรกอาจจะเป็นความเชื่อในการเคารพ ในระยะต่อมาพระพุทธศาสนานิกายหินยานหรือนิกายเถรวาทเป็นนิกายที่สำคัญ เพราะเชื่อกันว่าเป็นพระพุทธศาสนานิกายดั้งเดิมซึ่งตรงกับคำสอนแรกของพระพุทธองค์ที่ใช้ภาษาบาลีในการเผยแผ่ และนับถือพระพุทธเจ้าศากยมุนีเป็นพระพุทธเจ้าแต่เพียงพระองค์เดียว ส่วนความเชื่อของพระพุทธศาสนานิกายมหายานเชื่อในพระโพธิสัตว์สร้างบารมีเพื่อความเป็นพระโพธิสัตว์ ครั้นในพุทธศตวรรษที่ 17-18 พระพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกาวงศ์หรือพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ได้เข้าสู่อาณาจักรนครศรีธรรมราช โดยมีวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร จังหวัดนครศรีธรรมราชเป็นศูนย์กลางของพุทธศาสนานิกายนี้ ประชาชนจึงมีความเชื่อแบบลังกาซึ่งตั้งอยู่บนพื้นฐานหลักธรรมที่มีความสำคัญอันยอดเยี่ยมกับความมีใจกว้างและเสรีภาพในการคิดและการกระทำจนถึงปัจจุบัน (ปรีชา นุ่นสุข, 2544 : 350-351) พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์จึงตั้งมั่นในอาณาจักรนครศรีธรรมราชแต่นั้นมา

จากความเชื่อของศาสนาพราหมณ์-ฮินดูและพระพุทธศาสนาดังกล่าวได้ส่งผลให้คาบสมุทรมลายูที่มีนครศรีธรรมราชเป็นศูนย์กลางมีการพัฒนารูปแบบทางสังคมและการเมืองขึ้น 2 รูปแบบ ดังนี้

รูปแบบแรก การพัฒนารูปแบบทางสังคมและการเมืองตามหลักคิดของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู กระบวนการพัฒนารูปแบบทางสังคมและการเมืองในบริเวณคาบสมุทรมลายูที่มีนครศรีธรรมราชเป็นศูนย์กลาง ซึ่งอยู่ภายใต้อิทธิพลของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษจนถึงปลายพุทธศตวรรษที่ 17 ชุมชนขนาดเล็กที่มีความกลมกลืนทางสังคมวัฒนธรรมอาศัยความสัมพันธ์ทางเครือญาติเป็นพื้นฐานของความร่วมมือการผลิตภายในชุมชน เพื่อตอบสนองความต้องการแต่ละบุคคลและพันธกรณีที่มีต่อเครือญาติและผู้ที่มีอำนาจก็มีกระจายอยู่ทั่วไปในชุมชน เมื่อมีการติดต่อกับสังคมภายนอกโดยการค้าแลกเปลี่ยนทำให้อิทธิพลภายนอกโดยเฉพาะวัฒนธรรมอินเดียเข้ามาผสมผสานกับวัฒนธรรมท้องถิ่นดั้งเดิม เป็นผลให้สังคมภายในของแต่ละสังคมค่อยๆ มีการแบ่งชั้นอำนาจและผู้ได้รับมอบให้มีอำนาจค่อยๆ เข้ามารวมอยู่ในส่วนกลางของเมืองหรือนคร อันเป็นศูนย์กลางของพิธีกรรมทางศาสนาที่จะทำหน้าที่ควบคุมทางเศรษฐกิจและการเมืองเหนือดินแดนที่ประกอบด้วยส่วนที่เป็นเมืองและชนบท ประชากรจะประกอบด้วยส่วนที่อยู่ในเมืองกับส่วนที่อยู่ในชนบท ซึ่งเป็นชนชั้นของผู้ทำการผลิตเพื่อคนในเมืองเรียกว่าชาวนา อันเป็นชนชั้นที่เกิดขึ้นเนื่องจาก

การเกิดเมืองและการมีความเป็นอยู่แบบเมือง พร้อมกับการเปลี่ยนแปลงรูปแบบทางด้านสังคมและการเมือง

สถาบันเทวราชาก็เกิดขึ้นและเป็นสถาบันที่ดึงดูดความสนใจของผู้เฝ้าในระดัหมู่บ้านเดิมซึ่งตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเสมอภาคเท่าเทียมกันในการสร้างความเป็นปึกแผ่น แต่รูปแบบของสังคมเผ่าพันธุ์ดั้งเดิมได้พิสูจน์ให้เห็นว่าไม่สามารถที่จะขยายอำนาจที่จำเป็นในการปกครองในบริเวณกว้างขวางกว่าหมู่บ้านได้ สถานการณ์ในดินแดนคาบสมุทรเป็นกรณีของชุมชนชายทะเลที่ค้าขายกับพ่อค้าต่างชาติ เพื่อที่จะมีหลักประกันในการรับผลผลิตจากชุมชนที่อยู่ห่างไกลจากชายฝั่ง เข้าไปในบริเวณภายในอย่างสม่ำเสมอและการติดต่อกับพ่อค้าภายในนามของชุมชนต่างๆ โดยส่วนรวม ทำให้เกิดความจำเป็นที่จะต้องเปลี่ยนแปลงและขยายขอบเขตอำนาจของหัวหน้าเผ่าหรือชุมชนที่มีอยู่เดิม รูปแบบของสถาบันการเมืองของอินเดียที่แพร่กระจายเข้ามาจึงได้รับการยอมรับ โดยนำมาปรับให้เข้ากับสภาพแวดล้อมท้องถิ่น เมื่อเกิดรูปแบบความสัมพันธ์ด้านอำนาจอย่างใหม่ขึ้นแล้วผู้นำชุมชนก็พยายามที่จะสร้างความถูกต้องให้กับอำนาจของตน ซึ่งอยู่ในกรอบวัฒนธรรมของอินเดีย ผู้ที่จะสร้างความถูกต้องดังกล่าวก็คือพราหมณ์ ดังนั้นจึงได้พบหลักฐานทางประวัติศาสตร์ว่าพราหมณ์ได้เข้ามาปรากฏอยู่ในดินแดนคาบสมุทรมาอยู่แล้วตั้งแต่ต้นๆ ของพุทธศตวรรษ (สุเทพ สุนทรเกสัช, 2548 : 220- 225)

รูปแบบที่สอง การพัฒนารูปแบบทางสังคมและการเมืองตามหลักคิดของพระพุทธศาสนา ดินแดนในบริเวณคาบสมุทรมาเลย์ ซึ่งมีนครศรีธรรมราชเป็นศูนย์กลาง ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 17 เป็นต้นมา ได้รับอิทธิพลพระพุทธศาสนาจากลังกาโดยตรงและผ่านอาณาจักรพุกามและมอญ พระพุทธศาสนาจะรวมเอาความแตกต่างในลักษณะของการแบ่งงานทางสังคมในชุมชนที่มีลักษณะหลากหลายทางด้านสังคมและวัฒนธรรมเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน จุดมุ่งหมายของพระพุทธศาสนาก็คือการที่จะสร้างความชอบธรรม ความถูกต้องของระบบต่างๆ เข้ามารวมอยู่ด้วยกัน ได้แก่ ความเชื่อต่างๆ ที่มีอยู่เดิมในท้องถิ่น รวมทั้งความเชื่อในเรื่องภูตผีปีศาจ สถาบันกษัตริย์ซึ่งประกอบด้วยข้าราชการซึ่งตั้งอยู่บนพื้นฐานความแตกต่างดังกล่าว ขณะเดียวกันก็ทำหน้าที่เป็นสัญลักษณ์ของโลกอันสูงส่งของพระเจ้าผู้เป็นเจ้าของ มินครหลวงอันศักดิ์สิทธิ์ มีศาสนสถานและราชวังเป็นที่แสดงถึงความอลังการ นอกจากกษัตริย์จะเป็นผู้ก่อให้เกิดเอกภาพในจักรวาลและเป็นผู้ประสานศรัทธาความเชื่อต่างๆ ของท้องถิ่นในระดับเบื้องต้นแล้ว ความคิดของอินเดียเกี่ยวกับบทบาทของกษัตริย์ทางด้านที่จะระดมกำลังและประสานประโยชน์ต่างๆ ได้นำมาปฏิบัติเป็นผลให้เกิดสภาพแวดล้อมและอุดมการณ์ที่มีการรวมอำนาจไว้ในส่วนกลาง อันเป็นพื้นฐานสำคัญของชุมชนเกษตรกรรมที่อาศัยการชลประทานตลอดจนการสะสมทุนที่ได้จากระบบการค้าทางทะเลเป็นสิ่งกระตุ้นให้ประชากรในเมืองเพิ่มมากขึ้น รูปแบบทางสังคมและการเมืองก็ซับซ้อนมากขึ้น ความคิดอุดมการณ์ของพระพุทธศาสนาจึงเป็นที่ยอมรับและนำมาปรับใช้ให้เข้ากับสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจและสังคมในยุคนี้ ดังนั้นสิ่งที่ได้รับมิใช่

เพียงความคิดและอุดมการณ์ทางพระพุทธศาสนาที่อยู่ในคัมภีร์ภาษาบาลีเท่านั้น แต่ยังได้รวมเอาแนวคิดเกี่ยวกับหน้าที่ของกษัตริย์ที่จะต้องให้ความคุ้มครองและสร้างความบริสุทธิ์ให้เกิดขึ้นแก่ศาสนาด้วย (สุเทพ สุนทรภัสช, 2548 : 225- 226)

สรุปว่า คาบสมุทรไทยหรือแหลมมลายูมีลักษณะเป็นพื้นที่แคบยาวจากเหนือจรดใต้มีทะเลขนาบทั้งด้านตะวันออกและตะวันตก มีเทือกเขานครศรีธรรมราชเป็นเส้นแบ่งคาบสมุทรตะวันออกและตะวันตก และตอนล่างสุดมีเทือกเขาสันกาลาคีรีกั้นพรหมแดนระหว่างประเทศไทยกับมาเลเซีย ผู้คนบนคาบสมุทรโบราณแห่งนี้มีความเชื่อในการนับถือลัทธิบูชาภูตผี วิญญาณ เมื่อดินแดนแห่งนี้ผูกพันกับการค้าสมัยโบราณจึงทำให้วัฒนธรรมอินเดียผสมกับวัฒนธรรมท้องถิ่นได้เกิดการแบ่งชั้นอำนาจเข้าควบคุมเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ต่อมาเมื่อพระพุทธศาสนาเข้ามาได้รวบรวมความแตกต่างทางสังคม วัฒนธรรม และความเชื่อเข้าด้วยกัน ยอมรับบทบาทหน้าที่ของกษัตริย์ในการคุ้มครองและสร้างความบริสุทธิ์ให้กับพระพุทธศาสนาปางวางศ์ นำอุดมการณ์ของพระพุทธศาสนามาปรับใช้ให้เข้ากับสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองการปกครอง

4.3 การขยายตัวของพระพุทธศาสนาปางวางศ์ในปลายพุทธศตวรรษที่ 18

ชมพูทวีปเป็นแหล่งกำเนิดพระพุทธศาสนา แต่ไม่ใช่เป็นศูนย์กลางที่สำคัญของพระพุทธศาสนาที่จะมีบ้านเมืองแว่นแคว้นที่ห่างไกลรู้จักพระพุทธศาสนา ในขณะที่เกาะลังกาได้กลายเป็นดินแดนแห่งพระพุทธศาสนาที่สืบทอดความถูกต้องและความบริสุทธิ์ของพระพุทธศาสนา มาตั้งแต่ได้รับการเผยแผ่เข้ามาสู่เกาะลังกาโดยพระมหินทเถระทรงนำพระพุทธศาสนามาจากอินเดีย ในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช นับตั้งแต่นั้นมาพระพุทธศาสนาได้เจริญรุ่งเรืองมาจนถึงรัชสมัยพระเจ้าปรกกรมพาทูที่ 1 (ครองราชย์ระหว่างปี พ.ศ.1696-1729) ทรงฟื้นฟูพระพุทธศาสนาโดยยึดแบบแผนของคณะสงฆ์ฝ่ายมหาวีหารเป็นแนวทางตามที่พระมหินทเถระได้วางรากฐานไว้ในเกาะลังกา เป็นครั้งแรก (สถาพร อรุณวิลาศ, 2539 : 39) และทรงสร้างสามัคคีธรรมขึ้นในหมู่สงฆ์ด้วยการอาราธนาพระมหากัสสปมหาเถระผู้ทรงพระไตรปิฎกและแตกฉานในพระวินัยเป็นอย่างยิ่งได้รับอภิวินัยในการกำจัด พระอลัชชี พระมหาเถระได้เชิญพระเถระต่างๆ เช่น พระญาณपालเถระ พระโมคคัลลานเถระ และพระนันทะมาจากเมืองอนูราชปุระ เมืองยวราชและเมืองโรหณะ พระเถระเหล่านี้ได้ช่วยกันชำระพระพุทธศาสนาให้บริสุทธิ์ ซึ่งนิกายอภัยคีรีวิหารและนิกายเซตวันวิหารที่ได้แตกแยกกันมาประมาณ 1,254 ปี ตั้งแต่สมัยพระเจ้าวัฏฏคามณิอภัยจนถึงสมัยพระเจ้ามหาเสนะได้กลับมาปรองดองการประนีประนอมของคณะสงฆ์ทั้ง 3 นิกายให้มาเป็นหนึ่งเดียวกับนิกายมหาวีหาร ครั้นชำระพระพุทธศาสนาให้บริสุทธิ์แล้วจึงโปรดให้มีการสังคายนาพระธรรมวินัยคือชำระคัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถาซึ่งเป็นภาษาสิงหลบ้าง ภาษามครบ้าง ให้แปลออกมาเป็นภาษามครหรือภาษาบาลีทั้งสิ้น แล้วจารึกลงในใบลานใหม่ การสังคายนาครั้งนี้ นับเป็นการสังคายนาครั้งที่ 7 ของพระพุทธศาสนาฝ่าย

เถรวาทและเป็นการสังคายนาครั้งที่ 4 ของลังกา โดยกระทำในระหว่างปี พ.ศ.1696-1729 เพราะพระองค์ขึ้นครองราชย์ในปี พ.ศ.1696 และสวรรคตในปี พ.ศ.1729 แต่ในตำนานทางไทยกล่าวว่าทำเมื่อปี พ.ศ.1578 ผลจากการทำสังคายนาพระไตรปิฎกในครั้งนั้นทำให้การศึกษาพระพุทธศาสนาในประเทศศรีลังกาเจริญถึงขีดสุด คัมภีร์ศาสนวงศ์กล่าวว่าศาสนาปรากฏขึ้นมาอีกเหมือนดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ในท้องฟ้า จึงทำให้พระสงฆ์ลังกาได้นำพระพุทธศาสนาเผยแพร่สู่ดินแดนสุวรรณภูมิในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 18 โดยเฉพาะเมืองต่างๆ บริเวณชายฝั่งทะเลตามเส้นทางการค้าโบราณ เช่น นครพินหรือเมืองเกาะตะมะ และเมืองนครศรีธรรมราช โดยพระภิกษุชาวลังการูปหนึ่ง คือ พระราหุลเถระได้นำพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์เข้าไปสู่เมืองนครศรีธรรมราชแล้วแผ่ไปสู่ส่วนต่างๆ ของประเทศไทยในที่สุด แม้คัมภีร์พระไตรปิฎกรวมทั้งอรรถกถาที่ใช้อยู่ในประเทศไทย พม่า ลาว และเขมรก็นำไปจากลังกาอันเป็นผลของการสังคายนาครั้งที่ 7 นี้เอง พระเจ้าปราคัมมาที่ 1 จึงได้ชื่อว่าเป็นผู้ทรงทำคุณให้แก่พระพุทธศาสนาอย่างสูงยิ่งและได้รับการยกย่องเหมือนกับพระเจ้าอโศกมหาราชแห่งอินเดีย (दनัย प्रिषा प्रेम प्रसिर्त्, 2555 : 397-399)

กระแสความนิยมพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ได้เริ่มขยายตัวจากเมืองชายฝั่งทะเลเข้าสู่ชุมชนบ้านเมืองบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำสำคัญๆ ในพุทธศตวรรษที่ 19 ขณะเดียวกันได้ก่อให้เกิดอาณาจักรจนกลายเป็นอาณาจักรของชาวสยาม ปัจจัยสำคัญที่ส่งเสริมให้พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์เป็นที่ยอมรับเข้ามาคืออิทธิพลเหนืออุดมการณ์ คติความเชื่อศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และพระพุทธศาสนานิกายมหายานที่เจริญรุ่งเรืองมานานในดินแดนแถบนี้ พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ใช้ภาษาบาลีในการเขียนคัมภีร์พระไตรปิฎกและคัมภีร์อรรถกถาและใช้ภาษาบาลีในการเผยแพร่ศาสนา กลุ่มพระสงฆ์ชาวมอญ ชาวนครศรีธรรมราช ชาวเขมร และชาติอื่นในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก็ได้เดินทางไปบวชใหม่ตามคติความเชื่อของชาวลังกาและศึกษาพระพุทธศาสนาในเกาะลังกาโดยตรง จึงได้นำเอาพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์เข้ามาเผยแพร่และฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในดินแดนมอญเมืองพินหรือเมืองเกาะตะมะ (สถาพร อรุณวิลาศ, 2539 : 39) ดังปรากฏในตำนานมูลศาสนาฉบับวัดป่าแดง กล่าวว่า “...ยังมีมหาเถรเจ้าตน ๑ ชื่อ มติมา อยู่เมืองสุพิน เอาธัมมะปิฎกทั้ง ๓ นาน ๑๒ ปี จบแล้ว...คืนมากระทำศาสนาเมืองสุพิน...” เมืองพินเป็นศูนย์กลางการศึกษาที่สำคัญของพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ โดยมีพระสงฆ์ มีคัมภีร์พระไตรปิฎกหรือมีพระพุทธศาสนาแบบลังกาเป็นครูเป็นแบบอย่าง จึงมีพระสงฆ์เดินทางมาจากอาณาจักรใกล้เคียงโดยเฉพาะพระสงฆ์ชาวมอญ ปัจจัยที่ส่งเสริมการขยายตัวของพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีองค์ประกอบ 3 ประการ ดังนี้

ประการแรก การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและการเมืองในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 18 จาก การล่มสลายของอาณาจักรขนาดใหญ่ 3 อาณาจักร

1) อาณาจักรขอม (Khmer Empire) อาณาจักรนี้มีบทบาทต่อสังคมและวัฒนธรรมของ เมืองต่างๆ ในภูมิภาคตะวันออกเฉียงใต้มาก่อน ในสมัยนั้นชนชาติขอมมีอำนาจดูแลอาณาจักร กว้างไกลมาจนถึงบริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยา มีการสร้างเมืองพระประแดงให้เป็นเมืองหน้าด่านทาง ทะเลที่ปากน้ำเจ้าพระยาทางภาคกลางตอนล่างของประเทศไทย สำหรับในสมัยประวัติศาสตร์ของ อาณาจักรขอมมี 2 ช่วง คือ อาณาจักรขอมยุคก่อนเมืองพระนคร ได้แก่ อาณาจักรพุนัน ซึ่งสร้างขึ้น เมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ 6 ศูนย์กลางของอาณาจักรอยู่แถบเมืองบาพนม จังหวัดไพรเวง และต่อมาได้เชื่อมอำนาจลงในประมาณปลายพุทธศตวรรษที่ 11 สืบต่อด้วยอาณาจักรเจนละ อาณาจักรนี้สร้างขึ้นเมื่อประมาณปี พ.ศ.1093 ศูนย์กลางอาณาจักรอยู่ทางตอนเหนือของทะเลสาบ เขมรมีเมืองหลวงอยู่ใกล้กับเมืองกำแพงมในปัจจุบันและได้เชื่อมอำนาจลงประมาณพุทธศตวรรษที่ 13 และอาณาจักรขอมยุคเมืองพระนครได้สร้างเมืองในประมาณพุทธศตวรรษที่ 14 และได้เชื่อมอำนาจ ลงในประมาณต้นพุทธศตวรรษที่ 20 เมืองพระนครหลวงจึงถูกทิ้งร้าง ในขณะที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ขึ้นครองราชย์ในปี พ.ศ.1724 พระองค์ทรงได้ขยายอาณาเขตของอาณาจักรออกไปกว้างไกล คือ ทิศ เหนือไปถึงบริเวณเมืองชายพองใกล้เมืองเวียงของลาว ทิศตะวันตกถึงบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาใน ภาคกลางของประเทศไทย พระองค์ทรงเป็นกษัตริย์ที่นับถือพระพุทธศาสนานิกายมหายาน ดังนั้นสิ่ง ที่ได้ก่อสร้างในสมัยของพระองค์จึงเป็นพุทธสถานและสามารถสร้างอาณาจักรขอมให้เจริญรุ่งเรืองจน ได้รับการยกย่องว่าเป็นวีรกษัตริย์ของเมืองนครหลวง หลังจากทีพระองค์สิ้นพระชนม์ประมาณปี พ.ศ. 1763 อำนาจของอาณาจักรขอมที่เคยเจริญรุ่งเรืองและมีอยู่ในแคว้นรอบนอกก็ได้เชื่อมอำนาจ ลงทันที (พลาดิษฐ์ สิทธิชัยกิจ, 2555 : 44-46)

2) อาณาจักรพุกาม (Pagam Empire) ราชวงศ์พุกามสถาปนาขึ้นในปี พ.ศ.1587-1830 หรืออีกนัยหนึ่งที่นักประวัติศาสตร์ตั้งชื่อว่า “ราชวงศ์ผู้สร้างพระเจ้าเจดีย์” เพราะกษัตริย์แทบทุก พระองค์ศรัทธาในพระพุทธศาสนาและมักจะสร้างวัด โบสถ์ วิหาร และเจดีย์ กษัตริย์องค์สำคัญคือ พระเจ้าอโนรธา ทรงเป็นกษัตริย์องค์แรกของพม่าที่ได้รวบรวมอาณาจักรพม่าให้เป็นอันหนึ่งอัน เดียวกันมีความเป็นปึกแผ่นมั่นคง ทรงมีอำนาจเหนือเมืองยะไข่และเมืองมอญ เมื่อตัวเมืองสำคัญของมอญคือเมืองสะเทิมแตกกลับทรงยกย่องวัฒนธรรมของมอญ มีพระสงฆ์มอญสำคัญรูปหนึ่งชื่อ ชินอรหันต์ ตอนหลังได้มาเป็นกำลังสำคัญในการกำจัดลัทธิอารี ซึ่งพระสงฆ์มักประพฤติผิดนอก รอย เช่น เสพสุรา เสพเมถุน ลัทธิอารีนี้บางท่านว่านับถือนาค ส่วนชินอรหันต์นี้ภายหลังได้เป็นใหญ่ ในฝ่ายสงฆ์ (ไพโรจน์ โพธิ์ไพร และคณะ, 2555 : 67)

ครั้งพระเจ้าอโนรธาทรงขอคัดลอกพระไตรปิฎกจากพระเจ้ามกุฎกษัตริย์มอญ แต่ไม่ได้รับความช่วยเหลือ จึงทรงยกทัพมาปราบปรามได้สำเร็จ ให้คุมตัวพระเจ้ามกุฎกษัตริย์มอญไว้ในเมืองพม่า นอกจากนี้พม่ายังมีการติดต่อกับลังกา กษัตริย์องค์สำคัญของพม่าอีกองค์หนึ่ง คือ พระเจ้ากษัตริย์อินทิตา หรือครรชิตเป็นโอรสของพระเจ้าอโนรธา ซึ่งประสูติแต่พระราชมารดาที่เป็นชาวอินเดีย ทรงดำเนินการปกครองมอญแบบเดียวกับพระราชบิดาคือ เอาใจมอญ รัชกาลนี้ได้ส่งทูตไปจีนครั้งแรก ตรงกับรัชสมัยราชวงศ์ซ้อง สร้างวัดพระวิหารอนันทะเลียนแบบอินเดียและโปรดให้หล่อพระบรมรูปของพระองค์กับชินอรหันต์เทวองค์จริงในท่าพนมมือคุกเข่าไว้ที่วัดนี้ ทรงเป็นกษัตริย์พระองค์แรกที่ได้ทำการปฏิสังขรณ์เจดีย์พุทธคยาในอินเดีย จารึกที่สำคัญในรัชกาลนี้คือจารึกมะยาเจดีย์ ซึ่งเจ้าราชกุมารโอรสองค์หนึ่งทรงจารึกไว้ จารึกนี้มี 4 ภาษา คือ ภาษาบาลี มอญ พม่าและมลายู นับเป็นจารึกสำคัญในประวัติศาสตร์ของพม่าเทียบเท่ากับจารึกโรเซตตาที่ทหารของนโปเลียนขุดพบ ณ บริเวณปากแม่น้ำไนล์ เมื่อคราวฝรั่งเศสไปรบอียิปต์ การพบจารึกนี้เป็นเหตุให้มีการอ่านภาษามลายู ซึ่งเป็นภาษาที่ตายไปแล้วนับเป็นเวลาพันปีขึ้นไป

สำหรับกษัตริย์รัชกาลหลังจากพระเจ้าอโนรธาและพระเจ้ากษัตริย์อินทิตา (ครรชิต) พม่าก็ไม่มีกษัตริย์พระองค์ใดที่ควรแก่การสรรเสริญ ราชวงศ์พุกามเต็มไปด้วยเรื่องการทำศึกชิงราชบัลลังก์ น้องฆ่าพี่ ลูกฆ่าพ่อ จนในที่สุดต้องเสียบ้านเสียเมืองให้กับจีนในสมัยพระเจ้ากุบไลข่าน ราชวงศ์พุกามมีอำนาจอยู่ประมาณ 243 ปีก็สิ้นอำนาจลงเมื่อปี พ.ศ.1830 ตรงกับรัชกาลพ่อขุนรามคำแหงมหาราช แห่งราชวงศ์สุโขทัย (ไพโรจน์ โพธิ์ไทร และคณะ, 2555 : 66-68)

3) อาณาจักรศรีวิชัย (Srivijaya Empire) ตั้งอยู่ปลายแหลมมลายูซึ่งมีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองปาเล็มบัง เกาะสุมาตรา ประเทศอินโดนีเซีย อาณาจักรนี้ได้เจริญรุ่งเรืองขึ้นจากการค้าทางทะเลและมีอำนาจสูงสุดในช่วงพุทธศตวรรษที่ 13-14 มีดินแดนในเขตอิทธิพลตั้งแต่คอโคตกระลงไปตลอดคาบสมุทรมลายูรวมเกาะสุมาตราและเกาะชวา

อาณาจักรศรีวิชัยเจริญรุ่งเรืองขึ้นในประมาณพุทธศตวรรษที่ 13-14 จากการเป็นศูนย์กลางการค้าและควบคุมเส้นทางการค้าทางทะเลที่ช่องแคบมะละกาและช่องแคบซุนดา ซึ่งเชื่อมระหว่างมหาสมุทรอินเดียกับทะเลจีน สินค้าพื้นเมืองของศรีวิชัยได้แก่ การบูร กานพลู ลูกจันทร์ พริกไทย ไม้หอมและของป่า ศรีวิชัยเป็นศูนย์กลางทางวิชาการในการศึกษาภาษาสันสกฤตและเป็นศูนย์กลางของพระพุทธรูปนิกายมหายานในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ นอกจากนี้กษัตริย์ศรีวิชัยทุกพระองค์ยังทรงอุปถัมภ์ และสนับสนุนการเผยแผ่พระพุทธรูปนิกายมหายานด้วยการส่งภิกษุไปศึกษาที่มหาวิทยาลัยนาลันทา ประเทศอินเดีย สร้างพุทธสถานและส่งเสริมพระพุทธรูปนิกายมหายานในเมืองต่างๆ ที่อยู่ในเขตปกครองของศรีวิชัย เช่น การสร้างบุโรพุทโธ พระธาตุไชยา เป็นต้น (อุบลศรี อรรถพันธ์, 2554 : 8-9)

ประมาณพุทธศตวรรษที่ 17 สมัยราชวงศ์ซ่งและราชวงศ์หยวน พ่อค้าจีนได้ซื้อสินค้าจากเมืองท่าและติดต่อค้าขายในดินแดนต่างๆ โดยตรง เมื่อกลับจากการค้ากับเมืองท่าในมหาสมุทรอินเดียแวะพักตามเมืองท่าตอนเหนือของเกาะสุมาตรา โดยไม่ผ่านช่องแคบมะละกาไม่แวะพักที่ปาเล็มบังและจัมบี จึงทำให้เมืองทั้งสองนี้กลายเป็นความสำคัญในฐานะเมืองท่าค้าขายลงตามลำดับ ทำให้ศรีวิชัยสูญเสียผลประโยชน์ไปมาก ในที่สุดก็ใช้วิธีปล้นสะดมและใช้กำลังบังคับให้เรือสินค้าของชาติต่างๆ เข้ามาแวะพักที่เมืองท่าของตน ในขณะที่ศรีวิชัยเริ่มอ่อนแอ อาณาจักรสิงหสาหรืและอาณาจักรมัชปาหิตในชวาตะวันออกก็ได้เจริญรุ่งเรืองขึ้นมาแทนที่และได้มีอำนาจขึ้นแทนอาณาจักรศรีวิชัย ในช่องแคบซุนดาและช่องแคบมะละกา ชวาตะวันตก และดินแดนในแหลมมลายู ซึ่งต่อมาอาณาจักรมัชปาหิตขึ้นมามีอำนาจแทนสิงหสาหรื และในปี พ.ศ.1940 กษัตริย์แห่งมัชปาหิตได้ประกาศรวมอาณาจักรศรีวิชัยเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรมัชปาหิตและส่งผู้ปกครองมาปกครองในฐานะเมืองขึ้นของมัชปาหิต ดังนั้นอำนาจทางการเมืองและความมั่งคั่งทางการค้าของอาณาจักรศรีวิชัยได้ล่มสลายลงในประมาณพุทธศตวรรษที่ 18 (อุบลศรี อรรถพันธ์, 2554 : 9)

สำหรับการสลายตัวของอาณาจักรขอม อาณาจักรพุกาม และอาณาจักรศรีวิชัย ทำให้เกิดอาณาจักรอิสระต่างๆ ขึ้นมากมาย โดยเฉพาะการรวมกลุ่มของชาวสยามในการสร้างบ้านแปงเมืองที่บริเวณลุ่มแม่น้ำสำคัญต่างๆ ซึ่งได้สถาปนาขึ้นเป็นอาณาจักร เช่น อาณาจักรสุโขทัยในบริเวณลุ่มแม่น้ำยม อาณาจักรล้านนาในบริเวณลุ่มแม่น้ำปิง อาณาจักรกรุงศรีอยุธยาในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา และอาณาจักรนครศรีธรรมราชในบริเวณที่ราบลุ่มทางทิศตะวันออกของอ่าวไทย คติความเชื่อของพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ได้มีส่วนสำคัญในการเชื่อมโยงอาณาจักรอิสระที่เป็นชุมชนของชาวสยามให้พัฒนาขึ้นมารวมกันเป็นอาณาจักร การสถาปนาอาณาจักรดังกล่าวของชาวสยามอยู่ในลักษณะที่ส่งเสริมคติความเชื่อของพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ และมีบทบาทสำคัญต่อการจัดโครงสร้างทางการเมือง การกำหนดบทบาทหน้าที่ทางสังคมและสร้างความชอบธรรมให้กับสถาบันพระมหากษัตริย์ พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์จึงได้รับการยอมรับจากผู้ปกครองของอาณาจักรของชาวสยามด้วยการทำนุบำรุงอุปถัมภ์และเผยแผ่พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ (สถาพร อรุณวิลาศ, 2539 : 39-40)

ประการที่สอง การก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจในสังคมเกษตรกรรม การทำนาแบบเหมืองฝายที่มีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมทางวัฒนธรรมอันสืบเนื่องมาจากคติความเชื่อในเรื่องการกัลปนาอุทิศที่ดิน สิ่งของและข้าพระหรือโยมสงฆ์เพื่อใช้เป็นแรงงาน จึงทำให้เกิดชุมชนระดับหมู่บ้านที่เป็นสังคมเกษตรกรรม การสร้างระบบการผลิตแบบพอเพียงเพื่อการยังชีพ แต่กิริยาบุญดังกล่าวนี้ได้ช่วยทำให้พื้นที่ของชุมชนได้ขยายออกไป นอกจากนี้ยังเป็นการดึงดูดแรงงานให้เข้ามาสู่ชุมชนซึ่งมีความสำคัญต่อระบบเศรษฐกิจของเมืองและได้เสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับระบบการปกครอง วัดจึงกลายเป็นศูนย์กลางทางวัฒนธรรมและคติความเชื่อโดยเฉพาะพระพุทธศาสนา

ลัทธิลัทธิ กังวาล ซึ่งได้เข้ามาสู่ชุมชนเมืองนครศรีธรรมราช แร้งงาน ข้าพระ เกิดจากพฤติกรรมของการ กัลปนาแม่ไม่ได้นำไปใช้ในด้านศึกษสงครามก็ช่วยให้เกิดการสะสมแร้งงานจากการที่มีคนเข้ามาตั้งหลัก แหล่งอยู่ใหม่ในชุมชนมากขึ้น (ธิดา สาระยา, 2527 : 298-299) กษัตริย์ผู้ปกครองเมืองจึงทรงมี บทบาทที่สำคัญในการส่งเสริมสนับสนุนและช่วยเหลือเพื่อสร้างความเชื่อมั่น ความมั่นคงทาง เศรษฐกิจเพื่อการยังชีพให้กับชุมชน กษัตริย์ผู้ปกครองจึงทรงให้ทำการบุกเบิกป่าให้ถางป่าเป็นไร่และ ถางป่าให้เป็นนา เพื่อต้องการขยายชุมชนที่เกิดจากการกัลปนาได้ขยายตัวออกไปอย่างกว้างขวางกว่า ชุมชนเดิม อุดมการณ์ของพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์จึงเป็นสิ่งที่ยอมรับและนำมาปรับให้เข้ากับ สภาพแวดล้อมทางสังคมและเศรษฐกิจที่กำลังเปลี่ยนแปลงในยุคเริ่มแรกของการสถาปนาอาณาจักร ใหม่ (สถาพร อรุณวิลาศ, 2539 : 40)

ประการที่สาม ลักษณะกรอบความคิดของพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ ซึ่งประกอบด้วย หลักการ วิธีการ และอุดมการณ์มีความแตกต่างจากคติความเชื่อของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และ พระพุทธศาสนานิกายมหายาน สำคัญสำคัญของพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์มีหลักการคือ ต้องมีความ อดทนในการฝึกตนเองเพื่อบรรลุพระนิพพาน วิธีการคือ ต้องฝึกอบรมตนเองอย่างต่อเนื่องเพื่อให้เกิด มรรคสามัคคี ซึ่งพระพุทธศาสนามีจุดมุ่งหมายคือ พระนิพพานและลักษณะเฉพาะของพระสงฆ์ลังกา วงศ์ มีการประพฤติอยู่ในพระธรรมวินัยอย่างเคร่งครัด ดำรงชีวิตแบบง่าย ๆ ต้องการความสงบ ไม่ ต้องการยุ่งเกี่ยวกับชีวิตในเมือง แต่มุ่งศึกษาปฏิบัติธรรมที่เสนาสนะอันสงบและชักนำให้ประชาชนได้ เข้าหาพุทธธรรม ได้สร้างค่านิยมเรื่องกิริยาบุญให้กับประชาชน โดยการส่งเสริมการทำทาน ความ กตัญญู ยกย่องผู้นำ ผู้ปกครอง ความดี คนดีมีจิตใจเมตตากรุณาและให้ความสำคัญต่อการทำนุบำรุง พระพุทธศาสนา ขณะเดียวกันวิถีชีวิตของผู้คนในชุมชนเมืองนครศรีธรรมราชเป็นผลมาจากคติความ เชื่อศาสนาพราหมณ์-ฮินดู พระพุทธศาสนานิกายมหายานและการเรียนรู้จากธรรมชาติสิ่งแวดล้อม เพื่อการดำรงชีวิตในสังคม เป้าหมายของการเผยแผ่พระพุทธศาสนาโดยพระภิกษุจึงอยู่ที่สังคม ทั้หมดในชุมชนเมืองนครศรีธรรมราช รวมทั้งแหล่งชุมชนภายนอกเมืองที่ดำรงอยู่ด้วยการพึ่งพา ตนเองในการยังชีพด้วยเกษตรกรรมใกล้ขีดธรรมชาติซึ่งเหมาะสมแก่ความเป็นอยู่ที่เรียบง่าย การทำ มาหากินซึ่งสอดคล้องกับคติความเชื่อของพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ที่มีขนบธรรมเนียม ประเพณี และ พิธีกรรม จึงทำให้ประชาชนมีวิถีชีวิตโดยรวมมุ่งปรับตัวให้ผสมกลมกลืนกับธรรมชาติเป็นสำคัญ พระภิกษุสงฆ์ได้สั่งสมประสบการณ์ที่เรียนรู้จากพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ในเกาะลังกาและ พระพุทธศาสนานิกายมหายานที่เคยเจริญรุ่งเรืองในยุควัฒนธรรมแบบศรีวิชัย การปรับแนวคิดเพื่อ ถ่ายทอดพุทธธรรม จึงทำให้ประชาชนเกิดความหวังที่จะทำให้ชาติหน้าดีกว่าชาตินี้ด้วยการสั่งสมบุญ จนเกิดพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ในอาณาจักรนครศรีธรรมราชอย่างมากมาย (สถาพร อรุณวิลาศ, 2539 : 40-41)

สรุปว่า พระพุทธศาสนาเข้ามาเผยแผ่ในเกาะลังกาและเจริญรุ่งเรืองมาจนถึงรัชสมัยของพระเจ้าปรากรมพาทูที่ 1 ทรงฟื้นฟูพระพุทธศาสนาตามแบบอย่างคณะสงฆ์ฝ่ายมหาวีหาร สร้างสามัคคีธรรมด้วยการรวมคณะสงฆ์ 3 นิกายเข้าด้วยกัน ส่งคายนามพระธรรมวินัยชำระพระไตรปิฎก และอรรถกถาเป็นภาษาบาลีแล้วจารึกลงใบลาน จึงทำให้การศึกษาพระพุทธศาสนาเจริญถึงขีดสุด พระภิกษุชาวลังกาได้นำเอาพระพุทธศาสนาเข้ามาเผยแผ่ตามเมืองโบราณเส้นทางการค้าบริเวณชายฝั่งทะเลในดินแดนสุวรรณภูมิ เช่น นครพันธ นครศรีธรรมราช เป็นต้น กระแสความนิยมพระพุทธศาสนาถึงแกว่งคี่ได้ขยายตัวจากเมืองชายฝั่งทะเลเข้าสู่ชุมชนบ้านเมืองลุ่มน้ำสำคัญๆ ปัจจัยสำคัญที่ทำให้พระพุทธศาสนาถึงแกว่งคี่เป็นที่ยอมรับเหนื่ออุดมการณ์และคติความเชื่อศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และพระพุทธศาสนาพหุยาน เพราะพระพุทธศาสนาถึงแกว่งคี่ใช้คัมภีร์พระไตรปิฎก และอรรถกถาที่เป็นภาษาบาลีในการเผยแผ่ จึงทำให้กลุ่มพระสงฆ์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เดินทางไปบวชแปลงและศึกษาพระพุทธศาสนาแบบอย่างถึงแกกลับมากลับมาเผยแผ่และฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในดินแดนของตน ดังนั้นปัจจัยที่ส่งเสริมการขยายตัวของพระพุทธศาสนาถึงแกว่งคี่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มี 3 ประการ คือ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและการเมือง การเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจในสังคมเกษตรกรรม หลักคิดและอุดมการณ์ของพระพุทธศาสนาถึงแกว่งคี่มีความแตกต่างจากศาสนาพราหมณ์-ฮินดูและพระพุทธศาสนาพหุยาน

4.4 การประดิษฐานพระพุทธศาสนาถึงแกว่งคี่ในเมืองนครศรีธรรมราช

พระพุทธศาสนาเถรวาทจากลังกาได้เผยแผ่เข้ามาสู่ดินแดนนครศรีธรรมราช ตั้งมั่นอย่างมั่นคงจนกลายเป็นศูนย์กลางของพระพุทธศาสนาถึงแกว่งคี่และได้ส่งผลให้ดินแดนอื่นๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้นำเอาพระพุทธศาสนาถึงแกว่งคี่ไปเผยแผ่ในอาณาจักรของตน จึงได้ปรากฏมรดกทางวัฒนธรรมขึ้นเป็นจำนวนมากจากหลักคิด คติความเชื่อ และพระบรมธาตุเจดีย์ที่เป็นสัญลักษณ์และศูนย์กลางของพระพุทธศาสนาถึงแกว่งคี่ การเผยแผ่เข้ามาของพระพุทธศาสนาในครั้งนี้มีการกล่าวถึงเรื่องราวที่แตกต่างกันเป็น 4 ประการ ดังนี้

ประการที่ 1 พระพุทธศาสนาถึงแกว่งคี่ได้เข้ามาสู่เมืองนครศรีธรรมราชครั้งแรกประมาณปี พ.ศ. 854 ดังที่ปรากฏอยู่ในตำนานประวัติศาสตร์เมืองนครศรีธรรมราช ได้แก่ ตำนานเมืองนครศรีธรรมราช ตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราช และพระนิพนพานโสตร เรื่องราวที่ปรากฏอยู่ในตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราช (ชวน เพชรแก้ว และปรีชา นุ่นสุข, 2520 : 137-138) กล่าวว่า

“...นางเหมชาลา กับเจ้าทันตกุมารก็รับเอาพระทันตธาตุลงสำเภาไปเมืองลังกาเกิดลมร้ายสำเภาแตก เจ้าทันตกุมารกับนางเหมชาลา ก็พาพระทันตธาตุ ชัดขึ้นที่หาดทรายแก้ว ชเลรอบ ก็เอาพระธาตุฝังไว้ที่หาดทราย แล้วก็เข้าเรือนอยู่ในที่ลับ ยังมีพระอรหันต์องค์

หนึ่ง ชื่อพระมหาเถรพรหมเทพมาโดยนภากาศเห็นรัศมีพระธาตุช่วงโชตินาการขึ้น พระมหาเถรก็ลงนมัสการพระธาตุ...”และ“...เจ้าลังกาให้มหาพราหมณ์ ๔ คน พาพระบรมธาตุมาทนานหนึ่ง ให้ฝังที่เจ้าสองพี่น้องซ่อนพระทันตธาตุนั้น มหาพราหมณ์กับเจ้าสองพี่น้องก็ใช้สำเภามาถึงหาดทรายแก้ว มหาพราหมณ์ก็แบ่งพระธาตุเป็นสองส่วน ส่วนหนึ่งใส่ผอบแก้วแล้วใส่แม่ขันทองขึ้นฝังที่รอยเจ้าสองพี่น้องฝังพระธาตุแต่ก่อน ก่อพระเจดีย์สรรมไว้แล้วผูกภพยนตร์รักษาอยู่...”

จากข้อความนี้แสดงให้เห็นว่า พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ได้เข้ามาตั้งแต่พระนางเหมชาลา กับเจ้าชายทันตกุมารได้นำพระทันตธาตุขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าไปถวายพระเจ้ากรุงลังกา แต่เรือสำเภาโดนพายุได้อับปางลงกลางทะเลเจ้าหญิงและเจ้าชายถูกคลื่นซัดมาขึ้นฝั่งทะเลอันดามันด้านทิศตะวันตกในภาคใต้ของประเทศไทยและได้เดินทางมาขึ้นที่หาดทรายแก้ว จึงได้นำพระทันตธาตุมาฝังดินเอาไว้ที่หาดทรายแก้วแล้วพักอาศัยอยู่ในชุมชน ซึ่งต่อมาทั้งสองพระองค์ได้พบกับพระมหาเถรพรหมเทพและได้รับคำแนะนำจากพระอรหันต์องค์ดังกล่าว จึงได้อัญเชิญพระทันตธาตุเดินทางไปขึ้นเรือสำเภาที่ท่าเรือเมืองตรัง เพื่อนำพระทันตธาตุไปถวายพระเจ้ากรุงลังกา เมื่อเดินทางถึงลังกาพระเจ้ากรุงลังกาทรงรับพระทันตธาตุไว้และให้มหาพราหมณ์ทั้ง 4 คน นำพระบรมธาตุมาหนึ่งทนาน เพื่อให้ไปฝังไว้ในสถานที่ที่เจ้าหญิงและเจ้าชายเคยนำพระทันตธาตุไปฝังไว้ เมื่อคณะพราหมณ์พร้อมด้วยเจ้าหญิงและเจ้าชายเดินทางมาถึงหาดทรายแก้ว มหาพราหมณ์ก็แบ่งพระบรมสารีริกธาตุออกเป็นสองส่วน ส่วนหนึ่งใส่ผอบแก้วแล้วใส่ลงในแม่ขันทองฝังลงไว้ในสถานที่ที่เคยฝังพระทันตธาตุเมื่อครั้งก่อนและก่อพระเจดีย์ครอบไว้พร้อมกับผูกภพยนตร์รักษาไว้ จึงทำให้เห็นว่าตั้งแต่พระนางเหมชาลา กับเจ้าชายทันตกุมารนำพระทันตธาตุและพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้ามาประดิษฐานไว้บนหาดทรายแก้วและมีพระอรหันต์เดินทางมากราบไหว้พระบรมธาตุอยู่เป็นประจำ

ประการที่ 2 พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ได้เผยแผ่เข้ามาสู่เมืองนครศรีธรรมราช พระเจ้ากรุงลังกาได้ทรงนิมนต์พระพุทธคำเถียรให้เดินทางมากับมหาอำมาตย์ที่เมืองนครศรีธรรมราช ตั้งความบางตอนในตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราช (ชวน เพชรแก้ว และปรีชา นุ่นสุข, 2520 : 138-139) กล่าวว่า

“... พระญาก็ให้พรหมสุรียนำบาคุทั้ง ๔ คนมาคุที่นั่น (หาดทรายแก้ว) บาคุทั้ง ๔ คนก็เขียนแผนที่นั้นไปถวาย พระญาให้แต่งสำเภาแล้ว จัดคนทีู้รู้คุณพระพุทธเจ้า ๑๐๐ หนึ่งกับบาคุทั้ง ๔ คน พาแผนที่ภูมิลำเนาไปถวายเจ้าเมืองลังกาๆ ก็ยินดีหนักหนา จึงตรัสถามว่าพระสงฆ์ยังมีฤาหาไม่ บาคุกราบทูลว่าพระสงฆ์เจ้าไม่มี แลเจ้าลังกาว่ายังมีพระสงฆ์องค์หนึ่ง ชื่อพระพุทธคำเถียร เกิดวิวาทกันกับเพื่อนสงฆ์ เจ้าเมืองลังกาขอโทษ

กันเสีย เจ้ากูไม่ลงให้ก็ให้นิมนต์เจ้ากูไปเถิด พระพุทธคำเกียรก็ลงสำเภามาด้วยบาคูทั้ง ๔ คน (ถึงเมืองนครศรีธรรมราช) ...” และ “...พระยาศรีธรรมโศกราช เจ้าพงษ์กระษัตริย์ แลพระพุทธคำเกียรบาคูทั้ง ๔ คน ปกษากันจะตั้งเมืองหาดทราย แล้วจะก่อพระเจดีย์ แลพระพุทธรูปไว้ ...”

จากข้อความนี้แสดงให้เห็นว่า คณะนายพรานทั้ง 8 คนเดินป่าล่าสัตว์ นายพรานคนหนึ่งชื่อ พรหมสุริยะได้เดินตามล่ากวางมาตามริมทะเล พบหาดทรายแก้วซึ่งมีทะเลล้อมรอบและได้พบกับ ดวงแก้วดวงหนึ่งมีขนาดเท่าลูกหมากสง นายพรานทั้ง 8 คนจึงได้นำเอาลูกแก้วอันนั้นเข้าไปถวายแก่พระราชและได้กราบทูลว่าได้พบหาดทรายกว้างยาวมีน้ำล้อมรอบ พระราชาทรงให้นายพราน พรหมสุริยะนำอำมาตย์ทั้ง 4 คน ไปดูหาดทรายแก้วนั้น อำมาตย์ทั้ง 4 คนจึงได้เขียนแผนที่หาดทรายแก้วไปถวายพระราช พระราชาทรงให้แต่งเรือสำเภาและจัดหาคนที่พอมีความรู้เกี่ยวกับ พระพุทธเจ้าจำนวน 100 คนกับอำมาตย์ทั้ง 4 คน เพื่อนำแผนที่หาดทรายแก้วไปถวายคำปรึกษาจากพระเจ้ากรุงลังกา พระองค์ก็ทรงยินดีให้คำปรึกษาและทรงตรัสถามว่าที่เมืองนครศรีธรรมราชมี พระสงฆ์หรือไม่ อำมาตย์กราบทูลว่าพระสงฆ์ไม่มี พระเจ้ากรุงลังกาตรัสว่ายังมีพระสงฆ์อยู่รูปหนึ่ง ชื่อพระพุทธคำเกียร ได้เกิดการทะเลาะวิวาทกันกับเพื่อนพระสงฆ์ พระเจ้ากรุงลังกาให้ขอโทษหรือ งดโทษกันเสียแต่พระพุทธคำเกียรไม่ยินยอมจึงตรัสให้นิมนต์ไปด้วย พระพุทธคำเกียรก็ได้ลงสำเภา มา กับอำมาตย์ทั้ง 4 คน เมื่อเดินทางมาถึงเมืองนครศรีธรรมราช พระเจ้าศรีธรรมมาโศกราช เจ้าพงษ์กระษัตริย์และพระพุทธคำเกียรพร้อมด้วยอำมาตย์ทั้ง 4 คน ทรงได้ปรึกษากันเพื่อที่จะตั้งเมือง ก่อพระเจดีย์ และสร้างพระพุทธรูปไว้บนหาดทรายแก้วนั้น จึงแสดงให้เห็นว่าพระเจ้ากรุงลังกาทรง ได้นิมนต์พระพุทธคำเกียร ซึ่งเป็นพระภิกษุชาวลังกาให้เดินทางมาเพื่อช่วยเหลือในการสร้างเมือง สร้างพระธาตุเจดีย์และสร้างพระพุทธรูปไว้บนหาดทรายแก้วเมืองนครศรีธรรมราช ดังความบางตอน ในตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราช (ชวน เพชรแก้ว และปรีชา นุ่นสุข, 2520 : 141-142) กล่าวว่

“... พระญาก็ให้แต่งสำเภาให้ฆราวาสไปเมืองหงษาวดีนิมนต์พระสงฆ์ ฆราวาสก็ลง สำเภาไปนิมนต์พระสงฆ์มา ๒ พระองค์ องค์หนึ่งชื่อมหาปเรียนทศศรี องค์หนึ่งชื่อมหา เถรสังจานุเทพฝ่ายนักเรียนทั้งสองพระองค์มา ทำพระธาตุลงปูนเสร็จแล้วพระญาให้ แต่งสำเภาไปนิมนต์ พระสงฆ์เมือง ลังกามา เสกพระมหาธาตุ ...” และ “...พระญา ศรีธรรมมาโศกราชดำริในพระไทย ว่าตัวเรานี้ได้สร้างพระเจดีย์วิหารแลก่อพระพุทธรูป ปูลูกไม้พระศรีมหาโพธิ ... เมืองนครศรีธรรมราช แล้วได้ไปนิมนต์พระเมืองลังกา เมือง หงษา มาทำบุญฉลองพระธาตุ ได้จำแนกแจกทานเป็นอันมาก แลทำศึกกันรู้พลล้มตาย ก็จะเป็นนาระเวอร์ไปเป็นอันมาก...”

จากข้อความนี้แสดงให้เห็นว่า ผนชาวอริยพงษ์เป็นชาวเมืองหงสาวดีพร้อมด้วยผู้คนจำนวน 100 คน นำผ้าพระบฏไปถวายพระมหาธาตุเจดีย์ในเมืองลังกา เรือสำเภาโดนพายุร้ายสำเภาแตกลงกลางทะเล ผ้าพระบฏคลื่นซัดมาที่หาดปากพ่อง ชาวปากพ่องได้นำผ้าพระบฏมาถวายพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราช และนำผนชาวอริยพงษ์พร้อมด้วยคณะอีกจำนวน 10 คน เข้าเฝ้าพระราชธา ผนชาวอริยพงษ์ทูลถวายเรื่องราวความเป็นมาดังกล่าว พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชทรงให้แต่งเรือสำเภาให้ผนชาวอริยพงษ์ไปนิมนต์พระสงฆ์เมืองหงสาวดี ผนชาวอริยพงษ์ได้นิมนต์พระสงฆ์มา 2 รูป คือพระมหาปเรียนทศศรี และพระมหาเถรสังจานุเทพให้มาช่วยทำพระธาตุด้วยการลงปูนจนสำเร็จ พระองค์ทรงให้แต่งสำเภาไปนิมนต์พระสงฆ์เมืองลังกาให้มาพุทธาภิเษกและสมโภชฉลองพระบรมธาตุเจดีย์ที่พระองค์สร้างเสร็จ และเมื่อครั้งพระองค์ยกทัพไปรบกับพระเจ้าอุทองที่บางสะพาน จึงทำให้ทหารทั้งสองฝ่ายล้มตายเป็นจำนวนมาก พระองค์ทรงดำริในพระทัยว่าพระองค์นั้นได้ทรงสร้างพระบรมธาตุเจดีย์ พระวิหาร พระพุทธรูป ปลุกต้นพระศรีมหาโพธิ์ในเมืองนครศรีธรรมราชเป็นจำนวนมากและได้ทรงนิมนต์พระสงฆ์จากเมืองลังกาและเมืองหงสาวดีเพื่อมาทำบุญและสมโภชฉลองพระบรมธาตุเจดีย์ ได้ทรงจำแนกแจกทานเป็นจำนวนมาก เพื่ออุทิศผลบุญให้แก่ทหารที่ทำศึกและล้มตายจะได้ไม่เป็นเวรแก่กัน แสดงให้เห็นว่าพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชทรงได้สร้างพระบรมธาตุเจดีย์ พระวิหาร พระพุทธรูป ปลุกต้นพระศรีมหาโพธิ์และทรงนิมนต์พระสงฆ์มาจากเมืองลังกาและเมืองหงสาวดี เพื่อมาสมโภชฉลองพระบรมธาตุเจดีย์เมืองนครศรีธรรมราช

ประการที่ 3 ในปี พ.ศ.1713 (จ.ศ.532) พระเจ้านรปตีสัทธได้ส่งพระอัครศรีวมหาเถระ ซึ่งเป็นสังฆราชในเมืองพุกามให้ออกไปนมัสการพระทันตธาตุในเกาะลังกา ได้มีเด็กมอญชาวเมืองพลิมคนหนึ่งซึ่งถวายตัวเป็นศิษย์แล้วบวชเป็นสามเณรได้นามว่าฉปัญตามไปด้วย เมื่อพระมหาเถระจะกลับเมืองพุกาม สามเณรฉปัญอยู่เพื่อศึกษาพระธรรมวินัยที่สำนักมหาวิหาร เมืองอนูราชปุระในเกาะลังกา ครั้นเมื่ออายุครบอุปสมบทก็บวชเป็นพระภิกษุในสำนักมหาวิหารวงศ์ของสงฆ์ลังกาแล้วศึกษาพระธรรมวินัยตามที่ได้ส่งคายนามาขึ้นมาใหม่ในสมัยของพระเจ้าปราคกรมพาหุที่ 1 จนรอบรู้แตกฉาน เมื่อบวชครบ 10 พรรษาบรรลุลูกธรรภาพแล้ว ต่อมาในปี พ.ศ.1733 ได้เดินทางกลับมายังเมืองพุกามพร้อมกับได้ชักชวนพระเถระมาอีก 4 รูป เพื่อความสะดวกในการกระทำสังฆกรรม ได้แก่พระสิวลีเป็นชาวตามลิตนิกามหรือตามะลิปตีในแคว้นบังคลาเทศ พระตามลิตนทรเถระเป็นโอรสของพระเจ้ากรุงกัมโพชหรือลพบุรี พระอนันท์เถระเป็นชาวเมืองกาญจิปุรัม (Kanchipuram) หรือนครพันวัดหรือคอนจิวรัม (Conjeevaram) อยู่ในเมืองมัทราส (Madras) เมืองหลวงของรัฐทมิฬนาฑู ในอินเดียใต้ และพระราหุลเถระ ซึ่งเป็นชาวลังกาพากันโดยสารเรือมายังเมืองพลิมและขึ้นไปยังเมืองพุกาม เมื่อพระฉปัญเดินทางกลับมายังเมืองพุกาม พระอัครศรีวมหาเถระผู้เป็นอาจารย์เดิมของพระฉปัญได้มรณภาพ พระเจ้านรปตีสัทธฤกษ์ตรีย์พม่าทรงเลื่อมใสศรัทธาในพระเถระทั้ง 5 รูปเป็นอย่างยิ่ง เนื่องจากข้อวัตรปฏิบัติของพระเถระจากลังกากับพระสงฆ์ชาวพม่าแตกต่างกัน พระเถระที่เดินทางมา

สำนักเผยแพร่พระพุทธศาสนาอยู่ในเมืองนครศรีธรรมราช และในปี พ.ศ.1813 พระเจ้าจันทรมานุ ศรีธรรมราช ทรงส่งกองทัพไปยังเกาะลังกาอีกครั้งหนึ่งเพื่อไปขอพระทันตธาตุและบาตรของ พระพุทธองค์แต่กองทัพก็ต้องพ่ายแพ้กลับมา (ธรรมทาส พานิช, 2542 : 30-33)

ดังนั้นนับตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 17 เป็นต้นมา พระพุทธศาสนานิกายหินยานจากประเทศ ศรีลังกาได้เผยแพร่เข้ามาสู่เมืองตามพรลิงค์หรือเมืองนครศรีธรรมราชครั้งใหญ่อีกครั้งหนึ่ง แม้ว่าจะเคย ปรากฏมาแล้วก่อนหน้านี้นี้หลายทศวรรษ ดังที่ได้ค้นพบพระพุทธรูปอิทธิพลของศิลปะแห่งอมราวดี ของอินเดียหรือศิลปะแบบอนุราชปุระตอนต้นของศรีลังกา ในช่วงหลังนี้มักจะเรียกกันโดยทั่วไปว่า “นิกายลังกาวงศ์” หรือ “ลัทธิลังกาวงศ์” หรือ “นิกายเถรวาทสิงหล” นิกายลังกาวงศ์ได้รุ่งโรจน์ขึ้น อย่างรวดเร็วและแพร่กระจายไปอย่างกว้างขวางในอาณาจักรนี้ โดยมีนครศรีธรรมราชเป็นศูนย์กลาง รวมทั้งยังส่งอิทธิพลไปยังดินแดนที่อยู่รายรอบอีกด้วย และได้รุ่งเรืองสืบต่อเนื่องมาจนกระทั่งถึงพุทธ ศตวรรษที่ 19 ในช่วงระยะเวลาที่พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ได้ส่งอิทธิพลอย่างขนานใหญ่ต่อ ศิลปวัฒนธรรมในอาณาจักรแห่งนี้ ส่งผลให้เกิดศิลปวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์หลายด้าน โดยเฉพาะสถาปัตยกรรมในการสร้างสรรค์สถูปที่มีรูปแบบทางศิลปะอันโดดเด่นจนกลายเป็นรูปแบบ ทางศิลปะที่มักจะรู้จักกันโดยทั่วไปว่า “สถูปทรงลังกา” ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของพระพุทธศาสนาลังกา วงศ์และเป็นศูนย์กลางแห่งความศรัทธาประจำอาณาจักรแทน ซึ่งในที่สุดพระบรมธาตุเจดีย์ นครศรีธรรมราชหรือศูนย์กลางแห่งความศรัทธาของอาณาจักรนี้จึงได้กลายเป็นสัญลักษณ์แห่งความ ศรัทธาของเมืองซึ่งแพร่กระจายไปในสถานที่อื่นๆ ปรากฏขึ้นภายในเมืองที่มีสภาพภูมิประเทศ ศักดิ์สิทธิ์รองลงมาจากหาดทรายแก้วอย่างกว้างขวางอีกด้วย (ปริชา นุ่นสุข, 2544 : 389)

บทบาทของอาณาจักรนครศรีธรรมราช ในฐานะของอาณาจักรที่เป็นศูนย์กลางของ พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ประจำภูมิภาคที่ทำหน้าที่เผยแพร่ศาสนาออกไปสู่อาณาจักรต่างๆ ใน เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ดังกล่าวนี้ ไม่ได้จำกัดอยู่แต่เพียงแค่การเผยแพร่พระพุทธศาสนานิกายนี้ออก ไปสู่อาณาจักรโบราณต่างๆ ที่เป็นอาณาจักรที่มีดินแดนตั้งอยู่ในภาคต่างๆ ของประเทศไทยในปัจจุบัน ดังกล่าวมาแต่เพียงแค่นั้น หากแต่อาณาจักรนครศรีธรรมราชยังทำหน้าที่เผยแพร่พระพุทธศาสนา นิกายนี้ออกไปสู่อาณาจักรโบราณอื่นๆ ที่ตั้งอยู่ในบริเวณลุ่มแม่น้ำโขงและอินโดจีนด้วย ส่งผลให้ พระพุทธศาสนานิกายนี้กลายเป็นศาสนาหลักของไทย ลาวและเขมรจนกระทั่งปัจจุบัน (ปริชา นุ่นสุข, 2544 : 406)

สรุปว่า การเผยแพร่เข้ามาของพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ในเมืองนครศรีธรรมราชเรื่องราว กล่าวกันถึง 4 ประการ คือ ประการแรก เจ้าชายทันตกุมารกับเจ้าหญิงเหมชาลานำพระทันตธาตุ และพระบรมสารีริกธาตุมาประดิษฐานบนหาดทรายแก้ว พระอรหันต์มากราบไหว้อยู่เป็นประจำ ประการที่สอง พระเจ้ากรุงลังกาทรงนิมนต์พระพุทธคำเถียรให้เดินทางมากับทูตของพระเจ้า ศรีธรรมมาโคกราชมาสร้างพระบรมธาตุเจดีย์และเผยแพร่พระพุทธศาสนาที่เมืองนครศรีธรรมราช

และทรงนิมนต์พระมหาปเรียนทศศรีและพระสัจจานุเทพมหาเถระจากลังกาและพระสงฆ์จากเมืองหงสาวดีมาทำบุญฉลองพระมหาธาตุเจดีย์ ประการที่สาม พระราหุลเถระชาวลังกาพร้อมกับพระเถระอีก 4 รูป เดินทางมาเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่เมืองพุกาม และพระราหุลเถระได้เดินทางต่อมาเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่เมืองนครศรีธรรมราช และประการที่สี่ พระเจ้าจันทรภานุศรีธรรมราชทรงยกทัพไปลังกาเพื่อขอพระทันตธาตุและบาตรของพระพุทธเจ้า ซึ่งอาจนิมนต์พระภิกษุชาวลังกามาด้วยและทรงส่งพระภิกษุขวานครศรีธรรมราชไปบวชแปลงที่ลังกา พระพุทธศาสนาเถรวาทจากลังกาที่ได้เข้ามาเผยแผ่ที่เมืองนครศรีธรรมราช เรียกว่า “พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์” หรือ “นิกายลังกาวงศ์”

4.5 ลักษณะของพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ในเมืองนครศรีธรรมราช

พระเจ้าปรักรมพามหาราชทรงใช้กลยุทธ์ทางการเมืองและการทหารหลายประการ จึงทำให้สามารถรวบรวมแผ่นดินศรีลังกาให้เป็นปึกแผ่นด้วยการรวบรวมเมืองทั้ง 4 ส่วน คือ ราชรัฐมลายรัฐและโรหนะทั้ง 2 ส่วน จึงทำให้ศรีลังกาอยู่ภายใต้การปกครองโดยพระมหากษัตริย์เพียงพระองค์เดียวโดยมีราชธานีอยู่ที่เมืองโปโลนนารูวะเช่นเดิม พระองค์ทรงอัญเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งสองอย่างอันเป็นสิทธิตระกูลของความเป็นกษัตริย์ลังกาที่แท้จริงคือ พระทันตธาตุ และบาตรของพระพุทธเจ้ากลับไปยังเมืองโปโลนนารูวะอันเป็นสัญลักษณ์ว่าจบศึกภายในแล้ว ทรงอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาโดยโปรดให้สร้างโบสถ์ วิหาร เจดีย์ เป็นจำนวนมาก เช่น เขตวันเจดีย์ ดิวังกวิหาร อาพาหนะ ปิริเวณะ ลังกาดิลกวิหาร พัทธสีมาประสาธ รวมทั้งปัจฉิมาราม อุตตรารามหรือกัลป์วิหาร และทรงบูรณปฏิสังขรณ์ศาสนสถานต่างๆ ที่เมืองอนุราชปุระอีกด้วย และยังได้ทรงสร้าง สามัคคีธรรมขึ้นในหมู่สงฆ์ด้วยการอาราธนาพระมหากัสสปมหาเถระผู้ทรงพระไตรปิฎกและแตกฉานในพระธรรมวินัยเป็นอย่างยิ่งให้รับธุระในการกำจัดพระอลัชชี ครั้นเมื่อชำระพระศาสนาให้บริสุทธิ์แล้วจึงโปรดให้มีการสังคายนาพระธรรมวินัยคือชำระคัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถาซึ่งเป็นภาษาสิงหลบ้าง ภาษาอมครบ้าง แปลออกเป็นภาษามครทั้งสิ้นแล้วจารึกลงในใบลานใหม่ การสังคายนาครั้งนี้นับเป็นการสังคายนาครั้งที่ 7 ของพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทและเป็นการสังคายนาครั้งที่ 4 ของลังกา โดยกระทำในระหว่างปี พ.ศ. 1696-1729 ผลของการสังคายนาพระไตรปิฎกในครั้งนี้ทำให้การศึกษาพระพุทธศาสนาในประเทศศรีลังกาเจริญถึงขีดสุด คัมภีร์ศาสนวงศ์กล่าวว่าศาสนาปรากฏขึ้นมาอีกเหมือนดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ในท้องฟ้าและทำให้พระสงฆ์ลังกานำพระพุทธศาสนาเข้าสู่ประเทศไทย โดยมาตั้งที่เมืองมอญก่อนแล้วแผ่เข้ามายังภาคใต้ของประเทศไทย โดยพระภิกษุชาวลังการูปหนึ่งคือพระราหุลเถระ ได้นำพระพุทธศาสนาแบบลังกาเข้ามาที่เมืองนครศรีธรรมราชแล้วแผ่ไปสู่ส่วนต่างๆ ของประเทศไทย ในที่สุดแม้คัมภีร์พระไตรปิฎกรวมทั้งคัมภีร์อรรถกถาที่ใช้อยู่ในประเทศไทย พม่า ลาว และเขมรก็นำมาจากลังกา เป็นผลของการสังคายนาครั้งที่ 7 (दन्य परिखापेम्परेसिर्ठी, 2555 : 390-398)

ในขณะที่พระราชหุถุเถระซึ่งเป็นพระภิกษุชาวลังกาได้เดินทางกับพระเถระอีก 4 รูป โดยการโดยสารเรือมายังเมืองพะสิมและเดินทางต่อไปยังเมืองพุกาม เมื่อถึงเมืองพุกามพระเจ้านรปติสัทธุกษัตริย์พม่าทรงเลื่อมใสศรัทธาในพระเถระเป็นอย่างมาก อันเนื่องมาจากข้อวัตรปฏิบัติของพระเถระและพระเถระชาวลังกาที่มีข้อวัตรปฏิบัติที่เคร่งครัดกว่าพระสงฆ์ชาวพม่า จึงได้รับการอุปถัมภ์บำรุงจากพระเจ้านรปติสัทธุกษัตริย์พม่าเป็นอย่างดี ส่วนการทำสังฆกรรมจะไม่ร่วมทำสังฆกรรมกับพระสงฆ์ชาวพม่าที่มีอยู่เดิม จึงได้แนะนำให้พระเจ้านรปติสัทธุกษัตริย์พม่าทำสังฆกรรมที่อุทกสีมาหรืออุโบสถกลางน้ำ พระองค์ทรงโปรดให้ต่อเรือขนานถวายเป็นพระเถระเพื่ออุปสมบทกุลบุตรชาวพม่าในแม่น้ำอิรวดี จึงทำให้เกิดคณะสงฆ์ลังกาวงศ์ขึ้นเป็นครั้งแรกในพม่าเมื่อพระราชหุถุเถระเดินทางมาถึงเมืองนครศรีธรรมราช กษัตริย์เมืองนครศรีธรรมราชทรงเลื่อมใสศรัทธาด้วยการนิมนต์ยกย่องและทำนุบำรุงพระเถระรูปนี้เป็นอย่างดี พระองค์ทรงศึกษาพุทธธรรมและแบบอย่างของเจดีย์ในเกาะลังกา เพื่อบูรณปฏิสังขรณ์พระบรมธาตุเจดีย์เมืองนครศรีธรรมราชให้เป็นแบบอย่างลังกา (สุรพล ดำริห์กุล, 2545 : 38)

พระสงฆ์ในเมืองนครศรีธรรมราชจึงได้รับการถ่ายทอดความรู้ทางพระพุทธศาสนาตามแบบอย่างลังกาทั้งในส่วนปริยัติและปฏิบัติ ตลอดจนการเผยแพร่พระพุทธธรรมสู่วิถีชีวิตของผู้คนในสังคม จึงทำให้เกิดแนวทางในการปฏิบัติสืบเนื่องกันมาจนกลายเป็นธรรมเนียมประเพณีปฏิบัติของบุคคลในชุมชนเมืองนครศรีธรรมราช อย่างไรก็ตามพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ไม่ได้เป็นเพียงพิธีกรรมและคติความเชื่อเท่านั้นแต่ได้ถูกล้อมเป็นเนื้อเดียวกันกับวิถีชีวิตทางสังคมวัฒนธรรม พระสงฆ์ลังกาวงศ์จึงมีบทบาทในการเป็นผู้นำของชุมชนและสังคม โดยการยึดถือแบบลังกาเป็นแม่แบบแห่งความถูกต้องที่สืบทอดกันมาจากชมพูทวีป (สถาพร อรุณวิลาศ, 2539 : 79) อาทิเช่น เครื่องแต่งกายของพระสงฆ์ลังกา คือ ไตรจีวรสีแดงดำ ประกอบไปด้วยจีวร (ผ้าห่ม) สบง (ผ้าถุง) และสังฆาฏิ (ผ้าซ้อนนอกหรือผ้าพาด) และมีรัตประคดหรือผ้าคาดเอว การทรมจีวรแบบลังกา เรียกว่า อีกานเซอร์ กิริเมอร์ (Ekansa kirima) ส่วนโครงสร้างทางความคิดของพระสงฆ์และผู้คนในเมืองนครศรีธรรมราชก็เป็นแบบอย่างลังกาที่มุ่งปฏิบัติธรรมเพื่อบรรลุถึงพระนิพพาน แนวคิดดังกล่าวได้ปรากฏอยู่ในหมู่ของสงฆ์ฝ่ายอรัญญวาสีเท่านั้น คนชั้นสูงและประชาชนจะได้รับการถ่ายทอดในรูปแบบของพิธีกรรมต่างๆ เช่น การอุทิศที่ดินเป็นกัลปนา แรงงานคน สัตว์ และสิ่งของถวายไว้กับวัดซึ่งเป็นศูนย์กลางของเมืองหรือชุมชน เพื่อผลอานิสงส์เป็นกุศลนำไปสู่พระนิพพานหรือไปเกิดทันในยุคศาสนาพระศรีอารีย์ เป็นต้น

เมื่อพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ได้ตั้งมั่นลงในนครศรีธรรมราชแล้วได้มีการปรับเปลี่ยนให้เข้ากับ ความเชื่อและพิธีกรรมภายในชุมชนเมือง พ่อขุนรามคำแหงได้ทราบกิตติศัพท์ของพระสงฆ์เมืองนครศรีธรรมราชว่ามีศิลาจารวัตรเคร่งครัดน่าเลื่อมใสและพระองค์เห็นวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์มีความงดงาม ทรงภูมิความรู้แบบลังกา เพื่อจะได้ไปปฏิรูปคณะสงฆ์ของกรุงสุโขทัย ตั้งแต่นั้นมาอาณาจักร

ไทยรวมถึงล้านนามีพระพุทธศาสนาแบบลังกาเป็นแม่แบบสืบถึงปัจจุบัน โดยเฉพาะเรื่องของธรรมเนียมในการอุปสมบทและสายภิกษุวินัย ดังหลักฐานที่ปรากฏชัดเจนเป็นลายลักษณ์อักษรที่ได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรสุโขทัยกับนครศรีธรรมราช ได้แก่ หลักศิลาจารึกหลักที่ 1 หน้าที่ 2 ว่า “...มหาเถรสังฆราชปราชญ์เรียนจบปิฎกไตร หลวักกว่าปู่ครูในเมืองนี้ ทุกคนลุกแต่เมืองศรีธรรมราชมา...” และ “...เบื้องตะวันตกเมืองสุโขทัยนี้ มีอรัญญิก พ่อขุนรามคำแหงกระทำไอยทาน...” แสดงให้เห็นว่าพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ได้เจริญรุ่งเรืองขึ้นในเมืองนครศรีธรรมราช จึงทำให้พ่อขุนรามคำแหงทรงนิมนต์พระสงฆ์จากเมืองนครศรีธรรมราชไปสุโขทัยดังที่ศิลาจารึกบันทึกไว้ว่า พระมหาเถระ สังฆราช และนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาที่ได้ศึกษาเรียนรู้พระไตรปิฎกจบทั้ง 3 ปิฎก คือ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎกที่มาจากเมืองนครศรีธรรมราช เก่งกว่า เฉลียวฉลาดกว่าปู่ครูในเมืองสุโขทัยนี้ และศิลาจารึกหลักนี้กล่าวอีกว่าทางด้านทิศตะวันตกของเมืองสุโขทัยนี้มีป่าที่อุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การบำเพ็ญสมณธรรมของพระมหาเถระ สังฆราชและนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาที่มาจากเมืองนครศรีธรรมราชซึ่งพ่อขุนรามคำแหงทรงสร้างวัดถวาย และพระองค์ทรงทำบุญทำทานแก่พระมหาเถระเหล่านั้น (ลำจุล ฮวบเจริญ, 2535 : 225-226)

จากศิลาจารึกหลักที่ 1 ความว่าพ่อขุนรามคำแหงทรงรู้เห็นวัตรปฏิบัติและภูมิรู้ทางพระไตรปิฎกของพระสงฆ์เมืองนครศรีธรรมราชเป็นอย่างดี พระองค์ทรงได้นิมนต์พระเถระ มหาเถระ พระสังฆราชเมืองนครศรีธรรมราชไปอยู่จำพรรษาที่กรุงสุโขทัย พระองค์ทรงจัดอรัญญิกให้เป็นชุมชนของพระสงฆ์ใช้เป็นที่พักจำพรรษาอยู่นอกกรุงสุโขทัยทางด้านทิศตะวันตก จนกลายเป็นศูนย์กลางของพระสงฆ์ฝ่ายวิปัสสนาที่สำคัญในขณะนั้น ชุมชนอรัญญิกมีวัดที่สร้างขึ้นตามภูเขาดำเนินตามป่าพระภิกษุต้องการความสงบ ดำรงชีวิตอยู่อย่างง่ายๆ ตามแบบอย่างพระพุทธศาสนาที่พระบรมศาสดาทรงแนะนำ ไม่ต้องการให้ยุ่งเกี่ยวกับชีวิตภายนอกเมืองเพื่อมุ่งศึกษาปฏิบัติธรรมที่เสนาสนะป่า พ่อขุนรามคำแหงทรงเป็นเอกอัครศาสนูปถัมภกจัดสร้างวัดให้ภิกษุรวมกันเป็นคณะสงฆ์มีสถานที่ประกอบศาสนกิจร่วมกัน เช่น เจดีย์ วิหาร และอุโบสถ พระภิกษุในอรัญญิกก็ได้ยึดถือพิธีกรรมเป็นสำคัญ วัตรปฏิบัติของพระภิกษุส่วนใหญ่มุ่งที่การจาริกแสวงธรรมเพื่อการหลุดพ้น พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ที่นำไปจากเมืองนครศรีธรรมราชยึดถือคัมภีร์พระไตรปิฎกและคัมภีร์อรรถกถาภาษาบาลีเป็นหลัก ซึ่งเป็นคติความเชื่อที่ได้ประมวลแก่นธรรมคำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ยึดถือว่าเกาะลังกาเป็นดินแดนที่รับพระพุทธศาสนาที่มีความบริสุทธิ์ (ประเสริฐ ณ นคร, 2530 : 37)

พระสงฆ์ลังกาวงศ์ในเมืองนครศรีธรรมราชมีธรรมเนียมปฏิบัติที่แบ่งพระสงฆ์ออกเป็น 2 กลุ่ม ดังนี้

กลุ่มแรก พระสงฆ์ที่พอใจในการศึกษาเล่าเรียนพระไตรปิฎกและพระปริยัติธรรม มักจะอาศัยอยู่ในเขตเมืองเรียกว่า “คามวาสี” หรือ “คณธรรมา” มีกิจส่วนใหญ่ในการศึกษาคัมภีร์ (คันถะ)

กลุ่มที่สอง พระสงฆ์ที่พอใจในการเจริญสมณภวณาและวิปัสสนาภวณา มักจะอาศัยอยู่ในเสนาสนะป่าอันสงบสงัดเรียกว่า “อรัญวาสี” ซึ่งกิจส่วนใหญ่เป็นการปฏิบัติวิปัสสนา (อำนาจวิริยวรรณ, 2555 : 81)

สำหรับแบบอย่างของคณะสงฆ์ที่อาราธนาจากเมืองนครศรีธรรมราชมีวัตรปฏิบัติในการดำเนินชีวิตที่เรียบง่าย ด้วยการยึดหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าที่มีคณะสงฆ์จากเกาะลังกาเป็นผู้สืบทอดพระพุทธศาสนาในเมืองนครศรีธรรมราชเป็นเมืองแรกในสยามประเทศที่ยอมรับพระพุทธศาสนาแบบลังกาภายหลังจากการสังคายนาพระไตรปิฎกเป็นครั้งที่ 7 ในรัชสมัยของพระเจ้าปรากรมพาทูที่ 1 ตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราชได้กล่าวถึงพระยาศรีธรรมโศกราชผู้สร้าง พระสถูปบรรจุพระบรมธาตุเจดีย์เสร็จแล้วจึงตั้งพระครูผู้ดูแลรักษาพระบรมธาตุเจดีย์ 4 รูป คือ พระครูลังกาแก้ว พระครูลังกาชาด พระครูลังการาม และพระครูลังกาเดิม ตำแหน่งพระสงฆ์เหล่านี้มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับเกาะลังกาแม่แบบทางพระพุทธศาสนาที่ถือว่าถูกต้องและบริสุทธิ์ ในขณะที่นั้นไม่ว่าจะเป็นอุปสมบทโดยตรงกับคณะสงฆ์ลังกาหรือด้วยวิธีการบวชแปลงก็เป็นที่ยอมรับกันว่าปู่อุครเมืองนครศรีธรรมราชที่จำพรรษาในอรัญญิกเมืองสุโขทัย ซึ่งเป็นแบบอย่างในการอุทิศตัวเพื่อธรรมะ มีปรัชญาความเชื่อที่ต้องการสู่พระนิพพานหลุดพ้นจากสังสารวัฏ พระสงฆ์จากอรัญญิกก็จะไปเทศนาสั่งสอนประชาชนในชุมชนต่างๆ ให้เข้าใจปัญหาเรื่องความทุกข์ เพื่อช่วยให้ผู้คนอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสงบสุข และสามารถเป็นผู้นำในชุมชนที่คอยประสานระหว่างฝ่ายปกครองกับประชาชนให้เกิดความเข้าใจในการดำเนินกิจกรรมที่ฝ่ายปกครองต้องการความร่วมมือในทางเศรษฐกิจและร่วมกันป้องกันอาณาจักรในยามเกิดศึกสงคราม (สถาพร อรุณวิลาศ, 2539 : 48-49)

พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์เมืองนครศรีธรรมราชมีลักษณะที่เด่นและสำคัญ ดังนี้

- 1) การยึดหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าที่มีคณะสงฆ์จากเกาะลังกาเป็นผู้ถ่ายทอดที่มีความบริสุทธิ์และมีสังฆกรรมที่ต้องมาแต่โบราณ
- 2) มีวัตรปฏิบัติที่แตกต่างไปจากคณะสงฆ์พื้นเมืองเดิม ตั้งสำนักอยู่ห่างไกลจากชุมชน
- 3) ยึดมั่นคัมภีร์พระไตรปิฎกและคัมภีร์อรรถกถาเป็นภาษาบาลีในการเผยแผ่ศาสนา
- 4) พระสงฆ์มีวัตรปฏิบัติที่เคร่งครัดพระธรรมวินัย มีศีลาจารวัตรที่งดงามน่าเลื่อมใส ดำรงชีวิตแบบเรียบง่าย แสวงหาความสงบ ไม่ยุ่งเกี่ยวการเมือง
- 5) มุ่งศึกษาคัมภีร์พระไตรปิฎกและปฏิบัติธรรมเพื่อการบรรลุพระนิพพานอันหลุดพ้นจากสังสารวัฏและชักชวนผู้คนให้เข้าหาหลักธรรมคำสอน
- 6) สร้างค่านิยมเรื่องกิริยาบุญให้กับผู้คน โดยการส่งเสริมการทำทาน ความกตัญญู ความดี คนดีที่มีจิตใจเมตตากรุณา ยกย่องผู้นำหรือผู้ปกครอง

7) ให้ความสำคัญต่อการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา มีขนบธรรมเนียม ประเพณี และพิธีกรรมที่กลมกลืนกับธรรมชาติและวิถีชีวิต (สถาพร อรุณวิลาศ, 2539 : 49)

จากคุณลักษณะของพระพุทธศาสนาหลังทวารวดีและวัตรปฏิบัติของพระภิกษุสงฆ์ จึงทำให้เกาะลังกาเป็นที่น่าสนใจของผู้ปกครองอาณาจักรในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และพระภิกษุเดินทางไปศึกษาพระพุทธศาสนาที่เกาะลังกาและสถานที่อื่นๆ ที่มีพระพุทธศาสนาหลังทวารวดี ดังนี้

1) พระเจ้าจันทรภาณุศรีธรรมราช กษัตริย์เมืองนครศรีธรรมราชได้ทรงส่งทูตเมืองนครศรีธรรมราชไปเกาะลังกา ในประมาณปลายพุทธศตวรรษที่ 18 เพื่อไปขอพระบรมสารีริกธาตุ พระพุทธรูปและบาตรของพระพุทธองค์ และพระสงฆ์อีกจำนวนหนึ่งของเมืองนครศรีธรรมราชได้เดินทางไปบวชแปลงศึกษาพระธรรมวินัยที่เกาะลังกาจนรอบรู้ดีแล้ว จึงได้ชักชวนพระภิกษุชาวลังกาเดินทางมาเป็นพระอุปัชฌาย์และตั้งสำนักเผยแผ่พระพุทธศาสนาหลังทวารวดีในเมืองนครศรีธรรมราช เช่น สำนักลังกาเดิม สำนักลังกาขาด สำนักลังการาม และสำนักลังกาแก้ว

2) พระมหาเถรศรีศรัทธาจุฬามณีได้จาริกแสวงบุญเดินทางไปศึกษาพระพุทธศาสนาที่เกาะลังกาและนำพระพุทธศาสนาแบบลังกากลับมาเผยแผ่ที่กรุงสุโขทัย ดังเรื่องราวที่ปรากฏอยู่ในศิลาจารึกหลักที่ 2 และหลักที่ 11 ว่าในปลายพุทธศตวรรษที่ 19 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 20 พระมหาเถรศรีศรัทธาจุฬามณีเป็นหลานของพ่อขุนศรีนาวนำถมและเป็นโอรสของพระยาคำแหงพระรามเป็นบุคคลที่อยู่ร่วมสมัยกับพระเจ้าเลอไทและพระเจ้าลิไทของกรุงสุโขทัยทรงได้เดินทางไปไหว้พระธาตุที่มีอยู่ทั่วเมืองไทย เริ่มตั้งแต่แถวสระหลวง สองแคว ขึ้นไปเมืองขวางหรือเมืองอุดรดิตรต์และขึ้นไปถึงเมืองลำพูน ลงมาเมืองตาก เชียงทอง แถวกระแหง ข้ามไปอินเดีย เมืองปาฏลีบุตรไปไหว้สถานที่สำคัญของพระพุทธศาสนาทั้งหลาย ผ่านอินเดียใต้ลงไปถึงเกาะลังกา ทรงได้ทำการอุปสมบทใหม่ตามพระพุทธศาสนาแบบลังกาและอยู่จำพรรษาที่เกาะลังกาเป็นเวลา 10 ปี ระหว่างอยู่จำพรรษานั้นได้บูรณะวัดสำคัญๆ เช่น วัดถูปาราม วัดมเหยงคเจดีย์ กษัตริย์ลังกาทรงแต่งตั้งให้เป็นพระมหาสามีเมื่อเดินทางกลับมาแล้วได้นำเอาพระบรมสารีริกธาตุมาบรรจุไว้ที่เจดีย์ในเมืองไทย โดยการเดินทางผ่านทางภูเขาคะนาวศรี ผ่านเมืองเพชรบุรี ราชบุรี จากนั้นมาถึงเมืองอโยธยาศรีรามเทพนครและถึงเมืองสุโขทัยในที่สุด เมื่อถึงเมืองสุโขทัยได้บูรณะซ่อมแซมพระมหาธาตุกลางเมืองสุโขทัยและบรรจุพระเกศาธาตุ พระศิวธาตุที่ได้มาจากลังกา ปลุกต้นศรีมหาโพธิ์ 300 ต้น และต้นไม้อื่นๆ อีกจำนวนมาก พระมหาเถรศรีศรัทธาจุฬามณีได้นำพระพุทธศาสนาแบบลังกาจากเกาะลังกาเรียกว่า คณะสงฆ์ลังกาวงศ์สายสีหล มาเผยแผ่ในอาณาจักรสุโขทัย การเผยแผ่พระพุทธศาสนาหลังทวารวดีสายสีหลในอาณาจักรสุโขทัยนี้ น่าจะได้รับความสำเร็จและมีผู้คนสนใจเลื่อมใสศรัทธามากขึ้น จึงทำให้การศึกษาทางพระพุทธศาสนาขยายตัวออกไปอย่างกว้างขวางและพระพุทธศาสนามีความเจริญรุ่งเรืองเป็นอันมาก

3) พระอโนมทัสสีและพระสุมนเถระ ซึ่งเป็นศิษย์ของพระมหาบรรพตสังฆราชในเมืองสุโขทัย ได้เคยบวชครั้งแรกในนิกายคามวาสีและเคยเดินทางไปศึกษาพระพุทธศาสนาที่เมืองอโยธยามาก่อน ต่อมาในปี พ.ศ.1900 พระอโนมทัสสีและพระสุมนเถระได้เดินทางไปเมืองพันทหรือเมืองเมาะตะมะ และเข้าบวชใหม่ในนิกายอรัญญวาสีที่สำนักของพระอุทุมพรบุบผามหาสามี ซึ่งเป็นพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์สายรามัญ เมื่อเดินทางกลับมายังอาณาจักรสุโขทัยแล้วได้มีการเผยแพร่พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ตามแนวทางของสำนักพระอุทุมพรบุบผามหาสามี จึงได้รับการสนับสนุนจากพระมหาธรรมราชาลิไทเป็นอย่างดี (สุรพล ดำริห์กุล, 2545 : 36-37)

4) พระมหาธรรมราชาลิไทเสด็จออกผนวช โดยมีพระอุทุมพรบุบผามหาสามีเป็นพระอุปัชฌาย์ ซึ่งเป็นพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์สายรามัญเมืองพันท ทรงจำพรรษาอยู่ที่วัดป่ามะม่วงหลายเดือน เมื่อพระมหาธรรมราชาลิไทได้ลาผนวชแล้วได้ส่งพระสงฆ์ที่ได้เคยศึกษาพระพุทธศาสนาที่เมืองพันทให้ไปเผยแพร่พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์สายรามัญที่เมืองต่างๆ ภายนอกอาณาจักรสุโขทัย เช่น พระปิยทัสสีไปเผยแพร่พระพุทธศาสนาที่เมืองอโยธยา พระสุวรรณคีรีไปเผยแพร่พระพุทธศาสนาที่เมืองหลวงพระบาง พระเวสสุโกไปเผยแพร่พระพุทธศาสนาที่เมืองน่าน เป็นต้น (ลินชัย กระบวนแสง, 2520 : 50-51)

5) พระภิกษุเมืองเชียงใหม่ ได้แก่ พระภิกษุแก้วแก้วกัมโพชหรือลพบุรี และพระภิกษุชาวมอญจำนวน 39 รูป ได้เดินทางไปเกาะลังกาในประมาณพุทธศตวรรษที่ 20 เพื่อบวชแปลงและศึกษาพระธรรมวินัยอยู่ที่เกาะลังการะยะหนึ่ง เมื่อเดินทางกลับได้พาพระเถระชาวลังกา 2 รูป เพื่อจะให้นำมาเป็นพระอุปัชฌาย์ทำการอุปสมบทให้ถูกต้อง คณะสงฆ์กลุ่มนี้ถือได้ว่าเป็นคณะสงฆ์ลังกาวงศ์กลุ่มใหม่หรือสายสีหลสายใหม่ ซึ่งในการเดินทางกลับมานั้นได้เผยแพร่พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์สายสีหลใหม่และจำพรรษาอยู่ตามเมืองต่างๆ เช่น กรุงศรีอยุธยา กรุงสุโขทัย และเมืองศรีสัชนาลัย เป็นต้น (พระรัตนปัญญาเถระ, 2517 : 59)

6) พระเจ้ากือนา กษัตริย์แห่งราชวงศ์มังราย ดังที่ได้ปรากฏเรื่องราวในต้นพุทธศตวรรษที่ 20 ในเอกสารตำนานว่า พระเจ้ากือนามีพระราชประสงค์ที่จะให้พระภิกษุอรัญญวาสีมาอยู่จำพรรษาในนครเชียงใหม่และสามารถทำสังฆกรรมได้หมด ทรงได้ส่งสมณทูตไปยังสำนักพระอุทุมพรบุบผามหาสามีที่เมืองพันทหรือเมืองเมาะตะมะ ซึ่งพระอุทุมพรบุบผามหาสามีก็ได้อนุญาตให้พระอานนทเถระศิษย์เดินทางไปยังเมืองเชียงใหม่ แต่พระอานนทเถระไม่ได้รับอนุญาตให้ทำสังฆกรรม พระเจ้ากือนาจึงทรงส่งทูตไปกรุงสุโขทัยถึงสองครั้ง เพื่ออาราธนาพระสุมนเถระให้มาเผยแพร่พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์สายรามัญในล้านนา จนกระทั่งในปี พ.ศ.1912 พระสุมนเถระจึงได้รับนิมนต์และเดินทางมายังล้านนาพร้อมทั้งกับนำพระบรมสารีริกธาตุมาด้วย

7) พระเจ้าติโลกราช กษัตริย์เมืองล้านนาหรือเมืองเชียงใหม่ ขึ้นครองราชย์ในระหว่างปี พ.ศ.1984-2030 นั้น พระองค์ทรงอุปถัมภ์บำรุงคณะสงฆ์ลังกาวงศ์สายสีหล ทรงโปรดให้มีการอุปสมบทกรรมหลวงแก่กุลบุตรชาวเชียงใหม่จำนวน 500 คน ที่ทำน้ำสฐานหลวงในแม่น้ำปิง เสด็จออกผนวชเป็นเวลา 7 วัน ในสำนักสงฆ์ลังกาวงศ์สายสีหล ณ วัดป่าแดงหลวง โดยมีพระมหาเมธังกรเป็นพระอุปัชฌาย์ ทรงโปรดให้พระมหาเมธังกรบูรณะเปลี่ยนรูปทรงเจดีย์มหาธาตุหรือภูโยชย ทรงถวายนามสมณศักดิ์แก่พระมหาเมธังกรว่า พระอดุลศักดิ์ยาธิกรณมหาสามี โปรดให้สร้างวัดใหม่ที่เป็นของคณะสงฆ์ลังกาวงศ์สายสีหลจำนวนหลายวัดในเมืองเชียงใหม่ เช่น วัดราชมณเฑียร วัดป่าตาล วัดป่าแดงหลวง เป็นต้น ทรงสนับสนุนให้มีการเผยแพร่พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์สายสีหลไปทั่วราชอาณาจักรและทรงอุปถัมภ์การสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ 8 ณ วัดโพธารามมหาวิหารหรือวัดเจดีย์เจ็ดยอด เมืองเชียงใหม่ (พระยาประชาภิจักรจักร, 2504 : 337-338)

8) คณะสงฆ์ชาวเชียงใหม่ ชาวลพบุรี และชาวมอญในกลุ่มพระมหาธรรมคัมภีร์รวมจำนวน 33 รูป ดังที่เรื่องราวปรากฏอยู่ในชินกาลมาลีปกรณ์และพงศาวดารโยนก ในประมาณกลางพุทธศตวรรษที่ 20 กล่าวหาพระสงฆ์เหล่านั้นได้เดินทางไปศึกษาพระธรรมวินัยที่เกาะลังกา ซึ่งได้อุปสมบทแปลงใหม่ ณ อุทกสีมาเรือขนานในแม่น้ำกัลยาณี ท่ามกลางคณะสงฆ์ 20 รูป มีพระธรรมจริยาเถระเป็นพระอุปัชฌาย์ พระวันรัตน์เป็นพระกรรมวาจาจารย์ ในวันเสาร์ เดือนแปด ทูตยาสารท ขึ้นสิบสองค่ำ จุลศักราช 786 (ปี พ.ศ. 1967) ปีมะโรง ฉอศก (ฉศก) อยู่จำพรรษาและศึกษาพระธรรมวินัยแบบลังกาในเกาะลังกา เมื่อเดินทางกลับพาพระเถระชาวลังกามา 2 รูป เพื่อให้มาเป็นพระอุปัชฌาย์ โดยการเดินทางด้วยเรือสำเภากรุงศรีอยุธยา ซึ่งมีพระพรหมมุนีเถระและพระโสมเถระไปศึกษาพระพุทธศาสนาและเดินทางกลับมากรุงศรีอยุธยา ระหว่างการโดยสารเรือสำเภานั้นก็ได้ทำการอุปสมบทแปลงให้พระเถระทั้งสองรูปกลางมหาสมุทรและเมื่อเดินทางถึงกรุงศรีอยุธยาได้อยู่จำพรรษาที่กรุงศรีอยุธยา 4 พรรษา ในระหว่างนั้นได้ทำการอุปสมบทใหม่ให้พระมหาเถระสีลวิสุทธิผู้เป็นอาจารย์ของพระเทวีกษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยา และพระมหาเถระสัทธัมมโกวิทที่กรุงศรีอยุธยาอีกด้วย พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์สายสีหลได้เจริญรุ่งเรืองอยู่ในกรุงศรีอยุธยาอย่างชัดเจนตั้งแต่รัชสมัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเป็นต้นมา พระองค์ทรงเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์เป็นอย่างมาก แม้เมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์สมบัติแล้วในปี พ.ศ.2008 ทรงนิมนต์คณะสงฆ์จากเกาะลังกาให้เข้ามายังกรุงศรีอยุธยาและทรงมีพระราชศรัทธาสละราชสมบัติออกผนวชเป็นภิกษุประทับอยู่ ณ วัดจุฬามณี เมืองพิษณุโลก เป็นเวลา 8 เดือน พระองค์ทรงให้การทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาเป็นอย่างดีได้มีการสร้างและปฏิสังขรณ์วัดวาอาราม ทรงอุปถัมภ์การศึกษาพระธรรมวินัยแก่พระสงฆ์และทรงแต่งตั้งสมณศักดิ์ตามความรู้ความสามารถและวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์ ซึ่งเป็นพระราชกรณียกิจแบบอย่างแก่พระมหากษัตริย์กรุงศรีอยุธยาและได้ถือปฏิบัติสืบทอดกันมา (พระยาประชาภิจักรจักร, 2504 : 338)

สรุปว่า พระสงฆ์ลังกาวงศ์มีธรรมเนียมปฏิบัติที่แบ่งพระสงฆ์ออกเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มแรก คามวาสีหรือคั่นถุระและกลุ่มที่สอง อรัญวาสี จึงทำให้พระสงฆ์ลังกาวงศ์เมืองนครศรีธรรมราชมีลักษณะเด่นที่สำคัญ คือ มีการใช้คัมภีร์พระไตรปิฎกและคัมภีร์อรรถกถาที่เป็นภาษาบาลีในการเผยแผ่ศาสนา พระสงฆ์มีความเคร่งครัดพระธรรมวินัย ดำรงชีวิตแบบเรียบง่ายและสงบ ไม่ยุ่งเกี่ยวกับการเมือง มุ่งแต่การศึกษาและปฏิบัติธรรมเพื่อความหลุดพ้นจากสังสารวัฏ และชักนำให้คนเข้าหาธรรม สร้างค่านิยมเรื่องบุญ ส่งเสริมการทำทาน ความกตัญญู ยกย่องผู้นำหรือผู้ปกครอง มีธรรมเนียม ประเพณี และพิธีกรรมที่กลมกลืนกับธรรมชาติ ซึ่งให้ความสำคัญกับการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาทำให้เกาะลังกาเป็นที่สนใจของผู้ปกครองอาณาจักรใหญ่น้อยและพระภิกษุเดินทางไปศึกษาพระพุทธศาสนาที่เกาะลังกาและสถานที่อื่นๆ ที่มีพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์

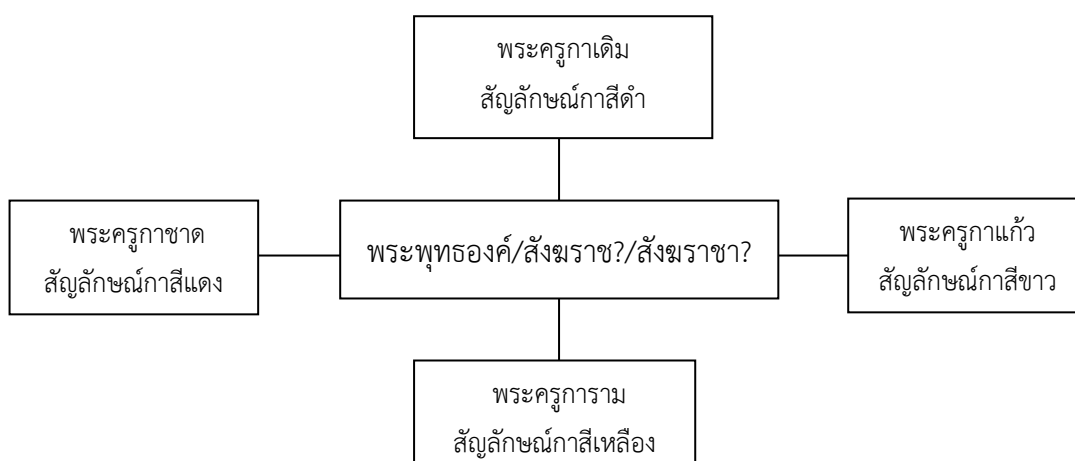
4.6 การปกครองคณะสงฆ์ลังกาวงศ์ในเมืองนครศรีธรรมราช

พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ประดิษฐานอย่างแน่นแฟ้นในอาณาจักรนครศรีธรรมราชและขยายออกไปสู่อาณาจักรอื่นอย่างกว้างขวาง มีพระภิกษุสงฆ์เลื่อมใสศรัทธาและมีวัตรปฏิบัติที่น่าเลื่อมใสศรัทธาเป็นจำนวนมาก มีพระบรมธาตุเจดีย์เป็นศูนย์กลางแห่งความเลื่อมใสศรัทธาและเป็นศูนย์กลางของพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ อย่างไรก็ตามเมื่อพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์มีผู้ได้รับความเลื่อมใสศรัทธามาก มีผู้บวชเรียนในพระพุทธศาสนามากขึ้นมีพระภิกษุสงฆ์มากขึ้นทั้งที่ในศูนย์กลางอาณาจักรและเมืองรายรอบโดยเฉพาะในเมืองสิบสองนักษัตร จึงจำเป็นต้องมีระบบในการการปกครองคณะสงฆ์ในอาณาจักรและในเมืองสิบสองนักษัตรเพื่อให้การจัดการคณะสงฆ์มีระเบียบระบบที่นำไปสู่ความเข้าใจอันดีทั้งในหมู่พระสงฆ์และประชาชนผู้เลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ ดังนี้

4.6.1 รูปแบบการปกครองของคณะสงฆ์ในเมืองนครศรีธรรมราช

การปกครองของคณะสงฆ์เมืองนครศรีธรรมราช พิจารณาความหมายจากตำนานเมืองนครศรีธรรมราช ตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราช ศิลาจารึกพ่อขุนรามและแนวคิดในการปกครองคณะสงฆ์สมัยสุโขทัยและสมัยอยุธยาเป็นหลักในการวิเคราะห์การปกครองคณะสงฆ์ในนครศรีธรรมราชแล้วพบว่า ในเมืองนครศรีธรรมราชคล้ายคลึงกันกับการปกครองอาณาจักรในรูปแบบสมบูรณาญาสิทธิราช แบบกระจายอำนาจกล่าวคือ มีการกำหนดตำแหน่งหัวหน้าคณะสงฆ์ 4 ตำแหน่ง ประธานของคณะสงฆ์ทั้ง 4 คือ พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชที่เป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธองค์ที่มีองค์แทนเป็นพระเถระผู้ใหญ่ พระสงฆ์ผู้ทรงคุณวุฒิ และพระสงฆ์ที่มีสมณศักดิ์เป็นประธานในการดูแลรักษาพระบรมธาตุเจดีย์และวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหารและได้คิดตราหรือสัญลักษณ์ประจำตำแหน่งขึ้นเป็นรูปกาเดียวกัน ซึ่งก็คงจะให้ความหมายถึงลังกานั่นเอง แต่ต่างกันที่ใช้สีกับดวงตราสัญลักษณ์ตำแหน่งสงฆ์ 4 คณะ (พระปราโมทย์ กลิ่นละม้าย, 2549 : 153-155) ดังนี้

- 1) กาแก้ว มีหน้าที่ดูแลรักษาพระบรมธาตุเจดีย์ วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหารทางด้านทิศ ตะวันออกและปกครองสงฆ์คณะลังกาแก้ว โดยการใช้สัญลักษณ์เป็นรูปกาสีขาว
 - 2) กาชาด มีหน้าที่ดูแลรักษาพระบรมธาตุเจดีย์ วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหารทางด้านทิศ ตะวันตกและปกครองสงฆ์คณะลังกาชาด โดยการใช้สัญลักษณ์เป็นรูปกาสีแดง
 - 3) กาเดิม มีหน้าที่ดูแลรักษาพระบรมธาตุเจดีย์ วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหารทางด้านทิศ เหนือและปกครองสงฆ์คณะลังกาเดิม โดยการใช้สัญลักษณ์เป็นรูปกาสีดำ
 - 4) การาม มีหน้าที่ดูแลรักษาพระบรมธาตุเจดีย์ วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหารทางด้าน ทิศใต้และปกครองสงฆ์คณะลังการาม โดยการใช้สัญลักษณ์เป็นรูปกาสีเหลือง
- ครั้นต่อมาพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชกษัตริย์ผู้ปกครองเมืองนครศรีธรรมราชและทรง อุปถัมภ์ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ทรงพิจารณาเห็นว่าหัวหน้าคณะสงฆ์ทั้ง 4 คณะเป็นมงคล นามทรงปรับใช้ให้สมณศักดิ์เป็นพระครู ซึ่งสามารถเขียนเป็นแผนผังได้ ดังนี้

จากแผนผังนี้หากเทียบกับแผนผังการปกครองเมืองนครศรีธรรมราชของราชวงศ์ศรีธรรมมา โคกราชนั้นจะเห็นได้ว่าจัดอยู่ในรูปแบบของการปกครองที่มีหัวหน้าคณะสงฆ์ 4 รูป คือ พระครูกาเดิม พระครูการาม พระครูกาแก้ว และพระครูกาชาด เช่นเดียวกันกับตำแหน่งของอำมาตย์ 4 คน แต่ไม่ได้ มีการบริหารจัดการแบบแนวตั้งคือ การฟังคำสั่งเป็นลำดับชั้นเช่นทางอาณาจักร เพราะเหตุว่า พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์มีระบบกฎเกณฑ์ตายตัวชัดเจนอยู่แล้ว ส่วนการปกครองคณะสงฆ์นั้นจึงเป็น เพียงการควบคุมให้พระภิกษุปฏิบัติไปตามพระธรรมวินัยและธรรมเนียมของสงฆ์อย่างถูกต้องและ เคร่งครัดเท่านั้น

การจัดระเบียบคณะสงฆ์ผู้ดูแลรักษาพระบรมธาตุเจดีย์คู่บ้านคู่เมืองนครศรีธรรมราชอาจ มาจากพระสงฆ์จำนวนมากต่างแย่งชิงกันเพื่อจะมาดูแลรักษาพระบรมธาตุเจดีย์และอาศัยอยู่ในวัด พระบรมธาตุหรือวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร เพื่อลาภสักการะ ยศ สรรเสริญ และผลประโยชน์อื่นๆ จนเกิดการทะเลาะวิวาทกัน พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชทรงแก้ไขปัญหาการทะเลาะวิวาทของ

คณะสงฆ์ โดยให้คณะสงฆ์ลังกาทั้ง 4 คณะช่วยกันดูแลรักษาพระบรมธาตุคณะละด้านหรือคณะละทิศและให้ปกครองดูแลสงฆ์ของตนเองด้วยการว่ากล่าวตักเตือนให้อยู่ในโอวาทของหัวหน้าคณะนั้นๆ ได้แก่ คณะลังกาแก้วดูแลรักษาพระบรมธาตุเจดีย์ด้านทิศตะวันออก คณะลังการามดูแลรักษาพระบรมธาตุเจดีย์ด้านทิศใต้ คณะลังกาชาดดูแลรักษาพระบรมธาตุเจดีย์ด้านทิศตะวันตก และคณะลังกาเดิมดูแลรักษาพระบรมธาตุด้านทิศเหนือ ทรงอนุญาตให้คณะสงฆ์ทั้ง 4 คณะ สามารถตั้งสำนักหรือวัดของตนขึ้นรอบๆ วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร วัดที่ตั้งอยู่ในทิศเหนือ ได้แก่ วัดพระเดิม (ร้าง) วัดมังกุด (ร้าง) วัดโรงช้าง (ร้าง) เป็นต้น ทิศใต้ ได้แก่ วัดหน้าพระลาน วัดท้าวโคตร วัดธาราวดี (ร้าง) ทิศตะวันออก ได้แก่ วัดดิงดง วัดสระเรียง วัดหน้าพระบรมธาตุ วัดธรรมวดี วัดสิงห์ เป็นต้น และทิศตะวันตก ได้แก่ วัดพระนคร วัดชลเนนิยน วัดแม่ชี เป็นต้น (ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์, 2544 : 41-43) สันนิษฐานว่าวัดที่พระครูผู้เป็นหัวหน้าคณะสงฆ์ทั้ง 4 คณะสถิตนั้นไม่เฉพาะเจาะจงวัดใดวัดหนึ่ง อาจหมุนเวียนไปตามตำแหน่งของสมณศักดิ์พระครูกาเหล่านั้น

คำว่า “ลังกา” หมายถึง คณะสงฆ์ลังกาวงศ์ในนครศรีธรรมราชทั้ง 4 คณะ คนเมื่อนครศรีธรรมราชมักจะพูดสั้นๆ ว่า กา หมายถึงการรักษาพระธาตุ ได้แก่ กาแก้ว การาม กาชาด และกาเดิม ชื่อเหล่านี้เป็นมงคลนาม พระเจ้าศรีธรรมราชาไตรราชทรงตั้งเป็นสมณศักดิ์ให้เป็นพระครู ได้แก่ พระครูกาแก้ว พระครูการาม พระครูกาชาด และพระครูกาเดิม การดูแลรักษาพระบรมธาตุเจดีย์อาจหมายถึงการดูแลรักษาองค์พระบรมธาตุเจดีย์ประจำทิศที่ได้รับการมอบหมาย การบูรณะซ่อมแซมผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากลาภสักการะและการปกครองคณะสงฆ์ของตนเอง ดังที่ได้ปรากฏที่จารึกบนแผ่นทองคำบนยอดพระบรมธาตุเจดีย์ว่า ในปี พ.ศ.2155 พระมหาศรีราชปรัชญา พระเจ้าพระครูเทพรักษาพระธาตุ ปี พ.ศ.2159 พระสัตถกิจจ นำแผ่นทองคำหุ้มพระธาตุ ปี พ.ศ.2192 คณะวินัยธร สมเด็จพระเจ้าป่าแก้ว พร้อมพระภิกษุสงฆ์ ปี พ.ศ.2211 พระสงฆ์นามว่า พระมหาธรรมราช วัดหน้าพระลาน พระคทงวัดอรุณฤๅก พร้อมพระสงฆ์ทั้งปวง ในสมัยธนบุรีมีจารึกคำว่า “ลังกา” บนแผ่นทองคำว่า ในปี พ.ศ.2321 สมเด็จพระสังฆราชาคณะลังกาชาด ว่าที่คณะลังการาม วัดประตูลูกหลวง และได้มาปรากฏชื่อสมณศักดิ์พระครูทั้ง 4 อีกครั้งในสมัยรัตนโกสินทร์ (บัณฑิต สุทธิมงคล, 2558 : 72) ดังนี้

พระครูกาแก้ว

- 1) พระสังฆราชาคณะลังกาแก้ว ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 1
- 2) พระครูกาแก้ว วัดสวนปาน ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 5
- 3) พระครูกาแก้ว (บุญศรี) วัดหน้าพระบรมธาตุ ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 5-6
- 4) พระครูกาแก้ว (หมั่น) วัดหน้าพระบรมธาตุ ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 6-7
- 5) พระครูกาแก้ว วัดสวนหลวงออก (ร้าง) ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 6
- 6) พระครูกาแก้ว (แก้ว) วัดใหญ่ชัยมงคล ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 9

7) พระครูกาแก้ว (พุด) วัดชะเมา ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 9

8) พระครูกาแก้ว (จรัส) ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 9 (ปัจจุบัน)

พระครูการาม

1) คณะลังการาม วัดประตู่ขาว ตรงกับสมัยธนบุรี

2) คณะลังการาม ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 3

3) พระครูการาม (จู่) วัดมเหยงคณ์และวัดท่าโพธิ์ ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 3-5

4) พระครูการาม (เกื้อ) วัดธาราวดี (วัดไฟไหม้) ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 6

5) พระครูการาม (ดี) วัดหน้าพระลาน ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 6-9

6) พระครูการาม (นาค) วัดหน้าพระลาน ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 9

7) พระครูการาม (วิโรจน์) วัดวังตะวันออก ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 9 (ปัจจุบัน)

พระครูกาชาด

1) สมเด็จพระเจ้าสังฆราชาคณะลังกาชาด ตรงกับสมัยธนบุรี

2) พระครูกาชาด วัดประตู่ขาวและวัดเสมาเมือง ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 3-4

3) พระครูกาชาด (เนียม) วัดชลฉนียน ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 5

4) พระครูกาชาด (ย่อง) วัดวังตะวันตก ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 5-6

5) พระครูกาชาด วัดชะเมา ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 6

6) พระครูกาชาด (แก้ว) วัดใหญ่ ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 7

7) พระครูกาชาด (จัด) วัดสระเรียง ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 9

8) พระครูกาชาด (เจียม) วัดหน้าพระบรมธาตุ ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 9 (ปัจจุบัน)

พระครูกาเดิม

1) พระครูกาเดิม (ปูน) วัดท่าโพธิ์ ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 2-3

2) พระครูกาเดิม (หนู) วัดจันทาราม ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 4-5

3) พระครูกาเดิม (รักษ์) วัดบูรณาราม ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 5-6

4) พระครูกาเดิม (ทอง) วัดจันทาราม ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 6

5) พระครูกาเดิม (อิน) วัดโพธิ์เสด็จ ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 6-7

6) พระครูกาเดิม (เกศ) วัดบูรณาราม ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 7

7) พระครูกาเดิม (คลิ่ง) วัดจันทาราม ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 9

8) พระครูกาเดิม (เปรียบ) วัดบางสะพาน ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 9

9) พระครูกาเดิม (นิกร) วัดเตาปูน ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 9 (ปัจจุบัน)

อย่างไรก็ตามเรื่องสมณศักดิ์พระครูกาแก้ว การาม กษัตรา และกาเดิม ซึ่งเป็นสมณศักดิ์ของพระสงฆ์เมืองนครศรีธรรมราชที่มีหน้าที่ในการดูแลรักษาพระบรมธาตุเจดีย์และปกครองคณะสงฆ์สมณศักดิ์นี้ได้มีมาตั้งแต่การสร้างพระบรมธาตุเจดีย์มาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ในรัชกาลที่ 5 หลังจากนั้นตำแหน่งสมณศักดิ์พระครูกาทั้ง 4 ถูกกลดลงเป็นตำแหน่งเจ้าคณะแขวงและเจ้าคณะหมวด และในปัจจุบันสมณศักดิ์ของพระครูกาทั้ง 4 บางครั้งอยู่ในตำแหน่งเจ้าคณะอำเภอ เจ้าคณะตำบล และเจ้าอาวาสหรือเป็นพระอุปัชฌาย์ (บัณฑิต สุทธิมุสิก, 2558 : 75-77) แม้ว่าตำแหน่งสมณศักดิ์ของพระครูกาทั้ง 4 เปลี่ยนไป การดูแลรักษาพระบรมธาตุเจดีย์ก็เป็นหน้าที่ของวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหารและกรมศิลปากรก็ตาม แต่ชาวเมืองนครศรีธรรมราชเชื่อว่าตำแหน่งสมณศักดิ์พระครูกาทั้ง 4 คือ ผู้พิทักษ์รักษาองค์พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน

4.6.2 รูปแบบการปกครองคณะสงฆ์ในเมืองสิบสองนักษัตร

รูปแบบการปกครองคณะสงฆ์ในอาณาจักรนครศรีธรรมราชที่กล่าวมาได้เป็นต้นแบบการปกครองคณะสงฆ์ในเมืองสิบสองนักษัตรด้วย เช่น เมืองพัทลุงที่บริเวณโคกเมืองบางแก้วมีฐานะเป็นเมืองบริวารระบบเมืองสิบสองนักษัตร ปิยะเส็ง ถือตรางเล็ก เมืองนี้เป็นศูนย์กลางทางการเมือง การปกครอง เศรษฐกิจ และเป็นศูนย์กลางพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ใหม่แทนเมืองสทิงพระ เมืองพัทลุง มีความสัมพันธ์กับเมืองนครศรีธรรมราชอย่างใกล้ชิด ซึ่งเปรียบเสมือนเมืองพี่เมืองน้องกัน แม้ว่าเมืองพัทลุงจะขึ้นกับอาณาจักรนครศรีธรรมราช แต่มีลักษณะเป็นเมืองอิสระในทางการปกครอง จากหลักฐานเอกสารสมุดเพลาตำนานนางเลียดชาวกล่าววว่า แต่เดิมเมืองพัทลุงเก่ามีชื่อว่าเมืองสทิงพระ ทางฝ่ายอาณาจักรเจ้าเมืองมีฐานะเป็นเจ้าพญาหรือเจ้าพระยา ทางฝ่ายพุทธจักรเมืองพัทลุงมีฐานะเป็นเมืองพาราณสี แสดงให้เห็นว่าเมืองพัทลุงเป็นเมืองที่มีขนาดใหญ่มีเมืองบริวารมาก ศูนย์กลางจึงมีฐานะเป็นกรุงคือ กรุงพาราณสี คล้ายกับเมืองหลวงแห่งหนึ่งและเป็นเมืองที่มีความสำคัญทางพระพุทธศาสนาเปรียบได้กับเมืองพาราณสี แคว้นกาซี ในประเทศอินเดีย ส่วนเมืองนครศรีธรรมราชเปรียบประดุจเมืองปาฏลีบุตร แคว้นมคธ ในประเทศอินเดีย (ชัยวุฒิ พิชยะกุล, 2552 : 56-57) ดังนั้นเมืองนครศรีธรรมราช และเมืองพัทลุงน่าจะเป็นเมืองศูนย์กลางทางพระพุทธศาสนาแห่งหนึ่งของอาณาจักรนครศรีธรรมราชและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เมืองพัทลุงน่าจะนำเอารูปแบบการปกครองสงฆ์ที่มีตำแหน่งหัวหน้าคณะสงฆ์ 4 ตำแหน่งคือ ลังกาแก้ว ลังกาชาด ลังการามและลังกาเดิม มีหน้าที่เฝ้ารักษาพระมหาธาตุเจดีย์วัดเขียนบางแก้วมาจากเมืองนครศรีธรรมราช เพราะว่าเมืองพัทลุงนั้นติดต่อกับหัวเมืองมอญและเมืองลังกามาเป็นเวลานาน จึงทำให้ชาวมอญและชาวลังกามาอาศัยอยู่ในเมืองพัทลุงเป็นจำนวนมาก พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ก็เจริญมากในบริเวณเมืองสทิงพระ และเมืองพัทลุงที่โคกเมืองบางแก้ว ซึ่งมีวัดที่สำคัญ เช่น วัดสทิง วัดเขียน วัดสทิงพระ วัดพะโคะ เป็นต้น

สำหรับศูนย์กลางพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ของเมืองพัทลุงตั้งอยู่ที่วัดบางเขียนบางแก้ว ในช่วงระยะเวลาต่อมาได้มีพระสงฆ์เมืองพัทลุงหรือเมืองนครศรีธรรมราชเดินทางไปเกาะลังกาเพื่อ บวชแปลงเป็นสิ่งหลนิกาย ในอุทกสีมาแม่น้ำกัลยาณี สำนักพระวันรัตนมหาเถระ เมื่อบวชใหม่ก็ จะต้องศึกษาพระธรรมวินัยอยู่เกาะลังกาสักระยะเวลาหนึ่งจึงได้เดินทางกลับ เมื่อขณะเดินทางกลับอาจ นิมนต์พระสงฆ์ชาวลังกามาด้วยก็ได้ เมื่อเดินทางมาถึงเมืองพัทลุงก็ตั้งคณะสงฆ์ขึ้นใหม่ เรียกว่า คณะลังกาป่าแก้ว คณะป่าแก้วหรือคณะลังกาป่าแก้ว คณะสงฆ์นี้ยังไปปรากฏในเมืองนครศรีธรรมราช เมืองพัทลุง และกรุงศรีอยุธยา เป็นต้น ดังความที่ปรากฏอยู่ในตำนานโยนกว่า เมื่อปี พ.ศ.1965 พระเถระชาวเชียงใหม่ 7 รูป พระเถระชาวอยุธยา 2 รูป และพระเถระชาวเขมร 1 รูป ได้เดินทางไป เกาะลังกาและได้บวชแปลงเป็นสิ่งหลนิกายในสีมาน้ำ แม่น้ำกัลยาณี สำนักพระวันรัตนมหาเถระ เมื่อ บวชแล้วก็ได้ปฏิบัติอยู่ในเกาะลังกานานหลายปี จึงเดินทางกลับขณะที่เดินทางกลับก็นิมนต์พระเถระ ชาวลังกามา 2 รูป เมื่อเดินทางมาถึงกรุงศรีอยุธยาแล้วก็ได้แยกย้ายกันออกไปเผยแผ่พระพุทธศาสนา ลังกาวงศ์และตั้งนิกายขึ้นมาใหม่เรียกว่า ป่าแก้ว หรือคณะป่าแก้ว (พระยาประชาภิจักรจักร, 2504 : 339-340)

จากการที่พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชได้ทรงสร้างเมืองขึ้นสิบสองเมืองหรือเมืองสิบสอง นกษัตริ์ อันเป็นเมืองบริวารรายรอบองค์พระบรมธาตุเจดีย์เมืองนครศรีธรรมราชอันศักดิ์สิทธิ์นั้น ในด้านการปกครองพระองค์ทรงเปิดโอกาสให้เมืองสิบสองนกษัตริ์ของพระองค์ได้มีบทบาทที่สำคัญ กับการรับผิดชอบในการสร้างและทำนุบำรุงพระบรมธาตุเจดีย์เมืองนครศรีธรรมราชและบริวารราย รอบ จึงได้ส่งผลให้หัวเมืองน้อยใหญ่ภายในอาณาจักรได้มีความผูกพันอย่างใกล้ชิดกับพระบรมธาตุ เจดีย์เมืองนครศรีธรรมราช (ปริชา นุ่นสุข, 2544 : 433) สมัยที่พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราช จันทรภาณุ ศรีธรรมราช กษัตริ์เมืองนครศรีธรรมราชกำลังก่อสร้างและทำนุบำรุงพระบรมธาตุเจดีย์และวิหาร ต่างๆ ภายในวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร ทรงได้แจ้งข่าวให้บรรดาเจ้าเมืองสิบสองนกษัตริ์มาร่วมใน การสร้างและทำนุบำรุงพระบรมธาตุเจดีย์ดังกล่าว ในการเดินทางเข้ามาของเจ้าเมืองนกษัตริ์นั้นได้ เข้ามาเป็นคณะ โดยการเตรียมช้าง ม้า ช่าง แรงงาน เสบียงสัมภาระและวัตถุสิ่งของอันมีค่ามาตั้งค่าย พักแรมอยู่รอบๆ องค์พระบรมธาตุเจดีย์ เพื่อรับมอบงานจากพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชให้แต่ละเมือง ทำหน้าที่สร้างและทำนุบำรุงพระบรมธาตุเจดีย์และวิหารต่างๆ เช่น นางเลือดขาวกับสามีได้เดินทาง มาช่วยซ่อมพระบรมธาตุเจดีย์เมืองนครศรีธรรมราชและได้สร้างพระพุทธรูปปางต่างๆ ประดิษฐานไว้ ในสถานที่ต่างๆ มากมาย เป็นต้น และตำนานเมืองนครศรีธรรมราชและตำนานพระธาตุเมือง นครศรีธรรมราชกล่าวว่า เมืองพัทลุงเป็นหัวเมืองขึ้นหรือเมืองสิบสองนกษัตริ์ของเมือง นครศรีธรรมราช ปีมะเส็ง ถีอตราจุเล็ก (ปี พ.ศ.1815) เมืองต่างๆ ได้ร่วมมือกันสร้างกำแพงล้อม ระเบียบพระมหาธาตุทั้ง 4 ด้านแล้วทำพระห้องระเบียงให้ราชาพทยา เจ้าเมืองพัทลุงทำ 6 ห้อง... และให้ราชาภักทเจ้าเมืองพัทลุงทำกำแพงยาว 10 วา เป็นต้น (ชัยวุฒิ พิชะกุล, 2525 : 85)

ในส่วนของการตั้งค่ายที่พักของบรรดาเจ้าเมืองสิบสองนักษัตรรอบๆ องค์พระบรมธาตุเจดีย์เมืองนครศรีธรรมราชเป็นเวลาแรมปี สันนิษฐานว่าน่าจะมีคณะที่มาสร้างและทำนุบำรุงพระบรมธาตุเจดีย์ในแต่ละครั้งได้บวชเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนาถึงแก่วางศที่เมืองนครศรีธรรมราชมีจำนวนไม่น้อย เมื่อสร้างและทำนุบำรุงพระบรมธาตุเจดีย์เสร็จเป็นที่เรียบร้อยแล้วก็พากันกลับบ้านเมืองของตน ขณะที่กลับก็อาจนิมนต์พระภิกษุจากเมืองนครศรีธรรมราชไปตั้งวัดและเผยแผ่พระพุทธศาสนาถึงแก่วางศ ส่วนสถานที่ที่เคยตั้งค่ายพักแรมมาก่อนนั้นก็อาจถวายไว้ให้เป็นวัดสำหรับพระภิกษุอยู่จำพรรษาก็ได้ ซึ่งในช่วงระยะเวลาที่พระพุทธศาสนาถึงแก่วางศเจริญรุ่งเรืองสูงสุดนั้น ในบริเวณรอบๆ องค์พระบรมธาตุเจดีย์เมืองนครศรีธรรมราชหรือรอบๆ วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหารมีวัดในพระพุทธศาสนาถึงแก่วางศอยู่ประมาณ 80 กว่าวัด

สำหรับการบวชในสมัยนั้นผู้ที่ได้รับการยอมรับในการบวชส่วนใหญ่เป็นผู้นำหรือผู้มีความรู้ความสามารถเป็นพิเศษและจะต้องได้รับอนุญาตการบวชจากเจ้าเมืองหรือกษัตริย์ผู้ปกครองเมืองบุคคลเหล่านั้นเมื่อบวชแล้วก็เป็นที่พึ่งของเจ้าเมืองและผู้คนในชุมชนนั้นๆ ได้ การบวชในพระพุทธศาสนาถึงแก่วางศเมืองนครศรีธรรมราชก็เช่นเดียวกัน สันนิษฐานได้ว่าคณะที่มาถึงกับเมืองสิบสองนักษัตรได้ตั้งค่ายพักแรมอยู่ใกล้ๆ กับคณะสงฆ์ใดก็น่าจะบวชในคณะสงฆ์นั้นหรือศรัทธากับคณะสงฆ์ใดก็น่าจะบวชกับคณะสงฆ์นั้น เช่น คณะสงฆ์ลังกาแก้ว คณะสงฆ์ลังการาม คณะสงฆ์ลังกาชาดหรือคณะสงฆ์ลังกาเดิม เมื่อบวชแล้วก็อยู่ศึกษาเรียนรู้พระธรรมวินัยและวัตรปฏิบัติอยู่ที่เมืองนครศรีธรรมราชเป็นระยะเวลาหนึ่งแล้วจึงกลับไปประกาศพระศาสนาที่บ้านเมืองของตน ชุมชนท้องถิ่นในเมืองสิบสองนักษัตรบางเมืองก็อาจจะมีวัดและพระสงฆ์ประจำอยู่แล้วในชุมชนท้องถิ่นนั้น เช่น เมืองสทิงพระ เมืองปัตตานี เมืองบันไทยสมอหรือไชยา เมืองชุมพร เป็นต้น เพราะว่าเมืองเหล่านั้นเป็นเมืองเก่าและเมืองท่าค้าขายมาแต่โบราณก็มีการติดต่อค้าขายกับอินเดียและลังกามาก่อน พระสงฆ์บางคณะก็ได้เดินทางมากับพวกพ่อค้ามาตั้งสำนักเผยแผ่พระพุทธศาสนาตามเมืองท่าและชุมชนท้องถิ่นเหล่านั้นก่อนที่พระพุทธศาสนาถึงแก่วางศจากเมืองนครศรีธรรมราชจะได้เผยแผ่ไปถึง (กมลลา ตียะวานิช, 2553 : 33) เมื่อพระพุทธศาสนาถึงแก่วางศเมืองนครศรีธรรมราชได้เผยแผ่เข้าไปถึงเมืองสิบสองนักษัตรเหล่านั้น เจ้าเมืองและชุมชนท้องถิ่นจะสร้างวัดขึ้นมาใหม่หรือพัฒนาวัดเก่าที่มีอยู่แล้วขึ้นเป็นวัดประจำเมือง เช่น วัดสุทธิกาวาส (วัดสักชี) ตำบลละหาร อำเภอสายบุรี จังหวัดปัตตานี เป็นวัดประจำเมืองสายบุรี วัดเขียนบางแก้ว ตำบลจองถนน อำเภอเขาชัยสน จังหวัดพัทลุงเป็นวัดประจำเมืองพัทลุงที่บางแก้ว วัดสุทธาวาสธาราม (วัดประเดิม) ตำบลตากแดด อำเภอเมือง จังหวัดชุมพร เป็นวัดประจำเมืองชุมพร (เก่า) วัดพระบรมธาตุไชยารวิหาร ตำบลเวียง อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นวัดประจำเมืองบันไทยสมอ วัดอุทยารามหรือวัดประตู่ ตำบลท่าอู่แท อำเภอกาญจนดิษฐ์ เป็นวัดประจำเมืองท่าทองหรือเมืองสะอูเลา วัดพระนางสร้าง ตำบลเทพกษัตริ อำเภอดงหลวง จังหวัดภูเก็ต เป็นวัดประจำเมืองตะกั่วถกลาง เป็นต้น

ส่วนเมืองใหญ่ที่มีวัดประจำเมืองและเป็นศูนย์กลางของพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ที่มีพระสงฆ์ได้เดินทางไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์จากเมืองนครศรีธรรมราช โดยคณะสงฆ์ที่มีพระเจ้าศรีธรรมโศกราชเป็นผู้ทรงอุปถัมภ์หรือเจ้าเมืองได้นิมนต์ไป วัดเหล่านั้นจึงเป็นสถานที่สถิตของพระสังฆราชาหรือปุครูหรือพระครูหรือพระเถระผู้ใหญ่ที่มีอำนาจในการปกครองวัดใหญ่น้อยตามหัวเมืองและชุมชนท้องถิ่นต่างๆ เพื่อให้พระสงฆ์และวัดเหล่านั้นมาเป็นพวกเดียวกัน นับถือและปฏิบัติตามหลักธรรมคำสั่งสอนตามแบบอย่างของพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์และมีกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาาร่วมกัน วัดใหญ่ในระดับที่มีหน้าที่สำคัญในการปกครองวัดตามชุมชนท้องถิ่นในระยะแรกๆ เช่น วัดเขียนบางแก้ว อันเป็นวัดที่สถิตของคณะสงฆ์ลังกาป่าแก้ว ซึ่งเป็นสงฆ์คณะหนึ่งในเมืองพัทลุงที่มีหน้าที่ปกครองคณะสงฆ์ในเมืองนักษัตรพัทลุงที่ขึ้นตรงต่อพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหารเมืองนครศรีธรรมราช เป็นต้น (พระปราโมทย์ กลิ่นละมัย, 2549 : 65)

ดังนั้นลักษณะการปกครองของคณะสงฆ์ลังกาวงศ์ในพุทธจักรนครศรีธรรมราชซึ่งมีพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชเป็นศูนย์กลาง คือ มีพระสังฆราชาเป็นประธานและพระครูผู้ช่วย 4 รูป คือ พระครูกาแก้ว พระครูกาชาติ พระครูกาเดิม และพระครุราม ส่วนเมืองสิบสองนักษัตรแต่ละเมืองอาจมีพระเถระผู้ใหญ่หรือพระครูเป็นผู้ปกครองวัดและพระสงฆ์ตามชุมชนท้องถิ่นต่างๆ ที่ขึ้นตรงต่อคณะสงฆ์ลังกาวงศ์เมืองนครศรีธรรมราช โดยมีพระบรมธาตุเจดีย์เป็นศูนย์กลางแห่งความศักดิ์สิทธิ์และทรงได้รับการอุปถัมภ์จากพระเจ้าศรีธรรมโศกราชและเจ้าเมืองสิบสองนักษัตรอีกด้วย

สรุปว่า รูปแบบการปกครองคณะสงฆ์เมืองนครศรีธรรมราชคล้ายคลึงกันกับการปกครองอาณาจักรในรูปแบบสมบูรณาญาสิทธิราชแบบกระจายอำนาจ โดยมีตำแหน่งหัวหน้าคณะสงฆ์ 4 ตำแหน่งและมีประธานคณะสงฆ์คือ พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช ซึ่งมีองค์แทนคือพระเถระผู้ใหญ่ พระสงฆ์ผู้ทรงคุณวุฒิหรือพระสงฆ์ที่มีสมณศักดิ์ที่มีตำแหน่งเป็นประธานในการดูแลรักษาพระบรมธาตุเจดีย์และวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร ในขณะเดียวกันก็มีพระสงฆ์จากลังกา 4 คณะใหญ่ที่อยู่ในเมืองนครศรีธรรมราช พระเจ้าศรีธรรมโศกราชทรงแบ่งหน้าที่ให้แต่ละคณะ โดยมีหัวหน้าคณะที่มีสมณศักดิ์เป็นพระครูผู้ช่วย อาทิเช่น พระครูกาเดิม พระครูกาชาติ เป็นต้น มีตำแหน่งหน้าที่ดูแลรักษาพระบรมธาตุเจดีย์ วัดพระธาตุวรมหาวิหารและปกครองคณะสงฆ์ในคณะของตนเอง ส่วนในเมืองสิบสองนักษัตรนั้นก็มิวัดประจำเมืองที่มีพระครูหรือพระเถระผู้ใหญ่ที่มีอำนาจในการปกครองวัดใหญ่น้อยตามหัวเมืองและชุมชนท้องถิ่น เพื่อให้คณะสงฆ์และวัดเหล่านั้นขึ้นตรงต่อพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช ดังนั้นการปกครองคณะสงฆ์จึงเป็นเพียงการควบคุมให้พระภิกษุปฏิบัติไปตามพระธรรมวินัยและธรรมเนียมสงฆ์อย่างเคร่งครัด เพราะว่าผู้ที่บวชในสมัยนั้นเป็นคนที่ได้รับการยอมรับในสังคมและได้รับอนุญาตจากเจ้าเมืองหรือกษัตริย์ เมื่อบวชแล้วก็เป็นที่พึ่งของเจ้าเมืองและผู้คนในชุมชน ส่วนการปฏิบัติก็มักจะปฏิบัติตามแบบอย่างของครูอาจารย์หรือเจ้าสำนัก

โดยการศึกษากับอาจารย์ เคารพเชื่อฟังอาจารย์ การปกครองจึงเป็นแบบอาจารย์กับศิษย์หรือ พ่อกับลูก

4.7 การเผยแผ่พระพุทธศาสนาถึงกวางสีในเมืองนครศรีธรรมราช

พระเจ้าปรากรมพาทูที่ 1 ทรงพิจารณาเห็นว่านิคมมหาวิหารซึ่งเป็นนิคมหินยานดั้งเดิมของลังกาที่รับเข้ามาตั้งแต่สมัยพระเจ้าอโศกมหาราชนั้น เป็นนิคมที่มีความบริสุทธิ์มากกว่านิคมอื่นๆ จึงโปรดเกล้าฯ ให้มีการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาหินยานแบบเถรวาทหรือนิคมมหาวิหารขึ้นเพียงนิคมเดียว โดยโปรดให้พระกัศสปเถระและคณะสงฆ์ประมาณ 1,000 กว่ารูป แปลฎีกาพระไตรปิฎก (คำอธิบายพระไตรปิฎก) จากภาษาสิงหลเรียบเรียงให้เป็นภาษามคธหรือภาษาบาลี ซึ่งถือว่าเป็นการสังคายนาพระไตรปิฎกอีกครั้งหนึ่งแล้วจัดวางระเบียบปฏิบัติในพระพุทธศาสนาและสังฆมณฑลให้เรียบร้อยตั้งแต่นั้นมาพระสงฆ์ในลังกาจึงนิยมศึกษาเล่าเรียนภาษามคธหรือภาษาบาลีจนเชี่ยวชาญในพระธรรมวินัยและรอบรู้พุทธวจนะมากกว่าพระสงฆ์ในประเทศอื่นๆ กษัตริย์ลังกาทรงปฏิบัติพระองค์เป็น "ธรรมราชา" เช่นเดียวกับพระเจ้าอโศกมหาราช จึงทำให้เกิดศัพท์เลื่องลือไปยังพม่า มอญ สยาม และนครศรีธรรมราช (สุรพล ดำริห์กุล, 2545 : 26)

ตามที่ได้กล่าวมาแล้วว่าพระพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกาได้เผยแผ่เข้ามายังดินแดนเมืองนครศรีธรรมราชประมาณพุทธศตวรรษที่ 18 ตรงกับรัชสมัยของพระเจ้าจันทรภาณุศรีธรรมราช โดยพระสงฆ์จำนวนหนึ่งได้เดินทางไปศึกษาพระธรรมวินัยที่เกาะลังกาจนรอบรู้ดีแล้วจึงเดินทางกลับมาซึ่งในการเดินทางกลับมานั้นพระภิกษุชาวเมืองนครศรีธรรมราชได้ชักชวนพระภิกษุชาวลังกาเข้ามาด้วยเพื่อตั้งสำนักเผยแผ่พระพุทธศาสนาถึงกวางสีขึ้นที่เมืองนครศรีธรรมราชและการเดินทางของพระราหุลเถระชาวลังกาซึ่งเป็นหนึ่งในกลุ่มพระเถระ 4 รูปที่ได้เดินทางจากเกาะลังกาเพื่อไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศพม่าพร้อมกับพระฉปัญฺฑ ต่อมาพระราหุลเถระมีความต้องการจะลาสิกขาหรือลาสิกแต่พระเถระอีก 4 รูป ทักท้วงไว้ว่าถ้าจะสึกที่เมืองพุกามชาวพม่าจะดูหมิ่นสิ้นการนับถือจึงได้แนะนำให้หลบไปลาสิกขาในที่ห่างไกล ดังนั้นพระราหุลเถระจึงได้เดินทางมายังเมืองนครศรีธรรมราช เมื่อเดินทางมาถึงยังเมืองนครศรีธรรมราชแล้วกษัตริย์เมืองนครศรีธรรมราชทรงเลื่อมใสศรัทธาในปฏิปทาของพระราหุลเถระทรงแต่งตั้งให้พระราหุลเถระเป็นพระราชครู

กษัตริย์เมืองนครศรีธรรมราชทรงเลื่อมใสศรัทธาในปฏิปทาของพระราหุลเถระ ทรงศึกษาพุทธธรรมจากพระเถระองค์นี้ ในขณะที่พระเถระเทศนาสั่งสอนธรรมแก่กษัตริย์เมืองนครศรีธรรมราช นั้นพระราหุลเถระอาจได้แนะนำแบบอย่างของเจดีย์ที่จะใช้เป็นต้นแบบในการบูรณปฏิสังขรณ์องค์พระบรมธาตุเจดีย์เมืองนครศรีธรรมราช ดังนั้นพระบรมธาตุเจดีย์องค์นี้จึงได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์จนมีรูปทรงเป็นอย่างเจดีย์ลังกา ซึ่งมีหัวช้างโผล่ออกมาจากฐานโดยรอบคล้ายสุวรรณมาลิกเจดีย์ที่พระเจ้าพุทธคัมณีนีภัยกรุงลังกาทรงสร้าง (สุรพล ดำริห์กุล, 2545 : 32-33)

ในช่วงที่พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ได้เจริญรุ่งโรจน์ขึ้นในเมืองนครศรีธรรมราชนั้นได้มีการสร้างพุทธสถานหรืออารามขนาดใหญ่ขึ้นในอาณาจักรแห่งนี้หลายแห่ง อารามดังกล่าวมีสถูปหรือเจดีย์ทรงลังกาเป็นศูนย์กลาง ในปัจจุบันนี้ยังคงปรากฏสถูปหรือเจดีย์ดังกล่าวอยู่หลายแห่ง สถูปหรือเจดีย์ที่สำคัญแห่งแรก ได้แก่ พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช เป็นสถูปทรงลังกา ขนาดสูงประมาณ 77 เมตร เส้นผ่าศูนย์กลางที่ฐาน 22.98 เมตร ยอดหุ้มด้วยทองคำสูง 8.294 เมตร สร้างด้วยรูปทรงแบบสถูปทรงลังกา จากรูปแบบทางศิลปะที่ปรากฏในปัจจุบันมีอายุอยู่ในประมาณพุทธศตวรรษที่ 17-18 ตำนานประวัติศาสตร์เมืองนครศรีธรรมราชได้กล่าวว่าการสร้างสถูปหรือเจดีย์องค์นี้เพื่อการประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธองค์โดยการสร้างขึ้นในบริเวณที่เรียกว่า หาดทรายแก้ว ตำนานดังกล่าวได้แสดงให้เห็นคติความเชื่อที่เกี่ยวข้องกันกับพระบรมธาตุเจดีย์ในอินเดีย ศรีลังกา และดินแดนอื่นๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แม้ว่าสถูปองค์นี้จะได้รับการบูรณะมาแล้วหลายครั้ง แต่ยังคงแสดงให้เห็นว่าในขั้นต้นคงจะได้รับอิทธิพลจากต้นแบบที่เป็นสถูปในศิลปะแบบโปโลนนารูวะของศรีลังกา โดยเฉพาะสถูปกิริเวหระ (Kirivehera) ในเมืองโปโลนนารูวะ เมืองหลวงเก่าของศรีลังกา พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชเป็นสถูปที่ตั้งอยู่บนฐานรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส โดยรอบฐานมีการแบ่งเป็นช่องๆ แต่ละช่องมีซุ้มโผล่ส่วนหัวออกมา ซึ่งระหว่างซุ้มหัวซุ้มเหล่านี้มีซุ้มเรือนแก้วภายในประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้น ส่วนฐานนี้ได้รับการสร้างหลังคาคลุมไว้โดยรอบเรียกว่า "ทับเกษตร" ถัดขึ้นไปทางด้านบนเป็นส่วนของลานประทักษิณที่ล้อมรอบด้วยกำแพงแก้ว มีบันไดขึ้นสู่ลานประทักษิณตั้งอยู่ทางด้านทิศเหนือภายในพระวิหารทรงม้า ที่มุมทั้งสี่ของลานประทักษิณมีสถูปจำลองทรงลังกาสร้างไว้มุมละองค์ ตรงกลางลานประทักษิณเป็นส่วนของปากระฆังของสถูปองค์นี้ โดยปากระฆังติดกับพื้นลานประทักษิณ ถัดขึ้นไปเป็นส่วนองค์ระฆังทรงกลมที่มีปากระฆังผายออกเล็กน้อยเหนือองค์ระฆังเป็นบัลลังก์รูปสี่เหลี่ยมทรงสูง ด้านข้างของบัลลังก์แต่ละด้านมีเสาประดับอยู่สลักกับกับช่องว่างเป็นช่องๆ ด้านบนของบัลลังก์ผายออก ตรงกลางบัลลังก์เป็นเสาหอนประดับอยู่เป็นรูปวงกลมจำนวน 8 ต้น เสาแต่ละต้นประดิษฐานพระอรหันต์ปูนปั้นต้นละองค์ ถัดขึ้นไปทางด้านบนเป็นส่วนยอดของสถูปที่ทำรูปวงกลมเป็นปล้องๆ เรียกว่า "ปล้องฉนวน" จนกระทั่งถึงปทุมโกศที่ทำเป็นรูปบัวคว่ำบัวหงาย โดยหุ้มด้วยทองคำตั้งแต่ส่วนนี้ไปจนถึงปลายยอดสุดที่เรียกว่า "ปลียอดทองคำ" (ปรีชา นุ่นสุข, 2544 : 410-411)

ในช่วงที่พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ได้สถาปนาลงอย่างมั่นคงในเมืองนครศรีธรรมราชและสถาปนาเมืองนครศรีธรรมราชเป็นเมืองพระพุทธศาสนาในระหว่างประมาณพุทธศตวรรษที่ 17-18 นั้น นอกจากจะมีการสถาปนาหาดทรายแก้วหรือตัวเมืองนครศรีธรรมราชเป็นศูนย์กลางแห่งอาณาจักรหรือเป็นเมืองหลวงแล้วอาณาจักรพระพุทธศาสนานิกายลังกาวงศ์แห่งนี้ได้สถาปนาชื่ออาณาจักรของตนขึ้นมาอีกชื่อหนึ่งคือ "ศรีธรรมราช" หรือ "นครศรีธรรมราช" อันสะท้อนให้เห็นได้เป็นอย่างดีจากข้อมูลที่ปรากฏในศิลาจารึกหลักที่ 24 (ศิลาจารึกวัดหัวเวียง เมืองไชยา) ซึ่งสลักขึ้นในปี

พ.ศ.1773 รวมทั้งการสถาปนาราชวงศ์ที่สำคัญราชวงศ์แรกขึ้นปกครองอาณาจักรพระพุทธศาสนา คือ ราชวงศ์ศรีธรรมมาโคกราช เป็นชื่อที่สืบสมุฏฐานมาจากพระนามของพระเจ้าอโศกมหาราชของอินเดีย ซึ่งทรงเป็นกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาพระองค์หนึ่ง ซึ่งตำนานประวัติศาสตร์ของอาณาจักรที่กล่าวมาสะท้อนให้เห็นถึงพระราชกรณียกิจอันยิ่งใหญ่ประการหนึ่งของพระเจ้าอโศกมหาราชในการทรงสร้างสถูปจำนวนมากมายมหาศาลขึ้นในดินแดนต่างๆ ของประเทศอินเดีย เพื่อการประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าศากยมนี อันเป็นพระราชกรณียกิจที่ยิ่งใหญ่ได้กลายเป็นประเพณีสืบต่อมาสู่อาณาจักรพระพุทธศาสนาแห่งนี้ด้วย กล่าวคือพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชแห่งอาณาจักรนครศรีธรรมราชได้ทรงเจริญรอยตามพระราชกรณียกิจของพระเจ้าอโศกมหาราชที่กล่าวมาแล้วนั้น โดยการทรงสร้างพระมหาสถูปขึ้นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าศากยมนี ณ หาดทรายแก้ว สถูปดังกล่าวคือพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช ซึ่งเป็นศูนย์กลางแห่งความศรัทธาของพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ (ปรีชา นุ่นสุข, 2544 : 410-411)

นอกจากนี้ตำนานประวัติศาสตร์ของอาณาจักรนครศรีธรรมราชยังได้สะท้อนให้เห็นว่าพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชเป็นศูนย์กลางของพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์หรือศูนย์กลางแห่งความศรัทธาของอาณาจักรแห่งนี้ยังเป็นบ่อเกิดหรือที่มาของการสถาปนาระบบเมืองขึ้นหรือเมืองบริวารของอาณาจักรแห่งนี้ที่เรียกว่า “เมืองขึ้นสิบสองนักษัตร” ซึ่งราชวงศ์ศรีธรรมมาโคกราชเป็นผู้ปกครองอาณาจักรนครศรีธรรมราชอย่างยาวนาน ได้สถาปนาขึ้นในระหว่างประมาณพุทธศตวรรษที่ 17-18 เช่นเดียวกัน โดยให้เมืองนครศรีธรรมราชเป็นศูนย์กลางหรือเป็นเมืองหลวงของเมืองเหล่านั้น และเมืองเหล่านั้นให้มีหน้าที่สำคัญคือ การสร้างและการบำรุงศูนย์กลางแห่งความศรัทธาของอาณาจักรแห่งนี้ ดังความบางตอนในตำนานเมืองนครศรีธรรมราช (ชวน เพชรแก้ว และปรีชา นุ่นสุข, 2520 : 122) กล่าวว่า

“...จึงพระวิศณุกรรมก็ช่วยพญาดกแต่งก่อพระมหาธาตุ ซึ่งบรรจุพระสารีริกธาตุแล้ว ไส้ จึงพระวิศณุกรรมก็ขึ้นไปยังพระอินทราชาแล้ว จึงพญาศรีธรรมโคกราชตรีกันแล้ว ก็ให้สร้างเมืองขึ้น ๑๒ นักษัตร ปีชวด เมืองสายถือตราหนู ๑ ฉลูเมืองตานีถือตราวัว ๑ ขาลเมืองกะลันตันถือตราเสือ ๑ เถาะเมืองปะหังถือตรากระทาย ๑ มะโรงเมืองไทรถือตรางูใหญ่ ๑ มะเส็งเมืองพัทลุงถือตรา งูเล็ก ๑ มะเมียเมืองตรังถือตราม้า ๑ มะแมเมืองชุมพรถือตราแพะ ๑ วอกเมืองบันไทยสมอถือตราวานร ๑ ระกาเมืองสะอูถือตราไก่ ๑ จอเมืองตะกั่วถือตราสุนัข ๑ กุนเมืองกระถือตราสุกร ๑ เมือง ๑๒ นักษัตรหัวเมืองขึ้นแก่เมืองนครศรีธรรมราชมหานคร แลพญาก็ก่อพระมหาธาตุสืบไป...”

จากข้อความนี้ได้แสดงให้เห็นว่า หลังจากที่พระอินทร์ได้ส่งพระวิษณุกรรมหรือพระวิศณุกรรมลงมาช่วยเหลือพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชในการอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุขึ้นจากที่ประดิษฐานในชั้นดินเดิมแล้ว พระวิษณุกรรมก็ทรงช่วยเหลือในการก่อพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชเพื่อ

ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุนั้นแล้วเสด็จกลับไปเฝ้าพระอินทร์ ส่วนพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชได้ทรงตั้งเมืองขึ้นสิบสองนักษัตรเพื่อการก่อบรรพชาตุดเจดีย์นครศรีธรรมราชต่อไป ซึ่งตำนานพระธาตุนครศรีธรรมราชได้กล่าวไว้อย่างสอดคล้องกัน (ชวน เพชรแก้ว และปรีชา นุ่นสุข, 2520 : 140) ดังความบางตอนว่า

"...จึงพระวิศณุกรรมช่วยพระญาก่อพระเจดีย์ประจุพระบรมธาตุนั้นไว้ แล้วตั้งเมืองสิบสองนักษัตรขึ้นแก่เมืองนครศรีธรรมราช ปีชวดตั้งเมืองสายถือตราหนูหนึ่ง ปีฉลูเมืองตานีถือตราโคหนึ่ง ปีขาลเมืองกะลันตันถือตราเสือหนึ่ง ปีเถาะเมืองปาหังถือตรากระต่ายหนึ่ง ปีมะโรงเมืองไทรถือตรางูใหญ่หนึ่ง ปีมะเส็งเมืองพัทลุงถือตรางูเล็กหนึ่ง ปีมะเมียเมืองตรังถือตราม้าหนึ่ง ปีมะแมเมืองชุมพรถือตราแพะหนึ่ง ปีวอกเมืองบันทายสมอถือตราลิงหนึ่ง ปีระกาเมืองอุเลาถือตราไก่หนึ่ง ปีจอเมืองตะกั่วป่าถือตราสุนัขหนึ่ง ปีกุนเมืองกระถือตราหมูหนึ่ง เข้ากัน ๑๒ เมืองมาช่วยทำอิฐปูนก่อบรรพชาตุดเจดีย์ขึ้นยังหาสำเร็จไม่..."

เอกสารที่ยกมานี้แสดงให้เห็นว่า พระอินทร์ผู้เป็นใหญ่ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ได้ส่งพระวิศณุกรรม (วิศณุกรรม) ซึ่งเป็นเทวดาที่มีความรู้ความสามารถในการก่อสร้างให้มาช่วยพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชก่อบรรพชาตุดเจดีย์ เพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าบนหาดทรายแก้ว เมื่อพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชทรงสร้างพระมหาธาตุเจดีย์ได้บางส่วนแล้วพระองค์ทรงสถาปนาเมืองนครศรีธรรมราชและทรงสถาปนาเมืองสิบสองนักษัตรให้เป็นเมืองขึ้นของเมืองนครศรีธรรมราช โดยการกำหนดการตั้งเมืองสิบสองนักษัตร ได้แก่ ปีชวดตั้งเมืองสายบุรีมีตราหนูเป็นตราสัญลักษณ์ประจำเมือง ปีฉลูตั้งเมืองปัตตานีมีตราโคเป็นตราสัญลักษณ์ประจำเมือง ปีขาลตั้งเมืองกะลันตัน มีตราเสือเป็นตราสัญลักษณ์ประจำเมือง ปีเถาะตั้งเมืองปาหังมีตรากระต่ายเป็นตราสัญลักษณ์ประจำเมือง ปีมะโรงตั้งเมืองไทรบุรีมีตรางูใหญ่เป็นตราสัญลักษณ์ประจำเมือง ปีมะเส็งตั้งเมืองพัทลุงมีตรางูเล็กเป็นตราสัญลักษณ์ประจำเมือง ปีมะเมียตั้งเมืองตรังมีตราม้าเป็นตราสัญลักษณ์ประจำเมือง ปีมะแมตั้งเมืองชุมพรมีตราแพะเป็นตราสัญลักษณ์ประจำเมือง ปีวอกตั้งเมืองบันทายสมอมีตราลิงเป็นตราสัญลักษณ์ประจำเมือง ปีระกาตั้งเมืองอุเลามีตราไก่เป็นตราสัญลักษณ์ประจำเมือง ปีจอตั้งเมืองตะกั่วป่ามีตราสุนัขเป็นตราสัญลักษณ์ประจำเมือง และปีกุนตั้งเมืองกระบุรีมีตราหมูเป็นตราสัญลักษณ์ประจำเมือง รวมเข้าด้วยกันเป็นสิบสองเมือง พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชทรงให้เจ้าเมืองทั้งสิบสองเมืองมาช่วยกันทำอิฐปูนก่อบรรพชาตุดเจดีย์

ตำนานประวัติศาสตร์เมืองนครศรีธรรมราชทั้งสองนี้ได้สะท้อนให้เห็นตรงกันว่า เมืองขึ้นทั้ง 12 เมืองหรือเมืองสิบสองนักษัตรได้มาช่วยทำอิฐปูนก่อบรรพชาตุดเจดีย์ แต่ก็ต้องประสบกับปัญหาที่สำคัญคือ การเกิดไข้ห่าหรืออาจเกิดสงครามผู้คนล้มตายเมืองร้างอยู่เป็นเวลานาน ซึ่งต่อมามีการสร้างพระบรมธาตุดเจดีย์องค์นี้สืบต่อมา ซึ่งพระนิพนพานโสทรได้แสดงให้เห็นว่าเมื่อทรงสร้างพระบรม

ธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชแล้วกษัตริย์ของเมืองนครศรีธรรมราชก็ทรงมีพระบารมีมากขึ้นโดยลำดับ ทรงมีเมืองขึ้นมากมายเมืองขึ้นเหล่านั้นตั้งอยู่ทั้งทางทิศเหนือและทิศใต้ของเมืองนครศรีธรรมราช โดยเมืองเหล่านั้นจะเข้ามาในพิธีที่สำคัญของเมืองหลวง ดังความบางตอน (ปรีชา นุ่นสุข, 2528 : 270-271) กล่าวว่า

เมืองขึ้นมากมีไซ้	ฝ่ายเหนือใต้ทุกบุรี
เมื่อท้าวตั้งบัตร์พิธี	ให้สวัสดิพลีพารา
ให้บอกอักษรเพื่อนไป	เมืองน้อยใหญ่ให้เข้ามา
เทศกาลเมื่อเดือนห้า	ตักน้ำมาสรงท้าวไท
ยอมเป็นประเวณี	เป็นอย่างนี้มาแต่ไร
ถ้าว่าไม่มาไซ้	ให้ออกไปเอาตัวมา
ผู้ใดใครแข็งขัด	สั่งให้ตัดบั้นเกศา
เกรงกลัวพระราชา	ยอมเข้ามาทุกธานี
กะหลันเมืองพังงา	เมืองเทพาและตาหนี่
หนองจิกกระหนะปี	สงขลาดีแต่ก่อนมา
เมืองตรังเมืองท่าทอง	มาเนืองนองทั้งไชยา
เพ็ญทะเลลุ่มงมาหา	พึงบุญญาท้าวสืบไป
บุญญาท้าวสันทัด	เป็นกษัตริย์มาแต่ไร
อยู่ดีไม่มีภัย	พระภูวไนยใจศรัทธา
ระปือเลื่องลือยศ	ได้ปรากฏทั่วทิศา
ตั้งธาตุพระศาสดา	เป็นโอฬารเลิศลือไกร
เพราะเมืองขึ้นทั้งหลาย	อยู่เรียงรายเหนือใต้ไกล
ระปือเล่าลือไป	ถึงท้าวไทเจ้าอุทอง

จากเอกสารที่ยกมานี้แสดงให้เห็นว่า เมื่อกษัตริย์เมืองนครศรีธรรมราชทรงสร้างพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชแล้วทรงมีพระบารมีมากขึ้นโดยลำดับ ทรงมีเมืองขึ้นมากมายพร้อมกับทั้งเมืองบริวารของเมืองขึ้นเหล่านั้น พระองค์ทรงให้เจ้าเมืองสิบสองนักษัตรพร้อมด้วยบริวารทั้ง 12 เมืองได้เดินทางเข้ามายังเมืองหลวงเพื่อเข้าร่วมพิธีที่สำคัญของเมืองหลวงในเทศกาลเดือน 5 อันเป็นวันเถลิงศกใหม่ทางจันทรคติเป็นการเปลี่ยนปีนักษัตร ซึ่งถือเป็นธรรมเนียมประเพณีสงฆ์ กษัตริย์เมืองนครศรีธรรมราช ส่งต้นไม้เงินทองและเครื่องราชบรรณาการ พิธีตั้งน้ำพระพิพัฒน์สัตยา และพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา อันเป็นการพึงบุญบารมีของพระองค์กษัตริย์เมืองนครศรีธรรมราช เป็นผู้มิบุญหนักศักดิ์ใหญ่ ครองเมืองนครศรีธรรมราชมาด้วยดี พระองค์ทรงมีศรัทธาในพระพุทธศาสนาถึงกวางศด้วยการสร้างพระบรมธาตุเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระศาสดา

เมืองขึ้นมากมายเหล่านั้นมาช่วยสร้างและฉลองพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช จึงทำให้มีชื่อเสียงลือไปถึงพระเจ้าอู่ทองแห่งกรุงอโยธยา

การที่พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชได้ทรงสร้างเมืองขึ้นสิบสองเมืองหรือสิบสองนักษัตรขึ้นเป็นบริวารรายรอบศูนย์กลางของอาณาจักรหรือเมืองนครศรีธรรมราชหรือหาดทรายแก้วอันศักดิ์สิทธิ์ โดยมีพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชเป็นศูนย์กลางแห่งความศักดิ์สิทธิ์ของอาณาจักร เช่นนี้ อาจเป็นการแสดงให้เห็นถึงอาณาเขตของอาณาจักรนครศรีธรรมราชที่มีระบบเมืองสิบสองนักษัตรแผ่ออกไปทางด้านทิศเหนือจดเมืองบางสะพานในจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ทิศใต้จดเมืองปาหัง รัฐปาหัง ประเทศมาเลเซีย ทิศตะวันออกจดทะเลอ่าวไทยและทิศตะวันตกจดเมืองกลาง จังหวัดภูเก็ต (ปรีชา นุ่นสุข, 2544 : 433-434)

นอกจากนี้การที่พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชได้ทรงเปิดโอกาสให้เมืองสิบสองนักษัตรของพระองค์ได้มีบทบาทอย่างสำคัญในการเป็นผู้รับผิดชอบทำหน้าที่สร้างสรรค์และทำนุบำรุงพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชดังกล่าวนี้ เมื่อเจ้าเมืองสิบสองนักษัตรพร้อมด้วยบริวารเดินทางมาถึงเมืองหลวงหรือเมืองนครศรีธรรมราชเพื่อช่วยทำการซ่อมแซมพระบรมธาตุเจดีย์ พระวิหารหลวง พระตำหนักหรือวิหารคดและวิหารต่างๆ กษัตริย์เมืองนครศรีธรรมราชทรงให้ตั้งค่ายพักบนหาดทรายแก้วรอบๆ องค์พระบรมธาตุเจดีย์ ในขณะที่บูรณะซ่อมแซมพระบรมธาตุเจดีย์และเสนาสนะอื่นๆ ได้ศึกษาเรียนรู้พระพุทธศาสนาไปด้วย บางคนก็ศรัทธาเลื่อมใสได้อุปสมบทเป็นภิกษุศึกษาพระธรรมวินัยอยู่ที่เมืองนครศรีธรรมราชและกลับไปยังบ้านเมืองของตนบ้าง เมื่องานบูรณะซ่อมแซมพระบรมธาตุเจดีย์ผ่านไปแล้วเจ้าเมืองสิบสองนักษัตรเหล่านั้นก็กลับไปยังเมืองของตน สถานที่ตั้งค่ายพักถวายพระสงฆ์ให้เข้าอยู่จำพรรษา ต่อมาก็กลายเป็นวัดจำนวนมากมายรอบๆ พระบรมธาตุเจดีย์ (สนิท พลเดช, 2535 : 46-47) การที่เจ้าเมืองสิบสองนักษัตรได้เดินทางมายังเมืองหลวงเพื่อบูรณะซ่อมแซมและสร้างพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชและเสนาสนะอื่นๆ นั้น ได้ส่งผลให้หัวเมืองน้อยใหญ่ในอาณาจักรนครศรีธรรมราชมีความผูกพันกันอย่างใกล้ชิดกับศูนย์รวมแห่งความศักดิ์สิทธิ์ของอาณาจักรแห่งนี้ ตลอดจนได้ก่อให้เกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทางสังคมวัฒนธรรมและพระพุทธศาสนาที่มีศูนย์กลางแห่งความศักดิ์สิทธิ์ดังกล่าว จึงส่งผลให้ระบบความเชื่อเกี่ยวกับพระบรมธาตุเจดีย์องค์นี้และพระพุทธศาสนาถึงแกวค์แพร่กระจายไปอย่างกว้างขวางในอาณาจักรนครศรีธรรมราชและเป็นความเชื่อที่มีการสืบทอดกันมาอย่างยาวนาน ดังที่ยังคงปรากฏว่าพุทธศาสนิกชนในบริเวณส่วนปลายของคาบสมุทรมาลายูยังคงเดินทางมาจาริกแสวงบุญ ณ ศาสนสถานศักดิ์สิทธิ์แห่งนี้สืบทอดกันลงมาตราบจนกระทั่งปัจจุบันนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเทศกาลที่สำคัญที่จัดขึ้นเพื่อการสักการบูชาพระบรมธาตุเจดีย์องค์นี้เป็นประจำทุกปีคือ ประเพณีการแห่ผ้าขึ้นธาตุ ซึ่งเป็นประเพณีที่จัดขึ้นเพื่อการอุทิศถวายผ้าพระบฏ เพื่อการสักการบูชาและห่มพระบรมธาตุเจดีย์องค์นี้ที่เป็นประเพณีที่สำคัญและยืนยาวนานมาจนกระทั่งปัจจุบันนี้ .

การเปิดโอกาสให้เจ้าเมืองสิบสองนักษัตรเข้ามาช่วยในการสร้างพระบรมธาตุเจดีย์ นครศรีธรรมราชดังกล่าว ส่งผลให้เกิดการศึกษาเรียนรู้เกี่ยวกับศิลปกรรมของพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ โดยที่หัวเมืองใหญ่น้อยเหล่านั้นได้มีโอกาสเข้ามารับการศึกษา ฝึกฝน อบรมและปฏิบัติจริงในราชธานี ขณะเดียวกันช่างที่เข้ามาปฏิบัติหน้าที่ช่วยเหลือในการสร้างพระบรมธาตุเจดีย์ดังกล่าวเมื่อช่างเหล่านั้นเสร็จภารกิจและกลับไปบ้านเมืองของตนย่อมจะนำสิ่งที่ตนได้เรียนรู้มานั้นไปแพร่กระจายและถ่ายทอด จึงส่งผลให้ศิลปกรรมของพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์จากเมืองหลวงไปสู่หัวเมืองและชุมชนต่างๆ ภายในอาณาจักรไปอย่างกว้างขวางอย่างมีประสิทธิภาพมั่นคงและยั่งยืน ดังที่ปรากฏมีวัดและสถูปเจดีย์เกิดขึ้นตามเมืองตามชุมชนต่างๆ ภายในเมืองสิบสองนักษัตรและทั่วอาณาจักร นครศรีธรรมราช ได้แก่ สถูปวัดเจดีย์งาม เป็นสถูปที่ประดิษฐานในบริเวณ วัดเจดีย์งาม ตำบลบ่อตรุ อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา สถูปวัดสวี เป็นสถูปที่ประดิษฐานภายในวัดสวี ตำบลสวี อำเภอสวี จังหวัดชุมพร เจดีย์ยักษ์เป็นสถูปที่ประดิษฐานอยู่ภายในวัดเจดีย์ยักษ์ (ร้าง) ภายในเขตเทศบาลนคร นครศรีธรรมราช ถนนราชดำเนิน ตำบลท่าวัง อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช สถูปวัดเขียนบางแก้ว เป็นสถูปที่ประดิษฐานภายในวัดเขียนบางแก้ว ตำบลจองถนน อำเภอเขาชัยสน จังหวัดพัทลุง สถูปวัดจะทิ้งพระ เป็นสถูปที่ประดิษฐานอยู่ภายในวัดจะทิ้งพระ ตำบลจะทิ้งพระ อำเภอสติงพระ จังหวัดสงขลา สถูปวัดพะโคะ เป็นสถูปที่ตั้งอยู่บนเนินเขาภายในวัดพะโคะ ตำบลชุมพล อำเภอสติงพระ จังหวัดสงขลา และสถูปวัดชลประชุมธาตุ เป็นสถูปที่ประดิษฐานอยู่ภายในวัดชลประชุมธาตุ ตำบลบารางัน อำเภอชุมพวด รัฐกลันตัน ประเทศมาเลเซีย เป็นต้น (ปริชา นุ่นสุข, 2544 : 434)

เมื่อพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์จากศรีลังกาได้เผยแผ่เข้ามาสู่อาณาจักรนครศรีธรรมราช โดยเฉพาะที่เมืองนครศรีธรรมราชนั้น พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชทรงมีความศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาที่ได้ปรับปรุงใหม่จากพระเจ้าปรักกมพาหุที่ 1 แห่งศรีลังกา พระองค์ทรงเป็นผู้อุปถัมภ์และเผยแผ่พระพุทธศาสนาใหม่นี้ไปสู่เมืองสิบสองนักษัตรของพระองค์ เพราะพระองค์เป็นกษัตริย์และเป็นใหญ่กว่าเจ้าเมืองสิบสองนักษัตรเหล่านั้น จึงง่ายแก่การเผยแผ่พระพุทธศาสนา ลังกาวงศ์ในอาณาจักรนครศรีธรรมราช ในช่วงเทศกาลสำคัญๆ ของเมืองหลวง เช่น การทำพิธีตีมน้ำ พิพัฒน์สัตยา การส่งต้นไม้เงินทองและเครื่องราชบรรณาการและพิธีสำคัญทางบ้านเมืองหรือวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา การประชุมบรรดาเจ้าเมืองสิบสองนักษัตรเพื่อให้รับเอาพระพุทธศาสนาที่ได้รับการปรับปรุงใหม่จากศรีลังกาไปเผยแผ่ยังบ้านเมืองของตนให้ผู้คนศึกษาเรียนรู้และ ปฏิบัติให้เหมือนกันกับเมืองหลวง

พระบรมธาตุเจดีย์เมืองนครศรีธรรมราชจึงเป็นศูนย์กลางของการจาริกแสวงบุญ ที่คนจากท้องถิ่นต่างๆ ในภูมิภาคต่างๆ ของประเทศผลัดกันเข้ามาบูชากราบไหว้เป็นประจำ จากการสังเกตเห็นบรรดาบุคคลมากมายหลายกลุ่มที่มาไหว้นั้นนับถือลัทธิและระบบความเชื่อที่แตกต่างกัน แต่ทุกคนมีสิ่งหนึ่งที่ร่วมกันคือ พระบรมธาตุเจดีย์เมืองนครศรีธรรมราชอันเป็นสิ่งสักการะสูงสุด เมื่อ

กราบไหว้พระบรมธาตุเจดีย์แล้วก็ไปประกอบพิธีตามวิหารหรือศาลาของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ตนเคารพซึ่งตั้งอยู่ภายใต้กำแพงเดียวกันได้ จึงปรากฏว่าบรรดาศาสนสถานเหล่านี้มีคนเข้าไปเป็นประจำไม่ถูกทอดทิ้งให้อยู่เฉยๆ แต่ประการใด การบูชาพระบรมธาตุเจดีย์และบูรณปฏิสังขรณ์พระบรมธาตุเจดีย์จึงน่าจะเป็นลักษณะหนึ่งที่แสดงให้เห็นการนับถือพระพุทธศาสนาหินยานของชาวทวารวดี ซึ่งอาจเรียกได้ว่าเป็นสัญลักษณ์ที่โดดเด่นเป็นพิเศษกว่าที่เคยมีมาในอินเดียและลังกาก็ว่าได้ การเผยแพร่ศาสนาและลัทธิในบรรดาผู้คนที่อยู่เบื้องหลังดังกล่าวนี้ดูเหมือนจะจริงจังยิ่งยกว่าการนับถือศาสนาของชนชั้นสูง เพราะเข้าไปถึงจิตใจและชีวิตความเป็นอยู่ของคนกลุ่มใหญ่ได้ดีกว่า โดยเฉพาะพระพุทธศาสนาซึ่งมีพระธรรมคำสั่งสอนและพิธีกรรมที่เรียบง่ายนั้น ซึ่งสามารถเข้ากันได้ดีกับระบบความเชื่อเรื่องผีและสิ่งนอกเหนือธรรมชาติ อันเป็นสิ่งที่ได้นับถือกันมาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ของคนในท้องถิ่นได้เป็นอย่างดี สิ่งที่โดดเด่นอย่างหนึ่งในเรื่องความเชื่อประเพณีการบูชาพระบรมธาตุในช่วงเวลาประมาณพุทธศตวรรษที่ 16-17 ลงมาคือ การสร้างพระบรมธาตุเจดีย์เป็นหลักหรือศูนย์กลางเมือง เช่นเดียวกับบรรดาปราสาทเนื่องในศาสนาพุทธมหายานที่สร้างในภาคกลางที่ผู้สร้างมีเจตนาที่จะให้เป็นหลักหรือศูนย์กลางของเมือง เสมือนเขาพระสุเมรุอันเป็นหลักของโลกทีเดียว (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2539 : 60-65)

จึงกล่าวได้ว่าพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชเป็นศูนย์กลางทางความเชื่อและความศรัทธาของผู้คนในภาคใต้ สร้างขึ้นในประมาณพุทธศตวรรษที่ 18 ตามความเชื่อของพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกาและได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์โดยพระภิกษุชาวลังกา ดังปรากฏเรื่องราวความเป็นมาของการสร้างทั้งในตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราช ตำนานเมืองนครศรีธรรมราชและพงศาวดารของเมือง อันแสดงความสัมพันธ์ของบ้านเมืองเขตนี้อันกับลังกาในช่วงเวลาหนึ่ง แหล่งที่เป็นศูนย์กลางทางศาสนาที่สำคัญได้เปลี่ยนจากอินเดียมาเป็นลังกาแทน เมื่อตอนที่พระพุทธศาสนาหินยานแบ่งบานอยู่ในตอนปลายพุทธศตวรรษที่ 17 และตอนต้นพุทธศตวรรษที่ 18 นั้น ทางลังกามีพระมหากษัตริย์ที่สำคัญพระองค์หนึ่งทรงเอาพระทัยใส่ในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาคือ พระเจ้าปราชกรมพาหุ ทรงฟื้นฟูและปรับปรุงลัทธิประเพณีของศาสนาพุทธนิกายใหม่เรียกว่า “ลัทธิลังกาวงศ์” จึงทำให้บรรดาพระสงฆ์และกษัตริย์จากบ้านเมืองอื่นสนใจ โดยเฉพาะพุกามและมอญที่นับถือศาสนาพุทธหินยานเหมือนกัน ทางดินแดนประเทศไทยก็มีพระภิกษุรุ่นหนุ่มหลายรูปเดินทางไปศึกษาพระพุทธศาสนาที่ลังกาอย่างแพร่หลายจนกล่าวได้ว่าบรรดาบ้านเมืองต่างๆ ในพม่า มอญ ไทย ลาว และกัมพูชา ต่างหันมานับถือพระพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกากันหมด จึงทำให้เกิดประเพณีการสร้างวัดสร้างสถูปเจดีย์ให้เป็นทั้งศูนย์กลางของชุมชนบ้านและชุมชนเมืองกันอย่างแพร่หลาย

แก่นแท้ที่สำคัญของการนับถือพระพุทธศาสนาหินยานที่มีมาตั้งแต่สมัยทวารวดีดำรงอยู่อย่างสืบเนื่องและเติบโตคือ การถวายวัตถุสิ่งของมีค่า การไหว้บูชาพระบรมธาตุเจดีย์อันเป็นสิ่งที่ทำ

ให้เกิดการรวมตัวทางวัฒนธรรมของคนในท้องถิ่นที่มีความหลากหลายทางชาติพันธุ์และระบบความเชื่อให้มาเป็นพวกเดียวกันอยู่ในท้องถิ่นที่มีชุมชนเดียวกัน การเผยแพร่พระพุทธศาสนาไปสู่ท้องถิ่นต่างๆ โดยการกระทำเพื่อแสวงบุญของบรรดาพระภิกษุ นักบวชหรือนักพรตนั้น ในระยะแรกเกิดจากการไปเทศนาสั่งสอนและแนะนำกับผู้คนก่อน จนเกิดการตั้งสำนักขึ้นตามแหล่งที่พำนักของพระสงฆ์และนักบวชเหล่านั้น (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2539 : 12-34)

การสร้างวัดและสร้างศาสนสถานเพื่อการประกอบพิธีกรรมและการสอนศาสนาขึ้นเป็นศูนย์กลางของชุมชนหมู่บ้าน ต่อมาเมื่อชุมชนและท้องถิ่นขยายตัวเป็นบ้านเมืองขึ้นก็จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมียุทธศาสนสถานที่สำคัญเป็นที่กราบไหว้บูชา ประกอบประเพณีและพิธีกรรมทางศาสนาในท้องถิ่น เพื่อให้ผู้คนจากชุมชนหมู่บ้านในท้องถิ่นนั้นได้มารวมกันประกอบพิธีทางศาสนา แต่บรรดาพระสงฆ์หรือนักบวชที่เป็นผู้นำในท้องถิ่นเหล่านั้นไม่มีอำนาจหรือทรัพย์สินอันใดที่จะทำให้มีการก่อสร้างวัดวาอารามให้ใหญ่โต เช่น การสร้างปราสาทหรือเทวาลัยของกษัตริย์หรือชนชั้น การปกครองให้เป็นศูนย์กลางของเมืองได้ สิ่งที่จะทำได้ก็คือแสวงหาสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือรูปเคารพมาให้ผู้คนในท้องถิ่นได้สักการะร่วมกัน สิ่งศักดิ์สิทธิ์ในพระพุทธศาสนาปางกว้างค์เป็นที่รับรู้กันมาแต่เดิม คือพระบรมธาตุเจดีย์ จึงมักมีการแสวงหาด้วยการขอจากบ้านโน้นเมืองนี้หรือไม่กี่ชุดมาจากบรรดาสุภเจดีย์ของบ้านเมืองที่ร้างไปมาประดิษฐานในท้องถิ่น ด้วยการขอแรงผู้คนที่เลื่อมใสศรัทธาให้ก่อสร้างพระสถูปขึ้นบรรจุไว้เป็นสถานที่กราบไหว้ แสดงให้เห็นว่าเมื่อแรกมีการนำพระบรมธาตุนั้นมาจะเป็นพวกพระสงฆ์หรือนักพรตนำเข้ามาแล้วสร้างพระสถูปขนาดเล็กแบบต่างๆ ไว้ให้คนมากราบไหว้เท่านั้น ต่อมาเมื่ออยู่ในความสนใจและรับรู้ของผู้มีอำนาจในบ้านเมืองจึงมีการสร้างสถูปเจดีย์ขึ้น

พระพุทธศาสนาปางกว้างค์จึงมีความหลากหลายทั้งในด้านแนวความคิดและในด้านวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์ ดังนี้

- 1) หลักธรรมคำสอนพระพุทธศาสนาปางกว้างค์ผสมผสานกลมกลืนไปกับวิถีชีวิตของผู้คนตามธรรมชาติในท้องถิ่นที่สามารถเชื่อมโยงเข้ากับชีวิตประจำวันของชาวบ้านได้
- 2) พระสงฆ์จะมีข้อวัตรปฏิบัติที่ไม่แยกประโยชน์ส่วนตัวออกจากส่วนรวม ไม่แยกชุมชนออกจากวัด
- 3) สมภารวัดหรือเจ้าอาวาสประจำหมู่บ้านก็มักเป็นคนในท้องถิ่น จึงสามารถเข้าถึงผู้คนและชุมชนซึ่งมีวัฒนธรรมของตนเองแตกต่างกันไปในแต่ละพื้นที่เป็นอย่างดีด้วยพื้นฐานเช่นนี้ จะประกอบกับความเป็นจริงทางสังคมที่ว่าการศึกษาสำหรับประชาชนยังคงอยู่ในกำแพงวัด สมภารวัดจึงเป็นที่เคารพนับถือของชาวบ้านและมีบทบาทเป็นผู้นำชุมชนหมู่บ้าน เช่น การช่วยเหลือชาวบ้าน ขจัดปัดเป่าให้ทุเลาเบาบางจากความเจ็บไข้ได้ป่วย ทำหน้าที่เป็นผู้ไกล่เกลี่ยพิพาทในชุมชน เป็นต้น (กมลลา ตียะวานิช, 2553 : 34-41)

4) พระภิกษุในสมัยก่อนถ่ายทอดธรรมะแก่ชาวบ้านด้วยการโยงมิติทางสังคม โดยการหยิบยกเครื่องมืออันหลากหลายเพื่อปลูกฝังคุณธรรม ศีลธรรม และจริยธรรม จึงไม่ได้มีการแบ่งแยก ระหว่างธรรมกับความศักดิ์สิทธิ์ จึงใช้กฎเหนือธรรมชาติเป็นเครื่องยับยั้งความประพฤติชั่ว ทำให้เกรงกลัวบาป รู้จักบาปบุญคุณโทษมาตั้งแต่เล็กๆ ดังนั้นแม้ว่าไม่มีใครเห็นก็ไม่กล้าทำชั่ว เหตุผลที่ไม่ได้แยกเหตุผลออกจากความเชื่อหลักธรรมก็คงอยู่กับสิ่งเหนือธรรมชาติ โดยอิงอาศัยกันและกัน เมื่อพระภิกษุเป็นผู้สอนหนังสือและประสิทธิประสาทวิชาความรู้ต่างๆ พระภิกษุก็สามารถสอดแทรกหลักธรรมลงไปในการสอนนั้น เช่น สอนให้มีจรรยาหมอสุนไพโร สอนให้นายช่างต่างๆ รักษาศิลปะไม่ให้วิชาเสื่อม เป็นต้น (กมลลา ตียะวานิช, 2553 : 41-42)

5) การเทศนาสั่งสอนประชาชน พระภิกษุใช้วิธีการเล่านิทานท่องถ้อยให้ชาวบ้านฟัง เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจเพื่อแผ้วแผ่ บาปบุญ คุณโทษ นรก สวรรค์ เป็นต้น ซึ่งวิถีชีวิตพื้นบ้านของผู้คนได้ผูกพันกับความเชื่อท่องถ้อย ตำนาน นิทาน และนิทานชาดก พระภิกษุเหล่านั้นใช้ในการสอนธรรมทางพระพุทธศาสนา เช่น เรื่องพระมาลัย เวสสันดรชาดก สุวรรณหงส์ จำปาสดต้น เพลงกล่อมเด็ก เป็นต้น

6) พระสงฆ์ในท้องถิ่นไม่ได้สอนธรรมะเพียงอย่างเดียว ท่านเหล่านั้นได้ประสิทธิ์ประสาทวิชาการทางโลก วัดจึงเป็นแหล่งสรรพวิชาเรียกว่าสำนักศึกษาปาโมกข์หรือสำนักตักศิลา ผู้ที่เข้ามาทำบุญในวัดจึงไม่ได้มาทำบุญเพียงอย่างเดียว แต่เข้ามาศึกษาหาความรู้กับพระภิกษุในวัดด้วย วิชาที่สอนในสมัยโบราณ ได้แก่ วิชาราชาบุตร กฎหมาย นิติศาสตร์ รัฐศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ ศิลปะ ทัศนกรรม เวชศาสตร์ ดนตรี ดัตตีตีเป่า ตำราพิชัยสงคราม กระบี่ กระบอง ฟันดาบ ช่างเลื่อยไม้ ช่างต่อเรือ ช่างก่อสร้าง หมอยาสุนไพโร โหราศาสตร์ ไสยศาสตร์ อักษร เวทมนตร์คาถา เครื่องรางของขลัง เป็นต้น แต่ละวัดก็เก่งไปแต่ละด้านใครจะเรียนอะไรก็เลือกเรียนตามความพอใจ ดังนั้นวัดจึงเป็นศูนย์กลางหรือเป็นตักศิลาโดยแท้ เพราะวามัยก่อนโรงเรียนแบบปัจจุบันไม่มี บิดามารดาจะต้องคอยดูแลว่าวัดไหนเก่งทางไหนก็จะพาลูกไปเรียน เรียนจบแล้วถ้ายังไม่พอก็ไปเรียนต่อที่วัดอื่นๆ อีกต่อไป (กมลลา ตียะวานิช, 2553 : 42-44)

ดังนั้นในอดีตวัดจึงเป็นศูนย์ของการอบรมกุลบุตรในอาณาจักรนครศรีธรรมราชตามธรรมเนียมโบราณ เมื่อเด็กอายุประมาณ 5-7 ขวบ บิดามารดาอาจจะพาไปฝากเรียนหนังสือที่วัด พระภิกษุจะทำหน้าที่อบรมสั่งสอนถ่ายทอดวิชาความรู้ที่เหมาะสมให้ ความสัมพันธ์ระหว่างศิษย์กับอาจารย์เป็นไปอย่างใกล้ชิด ศิษย์จะทำหน้าที่ดูแลและอุทิศตนรับใช้เชื่อฟังอาจารย์ ดังคำที่กล่าวว่า “คัมภีร์โบราณถือเป็นของศักดิ์สิทธิ์ควรค่าแก่การเคารพฉันใด อาจารย์ก็ศักดิ์สิทธิ์ฉันนั้น” ศิษย์ไม่เพียงแต่เรียนรู้ธรรมะจากการอ่านตำรับตำราบาลีเท่านั้น แต่จะต้องเรียนรู้จากการใช้ชีวิตร่วมกับอาจารย์ จากประสบการณ์ของอาจารย์และจากการได้คอยดูความประพฤติของอาจารย์เป็นแบบอย่าง ส่วนกุลบุตรผู้ที่จะบวชจะต้องฝากตัวเป็นศิษย์กับสมภารหรือเจ้าอาวาสเพื่อให้ได้เล่าเรียนเขียนอ่าน

หนังสือ ศึกษาคัมภีร์ไบเบิล ภาษาบาลี จารึกด้วยตัวอักษรขอม เมื่ออุปสมบทแล้วก็ได้ศึกษาเล่าเรียน ตำราพระพุทธานุศาสตร์จากพระในวัด ศึกษาภาษาบาลี เรียนวิปัสสนากัมมัฏฐานหรือเรียนเวทมนตร์ คาถาอาคมหรือตำรายาสมุนไพรจากพระภิกษุในวัดหรือสมภารเจ้าวัด เมื่อศึกษามีความรู้พอสมควรก็อาจจะเดินธุดงค์ไปนมัสการสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ในพระพุทธานุศาสตร์ลางาวศ์ อาทิเช่น พระธาตุเมืองคอน หรือพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช เป็นต้น

ส่วนการเดินทางจาริกแสวงบุญของชาวพุทธในอาณาจักรนครศรีธรรมราชนั้นมีมาตั้งแต่ พระพุทธานุศาสตร์ลางาวศ์ได้เผยแผ่เข้าสู่เมืองนครศรีธรรมราชและมีการสร้างพระบรมธาตุเจดีย์บรรจุ พระบรมสารีริกธาตุขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระสงฆ์และฆราวาสจากเมืองสิบสอง นักษัตรและเมืองอื่นๆ ในอาณาจักรนครศรีธรรมราชได้เดินทางออกจาริกแสวงบุญ โดยที่ผู้แสวงบุญ เหล่านี้จะถือเอาความยากลำบากมาช่วยชำระจิตใจให้บริสุทธิ์และสะสมบุญกุศล ด้วยการเดินทาง จาริกแสวงบุญไปยังสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ คือ พระธาตุเมืองคอนหรือพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช

ส่วนในฝ่ายฆราวาสการออกเดินทางจาริกแสวงบุญจะต้องอาศัยความศรัทธา ความตั้งใจ และความวิริยอุตสาหะ เพราะต้องเตรียมอาหารไปล่วงหน้าให้เพียงพอต่อการเดินทาง ผู้เดินทาง จาริกแสวงบุญมักจะนุ่งขาวห่มขาวและจะต้องพักแรมกลางป่า ซึ่งจะนิยมเดินทางจาริกแสวงบุญ ในช่วงเดือน 3 และเดือน 6 สำหรับผู้มีฐานะดีหรือเจ้าเมืองนั้นจะใช้ช้างเป็นพาหนะในการเดินทาง และจะมีคนรับใช้ติดตามไปด้วย ถึงแม้ว่าการเดินทางจะยากลำบากและเดินทางหลายวัน แต่ชาว พุทธเหล่านั้นก็ยังกระตือรือร้นที่จะออกเดินทางไปจาริกแสวงบุญ การเดินทางนั้นเปิดโอกาสให้ผู้หญิง เดินทางไปด้วย ซึ่งปกติผู้หญิงไม่ค่อยได้ออกเดินทางไปไหน การเดินทางเช่นนี้ทำให้ผู้หญิงได้หยุดพัก หน้าที่ทางครอบครัวและเดินทางไปกับกลุ่มคนอย่างเบิกบานใจ (กมลลา ตียะวานิช, 2553 : 205-220)

สำหรับผู้แสวงบุญก่อนออกเดินทางจะต้องชำระจิตใจให้บริสุทธิ์ โดยการสมาทานรักษาศีล 5 สำหรับฆราวาสและศีล 8 หรือศีล 10 สำหรับผู้บำเพ็ญตบะในการเดินทางและเข้าไปใกล้ในสถานที่ ศักดิ์สิทธิ์ เพราะสถานที่นั้นมีเจ้าของหรือเทวดาที่รักษาคุ้มครองจะลงโทษ คนผู้นั้นอาจเสียสติและไม่ มีชีวิตรอดกลับมาได้ พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชมีความศักดิ์สิทธิ์พวกเขาเหล่านั้นมีความเชื่อและ ศรัทธา การเดินทางจาริกแสวงบุญดังกล่าวจึงทำให้ชาวพุทธในอาณาจักรนครศรีธรรมราชบน คาบสมุทรมหาไต้มีความศรัทธาและตั้งใจไว้ว่า “ในชีวิตสักครั้งหนึ่งขอให้ได้มีโอกาสไปนมัสการองค์ พระธาตุก็ถือเป็นบุญกุศลอันยิ่งใหญ่แล้ว” การถวายสักการบูชาพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช ด้วยต้นไม้เงินทอง รวมทั้งวัตถุสิ่งของมีค่ามากมาย เช่น พระพุทธรูป เงิน ทอง นาค เครื่องประดับ และเสนาสนะต่างๆ ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑ์ (วิหารเขียน) วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร วัตถุสิ่งของเหล่านี้ล้วนเป็นโบราณวัตถุที่ทรงคุณค่า ทั้งในเรื่องที่แสดงให้เห็นความมีศรัทธาเลื่อมใสใน พระบรมธาตุเจดีย์ ตลอดจนมีประโยชน์ในทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์เป็นอย่างมาก การถวาย ต้นไม้เงินทองและวัตถุที่ทรงคุณค่าเหล่านี้ สะท้อนให้เห็นว่าบรรดาวัดและเมืองต่างๆ ทางภาคใต้ยึด

พระบรมธาตุเจดีย์เป็นศูนย์กลางของบ้านเมืองทั้งทางโลกและทางธรรมทีเดียว เพราะปกติการถวายต้นไม้เงินต้นไม้ทองนั้นเป็นเรื่องราวของการแสดงความสัมพันธ์ระหว่างเมืองราชธานีกับเมืองประเทศราช (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2539 : 65) จึงทำให้เกิดตำนานขึ้นว่าในสมัยที่กำลังสร้างพระธาตุเมืองคอนหรือพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช หัวเมืองต่างๆ ในภาคใต้ที่ล้อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ต่างพากันเดินทางไปร่วมสร้างพระบรมธาตุเจดีย์ดังกล่าว ทุกคนที่ไปต่างก็นำเงินทองสิ่งของมีค่าต่างๆ ตลอดจนทรัพย์สมบัติอันมีค่าไปเพื่อบรรจุไว้ในองค์พระธาตุ ซึ่งเชื่อกันว่าจะได้บุญมาก คติความเชื่ออันนี้แพร่กระจายไปถึงเกาะสุมาตรา ชวาและมลายู รวมถึงหมู่เกาะทะเลใต้ (รุ่ง ดาวกระจาย, 2542 : 6)

เมื่อคณะผู้เดินทางแสวงบุญเหล่านั้นทราบข่าวว่าพระบรมธาตุเจดีย์เมืองนครศรีธรรมราชได้สร้างและบูรณะเสร็จแล้วก็เก็บวัตถุสิ่งของมีค่าเหล่านั้นไว้ตามถ้ำหรือสถานที่สำคัญ สถานที่เหล่านั้นจึงกลายเป็นสถานที่สำคัญและศักดิ์สิทธิ์ ต่อมาบางสถานที่ชุมชนได้สร้างวัดขึ้นซึ่งวัดเหล่านั้นก็เป็นศูนย์กลางชุมชน มีความสัมพันธ์กับพระบรมธาตุเจดีย์เมืองนครศรีธรรมราชและพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ เช่น ตำนานทวดกู่หล่า บ้านบาละ ตำบลกาบัง อำเภอยะหา จังหวัดยะลา กล่าวว่าคณะมนโรรจากเมืองไทรบุรีได้รวบรวมแก้วแหวนเงินทองสิ่งของมีค่าเพื่อนำไปบรรจุในองค์พระธาตุเจดีย์เมืองนครศรีธรรมราชและนำคณะมนโรรไปแสดงด้วย แต่เรือมาพลิกคว่ำลงที่วังกู่หล่าคนที่นั่งเรือมาเสียชีวิตทั้งหมด ตำนานทวดอ่างทอง บ้านท่าประดู่ อำเภอนาทวี จังหวัดสงขลา กล่าวว่าเศรษฐีสองสามีภรรยาชาวเมืองไทรบุรี ได้รวบรวมแก้วแหวนเงินทองสิ่งของมีค่าเพื่อนำไปบรรจุในองค์พระธาตุเจดีย์เมืองนครศรีธรรมราช เมื่อเดินทางมาถึงบริเวณบ้านท่าประดู่ก็ถูกโจรปล้น เศรษฐีสองสามีภรรยาก็นำเอาแก้วแหวนเงินทองสิ่งของมีค่าไปซ่อนไว้ในอ่างเก็บน้ำกลางชุมชนและเศรษฐีสองสามีภรรยาก็เสียชีวิตลงที่นั่น อ่างเก็บน้ำนั้นเรียกว่า “อ่างทอง” ตำนานทวดเขารูปช้าง ตำบลเขารูปช้าง อำเภอมือง จังหวัดสงขลา กล่าวว่า นายแรงเศรษฐีใหม่มีทรัพย์สินเงินทองมากมายได้นำทรัพย์สมบัติสิ่งของไปบรรจุใส่องค์พระบรมธาตุเมืองนครศรีธรรมราช เมื่อรู้ข่าวว่าพระบรมธาตุเจดีย์ได้สร้างเสร็จแล้วและมีการสมโภชเฉลิมฉลองกันอย่างยิ่งใหญ่ เศรษฐีเสียใจมากจึงได้นำทรัพย์สมบัติทั้งแก้วแหวนมาเก็บไว้ในถ้ำเล็กๆ ที่บริเวณโขดหินใหญ่ปลายเนินเขาเศรษฐีก็กลั้นใจตาย เรียกสถานที่นั้นว่า “ถ้ำแสน” หรือ “ถ้ำเส็ง” ตำนานทวดเขาแดง ตำบลหัวเขา อำเภอลำพูน จังหวัดสงขลา กล่าวว่า ชายจีนชราเดินทางมาจากแผ่นดินใหญ่ด้วยเรือสำเภานาขนาดใหญ่เนื่องจากมีความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์จึงนำทรัพย์สมบัติจำนวนมหาศาลไปร่วมบรรจุในองค์พระบรมธาตุเจดีย์เมืองนครศรีธรรมราช แต่เรือสำเภามาล่มที่บริเวณปากน้ำทางเข้าเมืองสงขลาเสียก่อน ตำนานวัดถ้ำทองพรรณรา ตำบลหน้าถ้ำ อำเภอลำพูน จังหวัดสงขลา กล่าวว่าชีปริงและชีปรางนำคณะผู้คนและสัมภาระมีแก้วแหวนเงินทองสิ่งของมีค่าไปสร้างพระบรมธาตุเจดีย์เมืองนครศรีธรรมราช เมื่อเดินทาง

มาถึงอยู่เรื่องจึงรู้ว่าพระบรมธาตุเจดีย์เมืองนครศรีธรรมราชสร้างเสร็จแล้วจึงได้หาสถานที่สร้างพระพุทธรูป
ไสยาสน์หรือพระบรรทมเพื่อนำแก้วแหวนเงินทองสิ่งของอันมีค่าบรรจุไว้ในองค์พระดังกล่าว เป็นต้น

พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชเป็นศูนย์รวมแห่งศรัทธาของพุทธศาสนิกชนมาตั้งแต่
โบราณ จึงปรากฏว่าได้มีผู้คนจากดินแดนต่างๆ ทั้งใกล้และไกลได้นำสิ่งของอันมีค่าต่างๆ มาสักการะ
องค์พระบรมธาตุเจดีย์เป็นจำนวนมาก วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหารร่วมกับกรมศิลปากรได้สำรวจและ
ทำบัญชีวัตถุสิ่งของที่มีผู้นำมาสักการะเป็นพุทธบูชาต่อองค์พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช ซึ่งวัด
ได้จัดเก็บและแสดงไว้ในพิพิธภัณฑ์ที่พระวิหารโพธิ์ลังกาและพระวิหารเขียนวัดพระมหาธาตุ
วรมหาวิหาร จากการสำรวจในปี พ.ศ.2529 ปรากฏว่าได้พบวัตถุสิ่งของอันมีค่าทั้งหมดจำนวน
40,162 ชิ้น จำแนกประเภทเป็นวัตถุสิ่งของได้ดังนี้คือ พระพุทธรูปปางต่างๆ แผ่นเงินและแผ่นทองคำ
พระพุทธรูปแกะสลัก แก้ว หิน สร้อยคอ สร้อยมือ เข็มขัด พระพิมพ์ดินเผา เครื่องถ้วย ปิ่นปักผม
กำไลมือ กำไลเท้า เงินตรา เครื่องเขียน ชั้นลงหิน ต้นไม้เงิน ต้นไม้ทอง ผ้า และโบราณวัตถุอื่นๆ เช่น
พระพุทธรูปศิลาขนาดใหญ่ เทวรูป และศิลาจารึก เป็นต้น เครื่องสักการะเหล่านี้สะท้อนให้เห็นความ
ศรัทธาของผู้คนบนคาบสมุทรมไทยที่มีต่อองค์พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชได้เป็นอย่างดี (ปริชา
นุ่นสุข, 2530 : 35-36)

สรุปว่า การเผยแพร่พระพุทธศาสนาถึงแกว่งศ์ในอาณาจักรนครศรีธรรมราช โดยพระเจ้า
ศรีธรรมมาโสกราช เจ้าเมืองสิบสองนักษัตร พระสงฆ์ถึงแกว่งศ์ด้วยการบวชกุลบุตร สร้างพระพุทธรูป
สร้างวัด ปลุกปั้นพระศรีมหาโพธิ์ ทรงให้เจ้าเมืองสิบสองนักษัตรมีบทบาทสำคัญในการร่วมสร้างสรรค์
และรับผิดชอบในการบำรุงพระบรมธาตุเจดีย์และคณะสงฆ์ถึงแกว่งศ์ เข้าร่วมพิธีกรรมสำคัญของเมือง
หลวง วันเถลิงศก สรงน้ำกษัตริย์ ส่งต้นไม้เงินต้นไม้ทอง ส่งเครื่องราชบรรณาการ และร่วมพิธีกรรมที่
สำคัญทางพระพุทธศาสนาที่วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร เมืองนครศรีธรรมราช ก่อให้เกิดเป็นอันหนึ่ง
อันเดียวกันทางวัฒนธรรม ความเชื่อ ความรู้ การฝึกฝน การปฏิบัติจริง อาทิเช่น การบวช การ
ประกอบพิธีกรรม เป็นต้น นำพระพุทธศาสนาไปเผยแพร่ที่เมืองและชุมชนของตนและอุปถัมภ์คณะสงฆ์
ส่วนการเผยแพร่ของพระสงฆ์ถึงแกว่งศ์เริ่มด้วยการเผยแพร่คำสอนด้วยการโยงมิติทางสังคม วัฒนธรรม
ความเชื่อ เศรษฐกิจ นิทาน วิชาการ และวิชาชีพไปพร้อมๆ กัน การนำคนเดินทางจาริกแสวงบุญ
สร้างศรัทธา ความเชื่อ ถวายสิ่งมีค่าและสักการบูชาพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช

4.8 การบูรณาการคติความเชื่อศูนย์กลางของพระพุทธศาสนาถึงแกว่งศ์

พระพุทธศาสนาในอาณาจักรนครศรีธรรมราชจากการศึกษาพัฒนาการในตอนต้น ย่อม
ชี้ให้เห็นว่าพระพุทธศาสนาถึงแกว่งศ์มีบทบาทมากในคาบสมุทรมภาคใต้และสยามประเทศ แนวคิด
พระพุทธศาสนาถึงแกว่งศ์เริ่มต้นที่เมืองนครศรีธรรมราชและได้เผยแพร่เข้าสู่เมืองสุโขทัย ซึ่งได้ยังลึกลง
ไปในชุมชนเมืองทั้งสองก่อนที่จะแพร่กระจายไปสู่เมืองต่างๆ ในสยามประเทศอย่างกว้างขวาง

ลักษณะของพระพุทธศาสนาหลังภาวะภายในชุมชนเมืองนครศรีธรรมราชได้ปรากฏอย่างชัดเจนทั้งแนวคิดและพฤติกรรมของคนในสังคมที่ยึดถือคติความเชื่อพระพุทธศาสนาหลังภาวะเป็นหลัก และยอมรับว่าเกาะลังกาเป็นเกาะแห่งธรรมที่เป็นศูนย์รวมของนักคตินักปราชญ์ผู้คงแก่เรียนในพระธรรมวินัยและเป็นดินแดนศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นศูนย์กลางของพระพุทธศาสนาในขณะนั้น อย่างไรก็ตาม พระพุทธศาสนาหลังภาวะภายในชุมชนเมืองนครศรีธรรมราชก็ได้มีลักษณะเป็นพุทธศาสนาตามแบบดั้งเดิมของลังกา แต่เกิดเป็นการผสมผสานแนวคิดความเชื่อพื้นเมืองในท้องถิ่นกับคติความเชื่อพระพุทธศาสนาหลังภาวะภายในชุมชนเมืองนครศรีธรรมราช ดังนั้นจึงสามารถแบ่งลักษณะของพระพุทธศาสนาที่ได้รับแบบอย่างมาจากลังกาได้ต่อไปนี้

4.8.1 คติความเชื่อการประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุภายในองค์พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช

ตำนานประวัติศาสตร์เมืองนครศรีธรรมราชได้แสดงให้เห็นว่าการกำเนิดและพัฒนาการของพระมหาธาตุเจดีย์องค์นี้มีความสัมพันธ์กันอย่างลึกซึ้งกับพุทธประวัติและคติการประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุภายในพระเจดีย์ของประเทศอินเดีย ศรีลังกา ซึ่งพระนิพนพานโสตรได้พรรณนาให้เห็นว่าในขณะที่มีการถวายพระเพลิงพระบรมศพของพระพุทธเจ้าที่นครกุสินารานั้น พระเชมเถระซึ่งเป็นพระอรหันต์ได้เข้าไปอัญเชิญพระเขี้ยวแก้วข้างซ้ายไปถวายแก่พระเจ้าพรมหัทธกษัตริย์นครทันทบุรี แล้ววันกลิงคะ อินเดียตอนใต้ ต่อมาก็เกิดศึกแย่งชิงพระทันตธาตุขึ้น พระเจ้าकुหฬิระทรงรับสั่งให้เจ้าชายทันตกุมารและเจ้าหญิงเหมชาลาแปลงตัวเป็นพราหมณ์อัญเชิญพระทันตธาตุไปถวายกษัตริย์กรุงลังกา แต่เรือสำเภากถูกพายุพัดสำเภแตก เจ้าหญิงกับเจ้าชายจึงเดินมาขึ้นฝั่งที่หาดทรายแก้วและนำพระทันตธาตุนั้นฝังไว้บนหาดทรายแก้ว พระมหาเถรพรมเทพซึ่งเป็นพระอรหันต์ได้มาช่วยเหลือให้เจ้าหญิงและเจ้าชายอัญเชิญพระทันตธาตุไปถวายกษัตริย์กรุงลังกา พระองค์ทรงให้มหาพราหมณ์ทั้ง 4 คน อัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุหนึ่งทนานเพื่อให้มาฝังไว้ที่หาดทรายแก้ว สถานที่ที่เจ้าหญิงและเจ้าชายได้เคยฝังพระทันตธาตุไว้ มหาพราหมณ์ได้แบ่งพระบรมสารีริกธาตุออกเป็น 2 ส่วนคือ ส่วนที่หนึ่งให้เจ้าหญิงและเจ้าชายนำไปฝังไว้บนหาดทรายแก้วและอีกส่วนหนึ่งให้นำไปนครทันทบุรี

การประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุไว้ในหลุมหรือกรูหรือห้องประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ เหนือขึ้นไปได้มีการก่อพระเจดีย์ขึ้นคลุมไว้ ซึ่งตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราชได้กล่าวว่า “ก่อพระเจดีย์สรวมไว้” ในพระนิพนพานโสตรได้กล่าวว่า “ก่อเป็นตึกไว้บนหลุมที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุนั้น” ซึ่งกษัตริย์กรุงลังกาโปรดเกล้าฯ ให้มีการบรรพทุกอิฐปูนมาจากศรีลังกา เพื่อใช้ในการสร้างตึกดังกล่าว รวมทั้งยังกล่าวด้วยว่ากษัตริย์กรุงลังกาพระองค์นั้นคือ พระเจ้าทศคามมุนี อันหมายถึงพระเจ้าทุตถกามมินี (Dutthagammīni) ผู้ซึ่งครองราชย์ ณ กรุงอนูราธปุระ ซึ่งเป็นเมืองหลวงแห่งแรกของศรีลังกาในระหว่างปี พ.ศ.382-406 (ชวน เพชรแก้ว และปรีชา อนุสุข, 2520 :

137-138) ในระยะเวลาต่อมาพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชแห่งเมืองนครศรีธรรมราชได้ทรงตั้งเมืองสิบสองนักษัตรขึ้นและให้เมืองเหล่านั้นก่อพระมหาธาตุเจดีย์และค้นหาสถานที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุที่เจ้าหญิงเหมซาลากับเจ้าชายทันตกุมารและคณะทูตจากกษัตริย์กรุงลังกานำมาฝังไว้จนพบตึกหรือเจดีย์นั้น แต่มีกาภาพยนตร์รักษาอยู่จึงไม่สามารถนำพระบรมสารีริกธาตุขึ้นมาได้ ตำนานเมืองนครศรีธรรมราชและตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราชได้กล่าวตรงกันว่า พระอินทร์ได้ให้พระวิศณุกรรมลงมายกพระบรมสารีริกธาตุขึ้นถวายแก่พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราช ส่วนพระนิพพานโสตรกล่าวว่าเจ้ากาคภาษาซึ่งเป็นโอรสของเจ้าเมืองโรมพิสัยได้เป็นผู้แก้กาภาพยนตร์ เมื่อแก้กาภาพยนตร์แล้วจึงพบกรุหรือห้องที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุซึ่งมีการปิดด้านบนไว้ด้วยหินที่มีศิลาจารึกอยู่ เมื่อยกหินนั้นออกก็พบสำเภาทอง ตุ่มบรรจุทองคำสีไบ ทองคำนี้ปรากฏอยู่ในจารึกว่า กษัตริย์กรุงลังกาอุทิศไว้เพื่อนำไปแจกให้ทั่วชมพูทวีป จึงได้มีการอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุขึ้นไปพร้อมกับแม่ขันทอง สำเภาทอง และตุ่มที่บรรจุทองคำนั้น เมื่อเลือกชัยภูมิได้แล้วจึงวัดสถานที่เป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ขนาดด้านละ 8 วา ขุดลึกลงไป 8 วา ตั้งรากฐานด้วยหินขนาดใหญ่เป็นจำนวนมาก จนมั่นคงแข็งแรง ทำสระน้ำเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสขึ้นมาลูกหนึ่ง ขนาดกว้างด้านละ 2 วา ลึก 2 วา จึงทำพิธีสมโภชพระบรมสารีริกธาตุแล้วนำแม่ขันทองลงไปลอยในสระน้ำนั้น อัญเชิญผอบทองที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุลงไปวางไว้ในสำเภาทองที่อยู่ภายในแม่ขันทอง นำพานดอกไม้และเครื่องบูชาขนานานชนิดลงไปวางไว้ ห้ามตุ่มทองคำทั้งสีไบไปวางไว้ที่มุมแม่ขันทองทั้งสี่มุม เจ้ากาคภาษาผูกภาพยนตร์ดั่งที่เคยปฏิบัติกันมาให้เป็นยักษ์ คน ครุฑ นาค สิงห์ โคน และช้าง จนเสร็จพิธีและให้วัดออกไปข้างละ 8 วา ขุดให้ลึกสี่วาครึ่ง ปักหินขนาดยาว 6 วา ทั้ง 8 ด้าน เรียบอธิฐสูง 4 วา จนมาถึงสระน้ำ ฝังหินแก้วแผ่นทั้ง 8 ด้าน และก่อขึ้นไปตามรูปแบบของเจดีย์ มีการฝังสิ่งของมีค่าต่างๆ ตลอดทั้งองค์พระเจดีย์ เมื่อเสร็จเป็นที่เรียบร้อยแล้วเจ้ากาคภาษาก็กลับไป หลังจากนั้นก็ได้มีการพัฒนาเพิ่มเติมในบริเวณนี้จนกลายเป็นศาสนสถานที่กว้างใหญ่ขึ้นโดยลำดับ โดยได้รับความร่วมมือจากเจ้าเมืองสิบสองนักษัตร คณะสงฆ์ลังกาวงศ์และประชาชนทั่วทุกสารทิศจนกลายเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับดินแดนต่างๆ อย่างกว้างไกลและยาวนานที่สุด จนกลายเป็นสถานที่สร้างบุญอันยิ่งใหญ่ที่สุดของดินแดนต่างๆ ในบริเวณนี้ การสร้างบุญดังกล่าวนี้จึงได้สะท้อนให้เห็นถึงคติการบูชาพระบรมสารีริกธาตุที่ประดิษฐานอยู่ในพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชที่สืบเนื่องมาอย่างยาวนานและเจริญรุ่งเรืองมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน (วรรณสิริ นุ่นสุข, 2545 : 115-116)

4.8.2 คติความเชื่อการสร้างสถูปเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ

คตินิยมในการสร้างสถูปเจดีย์ในยุคนี้นิยมสร้างเป็นรูปแบบประซัง ซึ่งเป็นคติความเชื่อที่ได้รับอิทธิพลมาจากลังกาทิ้งคังถือว่าพระบรมธาตุเจดีย์เป็นสัญลักษณ์ในการดำรงอยู่ของพระพุทธศาสนา อันเป็นเครื่องหมายแห่งการตั้งมั่นของพระพุทธศาสนาและความเจริญความบริสุทธิ์ของธรรมที่ถูกต้องในสังคม การสร้างพระเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุขึ้นเป็นศูนย์รวมความศรัทธา

เป็นอานิสงส์แก่ผู้สร้าง ผู้บูชาและเป็นประธานของพุทธสถานหรือวัดในดินแดนแห่งนั้น เช่น วัดพระปฐมเจดีย์ มีพระปฐมเจดีย์เป็นประธาน วัดพระธาตุพนม มีพระธาตุพนมเป็นประธาน วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร มีพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชเป็นประธาน วัดเขียนบางแก้ว มีพระธาตุเจดีย์วัดเขียนบางแก้วเป็นประธาน วัดสวี่ มีพระธาตุสวี่เป็นประธาน เป็นต้น

เจดีย์รูปแบบลังกาเป็นสิ่งที่ชี้ชัดว่านครศรีธรรมราชได้รับพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ด้วย อย่างหนึ่ง เจดีย์รูปแบบลังกาหรือที่นิยมเรียกกันในสมัยปัจจุบันว่าเจดีย์ทรงระฆังหรือทรงโอคว่ำ เหนือองค์ระฆังมีบัลลังก์และบนแกนกลางบัลลังก์มีกรวยยอดประดับปล้องไฉนเป็นชั้นๆ บนปลายสุดกรวยยอดมีลูกแก้วประดับที่ยอดของเจดีย์ เจดีย์ทรงลังกานั้นมักจะประดับปล้องไฉนไว้เป็นจำนวนมาก เช่น ลุวันเวไลเจดีย์ ในนครอนุราชปุระ ประเทศศรีลังกา และพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช ในนครศรีธรรมราช เป็นต้น (สถาพร อรุณวิลาศ, 2539 : 81)

การสร้างเจดีย์ทรงลังกานอกจากการบรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าแล้วก็ยังเป็นการประกาศหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าอีกด้วย เช่น ฐานสี่เหลี่ยมของเจดีย์ หมายถึง อริยสัจ 4 ฐานที่เรียงกันสามชั้นหมายถึงไตรภูมิ โดยความหมายขององค์พระเจดีย์ หมายถึง พระพุทธศาสนาอันเป็นที่พึ่งของสัตว์โลกทั้งสามโลกหรือไตรภูมิ คือ กามภูมิ รูปภูมิและอรุภูมิ มี อริยสัจ 4 เป็นธรรมข้อพิจารณาอันทำให้ผู้ปฏิบัติตามได้บรรลุถึงพระนิพพาน ส่วนปล้องไฉนบนส่วนยอดคือชั้นของภูมิฝ่ายสุดอันเป็นไปของสัตว์ผู้ประพฤติชอบมีพระนิพพานเป็นยอดสูงสุด

4.8.3 คติความเชื่อการทำรูปช้างล้อมรอบฐานพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช

การทำรูปช้างล้อมรอบองค์พระบรมธาตุเจดีย์นั้นน่าจะมีความสำคัญที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อทางพระพุทธศาสนา เพราะว่าช้างเป็นสัตว์ที่มีความเกี่ยวข้องกับคติความเชื่อทางศาสนามาตั้งแต่ สมัยโบราณและการทำแถวช้างประดับรอบฐานเจดีย์นั้นน่าจะมคติมาจากช้างค้ำหรือช้างยืนแบกโลกแบกจักรวาล จากคัมภีร์ศาสนาพราหมณ์ในเรื่องมหากาพย์รามายณะได้มีการกล่าวถึงเรื่องช้างค้ำจักรวาล โดยมีการกล่าวถึงช้างยืนแบกโลกหรือจักรวาลที่อยู่ใต้โลกประจำทิศ 4 ทิศมี 4 เชือก เรียกว่า “ช้างแห่งจักรวาล” ลักษณะรูปแบบของช้างค้ำที่ปรากฏในพระพุทธศาสนามีทั้งในประเทศอินเดีย และศรีลังกา

ส่วนเจดีย์ช้างล้อมในนครศรีธรรมราชนั้นได้รับอิทธิพลทางศิลปะของลังกาที่ได้แพร่หลายเข้ามาพร้อมกับพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ ซึ่งได้ปรากฏขึ้นเป็นครั้งแรกที่พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชในปลายพุทธศตวรรษที่ 18 ต่อมาได้ปรากฏเป็นเจดีย์แบบหนึ่งที่ได้รับคามนิยมในกรุงสุโขทัย ช้างล้อมรอบองค์เจดีย์เป็นคติความเชื่อของชาวลังกาว่าการทำช้างล้อมรอบองค์พระเจดีย์นั้นอาจจะได้คติมาจากการแห่เชิญพระบรมสารีริกธาตุที่เคยกระทำมาแต่โบราณ การที่ใช้ช้างนั้นก็เพราะถือกันว่าช้างเป็นสัตว์ประเสริฐ แม้ในพงศาวดารของไทยก็เคยมีการกล่าวถึงการเชิญพระบรมสารีริกธาตุโดยช้างไปยังนครเชียงใหม่ จึงเป็นที่ทราบกันโดยทั่วไปและน่าจะเป็นเพราะ

คติความเชื่อดังกล่าวของชาวลังกา จึงได้ทำรูปช้างเทินพระเจดีย์เอาไว้ ดังนั้นจึงได้รับการนำมาเผยแพร่ในนครศรีธรรมราชและประเทศไทยเป็นลำดับต่อมา (สุรพล คำริห์กุล, 2545 : 2)

4.8.4 คติความเชื่อเรื่องการรักษาพระธาตุหรือพระบรมธาตุเจดีย์

คติความเชื่อการรักษาพระธาตุหรือพระบรมสารีริกธาตุบนหาดทรายแก้ว เมื่อครั้งคณะธรรมทูตลังกานำพระบรมสารีริกธาตุฝังลง ณ หาดทรายแก้ว ซึ่งก่อนพระเจดีย์องค์เล็กๆ สรวมไว้ และผูกกาภาพยนตร์รักษาพระบรมสารีริกธาตุ เมื่อพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชสร้างเมืองบนหาดทรายแก้ว และทรงขุดค้นหาพระบรมสารีริกธาตุขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าบนหาดทรายแก้ว ซึ่งเป็นระยะเวลาประมาณสองร้อยกว่าปีคลื่นลมได้ซัดและพัดพาเอาทรายขึ้นทับถมเจดีย์องค์เล็กเดิมจนทรายเรียบเสมอกัน พระพุทธคำเถียรและคณะสงฆ์ได้ออกสืบหาคนเฒ่าคนแก่ที่เคยอาศัยอยู่ที่บริเวณหาดทรายแก้วมาแต่เดิมให้ช่วยชี้แนะสถานที่ที่ฝังพระบรมสารีริกธาตุ ครั้นเมื่อขุดลงไปก็ได้รับการขัดขวางจากกาภาพยนตร์ซึ่งเกิดจากอาถรรพณ์ที่คณะทูตลังกาได้ทำเอาไว้ จึงต้องเที่ยวหาคนดีที่มีวิชาความรู้มาทำพิธีแก้จึงจะขุดพระบรมสารีริกธาตุขึ้นมาสมโภชและสร้างเจดีย์บรรจุไว้

กาภาพยนตร์ที่รักษาพระบรมสารีริกธาตุบนหาดทรายแก้วมี 4 ผูก คือ กาฝูงสี่ดำเรียกว่า กาเดิม กาฝูงสีแดงเรียกว่า กาชาด กาฝูงสีขาวเรียกว่า กาแก้ว และกาฝูงสีเหลืองเรียกว่า การาม กาภาพยนตร์ที่รักษาพระบรมธาตุเจดีย์ทั้งสี่พวกต่อมาเมื่อมีพระสงฆ์มีวัดในพระพุทธศาสนาขึ้นในเมืองนครศรีธรรมราช พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราช จันทรภาณุศรีธรรมราช ทรงกำหนดเขตพุทธาวาสบริเวณรายรอบองค์พระบรมธาตุเจดีย์และจัดระเบียบคณะสงฆ์โดยการยึดเอานัยกาภาพยนตร์ที่เคยรักษาพระบรมธาตุเจดีย์ ทรงแบ่งคณะสงฆ์ออกเป็น 4 คณะ คือ คณะกาเดิม คณะกาชาด คณะกาแก้ว และคณะการามตามที่กล่าวมาแล้วสงฆ์หัวหน้าคณะเทียบเท่าสังฆราชของแต่ละคณะ ซึ่งต่อมาพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราช จันทรภาณุศรีธรรมราช ทรงพิจารณาเห็นว่า เป็นมงคลนาม ทรงแต่งตั้งเป็นสมณศักดิ์การรักษาพระบรมธาตุเจดีย์ คือ คณะกาเดิมหัวหน้าเป็นพระครูกาเดิม คณะกาชาดหัวหน้าเป็นพระครูกาชาด คณะกาแก้วหัวหน้าคณะเป็นพระครูกาแก้ว และคณะการามหัวหน้าคณะเป็น พระครูการามเป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน (ดิเรก พรตเสน, 2554 : 190-197)

4.8.5 คติความเชื่อเรื่องการบูชาพระบรมธาตุเจดีย์ด้วยดอกไม้เงินดอกไม้ทอง

พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชมีความเก่าแก่ทางประวัติศาสตร์และเป็นศูนย์รวมจิตใจของผู้คนทั่วทุกสารทิศ เพราะมีความเชื่อว่าเป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุที่แท้จริง จึงทำให้เกิดคติความเชื่อในการบูชาพระบรมธาตุเจดีย์องค์นี้อย่างมากมายหลายรูปแบบ เช่น การบูชาด้วยวัตถุสิ่งของมีค่า การบูชาด้วยการกราบไหว้ เป็นต้น การบูชาพระบรมธาตุเจดีย์ด้วยดอกไม้เงินดอกไม้ทอง จึงเป็นวิธีการบูชาอีกอย่างหนึ่งที่เป็นระบบความเชื่อที่ถูกสร้างขึ้นโดยกษัตริย์ศรีธรรมมาโคกราช และพระพุทธศาสนาหลังกวางค์ที่มีพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชเป็นศูนย์กลางความเชื่อและพิธีกรรม คติความเชื่อนี้จึงเป็นระบบความเชื่อท้องถิ่นที่ผู้คนในท้องถิ่นมีความเชื่อกันว่าการบูชา

พระบรมธาตุเจดีย์แล้วจะก่อให้เกิดผลตามที่ตนต้องการจากการทูลขอต่อพระพุทธเจ้า เช่น การบูชาเพื่อสั่งสมบุญกุศลในชาตินี้และชาติหน้า การสั่งสมบารมีธรรมเพื่อความเป็นสิริมงคลแก่ผู้บูชาและครอบครัว การ बनบานศาลกล่าวและการขอความอุดมสมบูรณ์แก่พืชผลทางการเกษตร จึงเป็นสาเหตุให้เกิดประเพณีการบูชาพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชด้วยดอกไม้เงินดอกไม้ทอง เงินและทองเป็นวัสดุที่มีคุณค่ามีราคาและมีความคงทนถาวรมากกว่าแร่ธาตุอื่นๆ ซึ่งมักจะใช้กันโดยทั่วไปในท้องถิ่นขณะนั้น ดอกไม้เงินดอกไม้ทองจึงเป็นดอกไม้ที่มีความคงทนถาวรเหมาะที่จะเป็นเครื่องสักการบูชาแด่พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช ดอกไม้เงินดอกไม้ทองที่นิยมนำมาถวายแด่พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช ได้แก่ ดอกไม้ที่มีความเป็นมาทางประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา เช่น ดอกบัว ต้นโพธิ์ ต้นสาละหรือต้นรัง ดอกไม้ที่มีจินตนาการแบบสร้างสรรค์และดอกไม้ที่เป็นพืชพรรณท้องถิ่น เช่น ต้นตาล ต้นหมาก รวงข้าว เป็นต้น

การอุทิศถวายดอกไม้เงินดอกไม้ทองแด่พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชเป็นวิถีชีวิตของผู้คนในอดีตที่มีความผูกพันกับระบบความเชื่อความศรัทธาต่อพระบรมธาตุเจดีย์ ดังที่เหล่าพุทธศาสนิกชนได้ถวายสิ่งที่ดีที่สุดและมีการสร้างสรรค์อย่างประณีตบรรจง พร้อมกับความตั้งใจอย่างแรงกล้าในการถวายดอกไม้เงินดอกไม้ทองแด่พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช จึงได้มีการเตรียมดอกไม้เงินดอกไม้ทองจากท้องถิ่น และบางคณะเดินทางมาจ้างช่างฝีมือในศูนย์กลางเมืองนครศรีธรรมราช การถวายดอกไม้เงินดอกไม้ทองแด่พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชจึงเป็นประเพณีปฏิบัติมาตั้งแต่กษัตริย์ ข้าราชการบริวาร เจ้าเมืองนักษัตริย์ เศรษฐี พ่อค้าและประชาชน ดอกไม้เงินดอกไม้ทองที่มีผู้นำมาถวายแด่พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช ปัจจุบันที่เหลืออยู่เพียงบางส่วนได้เก็บไว้ที่วิหารเขียน พิพิธภัณฑสถานวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช (วรรณสีรี นุ่นสุข, 2545 : 40-51)

4.8.6 คติความเชื่อเรื่องพระนามของกษัตริย์ผู้ปกครองเมืองนครศรีธรรมราช

คติความเชื่อเกี่ยวกับพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราช กษัตริย์ผู้ครองอาณาจักรพระพุทธศาสนาหรือนครศรีธรรมราช ซึ่งมีพระนามว่า “ศรีธรรมมาโคก” หรือ “ศรีธรรมมาโคกราช” ตามที่ปรากฏพระนามอยู่ในตำนานเมืองนครศรีธรรมราช ตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราช พระนิพนพานโสทรและเอกสารอื่นๆ นั้น พระนามนี้เป็นตำแหน่งของกษัตริย์ผู้ทรงอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์และปกครองอาณาจักรนครศรีธรรมราช เพราะกษัตริย์ผู้ปกครองอาณาจักรนครศรีธรรมราชมีอยู่หลายพระองค์ทั้งที่มีพระนามจริงอยู่แล้วเมื่อมาเป็นกษัตริย์ปกครองอาณาจักรนครศรีธรรมราชก็ต้องเฉลิมพระนามใหม่ว่า พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชหรือพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชหรือศรีธรรมมาโคกรมหาราชอีก จนกระทั่งพระนามศรีธรรมมาโคกราชกลายเป็นพระนามจริงและพระนามเดิมของพระองค์ทรงหายไปก็มี ซึ่งกษัตริย์ผู้ปกครองอาณาจักรนครศรีธรรมราชปฏิบัติตามแบบอย่างของ พระเจ้าอโศกมหาราชกษัตริย์องค์ที่ 3 ในราชวงศ์เมารยะ เมื่อพระองค์ได้ขึ้นครองราชย์ก็ตั้งพระราชฤทัยที่

จะขยายอาณาจักรให้กว้างใหญ่ออกไปตามเยี่ยงอย่างของพระอัยกาและพระราชบิดาที่ได้ประพศิตมาแต่ก่อน จึงได้ยกกองทัพไปตีประเทศกิงคราฐหมายจะขยายราชอาณาจักรต่อไปทางฝ่ายอินเดียตอนใต้ แต่เมื่อพระเจ้าอโศกมหาราชได้ทำสงครามมีชัยชนะทรงได้ประเทศกิงคราฐไว้ในอำนาจ พระองค์ทรงทราบในภายหลังว่าการรบพุ่งกันในครั้งนั้นมีพวกชาวกิงคราฐถูกฆ่าฟันตายเป็นจำนวนแสนกว่าคนจึงทรงเกิดความสังเวชพระราชหฤทัย ทรงปรารถนาว่าการที่พระมหากษัตริย์แสวงหาเกียรติยศและอาณาเขตด้วยการทำให้มนุษย์เดือดร้อนล้มตายอย่างนั้นก็หาควรไม่ ตั้งแต่นั้นมาพระเจ้าอโศกมหาราชก็เกิดความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา ทรงเลิกทำศึกสงครามขวนขวายแต่ในการที่จะบำรุงพระราชอาณาเขตโดยทางธรรม ต่อมาพระองค์ทรงได้พระนามใหม่ว่า “พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราช” (ประพัฒน์ ตรีณรงค์, 2547 : 29-30)

การที่นครศรีธรรมราชในอดีตเคยมีชื่อเรียกว่าเมืองปาฏลีบุตรหรือปาฏลีบุตรนครนั้น อาจจะมีมูลเหตุมาจากเหตุการณ์อันเกี่ยวกับการบำเพ็ญพระราชกุศลของพระเจ้าอโศกมหาราชมากกว่า ซึ่งในหนังสือชื่อว่า พุทธสถานในอินเดียโบราณ กล่าวว่า

“...ปาฏลีบุตรเมืองหลวงแห่งจักรวรรดิเมธ ตามหลักฐานบันทึกของหลวงจีนฟาเหียน แสดงว่าพระเจ้าอโศกได้ทรงดำเนินกิจกรรม เพื่อประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา ทรงได้เริ่มกระทำที่เมืองปาฏลีบุตรเป็นครั้งแรก พระองค์ทรงได้นำเอาพระบรมสารีริกธาตุที่ได้บรรจุไว้ในสถูปทั้งเจ็ดแห่งมาบรรจุไว้ในสถูปใหม่ที่พระองค์ทรงสร้างขึ้นทั่วพระราชอาณาจักรของพระองค์และสถูปแห่งแรกของพระองค์ก็สร้างขึ้นที่เมืองปาฏลีบุตร...”

การที่เมืองนครศรีธรรมราชมีชื่อว่าเมืองปาฏลีบุตรน่าจะเป็นเพราะเหตุนี้ เมื่อนำพระนามของพระเจ้าอโศกมหาราชที่ได้เฉลิมพระนามใหม่ว่า “พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราช” มาเป็น พระนามของพระเจ้าแผ่นดินผู้ครองนครศรีธรรมราชแล้วก็น่าจะเรียกชื่อราชธานีของพระองค์ว่านครปาฏลีบุตรหรือปาฏลีบุตรนครได้เช่นเดียวกัน ต่อมาก็ได้นำเอาพระนามของกษัตริย์ผู้ปกครองมาเป็นชื่ออาณาจักรใหม่ว่า “นครศรีธรรมราช” (ประพัฒน์ ตรีณรงค์, 2547 : 32)

ในตำนานสุวรรณปุระวงศ์ ซึ่งเป็นตำนานของลังกาได้เรียกชื่อนครอันมีพระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองนั้นว่า “สุวรรณปุระ” ตำนานนี้ได้กล่าวไว้ว่าพระเจ้าแผ่นดินกรุงสุวรรณปุระสืบพระวงศ์มาจากพระเจ้าอโศกมหาราชแห่งเมารยวงศ์ (พระเจ้าแผ่นดินโบราณที่ไชยาและนครศรีธรรมราช จึงมีพระนามว่า ศรีธรรมมาโคก) พระเจ้าแผ่นดินวงศ์นี้มีพระนามเป็นพระพุทธเจ้า พระสาวกของพระพุทธเจ้ามีพระนามเป็นพระโพธิสัตว์และมีพระนามเป็นเทวดา เช่น พระศรีพุทธัสสะคุณอรณพมาราวิชโยตุรงค์ ไตรโลกยราช พระอินทร์ พระวิษณุ และพระจันทรภาณุ เช่นเดียวกันกับพระนามของกษัตริย์ลังกา ในตำนานเมืองนครศรีธรรมราช ตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราช พระนิพนพานโสทรและเอกสารอื่นๆ ได้กล่าวว่าพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชเดิมอยู่ที่เวียงสระภายหลังได้โยกย้ายมายังหาดทรายแก้วเมืองนครศรีธรรมราช เพื่อตั้งเมืองใหม่และขุดรื้อนำเอาพระบรมสารีริกธาตุของ

พระพุทธเจ้าขึ้นมาบรรจุพระบรมธาตุลงไว้สร้างพระธาตุองค์ใหม่ขึ้นมาและในลายแทงเจดีย์วัดแก้วไชยกกล่าวว่ “เจดีย์วัดแก้ว ศรีธรรมาโศกสร้างแล้ว แลเห็นเรื่องรอง สี่เท้าเหยียบปากพะเนียงทองใครคิดต้อง กินไม่สิ้นเลย” ดังนั้นพระเจ้าศรีธรรมาโศกราชในตำนานต่างๆ ดังที่กล่าวมานั้นอันหมายถึงลูกหลานสืบเชื้อสายของพระเจ้าอโศกมหาราชหรือเป็นพระญาติอันเป็นแบบอย่างทางพระพุทธศาสนา (ธรรมทาส พานิช, 2542 : 22-23)

4.8.7 คติความเชื่อเรื่องพระพุทธรูปสิงห์

พระพุทธรูปสิงห์ที่ประดิษฐานอยู่ ณ หอพระพุทธรูปสิงห์ ชาวนครศรีธรรมราชมีความเชื่อว่าเป็นพระพุทธรูปสิงห์ที่พระเจ้าศรีธรรมาโศกราช จันทรภาณุศรีธรรมราช ทรงขอมมาจากกษัตริย์ลังกา เรื่องราวที่เกี่ยวกับพระพุทธรูปสิงห์ในลังกา สิงคินทานได้กล่าวว่เป็นพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นในลังกาเมื่อปี พ.ศ.700 ชาวสิงห์ลกับพระอรหันต์ 20 องค์ใคร่อยากจะได้เห็นพระพุทธเจ้า ความปรารถนานี้ทราบถึงพระยานาคตนหนึ่งจึงทูลรับอาสาเนรมิตพระพุทธเจ้าถวายทอดพระเนตรให้พระอรหันต์ชม ซึ่งเป็นพระพุทธรูปปางสมาธิเหนือรัตนบัลลังก์ สมบูรณ์ด้วยมหาปุริสลักษณะ เป็นที่บังเกิดความเลื่อมใสศรัทธาจึงสร้างพระปฏิมาแทนองค์พระพุทธเจ้า หล่อพระพุทธรูปขึ้นองค์ด้วยทองสัมฤทธิ์ถวายนามว่ พระพุทธรูปสิงห์ ซึ่งมีความหมายว่ทรวดทรงอวยวะทั้งปวงละม้ายคล้ายราชสีห์ ตำนานเกี่ยวกับพระพุทธรูปสิงห์ยังปรากฏในชินกาลมาลีปกรณ์ได้กล่าวถึงเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชได้ทูลขอพระพุทธรูปสิงห์กับกษัตริย์ลังกา เพื่อถวายตามพระราชประสงค์ของพ่อขุนรามคำแหงทรงได้นำมาประดิษฐานที่เมืองนครศรีธรรมราชและนำไปประดิษฐานในอาณาจักรสุโขทัย ส่วนตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราชและตำนานเมืองนครศรีธรรมราชได้กล่าวว่ว่า พระสิงห์เสด็จมาจากเมืองลังกาล่องน้ำมาทะเลมาถึงเกาะปึงและเสด็จมาถึงหาดทรายแก้วเมืองนครศรีธรรมราช พระพุทธรูปสิงห์จึงเป็นพระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมืองนครศรีธรรมราชมาแต่โบราณที่ได้รับความนิยมนับถือสูงสุดองค์หนึ่ง ความเชื่อความศรัทธาและการนับถือพระพุทธรูปสิงห์ในนครศรีธรรมราช จึงได้มีการสร้างพระพุทธรูปสิงห์ตลอดมา การสร้างพระพุทธรูปสิงห์จึงเป็นการเผยแพร่พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์อีกแบบหนึ่งหรือพระพุทธรูปสิงห์เป็นพุทธสัญลักษณ์ของพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ในอาณาจักรนครศรีธรรมราชและบริเวณใกล้เคียง (พระโพธิ์รังสี, 2506 : 10)

4.8.8 คติความเชื่อการสร้างรอยพระพุทธรูปบาทนครศรีธรรมราช

คติความเชื่อเรื่องรอยพระพุทธรูปบาทปรากฏหลักฐานในคัมภีร์มหาวงศ์ได้กล่าวถึงการบูชารอยพระพุทธรูปบาทในลังกาทวีปนั้นเริ่มตั้งแต่สมัยพุทธกาล เมื่อพระพุทธองค์ได้ทรงประทับรอยพระบาทบนยอดเขาสุมนภู เพื่อประทานให้เหล่าเทพประจำท้องถื่นและวิญญาณธรรมชาติที่พิทักษ์รักษาลังกาทวีป การประทับรอยพระบาทนี้เท่ากับเป็นการประกาศชัยชนะของพระพุทธเจ้าและพระพุทธศาสนาที่มีต่อเทพเจ้า ซึ่งเป็นศาสนาและความเชื่อดั้งเดิมในดินแดนลังกา เขาสุมนภูเคยเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่เชื่อกันว่มีเทพเจ้าพื้นเมืองและวิญญาณบรรพบุรุษพำนักอยู่บนภูเขา เมื่อเทพเจ้า

นามว่า “มหาสมณ” ยอมรับพระบรมศาสดาและพระธรรมของพระองค์ รอยพระพุทธรูปที่ประทับบนเขาสุมนภูฏ (คณฺย ปรีชาเพิ่มประสิทธิ์, 2555 : 84) จึงกลายเป็นสัญลักษณ์บนสถานที่อันศักดิ์สิทธิ์ทางพระพุทธศาสนาในลังกาและเป็นต้นแบบของรอยพระพุทธรูปจำลองที่ศูนย์กลางของพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์เมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งมีรอยพระพุทธรูปจำลองที่ฝาผนังด้านซ้ายของทางขึ้นลานประทักษิณ วิหารพระทรงม้าและรอยพระพุทธรูปจำลองที่ประดิษฐานอยู่ในวิหารรอยพระพุทธรูปจำลองเหล่านี้ได้จำลองมาจากต้นแบบที่ผ่านกรุงสุโขทัยมายังเมืองนครศรีธรรมราช

สำหรับการเผยแผ่พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ในอดีต มีวิธีเผยแผ่พระพุทธศาสนาอยู่ 2 ลักษณะ คือ ลักษณะแรก การเผยแผ่พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ของภิกษุอรุณวาสี ซึ่งได้นำคณะจาริกไปตามภูมิภาคต่างๆ เมื่อเห็นสถานที่อันเหมาะสมแก่การบำเพ็ญภทธศึกษาศีก์ก็มักจะสร้างรอยพระพุทธรูปไว้เป็นเครื่องหมายอันเป็นสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ รอยพระพุทธรูปในฐานะวัตถุศักดิ์สิทธิ์จึงทำหน้าที่เชื่อมโยงให้พุทธศาสนิกชนได้ศรัทธากับพระผู้มีพระภาคเจ้ามากยิ่งขึ้น เพราะลำพังความศรัทธากับคำสอนทางพระพุทธศาสนาย่อมก่อพลังศรัทธาได้น้อยกว่าการนำรอยพระพุทธรูปที่กำกับไว้ด้วยตำนานอันเก่าแก่และพิสดารมาเชื่อมโยงให้ชาวพุทธได้เข้าใจพระศาสดามากยิ่งขึ้น จึงเป็นสาเหตุให้คนในท้องถิ่นได้เล่าขานเป็นตำนานสืบต่อกันมาว่าพระพุทธรูปองค์เสด็จมาประทับรอยพระพุทธรูปไว้ ณ สถานที่แห่งนี้ และลักษณะที่สอง การเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่เกิดขึ้นใกล้สมัยพุทธกาล ในครั้งที่สามารถหาพระบรมสารีริกธาตุได้เป็นจำนวนมาก สมณฑุผู้เป็นหัวหน้ามักจะนำพระบรมสารีริกธาตุจำนวนหนึ่งติดตัวไปตามสถานที่ที่ปรารถนาจะให้เป็นศูนย์กลางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ซึ่งมักจะเป็นเมืองที่มีความเจริญแล้วหรือเป็นเมืองที่มีกษัตริย์ปกครองเป็นหลักฐานมั่นคง เมื่อชนในท้องถิ่นรับนับถือพระธรรมคำสอนดีแล้วจึงได้สร้างพระเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุขึ้นเป็นศูนย์รวมความศรัทธาและเป็นประธานของพระพุทธศาสนาในดินแดนแห่งนั้น (กลิน คงเหมือนเพชร, 2552 : 26-27) อาทิเช่น พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช พระธาตุไชยา พระธาตุวัดเขยิบบางแก้ว พระธาตุวัดสวี เจดีย์วัดเจดีย์งาม เป็นต้น

4.8.9 คติความเชื่อการปลุกต้นพระศรีมหาโพธิ์

คติความเชื่อในการนับถือต้นพระศรีมหาโพธิ์ เป็นปัจจัยที่สำคัญอีกประการหนึ่งในการส่งเสริมและการเผยแผ่พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ โดยถือเป็นเครื่องหมายแห่งการตรัสรู้และการสืบทอดพระพุทธศาสนาที่บริสุทธิ์ ในคัมภีร์อรุณกถาได้พรรณนาถึงปาฏิหาริย์ของต้นพระศรีมหาโพธิ์อย่างมากมาย่อมแสดงถึงความสำคัญของต้นพระศรีมหาโพธิ์จึงทำให้พุทธศาสนิกชนมีความเคารพนับถือต้นพระศรีมหาโพธิ์เป็นอย่างยิ่ง เช่น มีการยืนยันจากพุทธศาสนิกชนชาวศรีลังกาว่าพระพุทธรูปเมื่อยังพระชนม์ชีพอยู่กับพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธรูปองค์หลังการดับขันธและต้นพระศรีมหาโพธิ์มีความสำคัญเสมอกัน เป็นต้น นอกจากนี้ต้นพระศรีมหาโพธิ์เป็นต้นไม้ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าซึ่งเป็นบริโศกเจดีย์แล้ว ต้นพระศรีมหาโพธิ์ยังเป็นสัญลักษณ์ของการสืบทอดพระพุทธศาสนาจากอินเดียสู่

ศรีลังกา โดยการอัญเชิญห่อพระศรีมหาโพธิ์ของพระนางสังฆมิตตาเถรีพระธิดาของพระเจ้าอโศกมหาราช ซึ่งเป็นกษัตริย์ที่มีชื่อเสียงมากที่สุดในพระพุทธศาสนา องค์ประกอบเหล่านี้ยิ่งทำให้คนลังกามีความเชื่อและความเลื่อมใสในต้นพระศรีมหาโพธิ์ดุจดั่งพระพุทธเจ้าและเชื่อในอานิสงส์ของการบูชาต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถา ทุกวันนี้ชาวพุทธในลังกาสวดภาวนารอบลานพระศรีมหาโพธิ์ บ้างปิดกวาดลานทราย บ้างทำสมาธิ (สถาพร อรุณวิลาศ, 2539 : 87) แนวคิดเหล่านี้คงส่งผลมาถึงประเทศที่รับอิทธิพลพระพุทธศาสนาจากลังกา เช่นเดียวกับกับพระภิกษุชาวเมืองนครศรีธรรมราชได้เดินทางไปบวชแปลงและศึกษาพระพุทธศาสนาที่ลังกา ตอนกลับมานำห่อพระศรีมหาโพธิ์มาปลูกที่เมืองนครศรีธรรมราช ดังที่ตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราชได้กล่าวไว้ว่า พระมหามงคละเถระ (พระมหาเถรมงคละ) ได้นำห่อพระศรีมหาโพธิ์ใส่อ่างทองพร้อมทั้งคณะพุทธบริษัทลงสำเภามาจากลังกามาสร้างวัดปลูกและปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ (ทิศอุดร) ขององค์พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช เช่นเดียวกับพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชสร้างวัด เจดีย์ วิหาร พระพุทธรูป และปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์ในเมืองนครศรีธรรมราช และเมื่อครั้งที่พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชยกทัพไปรบกับท้าวอุทองที่บางสะพาน (บางตากร) ตอนที่พระองค์ทรงยกทัพกลับเมืองนครศรีธรรมราช ทรงสร้างวัด ก่อเจดีย์ และปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์มาตลอดทางจนถึงเมืองนครศรีธรรมราช ต้นพระศรีมหาโพธิ์เป็นต้นไม้สัญลักษณ์ในการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า จึงเป็นที่นิยมปลูกขึ้นภายในวัดทั่วทั้งอาณาจักรนครศรีธรรมราชและดินแดนพระพุทธศาสนา (ชวน เพชรแก้ว และปรีชา นุ่นสุข, 2520 : 142)

4.8.10 คติความเชื่อเรื่องเจ้าชายทนต์กุมาร เจ้าหญิงเหมซาลาและพระเชี้ยวแก้ว

ชาวพุทธในนครศรีธรรมราชมีความเชื่อว่าเจ้าชายทนต์กุมารและเจ้าหญิงเหมซาลาได้อัญเชิญพระทันตธาตุหรือพระเชี้ยวแก้วของพระพุทธองค์มาประดิษฐานในองค์พระบรมธาตุเจดีย์บนหาดทรายแก้ว ดังที่ปรากฏอยู่ในตำนานเมืองนครศรีธรรมราช ตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราช และพระนิพนธ์ไตรปิฎกกล่าว ซึ่งในมหาปริณิพพานสูตรกล่าวว่าพระเชี้ยวแก้วองค์หนึ่งเทวดาชั้นดาวดึงส์บูชา อีกองค์หนึ่งอยู่ในคันธารปุระ อีกองค์หนึ่งอยู่ในแคว้นของพระเจ้ากาลิงคะและอีกองค์หนึ่งพระยานาคบูชากันอยู่ พระเชี้ยวแก้วเป็นพระธาตุสำคัญ เพราะคัมภีร์อรรถกถากล่าวว่าเมื่อถวายพระเพลิงพระบรมศพของพระพุทธเจ้าแล้วมีพระธาตุ 7 ส่วนที่มีได้กระจายคือ พระเชี้ยวแก้ว 4 องค์ พระรากขวัญ 2 องค์ และพระอุณหิส 1 องค์ นอกนั้นกระจัดกระจาย พระธาตุเล็กๆ มีขนาดเท่าพินธุ ผักกาด ขนาดใหญ่เท่าเมล็ดข้าวสารหักกลางและขนาดใหญ่ยิ่งมีขนาดเท่าเมล็ดถั่วเขียวหักกลาง

คัมภีร์ทราธาตุงศ์กล่าวว่าพระเจ้าคหฬิระกษัตริย์แห่งนครทนต์บุรี แคว้นกาลิงคะ ทรงครอบครองดูแลرابไหว้พระเชี้ยวแก้วของพระพุทธองค์ ในกาลต่อมาเจ้าชายทนต์กุมารพระราชโอรสของกษัตริย์นครอุชเชนีเสด็จไปทันตปุระเพื่อจะบูชาพระทันตธาตุ พระเจ้าคหฬิระทรงมีพระธิดาพระองค์หนึ่งพระนามว่าเหมซาลา ทรงเห็นว่าพระทันตกุมารประกอบด้วยธรรมสมควรแก่วงศ์ตระกูล

จึงทรงยกพระราชธิดาให้และทรงมอบหน้าที่ให้ช่วยกันรักษาพระทันตธาตุไว้ ภายหลังมีพระกุมาร พระองค์หนึ่งได้เสด็จพร้อมไพร่พลจำนวนมากยกทัพประชิดเมืองเพื่อทำสงคราม พระเจ้าकुหสิวะจึงรับสั่งให้เจ้าชายทันตกุมารและเจ้าหญิงเหมซาลาแปลงเป็นพราหมณ์อัญเชิญพระทันตธาตุไปที่ลังกา ทวีป เนื่องจากเห็นว่าในลังกาทวีปมีพระธาตุของพระพุทธเจ้าประดิษฐานอยู่พระพุทธศาสนาก็เจริญรุ่งเรืองอีกทั้งภิกษุก็มีจำนวนมาก พระเจ้ามหาเสนผู้เป็นพระสหายก็เคยส่งคนมาบูชาพระทันตธาตุ ครั้นตรัสสั่งแล้วก็เสด็จออกรบและสิ้นพระชนม์ในสนามรบ พระกุมารพร้อมทั้งพระชายาได้อัญเชิญพระทันตธาตุขึ้นเหนือเศียรเดินทางไปถึงท่ามลิตติแล้วลงเรือไปสู่ลังกาทวีปพร้อมกับพ่อค้าทั้งหลายจนถึงท่าลังกายัญญนะ เข้าไปไหว้พระสังฆราชในมหาวิหาร พระเถระจึงไปแจ้งข่าวพระทันตธาตุแก่พระเจ้าสิริเมฆวรรณะ พระราชาทรงทราบข่าวแล้วทรงบังเกิดปีติเป็นอย่างยิ่ง พระองค์เสด็จไปรับพระทันตธาตุที่เมฆศิริมหาวิหารทรงบูชาพระทันตธาตุ พระราชทานทรัพย์และฐานันดรแก่เจ้าชายและเจ้าหญิงเป็นจำนวนมาก หลังจากนั้นทรงเสด็จหายสถานทีประดิษฐานพระเขี้ยวแก้วด้วยราชรถที่ขุ้มประตูเมือง อนุราชประดานทิศเหนือตรงสถานที่พระมหินทเถระเคยแสดงธรรมและอัญเชิญพระทันตธาตุไปประดิษฐานในพระราชวัง เมื่อทรงสร้างอภยุตตรวิหารเสร็จแล้วจึงอัญเชิญพระทันตธาตุไปประดิษฐาน ทรงประกาศพระราชโองการให้มีการฉลองบูชาพระทันตธาตุทุกปีสืบทอดเป็นประเพณีมาจนถึงปัจจุบัน (दन्य प्रिषा पेम प्रसिथी, 2555 : 250-251)

ส่วนตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราชและตำนานเมืองนครศรีธรรมราชมีความคล้ายคลึงกันโดยมีใจความว่าเมืองทนต์บุรี ซึ่งมีกษัตริย์ชื่อท้าวโกสีหราชได้ครอบครองพระทันตธาตุของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอยู่นั้น ซึ่งมีกษัตริย์เมืองอื่นมารบเพื่อแย่งชิงพระทันตธาตุ เจ้าชายทันตกุมารและเจ้าหญิงเหมซาลาสองพี่น้องได้อัญเชิญพระทันตธาตุหลบหนีออกจากเมืองมุ่งหน้าไปยังเกาะลังกา แต่เรือประสบอุบัติเหตุล่มลงกลางทะเล กษัตริย์สองพี่น้องได้ลอยมาติดชายฝั่งและเดินเท้ามาจนพบหาดทรายแก้วจึงได้ทำการฝังพระบรมสารีริกธาตุไว้ ต่อมากษัตริย์สองพี่น้องได้พบกับพระมหาเถรพรหมเทพ ซึ่งได้ทำนายไว้ว่าภายหน้าที่บริเวณหาดทรายแก้วนี้จะมีกษัตริย์ชื่อพระยาศรีธรรมมาศกราชมาสร้างเมืองและพระธาตุเจดีย์ หลังจากนั้นพระมหาเถรพรหมเทพก็จากไป ส่วนเจ้าชายและเจ้าหญิงได้ขุดพระทันตธาตุขึ้นมาและนำกลับไปยังเกาะลังกา เมื่อเดินทางไปถึงเกาะลังกาจึงมอบพระทันตธาตุให้แก่กษัตริย์ลังกา พระราชาทรงได้ประทานพระบรมสารีริกธาตุกลับมาให้จำนวนหนึ่งเพื่อให้นำไปบรรจุในเจดีย์ที่หาดทรายแก้วดังเดิม (दन्य प्रिषा पेम प्रसिथी, 2555 : 251)

เนื้อความของตำนานพระธาตุนครศรีธรรมราช ตำนานเมืองนครศรีธรรมราช และพระนิพนพานโสรนั้นเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริงในประวัติศาสตร์ศรีลังกา ในรัชกาลของพระเจ้าสิริเมฆวรรณะในราวพุทธศตวรรษที่ 9 ต่อมาราวปี พ.ศ.1740-1743 พระธรรมกิตติมหาเถระได้แปลคัมภีร์ท้าวธาตุวงศ์จากภาษาสิงหลเป็นภาษามาคธีในรัชสมัยของพระราชินีลีลาวดี ต่อมาปลายพุทธศตวรรษที่ 18 พระภิกษุชาวลังกาได้นำพระพุทธรูปปางปางจากเกาะลังกามาเผยแพร่และ

สร้างพระบรมธาตุเจดีย์แบบลังกาขึ้นที่เมืองนครศรีธรรมราชแล้วผู้คนนานเป็นร้อยเล่าเหตุการณ์จริงในเกาะลังกามาสู่เมืองนครศรีธรรมราช เพื่อแสดงให้เห็นว่าพระพุทธศาสนาที่มาจากลังกานั้นได้เผยแผ่เข้ามาสู่ดินแดนแห่งนี้ซึ่งได้มีการยอมรับนับถือกันอย่างแพร่หลาย (พระธรรมรัตโนภาส, 2519 : 10) และต่อมาในสมัยอยุธยาได้นำเอาคติความเชื่อเรื่องเจ้าชายทันตกุมารมาสร้างเป็นพระพุทธรูปทรงเครื่องฉลององค์แทนเจ้าชายทันตกุมารทรงแสดงปางห้ามญาติ ซึ่งประดิษฐานอยู่ด้านหน้าวิหารธรรมศาลาและนำเอาคติความเชื่อเจ้าหญิงเหมซาลามาสร้างเป็นพระพุทธรูปทรงเครื่องฉลององค์แทนเจ้าหญิงเหมซาลาทรงแสดงปางประทานอภัย ซึ่งประดิษฐานอยู่ภายในวิหารคดด้านหลังวิหารธรรมศาลา

4.8.11 คติความเชื่อเรื่องการสร้างพระพุทธรูปฉลององค์กษัตริย์

การสร้างพระพุทธรูปฉลององค์กษัตริย์ศูนย์กลางพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์และศูนย์กลางเมืองนครศรีธรรมราช ณ วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช ในอดีตการสร้างประติมากรรมบุคคลจำกัดอยู่เฉพาะกษัตริย์และเชื้อพระวงศ์เท่านั้น โดยจะสร้างเป็นพระพุทธรูปหรือเทวรูปที่มีจารึกระบุว่าจะสร้างขึ้นเพื่อเป็นตัวแทนบุคคลหนึ่ง เนื่องจากคนเหล่านั้นต้องการแสดงออกว่าตนมีฐานะเป็นพระพุทธเจ้าหรือเทพเจ้า ประเพณีการบูชาบุคคลในเมืองนครศรีธรรมราชอาจมาจาก 3 แนวคิด คือ แนวคิดแรก เรื่องการระลึกถึงบุคคลจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ของศูนย์กลางอาณาจักรเขมรที่กล่าวยกย่องกษัตริย์และเชื้อพระวงศ์ โดยขยายความว่ามีคุณสมบัติที่เปรียบได้กับเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และพระพุทธเจ้าหรือพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนา แนวคิดที่สอง เรื่องการจารึกถึงบุคคลจากประวัติศาสตร์สุโขทัยที่กล่าวว่ากษัตริย์ปรารถนาจะเป็นพระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์ เพื่อนำสัตว์ทั้งปวงข้ามสังสารวัฏตามคติของพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท และแนวคิดที่สาม สมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ที่มีการเปรียบกษัตริย์เป็นพระพุทธเจ้า และพระโพธิสัตว์ควบคู่ไปกับการเปรียบเทียบกษัตริย์เป็นเทพเจ้า (ปภาณิน เกษตรทัต, 2558 : 6-35)

การสร้างรูปสมมติที่เป็นพระพุทธรูปฉลององค์กษัตริย์ศูนย์กลางพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์และศูนย์กลางเมืองนครศรีธรรมราชสามารถแบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม คือ พระพุทธรูปทรงเครื่องฉลององค์และพระพุทธรูปแสดงปางต่างๆ ที่ไม่ทรงเครื่อง พระพุทธรูปทรงเครื่องฉลององค์ที่มีชื่อเรียกว่า “พระพุทธรูปทรงเครื่องต้นอย่างพระมหาจักรพรรดิ” สร้างขึ้นเป็นตัวแทนของกษัตริย์ในราชวงศ์ศรีธรรมมาโคกราชมี 3 องค์ ดังนี้

- 1) พระพุทธรูปทรงเครื่องฉลององค์แทนพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราช พระเจ้าจันทรรามู และพระเจ้าพงษากษัตริย์ ทรงแสดงปางมารวิชัย เพื่อบูชาและระลึกถึงกษัตริย์ทั้ง 3 พระองค์ที่สร้างความเจริญรุ่งเรืองให้แก่พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์และเมืองนครศรีธรรมราช ประดิษฐานอยู่บนฐานชุกชีในพระวิหารหลวง

2) พระพุทธรูปทรงเครื่องฉลององค์แทนพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราช เพื่อบูชาและระลึกถึงพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชที่พระองค์ทรงสร้างพระบรมธาตุเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าบนหาดทรายแก้ว ทรงอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาถึงกวางค์และคณะสงฆ์ สร้างเมืองนครศรีธรรมราช เมืองสิบสองนักษัตร และทรงครองอาณาจักรนครศรีธรรมราช ทรงแสดงปางมารวิชัย ประดิษฐานอยู่ที่วิหารสามจอม

3) พระพุทธรูปทรงเครื่องฉลององค์แทนเจ้าชายทันตกุมาร ทรงแสดงปางห้ามญาติ ประดิษฐานอยู่ด้านหน้าวิหารธรรมศาลา และพระพุทธรูปทรงเครื่องฉลององค์แทนเจ้าหญิงเหมชาลา ทรงปางห้ามสมุทรหรือประทานอภัย ประดิษฐานอยู่ภายในวิหารคดซึ่งอยู่ด้านหลังวิหารธรรมศาลา พระพุทธรูปทั้งสององค์ดังกล่าวนี้สร้างขึ้นเพื่อบูชาและระลึกถึงเจ้าชายทันตกุมารและเจ้าหญิงเหมชาลาที่ทั้งสองพระองค์ได้นำพระทันตธาตุและพระบรมสารีริกธาตุมาประดิษฐานบนหาดทรายแก้ว ลักษณะที่เป็นทรงเครื่องประกอบด้วยมงกุฎยอดสูง มีกรรเจียกจร กรองศอ ทับทรวง พาหุรัด ทองกร แหวนรอบปะวะหล้า พระอัมรงค์ทูนนิ้วพระหัตถ์ แสดงครองจีวรไว้ด้านในและห่มคลุม มีเครื่องประดับจีวรอีกครั้งหนึ่ง ประกอบด้วยสารีระดอประดับปั้นเหน่งรูปดอกไม้และมีสุวรรณกระถอบห้อยอยู่ การนุ่งสบงมีผ้าจีบหน้านาง มีเจียรระบาดและชายไหวแครงซ้อนกัน 3 ชั้น ทรงทองพระบาทและฉลองพระบาทเชิงงอน เครื่องทรงเหล่านี้เป็นเครื่องทรงสำหรับพระมหากษัตริย์ที่บันทึกไว้ในกฎมณเฑียรบาลด้วย

พระพุทธรูปทรงเครื่องฉลององค์ที่ประดิษฐานอยู่ในศูนย์กลางของพระพุทธศาสนาถึงกวางค์และศูนย์กลางเมืองนครศรีธรรมราช ณ วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร เมืองนครศรีธรรมราช เป็นการแสดงออกถึงคติที่ว่ากษัตริย์เปรียบเสมือนพระพุทธเจ้าหรือการสร้างพระบารมีเพื่อตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า และอีกคติหนึ่งว่ากษัตริย์มีฐานะเป็นจักรพรรดิราช ส่วนพระพุทธรูปที่แทนบุคคลที่ไม่ได้ทรงเครื่องนั้นสร้างเพื่อให้เป็นตัวแทนของอดีตกษัตริย์ ซึ่งแสดงแนวคิดเรื่องการบูชาบรรพชนในรูปแบบของพระพุทธเจ้า ดังเช่นพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชทรงสร้างพระพุทธรูปปางมารวิชัย ประดิษฐานในอุโบสถวัดท้าวโคตร (หลังเก่า) ตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราชกล่าวว่า เมื่อปี พ.ศ. 1919 หลวงศรีวรราชเป็นเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชและคุณหญิงผู้เป็นภริยาได้ก่อพระพุทธรูปและหล่อด้วยทองสำริด 2 องค์ สูง 7 ศอก เพื่อไว้บูชาและเป็นที่ระลึก ประดิษฐานอยู่ในวิหารเขียนวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร เป็นต้น

4.8.12 คติความเชื่อพระสงฆ์ลังกาที่เป็นแบบอย่างในเมืองนครศรีธรรมราช

พระภิกษุในเมืองนครศรีธรรมราชได้รับการถ่ายทอดความรู้ทางพระพุทธศาสนาทั้งในส่วนที่เป็นปริยัติธรรมและการปฏิบัติธรรมตามแบบอย่างพระภิกษุในเกาะลังกา ตลอดจนการเผยแผ่พุทธธรรมสู่วิถีชีวิตของผู้คนในสังคมซึ่งได้ทำให้เกิดแนวปฏิบัติกระทำสืบเนื่องกันมาจนกลายเป็นธรรมเนียมประเพณี เช่น การโอนทาน กรานกฐิน พิธีตามประทีป พิธีอาสนบูชา การเทศนามหาชาติ

เวสสันดร การอุทิศถวายที่กลัปนา เป็นต้น แนวคิดที่พระภิกษุจากเกาะลังกาถ่ายทอดสู่พระภิกษุในเมืองนครศรีธรรมราชจึงได้ปลูกฝังเป็นจารีตประเพณีที่กำหนดการประพฤติปฏิบัติของบุคคลในชุมชนเมืองนครศรีธรรมราช พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์จึงไม่ได้เป็นเพียงพิธีกรรมและคติความเชื่อเท่านั้น แต่ได้ถูกหลอมรวมเป็นเนื้อเดียวกันกับวิถีชีวิตทางสังคมวัฒนธรรมของชาวเมืองนครศรีธรรมราช (สถาพร อรุณวิลาศ, 2539 : 78-79)

นับตั้งแต่การยอมรับนับถือพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ที่ได้เข้ามาเผยแผ่ในอาณาจักรนครศรีธรรมราช พระสงฆ์เป็นกลุ่มบุคคลที่มีบทบาทในการเป็นผู้นำของชุมชนและสังคม โดยยึดถือเกาะลังกาเป็นแม่แบบแห่งความถูกต้องที่สืบทอดกันมาจากชมพูทวีป แม้กระทั่งเครื่องแต่งกายของพระภิกษุคือไตรจีวรที่มีสีแดงดำที่ประกอบด้วยสบง (ผ้านุ่ง) จีวร (ผ้าห่ม) และสังฆาฏิ (ผ้าซ้อนนอกหรือผ้าพาด) โดยมีรัดประคดหรือผ้าคาดเอวเพิ่มขึ้นอีกอย่างหนึ่ง เครื่องแต่งกายของพระภิกษุสงฆ์ก็ได้แบบอย่างมาจากพระภิกษุสงฆ์เกาะลังกา อีกทั้งสมณบริวารที่สำคัญของพระภิกษุสงฆ์คือ ตาลปัตร สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงประทานความเห็นว่าคุณคิดในการที่พระสงฆ์ถือตาลปัตรมาจากเกาะลังกา ปรากฏเรื่องราวในพุทธประวัติที่มีพระพุทธรักขิตาจารย์เขียนเรื่องปฐมโพธิ์ขึ้นในเกาะลังกา ตาลปัตรจึงนำมาเป็นเครื่องใช้ของพระสงฆ์ในการแสดงธรรมและพิธีสวดพระปริตรที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อคุ้มครองป้องกันอันตรายต่างๆ เช่น การขับไล่ภูตผีปีศาจ ไชยมบน โรคภัยไข้เจ็บ ตลอดจนใช้ในงานมงคลต่างๆ (สถาพร อรุณวิลาศ, 2539 : 79)

ลักษณะโครงสร้างทางความคิดของพระภิกษุในอาณาจักรนครศรีธรรมราชและประชาชนก็นำเอาแบบอย่างพระภิกษุลังกาที่มุ่งการปฏิบัติเจริญธรรมสูงสุดเพื่อให้บรรลุถึงพระนิพพาน แนวคิดดังกล่าวปรากฏอยู่ในหมู่พระภิกษุฝ่ายอรัญวาสี ซึ่งปรากฏว่าชนชั้นสูงและประชาชนโดยทั่วไปจะได้รับการถ่ายทอดในรูปของพิธีกรรมต่างๆ ดังจะเห็นได้จากการกลัปนา อุทิศที่ดิน แร่งงานสัตว์และสิ่งของให้กั้วัดซึ่งเป็นศูนย์กลางของชุมชน เพื่อผลอนานิสงส์ที่จะตอบสนองเป็นกุศลที่จะนำไปสู่พระนิพพานหรือการหลุดพ้น โดยขอให้อนานิสงส์ทั้งหลายได้ส่งให้ตนเองไปเกิดในยุคพระศรีอารีย์เพื่อจะได้ฟังพระธรรมและบรรลุประนิพพาน คติความเชื่อพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ที่ได้รับแบบอย่างภิกษุลังกาและได้นำมาผสมผสานให้เป็นความเชื่อท้องถิ่น

4.8.13 คติความเชื่อเรื่องการสร้างบารมีธรรม

คติความเชื่อเรื่องบารมีธรรมตามแนวคิดของพระพุทธศาสนาลังกา ดังที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาหลายสมัยทั้งในพระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกา รวมทั้งคัมภีร์ปกรณ์พิเศษอื่นๆ ซึ่งเป็นความเชื่อเรื่องการบำเพ็ญบารมีธรรม โดยเฉพาะอรรถกถาบาลีจากลังกาทวิปที่เข้ามาเผยแผ่ในนครศรีธรรมราชและสยามประเทศ อรรถกถาบาลีเดิมพระมหินทเธระนำเข้ามาในลังกาทวิปได้มีการแปลอรรถกถาบาลีเป็นภาษาสิงหลและคณะสงฆ์ฝ่ายมหาวีหารเป็นผู้เก็บรักษาไว้ ซึ่งมีการจารึกเป็น

ลายลักษณ์อักษรลงในใบลาน เช่นเดียวกับพระสงฆ์ชาวนครศรีธรรมราชที่เอาแบบอย่างจากการจารคัมภีร์ลงในใบลานเป็นธรรมเนียมปฏิบัติ

มหานิบาตชาดกเป็นชาดกที่แสดงถึงเรื่องบารมีธรรมที่แพร่หลายมาจากลังกาทวีป ถือเป็นความเชื่อทางพระพุทธศาสนาที่มีความศักดิ์สิทธิ์ที่พระภิกษุนิยมถ่ายทอด เพื่อประโยชน์ในการสอนหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาอย่างกว้างขวาง เมืองนครศรีธรรมราชได้รับรู้เรื่องราวเหล่านี้ในฐานะพระเจ้าห้าร้อยชาติ ดังเช่นความนิยมที่ปรากฏการสร้างภาพชาดกเหล่านี้ประดับไว้ที่ฐานสลุปฝาผนังอุโบสถ วิหาร เป็นต้น เพื่อให้เป็นที่สักการะของคนในชุมชนเป็นไปอย่างต่อเนื่องและการเทศน์มหาเวสสันดรชาดก (เทศน์มหาชาติ) พระสงฆ์ที่ได้ศึกษาพระพุทธศาสนาตามแบบอย่างลังกาก็จะนำเอาคติความเชื่อนี้เข้ามาเผยแพร่ทั้งในการสื่อสารด้วยศิลปกรรมและการแสดงธรรมเทศนาสั่งสอนประชาชนอยู่โดยทั่วไป (สถาพร อรุณวิลาศ, 2539 : 85-86)

ความสำคัญของมหานิบาตชาดกที่มีต่อการรับรู้ของประชาชนเมืองนครศรีธรรมราช เป็นการช่วยสร้างความเป็นปึกแผ่นให้กับชุมชน นอกจากพระสงฆ์จะทำหน้าที่สื่อสารธรรมในรูปนิทานชาดกก็ยังมีผู้เฒ่าผู้แก่เล่าให้ลูกหลานฟัง แม้จะเป็นผลพลอยได้เพลิดเพลินหย่อนใจ ซึ่งก่อให้เกิดความรู้สึกรวมกันของผู้คนในสังคม เช่น การสวดด้าน สารทเดือนสิบ แห่ผ้าขึ้นธาตุ เทศน์มหาชาติเวสสันดรชาดก เป็นต้น เป็นการอุทิศส่วนกุศลเพื่อสร้างบุญบารมีอย่างต่อเนื่อง

คติความเชื่อเกี่ยวกับการสั่งสมบารมีตามแนวของพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ที่มีพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชเป็นศูนย์รวมทางจิตใจ ดังคำกล่าวที่ว่า “ในชีวิตสักครั้งหนึ่งขอให้ได้มีโอกาสไปนมัสการพระธาตุก็ถือเป็นบุญยิ่งใหญ่ด้วยแรงศรัทธามีแก้วแหวนเงินทองติดตัวมาก็ถอดถวายแด่องค์พระธาตุด้วยหัวใจเปี่ยมสุข” การสร้างการซ่อมพระบรมธาตุเจดีย์ เจดีย์ราย พระพุทธรูป วิหารต่างๆ และทองคำที่หุ้มปลียอดพระธาตุเจดีย์มีจารึกว่าเป็นการสร้างบารมีขอให้เกิดทันศาสนาพระศรีอาริย์เมตไตรหรือพระศรีอาริย์และจารึกบนหวัระฆังสัมฤทธิ์ จารึกหลัก น.ศ.11 (น.ศ.พิเศษ) วัดคงคาหวัด อำเภอนาทม จันทวนนครศรีธรรมราช กล่าวว่า “สมภารวัดคงคาหวัดได้สร้างระฆังร่วมกับพระสงฆ์และทายกทายิกา ข้าพเจ้าเกิดภพใดขอให้ยินดีในยศศักดิ์ ศิล ธรรม มีผิวพรรณผ่องใส มีโภคทรัพย์ มีอาหารที่ดีได้รับประทานและขอให้ข้าพเจ้าเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต” เป็นต้น

4.8.14 คติความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรม

คติความเชื่อในเรื่องกฎแห่งกรรมเป็นปัจจัยที่สำคัญอีกประการหนึ่งในการส่งเสริมและเผยแพร่พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ที่ได้แสดงถึงลักษณะพิเศษของพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ เพื่อต้องการให้ผู้คนซึ่งนับถือพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ได้ประกอบแต่กรรมดีละเว้นกรรมชั่วด้วยการทำบุญให้ทาน รักษาศีลและเจริญจิตภาวนา แนวคิดและหลักธรรมเรื่องกรรมของพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ซึ่งหลักธรรมคำสอนได้ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาทั้งในพระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีการวมทั้งคัมภีร์ปกรณ์พิเศษอื่นๆ ซึ่งเป็นความเชื่อเรื่องกรรมและผลของกรรม เมื่อพระภิกษุได้นำ

พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์เข้ามาเผยแผ่ในเมืองนครศรีธรรมราชก็มุ่งสอนเรื่องกฎแห่งกรรม ดังเช่นนิทานชาดกหรืออรรถกถาเป็นนิทานในพระไตรปิฎกทั้งหมด 547 เรื่อง ซึ่งเป็นเรื่องของพระเจ้าสิบชาติ อันเกิดมาจากการบำเพ็ญความดีสิบชาติของพระพุทธเจ้า ก่อนที่จะได้ประสูติเป็นเจ้าชายสิทธัตถะ ทรงเป็นอำนวยการครองชีวิตเป็นกษัตริย์ทรงม้าหนีออกบวชในคืนหนึ่ง การบำเพ็ญทานในชาติของพระเวสสันดรนี้เป็นการบำเพ็ญทานที่ยิ่งใหญ่ ซึ่งคนเมืองนครศรีธรรมราชผูกกันเป็นลูกโซ่โยงให้เห็นว่าเป็นเรื่องของกรรมที่ส่งผลต่อเนื่องกัน ในประเด็นนี้คนเมืองนครศรีธรรมราชยังเชื่อมโยงนิทานเรื่องนางสิบสองกับนิทานเรื่องพระสุนกับนางมโนห์ราให้เป็นชาติที่ต่อเนื่องกันอีกด้วย เรื่องกฎแห่งกรรมจึงมีอิทธิพลต่อความคิดและจินตนาการของคนในเมืองนี้ ซึ่งนิทานชาดกและนิทานท้องถิ่นมีข้อคิดเชิงวัฒนธรรมที่สัมพันธ์กับสังคมในคติความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรม (ศิราพร ณ ถลาง, 2557 : 81)

ผู้คนภายในอาณาจักรนครศรีธรรมราชมีความเชื่อว่า กษัตริย์ผู้ปกครองนครศรีธรรมราชดังเช่นพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชผู้ทรงสร้างพระบรมธาตุเจดีย์และทรงสร้างเมืองนครศรีธรรมราชเจ้าหญิงเหมชาลาและเจ้าชายทันตกุมารผู้นำพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้ามาประดิษฐานบนหาดทรายแก้วเป็นผู้มีบุญหรือผู้มีบุญมาเกิด ส่วนประชาชนผู้อาศัยอยู่ในเมืองหลวงและเมืองสิบสองนักษัตรเป็นผู้มีบุญน้อยจึงต้องหมั่นทำคุณงามความดี ส่งสมบุญทานการกุศล ส่วนผู้ที่ประสบเคราะห์ร้ายเป็นผลไม่ดีของกรรมในอดีตที่ผ่านมา เช่น คนเดินทางถูกสัตว์กัดตายหรือคนนั่งเรือไปในทะเล เรือล่มจมน้ำตายหรือถูกพายุพัดเรือล่มตาย เป็นต้น อุบัติเหตุเหล่านี้ผู้คนภายในอาณาจักรนครศรีธรรมราชมีความเชื่อว่าเป็นกรรมเก่าของพวกเขาในอดีต และในขณะเวลาเดียวกันถ้ามีคนไปลักขโมยหรือปล้นจี้ถูกจับได้ขังคุก คนทั้งหลายมีความเชื่อและปลอบใจว่าเจ้าจิ้งกัมน้ำรับกรรมไปเถอะนะ เราทำมาไม่ดี เป็นต้น

4.8.15 คติความเชื่อเกี่ยวกับอันตรธาน 5 ประการ

คติความเชื่อที่ว่าพระพุทธศาสนาของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจักดำรงอยู่นับแต่ภายหลังมหานิพพานไปจนถึง 5,000 ปี ซึ่งไม่ปรากฏหลักฐานในครั้งพุทธกาลว่า สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้มีพุทธพจน์ทรงทำนายไว้ แต่ได้ปรากฏหลักฐานอยู่ในอรรถกถาภาษาบาลีซึ่งมีจุดหมายในการเขียนเพื่อผดุงปริยัติศาสนาหรือการศึกษาในพระพุทธศาสนาให้ดำรงอยู่และพัฒนาจนถึงขีดสุดพุทธศาสนิกชนชาวเมืองนครศรีธรรมราชและชาวเมืองสิบสองนักษัตรที่ยึดถือ คติความเชื่อตามแบบอย่างลังกา

คติความเชื่อทางพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ที่เกี่ยวกับอันตรธาน 5 ประการ (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2514 : 45) ดังนี้

- 1) อธิคมอันตรธาน ความเสื่อมสูญแห่งการตรัสรู้มรรคและผล
- 2) ปริยัติอันตรธาน ความเสื่อมสูญแห่งปริยัติ

- 3) ปฏิบัติอันตรธาน ความเสื่อมสูญแห่งการปฏิบัติ
- 4) ลิงคอันตรธาน ความเสื่อมสูญแห่งเพศพรหมจรรย์
- 5) พระธาตุอันตรธาน ความเสื่อมสูญแห่งพระบรมสารีริกธาตุ

คติความเชื่อนี้ปรากฏชัดเจนในตำนานมูลศาสนา อันตรธาน 5 ประการนี้จะเกิดขึ้นตามลำดับในทุกๆ 1,000 ปีจนครบ 5,000 ปี เมื่อครบ 5,000 ปี พระบรมสารีริกธาตุทั้งหลายจากโลกมนุษย์ เทวโลก และนาคพิภพจะเสด็จมาสู่ต้นพระศรีมหาโพธิ์สถานที่ตรัสรู้ทั้งหมดแล้วรวมตัวกันเป็นรูปของพระพุทธรองค์ ทรงประดิษฐาน ณ โคนต้นพระศรีมหาโพธิ์ ประหนึ่งว่าพระองค์ยังทรงพระชนม์อยู่ ลำดับนั้นเตโชธาตุก็เกิดขึ้นที่พระสารีริกธาตุเผาผลาญพระบรมธาตุจนหมดสิ้นสูญหายไปจากโลก เรียกว่า “พระบรมธาตุนิพพาน” อาณาจักรนครศรีธรรมราชรับเอาคติความเชื่อนี้มาจากพระพุทธรูปปางกวางค์แล้วเผยแพร่คติความเชื่อนี้จึงได้ส่งผลให้ผู้ปกครองอาณาจักร พระภิกษุและประชาชนมีความคิดที่จะทำหน้าที่ในการสืบทอดอายุพระพุทธรูปศาสนา ขณะเดียวกันนิทานพระพุทธรูปที่แต่งโดยพระโพธิ์รังสีมุ่งให้เกิดศรัทธาต่อการสร้างพระพุทธรูปที่ได้นำมาจากลังกา เรียกว่า “พระพุทธรูปสิงห์” ทรงมอบพระศาสนาอันประเสริฐไว้กับพระพุทธรูปตลอด 5,000 ปี (สถาพร อรุณวิลาศ, 2539 : 79-81)

นอกจากนี้ยังมีความเชื่อว่าพระพุทธรูปศาสนาจะเผยแพร่และเจริญรุ่งเรืองในดินแดนอื่นๆ สืบทอดพระพุทธรูปศาสนาต่อจากลังกา ดังจะเห็นได้จากข้อความในตำนานเมืองนครศรีธรรมราช ตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราช และพระนิพนธ์ว่า กษัตริย์ศรีธรรมมาโคกราชให้การอุปถัมภ์พระพุทธรูปปางกวางค์โดยการบวชกุลบุตร สร้างวัด สร้างพระพุทธรูปอุทิศถวายที่กัลปนาและพระราชทานข้าพระโยมสงฆ์ ทรงให้เจ้าเมืองสิบสองนักษัตรมาร่วมสร้างซ่อมบูรณะพระบรมธาตุเจดีย์วิหารต่างๆ และให้เจ้าเมืองเหล่านั้นส่งต้นไม้เงินต้นไม้ทองบูชาพระบรมธาตุเจดีย์ตลอดจนให้เข้าร่วมในพิธีวันสำคัญทางพระพุทธรูปศาสนาที่วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร เมืองนครศรีธรรมราช เพื่อจะได้เรียนรู้พิธีกรรมและนำไปเผยแพร่ที่บ้านเมืองของตนเอง ซึ่งเป็นการตื่นตัวในการอุปถัมภ์พระพุทธรูปศาสนาและการแข่งขันกันขยายอำนาจทางการเมืองของอาณาจักรนครศรีธรรมราชในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18-19 จึงสอดคล้องกับความเชื่อเรื่องพระพุทธรูปศาสนา 5,000 ปี และอันตรธานทั้ง 5 ประการ จึงทำให้กษัตริย์ ขุนนางและประชาชนมีความวิตกกังวลกับความเสื่อมของพระพุทธรูปศาสนา จึงให้มีการทำนุบำรุงอุปถัมภ์พระพุทธรูปศาสนาได้ปรากฏมีการสร้างวัดเป็นจำนวนมากในอาณาจักรนครศรีธรรมราช สร้างหอไตรเก็บพระไตรปิฎก สร้างพระพุทธรูป พระพิมพ์เป็นจำนวนมากและศาสนาวัดต่างๆ นอกจากนี้ยังมีการกัลปนาอุทิศที่ดิน คนสัตว์ และทรัพย์สินสิ่งของจำนวนมากให้กับวัดภายในชุมชน เพื่อมุ่งหวังให้พระพุทธรูปศาสนาสืบทอดตลอด 5,000 ปี

สรุปว่า พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ได้นำแนวคิดและคติความเชื่อตามแบบอย่างลังกาเข้ามาผสมผสานกับแนวคิดและความเชื่อท้องถิ่นเข้าด้วยกัน จึงทำให้เกิดแนวคิดและคติความเชื่อขึ้นมาใหม่ ในนครศรีธรรมราช อันได้แก่ คติความเชื่อในการสร้างสถูปเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุตามแบบอย่างลังกาที่ผู้สร้าง ผู้บูชาจะได้รับอานิสงส์แห่งบุญและเป็นการประกาศหลักธรรมคำสอนทางศาสนา คติความเชื่อการทำรูปช้างล้อมรอบฐานพระบรมธาตุเจดีย์ตามแบบอย่างลังกาที่มาจากการใช้ช้างแท่นพระทันตธาตุมาแต่โบราณและคติความเชื่อช้างแท่นจักรวาล คติความเชื่อการรักษาพระธาตุนบนหาดทรายแก้วจากคณะทูตลังกา กาสีเหล่า และกาสมณศักดิ์พระครูหัวหน้าคณะกาสีเหล่านรักษาพระธาตุ คติความเชื่อพระนามกษัตริย์ผู้ปกครองนครศรีธรรมราชตามแบบอย่างพระเจ้าอโศกมหาราชกษัตริย์ผู้ทรงอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา คติความเชื่อการสร้างรอยพระพุทธบาทอันเป็นสัญลักษณ์สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ คติความเชื่อการปลุกต้นพระศรีมหาโพธิ์อันเป็นต้นไม้ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าและเป็นสัญลักษณ์ของการสืบทอดพระพุทธศาสนาจากอินเดียสู่ลังกาและนครศรีธรรมราช คติความเชื่อพระพุทธสีหิงค์อันเป็นพระพุทธรูปประจำเมืองและสัญลักษณ์ของพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ คติความเชื่อเจ้าชายทันตกุมารและเจ้าหญิงเหมชาลาผู้นำพระทันตธาตุและพระบรมสารีริกธาตุมาประดิษฐานบนหาดทรายแก้วเมืองนครศรีธรรมราช คติความเชื่อเกี่ยวกับการสร้างพระพุทธรูปฉลององค์แทนกษัตริย์ คติความเชื่อที่เป็นแบบอย่างพระภิกษุชาวลังกาในการปฏิบัติเจริญธรรมในการบรรลุพระนิพพาน คติความเชื่อการสร้างบารมีธรรมตามคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถาและการเทศนามหาชาติ ตลอดจนการถวายวัตถุสิ่งของอันมีค่าแด่พระบรมธาตุเจดีย์ คติความเชื่อเรื่องกรรมที่ส่งเสริมการเผยแผ่พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์อันจะทำให้คนทำความดีละเว้นความชั่วและคติความเชื่อเกี่ยวกับอันตรายแห่งพระพุทธศาสนาที่มุ่งให้เกิดศรัทธาในการศึกษา ดำรง และพัฒนาพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ให้เจริญถึง 5,000 ปี

บทที่ 5

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง “วิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช ” นี้ ผู้วิจัยใช้วิธีวิจัยเอกสารและวิธีวิจัยทางประวัติศาสตร์ซึ่งจะได้กล่าวถึงวัตถุประสงค์ของการวิจัย วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล บทสรุปและข้อเสนอแนะ ตามลำดับดังต่อไปนี้

วัตถุประสงค์ของการวิจัย เพื่อศึกษาประวัติและพัฒนาการของพระบรมธาตุเจดีย์ นครศรีธรรมราชและเพื่อศึกษาประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์เมืองนครศรีธรรมราช

การเก็บรวบรวมข้อมูลเพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูลที่มีคุณภาพสามารถนำมาเขียนไว้ในงานวิจัยได้ และเป็นข้อมูลที่ถูกต้องมากที่สุด ผู้วิจัยได้กำหนดวิธีดำเนินการวิจัยไว้ตามขั้นตอน ดังนี้

1. ศึกษาเอกสาร สิ่งพิมพ์ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช และพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ในเมืองนครศรีธรรมราช
2. การเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม โดยใช้วิธีการสังเกต 2 วิธี คือ การสังเกตแบบมีส่วนร่วมและแบบไม่มีส่วนร่วม
3. วิเคราะห์ข้อมูลจำแนกตามประเด็นที่ศึกษาโดยวิเคราะห์สิ่งที่เหมือนกันสิ่งที่ต่างกันและสิ่งที่สัมพันธ์กันขององค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชและพระพุทธศาสนา ลังกาวงศ์เมืองนครศรีธรรมราช
4. นำข้อมูลที่ได้มาเรียบเรียงแล้วนำเสนอในรูปแบบการวิจัยตามขอบเขตการศึกษา เพื่อให้ได้องค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชและพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ เมืองนครศรีธรรมราช

5.1 สรุปผลการวิจัย

5.1.1 ประวัติและพัฒนาการของพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช

พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชสร้างขึ้นบนหาดทรายแก้วเพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ มีอายุการก่อสร้างนับพันปีและมีประวัติความเป็นมาที่ยาวนานซับซ้อนยากที่จะสรุปได้ เพราะหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับพระบรมธาตุเจดีย์องค์นี้มีมากมาย ซึ่งสามารถแบ่งหลักฐานอ้างอิง ออกเป็น 2 ประเภท คือ หลักฐานทางเอกสารและหลักฐานทางโบราณคดี จากหลักฐานทางเอกสารทั้งหมดสามารถสรุปได้ว่า การกำเนิดพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชยึดติดกับพุทธประวัติและตำนานพระเชี้ยวแก้วอย่างเหนียวแน่น ส่วนหลักฐานทางโบราณคดีของพระบรมธาตุเจดีย์องค์นี้มี

น้อยมากจนยากที่จะกล่าวถึง หลักฐานทางโบราณคดีส่วนมากจึงมักออกมาในรูปแบบของการสันนิษฐานเป็นส่วนใหญ่

พระทันตธาตุที่เจ้าหญิงเหมซาลาและเจ้าชายทนต์กุมารนำมาประดิษฐานบนหาดทรายแก้ว ชั่วคราวในครั้งนั้น มีหลักฐานปรากฏอยู่ในตำนานพระเชี้ยวแก้วและคัมภีร์ชินกาลมาลินีว่าพระเชวมภิกษุได้นำพระทันตธาตุออกมาขณะถวายพระเพลิงพุทธสรีระมอบให้แก่พระเจ้าพรหมทัต เพื่อประดิษฐาน ณ เมืองทันตบุรี เมื่อถึงสมัยพระเจ้าคูหาสิวะทรงมอบให้พระเจ้าปณทุราชอัญเชิญไปประดิษฐาน ณ กรุงปตลิสบุตร เพื่อให้ชาวเมืองได้สักการบูชา จึงเกิดศึกสงครามแย่งชิงพระทันตธาตุระหว่างพระเจ้าปณทุราชกับพระเจ้าชिरธาร พระเจ้าปณทุราชสวรรคตในสนามรบ หลังจากนั้นพระเจ้าคูหาสิวะได้อัญเชิญพระทันตธาตุกลับสู่เมืองทันตบุรี พระนัดดาของพระเจ้าชिरธารต้องการแก้แค้นจึงยกทัพมาตีเมืองทันตบุรีเพื่อแย่งชิงพระทันตธาตุ พระเจ้าคูหาสิวะทรงคาดการณ์ว่ายากจะเอาชนะได้จึงรับสั่งให้เจ้าหญิงเหมซาลาและเจ้าชายทนต์กุมารอัญเชิญพระทันตธาตุหนีไปถวายพระเจ้ากรุงลังกา

เจ้าหญิงเหมซาลาและเจ้าชายทนต์กุมารลงเรือสำเภาไปลังกา โดยซ่อนพระทันตธาตุไว้ในมวยผมหรือเกศาของเจ้าหญิงเหมซาลา แต่เรือสำเภาโดนลมพายุพัดเปลี่ยนทิศทางเรือสำเภาแตกล่มกลางทะเลเจ้าหญิงและเจ้าชายถูกคลื่นซัดขึ้นฝั่ง ณ หาดทรายแก้ว หลังจากนั้นทั้ง 2 พระองค์ได้ฝังพระทันตธาตุไว้ที่เป็นจุดศูนย์กลางของหาดทรายแก้ว สถานที่แห่งนี้ปัจจุบันเป็นสถานที่ประดิษฐานพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช ซึ่งตั้งอยู่ภายในวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหารจัดเป็นอารามหลวงชั้นเอกที่มีเนื้อที่ประมาณ 31 ไร่ 2 งาน ทิศเหนือติดโรงเรียนพระมหาธาตุ ทิศใต้ติดถนนหน้าพระลาน ทิศตะวันออกติดถนนราชดำเนินและทิศตะวันตกติดถนนพระบรมธาตุ

พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชของคัมภีร์นี้เป็นปูชนียสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ ตำนานกล่าวว่า พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชทรงสร้างเมืองนครศรีธรรมราชมหานครและสร้างพระบรมธาตุเจดีย์เพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุบนหาดทรายแก้ว รูปทรงของพระบรมธาตุเจดีย์ที่สร้างในครั้งนั้นอาจเป็นรูปแบบศิลปะศรีวิชัยเช่นเดียวกับพระบรมธาตุไชยา ต่อมาในสมัยพระเจ้าจันทรภาณุศรีธรรมราช ทรงบูรณะและเสริมสร้างพระบรมธาตุเจดีย์ตามศิลปะแบบลังกาครอบเจดีย์องค์เดิม หลังจากนั้นมีการบูรณะเสริมสร้างตลอดมา พระบรมธาตุเจดีย์องค์นี้สร้างตามคติความเชื่อเรื่องไตรภูมิและศิลปะแบบลังกาในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูและพระพุทธศาสนาที่มีเขาพระสุเมรุเป็นศูนย์กลางของจักรวาล โดยการจำลองทางขึ้นลานประทักษิณให้เป็นสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชและป่าหิมพานต์ พระบรมธาตุเจดีย์จึงเป็นศูนย์กลางเมือง ศูนย์กลางพระพุทธศาสนาและสัญลักษณ์แห่งความศักดิ์สิทธิ์ที่มีอิทธิพลต่อเจดีย์ในภาคใต้ ภาคกลางและภาคเหนือ

พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชมีลักษณะทางสถาปัตยกรรมเป็นเจดีย์ก่ออิฐถือปูน ทรงกลมแบบลังกา เรียกว่า “เจดีย์ทรงระฆังคว่ำ” หรือ “ทรงโอคว่ำ” มีความสูงจากพื้นดินถึงปลียอดทองคำประมาณ 37 วา หรือประมาณ 55.99 เมตร ฐานสี่เหลี่ยมขององค์พระบรมธาตุเจดีย์มีซุ้มหัวช้างและซุ้มเรือนแก้วสลักกัน ฐานแต่ละด้านมีหลังคาคลุม เรียกว่า “วิหารทับเกษตร” หรือ “ด้านตีนธาตุ” ปากระฆังมีมัลลยลูกแก้ว 3 ชั้น ติดอยู่กับพื้นลานประทักษิณ บันไดขึ้นลานประทักษิณอยู่ภายในวิหารทรงม้า พื้นลานประทักษิณมีกำแพงแก้วล้อมรอบ 4 ด้าน บนกำแพงแก้วประดับด้วยใบเสมาดินเผา ฉัตร บังแทรก และบังสุริย์ทำด้วยโลหะ บริเวณมุมกำแพงแก้วทั้ง 4 ทิศ มีเจดีย์จำลองเหนือองค์ระฆังขึ้นไปเป็นส่วนประกอบของบัลลังก์ เสาहारและพระเวียน 8 องค์ ปล้องไฉน 52 ปล้อง บัวกบป्लीหรือบัวคว่ำบัวหงายหุ้มด้วยทองคำ ปลียอดทองคำมีทงรูปพรรณนานาชนิดผูกติดไว้ เช่น แหวน กำไล พระพุทธรูป ต่างหู เป็นต้น และบนยอดสุดมีหม้อทองคำขนาดเท่าฟองไข่ที่มีปิ่นทองคำใบโพธิ์ทองคำปักอยู่ภายใน เป็นต้น

พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชทรงสร้างพระบรมธาตุเจดีย์แล้วสร้างเมืองสิบสองนักษัตรขึ้นเป็นเมืองบริวารของเมืองนครศรีธรรมราช เพื่อให้เมืองนักษัตรเหล่านั้นมีบทบาทสำคัญในการทำนุบำรุงและสร้างสรรค์พระบรมธาตุเจดีย์ ขณะเดียวกันการดูแลรักษาพระบรมธาตุเจดีย์เป็นหน้าที่ของคณะสงฆ์ทั้ง 4 คณะที่ได้รับการมอบหมายจากพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราช คือ กวแก้ว การาม กษาด และกาเดิม แต่เดิมวัดพระมหาธาตุเป็นวัดที่ไม่มีพระสงฆ์จำพรรษาเนื่องจากวัดนี้เป็นวัดประจำเมืองนครศรีธรรมราช ดังเช่นวัดพระศรีรัตนศาสดารามที่เป็นวัดประจำกรุงรัตนโกสินทร์ ต่อมารัชกาลที่ 6 เสด็จประพาสเมืองนครศรีธรรมราชทรงทอดพระเนตรเห็นพระบรมธาตุเจดีย์มีความชำรุดทรุดโทรม จึงทรงพระราชดำริสให้มนตรีพระสงฆ์มาอยู่จำพรรษา เพื่อดูแลรักษาพระบรมธาตุเจดีย์และวัดทรงพระราชทานนามวัดให้ใหม่ว่า “วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร”

พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชตั้งอยู่ศูนย์กลางเมืองนครศรีธรรมราชเป็นหลักชัยของพุทธศาสนิกชนมีอิทธิพลต่อคติความเชื่อ วิถีชีวิต การสร้างบ้านแปงเมือง พัฒนาการทางการเมืองการปกครอง และศิลปวัฒนธรรม พระบรมธาตุเจดีย์องค์นี้แสดงให้เห็นถึงหลักฐานทางโบราณคดีที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะแบบลังกา ซึ่งวิวัฒนาการมาจากสถูปสถูจที่มีอายุยาวนาน องค์พระบรมธาตุเจดีย์ประสบกับความเสื่อมสภาวะของวัสดุที่ก่อสร้าง อีกทั้งภูมิอากาศและสภาพแวดล้อมอันเป็นสาเหตุให้เกิดความชำรุดทรุดโทรมในส่วนต่างๆ ไปตามกาลเวลา พุทธศาสนิกชนและทางราชการบ้านเมืองแต่ละสมัยได้ร่วมกันบูรณะและเสริมสร้างพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชด้วยแรงศรัทธาตลอดมา

การสร้างบ้านแปงเมืองในสมัยโบราณมักให้ความสำคัญกับภูเขาศักดิ์สิทธิ์ที่เปรียบเสมือนภูเขาพระสุเมรุอันเป็นศูนย์กลางของจักรวาลและเป็นสถานที่สถิตของเทพเจ้า ขณะเดียวกันการสร้างบ้านแปงเมืองในที่ราบลุ่มแม่น้ำลำคลองหรือใกล้ทะเลจึงมักจะสร้างภูเขาศักดิ์สิทธิ์จากจินตนาการในทางสถาปัตยกรรม เมืองนครศรีธรรมราชตั้งอยู่ในพื้นที่ราบลุ่มใกล้ทะเลอ่าวไทยมีพระบรมธาตุ

เจดีย์เป็นศูนย์กลางของเมืองและศูนย์กลางแห่งความศักดิ์สิทธิ์ที่เปรียบเสมือนภูเขาพระสุเมรุที่เป็นศูนย์กลางของจักรวาล เจดีย์รายเปรียบเสมือนภูเขาสัตบริภัณฑ์ กำแพงเมืองและคูน้ำล้อมรอบเป็นการจำลองเมืองให้เป็นจักรวาล คูน้ำเปรียบเสมือนมหานทีสี่พันคร พระบรมธาตุเจดีย์เป็นศูนย์กลางของพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์และศูนย์กลางเมืองที่ศักดิ์สิทธิ์ของชุมชนที่อยู่รายรอบ ได้แก่ ชุมชนบนหาดทรายแก้ว ชุมชนป้องกันเมือง และชุมชนเกษตรกรรม

พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชทุกพระองค์เสด็จหนีไข่มยมมาจากเมืองอื่นพร้อมด้วยพระญาติ พระวงศ์มาสร้างบ้านแปงเมืองขึ้นบนหาดทรายแก้ว สร้างพระบรมธาตุเจดีย์ สร้างพระวิหาร ก่อพระพุทธรูป ปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์ เป็นต้น กษัตริย์ในราชวงศ์ศรีธรรมมาโคกราชนี้มีหลักฐานที่อ้างถึงที่มาแตกต่างกัน 5 สาย คือ มีถิ่นกำเนิดอยู่ในภาคใต้ มาจากอินเดีย มาจากเมืองมอญ มาจากเมืองละโว้และมีถิ่นกำเนิดอยู่ในเมืองนครศรีธรรมราช พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชทุก ๆ พระองค์ที่ครองเมืองนครศรีธรรมราชทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาที่บ้านเมืองของพระองค์มาก่อนแล้วและเมื่อมาครองเมืองนครศรีธรรมราชทรงมีพระราชกรณียกิจในการสร้างสรรค์และบูรณปฏิสังขรณ์พระบรมธาตุเจดีย์สืบต่อมา รวมทั้งทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์และคณะสงฆ์ ศิลจาริกวัดหัวเวียงหลักที่ 1 และ 2 กล่าวว่า พระเจ้าจันทรภาณุผู้เป็นใหญ่แห่งตามพรลิงค์ หมายถึง เมืองนครศรีธรรมราช เป็นพระราชผู้ทรงธรรมและสิริ (ศรี) ที่ทรงเสมอกับพระเจ้าอโศกมหาราชแห่งอินเดีย ธรรมราชาที่เป็นธรรมาโคกองค์อื่นๆ ทรงเป็นธรรมราชาและฉลาดในราชনীติ มีความศรัทธาในพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท พระพุทธมารดา (พระนางสิริมหามายา) พระเจ้าอโศกมหาราช พระมารดาของพระเจ้าอโศกมหาราช และพระมารดาของพระองค์ ต่อมาเมื่อครองเมืองนครศรีธรรมราชทรงอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์และคณะสงฆ์ ทรงได้พระนามใหม่ว่า “ศรีธรรมมาโคกราช” หรือ “พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราช”

พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์เผยแผ่เข้าสู่เมืองนครศรีธรรมราชและตั้งมั่นอย่างมั่นคงจนถึงปัจจุบัน โดยพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ได้รวมเอาลัทธิความเชื่อเรื่องผีสังเทวดา สิ่งเหนือธรรมชาติ ความเชื่อเรื่องเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และลัทธิความเชื่อท้องถิ่นเข้ามาผสมกลมกลืนกับพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ จนเป็นความเชื่อที่มีเสน่ห์ในการร้อยรัดเอาสถาบันทางสังคมเข้ามาอยู่รวมกันได้อย่างลงตัวภายใต้ร่มเงาของพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ที่มีพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชเป็นศูนย์กลางแห่งความศักดิ์สิทธิ์ ความเชื่อเหล่านั้นได้นำไปสู่พิธีกรรมทางสังคมที่มีความสำคัญต่อวิถีชีวิตที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาจนกลายเป็นประเพณีท้องถิ่นที่สร้างความเป็นปึกแผ่นทางสังคม ได้แก่ ประเพณีการบวช ประเพณีการให้ทานไฟ ประเพณีการกวนข้าวมธุปายาสยาคุ ประเพณีแห่ผ้าขึ้นธาตุ ประเพณีตักบาตรรูปเทียน ประเพณีบุญสารทเดือนสิบ ประเพณีลากพระ ประเพณีสวดดำน ประเพณีสวดพระมาลัยและประเพณียกขันหมากปฐม

5.1.2 ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ในเมืองนครศรีธรรมราช

พระพุทธศาสนาได้เผยแผ่เข้ามาสู่ดินแดนสุวรรณภูมิเป็นครั้งแรกประมาณพุทธศตวรรษที่ 3 หลังจากการทำสังคายนาครั้งที่ 3 ซึ่งพระเจ้าอโศกมหาราชกับพระโมคคัลลิตบุดรติสเถระมีความเห็นร่วมกันว่าในอนาคตพระพุทธศาสนาจะไม่มั่นคงอยู่ในชมพูทวีป (อินเดีย) จึงส่งสมณทูตออกไปประกาศศาสนาในสถานที่ต่างๆ ของอินเดียและต่างประเทศโดยแบ่งออกเป็น 9 สาย สมณทูตสายที่ 8 มีพระโสณเถระและพระอุตตรเถระเป็นหัวหน้าไปประกาศศาสนาที่สุวรรณภูมิ เมื่อประมาณปี พ.ศ.1000 พระพุทธศาสนาเริ่มประดิษฐานลงครั้งแรกที่บริเวณลุ่มน้ำแม่กลองกับลุ่มน้ำท่าจีน บริเวณอำเภออุททอง จังหวัดสุพรรณบุรี และอำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี ต่อมาสมัยทวารวดีมีเมืองนครปฐมเป็นศูนย์กลางพระพุทธศาสนาเถรวาท

แหลมมลายูมีลักษณะเป็นพื้นที่แคบยาวจากเหนือจรดใต้มีทะเลขนานทั้งด้านตะวันออกและตะวันตก มีเทือกเขานครศรีธรรมราชเป็นเส้นแบ่งคาบสมุทรตะวันออกและตะวันตกส่วนตอนล่างสุดมีเทือกเขาสันกาลาคีรีกั้นพรมแดนระหว่างประเทศไทยกับมาเลเซีย ผู้คนบนคาบสมุทรโบราณแห่งนี้มีความเชื่อในการนับถือลัทธิบูชาภูตผี วิญญาณ แต่เมื่อดินแดนแห่งนี้ผูกพันกับการค้าจึงทำให้วัฒนธรรมอินเดียผสมเข้ากับวัฒนธรรมท้องถิ่นจนเกิดการแบ่งชั้นอำนาจขึ้น วัฒนธรรมเหล่านี้เข้ามาควบคุมเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง แต่เมื่อพระพุทธศาสนาเข้ามาได้รวมเอาความแตกต่างทางสังคม วัฒนธรรม และความเชื่อเข้าด้วยกัน ยอมรับบทบาทหน้าที่ของกษัตริย์ในการคุ้มครองและสร้างความบริสุทธิ์ให้กับพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ นำอุดมการณ์ของพระพุทธศาสนามาใช้ให้เข้ากับสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองการปกครอง

พระพุทธศาสนาเผยแผ่เข้าสู่เกาะลังกาและเจริญรุ่งเรืองมาจนถึงสมัยพระเจ้าปราคัมมาพาทูที่ 1 ทรงฟื้นฟูพระพุทธศาสนาตามแบบอย่างคณะสงฆ์ฝ่ายมหาวิหาร สร้างสามัคคีธรรมด้วยการรวมคณะสงฆ์ 3 นิกายเข้าด้วยกันเกิดการสังคายนาพระธรรมวินัยชำระพระไตรปิฎกและอรรถกถาเป็นภาษาบาลีจารึกลงบนใบลาน การศึกษาพระพุทธศาสนาเจริญสูงสุด พระภิกษุชาวลังกานำพระพุทธศาสนาเข้ามาเผยแผ่ตามเส้นทางการค้าเมืองท่าโบราณบริเวณชายฝั่งทะเลในดินแดนสุวรรณภูมิ อาทิเช่น นครพิน นครศรีธรรมราช เป็นต้น กระแสความนิยมพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ได้ขยายตัวจากชุมชนเมืองชายฝั่งทะเลเข้าสู่ชุมชนเมืองลุ่มน้ำสำคัญๆ ปัจจัยหลักที่ทำให้พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์เป็นที่ยอมรับเหนืออุดมการณ์และคติความเชื่อศาสนาพราหมณ์-ฮินดูและพระพุทธศาสนานิกายมหายาน เพราะมีการใช้พระไตรปิฎกและอรรถกถาภาษาบาลีที่ผ่านการสังคายนาในการเผยแผ่พระศาสนา รวมทั้งมีหลักคิดและอุดมการณ์ที่แตกต่างกัน ขณะเดียวกันเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีการเปลี่ยนแปลงทางสังคม การเมือง และระบบเศรษฐกิจในสังคมเกษตรกรรม

พระพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกาเผยแผ่เข้าสู่ดินแดนนครศรีธรรมราช โดยเรียงลำดับเหตุการณ์ได้ 4 เหตุการณ์ คือ เหตุการณ์แรก เจ้าชายพันตกุมารกับเจ้าหญิงเหมซาลานำพระทันตธาตุและพระบรมสารีริกธาตุมาประดิษฐานบนหาดทรายแก้ว มีพระอรหันต์เดินทางมากราบไหว้อยู่เป็นประจำ เหตุการณ์ที่สอง พระเจ้ากรุงลังกาทรงนิมนต์พระพุทธคำเกียรให้เดินทางมากับทูตของพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชเพื่อสร้างพระบรมธาตุเจดีย์และเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่เมืองนครศรีธรรมราช พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชทรงนิมนต์ พระมหาปเรียนทศศรีและพระสังฆาญเทพมหาเถระจากลังกา รวมทั้งพระสงฆ์จากเมืองหงสาวดีมาฉลองพระบรมธาตุเจดีย์ เหตุการณ์ที่สาม พระราहुลเถระชาวลังกาพร้อมกับพระเถระอีก 4 รูป เดินทางมาเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่เมืองพุกาม พระราहुลเถระได้เดินทางมาเผยแผ่พระพุทธศาสนาและลาลิกขาที่เมืองนครศรีธรรมราช และเหตุการณ์ที่สี่ พระเจ้าจันทรภาณุศรีธรรมราชทรงยกทัพไปลังกาเพื่อขอพระทันตธาตุและบาตรของพระพุทธเจ้า ซึ่งอาจนิมนต์พระภิกษุชาวลังกามาด้วยและส่งพระภิกษุชาวนครศรีธรรมราชไปบวชแปลงที่ลังกา พระพุทธศาสนาเถรวาทจากลังกาเข้ามาเผยแผ่เจริญรุ่งเรืองขึ้นที่เมืองนครศรีธรรมราช เรียกว่า “พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์” หรือ “นิกายลังกาวงศ์”

ธรรมเนียมปฏิบัติของพระสงฆ์ลังกาวงศ์สามารถแบ่งพระสงฆ์ออกเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มแรก คามวาสีหรือคันถุระ และกลุ่มที่สอง อรัญวาสี พระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์เมืองนครศรีธรรมราชมีลักษณะเด่นที่สำคัญ คือ การใช้คัมภีร์พระไตรปิฎกและคัมภีร์อรรถกถาที่เป็นภาษาบาลีที่ผ่านการสังคายนามาใช้ในการเผยแผ่ศาสนา พระสงฆ์จึงมีความเคร่งครัดพระธรรมวินัย ดำรงชีวิตแบบเรียบง่ายและสงบ ไม่ยุ่งเกี่ยวกับการเมือง มุ่งแต่การศึกษาและปฏิบัติธรรมเพื่อความหลุดพ้นจากสังสารวัฏ และชักนำให้คนเข้าหาธรรม สร้างค่านิยมเรื่องบุญ ส่งเสริมการทำงาน ความกตัญญู ยกย่องผู้นำหรือผู้ปกครอง มีธรรมเนียม ประเพณี และพิธีกรรมที่กลมกลืนกับธรรมชาติ ซึ่งให้ความสำคัญกับการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา จึงทำให้เกาะลังกาเป็นที่สนใจของผู้ปกครองอาณาจักรน้อยใหญ่และทำให้พระภิกษุต้องการเดินทางไปศึกษาพระพุทธศาสนาที่เกาะลังกาและสถานที่ที่มีพระพุทธศาสนาแบบลังกา

รูปแบบการปกครองคณะสงฆ์ของเมืองนครศรีธรรมราชคล้ายคลึงกับการปกครองอาณาจักรในรูปแบบสมบูรณาญาสิทธิราชมีการกระจายอำนาจ โดยมีตำแหน่งหัวหน้าคณะสงฆ์ 4 ตำแหน่ง และมีประธานคณะสงฆ์คือ พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช ซึ่งมีองค์แทนคือ พระเถระผู้ใหญ่ พระสงฆ์ผู้ทรงคุณวุฒิหรือพระสงฆ์ที่มีสมณศักดิ์ดำรงตำแหน่งประธานในการดูแลรักษาพระบรมธาตุเจดีย์และวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร ในขณะเดียวกันมีพระสงฆ์จากลังกา 4 คณะใหญ่ๆ ที่คอยดูแลรักษาพระบรมธาตุเจดีย์อยู่ในเมืองนครศรีธรรมราช พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชทรงแบ่งหน้าที่ให้แต่ละคณะโดยให้หัวหน้าคณะที่มีสมณศักดิ์เป็นพระครู คือ พระครูกาแก้ว พระครูการาม พระครูกาเดิม และพระครูกาชาติ มีตำแหน่งหน้าที่ดูแลรักษาพระบรมธาตุเจดีย์ วัดพระมหาธาตุ

วรมหาวิหารและปกครองคณะสงฆ์ในคณะของตนเอง ส่วนเมืองสิบสองนักษัตรนั้นมีวัดประจำเมืองที่มีพระครูหรือพระเถระผู้ใหญ่ที่มีอำนาจในการปกครองวัดใหญ่น้อยตามหัวเมืองและชุมชนท้องถิ่น เพื่อให้คณะสงฆ์และวัดเหล่านั้นขึ้นตรงต่อพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช ดังนั้นการปกครองคณะสงฆ์จึงเป็นเพียงการควบคุมให้พระภิกษุปฏิบัติไปตามพระธรรมวินัยและธรรมเนียมสงฆ์อย่างเคร่งครัด เนื่องจากผู้ที่บวชในสมัยนั้นเป็นผู้ที่ได้รับการยอมรับในสังคมและได้รับอนุญาตจากเจ้าเมืองหรือกษัตริย์เท่านั้น เมื่อบวชแล้วจึงเป็นที่พึ่งของเจ้าเมืองและผู้คนในชุมชน ส่วนการปฏิบัติก็มักจะปฏิบัติตามแบบอย่างของครูอาจารย์หรือเจ้าสำนัก โดยการศึกษากับอาจารย์ เคารพเชื่อฟังอาจารย์ การปกครองจึงเป็นแบบอาจารย์กับศิษย์หรือพ่อกับลูก

การเผยแผ่พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ในเมืองนครศรีธรรมราชในสมัยพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราช พระสงฆ์ลังกาวงศ์เริ่มด้วยการบวชกุลบุตร ก่อพระพุทธรูป สร้างวัด ปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์ ทรงให้เจ้าเมืองสิบสองนักษัตร มีบทบาทสำคัญในการร่วมกันสร้างสรรค์และรับผิดชอบในการทำนุบำรุงพระบรมธาตุเจดีย์และคณะสงฆ์ลังกาวงศ์ มีหน้าที่เข้าร่วมพิธีกรรมสำคัญของเมืองหลวงวันเถลิงศก สรงน้ำกษัตริย์ ส่งต้นไม้เงินต้นไม้ทอง ส่งเครื่องราชบรรณาการและร่วมพิธีกรรมที่สำคัญทางพระพุทธศาสนาที่วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร ทั้งหมดนี้ก่อให้เกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทางวัฒนธรรม ความเชื่อ ความรู้ การฝึกฝน การปฏิบัติจริง อาทิเช่น การบวช การประกอบพิธีกรรม เป็นต้น นอกจากนี้ได้มีการนำเอาพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ไปเผยแผ่ที่เมืองและชุมชนของตน สำหรับการเผยแผ่ศาสนาของพระสงฆ์ลังกาวงศ์เริ่มด้วยการเผยแผ่คำสอนโดยการโยงมิติทางสังคม วัฒนธรรม ความเชื่อ เศรษฐกิจ นิทาน วิชาการ และวิชาชีพไปพร้อมๆ กัน และมีการนำคนเดินทางจาริกแสวงบุญ สร้างศรัทธา ความเชื่อ ถวายสิ่งมีค่า และสักการบูชาพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช

พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์นำแนวคิดและคติความเชื่อตามแบบอย่างลังกาเข้ามาผสมผสานกับแนวคิดและความเชื่อท้องถิ่น จึงทำให้เกิดแนวคิดและคติความเชื่อขึ้นใหม่ในเมืองนครศรีธรรมราช ได้แก่ คติความเชื่อที่ใช้พระภิกษุชาวลังกาเป็นแบบอย่างในการปฏิบัติเจริญธรรมเพื่อบรรลुพระนิพพาน คติความเชื่อในการสร้างสถูปเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุตามแบบอย่างลังกา คติความเชื่อเรื่องช้างโดยการทำรูปช้างล้อมรอบฐานพระบรมธาตุเจดีย์ตามแบบอย่างลังกาที่ใช้ช้างแห่พระทันตธาตุของชาวลังกาและคติความเชื่อเรื่องช้างแห่งจักรวาล คติความเชื่อเรื่องการรักษาพระธาตุเจดีย์บนหาดทรายแก้ว คติความเชื่อเรื่องการจัดพระนามกษัตริย์ผู้ปกครองนครศรีธรรมราชตามแบบอย่างพระเจ้าอโศกมหาราช คติความเชื่อเรื่องการสร้างรอยพระพุทธรูปเป็นพุทธรูปขาในการเผยแผ่ศาสนา คติความเชื่อเรื่องการปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์ต้นไม้ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าและการสืบทอดพระพุทธศาสนาจากอินเดียสู่ลังกาและนครศรีธรรมราช คติความเชื่อเรื่องพระพุทธสิหิงค์เป็นพระพุทธรูปประจำเมืองและสัญลักษณ์ของพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ คติความเชื่อเรื่องเจ้าชาย

พันตกุมารและเจ้าหญิงเหมซาลาผู้นำพระทันตธาตุและพระบรมสารีริกธาตุมาประดิษฐานบนหาดทรายแก้ว คติความเชื่อเกี่ยวกับการสร้างพระพุทธรูปฉลององค์แทนกษัตริย์ คติความเชื่อเรื่องการสร้างบารมีธรรมตามคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถาและการเทศนามหาชาติ ตลอดจนการถวายวัตถุสิ่งของอันมีค่าแต่พระบรมธาตุเจดีย์ คติความเชื่อเรื่องกรรมส่งเสริมการเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้คนทำความดีละเว้นความชั่วและคติความเชื่อเกี่ยวกับอันตรายแห่งพระพุทธศาสนาที่มุ่งให้เกิดศรัทธาในการศึกษาดำรงและพัฒนาพระพุทธศาสนาหลังภาวะให้เจริญถึง 5,000 ปี

5.2 ข้อเสนอแนะ

5.2.1 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1) ในด้านการพัฒนาเชิงอนุรักษ์ประเพณีท้องถิ่นของเมืองนครศรีธรรมราชที่เกิดขึ้นจากภูมิปัญญาของบรรพชนและถ่ายทอดมาเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชาวเมืองนครศรีธรรมราช ได้แก่ ประเพณีให้ทานไฟ ประเพณีกวนข้าวมธุปายาสยาคุ ประเพณีแห่ผ้าขึ้นธาตุ ประเพณีสวดตำนาน ประเพณีตักบาตรรูปเทียน ประเพณีสารทเดือนสิบ ประเพณีลากพระ และประเพณียกขันหมากปฐม โดยเฉพาะจังหวัดนครศรีธรรมราชจะต้องมีแผนงานการส่งเสริมและอนุรักษ์ประเพณีท้องถิ่นเหล่านี้ให้อยู่คู่กับพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชและชาวเมืองนครศรีธรรมราช

2) ในด้านการพัฒนาเชิงอนุรักษ์พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช และวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหารให้เหมาะสมกับการเป็นมรดกของบรรพชน อันเป็นมรดกจากความร่วมมือร่วมใจของพุทธศาสนิกชนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะจังหวัดนครศรีธรรมราชจะต้องมีแผนงานการดูแลทำนุบำรุงอาณาบริเวณให้มีความสง่างามสูงส่งเหมาะสมกับความน่าเลื่อมใสศรัทธาที่สามารถสัมผัสได้ถึงความศักดิ์สิทธิ์ของพระบรมธาตุเจดีย์ ด้วยการดูแลองค์ประกอบของวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหารให้นำเลื่อมใสศรัทธาอยู่เสมอ ในทุกองค์ประกอบบริเวณโดยรอบพระบรมธาตุเจดีย์ พระวิหารหลวง วิหารต่างๆ ทั้งองค์ประกอบของวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร ตลอดจนความสะอาดและความเป็นระเบียบเรียบร้อย

5.2.2 ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัย

1) วิจัยความเข้มข้นและความคลี่คลายของพระพุทธศาสนาหลังภาวะให้เจริญในเมืองนครศรีธรรมราชและประเทศศรีลังกา

2) วิจัยความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวกับพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชและพระพุทธศาสนาหลังภาวะให้เจริญในการสร้างความเป็นปึกแผ่นทางสังคมของชุมชนในภาคใต้ของประเทศไทย

บรรณานุกรม

หนังสือทั่วไป

กมลลา ตียะวานิช. พุทธในไพร. กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส. พริ้นติ้งเฮ้าส์, 2553.

กรมชลประทาน. **ที่ระลึกในการถวายผ้ากฐินพระราชทาน ณ วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร จังหวัด นครศรีธรรมราช**. กรุงเทพมหานคร : กรมชลประทาน กระทรวงพัฒนาการแห่งชาติ, 2509.

กลิน คงเหมือนเพชร. **คติความเชื่อเรื่องผีसाงเทวดาในชุมชนภาคใต้**. กระบี่ : ศูนย์วัฒนธรรม สถาบันการพลศึกษาวิทยาเขตกระบี่, 2552.

ครองชัย หัตถา. **อาณาจักรลังกาสุกะประวัติศาสตร์ยุคต้นของคนชายแดนใต้**. ปัตตานี : มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ ปัตตานี, 2522.

จันทร์ ทอสมัคร. "ประเพณีสวดด้าน" **นครศรีธรรมราช** 26, (กรกฎาคม 2539) : 23

ฉัตรชัย ศุภระกาญจน์. "ราชวงศ์ศรีธรรมมาโคกราช". ใน **พร้อมรำลึก**. นครศรีธรรมราช : ไทม์ พริ้นติ้ง, 2544.

ชวน เพชรแก้ว และปรีชา นุ่นสุข. **กำแพงเมืองมรดกทางวัฒนธรรมของชาวนคร**. สงขลา : วิทยาลัยครูนครศรีธรรมราช, 2520.

ชัยวุฒิ พิชะกุล. **พัฒนาการและบทบาทของพระพุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา**. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2552.

ฐาгур พานิช. **ไทย-ศรีลังกา กัลยาณมิตร สัมพันธ์ไมตรีแน่นแฟ้นทางพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับซิ่ง จำกัด มหาชน, 2545.

दनัย ปรีชาเพิ่มประสิทธิ์. **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทยศรีลังกา**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2555.

ดิเรก พรตตะเสน. "พระพุทธศาสนาในเมืองนครศรีธรรมราช". ใน **รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์ นครศรีธรรมราช ครั้งที่ 1**. พิมพ์ครั้งที่ 2. นครศรีธรรมราช : มหาวิทยาลัยราชภัฏ นครศรีธรรมราช, 2554.

ดำเนียร เลชะกุล. "นครศรีธรรมราชสมัยสุโขทัย". ใน **รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์ นครศรีธรรมราช. ครั้งที่ 1**. พิมพ์ครั้งที่ 2. นครศรีธรรมราช : มหาวิทยาลัยราชภัฏ นครศรีธรรมราช, 2554.

ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ. **แนวคิดและแนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : อินทนิล, 2554.

- ธรรมทาส พานิช. **ประวัติศาสตร์พุทธศาสนาสมัยศรีวิชัย**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อรุณวิทยา, 2542.
- ธิดา สาระยา. “การปลูกข้าวกับการเมืองในประวัติศาสตร์สุโขทัย”. ใน **รัฐโบราณในภาคพื้นเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ : กำเนิดและพัฒนาการ**. กรุงเทพมหานคร : ด้านสุทธาการพิมพ์, 2527.
- ธิดา สาระยา. **ประวัติศาสตร์สุโขทัย : พลังคน อำนาจผี บารมีพระ**. กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, 2544.
- น. ณ ปากน้ำ. **สยามศิลปะ จิตรกรรม และสถาปัตยกรรม**. กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, 2538.
- บัณฑิต สุทธิมุสิก. ที่ระลึกงานพระราชเพลิงศพพระครูกาชาด (เจียม กิตติสารโ). นครศรีธรรมราช : กรีนโซนอินเตอร์, 2558.
- ปภาณิน เกษตรทัต. **เบื้องหลังรูปเคารพ คติความเชื่อรูปแทนบุคคลในสยาม**. กรุงเทพมหานคร : มติชน, 2558.
- ประทีป ชุมพล. “พุทธศาสนาในนครศรีธรรมราชก่อนพุทธศตวรรษที่ 20”. ใน **รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์นครศรีธรรมราช ครั้งที่ 1**. พิมพ์ครั้งที่ 2. นครศรีธรรมราช : มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช, 2554.
- ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์. **ประวัติศาสตร์อารยธรรมภาคใต้ แหล่งประวัติศาสตร์และโบราณคดีที่สำคัญในประเทศไทย**. กรุงเทพมหานคร : สุวีริยาสาส์น, 2544.
- ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์. **เมืองนครศรีธรรมราชมหานคร**. กรุงเทพมหานคร : ดวงกมลพับลิชชิ่ง, 2555.
- ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์. **ศิลปวัฒนธรรมภาคใต้**. กรุงเทพมหานคร : สุวีริสาส์น, 2548.
- ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์. **สุวรรณภูมิดินแดนทองแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้**. กรุงเทพมหานคร : ชมรมเด็ก, 2546.
- ประพัฒน์ ตริณรงค์. “ราชวงศ์ศรีธรรมมาโคกราช ตอนที่ 2”. **วารสารไทย** 25, 90 (เมษายน-มิถุนายน 2547) : 29-30.
- ประภัสสร ชูวิเชียร. **พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช มหาสถูปแห่งคาบสมุทรภาคใต้**. กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, 2553.
- ประเสริฐ ณ นคร. “ใต้เรื่องจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช”. **ศิลปวัฒนธรรม** 9. (พฤศจิกายน 2530) : 37.
- ปรีชา นุ่นสุข. **พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช**. นครศรีธรรมราช : กรุงเทพมหานครการพิมพ์, 2530.
- ปรีชา นุ่นสุข. “วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร”. ใน **นครศรีธรรมราช**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์, 2521.

- ปรีชา นุ่นสุข. “วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร”. ใน **รัตนธัมมเนียนุสรณ์**. กรุงเทพมหานคร : กรุงเทพมหานครการพิมพ์, 2523.
- ปรีชา นุ่นสุข. **พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช**. กรุงเทพมหานคร : กรุงเทพมหานครการพิมพ์, 2530.
- ปรีชา นุ่นสุข. **พระนิพนพานโสทร ฉบับคุณยวพัฒนธรรมภาคใต้ ส่วนวนที่ 4**. นครศรีธรรมราช : ศูนย์พัฒนธรรมภาคใต้ วิทยาลัยครุณครศรีธรรมราชและมูลนิธิโตโยต้าแห่งประเทศไทยญี่ปุ่น, 2528.
- ณัฐภัทร จันทวิษ. “จตุโลกบาลจีน”. **สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคใต้**. 3 (2542) : 1451-1452.
- ณรงค์ นุ่นทอง. “เจ้าอาวาสวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร” ใน **100 ปี สถาปนาพระอารามหลวง พ.ศ.2458-2558 วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร จังหวัดนครศรีธรรมราช**. นครศรีธรรมราช : อักษรการพิมพ์, 2558.
- พระครูปลัดวิริยวัฒน์. “วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร นครศรีธรรมราช”. ใน **ที่ระลึกในการถวายผ้ากฐินพระราชทาน ณ วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร จังหวัดนครศรีธรรมราช**. กรุงเทพมหานคร : กรมชลประทานกระทรวงพัฒนาการแห่งชาติ, 2509.
- พระครูวรวิริยคุณ. “พระพุทธศาสนาหลังภาวะศึกกับการสร้างพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช”. **นครศรีธรรมราช** 43, 11 (ตุลาคม 2556) : 44.
- พระเทพมุนี, (วิลาศ ญาณวโร). **วรรณกรรมไทยเรื่องภูมิวิลาสินี**. กรุงเทพมหานคร : สถาบันวิทยุทหารอากาศ 01 บางซื่อ, 2511.
- พระเทพโมลี. **คณะสงฆ์รามัญในประเทศไทย**. กรุงเทพมหานคร : กิตติวรรณ, 2522.
- พระโพธิรังสี. **นิทานพระพุทธสิหิงค์**. แปลโดยแสง มนวิฑูร. พระนคร : กรมศิลปากร, 2506.
- พระราชธรรมนิเทศ. (ระบบ ฐิตญาโณ). **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2542.
- พระธรรมรัตโนภาส. **ประวัติวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร**. นครศรีธรรมราช : 2519.
- พระยาประชาภิจักรจักร. **พงศาวดารโยนก**. พระนคร : ศิลปาบรรณาการ, 2504.
- พระรัตนปัญญาเถระ. **ชินกาลมาลีปกรณ์**. แปลโดยแสง มนวิฑูร. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, 2517.
- พลาดิศัย สิทธิชัยกิจ. **ตามรอยอารยธรรมขอม**. กรุงเทพมหานคร : สยามควมรู้, 2555.
- ไพโรจน์ โพธิ์ไทร และคณะ. **ภูมิหลังชนชาติพยู มอญ พม่า**. กรุงเทพมหานคร : วังอักษร, 2555.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539.
- ยงยุทธ วรรณโกวิท. **ทองคำที่ใช้ในการบูรณปฏิสังขรณ์ปถิยอดทองคำพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช ระหว่าง พ.ศ.2537-2538**. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, 2541.

- รุ่ง ดาวกระจาย. “ตำนานทวดกุหล่ำ”. ในสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้. 6 (2542) : 6.
- ลำจุล ฮวบเจริญ, **เกร็ดพงศาวดารกรุงสุโขทัย**, พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพมหานคร : ดวงกมลพับลิชชิง, 2553.
- วิมล คำศรี. **ผ้าพระบฏพระราชทาน ปัจจัยและสื่อส่งเสริมสืบสานประเพณีผ้าขึ้นธาตุเมือง นครศรีธรรมราช**. นครศรีธรรมราช : ไทม์ พรินติ้ง, 2557.
- วิมล คำศรี. **วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร นครศรีธรรมราช มรดกธรรม นำสู่มรดกโลก ภาพลักษณ์ จากวรรณกรรม**. นครศรีธรรมราช : ไทม์ พรินติ้ง, 2557.
- วีณา เอี่ยมประไพ. **หลักฐานทางประวัติศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, 2535.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. **ทัศนชนนกริต : ภูมิศาสตร์-ภูมิลักษณะ ตั้งบ้านแปงเมือง**. กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, 2543.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. **พระบรมธาตุในอารยธรรมสยามประเทศ**. กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, 2539.
- ศิราพร ณ ถกลาง. **ทฤษฎีคติชนวิทยา : วิธีวิทยาในการวิเคราะห์ตำนาน-นิทานพื้นบ้าน**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2557.
- สนิท พลเดช. **ตรัง 11 ศตวรรษ**. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์การพิมพ์, 2535.
- สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. **ตำนานคณะสงฆ์**. (ม.ป.ท., ม.ป.ป.).
- สมพุทธ ชูระเจน. “พระมหากษัตริย์กับวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร” ใน **100 ปี สถาปนา พระอารามหลวง พ.ศ.2458-2558 วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร จังหวัด นครศรีธรรมราช**. นครศรีธรรมราช : อักษรการพิมพ์, 2558.
- สันติ เล็กสุขุม. **เจดีย์ความเป็นมาและคำศัพท์เรียกองค์ประกอบเจดีย์ในประเทศไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : มติชน, 2538.
- สินชัย กระบวนแสง. **ประวัติศาสตร์สมัยสุโขทัย**. พิษณุโลก : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2520.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. **สุวรรณภูมิต้นกระแสดประวัติศาสตร์ไทย**. กรุงเทพมหานคร : ศิลปวัฒนธรรม, 2549.
- สุจิตรา วุฒิสัยย. “แนวความคิดเกี่ยวกับประวัติศาสตร์นิพนธ์ของชาวตะวันตก”. **ประวัติศาสตร์**. 4, 7 (มกราคม – เมษายน 2522) : 49.
- สุเทพ สุนทรเมสัช. **มานุษยวิทยากับประวัติศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, 2548.
- สุภัทรดิศ ดิศกุล และสันติ เล็กสุขุม. **เที่ยวดวงเจดีย์ที่พม่าประเทศทางประวัติศาสตร์ศิลปะและ วัฒนธรรม**. กรุงเทพมหานคร : มติชน, 2543.

สุภาพวรรณ ฦ บางช้าง. **ขนบธรรมเนียมประเพณี : ความเชื่อและแนวปฏิบัติในสมัยสุโขทัยถึงสมัยอยุธยาตอนกลาง**. กรุงเทพมหานคร : สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2535

อภิชัย โพธิ์ประสิทธิ์ศาสตร์. **พระพุทธศาสนาหายาน**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร : สถาบันการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย, 2527.

อมรา ศรีสุชาติ. "ศรีธรรมราชา จันทรภาณุ แห่งตามพรลิงคะ". ในรายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์ **นครศรีธรรมราช ครั้งที่ 6**. นครศรีธรรมราช : มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช, 2555.

อุบลศรี อรรถพันธุ์, "อาณาจักรศรีวิชัย". **ตีทะเลาะ** 21, 1 (มีนาคม 2554) : 8-9.

อำนวย วีรวรรณ, **พระมหากษัตริย์ไทยกับพระพุทธศาสนา**, กรุงเทพมหานคร : อัมรินทร์พรินต์ติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), 2555.

Walpola Rahula, **History of Buddhism in Ceylon**. แปลโดย จำนง ทองประเสริฐ. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดวงแก้ว, 2547.

วิทยานิพนธ์/สารนิพนธ์/วิจัย

นิตินันท์ พันทวี. การศึกษาพิธีกรรมท้องถิ่นในฐานะทุนทางวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชุมชน : กรณีศึกษาพิธีกรรมบายศรีสู่ขวัญอีสาน. **วิทยานิพนธ์ครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและสำนักงานวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2544.

ปรีชา นุ่นสุข. ประวัติศาสตร์นครศรีธรรมราช : พัฒนาการของรัฐบนคาบสมุทรไทยในพุทธศตวรรษที่ 11-19. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต** บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2544.

ปรีชา นุ่นสุข. รายงานการวิจัยเรื่องประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในคาบสมุทรภาคใต้ของประเทศไทย. คณะกรรมการวิจัยการศึกษา การศาสนาและการวัฒนธรรม กระทรวงศึกษาธิการ, 2544.

พระปราโมทย์ กลิ่นละม้าย. การศึกษาบทบาททางการปกครองของราชวงศ์ศรีธรรมมาโคกราช : กรณีศึกษาจาก "ตำนานเมืองนครศรีธรรมราช". **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต** บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช, 2549.

สถาพร อรุณวิลาศ. คติความเชื่อพุทธศาสนาแบบลังกากับวิถีชีวิตชุมชนเมืองสุโขทัย-ศรีสัชชนาลัย. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต** บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539.

สุรพล ดำริห์กุล. รายงานการวิจัยเรื่องเจดีย์ช้างล้อมกับพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ในประเทศไทย. เชียงใหม่ : สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, 2545.

วรรณสิรี นุ่นสุข. การศึกษาคติในการบูชาพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช วัดพระมหาธาตุ
วรมหาวิหาร อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช : กรณีดอกไม้เงินดอกไม้ทอง.
วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏ
นครศรีธรรมราช, 2545.

บรรณานุกรม

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก
เอกสารปฐมภูมิและทุติยภูมิ

ภาคผนวก ข
แผนที่

ภาคผนวก ค

ภาพ

เอกสารปฐมภูมิและทุติภูมิ

1. ข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Source)

ข้อมูลปฐมภูมิ คือ ข้อมูลที่ได้จากการศึกษาค้นคว้าตำนานเมืองนครศรีธรรมราช ตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราช พระนิพนพานโสทร ชินกาลมาลีปกรณ์ และตำนานพระพุทธสิหิงค์ ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการสังเกตหลักฐานทางโบราณคดีและคติชนวิทยา เพื่อให้ได้ข้อเท็จจริงที่ใกล้เคียงมากที่สุด ดังนี้

1) ตำนานเมืองนครศรีธรรมราช ฉบับที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงนำมาพิมพ์เผยแพร่ในปี พ.ศ.2460 ซึ่งต้นฉบับเป็นสมุดไทยชำระคร่ำคร่า เขียนด้วยเส้นหมึกดำ เป็นอักษรไทยยอลบเลื่อนหลายแห่งและเคยตีพิมพ์มา 2 ครั้งแล้ว แต่ยังไม่สู้แพร่หลายคงเป็นเรื่องเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นแต่ครั้งโบราณ มีผู้เล่าสืบต่อปากคำกันมาที่มีผู้จดประติตประต่อไว้ได้เท่านี้ ตำนานเมืองนครศรีธรรมราชฉบับนี้สันนิษฐานว่าได้จดบันทึกขึ้นในประมาณพุทธศตวรรษที่ 22 สมัยสมเด็จพระนารายณ์ ส่วนเนื้อเรื่องกล่าวว่ายพญาโคศรีทราชให้เจ้าหญิงเหมชาลาและเจ้าชายทันตกุมารนำพระทันตธาตุไปเกาะลังกา แต่เรือสำเภาแตกมาขึ้นฝั่งและเดินมาถึงหาดทรายแก้ว สถานที่แห่งนี้พระมหาเถรพรหมเทพทำนายไว้ว่ากาลข้างหน้าจะมีพระยาศรีธรรมมาโคกราชมาสร้างเมืองและสร้างพระมหาธาตุเจดีย์สูง 37 วา บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ การเสด็จมาของพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชจากเมืองต่างๆ มาครองเมืองนครศรีธรรมราช เจ้าเมืองสิบสองนักษัตรมาช่วยก่อพระมหาธาตุเจดีย์ การสมโภชพระบรมธาตุเจดีย์ การแบ่งเขตเมืองกับพระเจ้าอู่ทอง เมืองนครศรีธรรมราชเกิดไช้ยมนคนล้มตาย การถางป่าเป็นนาเพื่อขยายเมืองและการแต่งตั้งเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชและเมืองบริวาร ซึ่งเนื้อหามีความคล้ายคลึงกันกับตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราช เอกสารฉบับนี้เป็นข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Source) ที่นำมาอ้างอิงในการศึกษาวิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช ซึ่งเป็นฉบับที่ได้รับการใช้ในการอ้างอิงทางวิชาการอย่างแพร่หลาย

2) ตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราช ฉบับที่พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ได้ทรงพิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ.2471 ทรงกล่าวว่าหนังสือนี้พิมพ์ตามต้นฉบับที่มีอยู่ในหอสมุดวชิรญาณเป็นหนังสือกระดาษฝรั่งเขียนด้วยเส้นหมึก ต้นฉบับนี้เป็นสำเนาคัดมาจากหนังสือเก่าเห็นได้ตามตัวสะกดและถ้อยคำสำนวน ซึ่งเก่าก่อนเวลาที่ใช้หมึกและกระดาษอย่างนี้ สันนิษฐานว่าแต่งขึ้นในแผ่นดินพระนารายณ์ ศักราชบอกปีในปลายแผ่นดินพระเจ้าปราสาททอง ส่วนเนื้อเรื่องของตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราชกล่าวว่าเจ้าชายทันตกุมารและเจ้าหญิงเหมชาลาได้นำพระทันตธาตุมาประดิษฐานที่หาดทรายแก้ว พุทธทำนายไว้ว่าสถานที่แห่งนี้ในเบื้องหน้าจะมีพระยาศรีธรรมมาโคกราชมาตั้งเมืองใหญ่และสร้างพระมหาธาตุสูง 37 วา เพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ

ของพระพุทธเจ้า พระพุทธสิหิงค์เสด็จจากลังกามาเมืองนครศรีธรรมราช พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราช จากเมืองต่างๆ หนีไข่มบมาครองเมืองนครศรีธรรมราชและเกิดไข่มบที่เมืองนครศรีธรรมราชผู้ ครองเมืองและผู้คนล้มตาย ต่อมาเจ้านายจากอยุธยาได้ส่งผู้ปกครอง พระสงฆ์และช่างมา บูรณปฏิสังขรณ์พระบรมธาตุเจดีย์ สร้างวัด ก่อพระพุทธรูป ปลุกต้นพระศรีมหาโพธิ์ ถวายที่กัลปนา คนและสัตว์รับใช้วัดและพระสงฆ์ ตลอดจนการแต่งตั้งเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชและเมืองบริวาร เอกสารฉบับนี้เป็นข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Source) ที่นำมาอ้างอิงในการศึกษาวิวัฒนาการทาง ประวัติศาสตร์ของพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช ซึ่งเป็นฉบับที่ได้รับการใช้ในการอ้างอิงทาง วิชาการอย่างแพร่หลาย

3) ชินกาลมาลีปกรณ์ แต่งขึ้นเป็นภาษาบาลีโดยพระรัตนปัญญามหาเถระ ชาวล้านนาใน ระหว่างปี พ.ศ.2060-2071 ต่อมาพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ราชบัณฑิต 5 คน คือ พระยาพิมล พระวิเชียรปรีชา หลวงอุดมจินดา หลวงราชภิรมและ หลวงธรรมาภิรมณ์ แปลออกเป็นภาษาไทย ต่อมาในปี พ.ศ.2451 ตรงกับรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ทรงโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์แจกเป็นครั้งแรกในงานศพของ พระราชวงศ์ ในปี พ.ศ.2474 เสฐียร พันธรัชนี ได้แปลเป็นภาษาไทยครั้งที่ 2 และในประมาณปี พ.ศ. 2499-2500 ศาสตราจารย์ ร.ต.ท.แสง มนวิฑูร ได้แปลเป็นภาษาไทย มีเชิงอรรถและพิมพ์เผยแพร่ ครั้งที่ 3 ตามพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และการแปล เป็นภาษาต่างประเทศที่เริ่มด้วยยอร์ช เซเดส์ ซึ่งแปลเป็นภาษาฝรั่งเศส ในปี พ.ศ.2468 สมาคมบาลี ปรกรณ์ลอนดอน ประเทศอังกฤษ ได้ตีพิมพ์เป็นภาษาบาลีด้วยอักษรโรมันและภาษาอังกฤษ และในปี พ.ศ. 2498 พระพุทธทศภิกขุได้แปลเป็นภาษาสิงหล

ชินกาลมาลีปกรณ์ได้รวบรวมความสำคัญไว้ 2 ประการ คือ ประการแรก เป็นเรื่องประวัติศาสตร์ ซึ่งได้กล่าวถึงประวัติของพระพุทธเจ้า (พระสมณโคดม) ไว้อย่างละเอียด โดยการเริ่มต้นตั้งแต่ ความปรารถนาของพระองค์ที่ทรงปรารถนาอยากจะเป็นพระพุทธเจ้า ทรงสะสมบารมีได้รับพุทธ พยากรณ์จากพระพุทธเจ้าองค์ก่อนๆ มาเป็นลำดับจนในพระชาติสุดท้าย ทรงอุบัติในพระราชสกุล ศากยวงศ์โคตมโคตรแล้วทรงออกผนวชบำเพ็ญเพียรจนตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ทรงได้บำเพ็ญพุทธกิจ จนถึงเสด็จดับขันธปรินิพพานและรวบรวมประวัติความเป็นมาของพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทหรือ ลังกาวงศ์หรือสิงหล และประการที่สอง กล่าวถึงประวัติศาสตร์ของแคว้นล้านนา ซึ่งมีเมืองเชียงใหม่ เชียงแสน เชียงราย ลำพูน ชินกาลมาลีปกรณ์จึงเป็นหนังสือให้ความรู้ความเข้าใจทั้งด้านศาสนาและ ประวัติศาสตร์ของบ้านเมืองควบคู่กันไป จึงนับได้ว่าเป็นวรรณคดีล้านนาที่ได้รับการแปลและพิมพ์ เผยแพร่มากที่สุด ชินกาลมาลีปกรณ์จึงเสมือนเป็นคู่มือที่นักศึกษาชาวไทยและชาวต่างประเทศได้ใช้ ศึกษาประวัติศาสตร์และโบราณคดีของไทย ซึ่งเอกสารชิ้นนี้มีความน่าเชื่อถือและใช้ในการอ้างอิงทาง วิชาการอย่างแพร่หลาย

4) ตำนานพระพุทธรูปหิ๊งค์ แต่งเป็นภาษาบาลีโดยพระโพธิ์รังสีชาวเชียงใหม่ เมื่อประมาณปี พ.ศ.1945 บรรยายเรื่องราวมาจนถึงปี พ.ศ.2000 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงนิพนธ์ต่อจากพระโพธิ์รังสี ซึ่งกล่าวว่าการหล่อพระพุทธรูปหิ๊งค์ขึ้นในลังกาเมื่อประมาณปี พ.ศ.700 พระพุทธรูปหิ๊งค์เสด็จจากลังกาสู่สิริธัมมนคร (นครศรีธรรมราช) เมื่อประมาณปี พ.ศ.1850 เสด็จสู่สุโขทัย อยุธยา กำแพงเพชร และล้านนา และได้กล่าวว่า พระร่วงโรจนราชซึ่งเป็นกษัตริย์แห่งกรุงสุโขทัยได้ทรงเสด็จไปเยือนเมืองนครศรีธรรมราชและพระราชอาชิตีแห่งเมืองนครศรีธรรมราชถวายพระพุทธรูปหิ๊งค์แก่พระองค์ พระร่วงที่กล่าวถึงในตำนานนี้น่าจะเป็นพ่อขุนศรีอินทราทิตย์และเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นขณะนั้นประมาณปลายพุทธศตวรรษที่ 18 หรือประมาณต้นพุทธศตวรรษที่ 19 ความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมระหว่างเมืองนครศรีธรรมราชกับกรุงสุโขทัยนั้นได้รับการสนับสนุนให้เห็นเป็นอย่างดีจากศิลาจารึกหลักที่ 1 แห่งกรุงสุโขทัยที่ระบุว่าพระเถระปุครผู้รู้ธรรมดีกว่าคนทั้งหลายในสุโขทัยนั้นมาจากเมืองนครศรีธรรมราช เพราะฉะนั้นความสัมพันธ์ระหว่างเมืองนครศรีธรรมราชในทางวัฒนธรรมกับกรุงสุโขทัยและดินแดนในภาคกลางนั้นจึงปฏิเสธไม่ได้ ตำนานพระพุทธรูปหิ๊งค์ฉบับนี้จึงเป็นที่น่าเชื่อถือและได้รับการใช้อ้างอิงทางวิชาการอย่างแพร่หลาย

5) พระนิพนพานโสทร ฉบับคุณยัฒนธรรมภาคใต้ ส่วนวนที่ 4 โดยคุณยัฒนธรรมภาคใต้ วิทยาลัยครุนครศรีธรรมราชและมูลนิธิโตโยต้า ได้พิมพ์เผยแพร่เมื่อปี พ.ศ.2528 ผลงานชิ้นนี้เป็นเอกสารโบราณประเภทหนังสือบุค ลายมือเขียน ได้ปริวรรตและตีพิมพ์ขึ้นเป็นครั้งแรก เนื้อหาของเอกสารโบราณชิ้นนี้เป็นพุทธประวัติและประวัติศาสตร์ที่ปรากฏอยู่ในอินเดีย และศรีลังกา แล้วต่อเนื่องมาสู่นครศรีธรรมราชและดินแดนใกล้เคียง ทั้งภายในและภายนอกคาบสมุทรมลายูแห่งนี้ โดยเฉพาะการสถาปนาพระพุทธศาสนาและพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช ณ หาดทรายแก้วหรือเมืองนครศรีธรรมราชโบราณ ตลอดจนการเผยแพร่พระพุทธศาสนาไปยังดินแดนใกล้เคียง ผลงานชิ้นนี้เป็นประโยชน์ต่องานวิจัยชิ้นใหม่ ซึ่งเอกสารชิ้นนี้มีความน่าเชื่อถือและใช้ในการอ้างอิงทางวิชาการอย่างแพร่หลาย

2. ข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Source)

ข้อมูลทุติยภูมิ คือ ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยโดยรวบรวมจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ซึ่งผู้ศึกษาค้นคว้ารวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช พระพุทธศาสนาในลังกาในเมืองนครศรีธรรมราช ได้แก่ พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช พระมหากษัตริย์ไทยกับพระพุทธศาสนา เมืองนครศรีธรรมราชมหานคร ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศศรีลังกา ไทย-ศรีลังกา กัลยาณมิตรสัมพันธ์ไมตรีแน่นแฟ้นทางพระพุทธศาสนา คณะสงฆ์รามัญในประเทศไทย พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช มหาสถูปแห่งคาบสมุทรมลายู History of Buddhism in Ceylon เป็นต้น และงานวิจัยที่เป็นหลัก ได้แก่

ประวัติศาสตร์นครศรีธรรมราช : พัฒนาการของรัฐบนคาบสมุทรไทย ในพุทธศตวรรษที่ 11-19 รายงานการวิจัยเรื่องประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในคาบสมุทรภาคใต้ของประเทศไทย รายงานการวิจัยเรื่องเจดีย์ช้างล้อมกับพระพุทธศาสนาปางวางคันในประเทศไทย คติความเชื่อพุทธศาสนาแบบลังกากับวิถีชีวิตชุมชนเมืองสุโขทัย-ศรีสัชชนาลัย บทบาททางการปกครองของราชวงศ์ศรีธรรมมาโคกราช : กรณีศึกษาจาก “ตำนานเมืองนครศรีธรรมราช” เป็นต้น และสิ่งตีพิมพ์ต่างๆ ที่มีข้อมูลเกี่ยวข้องกับพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชและพระพุทธศาสนาปางวางคันในเมืองนครศรีธรรมราชเพื่อใช้เป็นข้อมูลพื้นฐานในการวิจัย ดังนี้

1) คณะสงฆ์รามัญในประเทศไทย เขียนโดยพระครูปลัดสัมพิพัทธญาณจารย์ (บุญช่วย) พิมพ์เผยแพร่โดยพระเทพโสภณ เมื่อปี พ.ศ.2522 กล่าวว่า พระเจ้าอโศกมหาราชได้ทรงส่งพระโสณเถระกับพระอุตตรเถระนำพระพุทธศาสนามาประดิษฐานในสุวรรณภูมิ ณ เมืองสะเทิมบริเวณอ่าวเกาะตะมา พระพุทธศาสนาในเมืองมอญมีความสัมพันธ์กับเกาะลังกาและพระพุทธศาสนาจากเกาะลังกาเข้าสู่เมืองมอญ พระสงฆ์มอญนำพระพุทธศาสนาจากเกาะลังกาแบบมอญเข้าสู่อาณาจักรทวารวดีและเมืองนครศรีธรรมราช และกล่าวว่าคณะสงฆ์รามัญ (มอญ) มีความสัมพันธ์กับคณะสงฆ์ไทยมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย ล้านนาไทย ออยุธยา ธนบุรี และรัตนโกสินทร์ ตลอดจนการศึกษาของคณะสงฆ์รามัญ ธรรมเนียมปฏิบัติของพระสงฆ์รามัญ ซึ่งเอกสารฉบับนี้ได้รับการอ้างอิงทางวิชาการอย่างแพร่หลาย และผู้ศึกษาได้นำได้มาใช้ในการอ้างอิงทางวิชาการในงานวิจัยนี้ด้วย

2) พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช เขียนโดยปรีชา นุ่นสุข เมื่อปี พ.ศ.2530 กล่าวว่า พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชสร้างเพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุและเป็นสัญลักษณ์แทนองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ประดิษฐานอยู่ ณ หาดทรายแก้ว วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร ตำบลในเมืองอำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช ซึ่งคติความเชื่อนี้ได้เกิดขึ้นครั้งแรกในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช และแพร่กระจายไปในดินแดนพระพุทธศาสนาพร้อมกับวิวัฒนาการโดยลำดับ พระบรมธาตุเจดีย์องค์นี้ก็เช่นกันได้วิวัฒนาการมาอย่างยาวนาน หลักฐานทางโบราณคดีได้กล่าวถึงการกำเนิดของพระบรมธาตุเจดีย์องค์นี้ว่าสัมพันธ์กับพุทธประวัติ กษัตริย์อินเดีย ศรีลังกา โดยที่เจ้าหญิงเหมชาลาและเจ้าชายทนต์กุมารนำพระบรมสารีริกธาตุมาฝังและสร้างเจดีย์ครอบไว้ ณ หาดทรายแก้ว ต่อมาประมาณพุทธศตวรรษที่ 7 พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชได้ทรงสร้างเมืองและสร้างพระบรมธาตุเจดีย์เพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ นับตั้งแต่นั้นมาพระบรมธาตุเจดีย์องค์นี้ได้รับการทำนุบำรุง บูรณะ และตัดแปลง จึงทำให้รูปแบบของพระบรมธาตุเจดีย์องค์นี้มีวิวัฒนาการโดยลำดับ รูปแบบที่ปรากฏในปัจจุบันเป็นรูปแบบที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะแบบลังกา มีลักษณะเป็นเจดีย์ทรงกลมรูปประซังคว่า สูงประมาณ 37 วา หรือ 55.99 เมตร มีการบูรณะมาแล้วหลายครั้งและมีความสำคัญต่อคติความเชื่อพระพุทธศาสนา ภูมิปัญญา สังคม เศรษฐกิจ การเมือง การปกครองและศิลปวัฒนธรรมในดินแดน

แถบนี้ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน ซึ่งเอกสารฉบับนี้ได้รับการอ้างอิงทางวิชาการอย่างแพร่หลาย และผู้ศึกษาได้นำได้มาใช้ในการอ้างอิงทางวิชาการในงานวิจัยนี้ด้วย

3) ไทย-ศรีลังกา กัลยาณมิตร : สัมพันธไมตรีแน่นแฟ้นทางพระพุทธศาสนา เขียนโดย ฐาตุร พานิช เมื่อปี พ.ศ.2545 กล่าวว่าพระพุทธศาสนาเข้าสู่ศรีลังกาโดยพระมหินทเถระ พระเจ้าอโศกมหาราชทรงพระราชทานพระบรมสารีริกธาตุและกึ่งพระศรีมหาโพธิ์เพื่อนำไปเมืองอนูราธปุระ หลังจากสมัยของพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะจนถึงสมัยฝรั่งตะวันตกเข้ามามีอำนาจในลังกา พระพุทธศาสนาในลังกาบางช่วงเสื่อมถอยและในบางช่วงก็เจริญรุ่งเรือง ยามใดที่บ้านเมืองสงบปราศจากการรบหรือการแย่งชิงบัลลังก์ พระเจ้าแผ่นดินทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาและพระสงฆ์ การพระพุทธศาสนาและศิลปกรรมก็เจริญไปด้วย ในยามบ้านเมืองวุ่นวายเพราะการแย่งชิงราชสมบัติและศึกสงครามหรือช่วงที่ทมิฬได้รับชัยชนะเป็นกษัตริย์บางพระองค์ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาเป็นอย่างดี เมื่อถึงสมัยพระเจ้าวิชัยพาหุที่ 1 ได้ทรงฟื้นฟูพระพุทธศาสนาและสมัยพระเจ้าปราชรามพาหุที่ 1 ได้ทรงโปรดให้มีการทำสังคายนาพระธรรมวินัยรวบรวมพระสงฆ์จากคณะต่างๆ เข้าเป็นนิกายเดียวจึงทำให้พระพุทธศาสนาบริสุทธิ์จนชื่อเสียงปรากฏถึงสุวรรณภูมิอันมีเขมร พม่า มอญ (รามัญ) และสยามส่งพระสงฆ์ไปขอแลกเปลี่ยนในเกาะลังกา จึงนิมนต์พระสงฆ์จากลังกากลับมาตั้งคณะสงฆ์ลังกาวงศ์ขึ้น ซึ่งทำให้ได้รับการยอมรับนับถือเลื่อมใสจากกษัตริย์และประชาชน จนมาถึงสมัยพระเจ้าศรีวิชัยราชสิงห์กับสามเณรสรณังกรร่วมกันฟื้นฟูพระพุทธศาสนาสยามวงศ์ขึ้นใหม่และลังกามีความสัมพันธ์กับไทยทางศาสนาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งเอกสารฉบับนี้ได้รับการอ้างอิงทางวิชาการอย่างแพร่หลายและผู้ศึกษาได้นำได้มาใช้ในการอ้างอิงทางวิชาการในงานวิจัยนี้ด้วย

4) Walpola Rahula, History of Buddhism in Ceylon แปลโดยศาสตราจารย์ (พิเศษ) จำนง ทองประเสริฐ พิมพ์เผยแพร่เมื่อปี พ.ศ. 2547 กล่าวว่า พระพุทธศาสนาไปประดิษฐานใน เกาะลังกา โดยการส่งพระมหินทเถระซึ่งสมณทูตสายที่ 9 ของพระเจ้าอโศกมหาราชกับพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระ การที่พระมหินทเถระและพระนางสังฆมิตตาเถรีนำพระพุทธศาสนาไปประดิษฐานที่เกาะลังกาประสบผลสำเร็จอย่างบริบูรณ์ อันเนื่องมาจากพระเจ้าอโศกมหาราชกับพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะมีความเคารพนับถือกัน เป็นมิตรที่ดีต่อกันและสนใจประชาชนชาวลังกาด้วยพระราชกรณียกิจทางด้านวัฒนธรรม สังคม และศาสนา ชาวสิงหลมีความเชื่อว่าผู้ที่มีสิทธิ์จะเป็นกษัตริย์ตามกฎหมายจะต้องนับถือพระพุทธศาสนาเป็นพระโพธิสัตว์อีกด้วย ซึ่งจะต้องมีหน้าที่ปกป้องบาตรและรักษาจีวรของพระพุทธองค์ไว้ ประชาชนชาวสิงหลให้ความสำคัญกับการศึกษาพระพุทธศาสนา ซึ่งเชื่อว่าสามารถชำระศาสนาไว้ได้และมีความศรัทธากับพระสงฆ์ 2 ประการ คือ พระเป็นครู เป็นผู้นำและเป็นเพื่อนที่ดี ซึ่งพระสงฆ์จะช่วยพวกเขาในโลกหน้าได้มากกว่าผู้อื่น เอกสารฉบับนี้ได้รับการอ้างอิงทางวิชาการอย่างแพร่หลายและผู้ศึกษาได้นำมาใช้ในการอ้างอิงทางวิชาการในงานวิจัยนี้ด้วย

5) ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศศรีลังกา เขียนโดยผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ดนัย ปรีชาเพิ่มประสิทธิ์ เมื่อปี พ.ศ.2553 และพิมพ์เผยแพร่โดยมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในปี พ.ศ. 2555 กล่าวว่าประเทศศรีลังกาเป็นดินแดนพระพุทธศาสนาที่เก่าแก่และสำคัญที่สามารถรักษาคำสอนของพระพุทธศาสนาเถรวาทไว้ได้ยืนยาวนานที่สุดในโลก ศรีลังกาจึงเป็นต้นแบบทางพระพุทธศาสนาในกลุ่มประเทศเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งประเทศไทยได้รับอิทธิพลทางพระพุทธศาสนาจากศรีลังกาในด้านการศึกษาระดับปริญญา อรรถกถา การปกครองสงฆ์ การสร้างศิลปวัตถุทางพระพุทธศาสนา เป็นต้น และประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศศรีลังกาที่มีความสัมพันธ์กับพระพุทธศาสนาในประเทศไทยตั้งแต่สมัยนครศรีธรรมราช สุโขทัย มาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ซึ่งเอกสารฉบับนี้ได้รับการอ้างอิงทางวิชาการอย่างแพร่หลายและนักศึกษาได้นำมาใช้ในการอ้างอิงทางวิชาการในงานวิจัยฉบับนี้

6) พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช มหาสถูปแห่งคาบสมุทรมหาไค้ เขียนโดย ดร. ประภัสสร ชูวิเชียร เมื่อปี พ.ศ.2553 กล่าวว่าพระบรมธาตุเจดีย์บนหาดทรายแก้วเป็นศูนย์กลางของชุมชนโบราณในเมืองนครศรีธรรมราชที่ตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราช ตำนานเมืองนครศรีธรรมราชและพระนิพพานโสตร์ได้กล่าวไว้และใช้เป็นประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ช่วงเวลาในการสร้างพระธาตุเจดีย์ รูปแบบของพระธาตุเจดีย์ ประวัติศาสตร์ศิลปะและโบราณสถาน สิ่งก่อสร้างรายรอบในบริเวณของพระธาตุเจดีย์ภายในวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร ซึ่งเอกสารฉบับนี้ได้รับการอ้างอิงทางวิชาการอย่างแพร่หลายและนักศึกษาได้นำมาอ้างอิงทางวิชาการในงานวิจัยฉบับนี้

7) พระมหากษัตริย์ไทยกับพระพุทธศาสนา เขียนโดยอำนาจ วีรวรรณ เมื่อปี พ.ศ.2555 กล่าวว่าพระพุทธศาสนามีความสัมพันธ์กับพระมหากษัตริย์มาทุกยุคทุกสมัย ตั้งแต่สมัยพุทธกาลสมัยหลังพุทธกาลและในประเทศศรีลังกา จนมาถึงกษัตริย์ในทวีปเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ได้แก่ประเทศไทย พม่า เขมร เป็นต้น พระพุทธศาสนาเถรวาทได้สร้างความศรัทธา ความเชื่อให้เป็นหนึ่งเดียวกันในการสร้างอาณาจักรได้สำเร็จในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จึงทำให้กษัตริย์ทรงทำนุบำรุงและสร้างความบริสุทธิ์ให้แก่พระพุทธศาสนา เพราะว่าพระพุทธศาสนาหลังกวางค์มีหลักคิดและความเชื่อที่ยึดหยุ่นที่สามารถรวบรวมเอาลัทธิบูชาวิญญาณ พระพุทธศาสนาเถรวาท ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และความเชื่ออื่นๆ เข้าเป็นกลุ่มเดียวกัน มีหลักธรรมคำสอนที่เข้มแข็งจนสามารถเป็นสถาบันหลักทางสังคม และพระพุทธศาสนาหลังกวางค์แสดงความชอบธรรมให้แก่พระมหากษัตริย์ ซึ่งพระมหากษัตริย์ทรงแสดงออกด้วยการเป็นผู้มีบารมีจึงทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาหลังกวางค์และคณะสงฆ์ ตลอดจนการสร้างถาวรวัตถุไว้ในพระพุทธศาสนา ซึ่งเอกสารฉบับนี้ได้รับการอ้างอิงทางวิชาการอย่างแพร่หลายซึ่งนักศึกษาได้นำมาใช้ในการอ้างอิงทางวิชาการในงานวิจัยด้วย

8) เมืองนครศรีธรรมราชมหานคร เขียนโดยประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์ เมื่อปี พ.ศ.2555 กล่าวว่า การกำเนิดเมืองนครศรีธรรมราช ประวัติศาสตร์เมืองนครศรีธรรมราช เมืองสิบสองนักษัตร การกำเนิดนามอิสริยยศศรีธรรมมาโคกราช นครศรีธรรมราชกับความสัมพันธ์ระหว่างแหลมมลายูกับสามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขง ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองสุโขทัยกับเมืองนครศรีธรรมราชและหัวเมืองมอญ อิทธิพลของพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์และพงศาวดารพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราช ซึ่งเอกสารฉบับนี้ได้รับการอ้างอิงทางวิชาการอย่างแพร่หลายและนักศึกษาได้นำมาใช้ในการอ้างอิงทางวิชาการในงานวิจัยฉบับนี้

งานวิจัยที่ใช้เป็นหลักในการศึกษา

1) คติความเชื่อพระพุทธศาสนาแบบลังกาก็วิถีชีวิตชุมชนสุโขทัย-ศรีสัชชนาลัย โดยสถาพร อรุณวิลาส เมื่อปี พ.ศ.2539 กล่าวว่าสถานที่ตั้งชุมชนโบราณ เส้นทางคมนาคม และเส้นทางการค้า การขยายชุมชนและการติดต่อกับแคว้นต่างๆ การนำพระพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกาจากเมืองนครศรีธรรมราช สำนักพระอุทุมพรมหาสวามี เพื่อขยายชุมชนและเผยแพร่อุดมการณ์ทางสังคม เศรษฐกิจและการเมืองของกรุงสุโขทัย และการบูรณาการคติความเชื่อที่ได้รับอิทธิพลจากพระพุทธศาสนาแบบลังกา โดยได้รับการอุปถัมภ์จากผู้ปกครองและประชาชน เพื่อจะทำให้อาณาจักรสุโขทัยเป็นอาณาจักรผู้นำในด้านพระพุทธศาสนา จึงได้ปรากฏการสร้างเจดีย์ พระพุทธรูปและรอยพระพุทธรูปจากเกาะลังกา เพื่อแสดงให้เห็นว่าอาณาจักรสุโขทัยเป็นดินแดนที่พระพุทธศาสนามีความเจริญรุ่งเรืองที่เทียบเท่ากับเกาะลังกาที่สืบทอดพระพุทธศาสนาอันบริสุทธิ์โดยตรง พระพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกาจึงช่วยสร้างความมั่นคงให้กับชุมชนและสังคมสุโขทัยมาจนถึงปลายพุทธศตวรรษที่ 20 ซึ่งเอกสารฉบับนี้ได้รับการอ้างอิงทางวิชาการอย่างแพร่หลายและนักศึกษาได้นำมาใช้ในการอ้างอิงทางวิชาการในงานวิจัยด้วย

2) ประวัติศาสตร์นครศรีธรรมราช : พัฒนาการของรัฐบนคาบสมุทรไทยในพุทธศตวรรษที่ 11-19 โดยรองศาสตราจารย์ ดร.ปรีชา นุ่นสุข เมื่อปี พ.ศ. 2544 กล่าวว่าพัฒนาการของอาณาจักรบนคาบสมุทรไทยในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 11-19 โดยเฉพาะอาณาจักรตามพรลิงค์หรืออาณาจักรนครศรีธรรมราช ซึ่งเป็นอาณาจักรที่มีความสำคัญที่สุดของคาบสมุทรไทย เป็นพัฒนาการที่มีความต่อเนื่องตลอดระยะเวลาดังกล่าว โดยมีปัจจัยที่เป็นกระแสหลักแรงพลังผลักดันให้เกิดพัฒนาการของอาณาจักรดังกล่าวสามกระแส คือ การค้า ศาสนา และการใช้ทรัพยากรในท้องถิ่น โดยในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 11-16 กระแสหลักทั้งสามนั้นได้เข้ามาอยู่ด้วยกันอย่างเป็นเอกภาพภายในระบบโครงสร้างอันศักดิ์สิทธิ์ที่เรียกว่าระบบมณฑลละ ตามระบบความเชื่อเกี่ยวกับจักรวาลวิทยาของศาสนาพราหมณ์ ลัทธิไศวนิกาย ครั้นเมื่อระบบความเชื่อดังกล่าวได้คลี่คลายลงนับตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 17 เป็นต้นมา ปัจจัยทั้งสามเหล่านั้นได้รับการสืบทอดโดยระบบความเชื่อของพระพุทธศาสนา นิกายหินยาน และนิกายลังกาวงศ์ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 17-19 ปัจจัยเหล่านั้นได้รวมอยู่อย่างเป็นเอกภาพภายในระบบโครงสร้างอันศักดิ์สิทธิ์เช่นเดียวกัน คือ ระบบเมืองสิบสองนักษัตร ในระหว่างที่

พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรือง ศาสนาพราหมณ์ก็ยังคงอยู่และผสมผสานอย่างกลมกลืน ซึ่งงานวิจัยฉบับนี้ได้รับการอ้างอิงทางวิชาการอย่างแพร่หลายและนักศึกษาได้นำมาใช้ในการอ้างอิงทางวิชาการในงานวิจัยด้วย

3) รายงานการวิจัยประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในคาบสมุทรมหาคไต้ของประเทศไทย โดยรองศาสตราจารย์ ดร.ปรีชา นุ่นสุข เมื่อปี พ.ศ. 2544 กล่าวว่าการเข้ามาของพระพุทธศาสนาบนคาบสมุทรมหาคไต้ของประเทศไทย ในช่วงต้น (พุทธศตวรรษที่ 1- 12) ช่วงกลาง (พุทธศตวรรษที่ 13-19) และช่วงปลาย (พุทธศตวรรษที่ 17-ปัจจุบัน) พระพุทธศาสนาได้เข้ามาสู่ดินแดนแห่งนี้หลายช่วงเวลา โดยเฉพาะพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์หรือเถรวาทซึ่งหลังจากเกาะลังกาเข้ามาสู่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งมีนครศรีธรรมราชเป็นศูนย์กลางในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์และมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับกษัตริย์หรือนักปกครอง จึงได้เผยแผ่จากชุมชนเข้าสู่หมู่บ้านตำบล เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้คนอย่างทั่วถึง สร้างวัดเป็นศูนย์กลางชุมชนและสร้างเจดีย์ทรงลังกาเป็นสัญลักษณ์ อิทธิพลของพระพุทธศาสนาจึงมีต่อระบบความเชื่อ ประติมากรรม สถาปัตยกรรม จิตรกรรม และพิธีกรรม ซึ่งงานวิจัยฉบับนี้ได้รับการอ้างอิงทางวิชาการอย่างแพร่หลายและนักศึกษาได้นำได้มาใช้ในการอ้างอิงทางวิชาการในงานวิจัยด้วย

4) รายงานการวิจัยเรื่องเจดีย์ช้างกับพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ในประเทศไทย โดยรองศาสตราจารย์ สุรพงษ์ ดาริห์กุล เมื่อปี พ.ศ.2545 กล่าวว่าประวัติศาสตร์ของพระพุทธศาสนาสำนักลังกาที่แพร่กระจายเข้าสู่ดินแดนประเทศไทย แบบแผนทางสถาปัตยกรรม และพัฒนาการด้านรูปแบบของเจดีย์ช้างล้อมอันเป็นสัญลักษณ์การตั้งมั่นของพระพุทธศาสนาแบบลังกา ซึ่งเป็นเครื่องหมายของสำนักพระพุทธศาสนาแบบลังกาสายต่างๆ ที่แข่งขันกันเพื่อให้ได้รับการยอมรับและยกย่องดำรงอยู่ในบ้านเมือง ดังนั้น รูปแบบของเจดีย์ช้างล้อมจึงมีความสัมพันธ์กับการเผยแผ่เข้ามาของพระพุทธศาสนาจากสำนักลังกาสายต่างๆ ซึ่งเอกสารฉบับนี้ได้รับการอ้างอิงทางวิชาการอย่างแพร่หลายและนักศึกษาได้นำมาใช้ในการอ้างอิงทางวิชาการในงานวิจัยด้วย

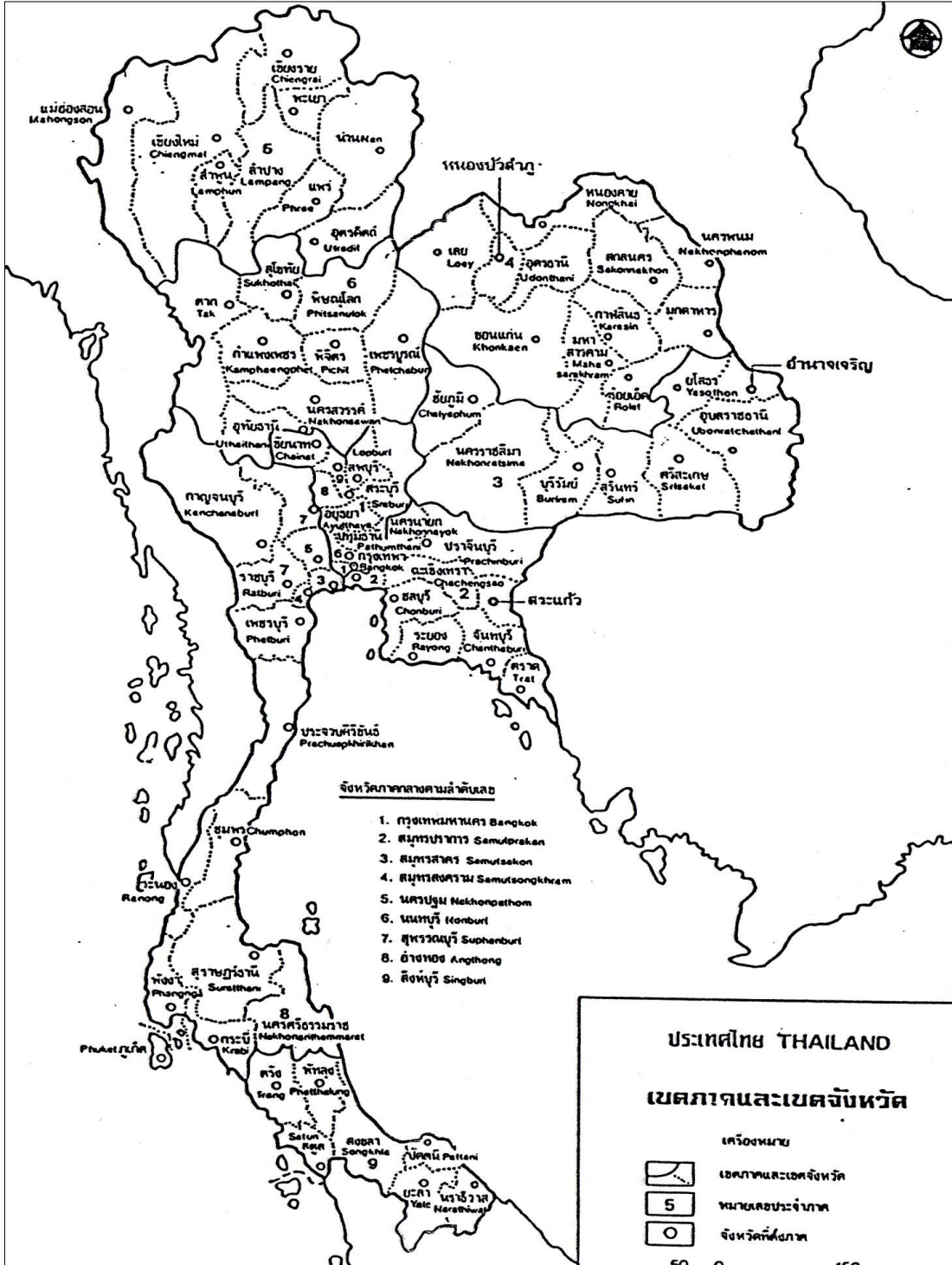
5) การศึกษาบทบาททางการปกครองของราชวงศ์ศรีธรรมมาโคกราช : กรณีศึกษาจาก “ตำนานเมืองนครศรีธรรมราช” โดยพระปราโมทย์ กลิ่นละมัย เมื่อปี พ.ศ.2549 กล่าวว่าราชวงศ์ศรีธรรมมาโคกราชผู้ครองนครศรีธรรมราชในระหว่างประมาณพุทธศตวรรษที่ 17-19 มีประวัติความเป็นมาที่แตกต่างกันโดยมีข้อสันนิษฐานที่สำคัญสี่ประการ คือ ประการแรก ราชวงศ์ศรีธรรมมาโคกราชมีถิ่นกำเนิดอยู่ในภาคใต้ของประเทศไทย ประการที่สอง ราชวงศ์ศรีธรรมมาโคกราชมาจากอินเดีย ประการที่สาม ราชวงศ์ศรีธรรมมาโคกราชมาจากเมืองละโว้หรือทางภาคเหนือของประเทศไทย และประการที่สี่ ราชวงศ์ศรีธรรมมาโคกราชถือกำเนิดขึ้นในเมืองนครศรีธรรมราชเอง กษัตริย์ในราชวงศ์นี้ที่ปกครองนครศรีธรรมราชดังที่ปรากฏพระนามในตำนานเมืองนครศรีธรรมราชและจารึกที่เกี่ยวข้องมี 3 พระองค์ คือ พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราช พระเจ้าจันทรภาณุ และพญาพงศาภิหรือพระเจ้า

พงศสุรหะ ราชวงศ์ศรีธรรมมาโคศกราชได้ทรงสถาปนาชื่อเมืองนครศรีธรรมราช สถาปนาพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชเป็นศูนย์กลางแห่งอาณาจักร สถาปนาราชวงศ์ศรีธรรมมาโคศกราชเป็นราชวงศ์ปกครองอาณาจักรนครศรีธรรมราช สถาปนาอาณาจักรนครศรีธรรมราชเป็นอาณาจักรพระพุทธศาสนานิกายลังกาวงศ์และสถาปนาเมืองสิบสองนักษัตรขึ้นปกครอง โดยให้เมืองขึ้นเหล่านั้นมีหน้าที่สร้างและทำนุบำรุงพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช การปกครองเมืองสิบสองนักษัตรของราชวงศ์นี้ปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชและเครือญาติสายสัมพันธ์แห่งธรรม โดยให้เมืองเหล่านั้นส่งต้นไม้เงินต้นไม้ทอง และเครื่องบรรณาการมาบูชาพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชที่เป็นศูนย์กลางแห่งอาณาจักรและศูนย์กลางแห่งความศักดิ์สิทธิ์ สำหรับการดูแลรักษาและซ่อมแซมพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชนั้นเป็นหน้าที่ของพระครู 4 รูป คือ พระครูกาแก้ว พระครูการาม พระครูกาชาด และพระครูกาเดิม ส่วนการทำนุบำรุงพระสงฆ์เป็นหน้าที่ของข้าพระ อิทธิพลของพระพุทธศาสนาทำให้เกิดมรดกทางวัฒนธรรมที่สำคัญ ได้แก่ พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช พระพุทธสิหิงค์ วรรณกรรมมุขปาฐะ วรรณกรรมลายลักษณ์ ตำนาน ศิลปินเอกสารโบราณ และประเพณีต่างๆ ซึ่งผู้ศึกษาได้นำมาใช้ในการอ้างอิงทางวิชาการในงานวิจัยด้วย

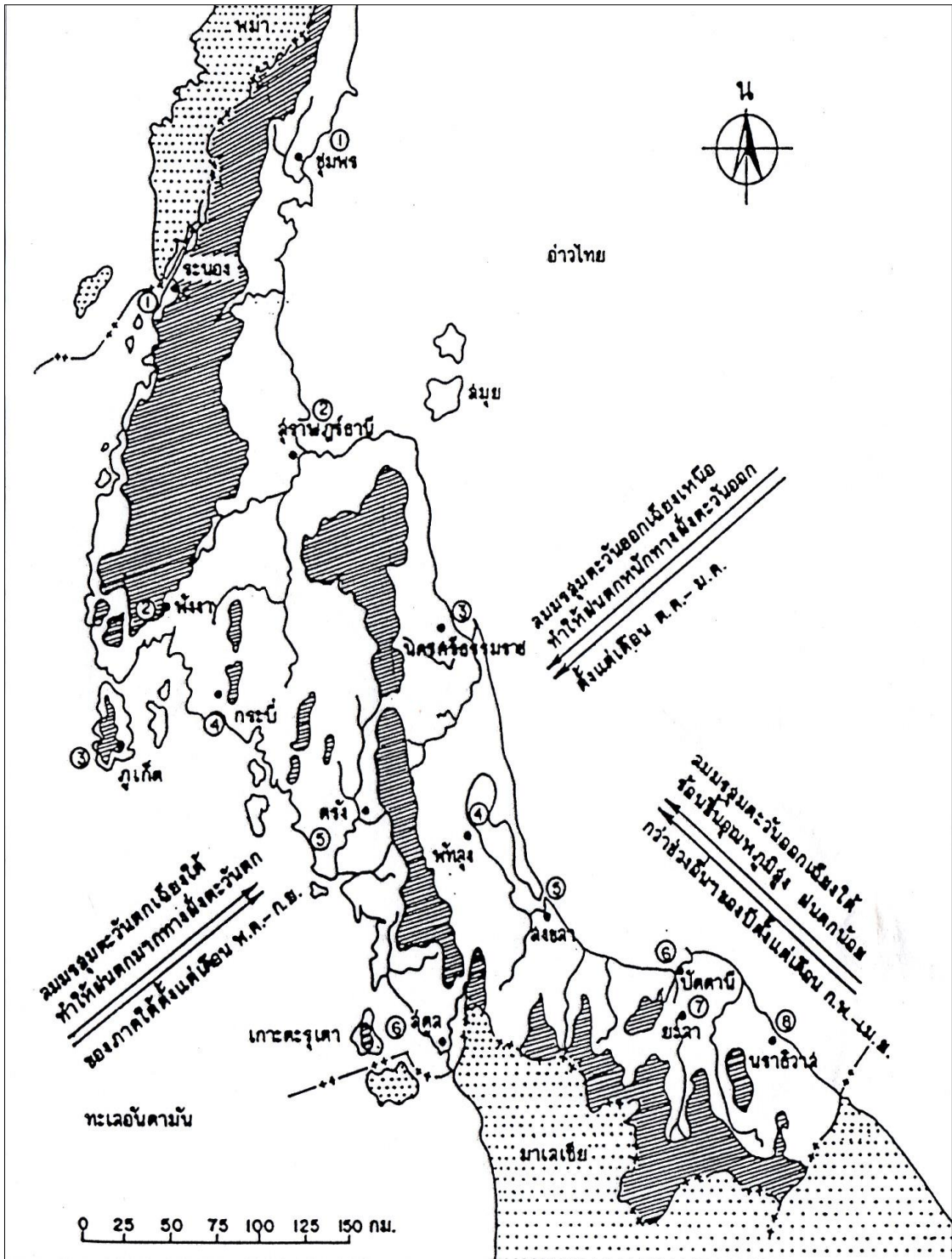
แผนที่ หมายเลข 1

ประเทศไทย แสดงอาณาเขตของภาคและจังหวัด

ที่มา : ปรีชา นุ่นสุข 2545 : 553

แผนที่ หมายเลข 2
คาบสมุทรไทย แสดงภูมิประเทศและภูมิอากาศ
ที่มา : ปรีชา นุ่นสุข 2545 : 554

แผนที่ หมายเลข 3
คาบสมุทรไทย แสดงลุ่มน้ำ
ที่มา : ปรีชา นุ่นสุข 2545 : 555

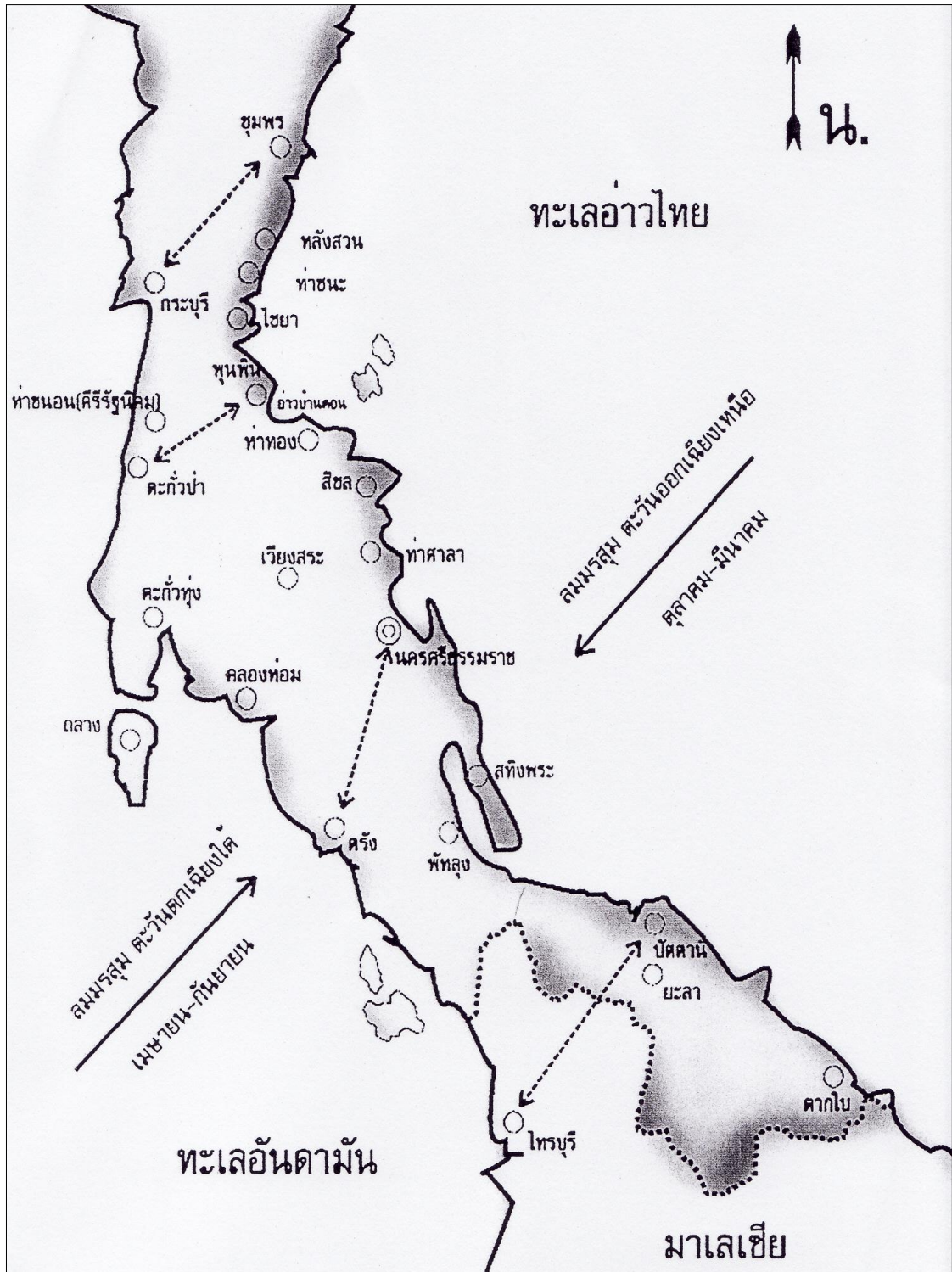

แผนที่ หมายเลข 4

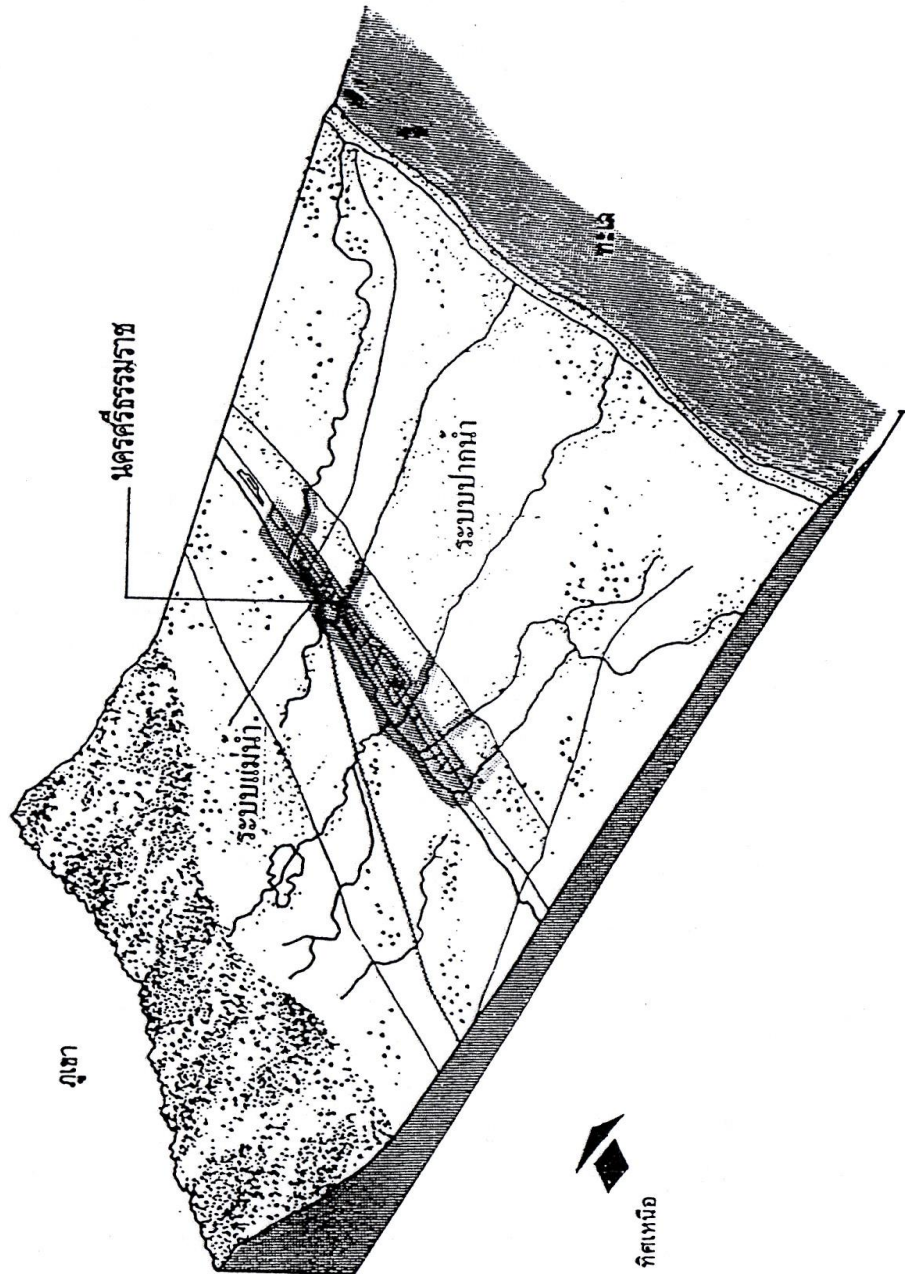
คาบสมุทรมลายู

แสดงเส้นทางเดินบกข้ามแหลมมลายูและกลุ่มชนเมืองโบราณสองฝั่งคาบสมุทรมลายู

ที่มา : ประทุม ชุ่มเพ็งพันธ์ุ 2545 : 182

แผนที่ หมายเลข 5
แสดงสถานที่ตั้งเมืองและสภาพภูมิประเทศของเมืองนครศรีธรรมราช
ที่มา : ปรีชา นุ่นสุข 2544 : 558

ภาพที่ 1

พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช
ประดิษฐานอยู่บนหาดทรายแก้ว วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร
ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช
ที่มา : ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย 2558

ภาพที่ 2

เจดีย์จำลองศิลปะศรีวิชัย

ประดิษฐานอยู่ด้านข้างวิหารธรรมศาลา วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร

ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช

ที่มา : ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย 2558

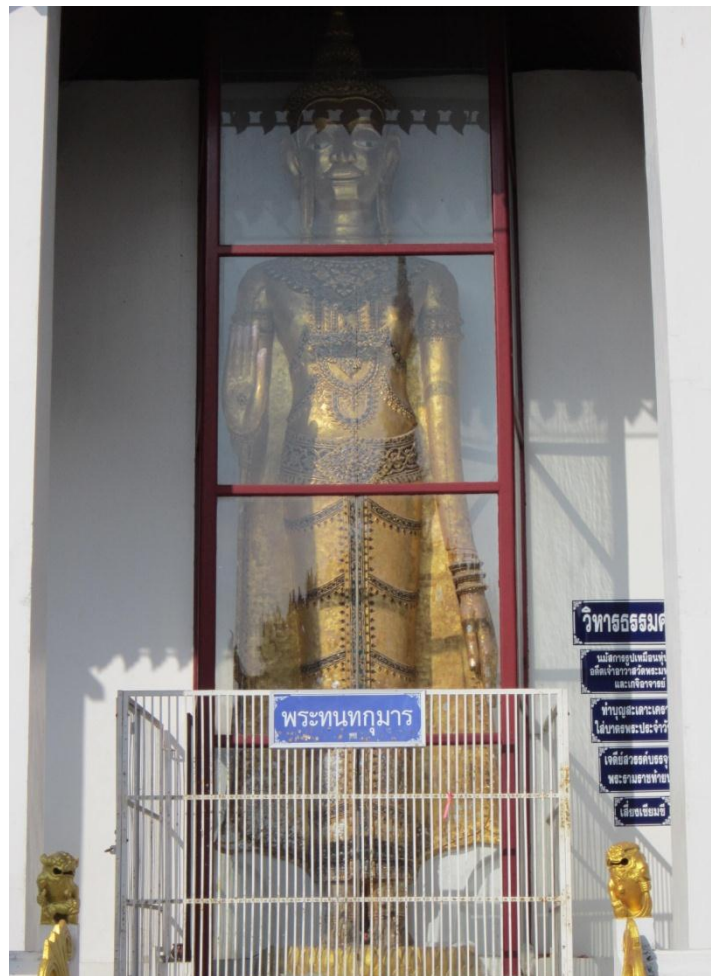
ภาพที่ 3

ประติมากรรมช้างโผล่ส่วนหัวรอบฐานพระบรมธาตุเจดีย์ทั้ง 4 ด้านหรือฐานช้างล้อม
อยู่รอบฐานพระบรมธาตุเจดีย์ภายในวิหารทับเกษตร วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร
ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช
ที่มา : ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย 2558

ภาพที่ 4

พระพุทธรูปทรงเครื่องฉลององค์แทนเจ้าชายทนต์กุมาร ทรงแสดงปางห้ามญาติ
ประดิษฐานด้านหน้าวิหารธรรมศาลา วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร
ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช
ที่มา : ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย 2558

ภาพที่ 5

พระพุทธรูปทรงเครื่องฉลององค์แทนเจ้าหญิงเหมซาลา ทรงแสดงปางประทานอภัย
ประดิษฐานในวิหารคดด้านหลังวิหารธรรมศาลา วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร
ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช
ที่มา : ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย 2558

ภาพที่ 6

รูปเหมือนเจ้าชายทนต์กุมารและเจ้าหญิงเหมซาลา ประดิษฐานหาดทรายแก้ว
วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช
ที่มา : ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย 2558

ภาพที่ 7

พระพุทธรูปทรงเครื่องฉลององค์แทนพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราช ทรงแสดงปางมารวิชัย
ประดิษฐานในวิหารสามจอม วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร ตำบลในเมือง
อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช
ที่มา : ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย 2558

ภาพที่ 8

รูปเหมือนพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชกษัตริย์ผู้ครองเมืองนครศรีธรรมราช
ประดิษฐานอยู่ที่สวนสาธารณะพระศรีธรรมมาโคกราช ตำบลคลัง อำเภอเมือง
จังหวัดนครศรีธรรมราช
ที่มา : ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย 2558

ภาพที่ 9

พระพุทธรูปปางสมาธิพระพุทธรูปประจำเมืองนครศรีธรรมราช
ประดิษฐานในหอพระพุทธรูป ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช
ที่มา : ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย 2558

ภาพที่ 10

ท้าวจตุโลกบาลผู้เป็นใหญ่ในทิศทั้งสี่และสัตว์ป่าหิมพานต์
สถานที่จำลองสวรรค์ชั้นจาตุมหาราช ประดิษฐานในวิหารทรงม้า
วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช
ที่มา : ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย 2558

ภาพที่ 11

รูปฉลององค์ทำวธตวรรษผู้รักษาโลกด้านทิศตะวันออก ทำหน้าที่ปกครองคนธรรพ์
ประดิษฐานในวิหารทรงม้า ทางขึ้นลานประทักษิณ วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร
ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช
ที่มา : ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย 2558

ภาพที่ 12

รูปฉลององค์ทำวจุคาม เทพผู้รักษาพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช
ประดิษฐานในวิหารทรงม้านางขึ้นลานประทักษิณ วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร
ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช
ที่มา : ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย 2558

ภาพที่ 13

รูปฉลององค์ทำวรามเทพ เทพผู้รักษาพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช
ประดิษฐานในวิหารทรงม้ายางขึ้นลานประทักษิณ วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร
ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช
ที่มา : ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย 2558

ภาพที่ 14

ต้นพระศรีมหาโพธิ์จากลังกา บริเวณลานโพธิ์ด้านหน้าทางเข้าประตูวิหารคด
วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช
ที่มา : ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย 2558

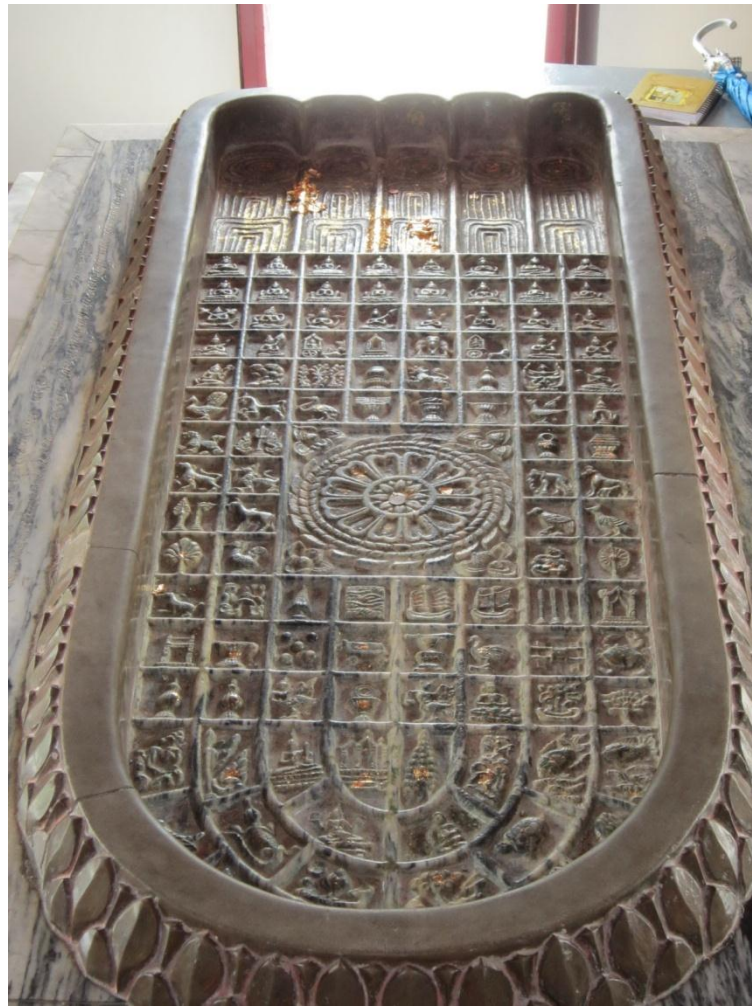
ภาพที่ 15

รอยพระพุทธรูปจำลอง

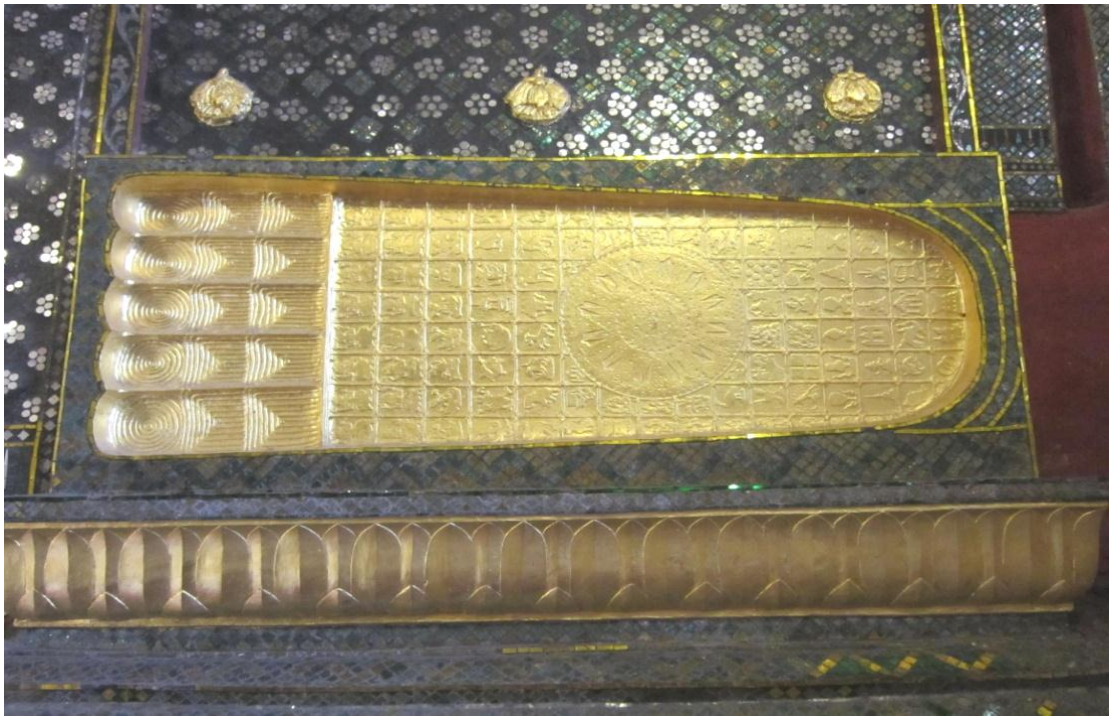
ประดิษฐานภายในวิหารพระพุทธรูป วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร

ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช

ที่มา : ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย 2558

ภาพที่ 16
รอยพระพุทธรูปจำลอง
ประดิษฐานที่ฝาผนังทางขึ้นลานประทักษิณภายในวิหารทรงม้า
วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช
ที่มา : ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย 2558

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ-นามสกุล : พระครูวรวิริยคุณ (ปราโมทย์ กลิ่นละมัย)
- วัน เดือน ปีเกิด : 9 มีนาคม 2509
- สถานที่เกิด : 32 หมู่ที่ 2 ตำบลท่าประดู่ อำเภอนาทวี จังหวัดสงขลา
- สถานที่อยู่ปัจจุบัน : วัดท้าวโคตร ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช
- ตำแหน่งปัจจุบัน : เจ้าอาวาสวัดท้าวโคตร ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช
- : ครูสอนศีลธรรมโรงเรียนพระมหาธาตุมูลนิธิมัธยม ตำบลมะม่วงสองต้น อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช
- : อาจารย์พิเศษประจำ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตศรีธรรมมาโคศกราช

ประวัติการศึกษา

- พ.ศ. 2540 : ศาสนศาสตรบัณฑิต (ศน.บ.) คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
- พ.ศ. 2550 : ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ศศ.ม.) สาขาวิชาไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช

ผลงานวิจัย

- พ.ศ. 2550 : การศึกษาบทบาททางการปกครองของราชวงศ์ศรีธรรมมาโคศกราช : กรณีศึกษาจาก “ตำนานเมืองนครศรีธรรมราช”

ประวัติผู้ร่วมวิจัย

ชื่อ-นามสกุล : พระมหาสมชาย กลยาณธมฺโม
วัน เดือน ปีเกิด : 29 เมษายน 2511
สถานที่เกิด : จังหวัดนครศรีธรรมราช
สถานที่อยู่ปัจจุบัน : วัดบูรณาราม ตำบลท่าวัง อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช
ตำแหน่งปัจจุบัน : รองเจ้าอาวาสวัดบูรณาราม ตำบลท่าวัง อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช
: อาจารย์ประจำ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
วิทยาเขตศรีธรรมมาโสกราช

ประวัติการศึกษา

พ.ศ. 2545 : พุทธศาสตรบัณฑิต (พธ.บ.)
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พ.ศ. 2549 : ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ศศ.ม.) สาขาวิชารัฐศาสตร์
มหาวิทยาลัยรามคำแหง
พ.ศ. 2554 : ศาสนศาสตรดุษฎีบัณฑิต (ศน.ด.) สาขาวิชาศาสนาและปรัชญา
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

ผลงานวิจัย : บูรณาการแก้ปัญหาความขัดแย้งทางการเมืองไทยด้วยหลักพุทธปรัชญา
เถรวาท

ชื่อ-นามสกุล : พระครูพิศิษฐ์คณาทร
วัน เดือน ปีเกิด : 27 เมษายน 2504
สถานที่เกิด : อำเภอปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช
สถานที่อยู่ปัจจุบัน : วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช
ตำแหน่งปัจจุบัน : ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช
: อาจารย์ประจำ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
วิทยาเขตศรีธรรมมาโคศกราช

ประวัติการศึกษา

พ.ศ. 2544 : ศาสนศาสตร์บัณฑิต (ศน.บ.) คณะศึกษาศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
พ.ศ. 2547 : ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ศศ.ม.) สาขาวิชาการบริหารการศึกษา
มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช
พ.ศ. 2554 : ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (ปร.ด.) สาขาวิชาการศึกษาเพื่อพัฒนาท้องถิ่น

ผลงานวิจัย : รูปแบบการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมตามหลักพุทธวิธีของนักศึกษา
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตศรีธรรมมาโคศกราช

ชื่อ-นามสกุล : พระไพโรจน์ อตุโล (สมหมาย)
 วัน เดือน ปีเกิด : 1 มิถุนายน 2523
 สถานที่เกิด : บ้านน้ำตก อำเภอทุ่งสง จังหวัดนครศรีธรรมราช
 สถานที่อยู่ปัจจุบัน : วัดน้ำตก ตำบลน้ำตก อำเภอทุ่งสง จังหวัดนครศรีธรรมราช
 ตำแหน่งปัจจุบัน : รักษาการแทนเจ้าอาวาสวัดน้ำตก ตำบลน้ำตก อำเภอทุ่งสง
 จังหวัดนครศรีธรรมราช
 : ครูสอนปรีชาธรรมและครูสอนศีลธรรมในโรงเรียนบ้านน้ำตก
 ตำบลน้ำตก อำเภอทุ่งสง จังหวัดนครศรีธรรมราช

ประวัติการศึกษา

พ.ศ. 2552 : พุทธศาสตรบัณฑิต (พธ.บ.) สาขาวิชาศาสนา
 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครศรีธรรมราช
 พ.ศ. 2556 : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พธ.ม.)
 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครศรีธรรมราช

ผลงานวิจัย : วิเคราะห์บทบาทการเผยแพร่พระพุทธศาสนาของพระธรรมโกศาจารย์
 (พุทธทาสภิกขุ)

ประวัติผู้ช่วยวิจัย

ชื่อ - นามสกุล : นางสาวสุธิดา สุขมงคล
วัน เดือน ปี เกิด : 22 พฤศจิกายน 2521
สถานที่อยู่ปัจจุบัน : 39/3 ถนนประชาอุทิศ ตำบลโพธิ์เสด็จ อำเภอเมือง
จังหวัดนครศรีธรรมราช 80000
ตำแหน่งปัจจุบัน : เจ้าหน้าที่บริหารงานทั่วไป มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช

ประวัติการศึกษา

พ.ศ. 2536 : มัธยมศึกษาตอนต้น โรงเรียนบ้านคอกช้าง
พ.ศ. 2539 : มัธยมศึกษาตอนปลาย โรงเรียนสตรีทุ่งสง
พ.ศ. 2544 : การจัดการทั่วไป (ศศ.บ.) มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี

ผลงานด้านวิจัย : ผู้ช่วยวิจัย ศาสตราจารย์ ชวน เพชรแก้ว
: ผู้ช่วยวิจัย พระครูวรวิริยคุณ
: ผู้ช่วยวิจัย พระมหาประทีน เขมจารี

โครงการวิจัยชุด

นวัตกรรมการเรียนรู้เกี่ยวกับพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช

บทสรุปสำหรับผู้บริหาร

โครงการวิจัยย่อยเรื่อง

วิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช

พระครูวรวิริยคุณ

และคณะ

รายงานการวิจัยนี้ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากสถาบันวิจัยญาณสังวร

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

ประจำปีงบประมาณ พ.ศ.2560

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

โครงการวิจัยชุด

นวัตกรรมเพื่อการเรียนรู้เกี่ยวกับพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช

Learning innovation about Buddha's Relic shrine in Nakhon Si Thammarat

บทสรุปสำหรับผู้บริหาร

โครงการวิจัยย่อยเรื่อง

วิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช

Historical Evolution of Buddha's Relic shrine in Nakhon Si Thammarat

พระครูวรวิริยคุณ พระครูพิศิษฐ์คณาทร

พระมหาสมชาย กลยานธมโม พระไพโรจน์ อดุล

สุธิดา สุ่มงคล

รายงานการวิจัยนี้ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากสถาบันวิจัยญาณสังวร

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

ประจำปีงบประมาณ พ.ศ.2560

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่อง “วิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช” นี้ โดยมีวัตถุประสงค์ ดังนี้ 1. เพื่อศึกษาประวัติและพัฒนาการของพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช และ 2. เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาหลังกวางค์ในเมืองนครศรีธรรมราช โดยวิธีวิจัยเอกสาร วิธีวิจัยทางประวัติศาสตร์และนำเสนอด้วยวิธีพรรณนาวิเคราะห์ เพื่อให้ได้บทสรุปที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเป็นจริงมากที่สุด

ผลการวิจัยพบว่า

1. พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชสร้างขึ้นเพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุบนหาดทรายแก้ว ซึ่งมีประวัติที่สัมพันธ์กับพุทธประวัติและตำนานพระเชี้ยวแก้ว พระเจดีย์องค์นี้พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชทรงสร้างตามคติความเชื่อไตรภูมิที่มีเขาพระสุเมรุเป็นศูนย์กลางจักรวาล การสร้างครั้งแรกอาจเป็นรูปทรงศิลปะแบบศรีวิชัย สมัยต่อมาบูรณะขึ้นมาใหม่เป็นรูปทรงศิลปะแบบลังกาครอบเจดีย์องค์เดิมไว้ ลักษณะทางสถาปัตยกรรมเป็นเจดีย์ทรงระฆังคว่ำก่ออิฐถือปูน สูงประมาณ 37 วาหรือ 55.99 เมตร การทำนุบำรุงและสร้างสรรค์เป็นหน้าที่ของกษัตริย์เมืองนครศรีธรรมราชและเจ้าเมืองสิบสองนักษัตร การดูแลรักษาเป็นหน้าที่ของคณะสงฆ์ลังกาวงศ์ทั้ง 4 คณะ พระบรมธาตุเจดีย์องค์นี้จึงเป็นศูนย์กลางจักรวาล ศูนย์กลางเมือง และศูนย์รวมพระพุทธศาสนาหลังกวางค์ที่มีอิทธิพลต่อคติความเชื่อ วิถีชีวิต การสร้างบ้านแปงเมือง ภูมิปัญญา เศรษฐกิจ การเมือง การปกครอง และศิลปวัฒนธรรม การสักการบูชาพระบรมธาตุเจดีย์เป็นประเพณีท้องถิ่นที่สร้างความ เป็นปึกแผ่นทางสังคม

2. พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองขึ้นในเกาะลังกาและเผยแผ่เข้ามาสู่เมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งขณะนั้นเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีการเปลี่ยนแปลงทางสังคม การเมือง และเศรษฐกิจ กระแสความนิยมพระพุทธศาสนาหลังกวางค์จึงเป็นที่ยอมรับของผู้ปกครอง เพราะหลักคิดและอุดมการณ์นำมาปรับใช้ให้เข้ากับสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองการปกครอง พระสงฆ์ลังกาวงศ์ เครื่องครัดพระธรรมวินัย ยกย่องผู้นำ มีธรรมเนียมประเพณีและพิธีกรรมที่เรียบง่าย เผยแผ่คำสอนโดยโยงมิติทางสังคมวัฒนธรรม นำคนเดินทางจาริกแสวงบุญ ถวายสิ่งมีค่า สักการบูชาพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช และบูรณาการความเชื่อแบบลังกากับความเชื่อท้องถิ่นเพื่อให้เกิดความเชื่อใหม่ในศูนย์กลางพระพุทธศาสนาเพื่อแสดงให้เห็นว่าเมืองนครศรีธรรมราชกับลังกา พระพุทธศาสนามีความเจริญเท่าเทียมกัน

คำสำคัญ : 1. พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช 2. พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราช
3. พระพุทธศาสนาหลังกวางค์

Abstract

This research project on the “Historical Evolution of the Buddha’s Relic Shrine in Nakhon Si Thammarat” had the following two objectives: (1) To study the history and development of the Buddha’s Relic Shrine (Phra Boromadhatu Jedi) in Nakhon Si Thammarat, and (2) to study the history of the Sri Lankan (*Lankawong*) form of Buddhism in Nakhon Si Thammarat. The study employed documentary analysis and historical study, and the results are presented in narrative analytical form, with the aim of basing the conclusions on a foundation that is as factual as possible.

The Results of the Investigation were as follows:

1. The Buddha’s Relic Shrine (Phra Boromadhatu Jedi) was built to contain the Buddha’s relic on the Crystal Sand Beach, which has a historical connection with Buddhist history and with the Phra Khiao Kaeo (Crystal Fang) Chronicle. This Jedi was constructed by King Sri Dhammasok in accordance with his faith in the Three Worlds cosmology that had Mount Meru at the center. The initial construction may have been in accordance with the Srivijayan style of art. Later a new Jedi in the Sri Lankan style was built over the original Jedi. This new Jedi was in the shape of an inverted bell, and was made of brick covered with plaster or cement. It was approximately 37 *wa* or 55.99 meters tall. The support and maintenance of this Jedi was the responsibility of the kings of Nakhon Si Thammarat and their twelve subordinate centers. The ritual care of the Jedi was in the hands of monks from all four of the groupings of the Sri Lankan derived monkhood. The Phra Boromadhatu Jedi was therefore the center of the universe, the center of the realm, and the hub of the Sri Lankan style of Buddhism that was influencing the beliefs, ways of life, the layout of homes and realms, knowledge, economics, politics, administration, and arts and culture. Paying respects to the Phra Boromadhatu Jedi was a local custom that built social unity.

2. The Buddhist religion had prospered on Sri Lanka and then spread to Nakhon Si Thammarat. At that time, Southeast Asia was experiencing social, political, and economic changes, and the Sri Lankan stream of Buddhism became accepted by the rulers because its foundational ideas and values could be adapted to their economic, social, political, and administrative circumstances. Monks in the Lankan form of Buddhism followed the monastic disciplines strictly and praised leaders. They also had simple and modest customs, practices, and ceremonies. They disseminated their teachings by linking them to local society and culture, brought people on merit-making pilgrimages to make valuable offerings at the Phra Boromadhatu Jedi in Nakhon Si Thammarat, and integrated the Lankan style of belief with the local beliefs in order to create new beliefs in this center of Buddhism. All of this to show that Buddhism had prospered equally in Nakhon Si Thammarat and Sri Lanka.

Keyword : 1. The Buddha’s Relic Shrine (Phra Boromadhatu Jedi) Nakhon Si Thammarat 2. King Sri Dhammasok-Raja 3. The Sri Lankan of Buddhism

1.ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

สภาพปัญหาด้านประวัติศาสตร์พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช

พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชเป็นปูชนียสถานที่สำคัญแห่งหนึ่งของประเทศไทย มีอายุการก่อสร้างมานานนับพันปี สร้างขึ้นเพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ ณ บนหาดทรายแก้ว ซึ่งตั้งอยู่ภายในบริเวณวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช และมีอิทธิพลต่อคติความเชื่อ วิถีชีวิต ภูมิปัญญา พัฒนาการทางการเมือง การปกครอง และการสร้างบ้านแปงเมืองของดินแดนบริเวณนี้ ส่งผลให้เมืองนครศรีธรรมราชกลายเป็นศูนย์กลางของพระพุทธศาสนา การค้า การปกครอง และศิลปวัฒนธรรม จนสามารถทำให้อาณาจักรตามพรลิงค์กลายเป็นอาณาจักรนครศรีธรรมราชมหานคร ซึ่งเป็นอาณาจักรโบราณที่สำคัญแห่งหนึ่งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ได้เผยแผ่เข้าสู่เมืองนครศรีธรรมราช ในรัชสมัยของพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชประมาณพุทธศตวรรษที่ 18 พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ได้เจริญรุ่งเรืองขึ้นอย่างรวดเร็วในเมืองนครศรีธรรมราช โดยมีพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชหรือสถูปทรงลังกาเป็นสัญลักษณ์ของพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์และเป็นศูนย์กลางแห่งความศักดิ์สิทธิ์ประจำเมืองนครศรีธรรมราช

อย่างไรก็ตามเมื่อพระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองมีพระสงฆ์เป็นจำนวนมากขึ้น จึงนำไปสู่การจัดรูปแบบการปกครองสงฆ์ โดยการกำหนดตำแหน่งหัวหน้าคณะสงฆ์ขึ้น 4 ตำแหน่ง คือ กาแก้ว การาม กาดเดิมและกาชาดให้มีหน้าที่ดูแลรักษาพระบรมธาตุเจดีย์ ปกครองคณะสงฆ์และเผยแผ่พระพุทธศาสนาด้วยการบวชกุลบุตร สร้างวัด ก่อพระพุทธรูป ปกุกต้นพระศรีมหาโพธิ์ เป็นต้น ตลอดจนผสมผสานแนวคิดแบบลังกากับคติความเชื่อท้องถิ่นเข้าด้วยกัน จึงทำให้เกิดแนวคิดและคติความเชื่อขึ้นมาใหม่ในศูนย์พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ และทำให้พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์แผ่ขยายไปยังภูมิภาคต่างๆ ของประเทศไทย จนสืบเนื่องถึงทุกวันนี้

ด้วยความสำคัญขององค์พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช และความสำคัญของพระพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกาวงศ์ในจังหวัดนครศรีธรรมราช แต่ยังไม่มียุทธศาสตร์ความรู้ทั้ง 2 ประเด็นนี้เพื่อเผยแพร่แก่บุคคลผู้สนใจใคร่รู้ แหล่งข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนี้ยังมีกระจัดกระจาย ประกอบกับมีการนำเสนอพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชขึ้นจดทะเบียนเป็นมรดกโลก เพื่อเป็นฐานข้อมูลและเพื่อเป็นการถ่ายทอดองค์ความรู้ให้กับผู้สนใจทั่วไป

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

การศึกษาเรื่อง “วิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช” ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาในประเด็นองค์ความรู้ด้านประวัติศาสตร์ของพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช โดยได้กำหนดวัตถุประสงค์ที่จะศึกษาออกเป็น 2 ประเด็นใหญ่ คือ

ประเด็นที่ 1 ประวัติและพัฒนาการของพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชมีความเป็นมาอย่างไร โดยผู้วิจัยได้ตั้งประเด็นที่จะศึกษาค้นคว้าโดยสรุปได้ 3 ด้าน คือ

- ประวัติพัฒนาการยุคก่อนสร้างพระบรมธาตุเจดีย์ ตั้งแต่การนำพระทันตธาตุมาประดิษฐานที่หาดทรายแก้ว สถานที่ประดิษฐานพระบรมธาตุเจดีย์

- ประวัติการสร้างพระเจดีย์ กษัตริย์ผู้สร้างเจดีย์ แนวคิดการสร้าง ลักษณะของเจดีย์
- การดูแลรักษาและทำนุบำรุงพระเจดีย์ และการทำให้เจดีย์เป็นศูนย์กลางของชุมชน

ประเด็นที่ 2 พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ในนครศรีธรรมราช มีประวัติพัฒนาการอย่างไร โดยผู้วิจัยได้ตั้งประเด็นศึกษาค้นคว้าโดยสรุปได้ 2 ด้าน คือ

- สภาพการณ์พระพุทธศาสนาในประเทศไทยก่อนสถาปนานครศรีธรรมราช
- การประดิษฐานพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ในนครศรีธรรมราช

ซึ่งผลที่จะได้รับจากการศึกษาค้นคว้าเรื่องนี้ จะทำให้

- 1) ทำให้ทราบถึงประวัติและพัฒนาการขององค์พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช
- 2) ทำให้ทราบถึงประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ในเมืองนครศรีธรรมราช
- 3) ทำให้ทราบถึงการผสมผสานแนวความคิดและคติความเชื่อแบบลังกากับคติความเชื่อแบบท้องถิ่นเข้าด้วยกัน จนทำให้เกิดคติความเชื่อใหม่ในการสร้างความเป็นปึกแผ่นทางสังคม
- 4) ทำให้สามารถนำองค์ความรู้ที่ได้จากการศึกษามาเป็นฐานข้อมูล ในการเตรียมยกสถานะพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชเป็นมรดกโลก
- 5) ทำให้สามารถนำองค์ความรู้ที่ได้จากการศึกษา มาสร้างนวัตกรรมการเรียนรู้เรื่องพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชในอนาคต

3. ขั้นตอนการ วิธีการในการเก็บข้อมูล เพื่อค้นหาองค์ความรู้

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยใช้วิธีการดังนี้

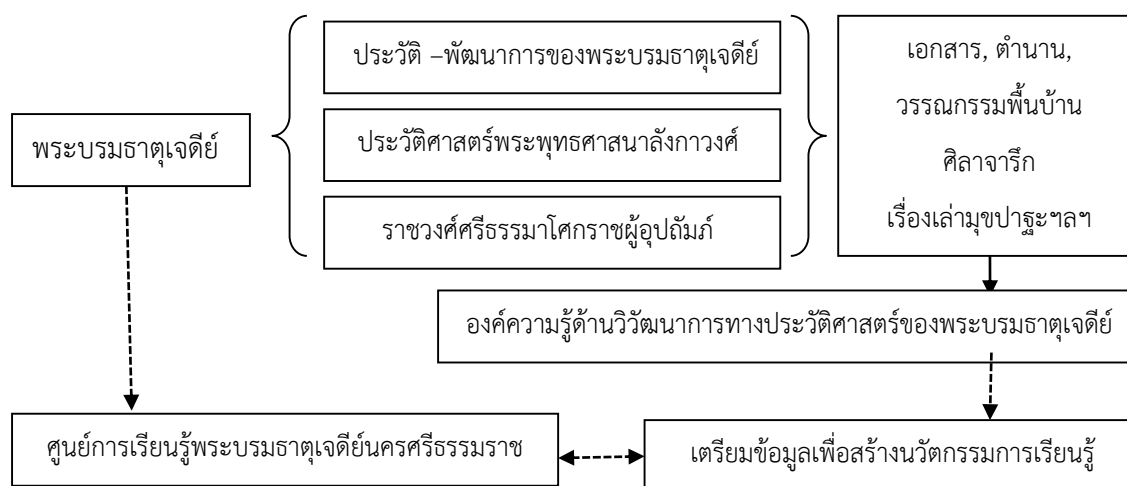
- การวิจัยเอกสาร (Document Research) จากเอกสารปฐมภูมิ เช่น ตำนานเมืองนครศรีธรรมราช ตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราช พระนิพนธ์ไตรปิฎก ชินกาลมาลีปกรณ์ และตำนานพระพุทธสิหิงค์ เป็นต้น และเอกสารทุติยภูมิ หรือหนังสือและสิ่งตีพิมพ์ต่างๆ ที่มีข้อมูลเกี่ยวข้องกับพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชและพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์เพื่อใช้เป็นข้อมูลพื้นฐานในการวิจัย

- การวิจัยภาคสนาม (Field Research) ผู้วิจัยใช้การสังเกต การสำรวจทางโบราณคดีและคติชนวิทยา เพื่อเก็บข้อมูลปฐมภูมิที่ไม่ปรากฏอยู่ในเอกสาร ตำนาน งานวิจัย บทความและเอกสารอื่นๆ ตรวจสอบข้อมูลปฐมภูมิและทุติยภูมิที่ปรากฏอยู่ในเอกสาร ตำนาน ศิลจารึก งานวิจัย บทความ และเอกสารอื่นๆ เพื่อนำมาวิเคราะห์ข้อมูลเอกสารและงานวิจัยมาใช้ในการศึกษา และวิธีวิจัยทางประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์วรรณา (Ethnographical and Historical Research) นอกจากนี้ผู้วิจัยพยายามที่จะเสนอข้อมูลแบบกระบวนการหรือ

แบบพลวัต (processual or dynamic) และพยายามสร้างทฤษฎีขึ้นมาอธิบายปรากฏการณ์ของพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช และพระพุทธรักษา ลังกาวงค์ในเมืองนครศรีธรรมราช

เมื่อได้ข้อมูลมาแล้ว ผู้วิจัยได้ทำการตรวจสอบข้อมูล 3 ลักษณะคือ การตรวจสอบความสมบูรณ์ของเนื้อหาตรวจสอบความถูกต้องของเนื้อหา ว่าถูกต้องตามวัตถุประสงค์และตรงสภาพการณ์จริงหรือไม่ และตรวจสอบความเป็นเอกภาพของข้อมูลว่ามีความเป็นลักษณะเดียวกันของคำตอบหรือไม่ หลังจากนั้นจึงทำการวิเคราะห์ข้อมูลโดยแยกแยะตามประเด็นที่ศึกษา เพื่อหาสิ่งที่เหมือนกันสิ่งที่ต่างกันหรือสิ่งที่สัมพันธ์กันขององค์ความรู้ที่เกี่ยวกับพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช และพระพุทธรักษา ลังกาวงค์ หลังจากนั้นเป็นการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) ซึ่งเป็นการนำผลการวิเคราะห์ที่ได้มาจากการวิเคราะห์ความถูกต้อง ว่าสามารถตอบวัตถุประสงค์หรือเป้าหมาย ที่กำหนดไว้ได้หรือไม่และสรุปอ้างอิง ไปถึงสภาพการณ์จริงได้มากน้อยเพียงใดหลังจากนั้นจึงตรวจสอบข้อมูล ตรวจสอบความสมบูรณ์ของข้อมูล เก็บข้อมูลเพิ่มเติมในกรณีที่มีข้อมูลบางส่วนขาดความสมบูรณ์แล้วจึงวิเคราะห์ สังเคราะห์ตามขอบเขตด้านเนื้อหาที่กำหนดไว้ โดยผู้วิจัยได้กำหนดกรอบแนวความคิดของโครงการวิจัยครั้งนี้ ไว้ดังนี้

4. กรอบแนวความคิดของโครงการวิจัย

5. ผลการวิจัยที่ค้นพบ

จากการศึกษาค้นคว้าข้อมูลจากแหล่งข้อมูลต่างๆ ทำให้ผู้วิจัยได้ค้นพบองค์ความรู้ด้านประวัติศาสตร์ของพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช และประวัติศาสตร์ของพระพุทธรักษา ลังกาวงค์ ในจังหวัดนครศรีธรรมราช ซึ่งสามารถสรุปผลตามประเด็นได้ดังนี้

1) ประวัติของพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช

1.1) **หลักฐานที่ใช้สืบค้นประวัติความเป็นมาของพระบรมธาตุเจดีย์** พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชมีอายุการก่อสร้างนับพันปีและมีประวัติความเป็นมาที่ยาวนานซับซ้อนสำหรับประวัติการก่อสร้างพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชนั้นไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดคงเป็นเรื่องของประวัติ ตำนาน

ต่างๆ ซึ่งมีหลายแนว หลายสำนวน หลายความคิด จึงไม่อาจกำหนดปีที่สร้างได้แน่นอน สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงมีความเชื่อว่าพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันเป็นองค์ที่สร้างขึ้นใหม่ครอบเจดีย์องค์เดิมสร้างแบบสถาปัตยกรรมศรีวิชัยไว้ ซึ่งเป็นรูปมณฑปหรือเจดีย์ทรงเหลี่ยมย่อมุมแบบพระบรมธาตุไชยา วัดพระบรมธาตุไชยาราชวรวิหาร อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ซึ่งนักวิชาการบางท่านเชื่อว่าพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชสร้างขึ้นประมาณพุทธศตวรรษที่ 18 นั้น ลักษณะทางสถาปัตยกรรมของพระบรมธาตุเจดีย์องค์นี้เป็นลักษณะเดียวกับที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน อย่างไรก็ตามประวัติการก่อสร้างก็ยังยากที่จะสรุปให้แน่นอนลงได้ เพราะหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับพระบรมธาตุเจดีย์องค์นี้มีอย่างกระจัดกระจาย ซึ่งสามารถแบ่งหลักฐานอ้างอิงออกเป็น 2 ประเภท คือ

- หลักฐานทางเอกสารโบราณ เอกสารโบราณที่กล่าวถึงความเป็นมาของพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช คือ พระนิพนธ์ไตรรงค์ แต่งเป็นร้อยกรอง ซึ่งแต่เดิมส่วนหนึ่งของเอกสารโบราณนี้มักจะเรียกกันว่า ตำนานพระบรมธาตุเมืองคอนฉบับกลอนสวด พระนิพนธ์ไตรรงค์มีการตีพิมพ์ครั้งแรกมีชื่อเรียกว่า “ตำนานพระบรมธาตุเมืองนคร” แต่งเป็น กลอนสวด เมื่อปี พ.ศ.2460 เอกสารโบราณฉบับที่ 2 คือ ตำนานเมืองนครศรีธรรมราช ฉบับที่ 3 คือ ตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งเอกสารทั้งสองรายการนี้เป็นร้อยแก้ว จากหลักฐานทางเอกสารทั้งหมดสามารถสรุปได้ว่า การกำเนิดพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชยึดติดกับพุทธประวัติและตำนานพระเชี้ยวแก้วอย่างเหนียวแน่น

- หลักฐานทางโบราณคดี ซึ่งการศึกษาทางด้านโบราณคดีเกี่ยวกับพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชยังมีน้อย จึงมักจะออกมาในรูปแบบของการสันนิษฐานเป็นส่วนใหญ่ เช่น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงสันนิษฐานว่าพระบรมธาตุเจดีย์เป็นศิลปะที่สร้างขึ้นครั้งแรกเนื่องในพระพุทธศาสนาหายาน ซึ่ง นายเจ วาย คลายส์ (J.Y. Claeys) ได้เห็นด้วยกับสมมติฐานของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพที่ว่าด้วยพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช (องค์เดิม) เป็นสถาปัตยกรรมทรงมณฑปมีหลังคาทรงสลับและสันนิษฐานว่าสถูปจำลองห้ายอด ซึ่งตั้งอยู่ติดกับกระเบื้องคดด้านทิศตะวันออกของวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหารนั้น เป็นต้นแบบของพระบรมธาตุเจดีย์องค์เดิมที่อยู่ภายในพระบรมธาตุเจดีย์องค์ปัจจุบัน ส่วนศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ทรงมีพระดำริว่า พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชของค์ปัจจุบันมีลักษณะคล้ายกับเจดีย์กิริเวหระ เมืองโปโลนนารูวะของประเทศศรีลังกา

สรุปได้ว่า ความเป็นมาพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช มีอายุการก่อสร้างนับพันปีและมีประวัติความเป็นมาที่ยาวนานซับซ้อนยากที่จะสรุปได้ เพราะหลักฐานที่ใช้ศึกษาเกี่ยวกับพระบรมธาตุเจดีย์องค์นี้มีหลักฐานอ้างอิง 2 ประเภท คือ หลักฐานทางเอกสารและหลักฐานทางโบราณคดี จากหลักฐานทั้งหมดสามารถสรุปได้ว่า การกำเนิดพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชมีความสัมพันธ์กับพุทธประวัติ ตำนานพระเชี้ยวแก้ว และคัมภีร์ชินกาลมาลินีอย่างเหนียวแน่น ส่วนหลักฐานทางโบราณคดีขององค์พระบรมธาตุเจดีย์องค์นี้มีน้อยจนยากที่จะกล่าวถึง จึงมักจะออกมาในรูปแบบของการสันนิษฐานเป็นส่วนใหญ่

1.2) ประวัติความเป็นมาของพระทันตธาตุ พระทันตธาตุที่บรรจุไว้ในพระบรมธาตุเจดีย์องค์นี้มีเรื่องปรากฏอยู่ในตำนานพระเชี้ยวแก้วและคัมภีร์ชินกาลมาลินีว่า เขมรภิกษุได้นำพระทันตธาตุออกมาในขณะที่ถวายพระเพลิงพุทธสรีระขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า นำมามอบให้แก่พระเจ้าพรหมทัตกษัตริย์ใน

ประเทศอินเดียเพื่อประดิษฐาน ณ เมืองทันตบุรียาวนานถึง 100 กว่าปี จนกระทั่งสมัยพระเจ้าคูหาสวะได้มอบให้พระเจ้าปณทุราชกษัตริย์อัญเชิญไปประดิษฐาน ณ กรุงปาตลีบุตรเพื่อให้ผู้คนสักการบูชา พระทันตธาตุเป็นที่เลื่อมใสศรัทธาอย่างมากหลังจากได้แสดงปาฏิหาริย์ออกมาเนื่องจากได้รับการทำทนายจากพวกนอกศาสนา (พ้อค่า) หลังจากนั้นคนกลุ่มนี้ก็ถูกขับไล่ออกจากเมือง ด้วยความแค้น พวกนอกศาสนาได้ยุยงพระเจ้าชีรธารกษัตริย์ ให้ทำสงครามกับเมืองปาตลีบุตร แต่กลับพ่ายแพ้พระเจ้าชีรธารกษัตริย์สวรรคตในการศึก หลังจากนั้นพระเจ้าคูหาสวะได้อัญเชิญพระทันตธาตุกลับ ณ กรุงธันตบุรี ด้วยความแค้นพระนัดดาของพระเจ้าชีรธารกษัตริย์ได้ยกทัพมาตีเมืองทันตบุรีเพื่อแย่งชิงพระทันตธาตุ พระเจ้าคูหาสวะทราบดีว่าไม่สามารถสู้กำลังพลในศึกนี้ได้ จึงสั่งให้เจ้าชายทันตกุมารและเจ้าหญิงเหมซาลานำพระทันตธาตุหนีลงเรือสำเภาไปลังกา โดยซ่อนพระทันตธาตุไว้ในมวยผมหรือเกศาของเจ้าหญิงเหมซาลา แต่เรือสำเภาโดนลมพายุพัดเปลี่ยนทิศทางเรือสำเภาแตก ล่มกลางทะเลเจ้าหญิงและเจ้าชายถูกคลื่นซัดขึ้นฝั่ง ณ หาดทรายแก้ว หลังจากนั้นทั้ง 2 พระองค์ได้ฝังพระทันตธาตุไว้ที่เป็นจุดศูนย์กลางของหาดทรายแก้ว ต่อมาทั้งสองพระองค์ได้อัญเชิญพระทันตธาตุนั้นต่อไปยังลังกา โดยเรือสำเภาค้าขายลำหนึ่งของพ้อค่าที่ผ่านมา โดยสารออกจากท่าเรือเมืองตรงไปยังลังกาโดยปลอดภัย จากนั้นได้เข้าเฝ้าพระเจ้ากฤตติสิริเมฆวันกษัตริย์กรุงลังกา ถวายพระทันตธาตุและกราบทูลเรื่องราวแต่หนหลัง พระเจ้ากฤตติสิริเมฆวันทรงรับพระทันตธาตุด้วยความโสมนัสปราโมทย์ พระองค์ทรงพระราชดำริว่าหาดทรายแก้วซึ่งเป็นฝั่งพระทันตธาตุชั่วระยะเวลาหนึ่งนั้นเป็นมงคลภูมิ ต่อไปในภายหน้าคงจะเป็นเมืองใหญ่ที่มั่นคง สมควรที่จะนำพระบรมสารีริกธาตุขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ไปประดิษฐานไว้ให้เป็นที่สักการบูชาของมหาชนสืบไป จึงทรงจัดตั้งคณะธรรมทูตขึ้นคณะหนึ่ง ซึ่งนำโดยเจ้าชายทันตกุมารและเจ้าหญิงเหมซาลา เพื่ออัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุส่วนหนึ่งขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้ากลับไปฝั่งไว้ ณ หาดทรายแก้ว ซึ่งเป็นสถานที่ที่เคยฝังซ่อนพระทันตธาตุ คณะธรรมทูตได้อัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจำนวนหนึ่งมุ่งหน้าไปสู่หาดทรายแก้ว โดยการเดินทางด้วยเรือสำเภามาขึ้นฝั่งที่ท่าเรือเมืองตรงแล้วยกขบวนเดินบกจนมาถึงหาดทรายแก้ว จึงได้อัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุซึ่งบรรจุฝอบแก้วลงฝั่งไว้ ณ ที่ร่องรอยเดิมที่เจ้าชายทันตกุมารและเจ้าหญิงเหมซาลาเคยฝังพระทันตธาตุ โดยใช้ขันทองรองรับฝอบอีกครั้งหนึ่งแล้วก้อพระเจดีย์องค์เล็กๆ ครอบไว้อีกครั้งหนึ่งเพื่อเป็นเครื่องหมาย อธิษฐานเสี่ยงทายเอาพุทธบารมีผูกด้วยกภาพยนตร์ขึ้นรักษา และอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุอีกส่วนหนึ่งไปประดิษฐาน ณ ทันตบุรี แคว้นกลิงคราชฎร์ ประเทศอินเดีย โดยพระเจ้ากฤตติสิริเมฆวันทรงมีพระราชสารให้คณะธรรมทูตถือไปถวายกษัตริย์พระองค์ใหม่ของกรุงทันตบุรี เพื่อขอให้ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุไว้แทนพระทันตธาตุ ณ ที่ประดิษฐานเดิมและทรงขอร้องไม่ให้ทำอันตรายเจ้าชายและเจ้าหญิงเชื้อสายกษัตริย์เก่า

1.3) แนวคิดในการสร้างพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชตั้งอยู่ศูนย์กลางเมืองนครศรีธรรมราช เป็นหลักชัยและมีอิทธิพลต่อคติความเชื่อ วิถีชีวิต ของพุทธศาสนิกชนทั่วภูมิภาคทั้งชาวไทยและต่างประเทศ คือ มาเลเซีย สิงคโปร์ พัฒนาการทางการเมืองการปกครอง และศิลปวัฒนธรรม พระบรมธาตุเจดีย์องค์นี้แสดงให้เห็นถึงหลักฐานทางโบราณคดีที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะแบบลังกา ซึ่งวิวัฒนาการมาจากสถูปสาญจีในประเทศอินเดียที่มีอายุยาวนาน แนวคิดในการสร้างพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชขององค์นี้ได้สร้างขึ้นตามคติความเชื่อเรื่องไตรภูมิและศิลปะแบบลังกา คติ

ความเชื่อเรื่องไตรภูมิเป็นความเชื่อในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูและพระพุทธศาสนา ที่มีเขาพระสุเมรุเป็นศูนย์กลางของจักรวาลหรือเป็นภูเขาหลักของโลก ซึ่งตั้งอยู่ในจุดศูนย์กลางของโลกหรือจักรวาล สถานที่แห่งนี้เป็นที่อยู่ของสิ่งมีชีวิตในภพและภูมิต่างๆ เช่น สัตว์นรก สัตว์เดรัจฉาน มนุษย์ นาค ครุฑ ยักษ์ มาร คนธรรพ์ ฤๅษี และเทวดา โดยมีปลาอานนท์หนุนอยู่รอบๆ เขาพระสุเมรุ

จากการศึกษาพบว่าแนวคิดในการสร้างพระบรมธาตุเจดีย์นั้น พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชพระองค์ก่อนทรงเป็นผู้สร้างพระเจดีย์องค์นี้ เพื่อต้องการที่จะบรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธองค์ไว้บนหาดทรายแก้ว เมื่อประมาณปี พ.ศ.1300 ตรงกับสมัยศรีวิชัย ซึ่งสันนิษฐานกันว่าเดิมที่รูปทรงของพระบรมธาตุเจดีย์ที่พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชสร้างในครั้งนั้น จะมีลักษณะคล้ายคลึงกันกับพระบรมธาตุไชยา อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี มีสระน้ำล้อมรอบองค์พระเจดีย์ซึ่งก็ตรงกันกับคติความเชื่อที่มีมาแต่โบราณ ที่เชื่อว่าภายใต้ใต้องค์พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรม ราช ในบริเวณฐานของพระบรมธาตุเจดีย์มีสระน้ำขนาดกว้างยาว 4 วา ลึก 5 วา รองด้วยหินก้อนใหญ่และฉาบทาด้วยปูนเพชร ภายในสระน้ำใหญ่มีสระน้ำเล็กขนาดกว้างยาว 2 วา ลึก 2 วา และมีชั้นทองลอยน้ำอยู่ ซึ่งภายในชั้นทองนั้นบรรจุขอบทองที่มีพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธองค์ การสร้างพระบรมธาตุเจดีย์ที่มีน้ำล้อมรอบอย่างพระบรมธาตุไชยา พระบรมธาตุเจดีย์หรือการสร้างเมืองนครศรีธรรมราชที่มีคูน้ำล้อมรอบ อันเป็นการแสดงถึงความเป็นศูนย์กลางของจักรวาล ที่มีมหานทีสี่พันตร ล้อมรอบ ต่อมาเมื่อประมาณปี พ.ศ. 1700 พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชจันทรภาณุศรีธรรมราชกษัตริย์ผู้ครองเมืองนครศรีธรรมราช ได้ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์พระบรมธาตุเจดีย์ขึ้นมาใหม่ โดยสร้างเจดีย์แบบลังกาครอบลงบนองค์เดิม

พระเจดีย์ศิลปะลังกาที่สร้างครอบใหม่นั้นก็มีคติความเชื่อเรื่องไตรภูมิ หรือไตรโลกเช่นเดียวกัน คือมีมัลลยเกาหรือมัลลยลูกแก้วสามชั้นที่บริเวณปากระฆังรองรับองค์ระฆัง มัลลยชั้นที่ 1 หมายถึง กามภูมิ มัลลยชั้นที่ 2 หมายถึง รูปภูมิ และชั้นที่ 3 หมายถึง อรูปภูมิ ภายในวิหารมหากิเณขกรรมหรือวิหารพระม้า ซึ่งเป็นบันไดทางขึ้นสู่ลานประทักษิณขององค์พระบรมธาตุเจดีย์ มีการสร้างเป็นป่าหิมพานต์ให้เป็นสวรรค์ชั้นจามพรราช อันเป็นสวรรค์ชั้นที่ 1 ในจำนวนสวรรค์ทั้ง 6 ชั้น ตั้งอยู่บริเวณเชิงเขาพระสุเมรุ ซึ่งเป็นแดนที่อยู่ของท้าวมหาราชทั้ง 4 ผู้ซึ่งรักษาคุ้มครองโลก ได้แก่ ท้าวธตรฐ รักษาคุ้มครองโลกด้านตะวันออกทำหน้าที่ปกครองคนธรรพ์ ท้าววิรุฬหก รักษาคุ้มครองโลกด้านทิศใต้ทำหน้าที่ปกครองกุมภภัณฑ์ ท้าววิรูปักษ์รักษาคุ้มครองโลกด้านตะวันตกทำหน้าที่ปกครองพญานาค และท้าวภูเวงหรือท้าวเวสสุวรรณ รักษาคุ้มครองโลกด้านเหนือทำหน้าที่ปกครองยักษ์ ส่วนลานประทักษิณและองค์พระบรมธาตุเจดีย์เป็นสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ มีองค์พระบรมธาตุเจดีย์เป็นยอดเขาพระสุเมรุบนยอดเขาพระสุเมรุคือสวรรค์ชั้นดาวดึงส์มีเทพนครชื่อวานครไตรตรึงษ์ มีพระอินทร์เทวราชเป็นผู้ปกครองทำหน้าที่อภิบาลและพิทักษ์คุณธรรมให้แก่มนุษย์ สวรรค์ชั้นนี้จึงเป็นที่ประทับของเทพทั้ง 33 องค์ ปล้องไฉนที่อยู่เหนือเสาหอนและพระเวียนมีจำนวน 33 ปล้อง อันเป็นคติความเชื่อที่เกี่ยวกับที่ประทับของเทพ 33 องค์ ปทุมโกศมีลักษณะเป็นรูปบัวคว่ำบัวหงายโดยหุ้มด้วยทองคำตั้งแต่ส่วนนี้ไปจนถึงปลายสุดที่เรียกว่า “ปลียอดทองคำ” ส่วนนี้อาจหมายถึงเจดีย์จุฬามณีที่ประดิษฐานพระเกศธาตุและพระเขี้ยวแก้ว ซึ่งพระอินทร์สร้างไว้บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

จากแนวคิดการสร้างองค์พระบรมธาตุเจดีย์ จะพบว่าเป็นแนวคิดเช่นเดียวกันกับการสร้างบ้านแปงเมืองในสมัยโบราณ ที่มักจะให้ความสำคัญกับภูเขาศักดิ์สิทธิ์ที่เปรียบเสมือนภูเขาพระสุเมรุอันเป็นศูนย์กลางของจักรวาลและเป็นสถานที่สถิตของเทพเจ้า ขณะเดียวกันการสร้างบ้านแปงเมืองในที่ราบลุ่มแม่น้ำลำคลองหรือใกล้ทะเล จึงมักจะสร้างภูเขาศักดิ์สิทธิ์จากจินตนาการ ในทางสถาปัตยกรรม เมืองนครศรีธรรมราชตั้งอยู่ในพื้นที่ราบลุ่มใกล้ทะเลอ่าวไทย มีพระบรมธาตุเจดีย์เป็นศูนย์กลางของเมือง และศูนย์กลางแห่งความศักดิ์สิทธิ์ที่เปรียบเสมือนภูเขาพระสุเมรุที่เป็นศูนย์กลางของจักรวาล เจดีย์รายเปรียบเสมือนภูเขาสัตว์ปรีภณท์ กำแพงเมืองและคูน้ำล้อมรอบเป็นการจำลองเมืองให้เป็นจักรวาลคู่หน้าเปรียบเสมือนมหานทีสี่พันนคร พระบรมธาตุเจดีย์เป็นศูนย์กลางของพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ และศูนย์กลางเมืองที่ศักดิ์สิทธิ์ของชุมชนที่อยู่รายรอบ ได้แก่ ชุมชนบนหาดทรายแก้ว ชุมชนป้องกันเมือง และชุมชนเกษตรกรรม จากแนวคิดอย่างนี้จึงทำให้พระบรมธาตุเจดีย์จึงเป็นศูนย์กลางเมือง ศูนย์กลางพระพุทธศาสนาและสัญลักษณ์แห่งความศักดิ์สิทธิ์ที่มีอิทธิพลต่อเจดีย์ทั้งหลายในประเทศไทยทั้งในภาคใต้ภาคกลางและรวมไปถึงภาคเหนือ

1.4) รูปทรงของพระเจดีย์ พระบรมธาตุเจดีย์จัดเป็นปูชนียวัตถุที่มีขนาดใหญ่เป็นลำดับที่สองของประเทศไทย ซึ่งมีความสูงเป็นรองลงมาจากพระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม แต่พระบรมธาตุเจดีย์มีความเก่าแก่กว่าพระปฐมเจดีย์ รูปทรงของพระบรมธาตุเจดีย์ที่สร้างขึ้นในครั้งแรกน่าจะเป็นรูปแบบของศิลปะศรีวิชัยเช่นเดียวกับพระบรมธาตุไชยา พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชมีลักษณะทางสถาปัตยกรรมเป็นเจดีย์ก่ออิฐถือปูนทรงกลมแบบลังกา เรียกว่า “เจดีย์ทรงระฆังคว่ำ” หรือ “ทรงโอคว่ำ” มีความสูงจากพื้นดินประมาณ 37 วา หรือประมาณ 55.99 เมตร ตามคติความเชื่อที่มีมาแต่โบราณว่าสูงตั้งแต่พื้นดินถึงยอด 37 วา 7 ศอก ยอดหุ้มด้วยทองคำหนัก 800 ชั่ง หรือประมาณ 216 กิโลกรัม (ส่วนที่หุ้มทองคำสูง 6 วา 2 ศอก 1 คืบ) เป็นสถาปัตยกรรมที่สร้างขึ้นบนฐานสี่เหลี่ยมจัตุรัส โดยรอบฐานมีการแบ่งเป็นช่องๆ แต่ละช่องมีซุ้มโถงส่วนหัวออกมาโดยระหว่างซุ้มหัวซุ้มเหล่านี้มีซุ้มเรือนแก้วที่ภายในเป็นพระพุทธรูปปูนปั้นประดิษฐานอยู่ ฐานแต่ละด้านมีหลังคาคลุมไว้ เรียกว่า “วิหารทับเกษตร” หรือ “ด้านตีนธาตุ” ปากระฆังมีมัลลยลูกแก้ว 3 ชั้น ติดอยู่กับพื้นลานประทักษิณ มีบันไดขึ้นลานประทักษิณอยู่ภายในวิหารพระทรงม้า พื้นลานประทักษิณมีกำแพงแก้วล้อมรอบ 4 ด้าน บนกำแพงแก้วประดับด้วยใบเสมาดินเผา ฉัตร บังแทรก บังสุริยที่ด้วยโลหะ บริเวณมุมกำแพงแก้วทั้ง 4 ทิศ มีสถาปัตยกรรมทรงลังกาสร้างไว้มุมละองค์ เหนือองค์ระฆังขึ้นไปเป็นส่วนประกอบของบัลลังก์รูปสี่เหลี่ยมทรงสูง ด้านข้างบัลลังก์แต่ละข้างมีเสาประดับอยู่สลักรับกับช่องว่างเป็นช่องๆ ด้านบนของบัลลังก์ผายออกผายออกเล็กน้อย เสาแต่ละต้นประดิษฐานพระอรหันต์ปูนปั้นต้นละองค์เรียกว่าพระเวียน มีจำนวน 8 องค์ ถัดขึ้นไปทางด้านบนเป็นส่วนยอดของสถาปัตยกรรมที่เป็นรูปวงกลมเป็นปล้องๆ เรียกว่า “ปล้องโฉน” มีจำนวน 52 ปล้อง จนกระทั่งถึงประทุมโกศทำเป็นรูปบัวคว่ำบัวหาย โดยหุ้มด้วยทองคำตั้งแต่ส่วนนี้ไปจนถึงปลายยอดสุดที่เรียกว่า “ปลียอดทองคำ” ปลียอดทองคำมีทองรูปพรรณนานาชนิดผูกติดไว้ เช่น แหวน กำไล พระพุทธรูปต่างๆ เป็นต้น ผูกแขวนไว้ด้วยเส้นลวดทองอีกเป็นจำนวนมาก และบนยอดสุดมีหม้อทองคำขนาดเท่าพองไข่ มีปิ่นทองคำ ใบโพธิ์ทองคำ เป็นต้น องค์พระบรมธาตุเจดีย์ประสบกับความเสื่อมสภาพของวัสดุที่ก่อสร้าง อีกทั้งภูมิอากาศและสภาพแวดล้อมอันเป็นสาเหตุให้เกิดความชำรุดทรุดโทรมในส่วนต่างๆ ไปตามกาลเวลา

พุทธศาสนิกชนและทางราชการบ้านเมืองแต่ละสมัยได้ร่วมกันบูรณะและเสริมสร้างพระบรมธาตุเจดีย์ นครศรีธรรมราชด้วยแรงศรัทธาตลอดมา

ขนาดสัดส่วนขององค์พระบรมธาตุเจดีย์ตามเอกสารหลักฐานต่างๆ ที่ได้กล่าวมาแล้วในข้างต้น จะใช้มาตราในการวัดระยะขนาดความกว้าง ยาว และสูง แบบไทย คือ วา ศอก คืบและนิ้ว แทบทั้งสิ้น ทำให้มีความละเอียดชัดเจนค่อนข้างน้อย นอกจากนี้องค์พระบรมธาตุเจดีย์ก็ได้รับการซ่อมบูรณะมาหลายครั้ง จึงทำให้ความกว้าง ยาว และสูงในส่วนต่างๆ เปลี่ยนแปลงไปบ้างไม่มากนักน้อย ในการบูรณะองค์พระบรมธาตุเจดีย์ระหว่างปี พ.ศ. 2533–2535 บริษัทวิศวกรการช่างจำกัด โดยนายสมชัย ธรรมรัตน์ กรรมการผู้จัดการเป็นผู้ได้รับมอบหมายให้ทำการบูรณปฏิสังขรณ์องค์พระบรมธาตุเจดีย์ ภายใต้การออกแบบและควบคุมงานโดยกองสถาปัตยกรรมกรมศิลปากร ในการบูรณปฏิสังขรณ์ครั้งนี้ได้ทำการวัดระยะในส่วนต่างๆ อย่างละเอียด โดยใช้มาตราเมตริก คือเมตร เซนติเมตร มิลลิเมตร เป็นหน่วยในการวัด โดยมีรายละเอียด

- ระดับพื้นทับเกษตร	ถึง	พื้นที่ทักษิณ	=	5.00	เมตร
- ระดับพื้นที่ทักษิณ	ถึง	บัวปากกระชัง	=	3.10	เมตร
- ระดับบัวปากกระชัง	ถึง	หลังองค์ระฆัง	=	9.80	เมตร
- หลังองค์ระฆัง	ถึง	หลังบัลลังก์	=	5.30	เมตร
- หลังบัลลังก์	ถึง	ฐานบัวปล้องไฉน	=	3.15	เมตร
- ฐานบัวปล้องไฉน	ถึง	ใต้บัวคว่ำทองคำ	=	17.55	เมตร
- ใต้บัวคว่ำทองคำ	ถึง	หลังบัวหงายทองคำ (บัวกาบป्ली)	=	1.20	เมตร
- หลังบัวกาบป्लीทองคำ	ถึง	ปลายสุดของปลียอดทองคำ	=	10.89	เมตร

การซ่อมบูรณะใต้บัวคว่ำทองคำ ถึงหลังบัวหงายทองคำและกระทำขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2530 การซ่อมบูรณะและวัดระยะจากพื้นดินถึงปล้องไฉนเมื่อปี พ.ศ. 2533-2535 และการซ่อมบูรณะหลังบัวกาบป्लीทองคำถึงปลายสุดของปลียอดทองคำเมื่อปี พ.ศ. 2538 รวมความสูงขององค์พระบรมธาตุเจดีย์ นครศรีธรรมราช ตั้งแต่ระดับพื้นดินถึงระดับปลายสุดของปลียอดทองคำสูงประมาณ 55.99 เมตร

1.5) กษัตริย์ผู้สร้างพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชเป็นพระนามอันเป็นตำแหน่งของกษัตริย์ผู้ครองเมืองนครศรีธรรมราช กษัตริย์ในราชวงศ์นี้มีที่มาและหลักฐานที่แตกต่างกัน 5 สาย คือ กษัตริย์ในราชวงศ์ศรีธรรมมาโคกราชมีถิ่นกำเนิดอยู่ในภาคใต้ มาจากอินเดีย มาจากเมืองมอญ มาจากเมืองละโว้และมีถิ่นกำเนิดอยู่ในเมืองนครศรีธรรมราช กษัตริย์ในราชวงศ์ศรีธรรมมาโคกราชทรงเป็นกษัตริย์ในท้องถิ่นภาคใต้ ได้ปรากฏเรื่องราวอย่างชัดเจนขึ้นในประมาณพุทธศตวรรษที่ 17–18 พระองค์ทรงปกครองเมืองอื่นมาก่อน ภายหลังเกิดไข้ห่าระบาดหรืออาจเกิดสงครามแย่งชิงอำนาจในเมืองนั้น จนทำให้คนล้มตายลงเป็นจำนวนมาก จึงต้องอพยพผู้คนที่เหลือเดินทางมาสร้างเมืองใหม่บนหาดทรายแก้ว ทรงเป็นผู้นำชุมชนในการสร้างบ้านแปงเมือง และสร้างพระบรมธาตุเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุของ

พระพุทธเจ้าขึ้นบนหาดทรายแก้ว พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราช และทรงขนานนามเมืองใหม่ว่า “เมืองนครศรีธรรมราชมหานคร” เมื่อเสด็จมาครองเมืองนครศรีธรรมราชทรงมีพระราชกรณียกิจที่สำคัญยิ่ง คือ การสร้างสรรค์และบูรณปฏิสังขรณ์พระบรมธาตุเจดีย์ เป็นต้น และทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์และคณะสงฆ์ ตามหลักฐานในศิลาจารึกวัดหัวเวียงหลักที่ 1 และหลักที่ 2 กล่าวว่าพระเจ้าจันทรภาณุผู้เป็นใหญ่แห่งตามพรลิงค์ หมายถึง เมืองนครศรีธรรมราช เป็นพระราชผู้ทรงธรรมและสิริ (ศรี) ที่ทรงเสมอกันกับพระเจ้าอโศกมหาราชแห่งอินเดียและธรรมราชาที่เป็นธรรมาโคกองค์อื่นๆ ซึ่งพระองค์ทรงเป็นธรรมราชาและทรงฉลาดในราชานิติ ทรงมีความศรัทธาในพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท พระพุทธมารดา พระเจ้าอโศกมหาราช พระมารดาของพระเจ้าอโศกมหาราช และพระมารดาของพระองค์ ต่อมาเมื่อพระองค์ครองเมืองนครศรีธรรมราชและทรงอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์แล้วทรงได้พระนามใหม่ว่า “ศรีธรรมมาโคกราช” หรือ “พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราช” ในการสร้างพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชของพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราช ได้มีหัวเมืองน้อยใหญ่ทั้งมวลได้มาช่วยเหลือ หากเมืองใดมาช่วยไม่ทันการก่อสร้างก็ได้ฝังทรัพย์สมบัติที่นำมาเป็นพุทธบูชาไว้ตามสถานที่ต่างๆ เช่น ตามถ้ำ เป็นต้น นอกจากนี้พระเจ้ากรุงลังกาและเจ้าเมืองหงสาวดีได้มาช่วยด้วย จากตำนานเมืองนครศรีธรรมราชและตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราช ได้สะท้อนให้เห็นตรงกันว่าเมืองขึ้นทั้ง 12 เมืองหรือเมืองสิบสองนักษัตรได้ “มาช่วยทำอิฐปูนก่อพระมหาธาตุขึ้น” แต่ต้องประสบกับปัญหาที่สำคัญคือ การเกิดไข้ห่าผู้คนล้มตายเมืองร้างอยู่เป็นเวลานาน ต่อมาได้สร้างพระบรมธาตุเจดีย์องค์นี้สืบต่อมา หลังจากที่พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชทรงสร้างพระบรมธาตุเจดีย์แล้วสร้างเมืองสิบสองนักษัตรขึ้นเป็นเมืองบริวารของเมืองนครศรีธรรมราช เพื่อให้เมืองนักษัตรเหล่านั้นมีบทบาทสำคัญในการทำนุบำรุงและสร้างสรรค์พระบรมธาตุเจดีย์ ขณะเดียวกันการดูแลรักษาพระบรมธาตุเจดีย์เป็นหน้าที่ของคณะสงฆ์ทั้ง 4 คณะที่ได้รับการมอบหมายจากพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราช คือ กาแก้ว การาม กษาด และกาเดิม แต่เดิมวัดพระมหาธาตุเป็นวัดที่ไม่มีพระสงฆ์จำพรรษาเนื่องจากวัดนี้เป็นวัดประจำเมืองนครศรีธรรมราช ดังเช่นวัดพระศรีรัตนศาสดารามที่เป็นวัดประจำกรุงรัตนโกสินทร์ ต่อมารัชกาลที่ 6 เสด็จประพาสเมืองนครศรีธรรมราช ทรงทอดพระเนตรเห็นพระบรมธาตุเจดีย์มีความชำรุดทรุดโทรมจึงทรงพระราชดำริสั่งให้นิมนต์พระสงฆ์มาอยู่จำพรรษา เพื่อดูแลรักษาพระบรมธาตุเจดีย์และวัด ทรงพระราชทานนามวัดให้ใหม่ว่า “วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร” เมื่อ พ.ศ. 2468

1.6) การทำนุบำรุงและบูรณะซ่อมแซมพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช หลังจากพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชจันทรภาณุศรีธรรมราช ทรงได้สร้างพระบรมธาตุเจดีย์ สร้างเมืองนครศรีธรรมราชและสร้างเมืองขึ้นทั้งสิบสองเมืองหรือเมืองสิบสองนักษัตรขึ้นเป็นเมืองบริวาร รายรอบศูนย์กลางของอาณาจักรนครศรีธรรมราช โดยมีพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชเป็นศูนย์ กลางแห่งความศักดิ์สิทธิ์ของอาณาจักรนี้ พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชจันทรภาณุศรีธรรมราชทรงได้เปิดโอกาสให้เมืองสิบสองนักษัตรของพระองค์ ได้มีบทบาทอันสำคัญในการเป็นผู้รับผิดชอบ หรือทำหน้าที่สร้างสรรค์และทำนุบำรุงพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช ซึ่งได้อาศัยกำลังคนและกำลังทรัพย์เป็นอันมากจากเมืองสิบสองนักษัตรมาบูรณะเสริมสร้างพระบรมธาตุเจดีย์ แต่การสร้างพระบรมธาตุเจดีย์ในครั้งนั้น ยังไม่มีส่วนประกอบที่สมบูรณ์ดังที่เห็นอยู่ในปัจจุบัน ซึ่งได้มีการสร้างเสริมและบูรณะต่อๆ กันมาอีกหลายครั้งจนกว่าจะมีบริวารวัดถูกรบครัน

อย่างไรก็ตามในสมัยพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชจันทรภาณุศรีธรรมราช บริเวณรอบๆ ขององค์พระบรมธาตุเจดีย์ได้ถูกกำหนดขึ้นเป็นเขตพุทธาวาสและจัดระเบียบคณะสงฆ์ และการจัดระเบียบคณะสงฆ์ผู้ดูแลรักษาพระบรมธาตุเจดีย์ โดยยึดเอานายกภาพยন্ত্রรักษาพระบรมสารีริกธาตุ เนื่องจากในสมัยโบราณนั้นเมื่อนครศรีธรรมราช มีพระสงฆ์ลี้กวางค์อยู่ 4 คณะ จึงทรงกำหนดให้คณะสงฆ์เหล่านั้น ได้ช่วยกันดูแลรักษาพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชกันคณะละด้าน หรือทิศละคณะ คือ คณะลี้กวางค์ กว้าง ดูแลรักษาพระบรมธาตุเจดีย์ด้านทิศตะวันออก คณะลี้การาม ดูแลรักษาพระบรมธาตุเจดีย์ด้านทิศใต้ คณะลี้กาชาด ดูแลรักษาพระบรมธาตุเจดีย์ด้านทิศตะวันตก และคณะลี้กาเดิม ดูแลรักษาพระบรมธาตุเจดีย์ด้านทิศเหนือ เพื่อประโยชน์ในทางปฏิบัติจึงอนุญาตให้คณะสงฆ์ต่างๆ สามารถตั้งสำนักหรือวัดของตนขึ้นในบริเวณภายนอกวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร ที่มีพระบรมธาตุเจดีย์เป็นศูนย์กลาง ดังนั้นพบว่ามีวัดเกิดขึ้นมากมายซึ่งตั้งอยู่โดยรอบวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันประมาณ 80 กว่าวัด บางวัดก็ยังปรากฏอยู่ บางวัดก็ได้ร้างไป วัดที่ร้างได้เป็นสถานที่ราชการไปแล้ว องค์พระบรมธาตุเจดีย์ประสบกับความเสื่อมสภาวะของวัสดุที่ก่อสร้าง อีกทั้งภูมิอากาศและสภาพแวดล้อมอันเป็นเหตุให้เกิดความชำรุดทรุดโทรมในส่วนต่างๆ ไปตามกาลเวลา พุทธศาสนิกชนและทางราชการบ้านเมืองแต่ละสมัย ได้ร่วมกันบูรณะและเสริมสร้างพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชด้วยแรงศรัทธาตลอดมา ประวัติการบูรณะซ่อมแซมมีดังนี้

การบูรณะครั้งที่ 1 ประมาณปี พ.ศ.854 พระเจ้าทศคามุนีหรือพระเจ้าภูฏคามินี ทรงให้เจ้าหญิงเหมชาลาและเจ้าชายทนต์กุมาร พระราชครูและคณะจากลี้กวางค์เชิญพระบรมสารีริกธาตุไปประดิษฐาน ณ หาดทรายแก้ว และมีการก่ออิฐปูนที่นำมาจากลี้กวางค์ ก่อเป็นพระเจดีย์สรวมไว้เป็นเครื่องหมายและผูกภาพยন্ত্রรักษาไว้เป็นครั้งแรก

การบูรณะครั้งที่ 2 ประมาณปี พ.ศ.1098 พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชทรงสร้างพระบรมธาตุเจดีย์บนหาดทรายแก้ว ทรงให้ขุดสระน้ำพระบรมสารีริกธาตุใส่ฝอบลอยในสระ ผูกภาพยন্ত্রด้วยเวทมนต์คาถา และให้วัดออกไปจากฐานข้างละ 8 วา ปักด้วยเสาศิลาทั้ง 8 ด้าน ก่ออิฐสูง 4 วา และเรียบบอิฐทั้งหมดที่องค์พระบรมธาตุ ถัดจากองค์ระฆังใช้ศิลา ถัดจากปทุมโกศใช้เหล็กจนถึงยอด พระบรมธาตุเจดีย์องค์นี้สูง 1 เส้น 15 วา 3 ศอก

การบูรณะครั้งที่ 3 ประมาณปี พ.ศ.1650-1850 การบูรณะและเสริมสร้างพระบรมธาตุเจดีย์ในครั้งนี้ตรงกับรัชสมัยพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราช จันทรภาณุศรีธรรมราช ทรงบูรณะองค์พระบรมธาตุเจดีย์องค์เดิมให้เป็นเจดีย์ทรงลี้กวางค์อย่างที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน

การบูรณะครั้งที่ 4 ประมาณพุทธศตวรรษที่ 19 อันเนื่องมาจากสมัยพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชพงษากษัตริย์ (พงษาสุระ) โปรดให้บูรณะองค์พระบรมธาตุเจดีย์และสร้างโบราณสถานอื่นๆ เพิ่มขึ้นอีกหลายรายการ เช่น ก่อสร้างพระวิหารหลวง พระระเบียงดินธาตุหรือวิหารทับเกษตร วิหารพระม้า วิหารเขียน เป็นต้น ปลุกต้นพระศรีมหาโพธิ์และสร้างเจดีย์ราย

การบูรณะครั้งที่ 5 ประมาณปลายพุทธศตวรรษที่ 23 รัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศมีการบูรณะและเสริมสร้างพระบรมธาตุเจดีย์ครั้งใหญ่อีกครั้งหนึ่ง

การบูรณะครั้งที่ 6 ประมาณปี พ.ศ.2312 รัชสมัยของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเชื่อกันว่าทรงโปรดให้สร้างเพิงต่อฐานทักษิณออกมารอบองค์พระบรมธาตุเจดีย์ซึ่งเรียกกันว่า “ทับเกษตร” หรือ “วิหารทับเกษตร”

การบูรณะครั้งที่ 7 ประมาณปี พ.ศ.2329-2358 รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเจ้าพระยามนตรีศรีธรมราชาหรือเจ้าพระยามนตรี (พัฒน์) ซึ่งต่อมาได้เลื่อนยศเป็น “เจ้าพระยาสุธรรมมนตรี” มีการบูรณะพระวิหารหลวงและองค์พระบรมธาตุเจดีย์

การบูรณะครั้งที่ 8 ประมาณปี พ.ศ. 2435 รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดให้มีการบูรณะและเสริมสร้างองค์พระบรมธาตุเจดีย์ และสิ่งก่อสร้างภายในวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหารครั้งใหญ่อีกครั้งหนึ่ง ในระหว่างปี พ.ศ.2436-2440 (ร.ศ.112-116) โดยมีพระครูเทพมนีศรีสุวรรณอุปถัมภ์ (ปาน) เป็นกำลังสำคัญ

การบูรณะครั้งที่ 9 รัชกาลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช มีการบูรณะและเสริมสร้างพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช หลายครั้ง ดังนี้

- 1) ปี พ.ศ.2520 กรมศิลปากรได้ว่าจ้างบริษัทสุรศักดิ์ก่อสร้าง ซ่อมบูรณะวิหารทับเกษตร เปลี่ยนกระเบื้องหลังคา เปลี่ยนโครงหลังคาที่ชำรุดและปูสังกะสีใต้กระเบื้อง
- 2) ปี พ.ศ.2522 การดำเนินการจ้างสถาบันเทคโนโลยีแห่งเอเชีย ทำการวิจัยและสำรวจโครงสร้างของพระบรมธาตุเจดีย์
- 3) ปี พ.ศ.2524 การบูรณะองค์พระบรมธาตุเจดีย์ในการรักษาผิวปูนเดิมองค์พระบรมธาตุเจดีย์ ซึ่งเกิดความชำรุดเสียหายอันเนื่องมาจากคราบตะไคร่และเชื้อรา
- 4) ปี พ.ศ. 2530 กรมศิลปากรได้มอบหมายให้ช่างสิบหมู่ กองหัตถศิลป์ กรมศิลปากร ดำเนินการซ่อมบูรณะทั้งในส่วนที่เป็นงานบูรณะกลีบบัวปูนและในส่วนที่เป็นกลีบบัวทองคำ ทองคำที่ใช้ในการซ่อมบัวคว่ำบัวหงาย (บัวกาบปลี) รวมน้ำหนักทองคำที่ใช้ในการบูรณะทั้งสิ้น 18,364.10 กรัม คิดเป็นน้ำหนักทองคำประมาณ 1,208.16 บาท
- 5) ปี พ.ศ.2532 กรมศิลปากรได้มอบหมายจากรัฐบาลให้ดำเนินการบูรณปฏิสังขรณ์องค์พระบรมธาตุตั้งแต่ส่วนที่เป็นวิหารทับเกษตรขึ้นไปจนถึงระดับ กลีบบัวคว่ำบัวหงายทองคำเมื่อเดือนมีนาคม 2533

สรุปว่า พระบรมธาตุเจดีย์เป็นเจดีย์ที่สร้างขึ้นบรรจุพระบรมสารีริกธาตุประดิษฐานบนหาดทรายแก้ว ซึ่งตั้งอยู่กลางเมืองนครศรีธรรมราชเป็นหลักชัยของพุทธศาสนิกชนที่มีอิทธิพลต่อคติความเชื่อวิถีชีวิต การสร้างบ้านแปงเมือง พัฒนาการทางการเมือง การปกครอง และศิลปวัฒนธรรม พระบรมธาตุเจดีย์

องค์นี้มีรูปแบบและหลักฐานทางโบราณคดีที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะลังกา ซึ่งวิวัฒนาการมาจากสถูปสาญจี และมีอายุยาวนาน องค์พระบรมธาตุเจดีย์ได้ถูกภูมิอากาศและสภาพแวดล้อม และประสบกับความเสื่อมสภาวะของวัสดุที่ก่อสร้าง ทำให้เกิดความชำรุดทรุดโทรมในส่วนต่างๆ ไปตามกาลเวลา พุทธศาสนิกชนและทางราชการบ้านเมืองแต่ละสมัยได้ร่วมกันบูรณะและเสริมสร้างพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชด้วยแรงศรัทธาตลอดมา

1.7) พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชกับประเพณีท้องถิ่น พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ได้เผยแผ่เข้ามาสู่เมืองนครศรีธรรมราชประมาณพุทธศตวรรษที่ 17 เป็นต้นมาและได้ตั้งมั่นลงอย่างมั่นคงสืบเนื่องมาจนกระทั่งปัจจุบัน และได้มีบทบาทอย่างสำคัญยิ่งต่อประเพณีวัฒนธรรมต่างๆ ในเมืองนครศรีธรรมราชมาโดยตลอด จนกระทั่งพระพุทธศาสนาได้กลายเป็นเส้นโลหิตใหญ่ของวัฒนธรรมของคนบนคาบสมุทรภาคใต้ของไทย ความเชื่อ (beliefs) ที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์เป็นความเชื่อที่ผสมผสานกับความเชื่อท้องถิ่นและลัทธิศาสนาอื่นๆ อย่างกลมกลืน อันเนื่องจากคนในท้องถิ่นมีความเชื่อเกี่ยวกับผีसाงเทวดา สิ่งเหนือธรรมชาติ และศาสนาพราหมณ์-ฮินดูเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว เมื่อรับนับถือพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ไม่ได้ละทิ้งความเชื่อเดิม แต่ได้นำเอาความเชื่อเดิมเข้ามาปฏิบัติผสมผสานกลมกลืนกับความเชื่อของพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ ดังที่ได้เห็นปรากฏการณ์ต่างๆ ที่คนในเมืองนครศรีธรรมราชได้ปฏิบัติสืบทอดกันมาหลายอย่างและเป็นระบบความเชื่อที่มีเสน่ห์ในการร้อยรัดเอาสถาบันต่างๆ ในสังคมให้มาอยู่รวมกันภายใต้ร่มเงาของพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ ความเชื่อเหล่านั้นได้นำไปสู่พิธีกรรม (rituals) ที่เป็นหัวใจสำคัญที่สุดอย่างหนึ่งของพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ จึงทำให้พิธีกรรมมีบทบาทและความสำคัญต่อวิถีชีวิตของคนเมืองนครศรีธรรมราช เพราะพิธีกรรมได้กำหนดแนวคิด หลักธรรม ความเชื่อ ความรู้สึก และการปฏิบัติร่วมกันที่ได้สืบทอดต่อกันมาอย่างกลมกลืนทั้งศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ จึงได้กลายเป็นประเพณีท้องถิ่นที่มีความสัมพันธ์กับพระบรมธาตุเจดีย์หลายประเพณี เช่น ประเพณีการบวช ประเพณีให้ทานไฟ ประเพณีกว่นข้าวมธุปายาสยาคุ ประเพณีแห่ผ้าขึ้นธาตุ ประเพณีตักบาตรรูปเทียน ประเพณีสารทเดือนสิบ ประเพณีสวดด้าน ประเพณีสวดพระมาลัย ประเพณียกขันหมากปฐุม เป็นต้น

สรุปว่า พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์เผยแผ่เข้ามาสู่เมืองนครศรีธรรมราชและตั้งมั่นอย่างมั่นคงจนถึงปัจจุบัน โดยที่พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ได้รวมเอาลัทธิความเชื่อผีसाงเทวดา สิ่งเหนือธรรมชาติ ความเชื่อเรื่องเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และลัทธิความเชื่อท้องถิ่นเข้ามาผสมกลมกลืนกับพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ จึงเป็นความเชื่อที่มีเสน่ห์ในการร้อยรัดเอาสถาบันทางสังคมเข้ามาอยู่รวมกันภายใต้ร่มเงาของพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ที่มีพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชเป็นศูนย์ แห่งความศักดิ์สิทธิ์ ความเชื่อเหล่านั้นได้นำไปสู่พิธีกรรมทางสังคมที่มีความสำคัญต่อวิถีชีวิตที่ได้ปฏิบัติสืบทอดกันมาจนกลายเป็นประเพณีท้องถิ่นที่สร้างความเป็นปึกแผ่นทางสังคม เช่น ประเพณีแห่ผ้าขึ้นธาตุ ประเพณี ตักบาตรรูปเทียน ประเพณีสารทเดือนสิบ ประเพณีลากพระ ประเพณีสวดด้าน เป็นต้น

2) ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ในเมืองนครศรีธรรมราช

การล่มสลายของอาณาจักรพุกาม อาณาจักรเขมรและอาณาจักรศรีวิชัยในประมาณพุทธศตวรรษ ที่ 17-18 จึงทำให้เกิดอาณาจักรนครศรีธรรมราชขึ้นในบริเวณที่ราบลุ่มทางด้านทิศตะวันออกของอ่าวไทย อิทธิพลของพระพุทธศาสนาเถรวาทจากลังกา เรียกว่า “ลัทธิลังกาวงศ์” หรือ “นิกายลังกาวงศ์” ได้ตั้งมั่นลงอย่างมั่นคงในดินแดนนครศรีธรรมราชและขยายตัวไปทั่วอาณาจักร โดยมีปัจจัยสนับสนุนที่สำคัญจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคม การเมือง การปกครอง เศรษฐกิจ หลักคิด และอุดมการณ์ที่แตกต่างจากลัทธิความเชื่ออื่นๆ พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์จึงมีบทบาทในการสร้างสรรค์ศิลปวัฒนธรรมและสร้างความเข้มแข็งให้กับสังคม เศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง และบทบาทหน้าที่ บารมีของกษัตริย์ที่จะต้องคุ้มครองและสร้างความบริสุทธิ์ให้เกิดขึ้นแก่พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ในเมืองนครศรีธรรมราช ตลอดจนสร้างความสัมพันธ์กับกรุงสุโขทัยและเมืองมอญ โดยมีพระบรมธาตุเจดีย์เป็นศูนย์กลาง ณ วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร เมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งผู้วิจัยประมวลเนื้อหาสามารถสรุปได้ 3 ประเด็น ดังนี้

2.1) ศาสนาและความเชื่อก่อนพุทธศาสนาลังกาวงศ์ในนครศรีธรรมราช เมื่อประมาณปี พ.ศ.236 หลังจากที่พระเจ้าอโศกมหาราชทรงทำสังคายนาครั้งที่ 3 และได้ส่งสมณทูต 9 สายออกไปประกาศศาสนาในดินแดนต่างๆ ซึ่งสมณทูตสายที่ 8 นำโดยพระโสณเถระและพระอุตตเถระ ได้มาประกาศศาสนาที่สุวรรณภูมิ พระพุทธศาสนาเริ่มประดิษฐานลงครั้งแรกที่บริเวณลุ่มน้ำแม่กลองกับลุ่มน้ำท่าจีนบริเวณอำเภออยู่ทองจังหวัดสุพรรณบุรี และอำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี ต่อมาสมัยทวารวดีมีเมืองนครปฐมเป็นศูนย์กลางพระพุทธศาสนาเถรวาท

สำหรับคาบสมุทรมไทยหรือแหลมมลายู เดิมทีผู้คนบนคาบสมุทรมโบรินแห่งนี้มีความเชื่อในการนับถือลัทธิบูชาภูตผี วิญญาณ เมื่อดินแดนแห่งนี้ผูกพันกับการค้าสมัยโบราณจึงทำให้วัฒนธรรมอินเดียผสมกับวัฒนธรรมท้องถิ่นได้เกิดการแบ่งชั้นอำนาจเข้าควบคุมเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ต่อมาเมื่อพระพุทธศาสนาเข้ามาได้รวบเอาความแตกต่างทางสังคม วัฒนธรรม และความเชื่อเข้าด้วยกัน ยอมรับบทบาทหน้าที่ของกษัตริย์ ในการคุ้มครองและสร้างความบริสุทธิ์ให้กับพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ นำอุดมการณ์ของพระพุทธศาสนามาใช้ให้เข้ากับสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองการปกครอง จากความเชื่อของศาสนาพราหมณ์-ฮินดูและพระพุทธศาสนาตั้งกล่าวได้ส่งผลให้คาบสมุทรมลายูที่มีนครศรีธรรมราชเป็นศูนย์กลางมีการพัฒนารูปแบบทางสังคมและการเมืองขึ้น 2 รูปแบบ ดังนี้

รูปแบบแรก การพัฒนารูปแบบทางสังคมและการเมืองตามหลักคิดของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู รูปแบบของสถาบันการเมืองของอินเดียที่แพร่กระจายเข้ามาจึงได้รับการยอมรับ สถาบันเทวราชาก็เกิดขึ้น โดยนำมาปรับให้เข้ากับสภาพแวดล้อมท้องถิ่น โดยมีพราหมณ์เป็นผู้ที่สร้างความถูกต้องให้สอดคล้องกับกรอบวัฒนธรรมของอินเดีย ซึ่งอยู่ภายใต้อิทธิพลของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษจนถึงปลายพุทธศตวรรษที่ 17

รูปแบบที่สอง การพัฒนารูปแบบทางสังคมและการเมืองตามหลักคิดของพระพุทธศาสนาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 17 เป็นต้นมา ได้รับอิทธิพลพระพุทธศาสนาจากลังกาโดยตรงและผ่านอาณาจักรพุกามและ

มอญ พระพุทธศาสนาจะรวมเอาความแตกต่างในลักษณะของการแบ่งงานทางสังคมในชุมชน ที่มีลักษณะหลากหลายทางด้านสังคมและวัฒนธรรมเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน จุดมุ่งหมายของพระพุทธศาสนาคือการที่จะสร้างความชอบธรรม ความถูกต้องของระบบต่างๆ เข้ามารวมอยู่ด้วยกัน ได้แก่ ความเชื่อต่างๆ ที่มีอยู่เดิมในท้องถิ่น รวมทั้งความเชื่อในเรื่องภูตผีปีศาจ ยังได้รวมเอาแนวคิดเกี่ยวกับหน้าที่ของกษัตริย์ที่จะต้องให้ความคุ้มครองและสร้างความบริสุทธิ์ให้เกิดขึ้นแก่ศาสนาด้วย

2.2) การประดิษฐานพระพุทธศาสนาถึงแกว่งศ์ในเมืองนครศรีธรรมราช พระ พุทธศาสนาเข้ามาเผยแผ่ในเกาะลังกา และเจริญรุ่งเรืองมาจนถึงรัชสมัยของพระเจ้าปราวกรมพายุที่ 1 ทรงฟื้นฟูพระพุทธศาสนาตามแบบอย่างคณะสงฆ์ฝ่ายมหายาน สร้างสามัคคีธรรมด้วยการรวมคณะสงฆ์ 3 นิิกายเข้าด้วยกัน สังคายนาพระธรรมวินัยชำระพระไตรปิฎกและอรรถกถาเป็นภาษาบาลีแล้วจารึกลงใบลาน จึงทำให้การศึกษาพระพุทธศาสนาเจริญถึงขีดสุด พระภิกษุชาวลังกาได้นำเอาพระพุทธศาสนาเข้ามาเผยแผ่ตามเมืองโบราณ เส้นทางการค้าบริเวณชายฝั่งทะเลในดินแดนสุวรรณภูมิ เช่น นครพนม นครศรีธรรมราช เป็นต้น กระแสความนิยมพระพุทธศาสนาถึงแกว่งศ์ได้ขยายตัวจากเมืองชายฝั่งทะเลเข้าสู่ชุมชนบ้านเมืองลุ่มน้ำสำคัญๆ ปัจจัยสำคัญที่ทำให้พระพุทธศาสนาถึงแกว่งศ์เป็นที่ยอมรับเหนืออุดมการณ์และคติความเชื่อศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และพระพุทธศานามหายาน เพราะพระพุทธศาสนาถึงแกว่งศ์ใช้คัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถาที่เป็นภาษาบาลีในการเผยแผ่ จึงทำให้กลุ่มพระสงฆ์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เดินทางไปบวชแปลงและศึกษาพระพุทธศาสนาแบบอย่างลังกาคลับ มาเผยแผ่และฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในดินแดนของตน ปัจจัยที่ส่งเสริมการขยายตัวของพระพุทธศาสนาถึงแกว่งศ์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มี 3 ประการ คือ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและการเมือง การเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจในสังคมเกษตรกรรม หลักคิดและอุดมการณ์ของพระพุทธศาสนาถึงแกว่งศ์มีความแตกต่างจากศาสนาพราหมณ์-ฮินดูและพระพุทธศานามหายาน

สำหรับการเผยแผ่เข้ามาของพระพุทธศาสนาถึงแกว่งศ์ในเมืองนครศรีธรรมราช ได้มีเรื่องราวกล่าวถึง 4 ประการ คือ

ประการแรก เจ้าชายทันตกุมารกับเจ้าหญิงเหมชาลานำพระทันตธาตุ และพระบรมสารีริกธาตุมาประดิษฐานบนหาดทรายแก้ว

ประการที่สอง พระเจ้ากรุงลังกาทรงนิมนต์พระพุทธานุเจ้าให้เดินทางมากับทูตของพระเจ้า ศรีธรรมมาโคกราชมาสร้างพระบรมธาตุเจดีย์และเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่เมืองนครศรีธรรมราช และทรงนิมนต์พระมหาปเรียนทศศรีและพระสัจจานุเทพมหาเถระจากลังกาและพระสงฆ์จากเมืองหงสาวดีมาทำบุญฉลองพระมหาธาตุเจดีย์

ประการที่สาม พระราหูลเถระชาวลังกาพร้อมกับพระเถระอีก 4 รูป เดินทางมาเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่เมืองพุกาม และพระราหูลเถระได้เดินทางต่อมาเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่เมืองนครศรีธรรมราช

ประการที่สี่ พระเจ้าจันทรภาณุศรีธรรมราชทรงยกทัพไปลังกาเพื่อขอพระทันตธาตุและบาตรของพระพุทธเจ้า ซึ่งอาจนิมนต์พระภิกษุชาวลังกามาด้วยและทรงส่งพระภิกษุชาวนครศรีธรรมราชไปบวชแปลงที่ลังกา

การเผยแผ่พระพุทธศาสนาเถรวาทในนครศรีธรรมราชนั้น พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราช เจ้าเมืองสิบสองนักษัตร พระสงฆ์ลังกาวงศ์ ได้มีการเผยแผ่ด้วยการบวชกุลบุตร สร้างพระพุทธรูป สร้างวัด ปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์ ทรงให้เจ้าเมืองสิบสองนักษัตรมีบทบาทสำคัญในการร่วมสร้างสรรค์และรับผิดชอบในการบำรุงพระบรมธาตุเจดีย์และคณะสงฆ์ลังกาวงศ์ เข้าร่วมพิธีกรรมสำคัญของเมืองหลวง วันเถลิงศก สรงน้ำกษัตริย์ ส่งต้นไม้เงินต้นไม้ทอง ส่งเครื่องราชบรรณาการ และร่วมพิธีกรรมที่สำคัญทางพระพุทธศาสนาที่วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร เมืองนครศรีธรรมราช ก่อให้เกิดเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทางวัฒนธรรม ความเชื่อ ความรู้ การฝึกฝน การปฏิบัติจริง อาทิเช่น การบวช การประกอบพิธีกรรม เป็นต้น นำพระพุทธศาสนาไปเผยแผ่ที่เมืองและชุมชนของตนและอุปถัมภ์คณะสงฆ์ ส่วนการเผยแผ่ของพระสงฆ์ลังกาวงศ์เริ่มด้วยการเผยแผ่คำสอนด้วยการโยงมิติทางสังคม วัฒนธรรม ความเชื่อ เศรษฐกิจ นิทาน วิชาการ และวิชาชีพไปพร้อมๆ กัน การนำคนเดินทางจาริกแสวงบุญ สร้างศรัทธา ความเชื่อ ถวายสิ่งมีค่าและสักการบูชาพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช

ส่วนด้านรูปแบบการปกครองคณะสงฆ์เมืองนครศรีธรรมราช มีความคล้ายคลึงกันกับการปกครองอาณาจักรในรูปแบบสมบูรณาญาสิทธิราชแบบกระจายอำนาจ โดยมีตำแหน่งหัวหน้าคณะสงฆ์ 4 ตำแหน่งและมีประธานคณะสงฆ์คือพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช ซึ่งมีองค์แทนคือพระเถระผู้ใหญ่ พระสงฆ์ผู้ทรงคุณวุฒิหรือพระสงฆ์ที่มีสมณศักดิ์ที่มีตำแหน่งเป็นประธานในการดูแลรักษาพระบรมธาตุเจดีย์และวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร ในขณะที่เดียวกันก็มีพระสงฆ์จากลังกา 4 คณะใหญ่ที่อยู่ในเมืองนครศรีธรรมราช พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชทรงแบ่งหน้าที่ให้แต่ละคณะ โดยมีหัวหน้าคณะที่มีสมณศักดิ์เป็นพระครูผู้ช่วย อาทิเช่น พระครูกาเดิม พระครูกาชาด เป็นต้น มีตำแหน่งหน้าที่ดูแลรักษาพระบรมธาตุเจดีย์ วัดพระธาตุวรมหาวิหารและปกครองคณะสงฆ์ในคณะของตนเอง ส่วนในเมืองสิบสองนักษัตรนั้นก็มิวัดประจำเมืองที่มีพระครูหรือพระเถระผู้ใหญ่ ที่มีอำนาจในการปกครองวัดใหญ่น้อยตามหัวเมืองและชุมชนท้องถิ่น เพื่อให้คณะสงฆ์และวัดเหล่านั้นขึ้นตรงต่อพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช ดังนั้นการปกครองคณะสงฆ์ จึงเป็นเพียงการควบคุมให้พระภิกษุปฏิบัติไปตามพระธรรมวินัยและธรรมเนียมสงฆ์ อย่างเคร่งครัด เพราะว่าผู้ที่บวชในสมัยนั้นเป็นคนที่ได้รับการยอมรับในสังคม และได้รับอนุญาตจากเจ้าเมืองหรือกษัตริย์ เมื่อบวชแล้วก็เป็นที่พักของเจ้าเมืองและผู้คนในชุมชน ส่วนการปฏิบัติก็มักจะปฏิบัติตามแบบอย่างของครูอาจารย์หรือเจ้าสำนัก โดยการศึกษากับอาจารย์เคารพเชื่อฟังอาจารย์ การปกครองจึงเป็นแบบอาจารย์กับศิษย์หรือพ่อกับลูก

สรุปว่า “พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์” หรือ นิกายลังกาวงศ์ คือพระพุทธศาสนาเถรวาทจากลังกาที่ได้เข้ามาเผยแผ่ที่เมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งมีธรรมเนียมปฏิบัติที่แบ่งพระสงฆ์ออกเป็น 2 กลุ่ม คือกลุ่มแรกคามวาสีหรือคณฤชระและกลุ่มที่สองอรัญวาสี จึงทำให้พระสงฆ์ลังกาวงศ์เมืองนครศรีธรรมราชมีลักษณะเด่นที่สำคัญ คือ มีการใช้คัมภีร์พระไตรปิฎกและคัมภีร์อรรถกถาที่เป็นภาษาบาลีในการเผยแผ่ศาสนา พระสงฆ์มีความเคร่งครัดพระธรรมวินัย ดำรงชีวิตแบบเรียบง่ายและสงบ ไม่ยุ่งเกี่ยวกับการเมือง มุ่งแต่การศึกษาและปฏิบัติ

ธรรมเพื่อความหลุดพ้นจากสังสารวัฏ และชักนำให้คนเข้าหาธรรม สร้างค่านิยมเรื่องบุญ ส่งเสริมการทำทาน ความกตัญญู ยกย่องผู้นำหรือผู้ปกครอง มีธรรมนิยม ประเพณี และพิธีกรรมที่กลมกลืนกับธรรมชาติ ซึ่งให้ความสำคัญกับการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ทำให้เกาะลังกาเป็นที่สนใจของผู้ปกครองอาณาจักรใหญ่น้อย และพระภิกษุเดินทางไปศึกษาพระพุทธศาสนาที่เกาะลังกาและสถานที่อื่นๆ ที่มีพระพุทธศาสนาถึงแก่วงศ์อย่างแพร่หลาย

2.3) การบูรณาการคติความเชื่อศูนย์กลางของพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ได้นำแนวคิดและคติความเชื่อตามแบบอย่างลังกา เข้ามาผสมผสานกับแนวคิดและความเชื่อท้องถิ่นเข้าด้วยกัน จึงทำให้เกิดแนวคิดและคติความเชื่อขึ้นมาใหม่ในนครศรีธรรมราช อันได้แก่ คติความเชื่อในการสร้างสถูปเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุตามแบบอย่างลังกาที่ผู้สร้าง ผู้บูชาจะได้รับอานิสงส์แห่งบุญและเป็น การประกาศหลักธรรมคำสอนทางศาสนา คติความเชื่อการทำรูปช้างล้อมรอบฐานพระบรมธาตุเจดีย์ตามแบบอย่างลังกา ที่มาจากการใช้ช้างแห่พระทันตธาตุมาแต่โบราณ คติความเชื่อช้างแห่งจักรวาล คติความเชื่อ การรักษาพระธาตุบนหาดทรายแก้วจากคณะทูตลังกา กาสีเหล่าและกาสมณศักดิ์พระครูหัวหน้าคณะกาสีเหล่ารักษาพระธาตุ คติความเชื่อพระนามกษัตริย์ผู้ปกครองนครศรีธรรมราช ตามแบบอย่างพระเจ้าอโศกมหาราช กษัตริย์ผู้ทรงอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา คติความเชื่อการสร้างรอยพระพุทธบาทอันเป็นสัญลักษณ์สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ คติความเชื่อการปลุกต้นพระศรีมหาโพธิ์อันเป็นต้นไม้ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า อันเป็นสัญลักษณ์ของการสืบทอดพระพุทธศาสนาจากอินเดียสู่ลังกาและนครศรีธรรมราช คติความเชื่อพระพุทธรูปสีหิงค์อันเป็นพระพุทธรูปประจำเมืองและสัญลักษณ์ของพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ คติความเชื่อเรื่องเจ้าชายทันตกุมารและเจ้าหญิงเหมษาลาผู้นำพระทันตธาตุและพระบรมสารีริกธาตุมาประดิษฐานบนหาดทรายแก้วเมืองนครศรีธรรมราช คติความเชื่อเกี่ยวกับการสร้างพระพุทธรูปฉลององค์แทนกษัตริย์ คติความเชื่อที่เป็นแบบอย่างพระภิกษุชาวลังกาในการปฏิบัติเจริญธรรมในการบรรลุพระนิพพาน คติความเชื่อการสร้างบารมีธรรมตามคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถาและการเทศนามหาชาติ ตลอดจนการถวายวัตถุสิ่งของอันมีค่าแด่พระบรมธาตุเจดีย์ คติความเชื่อเรื่องกรรมที่ส่งเสริมการเผยแผ่พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ อันจะทำให้คนทำความดีละเว้นความชั่ว และคติความเชื่อเกี่ยวกับอันตรายแห่งพระพุทธศาสนาที่มุ่งให้เกิดศรัทธาในการศึกษา ดำรง และพัฒนาพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ให้เจริญถึง 5,000 ปี

สรุป การสังเคราะห์องค์ความรู้ด้านประวัติศาสตร์พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชจากผลการวิจัยเรื่อง วิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช โดยพระครูวรวิริยะคุณ ได้องค์ความรู้หลักๆ ใน 2 ประเด็น คือ องค์ความรู้เกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของพระบรมธาตุเจดีย์ ในแง่มุมต่างๆ ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน รวมถึงประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์ ที่ได้แผ่ขยายจากประเทศศรีลังกามาถึงจังหวัดนครศรีธรรมราช และได้แผ่ขยายไปทั่วประเทศไทย และเมื่อแผ่ขยายมาแล้วได้ผสมผสานกับแนวความคิด หลักความเชื่อที่มีอยู่เดิมในท้องถิ่น จนทำให้เกิดแนวความคิดความเชื่อใหม่โดยมีประเพณีต่างๆ เป็นเสมือนเครื่องร้อยรัดให้ชุมชนได้อยู่ร่วมกันอย่างเข้มแข็ง และทำให้นครศรีธรรมราชกลายเป็นศูนย์กลางทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม และโดยเฉพาะด้านพระพุทธศาสนา

ประวัติคณะผู้วิจัย

1. หัวหน้าโครงการวิจัยย่อย พระครูวรวิริยคุณ (ปราโมทย์ กลิ่นละม้าย)
การศึกษา ศน.บ., ศศ.ม.
สังกัด มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตศรีธรรมมาโคศกราช
2. นักวิจัยร่วม พระมหาสมชาย กลยาณธมโม
การศึกษา พธ.บ., ศศ.ม., ศน.ด.
สังกัด มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตศรีธรรมมาโคศกราช
3. นักวิจัยร่วม พระครูพิศิษฐ์คณาทร,ดร.
การศึกษา ศน.บ., ศศ.ม., ปร.ด.
สังกัด มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตศรีธรรมมาโคศกราช
4. นักวิจัยร่วม พระโรจน์ อตุโล
การศึกษา พธ.บ., พธ.ม.
สังกัด มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตศรีธรรมมาโคศกราช
5. ผู้ช่วยนักวิจัย นางสาวสุธิดา สุ่มงคล
การศึกษา ศศ.บ.
สังกัด มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช